Mensbeelden achter Bewegingsbeelden

Kinantropologische analyses vanuit het perspektief van de lichamelijke opvoeding

J. W. I. Tamboer

Sportwetenschappelijke Onderzoekingen 7

Mensbeelden achter bewegingsbeelden

Jan Tamboer

Stellingen

1. Een fundamentele bezinning op de menselijke lichamelijkheid is juist binnen de Vrije Universiteit geboden: enerzijds is er de onmiskenbaar positieve waardering van die lichamelijkheid in de oorspronkelijke joods-christelijke traditie, anderzijds de door de eeuwen heen gegroeide tegengestelde beeldvorming en, kwasi-bijbels gefundeerde, praktische devaluatie.

2. De – terechte – kritiek van Van Ingen Schenau en Boer op pogingen het verschil in prestatie tussen de Nederlandse en de Oost-Duitse dames-schaatstop te verklaren uit het al dan niet gebruiken van anabolica, laat zich – in antropologisch opzicht – begrijpen als een kritiek op de primordialiteit van het substantiële lichaamsbeeld en vindt steun in de contouren van een bewegingshandelingstheorie, zoals in dit proefschrift geschetst.

   Dit proefschrift.
   Ingen Schenau G.J. van/Boer H., Doping verklaart niet alles in de sport. De Volkskrant, 16 okt. 1984, p. 15.

3. De diagnose 'psycho-somatisch' zegt dikwijls meer over het dualistische denkkader van de diagnosticus dan over de aard van de klacht.

4. Teneinde in de toenemende, naar wildgroei tenderende diversiteit van 'psycho-motorische therapieën' kaf van koren te scheiden, zijn gedegen kinantropologische analyses op dit gebied dringend gewenst.

5. De door Reed voorgestelde dichotomie tussen 'direct' en 'indirect actions' vindt haar mogelijkheidsvoorwaarde in de – stilzwijgende – acceptatie van een substantieel lichaamsbeeld en staat als zodanig de ontwikkeling in de weg van een 'theory of action systems', welke zich verdraagt met de – door Gibson geformuleerde – wijsgerige vooronderstellingen van de ecologische psychologie.

   Reed E.S., From action gestalts to direct action. In: Whiting H.T.A. (ed.), Human Motor Actions. Bernstein Reassessed. Amsterdam, 1984, 157-168.
   Reed E.S., Contrasting assumptions of the two approaches to action. Interne notitie, Amsterdam, 1984.
   Gibson J.J., The Ecological Approach to Visual Perception. Boston, 1979.

6. Recente handelingstheoretische studies in de traditie van de analytische wijsbegeerte worden niet zelden gekenmerkt door dezelfde antidualistische intentie, die men ook reeds bij Wittgenstein en Ryle kon bespeuren. Toch blijft in dit opzicht grote scepsis geboden zolang het thema 'intentionaliteit' nog wordt gerangschikt onder de rubriek 'philosophy of mind' (Searle) en 'lichaamsbeweging' (Van den Beld) wordt begrepen als een onproblematische, met 'handeling' contrasterende, notie.

   vs. Searle J.R., Intentionality. An essay in the philosophy of mind. Cambridge University Press, 1983.
   Beld A. van den, Filosofie van het menselijk handelen. Van Gorcum, Assen, 1982.

7. Het binnen kringen van de 'Werkgroep Bewegingsonderwijs' – niet zonder invloed van hedendaagse strukturalistische denkers – geregeld opklinkende protest tegen 'ontologische uitspraken', is goeddeels gebaseerd op een karikatuurvorming aangaande de status van dergelijke uitspraken. Dat protest dient bovendien gekonfronteerd te worden met de volgende stelling van Rombach: 'Ontologische Naivität ist... das erste, was dem gängigen Strukturalismus vorzuwerfen ist'.

   Tijdschrift ''t Web' (diverse bijdragen in de laatste jaargangen).
   Rombach H., Strukturontologie. Eine Phänomenologie der Freiheit. Freiburg/München, 1971, p. 16.

8. In sommige takken van sport (b.v. schans-springen; kunstrijden op de schaats) worden bewegingsprestaties beoordeeld én op grond van 'esthetische' én op grond van 'doelmatigheids'-kriteria. De tweedeling 'esthetisch – doelmatig' is echter zowel in (bewegings-)theoretisch als praktisch opzicht dubieus.

9. Wie over de verhouding tussen 'theorie' en 'praktijk' spreekt in termen van een 'kloof', die 'overbrugd' moet worden, bedient zich van een misleidende metafoor: de complexe relaties tussen beide komen daarbij niet in het vizier.

10. Wie – b.v. op feministische gronden – geïrriteerd raakt vanwege de noodzaak het Nederlandse woord 'mens' in het Engels door 'man' te vertalen, doet er goed aan zijn of haar taal-purisme te toetsen aan het resultaat van een vergelijking tussen de 'vrouwelijkheid' van de 'iron lady' en de 'menselijkheid' van haar Nederlandse ambtgenoot.

11. Een deugdelijke automobiel is geen zelfbeweger.

Stellingen behorend bij het proefschrift van J.W.I. Tamboer, Mensbeelden achter bewegingsbeelden; kinantropologische analyses vanuit het perspektief van de lichamelijke opvoeding.

VRIJE UNIVERSITEIT TE AMSTERDAM

MENSBEELDEN ACHTER BEWEGINGSBEELDEN

Kinantropologische analyses vanuit het perspektief van de lichamelijke opvoeding

ACADEMISCH PROEFSCHRIFT

ter verkrijging van de graad van
doctor in de wijsbegeerte
aan de Vrije Universiteit te Amsterdam,
op gezag van de rector magnificus dr. P.J.D. Drenth,
hoogleraar in de faculteit der sociale wetenschappen,
in het openbaar te verdedigen
op vrijdag 18 januari 1985 te 13.30 uur
in het hoofdgebouw der universiteit,
De Boelelaan 1105

door

Jan Willem Isaäc Tamboer

geboren te Apeldoorn

Uitgeverij de Vrieseborch – Haarlem 1985

Promotor: Prof. dr. J. van der Hoeven
Copromotor: Prof. dr. C.C.F. Gordijn
Referent: Prof. dr. E.H. van Olst

VRIJE UNIVERSITEIT
BD
00687
AMSTERDAM

INHOUD

VOORWOORD IX

I. WAT BEWEEGT ME? 1

1. Een pragmatische interpretatie van de term 'lichamelijke opvoeding'. 1
2. Talige artikulaties van menselijk bewegen. 13
3. Theorieën over het menselijk bewegen binnen de lichamelijke opvoeding. 21
4. Kinantropologische analyses vanuit het perspektief van de lichamelijke opvoeding. 27
5. Een proeve van rekkingsoefeningen. 35

II. BEWEGING ALS TIJD-RUIMTELIJKE VERPLAATSING. 41

1. 'Menselijk bewegen': een talige artikulatie, die niet vanzelfsprekend is. 41
2. Beweging en verandering; enige historische notities. 53
   2.1. Een hardloopwedstrijd tussen punten. 53
   2.2. Een lichaam, ondergedompeld in vloeistof ... 55
   2.3. Verandering (van plaats) 'in het algemeen'. 57
3. Enige konklusies en vermoedens. 64
4. 'Algemene theorie der menselijke houding en beweging' (Buytendijk). 69
   4.1. Afwijzing van het fysisch-methodisch gezichtspunt. 71
   4.2. Het funktionele gezichtspunt: een acceptabel alternatief? 76
      4.2.1. Subjekt en zelfbeweging. 80
      4.2.2. 'Funktie' in een kontekstueel vakuüm. 84
   4.3. Een 'gezichtspuntloos gezichtspunt'? 91
5. Een tussentijdse balans. 94

III. MENSBEELDEN EN LICHAAMSBEELDEN. 98

1. Het begrip 'mensbeeld'. 98
2. Mogelijkheidsvoorwaarden van mensbeelden. 112
   2.1. In de ban van 'vrijheid' en 'gebondenheid'. 112

2.2. Het menselijk lichaam als kerker en machine. 121
2.3. De mens als lichamelijk wezen. 134
3. Lichaamsbeelden als mensbeelden. 150
3.1. Een lichaamsbeeldtypologie als mensbeeldtypologie. 150
3.2. Er wordt veel gezegd over het menselijk lichaam. 153
3.3. Het 'subjektieve' en 'objektieve' lichaam. 156
3.3.1. Lichaam 'hebben' en lichaam 'zijn'. 163
3.3.2. Het 'geleefde' en 'beleefde' lichaam. 167
3.3.3. De eenheid en veelheid van het menselijk lichaam. 182
3.4. Het substantiële en het relationele lichaamsbeeld. 187
3.4.1. Het substantiële lichaamsbeeld. 188
3.4.2. Het relationele lichaamsbeeld. 196
3.4.3. De eenheid in de veelheid van lichaamsbeelden. 206

IV. KINANTROPOLOGISCHE ANALYSES. 216
1. Bewegingsleren van beperkte reikwijdte: een eerste ordening. 216
1.1. Tussen 'disciplinair' en 'integraal'. 223
2. De reikwijdte van bewegingsleren van beperkte reikwijdte. 230
2.1. Het primaat van de veld-gebondenheid. 230
2.2. Konstituerende kenmerken van de lichamelijke opvoeding. 232
2.3. Een beperking tot 'bewegingsonderwijs' en 'sport'. 240
2.4. Disciplinaire en integrale bewegingsleren van beperkte reikwijdte; verantwoording van een selektie. 242
3. Menselijk bewegen binnen 'bewegingsonderwijs' en 'sport'. 246
4. Lichaamsbeelden en bewegingsbeelden. 261
4.1. Bewegen als verandering van plaats van het substantiële lichaam. 261

4.1.1. 'Buitenhuidse' en 'binnenhuidse' benaderingen. 263
4.1.2. Binnen- en buitenhuidse 'oorzaken' en 'effekten'. 266
4.2. Bewegen als modaliteit van 'aan-de-wereld-zijn'. 271
5. De funktionele bewegingsleer van Buytendijk. 273
5.1. Funktie, lichamelijkheid en betekenis. 273
5.2. Buytendijks funktionele bewegingsleer en de lichamelijke opvoeding. 284
6. Disciplinaire benaderingen. 291
6.1. Inleiding. 291
6.2. Een handelingspsychologische analyse van motorische leerprocessen (Pijning). 292
6.3. Lichamelijke prestatiegeschiktheid en bewegen. 304
6.3.1. Inleiding. 304
6.3.2. Een fysiologische interpretatie van 'lichamelijke prestatiegeschiktheid'. 307
6.3.3. Lichamelijke prestatiegeschiktheid en lichamelijke opvoeding (Bovend'eerdt). 318
7. Integrale benaderingen. 328
7.1. Inleiding. 328
7.2. 'Bewegungslehre. Abrisz einer Theorie der sportlichen Motorik unter pädagogischem Aspekt' (Meinel/Schnabel). 329
7.3. 'Theorie der Sensomotorik' (Ungerer). 352
7.4. 'Antropologisch georiënteerde bewegingskunde' (Rijsdorp). 370
7.5. 'Leer van het menselijk zich bewegen' (Gordijn). 388

V. ANTROPOLOGISCHE MOGELIJKHEIDSVOORWAARDEN VAN EEN BEWEGINGSHANDELINGSTHEORIE. 408
1. De kritisch-konstruktieve taak van kinantropologisch onderzoek. 408
2. 'Bewegingshandelingen' en 'veranderingen van plaats van (delen van) het substantiële lichaam'. 417

3. Bewegingshandelingen en andersoortige handelingen. 433
4. Bewegingshandelingen binnen bewegingsonderwijs en sport. 440

NOTEN 449
LITERATUUR 504
SAMENVATTING 518
SUMMARY 534

VOORWOORD

Dit - vakfilosofische - proefschrift vindt z'n primaire aanleiding in een praktische interesse, nl. de optimalisering van die bewegingsbeïnvloedingspraktijken, welke gezamenlijk als 'lichamelijke opvoeding' kunnen worden aangeduid. Vanwege die interesse richt ik mij uiteindelijk tot hen, die binnen het kader van de lichamelijke opvoeding - 'praktisch' - werkzaam zijn.
Mijn gekozen werkwijze is echter zodanig dat die gerichtheid op indirekte wijze manifest wordt. Ze loopt namelijk via een kritische diskussie met die bewegingswetenschappers, die middels onderzoek en theorievorming de zojuist bedoelde optimalisering - eveneens - nastreven.
Met het oog op een adekwate realisering van dit laatste is empirisch-wetenschappelijk onderzoek - op diverse fronten - dringend geboden en het is dan ook verheugend dat dergelijk onderzoek - ook aan verschillende Nederlandse universiteiten - in toenemende mate van de grond komt.
De recente bloei in de bewegingswetenschappen, zo kan men vaststellen, manifesteert zich primair in een toename van empirisch-wetenschappelijk onderzoek, met daarbinnen een geleidelijke verschuiving van mono- naar multidisciplinaire vraagstellingen. Deze opbloei lijkt gepaard te gaan met een zekere skepsis, een zeker wantrouwen, t.a.v. vroegere, sterk 'filosofisch' gekleurde en als 'spekulatief' ervaren benaderingen.
Zoals echter bij iedere wetenschap het geval is kunnen ook de bewegingswetenschappen niet zonder een fundamentele bezinning op hun basisconcepten en uitgangspunten.
Met deze vakfilosofische - 'kinantropologische' - studie wil ik in het bijzonder aandacht vragen voor die basisconcepten en uitgangspunten, die verwijzen naar een bepaald mensbeeld.
De - al dan niet impliciete - acceptatie van een bepaald mensbeeld, zo blijkt uit deze studie, speelt een centrale rol bij de karakterisering van basisconcepten binnen de bewegingswetenschappen, alsmede bij de formulering en operationalisering van het type vragen, dat men zich stelt en - middels onderzoek - poogt te beantwoorden.
In dit proefschrift wil ik zeker niet pleiten voor een terugkeer naar de 'spekulatieve fase' in de bewegingswetenschappen - (gesteld even dat een dergelijke aanduiding gelukkig gekozen is) -; wel wil ik voor het voetlicht brengen dat bij de ontwikkeling van die wetenschappen antropologische kwesties in het geding zijn, die niet genegeerd kunnen en

mogen worden, en zonder welke een adekwate inschatting van de waarde én de beperking van bewegingswetenschappelijke onderzoeksresultaten niet goed mogelijk lijkt.

Richt deze studie zich dus uiteindelijk tot lichamelijke opvoeders, en wel via een kritische diskussie met genoemde bewegingswetenschappers, daarnaast hoop ik dat ook andere menswetenschappers en filosofen zich erdoor aangesproken voelen.
Met name het derde hoofdstuk, waarin een mensbeeldtypologie - in de vorm van een lichaamsbeeldtypologie - wordt gepresenteerd, lijkt van ruimer belang te (kunnen) zijn dan uitsluitend met het oog op een - voor de praktijk van de lichamelijke opvoeding relevante - bewegingswetenschappelijke theorievorming.

Vanwege de door mij gekozen probleemstelling en werkwijze heb ik mij in deze studie genoodzaakt gezien als het ware heen en weer te pendelen tussen filosofische en bewegingswetenschappelijke taal- en begrips-systemen. Voegt men daar nog bij dat ik op diverse plaatsen uitdrukkelijk gepoogd heb recht te doen aan de 'praktische interesse', waarop ik zoëven doelde, dan is daarmee voldoende de 'talige knoop' aangeduid, die ik met deze studie heb gepoogd te ontwarren. Ik hoop dat die ontwarring heeft geleid tot een talig netwerk, waarin én filosofen én bewegingswetenschappers én lichamelijke opvoeders hun weg kunnen vinden.

Van de zojuist genoemde drie groepen hebben diverse personen - dikwijls zonder dat zelf te beseffen - een belangrijke rol gespeeld bij het tot stand komen van dit proefschrift. Vanwege de opzet ervan ben ik allereerst, op een bijzondere wijze, die auteurs dank verschuldigd, wier werk ik in mijn kritische analyses - in hoofdstuk IV - heb betrokken. Ik besef terdege dat ik hun publikaties niet zelden heb bevraagd vanuit een gezichtspunt, dat niet samenvalt met dat, van waaruit zij zelf schreven en dachten. Om die reden zou men zelfs kunnen stellen dat ik soms de indruk wek hen beter te (willen) begrijpen dan zij zichzelf begrepen (of - nog steeds - begrijpen). En die indruk zou dan kunnen wijzen op een houding, die zich als 'arrogant' laat typeren. Dat neemt echter niet weg dat ik mij in mijn kritiek door geen andere dan 'inhoudelijke' argumenten heb laten leiden en ik spreek dan ook de hoop uit dat die kritiek aanleiding mag zijn tot een inhoudelijke

(her-)bezinning en diskussie, gevoed vanuit dezelfde praktische interesse, waardoor ook ik mij liet motiveren.

In het bijzonder spreek ik verder mijn dank uit jegens:

Prof. dr. J. van der Hoeven, voor de uiterst plezierige, kritische, nauwgezette, afremmende én stimulerende begeleiding tijdens de hele periode, waarin het proefschrift tot stand kwam, alsmede voor de 'begeleiding op afstand' gedurende een tiental jaren;

Prof. dr. C.C.F. Gordijn, van wie ik - o.a. - leerde dat een pedagoog 'geslaagd' mag heten als hij zichzelf overbodig weet te maken; die door mij dan ook niet als 'geslaagd pedagoog' erkend zal worden, omdat ik én niet hoop én niet vermoed dat ik mij aan zijn bezielende inspiratie ooit zal kunnen ontworstelen;

Prof. dr. E.H. van Olst, voor zijn onmiddellijke bereidheid om - in een later stadium - kritisch kommentaar te leveren op de diverse hoofdstukken en voor de vruchtbare diskussies, die we naar aanleiding daarvan mochten hebben.

Voor de diepere - religieuze - inspiratie, die ik én bij Van der Hoeven én bij Gordijn én bij Van Olst mocht ervaren, ben ik hen blijvend dankbaar.

Mijn dank gaat verder uit naar:

De (oud-)studenten, op wie ik - in de loop der jaren - mijn zich ontwikkelende inzichten heb 'uitgeprobeerd' en van wie ik meer heb geleerd dan zij veelal zelf beseft zullen hebben.
Ik denk daarbij met name aan studenten van de Christelijke Academie voor Lichamelijke Opvoeding (CALO) te Arnhem (in de jaren 1974 t/m. 1977), aan die van de Interfakulteit Lichamelijke Opvoeding (IFLO) te Amsterdam en aan die van de Opleiding Psychomotorische Therapie en Bewegingsagogiek te Amsterdam (en - voorheen - Utrecht).
In het bijzonder wil ik noemen: Koen Faber, Bram Donkers, Gert van Driel, Henk Visser, Jos van Winden, Hugo Kuyper, Jo Lucassen, Egon Vernimmen, Anneke van der Poll, Peter Beek, Ad Hoogendam en Robert Wagenaar.

De (bestuurs-)leden van de Werkgroep Bewegingsonderwijs, met wie ik veel en diepgaand over 'het vak' heb mogen diskussiëren.

De (oud-)collega's, verbonden aan de zojuist genoemde instituten, met wie ik dikwijls van gedachten heb gewisseld over kwesties, die

uiteindelijk in dit proefschrift op bepaalde wijze vorm hebben gekregen, zulks zowel dankzij als ondanks hun inbreng.
Met name wil ik daarbij noemen: Tom van As, Cor Maan, Gijs van den Berg, Piet Meerdink, Oene Loopstra, Mart Regterschot, Adri Vermeer, Mario Monasso en Onno Meijer.

Twee oud-docenten van de CALO te Arnhem, die aan mijn vorming meer hebben bijgedragen dan zij zelf wellicht vermoeden: de heren J.C. van Asch en R.M. Bloem.

Peter Beek, voor zijn kritisch-corrigerende werk ten tijde van de afrondingsfase van dit proefschrift.

Prof. dr. H.T.A. Whiting, voor de geboden hulp bij de vertaling van de samenvatting in het Engels.

Michael de Wijs, van Uitgeverij De Vrieseborch, voor de prettige samenwerking in verband met de produktie van de thans voorliggende uitgave van dit proefschrift.

Wie in een dankwoord mensen bij name noemt laat daarmee tegelijkertijd anderen onbenoemd. Voor mijn onvolledigheid vraag ik echter begrip aan die niet-genoemden, die voor mij niet samenvallen met wat men wel 'het anonieme' noemt.
Hier rest slechts - last but not least - een dank jegens:

Anneke, voor wat zich niet nader laat benoemen;

Jairo, Andres en Zulma, voor wat zich nu nog slechts benoemen laat.

I. WAT BEWEEGT ME?

> "Much of the literature on the so-called philosophy of dance, sport and physical education can be shown, even on a cursory examination, to amount to no more than a string of pretentious slogans."
> (Best 1978 (a), 18).

1. Een pragmatische interpretatie van de term 'lichamelijke opvoeding'.

Wie enigszins bekend is met de rijk geschakeerde literatuur op het gebied van de lichamelijke opvoeding, kan moeilijk volhouden dat die literatuur zich over het algemeen kenmerkt door een hoge mate van conceptuele helderheid en eenduidigheid. Binnen het Nederlandse taalgebied figureren - naast 'lichamelijke opvoeding' - termen als 'lichaamsoefeningen', 'lichamelijke oefening', 'bewegingsonderwijs', 'bewegingsopvoeding', 'gymnastiek', 'sport' e.a., en het zou bepaald onjuist zijn om te menen dat deze termen steeds op dezelfde wijze worden gehanteerd en van elkaar worden afgegrensd. Tussen de diverse auteurs blijken in dit opzicht steeds weer verschillen waarneembaar en het is niet altijd het geval dat die auteurs er blijk van geven zich daarvan bewust te zijn.
Deze conceptuele meerduidigheid blijft overigens niet beperkt tot het Nederlandse taalgebied. In Engelstalige landen worden termen als 'physical education', 'movement education' en 'sport' zeker niet eenduidig geïnterpreteerd, terwijl in Duitssprekende gebieden ook geen uniforme betekenis wordt toegekend aan b.v. 'Leibesübungen', 'Leibeserziehung', 'Körpererziehung' en 'Sportunterricht'.
Gegeven deze binnen één land reeds aanwezige pluriformiteit zal het vervolgens niet erg verbazen dat ook op internationaal nivo zich (ver)taalproblemen kunnen voordoen. Zo zijn b.v. de termen 'physical education', 'lichamelijke opvoeding' en 'Körpererziehung' zeker niet direkt in elkaar vertaalbaar.

Het is niet mijn bedoeling deze bestaande, terminologische verscheidenheid als zodanig tot onderwerp van studie te maken.(1) Wel is het van belang zich ervan bewust te zijn. Voor deze studie geldt dat in het bijzonder omdat zij bedoelt te gaan over het menselijk bewegen, zoals dat binnen het kader van de lichamelijke opvoeding verschijnt. En het is dan ook gewenst en noodzakelijk om in deze paragraaf eerst aan te geven welke betekenis door mij aan de term 'lichamelijke opvoeding' zal worden toegekend. Pas na die explikatie kan ik de eigenlijke probleemstelling van deze studie adekwaat formuleren.

Vooral onder invloed van de zogenaamde 'Oostenrijkse School' is vanaf de

twintiger jaren van deze eeuw de term 'lichamelijke opvoeding' - in Nederland - steeds meer in zwang geraakt. Vanuit pedagogische overwegingen meenden in het bijzonder Gaulhofer en Streicher dat 'lichaamsoefeningen' slechts dan gelegitimeerd konden worden, wanneer zij - als 'middel' - een bijdrage leverden aan de vorming (Bildung) van de 'Gesamtpersönlichkeit'.(2) Meer recent en in het verlengde hiervan opteert ook Rijsdorp (1971) voor de term 'lichamelijke opvoeding' en hij formuleert in dat verband:

> "Lichamelijke opvoeding is geen opvoeding van het lichaam. ... Lichamelijke opvoeding is een aspect van de totale opvoeding, en heeft als zodanig altijd met de integrale mens te maken. Lichamelijke opvoeding is pedagogische omgang in het veld van de beweging en de lichaamservaring." (p. 34).

En even later heet het:

> "Op zijn terrein werkt de lichamelijke opvoeder mee aan de realisering van het opvoedingsdoel: de volwassenheid. Hij doet dit voornamelijk door middel van zijn onderwijs in lichaamsoefeningen." (p. 35/36). ... "De lichamelijke opvoeder tracht zijn doel te realiseren door het onderwijzen en bevorderen van lichamelijke activiteiten, geleid door pedagogische intenties. Zijn dagelijks handwerk is dus onderwijzen. Dat betekent in de eerste plaats, dat de leerlingen iets van hem moeten leren. Zij moeten vorderingen maken. Men kan niet zeggen: het doet er niet toe, als ze maar prettig bezig zijn. Want onderwijzen is vorderingen maken. En de lichamelijke opvoeder faalt in zijn handwerk, als zijn leerlingen geen voortgang maken in de beheersing van de lichamelijke activiteiten, die hij onderwijst: voortgang in de prestaties of voortgang in de verfijning van de beweging. De werkmiddelen, die hij bij zijn onderwijs hanteert, zijn de lichamelijke activiteiten. Dat kunnen zijn: spelen, dansen en oefeningen." (p. 38).

In deze passages wordt door Rijsdorp een opvatting geformuleerd, die door menige Nederlandse lichamelijke opvoeder op overeenkomstige wijze - al dan niet expliciet - wordt voorgestaan. De term 'lichamelijke opvoeding' wordt binnen deze zienswijze adekwaat geacht omdat men de bedoeling heeft om via het beïnvloeden (onderwijzen) van 'lichamelijke activiteiten' bij de leerlingen 'pedagogische intenties' te realiseren. De 'lichamelijke activiteiten' vormen het middel - "werkmiddelen" -, de 'volwassenheid' vormt het uiteindelijke doel.

Afwijkend van deze - overheersende - visie heeft in Nederland met name Gordijn een andere opvatting gepropageerd. Vanaf het eind van de veertiger jaren heeft hij in diverse publikaties(3) ervoor gepleit de term 'lichamelijke opvoeding' te vervangen door 'bewegingsonderwijs'. En dat met dit pleidooi niet uitsluitend terminologische kwesties in het geding waren onderkent ook Rijsdorp als hij schrijft:

> "Ik gebruik ... de termen 'onderwijs in lichaamsoefeningen' en 'bewegingsonderwijs' als synoniem. Zij duiden de ambachtelijke zijde van het werk van de lichamelijke opvoeder aan. Gordijn acht

> de pedagogische intentie aan de term 'bewegingsonderwijs' inherent. Beide termen kunnen de term 'lichamelijke opvoeding' hoe dan ook niet vervangen, aangezien deze term een bredere inhoud heeft." (p. 225).

Zelf schrijft Gordijn over die aan de term 'bewegingsonderwijs' inherente 'pedagogische intentie':

> "Het bewegingsonderwijs zoekt meer dan het doen oefenen opdat een zekere vaardigheid, een zekere aanpassing aan de wereld wordt verkregen. Inherent aan dit onderwijs is ontsluiting en ontplooiing van aspecten van aanlegstructuren. Het werkt mede aan de alzijdige ontplooiing van de persoon. Het bewegingsonderwijs verkrijgt zin doordat het dienstig is aan de vorming van de mens tot zelfstandige, God naar Zijn Woord dienende persoonlijkheid, geschikt en bereid al de gaven, die hij van God ontving, te besteden tot Gods eer en tot heil van het schepsel, in alle levensverbanden waarin God hem plaatst. Omdat het bewegingsonderwijs daartoe dienstig is, daarom mag het in geen opvoedingsbeleid ontbreken." (Gordijn 1961, 168).(4)

En op dezelfde pagina vervolgt hij:

> "Hebben wij nu de term lichamelijke opvoeding verruild voor de term bewegingsonderwijs? In zekere zin, ja. Voor de aanduiding van de activiteiten van de leraar die men wel eens gymnastiekleraar, of nog vreemder leraar lichamelijke opvoeding noemt, gebruiken wij het woord bewegingsonderwijs. Is dit alleen een termverschil? Neen. De lichamelijke opvoeding bestrijkt een terrein waar van alles onder hoort. Van de distributie van de schoolmelk en het herstellen van 'schoolschadelijkheden' en het tandenpoetsen af tot het genezen van platvoeten en scoliose toe, is men nog steeds op het terrein van de lichamelijke opvoeding. Het gaat in grote trekken bij de lichamelijke opvoeding om het somatische welzijn. En tegen deze beperking verzetten wij ons, wanneer wij de term bewegingsonderwijs voorstaan. Is er nog één gangbare mensbeschouwing die deze dualistische term gebruiken kan? Wij menen dat deze er niet meer zijn. Ten aanzien van het verzorgen van het lichamelijke welzijn, de gezondheid, heeft de leraar 'lichamelijke opvoeding' dezelfde taak als alle opvoeders."

Afgezien van de houdbaarheid van hetgeen Gordijn hier formuleert, valt in ieder geval op dat hij de term 'lichamelijke opvoeding' vooral daarom afwijst, omdat daarmee een "beperking" tot het "somatische welzijn" geïmpliceerd zou zijn. Aan de andere kant zagen we dat Rijsdorp de term 'lichamelijke opvoeding' verkiest boven 'bewegingsonderwijs', aangezien de eerste term "een bredere inhoud heeft". En er moet derhalve worden gekonkludeerd dat beiden zich verzetten tegen een ongewenste beperking en er zo toe komen om elkaars voorkeur af te wijzen!

Ik zal de preciese verschilpunten tussen Rijsdorp en Gordijn hier niet nader analyseren en bespreken.(5) Naast het feit dat hiermee een illustratie gegeven kon worden van de eerder genoemde conceptuele meerduidigheid wil ik nu in het bijzonder één punt van overeenkomst naar voren halen, dat i.v.m. mijn eigen begripsbepaling van 'lichamelijke opvoeding' van groot belang is.

Zowel in de formuleringen van Rijsdorp als in die van Gordijn wordt er van uitgegaan dat 'lichamelijke opvoeding' resp. 'bewegingsonderwijs' een gebeuren is, waarbij 'leraren' en 'leerlingen', 'onderwijzers' en 'kinderen' betrokken zijn. Mede uit tal van andere, hier niet geciteerde passages, blijkt onmiskenbaar dat beide auteurs steeds het oog hebben op het geïnstitutionaliseerde schoolvak, dat officieel - d.w.z. zoals in de onderwijswetgeving vastgelegd - 'lichamelijke oefening' genoemd wordt.
Deze, bij beiden bespeurbare inperking tot 'de school' is historisch bezien goed begrijpbaar. Toch kan dat niet wegnemen dat er zwaar wegende argumenten zijn aan te voeren voor de opvatting om in het bijzonder de termen 'opvoeding' en 'onderwijs' eveneens van toepassing te verklaren op tal van buitenschoolse beïnvloedingssituaties.
In de hedendaagse opvoedingswetenschappen en onderwijskunde is het zeker niet meer vanzelfsprekend om primair de aandacht te richten op de opvoedings- en onderwijsprocessen, zoals die zich afspelen binnen het instituut 'school'. Met name is ook de traditioneel als 'volwassenheid' gekwalificeerde 'eindstreep' van dergelijke processen weggevaagd door een nooit eindigende roep om 'éducation permanente' en een term als 'volwassenen-edukatie' wordt geenszins als een contradictio in terminis ervaren. Begrippen als 'opvoeding', 'onderwijs', 'vorming(swerk)' en 'hulpverlening' zijn hedentendage nog slechts van elkaar af te grenzen op betrekkelijk arbitraire gronden. Wat overigens niet wegneemt dat het zeer gewenst kan zijn om dergelijke grenzen - opnieuw - te trekken.
Ten aanzien van 'lichamelijke opvoeding' kan gekonstateerd worden dat deze term de afgelopen decennia hoofdzakelijk gediend heeft ter aanduiding van het schoolvak 'lichamelijke oefening'. Anderzijds signaleer ik dat de term 'opvoeding' voor een zodanige interpretatie vatbaar is, dat deze dominante aanduiding als een nogal arbitraire inperking lijkt over te komen. Bij nadere beschouwing blijkt die inperking echter niet zo 'arbitrair' te zijn. Ze hangt namelijk direkt samen met welbepaalde opvoedingstheoretische uitgangspunten. Zowel bij Rijsdorp als bij Gordijn blijkt de inperking tot 'de school' nauw verweven te zijn met de acceptatie van grondgedachten uit de 'geesteswetenschappelijke pedagogiek', een opvoedingstheoretische stroming, die in Nederland exemplarisch is verwoord door Langeveld. In zijn 'Beknopte theoretische pedagogiek' ([10]1965) maakt deze auteur een principieel onderscheid tussen 'opvoeding' en 'vorming', waarbij als onderscheidingskriterium geldt dat in het eerste geval er sprake

is van een invloed, welke uitgaat van volwassenen op onvolwassenen en welke gericht is op de 'zelfverantwoordelijke zelfbepaling' - 'volwassenheid' - van de laatsten, terwijl er in het geval van 'vorming' sprake is van een relatie tussen volwassenen, waarbij elk zelf verantwoordelijk blijft "óók voor de 'opvoeding' die hij 'ondergaat'." (p. 28).
Ditzelfde onderscheid nu neemt ook in de opvattingen van bijvoorbeeld Rijsdorp een centrale plaats in. Zo definieert hij 'gymnologie' als "de wetenschap die zich bezighoudt met de motorische actie in het kader van opvoeding en vorming" (Rijsdorp 1971, 8) en hij voegt daaraan toe:

> "In het kader van de opvoeding voltrekt zich de motorische actie, als het gaat om de ontplooiing van de persoonlijkheid. Zij kan zich ook voltrekken in een vormend kader, gericht op partiële vorming van de mens binnen de recreatieve, professionele, artistieke en therapeutische actieradius." (p. 9).

In het licht van dit onderscheid tussen 'opvoeding' en 'vorming' is het begrijpelijk dat Rijsdorp er behoefte aan heeft gehad een term als 'gymnologie' te introduceren. Binnen zijn opvatting zouden immers aktiviteiten als bejaardengymnastiek, zwangerschapsgymnastiek en diverse vormen van fysiotherapie, psychomotorische therapie, (top-)sport e.d. bezwaarlijk als 'opvoeding' kunnen worden gekwalificeerd. En in het verlengde daarvan zouden termen als 'wetenschap van de lichamelijke opvoeding', 'lichamelijke opvoedingswetenschap' of 'lichamelijke opvoedkunde' een belangrijk potentieel interesse- en onderzoeksgebied buitensluiten. In dat geval, zo schrijft Rijsdorp, zou "het opvoedingskader eenzijdig geaccentueerd" (p. 7) worden.
Waar het hier nu om moet gaan is te benadrukken dat Rijsdorps argumentatie staat of valt met de acceptatie van de door hem onderschreven opvoedingstheorie, meer in het bijzonder het principiële onderscheid tussen 'opvoeding' en 'vorming'. Men kan pas dan bejaardengymnastiek niet als 'lichamelijke opvoeding' kwalificeren, wanneer men eerst het begrip 'opvoeding' heeft ingeperkt tot de relatie tussen volwassenen en onvolwassenen. Is die inperking, en daarmee het onderscheid tussen 'opvoeding' en 'vorming', hedentendage evenwel nog verdedigbaar? Of is ze veeleer een typische kreatie van de traditionele 'geesteswetenschappelijke pedagogiek', die op deze wijze zelf een 'tijdgeest' reflekteerde, waartegen aan het eind van de zestiger jaren zoveel kritiek is gerezen? Zonder dat ik daar op deze plaats uitvoeriger op in kan gaan(6) meen ik te kunnen konstateren dat het één van de kenmerken is van meer recente opvoedingstheorieën(7) dat het

traditionele onderscheid tussen 'opvoeding' en 'vorming' fundamenteel wordt bestreden of op z'n minst wordt gerelativeerd. Termen als 'opvoeding', 'vorming', 'onderwijs', 'hulpverlening' e.d. zijn zodanig aan betekenisverschuivingen onderhevig geraakt, dat óók traditionele interpretaties van 'lichamelijke opvoeding', 'lichamelijke vorming', 'bewegingsopvoeding', 'bewegingsonderwijs' e.d. daar direkt door getroffen worden. Uiteraard blijft het zinvol onderscheid te maken tussen verschillende leeftijdsgroepen en het hoeft niet bij voorbaat bezwaarlijk te zijn om van 'kinderen' en van 'volwassenen' te spreken. De centrale kwestie is echter dat het hedentendage niet (meer) vanzelfsprekend is om op basis van een dergelijk onderscheid een principieel verschil tussen 'opvoeding' en 'vorming' te poneren.
En daar vloeit dan vervolgens weer uit voort dat de door Rijsdorp bedoelde gerichtheid op "partiële vorming van de mens binnen de recreatieve, professionele, artistieke en therapeutische actieradius" evenzeer als 'opvoeding' gekwalificeerd zou moeten kunnen worden als die pedagogische beïnvloeding van "de motorische actie", welke plaats heeft binnen het verband van de school en welke gericht zou zijn op "de ontplooiing van de persoonlijkheid". In dat geval vervalt ook de noodzaak om de aanduiding 'wetenschap van de lichamelijke opvoeding' door bijvoorbeeld 'gymnologie' te vervangen. Beide termen zijn dan immers aan elkaar synoniem geworden.
Voorlopig kan in ieder geval gekonkludeerd worden dat de betekenis van de term 'lichamelijke opvoeding' niet eens en voor altijd vastligt, dat deze betekenis mede afhankelijk is van wat in een bepaalde tijd onder 'opvoeding' wordt verstaan, dat hedentendage de term 'opvoeding' minder direkt geassocieerd wordt met 'de school' dan in het recente verleden het geval was en dat derhalve een inperking van 'lichamelijke opvoeding' tot 'schoolgymnastiek' tegenwoordig - gebaseerd op een opvoedingstheoretische argumentatie - moeilijk meer te verdedigen valt en als arbitrair wordt ervaren.
In het licht van deze konklusie kan men een tweetal mogelijke stappen overwegen.
Aan de ene kant kan men de thans bestaande situatie legitimeren door voorstellen te doen om de term 'lichamelijke opvoeding' een bredere betekenis te geven dan in het recente verleden gewoonlijk het geval was. Zo'n voorstel is bijvoorbeeld aan te treffen bij Groenman (1976). In zijn proefschrift[8] voert hij een pleidooi om 'lichamelijke opvoeding' niet te reduceren tot één grondbetekenis, maar haar op te vatten als een

pluralistische konstruktie. Hij schrijft in dat verband:

> "Voor de toekomstige ontwikkeling van de wetenschap van de lichamelijke opvoeding is het van het allergrootste belang, dat men niet de fout maakt om één van de vele mogelijke betekenissen van de term 'lichamelijke opvoeding' te gaan houden voor de enig relevante betekenis, maar dat men zich minstens realiseert, dat de betekenis, die men zelf wenst te huldigen, een betekenis is die haar relevantie o.m. heeft verkregen door de sociaal-kulturele en maatschappelijk-politieke kontekst waarbinnen men zelf funktioneert." (p. 43).

Dat voorstellen tot verbreding van de - traditionele - betekenis van de term 'lichamelijke opvoeding' niet voetstoots door een ieder worden overgenomen kan nauwelijks verwondering wekken. En toen Crum - in 1974 - een dergelijke verbreding kwalificeerde als "branche-vervagend" (p. 526) was dat een begrijpelijke reaktie. Toch gaat het in dit geval dan om een vorm van 'branche-vervaging', waarvan zeker niet bij voorbaat uitgesloten is dat ze uitmondt in een nieuwe branche-identifikatie, welke als wenselijk en meer passend in de huidige tijd wordt ervaren. Mede gelet op hetgeen zo pas over het begrip 'opvoeding' werd opgemerkt kan het juist wel eens gewenst zijn om traditionele, historisch gegroeide inperkingen te doorbreken en als zodanig bewust 'branche-vervaging' na te streven. Naast deze mogelijkheid van verbreding van de traditionele betekenis van de term 'lichamelijke opvoeding' kan men ook, op grond van pragmatische overwegingen, voorstellen doen om deze term uitsluitend te reserveren voor de benoeming van een bepaald schoolvak. In dat geval baseert men zich niet op bepaalde opvoedingstheoretische overwegingen - bijvoorbeeld een principieel onderscheid tussen 'opvoeding' en 'vorming' -, maar men verkiest een institutioneel kriterium - de plaats, het instituut (de school) waar de aktiviteit, in het rooster opgenomen, plaatsvindt - om 'lichamelijke opvoeding' af te grenzen van andere aktiviteiten. Een dergelijke opvatting wordt bijvoorbeeld in Engeland dikwijls aangetroffen. Zo schrijft Best (1978 (b), 120):

> "My <u>recommendation</u> is that 'physical education' should be employed, as has become customary, to refer to those activities and areas of study which are specifically and directly related to the practical school-teaching situation."

En dat Best deze aanbeveling inderdaad niet wil baseren op principiële, in het bijzonder opvoedingstheoretische overwegingen blijkt uit zijn toevoeging:"It is merely a matter of convenience which term is employed, as long as one makes clear what it encompasses."

Deze twee mogelijkheden tot herinterpretatie van de traditionele betekenis van de term 'lichamelijke opvoeding' - '<u>verbreding</u>' (op grond van

opvoedingstheoretische overwegingen) of '<u>identifikatie met schoolgymnastiek</u>' (op pragmatische gronden) - zijn beide verdedigbaar en bekritiseerbaar tegelijkertijd. Wel laat het zich aanzien dat het verstandig is de eerder geciteerde woorden van Groenman ter harte te nemen en dus te onderkennen "dat de betekenis, die men zelf wenst te huldigen, een betekenis is die haar relevantie o.m. heeft verkregen door de sociaal-kulturele en maatschappelijk-politieke kontekst waarbinnen men zelf funktioneert." En in dat licht bezien moet gekonstateerd worden dat zich in het recente verleden in Nederland ontwikkelingen hebben voorgedaan, welke gedeeltelijk afwijken van die in bijvoorbeeld Engeland en West-Duitsland.
Sinds 1971 is, via de instelling van een Interfakulteit Lichamelijke Opvoeding, in Nederland de mogelijkheid ontstaan het verschijnsel 'lichamelijke opvoeding' in studie te nemen op een wijze, die voorheen minder goed mogelijk was. En in weerwil van de historisch gegroeide associatie van de term 'lichamelijke opvoeding' met 'de school' - op de manier zoals via de opvattingen van Rijsdorp exemplarisch werd aangegeven -, is deze term zich geleidelijk aan - inderdaad - gaan uitkristalliseren als een 'pluralistische konstruktie' (Groenman), als een verzamelterm voor een komplex geheel van beïnvloedingssituaties, zoals daar bijvoorbeeld zijn: schoolgymnastiek (bewegingsonderwijs), sport (in haar diverse variëteiten), bewegingstherapie en psychomotorische therapie, fysiotherapie, revalidatie, etc. Er heeft zich met andere woorden feitelijk een verschuiving voltrokken in de richting van een <u>verbreding</u> van de betekenis van de term 'lichamelijke opvoeding', een verschuiving, die, zoals ik reeds opmerkte, niet strijdig is met hedendaagse opvattingen over 'opvoeding'. Binnen de genoemde Interfakulteit wordt de aanduiding 'wetenschap van de lichamelijke opvoeding' ('lichamelijke opvoedkunde') dan ook 'breed' opgevat. Ik zal daar straks nog wat nader op terugkomen.
In landen als Engeland en West-Duitsland - om me tot deze buurlanden maar even te beperken - heeft zich déze betekenisverschuiving niet voorgedaan. In Engeland was in de afgelopen jaren een ontwikkeling gaande, waarbij, zoals ik reeds opmerkte, de term 'physical education' gereserveerd werd voor "the practical schoolteaching situation" (Best), terwijl op het nivo van de wetenschappelijke bestudering de aanduiding 'human movement studies' werd voorgesteld. Met dit laatste heeft men dan op het oog

> "... a wider area of interest, which could include the activities of physical education. Human movement studies, unlike the study of physical education, would comprise the study of human movement <u>per se</u>, and without necessarily any relevance to the school situation." (Best 1978 (b), 120).

Hierbij aansluitend merkt Whiting (1976, 42) op

> "... that there is nothing implicit in the field of Human Movement Studies ..., to suggest a necessary link with Physical Education or for that matter with any other area of professional operation which utilises movement forms." ... "It is suggested that the study of human movement can be carried out purely for intrinsic reasons in which consideration of its relationship to Physical Education does not arise. On the other hand, from the vast body of knowledge available about human movement there is a certain amount which has implications for Physical Education while other parts are either irrelevant or very much peripheral." (p. 43).

Een dergelijke, in Engeland waarneembare loskoppeling van de school-lichamelijke opvoeding duidt op een ontwikkeling, welke zeker in Nederland velen (nog) als ongewenst zullen kwalificeren. Als zelfstandig wetenschapsgebied staat 'de lichamelijke opvoedkunde' ('gymnologie') in Nederland - net als in de meeste andere landen - nog in de kinderschoenen en de belangrijkste stappen in een dergelijke richting zijn hoofdzakelijk gezet door pioniers - men denke aan namen als Korpershoek, Van Schagen, Groenman, Rijsdorp, Gordijn -, die zelf funkties bekleedden aan Academies voor Lichamelijke Opvoeding. Wanneer Willimczik (1979, 46) schrijft:

> "Sowohl in der Bundesrepublik Deutschland als auch in Amerika geht die Entwicklung der Sportwissenschaft in erster Linie auf die Institute der Leibeserziehung (departments of physical education) zurück. Das bedeutet, dasz hier nicht Problemstellungen am Anfang standen, durch die Wissenschaftler zusammengeführt wurden, sondern Institutionen, die um akademische Anerkennung bemüht waren",

dan moet gekonstateerd worden dat in Nederland ditzelfde proces zich heeft voorgedaan, met dien verstande dat het zich wat trager heeft voltrokken.(9) En vanwege deze recente ontwikkeling is het goed begrijpbaar dat een direkte koppeling van 'de wetenschap der lichamelijke opvoeding' aan de Academies voor Lichamelijke Opvoeding en daarmee aan de school-lichamelijke opvoeding door velen als vanzelfsprekend wordt ervaren.

Nu wil ik in het geheel niet pleiten voor een doorknippen van deze historisch gegroeide draden. Wel lijkt het echter gewenst te attenderen op de - ook in dit geval - aanwezige gevaren van een al te sterke 'moederbinding'. Het zou dan namelijk wel eens kunnen gebeuren dat de na langdurige barensweeën op de wereld gezette boreling - de 'wetenschap van de lichamelijke opvoeding' - door gebrek aan bewegingsruimte zich niet kan ontplooien. Voor die ontplooiing is het mede gewenst dat aansluiting wordt gezocht bij hetgeen zich in andere landen afspeelt en - reeds langer - heeft afgespeeld. Ook daarin kan dan een reden gelegen

zijn om de term 'lichamelijke opvoeding', vooropgesteld dat men die term wenst te handhaven, ruimer op te vatten dan traditioneel gebruikelijk was.
Kort stipte ik zojuist de in Engeland waarneembare ontwikkelingen aan. In West-Duitsland is het een wat andere kant op gegaan. Daar heeft met name de term 'Sportwissenschaft' een zekere erkenning gevonden en uit het sedert 1971 onder die naam verschijnende tijdschrift valt op te maken dat aan die term een zodanig brede betekenis wordt toegekend dat vanuit Nederlands gezichtspunt het woord 'branche-vervaging' spoedig dreigt te worden uitgesproken. Blijkbaar is het zo dat de term 'Sport' in West-Duitsland een zodanig brede betekenis heeft gekregen dat daaronder aktiviteiten gevat kunnen worden, die in Nederland of Engeland zeker niet zo benoemd zouden worden.

Uit de voorgaande uiteenzettingen moge enigszins gebleken zijn hoe weinig ik een beroep kan doen op een algemeen erkend taalgebruik, wanneer ik wil aangeven wat ik met de term 'lichamelijke opvoeding' in deze studie zal bedoelen. De eerder genoemde conceptuele meerduidigheid - zowel nationaal als internationaal - kwam diverse malen naar voren. Ze bleek o.a. samen te hangen met overwegingen van opvoedingstheoretische aard. Nu zou men deze bestaande variabiliteit kunnen zien als een manifestatie van de jeugdigheid van dit wetenschapsgebied.(10) Ongetwijfeld zal deze faktor een rol spelen. Helderheid en eenduidigheid zijn zelden kenmerkend voor als embryonaal te kwalificeren wetenschappelijke aktiviteiten en de 'wetenschap der lichamelijke opvoeding' kan zich wat dit betreft 'verheugen' in het gezelschap te verkeren van reeds langer geïnstitutionaliseerde broertjes en zusjes uit de familie van de menswetenschappen. Toch is het anderzijds te verwachten dat juist menswetenschappen zich permanent zullen kenmerken door een nogal grote mate van veelvormigheid, niet in de laatste plaats vanwege de meerzinnigheid van het mens-zijn zelf en - in het verlengde daarvan - de onderscheiden 'mensbeelden', die mogelijk zijn en aan het wetenschappelijk werk richting kunnen geven. In het geval van de 'wetenschap der lichamelijke opvoeding' zal dat verderop in de studie nog uitgebreid aan de orde komen.
Toen Gordijn in 1975 afscheid nam van de reeds genoemde Interfakulteit Lichamelijke Opvoeding stelde hij in zijn afscheidsrede:

> "De boot waarvan ik ben afgestapt is het geheel van de lichamelijke opvoeding en de lichamelijke opvoedingkunde. Het centrum daarvan is de zich bewegende mens en de gunstige beïnvloeding van de ontwikkeling ervan door opvoeding en onderwijs." (p. 3/4).

Wanneer ik deze formuleringen bezie in het licht van mijn opmerkingen over hedendaagse verschuivingen van traditionele betekenissen van termen als 'opvoeding' en 'onderwijs', dan meen ik dat feitelijk volstaan zou kunnen worden met een aanduiding als de volgende: het centrum daarvan is de zich bewegende mens en de gunstige beïnvloeding van de ontwikkeling ervan. In tweede instantie kan men de geaardheid van die "gunstige beïnvloeding" dan nader typeren, waarbij men gebruik kan maken van termen als 'opvoeding', 'onderwijs', 'therapie', 'hulpverlening', 'training', etc.
In eerste instantie - d.i. in de meest ruime zin - lijkt mij de term 'lichamelijke opvoeding' voor een zodanige interpretatie vatbaar dat deze verwijst naar die aktiviteitsgebieden, waarbinnen mensen - leraren, (bege-)leiders, therapeuten, trainers, e.d. - andere mensen - kinderen, volwassenen, bejaarden, gehandicapten, kortom 'kliënten' - in hun bewegend funktioneren opzettelijk en gunstig bedoelen te beïnvloeden.
Deze omschrijving moet zeker niet als een - laat staan 'sluitende' - definitie worden opgevat. Ze is door haar breedheid tegelijk ook tamelijk inhoudsarm. Immers, wat in een bepaalde situatie als 'gunstig' gekwalificeerd zal worden en ook door wie dat zal worden vastgesteld is geheel onbepaald gelaten. Het laat zich namelijk vermoeden dat dit binnen de ene beïnvloedingssituatie - bijvoorbeeld de schoolgymnastiek - anders zal uitvallen dan binnen de andere - bijvoorbeeld de psychomotorische therapie of de rekreatiesport -. Voorts zal ook de aanduiding 'bewegend funktioneren' zeker niet in alle gevallen op dezelfde wijze geoperationaliseerd worden.
Tegelijk wordt met de gegeven omschrijving toch wel weer een zekere afgrenzing tot stand gebracht. En dat geldt in het bijzonder ten opzichte van de eerder aangestipte ontwikkelingen in Engeland. In de typering 'human movement studies' mis ik te zeer het beïnvloedingsperspektief van waaruit de wetenschappelijke bestudering van het menselijk bewegen gemotiveerd wordt en van waaruit ook de praktische relevantie ervan beoordeeld kan worden.(11)

De zojuist gegeven omschrijving van 'lichamelijke opvoeding' kan m.i. zowel recht doen aan recente opvoedingstheoretische opvattingen als aan de ontwikkelingen, die zich het afgelopen decennium binnen de Interfakulteit Lichamelijke Opvoeding hebben voorgedaan. Daarmee bedoel ik verder tegelijk te zeggen dat de term 'lichamelijke opvoeding' door mij zeker niet door dik en dun verdedigd zal worden. Maar al te

dikwijls blijkt het immers het geval te zijn dat zowel in (vak-)publikaties als - vooral (!) - in het alledaagse gesprek, deze term zodanig wordt geïnterpreteerd, dat hij direkt wordt vergeleken met of gesteld tegenover de term 'geestelijke opvoeding', waarmee dan de hele problematiek van het antropologisch dualisme wordt opgeroepen.
Terecht merkt Grupe (1969, 1/2) in dit verband op:

> "Während die Theorie der Leibeserziehung beharrlich an den Ganzheitsanschauungen und Harmonievorstellungen der Reformpädagogik festhält und das menschliche Leibverhältnis auf die schematische Formel von der leib-seelischen Einheit bringt, sind viele ihrer Vorstellungen und Überlegungen trotz aller Ganzheitsbeteuerungen von einem dualistischen Menschenbild geprägt."

Alleen reeds deze steeds weer waarneembare dualistische associatie acht ik voldoende reden om de term 'lichamelijke opvoeding' - op den duur - los te laten. Met de toevoeging 'op den duur' bedoel ik echter tegelijk aan te geven dat een te prefereren alternatief zich momenteel nog niet aandient. Het introduceren van een onbeladen neologisme - bijvoorbeeld 'gymnologie' - behoort uiteraard steeds tot de mogelijkheden. Toch heeft zo'n neologisme weinig kans op blijvende acceptatie wanneer het onvoldoende weerklank vindt, wat met name het geval is indien al te zeer wordt afgeweken van in andere landen waarneembare terminologische ontwikkelingen.
Op pragmatische gronden zal ik in deze studie vasthouden aan de term 'lichamelijke opvoeding', voorzien van de betekenis zoals omschreven. Bezien vanuit de straks te schetsen probleemstelling van deze studie kan met een dergelijke omschrijving van 'lichamelijke opvoeding' worden volstaan.

2. Talige artikulaties van menselijk bewegen.

Deze studie bedoelt te gaan over het menselijk bewegen binnen de 'lichamelijke opvoeding'. Nu ik heb aangegeven welke betekenis door mij aan de laatste term wordt toegekend is het gewenst eerst wat nader in te gaan op de wijze waarop 'het menselijk bewegen' door mij benaderd zal worden.
Daaraan voorafgaand wil ik eerst beklemtonen - en op grond van de vorige paragraaf zal dat nauwelijks verwondering wekken - dat deze studie uitsluitend zal handelen over het menselijk bewegen. Het bewegen van hemellichamen, vliegtuigen, wandelende takken, vissen, ratten en apen, kortom het bewegen van 'niet-mensen', zal niet in het brandpunt van mijn belangstelling staan. Enerzijds vloeit deze inperking direkt voort uit de gegeven omschrijving van 'lichamelijke opvoeding'[12], anderzijds wordt daarin tevens herkenbaar een bepaalde vooronderstelling mijnerzijds, namelijk deze, dat het mogelijk is uitspraken te doen over het menselijk bewegen, welke in die zin specifiek van aard zijn dat ze afwijkend zijn van uitspraken, die betrekking hebben op het bewegen van niet-mensen. Het is van belang dit nadrukkelijk uit te spreken en zó te verstaan, dat daarmee geenszins ontkend wordt dat het menselijk bewegen in bepaalde opzichten overeenkomt met het bewegen van niet-mensen. Vooral in het tweede hoofdstuk zal dat nog blijken.
Op de logischerwijs zich aandienende vraag òf en in hoeverre mensen - ook wat hun bewegen betreft - zich dan wel onderscheiden van niet-mensen kan ik op deze plaats nog niet ingaan. Wel is met deze vraag een centraal thema van deze studie aangestipt, een thema dat in latere hoofdstukken nog uitgebreid aan de orde zal komen.
Slechts wil ik op deze plaats hier kort op vooruit lopen door te attenderen op de verhelderende, taalanalytische beschouwingen van Best in zijn boek 'Philosophy and Human Movement' (1978), waarin hij niet ten onrechte de aansporing doet "that we should reject talk of 'movement' in some vaguely and possibly vacuously wide general sense" (p. 35), een handelwijze, die (ook) in kringen van de lichamelijke opvoeding - helaas - maar al te vaak wordt aangetroffen. Aan de hand van diverse voorbeelden laat Best zien dat "many writers implicitly or explicitly restrict their discussion to human beings, and, perhaps, other animate creatures, but still operate with a misleadingly wide notion of movement." (p. 27). Vanuit het perspektief van de lichamelijke opvoeding is deze vaststelling vooral daarom van belang, omdat:

> "... it is far from clear how a premise about the movement of inanimate phenomena, such as the universe itself, and trees, rivers and seas, is supposed to lead to a conclusion about the importance of human movement in an education programme. It is also true that all around us in the world is air, but I have never heard this seriously proposed as a reason for the inclusion of air education in the curriculum." (p. 26).

Maar eerst dan nu een precisering van de wijze waarop ik het menselijk bewegen in deze studie zal benaderen. Om daartoe te komen kan de volgende passage uit Buytendijks 'Algemene theorie der menselijke houding en beweging' (^{4}1966, 14) als vertrekpunt dienen.

> "Iemand staat ergens te wachten, loopt snel op een naderende vriendin toe, struikelt, herstelt zijn evenwicht, lacht, steekt zijn hand uit ter begroeting, haalt een brief uit zijn zak en leest, terwijl hij bloost, iets voor. Dan gaat hij naar huis, eet en drinkt, zet zich met gefronst voorhoofd aan zijn schrijftafel, zucht, begeeft zich ter ruste, slaapt in een houding, die in de nacht een paar maal wisselt, tot hij de ogen in de morgen opslaat en een nieuwe dag begint. Een nooit onderbroken keten van houdingen en bewegingen is de uiterlijke verschijning van het voortstromende menselijke bestaan.
> Vanaf de eerste ademhaling van de pasgeborene en het huilen en trappelen van het wiegekind, tot aan het traag gebaar van de grijsaard en de doodssnik van de stervende, wisselen de houdingen en bewegingen elkander af. Dynamische grondvormen ontwikkelen zich in de jeugd, veranderen in de puberteit, adapteren zich aan de eisen van de omstandigheden, worden tot gewoonten, verstarren tot schema's in de ouderdom.
> Hoe kunnen wij deze veelheid van verschijnselen, dit staan en gaan, deze reacties en acties, handelingen, uitdrukkingsbewegingen en gebaren, deze standen van hoofd, romp en ledematen, deze vertrekkingen van het gelaat, dit bewegen van benen, armen, handen en ogen, onder *één* methodisch gezichtspunt brengen?
> ... Met welke begrippen kunnen wij de motorische uitingen beschrijven, zonder door een te grote abstractie het wezenlijke der verschijnselen uit het oog te verliezen, of door een te grote concreetheid aan de toevallige veelvormigheid gehecht te blijven? Hoe zal men de juiste vraagstellingen in de leer der menselijke bewegingen vinden?"

In het eerste deel van deze passage wijst Buytendijk op aan een ieder bekende, alledaagse wijzen van menselijk doen en laten. Hij benoemt die samenvattend als "een nooit onderbroken keten van houdingen en bewegingen" en even later gebruikt hij termen als "reacties en acties, handelingen, uitdrukkingsbewegingen en gebaren", waarmee hij feitelijk reeds vooruitloopt op de later in zijn boek te ontwikkelen 'funktionele bewegingsleer'. Buytendijk spreekt reeds in termen van het "methodisch gezichtspunt", waarnaar hij zegt op zoek te zijn en dat hij verderop zal expliciteren. Die termen bedoelen blijkbaar betrekking te hebben op gebeurtenissen als 'wachten', 'struikelen', 'lachen', 'lezen', 'blozen',

'eten', 'drinken', 'zuchten', 'slapen', ... "een nooit onderbroken keten van houdingen en bewegingen". Men kan zich afvragen of de volgende werkwoorden ook in deze reeks hadden kunnen voorkomen: 'bidden', 'denken', 'voelen', 'ruiken', 'mediteren', 'kreunen', 'staren', ..., 'leven'. "Een nooit onderbroken keten van houdingen en bewegingen is de uiterlijke verschijning van het voortstromende menselijke bestaan."
Is in de door Buytendijk genoemde reeks niet het gevaar aanwezig dat de begrippen 'houding' en 'beweging' zodanig ruim worden opgevat dat, met Best, gesproken moet worden van een "misleadingly wide notion of movement"? Is de "uiterlijke verschijning van het voortstromende menselijke bestaan" inderdaad adekwaat gevat middels de aanduidingen 'houding' en 'beweging' en behoren fenomenen als 'blozen', 'zuchten' en 'struikelen' gelijkelijk deel uit te maken van het studieterrein van "de leer der menselijke bewegingen"?
En waarom wèl 'blozen' en niet 'denken'? Heeft Buytendijk zijn verschillende voorbeelden bewust en met zorg gekozen en/of zouden ze vervangbaar zijn door de zo juist door mij gesuggereerde reeks?
Met deze vragen bedoel ik hier nog slechts een problematiek aan te stippen, die in deze studie een centrale plaats zal innemen. Die problematiek kan voorlopig worden aangeduid als die van de pluriformiteit van bewegingsopvattingen, van 'bewegingsbeelden'.
In elk geval zagen we dat het blijkbaar mogelijk is over het menselijk bewegen te spreken op een zodanige wijze, dat daarbij begrippen gehanteerd worden, die de niet bewegingstheoretisch geschoolde lezer onmiddellijk herkent en verstaat. En het is in dat geval allerminst vanzelfsprekend dat zo'n lezer vragen stelt in de zin zoals ik dat zoëven deed. Een auteur als Buytendijk maakt van een dergelijke onmiddellijke herkenning, van dat 'direkte verstaan', gebruik. Hij appelleert in zijn taalgebruik aan een ervaringswereld, die bij de lezer stilzwijgend als 'bekend' kan worden verondersteld. Iedere lezer is vanuit eigen ervaring 'bekend' met aktiviteiten, zoals door Buytendijk genoemd en welke probleemloos herkend worden als manifestaties van 'menselijk bewegen'. Mensen plegen op gezette tijden wandelingen te maken, over obstakels heen of van vreugde in de lucht te springen, elkaar te groeten door een hand op te steken, voorwerpen weg te werpen, te zwemmen, te fietsen en wat al zo meer. Is er in de door Buytendijk genoemde voorbeelden direkt diskussie mogelijk over de vraag of 'blozen' of 'zuchten' als manifestaties van 'menselijk bewegen' gekwalificeerd moeten worden en tevens moge

het een open vraag zijn hoe 'houding' en 'beweging' van elkaar zijn af te bakenen, ten aanzien van de zojuist genoemde voorbeelden zal niemand ontkennen, dat er alles voor te zeggen is om dit manifestaties van 'menselijk bewegen' te noemen. In de alledaagse leefwereld zijn dergelijke aktiviteiten 'bekend' en wordt niet bestreden dat ze met de term 'bewegen' kunnen worden aangeduid. Er bestaat daaromtrent een - stilzwijgende - communis opinio. In de situatie van alledag heeft niemand er moeite mee om in het menselijk doen en laten bewegende bedrijvigheid te onderkennen. Behoefte aan strakke definiëring van die bedrijvigheid is er in het geheel niet. Wanneer men willekeurig mensen op straat zou aanhouden en verzoeken te omschrijven wat zij onder 'bewegen' verstaan, dan is niet te verwachten dat een heldere, waterdichte omschrijving spoedig zou volgen. Het is eerder te verwachten dat de vraag enige irritatie en verwarring zou oproepen, mogelijk direkt gevolgd door een reaktie á la Diogenes. Van hem vertelt Kierkegaard, in zijn boek 'De herhaling':

> "Toen de Eleaten de beweging ontkenden, trad, zoals iedereen weet, Diogenes op als opponent; hij trad werkelijk op, want hij zei geen woord en liep alleen maar een paar maal heen en weer, waarmee hij meende in voldoende mate het tegenbewijs te hebben geleverd." (Van Raalten 1974, 24).

Blijkbaar, zo zou men kunnen zeggen, 'weet' een ieder 'aan den lijve' wat bewegen is en wordt aan dit onmiddellijke 'weten' gerefereerd zodra alledaagse woorden als 'gaan', 'lopen', 'springen', 'werpen', 'fietsen' e.d. worden uitgesproken. Dergelijke - alledaagse - woorden maken deel uit van een intersubjektief bewegingsvocabulaire, dat op onproblematische wijze wordt gesproken en verstaan. Dat vocabulaire struktureert de menselijke werkelijkheid op een zodanige wijze, dat deze als '<u>bewegings</u>-werkelijkheid' herkenbaar en differentieerbaar wordt. Men dient daarbij vooral niet de vergissing te maken om dat vocabulaire los te koppelen van een te veronderstellen ongeïnterpreteerde bewegingswerkelijkheid 'op zich zelf'. Er is niet allereerst een chaos van (nog) onbegrepen menselijke bewegingsaktiviteiten, die vervolgens als 'fietsen', 'wandelen', 'werpen', 'zwemmen' e.d. talig tot uitdrukking wordt gebracht. Bij een dergelijke zienswijze zou immers a priori worden uitgegaan van een principiële scheiding tussen 'taal' en 'werkelijkheid', een scheiding, die niet in de laatste plaats door Wittgenstein (1976) als onhoudbaar is ontmaskerd. Onder verwijzing naar en in het voetspoor van Wittgenstein schrijft Best (1978 (a), 133/134)

> "... that no sense can be attached to the notion of a concept-free apprehension of reality. Some philosophers have thought, and it is tempting for the layman to think, that it is intelligible to

> ask the question:'What sort of structure ought language to have to mirror reality?' Such a question implies that language could somehow be checked against reality to see whether it provides an accurate picture. But this notion is incoherent, since reality has to be understood in order that the supposed check with language can take place. Yet this understanding of reality itself can be achieved only by means of the conceptualisation given with language. Thus it is a fundamental confusion to regard language or conceptualisation, and reality, as two distinct phenomena."

Pas in hun talige artikulatie worden bewegingsaktiviteiten als zodanig herkenbaar en van elkaar en van andere aktiviteiten onderscheidbaar. Zonder die artikulatie zou van bewegen - letterlijk - niet gesproken kunnen worden. Vooral ook in de alledaagse leefwereld zijn 'taal' en 'bewegen' zó met elkaar verweven, dat het onderkennen en verstaan van 'huppelen', 'springen', 'lopen', 'zwemmen' e.d. steeds tegelijkertijd betrekking heeft op welbepaalde bewegingsaktiviteiten en hun talige artikulatie. Laatstgenoemde onderscheiding is steeds een onderscheiding 'achteraf' en is het resultaat van een distantiërende reflektie. Die distantiërende reflektie kan worden opgevat als een 'second order activity', welke pas mogelijk is op basis van de 'first order activity': het verstaan van een talig geartikuleerde bewegingswerkelijkheid.
Als 'second order activity' kan dan de mogelijkheid ontstaan om het menselijk bewegen op een andere wijze talig te artikuleren, zoals bijvoorbeeld het geval is in wetenschappelijke theorieën. Die theorieën vooronderstellen echter steeds een reeds verstaan van wat met 'huppelen', 'springen', 'lopen' en 'zwemmen' in de alledaagse leefwereld bedoeld wordt.
In het vervolg van deze studie zal ik deze woorden uit het alledaagse bewegingsvocabulaire samenvattend aanduiden als 'natuurlijke interpretaties'(13) van het menselijk bewegen. Met 'natuurlijk' wordt dan gedoeld op het vanzelfsprekende, onproblematische karakter van dergelijke woorden; met 'interpretaties' wordt naar voren gehaald dat zulke woorden - toch - 'gekleurd', bekritiseerbaar en veranderbaar zijn.
Door Wittgenstein (1977, 91) is dit laatste aspekt als volgt onder de aandacht gebracht:

> "Ik kan met mijn hand een beweging maken alsof ik een zaag in mijn hand heb en een plank doorzaag; maar zou je deze beweging buiten iedere context met enig recht zagen kunnen noemen? (Het zou toch ook iets heel anders kunnen zijn!)."

Het woord 'zagen' artikuleert in de werkelijkheid van alledag een welbepaalde, intersubjektief herkenbare bewegende aktiviteit. Het is een woord, dat als een natuurlijke interpretatie van menselijk bewegen werkzaam is. Die bewegende aktiviteit zou echter - onder bepaalde

voorwaarden - wel degelijk ook heel anders genoemd kunnen worden en als zodanig ... iets heel anders kunnen zijn. Daarbij zou men bijvoorbeeld kunnen denken aan:'afwisselend buigen en strekken van de arm'.
In dit voorbeeld, alsmede in de aan het begin van deze paragraaf geciteerde passage van Buytendijk, komt naar voren dat het mogelijk is op diverse andere manieren over het menselijk bewegen te spreken dan met behulp van woorden als 'lopen', 'springen', 'wandelen', 'zagen' en andere overeenkomstige natuurlijke interpretaties. We zagen dat Buytendijk woorden gebruikte als 'handelingen', 'uitdrukkingsbewegingen', 'reacties', 'acties', 'standen van hoofd, romp en ledematen', kortom aanduidingen, die reeds een zekere afstandelijkheid en kategorisering impliceren. Met dergelijke woorden is het mogelijk de menselijke bewegingswerkelijkheid op een andere wijze in kaart te brengen dan zoals dat via de gebruikelijke natuurlijke interpretaties op onproblematische wijze gebeurt.
De natuurlijke interpretatie 'zagen' is - in zekere zin - óók omschrijfbaar als 'handeling' of als 'afwisselend buigen en strekken van de arm'. En het laat zich vermoeden dat hiermee de mogelijkheden zeker niet zijn uitgeput. Dat dat inderdaad zo is blijkt direkt uit het bestaan van tal van theorieën over het menselijk bewegen. Het blijkt het geval te zijn dat de onderscheiden natuurlijke interpretaties van het menselijk bewegen zodanig geherinterpreteerd kunnen worden, dat biomechanische, cybernetische, fenomenologische en andere bewegingstheorieën mogelijk worden. Dergelijke theorieën vooronderstellen onontkoombaar de reeds aanwezige natuurlijke interpretaties en kunnen worden gekwalificeerd als systematisch-methodische herinterpretaties daarvan. Als herinterpretaties voeren ze zeker tot een 'verandering' van de natuurlijke interpretaties. Of die 'verandering' die natuurlijke interpretaties kan of moet 'vervangen' is een belangwekkende vraag, waarop ik verderop in de studie nog nader zal ingaan. Hier wens ik slechts vast te stellen dat er verschillende theorieën over het menselijk bewegen bestaan èn dat die theorieën slechts mógelijk zijn op grond van een reeds in natuurlijke interpretaties geartikuleerde bewegingswerkelijkheid.

In het licht van het zojuist gestelde is het nu mogelijk aan te geven op welke wijze ik in deze studie het menselijk bewegen zal benaderen. Ik zal mij namelijk niet tot taak stellen één of enkele van die genoemde theorieën op de empirische houdbaarheid ervan te toetsen. Wel zal ik

dergelijke theorieën zèlf als gegeven, als 'feit' accepteren en aan een - nog nader te typeren - analyse onderwerpen. Niet de in natuurlijke interpretaties geartikuleerde menselijke bewegingswerkelijkheid is mijn direkte objekt van studie, maar de systematisch-methodische herinterpretatie daarvan, zoals die in verschillende theorieën is neergeslagen. Die theorieën vormen mijn objekt van studie en in deze zin kan de studie als meta-theoretisch gekwalificeerd worden.
Eerst wil ik daarom nog even stilstaan bij het begrip 'theorie' als zodanig. Dit begrip blijkt namelijk nogal polyinterpretabel te zijn, hetgeen direkt samenhangt met de verschillende kennis- en wetenschapstheoretische posities, die mogelijk zijn en ook daadwerkelijk worden voorgestaan en ingenomen.
Zo is bijvoorbeeld een omschrijving als "het geheel van themata en relaties tussen deze themata, dat van reflexe aard is en waardoor een systematische ordening mogelijk wordt van een voldoende belangrijk deel der werkelijkheid" (Beekman 1973, 5) bepaald niet congruent met een meer stringente omschrijving als "... een systeem van logisch samenhangende, met name niet-strijdige, beweringen, opvattingen en begrippen betreffende een werkelijkheidsgebied, die zo zijn geformuleerd, dat het mogelijk is er toetsbare hypothesen uit af te leiden." (De Groot ^{6}1971, 42).
Het is van belang zich van een dergelijke variabiliteit bewust te zijn. Gezien echter de bedoeling van deze studie zal ik bewust moeten en kunnen afzien van een nadere problematisering en analyse ervan. Hoe groot de verscheidenheid in theorie-opvattingen ook zijn moge, gemeenschappelijk is toch steeds wel dat er bij 'theorie' geacht wordt sprake te zijn van een talige, systematisch-methodische artikulatie van (een deel van) de werkelijkheid. Of men nu (een deel van) de werkelijkheid poogt te 'verklaren' of te 'begrijpen' of (slechts) te 'beschrijven', steeds zal het resultaat daarvan zijn een systematisch-methodisch geordend netwerk van begrippen en beweringen. En hieraan wordt niets afgedaan door de dikwijls aanwezige meningsverschillen aangaande wat precies onder 'systematisch-methodisch' verstaan moet worden.(14)
In verleden en heden zijn er tal van theorieën omtrent het menselijk bewegen tot stand gebracht; tal van theorieën zijn uitgesponnen over dat deel van de werkelijkheid dat 'menselijk bewegen' genoemd wordt. Veel van die theorieën voldoen naar alle waarschijnlijkheid niet aan de nogal stringente eisen, zoals door De Groot geformuleerd. Bij andere is dat mogelijk wel meer het geval.
Gezien nu mijn doelstelling om theorieën over het menselijk bewegen aan

een analyse te onderwerpen acht ik het ongewenst om bij voorbaat een keuze te maken voor en me te beperken tot die theorieën, die voldoen aan de kriteria, welke gesteld worden vanuit één bepaalde opvatting over wat een theorie is c.q. behoort te zijn. Dat zou een ongewenste inperking betekenen op grond van een wetenschapstheoretisch kriterium. In met name het vierde hoofdstuk zal blijken dat ik andere kriteria zal hanteren bij de keuze om een theorie al dan niet aan de orde te stellen. Eén van die kriteria moet echter hier, mede op grond van wat in de eerste paragraaf werd opgemerkt, reeds genoemd worden en wel: is er sprake van een theorie over het menselijk bewegen, zoals dat binnen de lichamelijke opvoeding manifest wordt?
In de volgende paragraaf zal ik dergelijke theorieën eerst wat nader omlijnen en typeren.

3. Theorieën over het menselijk bewegen binnen de lichamelijke opvoeding.

In de loop der jaren is er omtrent het werkelijkheidsgebied 'lichamelijke opvoeding' een grote hoeveelheid aan, meer of minder systematisch geordende uitspraken gedaan. Er bestaat een komplex netwerk van theorieën omtrent de lichamelijke opvoeding, theorieën, waarvan de onderlinge samenhang mogelijk het best middels de aan Wittgenstein ontleende term 'familieverwantschap' (Groenman 1976, 56) kan worden aangeduid. Meer inhoudelijk meent Groenman in dit opzicht onderscheid te moeten maken tussen 'spel-gecentreerde', 'sport-gecentreerde', 'gezondheid-gecentreerde' en 'persoon-gecentreerde' theorieën van de lichamelijke opvoeding. Ook andere indelingen zijn evenwel denkbaar.
Mij gaat het er nu om dat een niet onbelangrijk deel van de begrippen en beweringen, die binnen dergelijke theorieën figureren, uitdrukkelijk betrekking bedoelt te hebben op het menselijk bewegen. Ook al zou het zeker onjuist zijn om 'theorie van de lichamelijke opvoeding' te identificeren met 'theorie over het menselijk bewegen', wel kan worden vastgesteld dat binnen het komplexe netwerk van theorieën over de lichamelijke opvoeding uitspraken over het menselijk bewegen een bijzonder centrale plaats innemen. En dit bedoelen dan met name uitspraken te zijn over het menselijk bewegen binnen de schoolgymnastiek, binnen de sport, binnen de fysiotherapie, binnen de psychomotorische therapie, binnen de revalidatie, etc., kortom binnen een welbepaalde beïnvloedingskontekst.
In het vervolg zal ik dergelijke uitsprakensystemen benoemen als '<u>bewegingsleren van beperkte reikwijdte</u>', of ook wel kortweg als '<u>vakspecifieke bewegingsleren</u>'.
Ook wat dit betreft is er overigens sprake van een grote conceptuele pluriformiteit en men kan dan ook aanduidingen aantreffen als 'gymnologische bewegingsleer' (Rijsdorp 1971, 110), 'Bewegungslehre der Leibesübungen' (Fetz 1972), 'Theorie der sportlichen Motorik' (Meinel/Schnabel ^{2}1977), e.a.[15]
Of en in hoeverre uitspraken, gedaan binnen zo'n 'bewegingsleer van beperkte reikwijdte' óók van toepassing verklaard kunnen worden voor het menselijk bewegen buiten de lichamelijke opvoeding is gewoonlijk een vraagstelling van ondergeschikt belang. Vanuit bewegingstheoretisch gezichtspunt bezien is de focus niet primair op deze laatste vraagstelling ingesteld. Exemplarisch formuleert Rijsdorp (1971, 110) wat dit betreft:

> "Een gymnologische bewegingsleer is ten opzichte van een 'algemene' bewegingsleer geen afzonderlijke, geen andere, maar een <u>speciële</u> bewegingsleer. ... Het gaat om een specieel focus, een gerichte belangstelling."

Voor het vervolg van deze studie is deze door Rijsdorp genoemde onderscheiding - 'algemene' versus 'speciële' bewegingsleer - van het grootste belang. Misverstanden en kontroverses, gewoonlijk direkt samenhangend met onderscheiden wetenschapstheoretische vooronderstellingen, blijken zich hier bovendien spoedig aan te dienen. Om mijn eigen standpunt te verduidelijken zal ik nu eerst een opvatting aan het woord laten, welke haaks staat op die van (bijvoorbeeld) Rijsdorp en die exemplarisch door Fokkema (1975, 62-72) is uitgesproken. Laatstgenoemde leest de zojuist geciteerde uitspraken van Rijsdorp zodanig dat deze zou beweren dat "... deze 'gymnologische' bewegingsleer een specialisering is van een algemene bewegingsleer" (p. 65) en in dat licht bezien meent Fokkema "ernstige bezwaren" te moeten uiten. Die bezwaren brengt hij als volgt onder woorden:

> "Immers deze respectievelijke bewegingsleren - een 'gymnologische' en een 'algemene' (J.T.) - bestaan in feite niet; wat er aan kennis over de menselijke beweging tot nog toe verworven is, is niet omvangrijk[16] en bovendien voor een groot deel uni-disciplinair, d.w.z. nòg niet multi-disciplinair van aard. Het is op dit moment allerminst zeker, of een speciale bewegingsleer nodig en gewenst is; en in ieder geval is er over het 'speciale' weinig te zeggen zolang niet de grote trekken van een algemene bewegingsleer vaststaan. Met andere woorden: wie zich op dit moment met de menselijke beweging bezig houdt, kan bijna niet anders - van welke interesse-focus hij ook uit gaat -, dan denken in termen van een bewegingsleer, die het menselijk bewegen in zijn algemeenheid betreft. Dit laatste is dan ook de situatie, die we aantreffen in de vak-literatuur: in de kinesiologie, in de psychologie van de motoriek; en last but not least bij meer beschouwelijke auteurs als Gordijn en - ook - Rijsdorp: aanzetten tot een bewegingsleer van algemene strekking. Er moet dan voorts ook nadrukkelijk op gewezen worden, dat het hier gesignaleerde probleem alleen dan tot een oplossing kan komen, indien éérst algemene wetmatigheden geformuleerd worden en deze in een gevarieerdheid van bewegingssituaties worden getoetst." (p. 65).

En op dezelfde pagina vervolgt hij:

> "..., het object van onderzoek zal zich, in hetgeen zich na deugdelijke analyse en observatie als nieuwe inzichten laat aftekenen, niets aantrekken van arbitraire cultuurmatige grenzen."

Deze zienswijze van Fokkema lijkt een wetenschapsopvatting te representeren, volgens welke een bepaalde interesse-focus[17] geen principiële konsekwenties heeft voor de konstituering van het objekt van onderzoek en waarbij het op zoek gaan naar "algemene wetmatigheden" van "het menselijk bewegen in zijn algemeenheid" niet zelf als een bepaalde interesse-focus gekwalificeerd wordt. In het licht van dergelijke wetenschapstheoretische vooronderstellingen beschouwt hij "cultuurmatige grenzen" als "arbitrair", verzet hij zich tegen "een zuiver traditionele bepaaldheid" (p. 64) van het objekt van onderzoek van de 'gymnologie' en kan een "speciale bewegingsleer"

pas ontwikkeld worden - zo dat al gewenst is - nadat de grote trekken van "een algemene bewegingsleer" zijn komen vast te staan. Dán is het ook begrijpelijk dat Fokkema de eerder geciteerde woorden van Rijsdorp interpreteert zoals hij doet. Beklemtoont Rijsdorp dat het kenmerkend is voor een "speciële bewegingsleer" dat het daarbij gaat om "een specieel focus, een gerichte belangstelling", Fokkema benadrukt dat zo'n bewegingsleer slechts een specialisering kan zijn van een algemene bewegingsleer, slechts een 'toegepaste' bewegingsleer kan zijn, welke pas aan de orde is nadat "... éérst algemene wetmatigheden geformuleerd worden en deze in een gevarieerdheid van bewegingssituaties worden getoetst."

Deze hier via Rijsdorp en Fokkema gesignaleerde kontroverse is niet van marginale betekenis. Ze is zelf uitdrukking van principiële, in het bijzonder wetenschapstheoretische overtuigingen. Die overtuigingen blijken dikwijls zo diep geworteld te zijn dat ze bijna 'als vanzelf' leiden tot zelfbevestiging. Dat is bijvoorbeeld het geval als Fokkema opmerkt dat hij in de "vakliteratuur" en ook bij Rijsdorp en Gordijn inderdaad slechts aantreft:"...: aanzetten tot een bewegingsleer van algemene strekking." Nu komt het mij voor dat het feit dat Rijsdorp en Gordijn - inderdaad - komen tot "aanzetten tot een bewegingsleer van algemene strekking" niet zo zeer, zoals Fokkema suggereert, getuigt van een startpunt in "het menselijk bewegen in zijn algemeenheid" als wel van een, op grond van een pedagogisch-praktische interesse gekozen, vertrekpunt in het menselijk bewegen, zoals zich dat binnen de lichamelijke opvoeding manifesteert. En het zou wel eens zo kunnen zijn dat hun "aanzetten tot een bewegingsleer van algemene strekking" feitelijk gekwalificeerd moeten worden als - misschien niet altijd houdbare - generalisaties van een 'bewegingsleer van beperkte reikwijdte'. Dat Fokkema zijn standpunt verder bevestigd ziet in de "vakliteratuur" kan ook weinig verwondering wekken, gezien de identifikatie daarvan met "kinesiologie" en "de psychologie van de motoriek". Het kan zeker niet ontkend worden dat hiermee een bepaald type vakliteratuur wordt aangeduid, namelijk literatuur, geschreven vanuit de invalshoek van bepaalde wetenschappelijke (mono-)disciplines. Tal van binnen deze disciplines werkende wetenschappers delen inderdaad de ook door Fokkema onderschreven wetenschapstheoretische assumpties. In het kader van zijn publikatie had het echter voor de hand gelegen óók in te gaan op c.q. te verwijzen naar de niet onaanzienlijke hoeveelheid, vanuit het perspektief van de lichamelijke opvoeding geproduceerde vakliteratuur, en wel in het bijzonder voor wat betreft de diverse aanzetten tot een 'bewegingsleer van

beperkte reikwijdte'. De bewering dat zoiets in feite niet zou bestaan is vrij eenvoudig te weerleggen via een verwijzing naar lijvige boekwerken als die van Fetz (1972) en Meinel/Schnabel (^{2}1977), hoe men inhoudelijk ook over deze werken denken mag. Het apodiktische karakter van nogal wat uitspraken in Fokkema's betreffende publikatie strookt m.i. niet met de op meerdere plaatsen door hem uitgesproken - en door mij onderschreven - oproep tot multidisciplinaire samenwerking.

In deze studie bedoel ik theorieën over het menselijk bewegen, zoals zich dat binnen de lichamelijke opvoeding manifesteert - dat wil dus zeggen: 'bewegingsleren van een beperkte reikwijdte' - aan een analyse te onderwerpen. Een dergelijke analyserende aktiviteit vooronderstelt het bestaan van zulke theorieën en indien Fokkema het gelijk aan zijn zijde had zou deze studie als 'onmogelijk' gekwalificeerd moeten worden. Met de uitvoering ervan hoop ik deze 'onmogelijkheid' te weerspreken. Of en in hoeverre het in 'bewegingsleren van beperkte reikwijdte' geformuleerde ook relevant is voor en overdraagbaar is naar andere bewegingssituaties valt, in z'n algemeenheid, op voorhand nòch bevestigend nòch ontkennend te beantwoorden.
Naast het standpunt van Fokkema is legitiem de opvatting verdedigbaar dat een 'algemene bewegingsleer', betrekking hebbend op "het menselijk bewegen in zijn algemeenheid" <u>niet</u> vooraf kan gaan aan het opstellen van 'bewegingsleren van beperkte reikwijdte' maar, zo ooit, pas <u>achteraf</u>, als een noodzakelijkerwijs zeer formeel-abstrakt bouwwerk, kan worden opgesteld. "... het algemene is de abstraktie van het specifieke" (Gordijn e.a. 1975, 53) duidt op een formulering van een standpunt, dat logisch gezien minstens kan wedijveren met de opvatting dat 'het specifieke' een 'toepassing' betreft van 'het algemene'.(18)
Mijn keuze voor een analyse van de bedoelde 'bewegingsleren van beperkte reikwijdte' vloeit primair voort uit mijn interesse voor de lichamelijke opvoeding en wordt mogelijk gemaakt door het feitelijke bestaan van dergelijke bewegingsleren. In dat licht bezien behoef ik mij noch in ontkennende noch in bevestigende zin uit te spreken over de vraag of het menselijk bewegen, zoals zich dat binnen de lichamelijke opvoeding manifesteert, 'fundamenteel' verschilt van het bewegen, zoals dat in andere situaties waarin mensen kunnen verkeren kan worden waargenomen. Een dergelijke vraagstelling valt feitelijk buiten de interesse-focus van deze studie.
Een jonge wetenschap als de lichamelijke opvoedkunde zal zich, en wat

dat betreft kan ik me bij Fokkema aansluiten, "... op zijn demarcatie moeten bezinnen." (p. 65). Wanneer hij daaraan echter de wens verbindt dat aan het wetenschappelijk werk "... niet op louter traditionele gronden grenzen zullen worden gesteld" (p. 66), dan kan ik daar slechts ten dele mee instemmen. Als er sprake zou zijn van een inperking tot de 'school-lichamelijke opvoeding' dan zou dat - inderdaad - als een té traditionele begrenzing gekwalificeerd moeten worden en in de eerste paragraaf van dit hoofdstuk bepleitte ik dan ook een bredere opvatting van 'lichamelijke opvoeding'. Wanneer Fokkema evenwel zou willen pleiten voor een 'verbreding' tot 'human movement studies' of 'bewegingswetenschappen' - en in zijn bijdrage klinkt dat pleidooi door - dan meen ik dat met het negeren van het beïnvloedingsperspektief een ongewenste afstand gekreëerd zou worden ten opzichte van de diverse handelingsvelden - sport, bewegingsonderwijs, fysiotherapie, etc. - als ook een toenemende vervreemding tussen de diverse, gespecialiseerde 'bewegingswetenschappen' zelf. Wat dat betreft zou lering getrokken kunnen worden uit de bijvoorbeeld in de Verenigde Staten gegroeide situatie. Broekhoff (1980, 93) schrijft daarover:

> "Het is hoogst onwaarschijnlijk dat de subdisciplines, die binnen de departementen van lichamelijke opvoeding ontstonden, zich in de toekomst zullen verenigen in een duidelijk herkenbare cross-discipline. Integendeel, het ligt meer voor de hand dat toenemende specialisatie de horizontale communicatie nog meer zal bemoeilijken en dat bepaalde subdisciplines nog meer van elkaar zullen vervreemden.
> Voor een samenhangend wetenschapsveld van de lichamelijke opvoeding is er daarom een bindend principe nodig dat thans ontbreekt bij de vele onderzoeksrichtingen. De gymnologie biedt mijns inziens de mogelijkheid voor een dergelijke integratie, omdat met het centraalstellen van de opvoedingsgedachte een duidelijke richtlijn gegeven is voor het wetenschappelijk onderzoek."

Onder het voorbehoud dat het begrip 'opvoeding' breder wordt opgevat dan traditioneel te doen gebruikelijk was[19] kan ik deze woorden van Broekhoff geheel onderschrijven. Om de kans op een 'dubbele vervreemding' - horizontaal (tussen wetenschappers onderling) en vertikaal (naar de handelingsvelden toe) - te minimaliseren is het beïnvloedingsperspektief als "bindend principe" van zodanig gewicht, dat een ontwikkeling in de richting van 'bewegingswetenschappen' dient te worden tegengegaan. Dat sluit overigens in 't geheel niet uit dat nieuwe handelingsvelden zich in de nabije of verre toekomst kunnen gaan aandienen en <u>in deze zin</u> moet - inderdaad - gewaakt worden voor een begrenzing van het studie-objekt van de lichamelijke opvoedkunde "op louter traditionele gronden".

In het voorafgaande heb ik gemotiveerd en verduidelijkt dat ik in deze studie theorieën wil analyseren, welke betrekking hebben op het menselijk

bewegen zoals dat zich binnen de lichamelijke opvoeding manifesteert. Bij die motivering en verduidelijking was enige uitvoerigheid onontkoombaar vanwege een bestaande en geïllustreerde conceptuele meerduidigheid. Het is nu vervolgens zaak om nader te typeren op welke wijze ik dergelijke theorieën aan een analyse zal onderwerpen. In de volgende paragraaf zal ik daarop ingaan, waarna het mogelijk wordt de probleemstelling van deze studie kort en bondig te formuleren.

4. Kinantropologische analyses vanuit het perspektief van de lichamelijke opvoeding.

> "Es gibt ja nicht das Überzeitliche Wesen der menschlichen Bewegung, Bewegungen ändern sich wie Menschen sich ändern oder wie das Bild sich ändert, das sie von sich haben." (Grupe 1976, 14).

Heel algemeen gesproken kan men theorieën, over welk onderwerp dan ook, op diverse manieren aan een analyse onderwerpen. De door mij bedoelde wijze van analyseren van 'bewegingsleren van beperkte reikwijdte' bedoelt wijsgerig, in het bijzonder vak-wijsgerig van aard te zijn. Het is wel te doen gebruikelijk om in dat geval te spreken van een onderzoek naar 'grondslagen', 'vooronderstellingen' of 'mogelijkheidsvoorwaarden' van (wetenschappelijke) theorieën.
Van Dooren (1974, 23) schrijft hierover:

> "In elke tak van wetenschap zijn onderzoekingen naar de grondslagen van kennis en wetenschap nodig, mogen ethische reflekties niet ontbreken, wordt van een (vaak impliciet) mensbeeld uitgegaan en wordt in een sociale kontekst gewerkt."

In een dergelijke eigentijdse formulering herkent men nog het traditionele wijsgerige takenpakket, zoals dat door Kant toegespitst werd geformuleerd in de vragen: wat kan ik weten, wat moet ik doen, wat mag ik hopen en wat is de mens? Vragen, waarop elke tijd zich opnieuw en voortdurend heeft te bezinnen; vragen, waarop het 'definitieve' antwoord ons wellicht niet beschoren is; vragen ook, die onlosmakelijk met elkaar verbonden zijn.
Niet elk van die vragen wordt door iedere filosoof als even interessant beschouwd. Neo-marxisten tonen in dit opzicht een andere interesse dan taalanalytici, fenomenologen hebben andere pretenties dan strukturalisten, neo-positivisten kunnen zich moeilijk vinden in het geheel van uitspraken dat 'Wijsbegeerte der Wetsidee' genoemd wordt. Uitzonderingsgevallen daargelaten kan dit niet verhinderen dat de vertegenwoordigers van de verschillende 'stromingen' elkaar - toch - als 'filosofen' herkennen. En die herkenning hoeft niet strijdig te zijn met een wederzijdse polemiek, die soms hevig blijkt te kunnen losbranden. Dat geldt eveneens voor vakfilosofische publikaties. Iets van zo'n polemiek komt naar voren wanneer de zichzelf 'fenomenoloog' noemende 'philosopher of human movement' Arnold schrijft (1979, xiii):

> "It seems to me that the attempt to define the scope of philosophic enquiry as an impersonal, 'objective' mission is not only in danger of cutting itself off from life's concerns but of remaining a barren, sterile and esoteric activity that

> in the last resort is de-humanizing. I think some linguistic approaches to philosophy get close to this."

Daartegenover is het de zichzelf tot een 'linguistic approach' bekennende Best (1978 (a)), die niet moede wordt de 'misconceptions' en 'confusions' bij fenomenologische denkers aan de kaak te stellen en o.a. de diverse uitspraken van de genoemde Arnold als 'misty metaphysical', 'subjectivistic' en 'misleading' kwalificeert.

> "One of the most prevalent misconceptions is to suppose that philosophy consists of speculative theorising of a quasi-religious or poetic nature, including the proposal or hypothesis of a metaphysical system of life or world order" (Best 1978 (a), 3).

In het verloop van zijn boek blijkt dat Best in dit opzicht vooral het oog heeft op het merendeel der fenomenologen, existentialisten en marxisten.

John Locke schreef in zijn van 1690 daterende 'An Essay Concerning Human Understanding':

> "... in an age that produces such masters as the great Huygenius and the incomparable Mr. Newton, with some other of that strain, it is ambition enough to be employed as an under-labourer in clearing ground a little, and removing some of the rubbish that lies in the way to knowledge; ..." (p. 58).

En het was Winch (1958), die in het verlengde van deze woorden van Locke onderscheid maakte tussen een tweetal mogelijke filosofische pretenties, "the underlabourer conception" (p. 3) en "the 'master-scientist' view" (p. 7). De voorgestane opvattingen en de wederzijdse 'beschuldigingen' van auteurs als de zoëven genoemde Best en Arnold kunnen mede begrepen worden in het licht van dit door Winch aangebrachte onderscheid.[20] Beide posities - en daarbinnen kunnen zeker nadere nuanceringen worden aangebracht - kunnen m.i. met recht als 'filosofisch' gekwalificeerd worden, wat niet wegneemt dat ik ook zelf een bepaalde voorkeur zal doen blijken. Die voorkeur zal ik overigens op deze plaats niet in - onvermijdelijk - vrij 'abstrakte' bewoordingen pogen vast te leggen. Na een zeer globale aanduiding in deze en de volgende paragraaf zal de geaardheid van mijn voorkeur in de loop van de studie 'al doende' naar voren komen.

Wel ben ik mij ervan bewust dat in dit opzicht grote voorzichtigheid geboden is. Door deze studie als '<u>vakfilosofisch</u>' aan te kondigen lijk ik mij immers bij voorbaat op nogal glad ijs te gaan begeven. Gedachtig de boven dit hoofdstuk geplaatste uitspraak van Best loop ik het gevaar mij 'als vanzelf' te verstrikken in de - blijkbaar - reeds geweven "string of pretentious slogans". Niet ten onrechte legt Best

in zijn diverse publikaties de vinger op het dubieuze gehalte van nogal wat als 'vakfilosofisch' aangekondigde studies. Het lijkt moeilijk te ontkennen dat in kringen van de lichamelijke opvoeding soms publikaties verschijnen, die de toets der wetenschappelijke kritiek moeilijk kunnen doorstaan en - mede om die reden - zichzelf met graagte garneren als 'filosofisch'. Dergelijke verlegenheids-oplossingen bedoelen vermoedelijk van de nood een deugd te maken, overigens zonder besef te tonen dat de uitwerking gewoonlijk averechts is. De niet al te hoge dunk van 'filosofie', welke dikwijls bij empirisch-analytisch ingestelde wetenschappers wordt aangetroffen, zal wel mede gebaseerd zijn op het dubieuze gehalte van publikaties, die verwarrenderwijs 'filosofisch' genoemd worden en die - inderdaad - overspannen verwachtingen wekken en bol staan van "pretentious slogans".

> "Philosophy is very hard to do well, easy to do spectacularly, and impossible to avoid."

Deze woorden van de filosoof Scriven, door hem gericht aan het adres van Skinner c.s.[21], kunnen worden opgevat als een oproep tot voorzichtigheid, die ook in kringen van de lichamelijke opvoeding weerklank dient te vinden.
Mede in dat licht bezien beschouw ik het als een belangrijke vakfilosofische taak bestaande theorieën over lichamelijke opvoeding, meer in het bijzonder bestaande 'bewegingsleren van beperkte reikwijdte', kritisch op hun grondslagen te analyseren. Een dergelijke analyse hoeft niet te worden ingeperkt tot een "eliminating linguistic confusions" (Winch 1958, 5), een "removing some of the rubbish that lies in the way to knowledge", ook al kan een dergelijke aktiviteit daarvan zeker deel uitmaken. Wel bedoel ik aan te geven dat in deze studie 'filosofie' primair wordt opgevat als een <u>rationeel-kritische aktiviteit</u>, zich manifesterend in het blootleggen en op hun houdbaarheid onderzoeken van 'grondslagen'.
Aan het begin van deze paragraaf wees ik er echter op dat de term 'grondslagen' op verschillende manieren kan worden ingevuld. Bij een kritische analyse van de bedoelde 'bewegingsleren van beperkte reikwijdte' kan ik derhalve nog verschillende kanten op. In de rest van deze paragraaf zal ik ingaan op de aard van de door mij in dit opzicht aan te brengen specificering.

Eerder in dit hoofdstuk omschreef ik 'lichamelijke opvoeding' als: aktiviteitsgebieden (handelingsvelden), waarbinnen mensen andere mensen in hun bewegend funktioneren opzettelijk en gunstig bedoelen

te beïnvloeden.
In deze formulering wordt gesproken van '<u>bewegend funktioneren</u>', een aanduiding, die een zekere 'neutraliteit' bedoelt te suggereren. Een nauwkeurige herlezing van relevante passages uit het onderhavige hoofdstuk leert echter spoedig dat ook wat dit betreft de conceptuele meerduidigheid groot is. Er vielen termen als 'houding en beweging' (Buytendijk), 'lichamelijke activiteiten' (Rijsdorp), 'zich bewegen' (Gordijn), 'motorische actie' (Rijsdorp), 'human movement' (Whiting), 'standen van hoofd, romp en ledematen' (Buytendijk), 'handelingen, uitdrukkingsbewegingen en gebaren' (Buytendijk), 'sportlichen Motorik' (Meinel/Schnabel), 'motoriek' (Fokkema), e.a. Blijkbaar moet men konstateren dat er van een grote terminologische variatie gesproken kan worden als het gaat om de etikettering van die menselijke aktiviteit, die ik 'bewegend funktioneren' noemde. En daarbij heb ik dan nog afgezien van de eerder gememoreerde 'natuurlijke interpretaties'.
Deze variabiliteit te kwalificeren als 'slechts van terminologische aard' - 'What's in the name!' - lijkt mij niet alleen nogal gemakkelijk en 'goedkoop', maar ook duidelijk onhoudbaar. Ook al kan rekening gehouden worden met een zekere terminologische redundantie, deze studie zal bedoelen aannemelijk te maken <u>dat de variëteit uitdrukking is van onderliggende, in het bijzonder antropologische vooronderstellingen</u>.
De verschillende uitsprakensystemen met betrekking tot het menselijk bewegen acht ik - mede - uitdrukking te zijn van onderscheiden mensopvattingen, van onderscheiden '<u>mensbeelden</u>'.
Best (1978 (a), 69) schrijft met recht:

> "Before we can offer an evaluative judgement about a movement, or indeed say anything very much about it, we need to know from what point of view we are supposed to be considering it. We cannot consider it <u>neutrally</u>, from no particular point of view, or under some very general category, such as a thing or a phenomenon."

Met de laatste zin van deze passage richt Best zich in het bijzonder tot "... a good deal of literature on the phenomenology of movement" (p. 68), waarbinnen een bepaald soort 'neutraal essentialisme' dikwijls troef lijkt te zijn. En in dit opzicht dient ook de volgende uitspraak van Gordijn (1963, 5) met enige skepsis bezien te worden:

> "De aard van het onderwerp bepaalt de methode van onderzoek. Daarom moet de eerste vraag zijn: Wat is de essentie van het menselijk zich bewegen?"

Met Best ben ik van mening dat er los van een "particular point of view", meer in het bijzonder een bepaald 'mensbeeld', over het menselijk

bewegen volstrekt niets te zeggen valt, laat staan "de essentie" daarvan. Een dergelijke pretentie zou direkt een naïef soort 'realisme' verraden, uitlopend op de kans 'natuurlijke' of andere interpretaties tot 'essenties' te verheffen. In het geval van Gordijn lijkt de geciteerde uitspraak - zelf manifestatie van een vorm van 'essentialistische fenomenologie' (Bakker [3]1969, 92) - moeilijk te rijmen met het door hem elders (1968, 9) benadrukte besef "bevooroordeeld" te zijn.[(22)] Door zijn hele werk heen beklemtoont Gordijn feitelijk de direkte afhankelijkheid van een 'leer van het menselijk zich bewegen' van een bepaalde mensopvatting.

Deze afhankelijkheid van 'mensbeelden' betreft de kernproblematiek van deze studie. Wel zal die problematiek op een andere wijze worden aangevat dan dat in de publikaties van Gordijn het geval was. Heeft de laatste in zekere zin gepoogd de konsekwenties van een bepaald mensbeeld door te trekken naar een theorie over het 'menselijk zich bewegen', in het bijzonder voor zover dat bewegen binnen de lichamelijke opvoeding verschijnt - daarmee een bepaalde 'bewegingsleer van beperkte reikwijdte' concipiërend -, in deze studie ga ik als het ware achter o.a. de rug van Gordijn staan met de bedoeling dat mensbeeld uitdrukkelijk naar voren te halen, zo nodig te bekritiseren en te bezien op de bewegingstheoretische konsekwenties ervan. Afwijkend van de primair 'konstruktieve', met name normatief-zingevende pretenties van Gordijn zal bij mij de nadruk komen te liggen op de 'kritisch-analytische' taak van de (vak-)filosofie. Pas in het slothoofdstuk zal ik pogen enige contouren aan te geven van een 'bewegingsleer van beperkte reikwijdte', steunend op door mij te verdedigen antropologische assumpties. Daarin zal ik mij duidelijk terughoudender betonen dan bijvoorbeeld bij Gordijn het geval was, waarmee indirekt wordt uitgesproken dat mijn opvatting over de taak van de (vak-)filosofie niet geheel congruent is met de zijne. Wel meen ik dat een (vak-)filosoof het op zich dient te nemen ook in 'konstruktieve' zin zich van 'de rede' te bedienen. Een uitsluitend kritisch-analytische taakopvatting, die overigens geenszins 'negatief' en 'afbrekend' behoeft te zijn, zou de filosoof te zeer vrijwaren van de kritiek, welke hij op de konstruktieve pogingen van anderen meent te moeten uitoefenen.

Al met al bedoelt deze studie primair een <u>kritisch-analytisch</u> onderzoek te zijn naar 'mensbeelden' achter 'bewegingsleren van

beperkte reikwijdte' - kortweg 'mensbeelden achter bewegingsbeelden' -, uitlopend op een konstruktieve schets van antropologische mogelijkheidsvoorwaarden van een voor de praktijk(en) van de lichamelijke opvoeding relevante bewegingstheorie.[23]

Het is gewenst nu eerst opnieuw even stil te staan bij een terminologische kwestie. In de ondertitel van deze studie wordt gesproken van 'Kinantropologische analyses vanuit het perspektief van de lichamelijke opvoeding'. En met name de term 'kinantropologisch' behoeft enige verheldering.
Enkele jaren geleden introduceerde ik deze term op grond van een aantal overwegingen. Eén van die overwegingen had betrekking op de behoefte een alternatief te vinden voor de door Gordijn in Nederland geïntroduceerde aanduiding 'Leer van het Menselijk Zich Bewegen' (L.M.Z.B.). Nog afgezien van bezwaren van taalkundige aard bleek deze aanduiding in de loop der jaren zodanig gekoppeld te worden aan de door Gordijn zelf voorgestane opvattingen[24], dat het niet goed mogelijk bleek andere zienswijzen ermee te benoemen. De aanduiding L.M.Z.B. is als het ware geheel met Gordijniaanse betekenissen bezet. En zo ontstond de behoefte aan een term, waarmee, naast 'fenomenologisch' georiënteerde, ook andere filosofische benaderingen van het menselijk bewegen benoemd konden worden. Een term als 'kinantropologie' lag toen min of meer voor de hand en ik zal daaraan de betekenis toekennen: filosofie van en met betrekking tot het menselijk bewegen.
Deze betekenis is duidelijk breder dan hetgeen Gordijn met L.M.Z.B. bedoelde. Die L.M.Z.B. betreft één mogelijke filosofische benadering van het menselijk bewegen, de reeds genoemde taalanalytische benadering van Best betreft een andere. Beide benaderingen - en uiteraard ook andere - kunnen als 'kinantropologisch' gekwalificeerd worden, waarmee ze zich onderscheiden van bijvoorbeeld biomechanische, psychologische, kortom empirisch-wetenschappelijke benaderingen van het menselijk bewegen.
Mijn voorstel tot invoering van de term 'kinantropologie' - in de zojuist aangegeven betekenis - dient overigens niet begrepen te worden als een 'allerindividueelste expressie van een allerindividueelste overdenking'. In sommige andere landen - bijvoorbeeld Canada en België[25] - wordt de term eveneens gebruikt, dikwijls echter in een betekenis, die overeenkomt met wat ook wel als 'kinesiologie'[26] wordt aangeduid.

Wanneer Keller (1975, 4/5) m.b.t. de term 'Anthropologie' opmerkt: "Er tritt zuerst, ..., in der Philosophie auf und hat darum auch primär eine philosophische Bedeutung ...", dan kan aan de ene kant niet ontkend worden dat bepaalde betekenisverschuivingen zich hebben voorgedaan - men denke slechts aan de gangbare, van filosofische konnotaties ontdane betekenis van de term 'kulturele antropologie' -, aan de andere kant kan daaraan toch ook een argument ontleend worden om de term 'kinantropologisch' wél filosofisch te interpreteren. Mijn voorstel is om dit laatste inderdaad te doen en in deze studie zal de term 'kinantropologie' dan ook worden opgevat in de zin zoals zoëven omschreven.
Tegelijk wil hiermee een bijdrage geleverd zijn aan de eerder in dit hoofdstuk als noodzakelijk aangemerkte begripsverheldering op dit vakgebied.
Het is overigens aan 'filosofie van en met betrekking tot het menselijk bewegen' ('kinantropologie') niet inherent dat deze wordt ingeperkt tot het menselijk bewegen zoals dat binnen de lichamelijke opvoeding manifest wordt. Aangezien, zoals gezegd, deze studie op dit laatste wel betrekking bedoelt te hebben, werd gekozen voor de formulering 'kinantropologische analyses vanuit het perspektief van de lichamelijke opvoeding'.
Verder behoeft het ook niet zo te zijn dat 'kinantropologische analyse' wordt geïdentificeerd met een onderzoek naar 'mensbeelden achter bewegingsbeelden'. Vanuit een filosofisch gezichtspunt kunnen evenzeer andersoortige vragen gesteld worden welke op het menselijk bewegen betrekking hebben.
De onderhavige kinantropologische studie wordt derhalve gekenmerkt door een tweetal inperkingen: in de eerste plaats een inperking tot het terrein van de lichamelijke opvoeding ('bewegingsleren van beperkte reikwijdte'), in de tweede plaats een inperking tot een analyse van antropologische vooronderstellingen ('mensbeelden').
En als zodanig kan de probleemstelling van deze kinantropologische studie luiden: in hoeverre zijn de verschillende 'bewegingsleren van beperkte reikwijdte' manifestaties van, al dan niet impliciet gelaten, 'mensbeelden'?

Deze korte en tegelijk erg globale formulering van de probleemstelling kan pas in het verdere verloop van de studie nader gekonkretiseerd worden. Nog tal van bouwstenen dienen eerst te worden aangedragen.

Zo zal vooral een uitgebreide bespreking van 'mensbeelden' noodzakelijk zijn, uitmondend in een talig netwerk, waarmee de diverse 'bewegingsleren van beperkte reikwijdte' ondervraagd kunnen worden. Hoofdstuk III zal hieraan geheel gewijd worden. In hoofdstuk IV zullen dan de verschillende kinantropologische analyses worden uitgevoerd, waarna in het - 'konstruktieve' - (slot)hoofdstuk V een aanzet gegeven zal worden tot een - verder - te ontwikkelen 'vakspecifieke bewegingsleer', gebaseerd op door mij te verdedigen antropologische gezichtspunten.
Alhoewel de hoofdstukken III, IV en V daarmee de hoofdzaak van deze studie uitmaken, zou ik toch te hard van stapel lopen indien ik ze niet adekwater zou voorbereiden dan in dit eerste, inleidende hoofdstuk het geval kon zijn. Met 'adekwater' bedoel ik dan in dit geval: meer toegespitst op de specifieke problematiek, welke zich aandient zodra over 'bewegen' gesproken wordt. Het zal de bedoeling van hoofdstuk II zijn om inzichtelijk te maken dat er wat dit betreft problemen geëxpliciteerd kunnen en moeten worden, die zelden als zodanig onderkend blijken te worden, maar toch van een zo groot belang zijn dat de realisatie van een 'bewegingsleer van beperkte reikwijdte' er fundamenteel door bepaald wordt.
De nu volgende slotparagraaf van dit eerste hoofdstuk heeft zowel tot doel op hoofdstuk II vooruit te lopen als - algemener - het besef tot uitdrukking te brengen dat deze studie meer vooronderstelt dan alleen de beweegredenen van de schrijver ervan.

5. Een proeve van rekkingsoefeningen.

> "De rekkingsoefeningen zijn bij Bukh altijd verende doorgaande bewegingen met maximale bewegingsuitslag. Zo min als bij de spierversterkende- en vaardigheids-oefeningen is er hierbij sprake van een rustperiode." (Kugel ^{2}1973, 158).

De ook in Nederland zeer invloedrijke Karl Gaulhofer (1885-1941) schreef aan het begin (p. 7) van zijn in 1930 gepubliceerde studie 'Die Fuszhaltung - Ein Beitrag zur Stilgeschichte der menschlichen Bewegung' de volgende woorden:

> "Seit Jahren beschäftigte uns lebhaft die Frage, wie wohl das deutsche Turnen und die schwedische Gymnastik zu ihrer eigentümlich starren, geradlinigen Bewegung und Haltung gekommen sein mögen. Beide bevorzugen bekanntlich Bewegungen mit gestreckten Gliedmaszen und gestrecktem Rumpf; wenn sie notgedrungen andere Bewegungen ausführen lassen, die infolge der Starrstellung irgend eines Gelenkes gar nicht gelingen würden, so beginnen sie wenigstens in einer Streckhalte und kehren in diese zurück. Bewegungen und Haltungen werden dabei auf ein rechtwinkeliges Achsenkreuz bezogen; jene Halten werden bevorzugt, die den drei Hauptrichtungen des Raumes entsprechen. Der Körper des Turnenden wird winkelig, vornehmlich rechtwinkelig geknickt. Bei den sogenannten Freiübungen erscheint diese Eigentümlichkeit am deutlichsten; die Grundstellung, starr, aufgereckt, mit rechtwinkelig gestellten Füszen, drückt sie vollendet aus. Aber auch die akrobatischen Stücke des deutschen Gerätturnens passen sich der winkelig starren Bewegungsweise an, so weit die Eigenart der Kunststücke das zuläszt. Gehen, Laufen, Springen wurden lange Jahre im deutschen und im schwedischen Turnen in das Geradlinige stilisiert.
> Solche Bewegungen und Haltungen fallen ganz aus dem Rahmen der Alltags- und der Arbeitsbewegung heraus; niemand dürfte es wagen, sich auf der Strasze so zu bewegen, wie das bei den 'Freiübungen' von ihm verlangt wurde. Bei der Arbeit würden die 'Turnbewegungen' ein schwerer Nachteil sein; niemand wendet sie dort an."

In deze passage brengt Gaulhofer enkele kwesties naar voren, die in deze studie steeds weer centraal zullen staan en die - blijkbaar - van oudere datum zijn dan het moment, waarop ik deze studie aanving. Gaulhofer wijst op een bepaald, binnen de traditionele Duitse en Zweedse 'lichaamsoefeningen' - 'Turnen' resp. 'Gymnastik' - vigerend bewegingsbeeld, een bewegingsbeeld, waartegen hij zich bedoelt af te zetten, mede vanwege een daarin veronderstelde "Gegensätzlichkeit zwischen dem Leben und den Turnschulen" (p. 7).
En als zodanig komt in de geciteerde passage - minstens impliciet - naar voren:

a) dat het mogelijk en gewenst is verschillende bewegingsbeelden te onderscheiden;
b) dat het bewegen binnen de lichamelijke opvoeding een zekere 'eigenaardigheid' vertoont, die dikwijls gethematiseerd wordt vanuit een - al dan niet wenselijk geachte - tegenstelling ten opzichte van 'Alltags- und Arbeitsbewegungen'[27],

terwijl Gaulhofer in zijn betreffende studie verder laat zien dat een goed begrip hiervan niet mogelijk is indien de ogen worden gesloten voor de historische wording ervan.[28]
Met deze laatste konstatering bedoel ik in ruimere zin op een noodzakelijk 'historisch besef' te attenderen. Er is zowel over 'beweging in het algemeen' als over 'het menselijk bewegen' in het bijzonder reeds eeuwen lang nagedacht en er is daaromtrent een aanzienlijke 'body of knowledge' opgebouwd. Over het gegeven dat de mens andere mensen ziet bewegen en ook aan den lijve ervaart dat hij zich bewegen kan, heeft hij zich blijkbaar steeds weer opnieuw niet alleen verwonderd, maar hij heeft daaraan ook redenen ontleend om dat bewegen aan een nader onderzoek te onderwerpen en zijn bevindingen op schrift te stellen. Het is aannemelijk dat hij daarbij gebruik heeft gemaakt van hetgeen hij ten aanzien van beweging in de overige 'natuur' meende waar te nemen en te moeten vastleggen. Meer of minder systematisch geordende beweringen over het menselijk bewegen zijn in ieder geval overgeleverd uit een tijd, ver vóór onze jaartelling. En het laat zich vermoeden dat iedere hedendaagse onderzoeker, ook al zal hij zich dat dikwijls niet uitdrukkelijk realiseren, in belangrijke mate door historisch gegroeide begrippenkaders en probleemstellingen wordt bepaald en - derhalve - ingeperkt. Ook als het gaat om - veel later geconcipieerde - 'bewegingsleren van beperkte reikwijdte' is een dergelijke bepaaldheid en inperking te verwachten. Tegelijk heeft deze inperking echter als positieve keerzijde dat de huidige onderzoeker geen 'creatio ex nihilo' hoeft te beproeven. Hij moet en mag binnentreden in een reeds geweven netwerk van talige artikulaties, dat hij kan pogen uit te bouwen, te modificeren en/of te herschikken.
Naast deze 'diachrone' mogelijkheidsvoorwaarde van een te ontwikkelen bewegingstheorie moet voorts worden vastgesteld dat iedere hedendaagse onderzoeker, of hij daar nu blij mee is of niet, deel uitmaakt van een bestaande sociaal-kulturele werkelijkheid, waarin het menselijk bewegen zich op zeer gevarieerde wijze manifesteert, als

ook wordt gethematiseerd. Zowel van die huidige 'bewegingskultuur' als van die verschillende - o.a. vakwetenschappelijke - thematiseringen ervan, ondergaat hij, waarschijnlijk vaker onbewust dan bewust, de invloed. In de huidige 'bewegingskultuur' manifesteren zich bepaalde, als 'vanzelfsprekend' geaccepteerde waarden en normen die, indien deze niet als zodanig herkend worden, de neiging zullen vertonen ongemerkt een 'bewegingsleer van beperkte reikwijdte' binnen te sluipen. Ter illustratie denke men hier slechts aan een hedentendage als 'vanzelfsprekend' geaccepteerde verbinding van begrippen als 'bewegen' en 'gezondheid'[29], wat zich onder meer uit in een 'fitness-rage' en een inkapseling van Oosterse meditatietechnieken binnen een Westers 'gezondheidssyndroom' (bijvoorbeeld 'yoga' als een vorm van 'trimmen').

De inspanningsfysioloog Hollander (1980) maakt er terecht op attent dat "sportbeoefening, lichamelijke opvoeding en bewegingsrecreatie" niet "zonder meer gezondheidsbevorderend" (p. 11) zijn en de kultuurfilosoof Lasch (1979) onderkent in genoemde begripsverbinding tal van ideologische elementen. Laatstgenoemde schrijft onder meer:

> "Tegenwoordig heeft de officiële visie van het heilzame, gezonde effect van sport de verschillende utilitaristische ideologieën van het verleden vervangen, en men benadrukt dat sport een bijdrage levert tot gezondheid, goede conditie en daardoor ook tot het nationaal welzijn, dat beschouwd wordt als het totaal van het mensenmateriaal van de staat. De 'socialistische' versie van deze ideologie verschilt nauwelijks van de kapitalistische, zoals die bij voorbeeld verbreid is in al die eindeloze toespraken van John F. Kennedy over lichamelijke conditie. Om de oprichting van zijn President's Council on Youth Fitness (onder voorzitterschap van Bud Wilkinson, de footballcoach uit Oklahoma) te verdedigen sprak Kennedy over de aanhoudende verslechtering van kracht en conditie die uit de keuring voor de militaire dienst was gebleken. 'Onze toenemende slapheid, ons groeiend gebrek aan lichaamsconditie vormt een bedreiging voor onze veiligheid.' Deze aanval op de 'slapheid' gaat vergezeld van de veroordeling van mensen die niet anders willen dan toekijken." (p. 139/140).

Lasch geeft nog diverse andere, soortgelijke voorbeelden, stammend uit Cuba en de Sovjetunie, en konkludeert dan veelbetekenend:

> "Gelukkig voelen mensen in alle landen de instinctieve neiging om zich te verzetten tegen dergelijke aansporingen. Ze weten dat sport lekker toch zinloos blijft en dat toekijken bij een opwindende wedstrijd bovendien emotioneel bijna even indrukwekkend kan zijn als zelf daaraan deelnemen - het is bepaald geen 'passieve' belevenis, zoals de hoeders van gezondheid en deugd ons willen wijsmaken." (p. 140).

Men hoeft niet in alle opzichten de visie van Lasch te delen om – toch – tot het besef te komen dat onze huidige 'bewegingskultuur' dominant met gezondheidsbetekenissen is bezet *én* dat daarin mechanismen – bijvoorbeeld ekonomische – aan het werk zijn, die maar zelden onderkend en dikwijls verhuld worden.

> "Sportbeoefening, lichamelijke opvoeding en trimmen worden nogal eens gelegitimeerd met een verwijzing naar het gezondheidsbevorderende effect dat er van aktieve sportbeoefening, gymnastiek en trimmen uitgaat. Zolang die verwijzing plaats vindt tijdens gesprekken bij de kapper of desnoods in de maandageditie van de dagbladen, bestaat daar nog niet zoveel bezwaar tegen. Wanneer echter eenzelfde manier van legitimeren plaats vindt in de spotjes die tijdens Studio Sport(30) de leden-aantallen van de sportbonden moeten verhogen, wordt het al kwalijker. En dat geldt ook voor de reclamecampagne die in het verleden is gevoerd ter stimulering van de sportieve recreatie, zoals bijvoorbeeld bij de aktie Sportreal." (Hollander 1980, 11).

Maakt Hollander met deze woorden attent op een dubieuze vermomming van het 'meer-leden-motief', ziet Lasch de huidige 'gezondheidskultus' als een integraal deel van een 'narcistische kultuur', mij gaat het er hier slechts om een enkele illustratie te geven van de inbedding van het menselijk bewegen in een bestaande sociaal-kulturele werkelijkheid.(31) En het laat zich vermoeden dat ook een 'bewegingsleer van beperkte reikwijdte' daardoor niet onberoerd zal worden gelaten.

Resumerend meen ik derhalve te moeten attenderen op de noodzaak om te beseffen dat iedere hedendaagse optiek op het menselijk bewegen in belangrijke mate beschouwd kan worden als een sedimentatie van beïnvloedingen van tegelijk <u>diachrone</u> en <u>synchrone</u> aard. Dat zal onverkort ook gelden voor mijn eigen probleemkeuze, benaderingswijze en stellingname. Tegelijk blijkt het echter mogelijk dergelijke beïnvloedingen – minstens ten dele – te onderkennen, zodat men niet 'restlos' in die sedimentatie behoeft op te gaan.
Bij het realiseren van deze studie bevind ik mij als het ware op een knooppunt van een zeer ingewikkeld relatienetwerk, een netwerk, dat ik niet zelf heb geweven. En ik kan mij dan ook aangesproken voelen door de woorden van Foucault, zoals hij deze tijdens zijn inaugurele rede formuleerde:

> "Liever dan het woord te nemen, had ik gewild dat ik, door dat woord omvangen, ver voorbij elk denkbaar begin was gevoerd. Het was mij lief geweest te bemerken, hoe op het ogenblik dat ik het woord nam een naamloze stem allang bezig was mij *vóór* te gaan. Want dan had ik alleen maar behoeven in te haken, de zin verder voeren en, bijna zonder

> dat iemand erop lette, me in de kleine, lege plekken ervan nestelen - als had die zin mij een teken gegeven door een ogenblik lang een afwachtende houding aan te nemen. Enig begin zou er dan niet zijn, en inplaats degene te zijn van wie het vertoog uitgaat, was ik veeleer afhankelijk geweest van het verloop ervan - een klein hiaat, het punt ook waar de verdwijning ervan mogelijk was geweest.
> Het zou mij lief zijn geweest, dat er achter mij een stem aanwezig was (een stem die al zeer lang geleden het woord genomen had en die een voorafgaande doublure zou vormen van al hetgeen ik nu ga zeggen) die als volgt zou spreken:'Er moet worden dóórgesproken, ik kan niet meer doorspreken, er moeten woorden worden gezegd, zolang er woorden zijn, en die moeten worden gesproken totdat ze me vinden, totdat ze me zèggen - o vreemde straf, o vreemde schuld - er moet worden dóórgesproken, misschien is het al gebeurd, misschien hebben ze me al totaan de drempel van mijn geschiedenis gevoerd, tot ginds voor die deur die toegang geeft tot mijn geschiedenis - het zou me verbazen als die deur openging'." (p. 7/8).

"Er moet worden dóórgesproken" en ... er kán worden doorgesproken. Door - toch - zelf het woord te nemen onderkent Foucault deze beide aspekten tegelijkertijd. In de ogenschijnlijke beperking van het 'slechts' kunnen 'inhaken' is tegelijk een mogelijkheidsvoorwaarde gelegen dát er kan worden ingehaakt. En als zodanig meen ik dan ook dat het zoëven genoemde 'knooppunt' een wonderlijke plaats inneemt in het zo komplexe netwerk van zowel diachrone als synchrone aard. Zonder dat knooppunt kan het netwerk niet onderkend en ter sprake worden gebracht. Maar ook: boven het netwerk zwevend kan dat knooppunt geen knoop-punt zijn. De - aanwezige - mogelijkheden van 'inhaken' dienen te worden beproefd en dat kan op grond van het gelukkige besef dat 'afhaken' niet mogelijk is.

> "Het filosoferen heeft dit met het dansen gemeen, dat het in zijn strijd tegen de zwaarte nooit geheel en al loskomt van de grond." (Beerling 1974/1975, 298).

Als ik ditzelfde nog wat anders formuleer: ik hecht meer aan een dergelijke plaats in een netwerk dan aan de ademnood die ik zou ervaren, indien ik, als de spreekwoordelijke vogel zo vrij, zou pogen en pretenderen de (bewegings-)werkelijkheid te beschouwen vanuit de ijle lucht van een transcendentaal ego. Zonder het te betreuren onderken ik dat het mij niet gegeven is volledig 'los te komen' (d.i. 'af te haken'). Ik heb mij 'slechts' te situeren in het zo komplexe diachroon-synchrone netwerk. Maar in het onderkennen daarvan bespeur ik tegelijkertijd, niet zonder enige vreugde en verwondering: daar is het goed ademen want ... er zit rek in dat netwerk.[32] Deze onderkenning van het opgenomen zijn

in het netwerk, alsmede - tegelijk - het ervaren van de elasticiteit ervan beschouw ik als mogelijkheidsvoorwaarden van de onderhavige studie. Ze is dan ook te interpreteren als een uitproberen van wat mogelijk is, als een proeve van 'rekkingsoefeningen'.

II. BEWEGING ALS TIJD-RUIMTELIJKE VERPLAATSING.

> "Many writers implicitly or explicitly restrict their discussion to human beings, and, perhaps, other animate creatures, but still operate with a misleadingly wide notion of movement." (Best 1978 (a), 27).

1. 'Menselijk bewegen': een talige artikulatie, die niet vanzelfsprekend is.

Wanneer mensen met elkaar van mening verschillen omtrent de juiste betekenis van woorden of begrippen, dan is het niet ongebruikelijk dat de hulp wordt ingeroepen van als 'objektief' beschouwde woordenboeken en encyclopedieën. En anderzijds, wanneer op bepaalde terreinen een zekere kumulatie van kennis tot stand is gekomen, dan blijken mensen behoefte te hebben aan het opschrijven en - minstens voorlopig - vastleggen daarvan in dit soort boekwerken.
De vele voordelen van dit verschijnsel zijn onmiskenbaar en moeilijk te bestrijden. Het individuele menselijke geheugen is niet onuitputtelijk en de informatie-toegankelijkheid is er zo voor zeer velen.
Toch neemt dat niet weg dat daaraan gemakkelijk een preskriptieve scheidsrechtersrol wordt verbonden en dat deze zelfs vaak schromelijk overschat wordt. Woordenboeken en encyclopedieën zijn net zo min als manna uit de hemel komen vallen als de Parijse standaardmeter; evenals de laatste vormen ze een - voorlopig - gestold residu van een intersubjektief gebeuren. Ze vormen een talig geartikuleerde neerslag van wat in bepaalde (sub-)kulturen - voorlopig - als onproblematisch, als 'vanzelfsprekend' wordt beschouwd. En een bestudering ervan kan inzicht verschaffen in wat in een bepaald tijdvak de moeite waard geacht wordt om op te schrijven en 'vast' te leggen. Gemeenschappelijk aanvaarde opvattingen, denkpatronen, waarden en normen komen erin tot uitdrukking. Dat wil overigens niet zeggen dat de samenstellers van dit soort boekwerken zich daarvan steeds en uitdrukkelijk bewust zijn. Het zijn immers vooral de in een bepaalde tijd en door een bepaalde groep stilzwijgend geaccepteerde 'zekerheden', die 'als vanzelf' worden opgeslagen. Niet zelden worden die 'zekerheden' als 'feiten' gepresenteerd, als 'objektieve gegevens', een handelwijze, waartegen niet zo veel bezwaar gemaakt behoeft te worden, mits men maar niet uit het oog verliest dat 'feiten' in eerste instantie niet anders zijn dan

> "... schematische aanduidingen ... van bepaalde aspecten van gebeurtenissen, die zelf slechts voorkomen binnen een netwerk van relaties en van waarderingen. Zij gaan qua logische structuur en betekenis dan ook terug op waarde-oordelen, die zelf weer uitdrukking zijn van sociale, politieke, religieuze, culturele en andere processen, die tezamen de historische horizon van het menselijk leven uitmaken" (Van Peursen 1972, 86).

Nu is het gewoonlijk niet de taak van de samenstellers van woordenboeken en encyclopedieën om de in hun (sub-)kultuur vigerende 'feiten' in deze zin te onderzoeken en te problematiseren. Juist omdat het hier gaat om een vanzelfsprekend gedeelde 'stock of knowledge' treedt zo'n problematisering vaak pas op wanneer kennis wordt genomen van buiten de eigen kultuurkring geartikuleerde 'feiten'. Dan bemerkt men eerst goed hoezeer 'feiten' funktioneren in wijde samenhangen, "dus niet buiten de tijd zoals in zowel de traditionele als in de positivistische metafysica's, doch in een gedurige ontwikkeling" (Van Peursen 1972, 86).
Van Peursen illustreert het niet steeds als zodanig onderkende <u>intersubjektieve</u> karakter van onze vanzelfsprekende, 'feitelijke' werkelijkheid op de volgende wijze:

> "Een verkeersteken bij een druk kruispunt is een opvallend en tevens effectief stukje werkelijkheid. Vele factoren van sociale, verkeerstechnische, juridische, psychologische aard vormen een intersubjectief veld, waarin dit verkeersteken als werkelijkheid functioneert. Het zou, binnen dat veld, onjuist zijn te zeggen, dat het maar een symbool is, of dat de werkelijkheid van het teken slechts van psychische aard, of dat het verkeersteken als metalen paal meer werkelijk is dan als symbool. Integendeel, juist als symbool is het werkzaam en reguleert het het verkeer. In de geschiedenis van het verkeer daar ter plaatse speelt het als metalen paal nauwelijks, bij een aanrijding misschien, een rol. Het gaat niet om een soort metafysische 'werkelijkheid' (de achter het eropgebrachte teken en de verfkleur schuilgaande paal) onttrokken aan de geschiedenis van het functioneren van deze werkelijkheid (als verkeerstéken). Maar wanneer iemand nu de betekenis van het teken niet begrijpt, bijvoorbeeld omdat hij uit een land komt waar zulk een teken niet gebruikelijk is? Dan heeft dit verkeersteken inderdaad een andersoortig werkelijkheidsgehalte, omdat de intersubjectiviteit een andere is. Hij zal wellicht wel de paal nog allereerst als een téken zien, zonder echter de aard van het teken (is het misschien een reclamebord?) te begrijpen. Het tekenkarakter blijft dan nog de meest opvallende werkelijkheid. En zo kan men verder variëren: vanuit een geheel andere cultuurkring kan dit tekenkarakter verdwijnen, bijvoorbeeld indien een primitieve de stad bezoekt en meent een totempaal te zien. Cultuurkring, geschiedenisperiode en dergelijke vormen zo het intersubjectieve veld dat beslissend is voor de aard van de werkelijkheid" (Van Peursen 1972, 52/53).

Mogelijk nog nadrukkelijker dan via deze beschrijvingen van Van Peursen wordt men echter opgeroepen om de eigen 'vanzelfsprekendheden' als gestolde wordingsprocessen te doorzien, indien men kennis neemt van de volgende, intrigerende passage:

> "If the so-called 'primitive' people of the world decided to send anthropologists to make studies of Western civilization (which I should think they would have little interest in doing), it would not be surprising to find these anthropologists reporting back from the field about the Westerners' new religious cult: the cult of the human body.
> Horace Miner, taking things into his own hands, reports to us on the extraordinary 'Body ritual among the Nacirema' (Nacirema is 'American' spelled backwards):
>
> > 'While much of the people's time is devoted to economic pursuits, a large part of the fruits of these labors and a considerable portion of the day are spent in ritual activity. The focus of this activity is the human body, the appearance and health of which loom as a dominant concern in the ethos of the people. While such a concern is certainly not unusual, its ceremonial aspects and associated philosophy are unique.
> > The fundamental belief underlying the whole system appears to be that the human body is ugly and that its natural tendency is to debility and disease. Incarcerated in such a body, man's only hope is to avert these characteristics through the use of the powerful influences of ritual and ceremony. Every household has one or more shrines devoted to this purpose. The more powerful individuals in the society have several shrines in their houses and, in fact, the opulence of the house is often referred to in terms of the number of such ritual centers it possesses'."
>
> (Polhemus 1975, 13).

Voor een derde en laatste illustratie van het in principe problematiseerbare karakter van onze 'feitelijke', vanzelfsprekende werkelijkheid, keer ik wat direkter terug naar de aan het begin van deze paragraaf genoemde woordenboeken en encyclopedieën. Een prachtig voorbeeld geeft namelijk Foucault (1973, 14) als hij wijst op een tekst van Borges, waarin deze "een zekere Chinese encyclopedie" citeert, waarin geschreven staat dat

> "... de dieren kunnen worden verdeeld in: a) die de Keizer toebehoren, b) gebalsemde, c) tamme, d) speenvarkens, e) sirenen, f) fabeldieren, g) loslopende honden, h) die in deze indeling voorkomen, i) die in het rond slaan als gekken, j) ontelbare, k) die met een fijn, kameelharen penseeltje getekend zijn, l) et caetera, m) die juist een kruik gebroken hebben, n) die uit de verte op vliegen lijken."

Wie (nog) niet volstrekt de gevangene is van een Westers etnocentrisme

en/of een positivistische metafysica wordt via een dergelijke ordening op z'n minst uitgenodigd eens een vraagteken te zetten achter de hem tot nu toe bekende zoölogische taxonomieën en de daarin - stilzwijgend geaccepteerde - ordeningskriteria. Deze zullen dan - opnieuw - blijken verdedigbaar en handig te zijn, maar toch ook tegelijk niet te berusten op universele wetten 'van Meden en Perzen'. Dat het me hier dan vooral gaat om de beklemtoning van het laatste behoeft nauwelijks meer herhaald te worden.

De uitweiding van zoëven - en daarbinnen in het bijzonder de typering van woordenboeken en encyclopedieën als 'intersubjektieve stolsels' - was noodzakelijk alvorens ik specifieker zou kunnen ingaan op hetgeen over het menselijk bewegen gezegd wordt. Het ligt namelijk voor de hand om ook wat dit betreft te verwachten dat er een brede consensus bestaat, welke in gebruikelijke talige artikulaties is terug te vinden. En men mag aannemen dat deze artikulaties eveneens hun neerslag hebben gevonden in de op dat bewegen betrekking hebbende 'vakspecifieke' woordenboeken en/of encyclopedieën. Vakspecifieke woordenboeken en encyclopedieën vormen ook de neerslag van in een bepaalde tijd, door een bepaalde subkultuur - bijvoorbeeld een wetenschappelijk forum - (voorlopig) geaccepteerde 'zekerheden'. 'Zekerheden', waarvan het zich laat vermoeden dat ze op z'n minst historisch 'geworden' zijn.
In dit licht bezien wil ik daarom nu eerst wijzen op de publikatie 'Grundbegriffe der Bewegungslehre der Leibesübungen' (Fetz/Ballreich 1974), door de samenstellers bedoeld als 'Spezialwörterbuch eines Teilbereiches der Theorie der Leibeserziehung'. Vooral vanwege de pretentie van dit 'Spezialwörterbuch' is het minstens als aannemelijk te beschouwen dat het daarin geartikuleerde bewegingsbeeld een neerslag is van een denkpatroon, dat veel ruimer is dan de privé-opvatting van de auteurs.
Uit de reeks van definities noem ik eerst die, welke de schrijvers geven van 'Bewegung' en 'menschliche Bewegung' (p. 17):

- Bewegung = Ortsveränderung eines Körpers oder eines Massenpunktes in bezug auf einen Beobachter (Koordinatensystem).
- Bewegung, menschliche = vom menschlichen Organismus verursachte Ortsveränderung des ganzen Körpers oder seiner Teile.

Hier volsta ik met n.a.v. deze definities uitdrukkelijk naar voren te halen dat 'beweging' <u>in beide gevallen</u> wordt geïdentificeerd

met 'verandering van plaats' (Ortsveränderung), terwijl de tweede definitie een nadere specifikatie betreft van de eerste.
'Menschliche Bewegung' onderscheidt zich van 'beweging (in het algemeen)' op de volgende twee punten:

1) de 'verandering van plaats' heeft betrekking op 'das ganze Körper oder seiner Teile';
2) de 'verandering van plaats' wordt door het menselijk organisme veroorzaakt.

Via het noemen van de oorzaak van de plaatsverandering en datgene, wat van plaats verandert wordt zo het algemenere begrip 'beweging' geoperationaliseerd tot 'menselijke beweging'. De artikulatie 'menselijke beweging' betreft op die wijze een toespitsing van 'beweging in het algemeen'.
Een nog weer nadere toespitsing ontstaat indien vervolgens 'sportliche Bewegung' gedefinieerd wordt:

- Bewegung, sportliche = Bewegung, die bei der Sportausübung oder deren Einübung und Vorbereitung ausgeführt wird.

Die toespitsing blijkt dus betrekking te hebben op de bijzondere 'omstandigheid' waar en waarbinnen de 'verandering van plaats' zich voltrekt. Samenvattend zou men kunnen zeggen: de laatste twee definities benoemen de faktoren, welke de eerstgenoemde definitie konkretiseren. De 'verandering van plaats' wordt op deze wijze nader gespecificeerd.

Deze door Fetz/Ballreich gevolgde definiëringsprocedure - van 'algemeen', via toevoeging van bepaalde faktoren, naar 'specifiek' - kan model staan voor een zeer gangbare benaderingswijze van het menselijk bewegen. Op paradigmatische wijze blijken zij een door velen als 'vanzelfsprekend' geaccepteerde benadering van het menselijk bewegen, zowel binnen als buiten het kader van de lichamelijke opvoeding, te artikuleren. Via enkele, tamelijk willekeurig gekozen voorbeelden, zal ik dat nu eerst illustreren.

Wanneer de (ontwikkelings-)psychologen Van Rossum en Netelenbos (1977, 1) de begrippen 'beweging' en 'motoriek'(1) willen afbakenen, dan komen zij tot de volgende omschrijvingen:

> "Beweging en kinese beschouwen we als synonieme begrippen voor een tijd-ruimtelijke verplaatsing van materie. Motoriek is beperkter; wij omschrijven het als beweging van een menselijk of dierlijk lichaamsdeel onder invloed van spierwerking. De motoriek valt naar onze mening onder te verdelen in een drietal kategorieën: a) reflexen, b) motor skills, c) gestures."

Qua procedure zien we hier hetzelfde als bij Fetz/Ballreich het geval was. Een specifikatie van het ruimere begrip 'beweging' levert het beperktere begrip 'motoriek'. Die specifikatie heeft dan weer betrekking op een tweetal faktoren: allereerst datgene, wát 'tijd-ruimtelijk verplaatst' - "een menselijk of dierlijk lichaamsdeel" -, in de tweede plaats de faktor die deze verplaatsing 'beïnvloedt' - "spierwerking" -. De term 'motoriek' heeft betrekking op een zeer bepaalde tijd-ruimtelijke verplaatsing. Het is vervolgens interessant te zien dat deze tijd-ruimtelijke verplaatsing zelf nog weer nader kan worden onderverdeeld: "reflexen" zijn bepaalde 'tijd-ruimtelijke verplaatsingen van een menselijk of dierlijk lichaamsdeel onder invloed van spierwerking', "motor skills" en "gestures" zijn andere. Deze kategorieën worden blijkbaar geacht in logisch opzicht met elkaar vergelijkbaar te zijn.(2)

De Oostduitse biomechanici Gutewort en Pöhlmann (1975, 110) hebben eveneens gepoogd de begrippen 'motoriek' en 'beweging' ten opzichte van elkaar af te grenzen. Anders dan de zojuist genoemde Van Rossum en Netelenbos komen zij tot de volgende formuleringen:

> "Zum 'motorischen' Bereich gehören unseres Erachtens alle Funktionen eines lebendigen Organismus, die koordinierte Bewegungen hervorbringen. ... Während die an der Peripherie als objektiver Vorgang in Erscheinung tretende Ortsveränderung der menschlichen Körpermasse in Raum und Zeit durch den Begriff der Bewegung gekennzeichnet wird, bilden die neurokybernetischen Charakteristika, die auch subjektive Faktoren und Bewusztseinsinhalte der Willkürbewegungen umfassen, den Bereich der Motorik."

Opnieuw valt op dat deze omschrijving van 'menselijke beweging' - analoog aan de omschrijving van 'motoriek' bij Van Rossum en Netelenbos - betrekking heeft op een gespecificeerde tijd-ruimtelijke verplaatsing, terwijl de term 'motoriek' in dit geval slaat op "alle Funktionen ..., die koordinierte Bewegungen <u>hervorbringen</u>."
'Menselijk bewegen' wordt wederom geacht beschreven te kunnen worden als een welbepaalde specifikatie van 'beweging in het algemeen'. 'Menselijk bewegen' is een bepáalde tijd-ruimtelijke verplaatsing. Mede in verband met het verdere verloop van deze studie is het voorts belangwekkend kennis te nemen van de konklusie, die Gutewort en Pöhlmann aan hun omschrijving van 'beweging' verbinden:

> "Die so charakterisierte und vom motorischen Bereich abgegrenzte 'Bewegung' ist vorrangig ein biomechanisches Anliegen. Die Auffassung, dasz die Biomechanik nur eine 'Betrachtungsweise' innerhalb der 'Bewegungslehre' darstellt, kann angesichts der Entwicklung nicht mehr aufrecht erhalten werden."(3)

Zoals gezegd, het begrip 'menselijke beweging' bij Gutewort/Pöhlmann komt overeen met wat Van Rossum/Netelenbos 'motoriek' noemen. In beide gevallen wordt gedoeld op <u>een bepaalde tijd-ruimtelijke verplaatsing</u>. Voor Gutewort/Pöhlmann is die tijd-ruimtelijke verplaatsing "vorrangig ein biomechanisches Anliegen", Van Rossum/Netelenbos menen dat ook de (ontwikkelings-)psychologie hieromtrent uitspraken kan doen. En de hieraan thans te verbinden konklusie kan dan ook luiden: blijkbaar is het het geval dat biomechanici en psychologen op principieel <u>dezelfde</u> wijze het menselijk bewegen kunnen definiëren. (In dit geval als: een bepaalde tijd-ruimtelijke verplaatsing).(4)
Daarbij ligt het voor de hand om te vermoeden dat de door Van Rossum/Netelenbos genoemde "gestures" - zijnde welbepaalde 'tijd-ruimtelijke verplaatsingen van een menselijk of dierlijk lichaamsdeel onder invloed van spierwerking' - door Gutewort/Pöhlmann zullen worden gekwalificeerd als "vorrangig ein biomechanisches Anliegen".

De zojuist gegeven twee illustraties sluiten geheel aan bij de omschrijvingen van (menselijke) beweging, zoals die in het 'Spezialwörterbuch' van Fetz/Ballreich worden aangetroffen. Zowel biomechanici als psychologen blijken zich erin te kunnen vinden.
De opvatting van het menselijk bewegen als een bepaalde tijd-ruimtelijke verplaatsing blijkt door meerderen gedeeld en min of meer als 'vanzelfsprekend' geaccepteerd te worden. Feitelijk betreft het een opvatting - een 'bewegingsbeeld' -, waarvan zelden onderkend blijkt te worden dat het een <u>opvatting</u> is, een resultaat van een bepaalde manier van 'kijken'. Men zou ook kunnen zeggen: er blijkt binnen de diverse vormen van theorievorming m.b.t. het menselijk bewegen dikwijls een <u>naïef-realistisch</u> uitgangspunt gesignaleerd te kunnen worden, hierin bestaande, dat het bewegingsbeeld 'tijd-ruimtelijke verplaatsing' als 'vanzelfsprekend' en 'onproblematisch' wordt vooronderstelt.(5)
Bijzonder duidelijk openbaart zich dit naïef realisme in de nu als derde te noemen illustratie.

De zichzelf tot een cybernetisch gezichtspunt bekennende Ungerer opent zijn publikatie 'Bewegungslehre' (^{2}1975, 153) op de volgende wijze:

> "Die Bestimmung der Bewegungslehre in der Leibeserziehung lenkt vom Begriff her zuerst auf die Bewegung. Als Ortsveränderung des Menschen oder seiner Extremitäten ist hier speziell die menschliche Bewegung gemeint." (Onderstreping door mij. J.T.).

Ná deze - ogenschijnlijk 'vanzelfsprekende' - vaststelling vooraf wordt door Ungerer vervolgens gewezen op de verschillende "Aspekte der Bewegungslehre", en wel "der phänographische, der biomechanische, der anthropologisch-phänomenologische, der sensomotorische und der soziokulterelle Aspekt."
Blijkbaar is hij de mening toegedaan dat deze verschillende 'Aspekte der Bewegungslehre' als nadere specifikaties beschouwd kunnen worden van de bestudering van een studieobjekt, dat zelf a priori, 'vanzelfsprekend' gegeven is. De omschrijving van 'menselijk bewegen' als "Ortsveränderung des Menschen oder seiner Extremitäten" - niet principieel afwijkend van de formuleringen van Fetz/Ballreich, Van Rossum/Netelenbos en Gutewort/Pöhlmann - acht hij blijkbaar niet zelf een artikulatie te zijn, die samenhangt met een bepaald gezichtspunt. De aanduiding "Ortsveränderung des Menschen oder seiner Extremitäten" benoemt bij Ungerer datgene - 'hetzelfde' -, waarvan de verschillende genoemde benaderingen 'Aspekte' beschrijven.
Dit naïef-realistische uitgangspunt wordt door Ungerer in een andere publikatie (1972) ook expliciet bevestigd. Kentheoretisch bezien onderscheidt hij namelijk een drietal "Erkenntnisschritte", op te vatten als "verschiedene Zugangsmodi zur Umwelt" (p. 158). Hier is alleen van belang de eerste - nog niet wetenschappelijke - van deze drie, welke Ungerer benoemt als "die naive Erkenntnis".

> "Der Mensch betrachtet seinen Objektraum und erkennt dort Gegenstände, die eine bestimmte Raumstelle beibehalten oder ihre Raumstelle wechseln. Diese Erkenntnis lässt sich sprachlich repräsentieren. Im ersten Fall unserer naiven Erkenntnis sprechen wir von Ruhe, im zweiten Fall von Bewegung. Diese Zustände können alle Körper der Umgebung einnehmen. Aus dem Alltag sind uns viele Bewegungsphänomene bekannt. Ein Wassertropfen bewegt sich auf der Oberfläche des Fensters nach unten, ein Stein bewegt sich ebenfalls nach unten, wenn man ihn fallen lässt. Ferner bewegt sich ein Eisenstäbchen auf die beiden Enden eines Eisenstabes zu, wenn dieser magnetisiert ist. Bewegungen von Körpern nach unten (Fall) und die Bewegung des Eisenstäbchens können wahrgenommen und somit erfahren werden, ohne dasz der Wahrnehmende Kenntnisse über das Fallgesetz oder den Magnetismus besitzen musz" (p. 158).

Na deze algemene introduktie heet het vervolgens:

> "Wenn wir ein Tier oder einen Menschen beim Lauf beobachten, dann sprechen wir auch von Bewegung. Bei einem Sprung vom 10-m-Turm erkennen wir genauso Bewegung wie beim Sturz eines Menschen aus dem Fenster. Allerdings reicht hier schon die naive Erkenntnis aus, um unterschiedliche Endzustände des in Bewegung gesehenen Objektes festzustellen" (p. 158/159).

> "Bei der Betrachtung eines sich schnell bewegenden Objektes (Auto, Düsenflugzeug im Tiefflug, bestimmte Fische im Aquarium etc.) sehen wir, dasz sich das Sehding rasch im Objektraum bewegt. Ferner können wir feststellen, dasz es eine bestimmte Bewegungsrichtung hat. Mehr ist auf der naiven Erkenntnisebene nicht auszumachen. (Onderstreping door mij. J.T.). Die naive Erkenntnis erfaszt also das 'Wie' der Sehdinge.(6) Dabei erkennen wir die Sehdinge mit den Merkmalen der Ruhe, der Bewegung, der schnellen und der langsamen Bewegung sowie der Bewegungsrichtung" (p. 159/160).

Het is derhalve kenmerkend voor "der naive Erkenntnisprozess,

> dasz sich ein Sehding von einer Raumstelle des Objektraumes zur anderen bewegt. Ferner konstatieren wir schnelle und langsame Ortsveränderungen. Diese Wahrnehmungen können wir sprachlich etwa folgendermaszen repräsentieren: Ein Objekt bewegt sich von da nach dort, da war es früher als dort. Damit benennen wir eine Bewegung, die sich offensichtlich im Raum und in der Zeit vollzieht. Das ist evident" (p. 160). (Onderstreping door mij. J.T.).

Deze geciteerde passages zijn bijzonder verhelderend en illustratief voor hetgeen ik in deze paragraaf naar voren bedoel te brengen. Volgens Ungerer kan het als 'evident' beschouwd worden dat op het nivo van de alledaagse, niet bereflekteerde "naive Erkenntnis" het volgende zich voordoet:

- 'beweging' wordt geïdentificeerd met 'tijd-ruimtelijke verplaatsing';
- dat geldt op dezelfde wijze voor stenen, auto's, vissen en mensen;
- het 'hoe' van de diverse bewegingen kan nader getypeerd worden in termen als 'snel', 'langzaam', 'richting', e.d.

En op deze wijze formuleert Ungerer uitdrukkelijk hoezeer een bepaalde opvatting aangaande het menselijk bewegen - blijkbaar - zo 'onproblematisch', 'vanzelfsprekend', ja 'evident' is geworden (!), dat deze zowel geprojekteerd kan worden op het nivo van de 'naive Erkenntnis' als door bijvoorbeeld biomechanici en psychologen gelijkelijk kan worden gedeeld en vooronderstelde.

Deze enkele illustraties mogen op dit moment volstaan. Ze laten goed zien hoezeer in het 'Spezialwörterbuch' van Fetz/Ballreich een bewegingsconcept geartikuleerd wordt, dat door zeer velen - impliciet of expliciet - gedeeld wordt. Talloze andere dan de

gegeven voorbeelden zouden dat gemakkelijk kunnen bevestigen.
Blijkbaar moet resumerend gekonkludeerd worden dat er een - overheersend - bewegingsconcept bestaat, waarbij 'beweging' wordt gedefinieerd als 'tijd-ruimtelijke verplaatsing' én dat het niet ongebruikelijk is om ditzelfde bewegingsconcept, middels een nadere specifikatie, eveneens van toepassing te verklaren indien over het bewegen van mensen gesproken gaat worden.
Vervolgens laat het zich vermoeden dat deze werkwijze óók zal kunnen worden teruggevonden indien uitspraken worden gedaan over het menselijk bewegen, zoals zich dat binnen de lichamelijke opvoeding manifesteert.
Hiermee is tegelijk uitgesproken en erkend dat zulk een procedure mógelijk is. Een heel andere kwestie is echter de wenselijkheid ervan en het zal een belangrijke doelstelling van deze studie zijn inzichtelijk te maken dat deze werkwijze niet bevorderlijk is (geweest) voor het ontwikkelen van een voor de praktijk van de lichamelijke opvoeding relevante bewegingsleer. In het bijzonder zal verderop in de studie blijken dat de genoemde procedure - minstens impliciet - steunt op wankele antropologische vooronderstellingen, vooronderstellingen, die ook reeds in de diverse formuleringen van Ungerer te herkennen waren. Zijn artikulatie van de zogenaamde "naive Erkenntnis" zal feitelijk doortrokken blijken te zijn van fysicalistische assumpties.
Hoewel ik verderop in dit hoofdstuk hierover uitgebreider zal zijn(7), is het goed om reeds hier het voornoemde bewegingsbeeld 'im Frage' te stellen via een tweetal citaten van resp. Buytendijk en Grupe.
Eerstgenoemde ([4]1966, 17/18) schrijft:

> "De abstracte begrippen betreffende het onveranderlijke in de natuur, waardoor het fysisch wereldbeeld de mogelijkheid ter verklaring van alle gebeuren in de stoffelijke wereld verkregen heeft, mag ons niet de hoop doen koesteren, dat het fysisch kennis-systeem ook de levensverschijnselen verklaren kan. Een werkelijk nieuw veld van ervaringen moet immers tot een nieuw systeem van begrippen voeren, en wij zullen aantonen, dat de bewegingen der dieren en der mensen zulk een nieuw gebied vormen. Wel kan men een organisme als een gecompliceerd stoffelijk stelsel beschouwen en dus de fysische begrippen hierop toepassen, maar in zulk een beschouwing wordt, zoals blijken zal, het wezenlijke van het organisch-zijn uit het oog verloren. Inzicht in de eigen aard van de menselijke beweging en houding verkrijgt men niet van uit het fysisch gezichtspunt. Reeds de oppervlakkige kennismaking met deze verschijnselen in het menselijk bestaan dwingt ertoe, hen niet als een reeks van gebeurtenissen, processen, op te vatten, maar

> als uitingen van dit bestaan. Dit betekent, dat het begrip 'beweging' of 'positie' bijvoorbeeld van de ledematen, de romp, het hoofd reeds door abstractie verkregen is, door een afzien van het menselijk bestaan, dat in beweging en houding tot uiting komt. Hieruit volgt, dat het waargenomene niet adequaat beschreven is als verplaatsingen van lichaamsdelen. Spreekt men echter van staan, gaan, wachten, naderen, struikelen, herstellen, evenwicht, begroeten, enzovoort, dan vat men beweging en houding reeds als vormen van gedragingen op. Het begrip gedrag sluit in zich een 'wie' (subject), die zich gedraagt, en een 'wereld' (situatie), waarop het gedrag betrokken is. Er worden dus door ons geen bewegingen waargenomen, maar zich ergens bewegende mensen."

Wat in dit verband direkt opvalt is dat Ungerers artikulaties van de 'naive Erkenntnis' door Buytendijk als "abstracties" - voortvloeiend uit een "fysisch gezichtspunt" - worden gekwalificeerd. Bij een eerste, naïeve, "oppervlakkige kennismaking" ziet Buytendijk géén 'tijd-ruimtelijke verplaatsingen', maar "zich ergens bewegende mensen". En dat dit 'zien' mede gebaseerd is op een bepaald mensbeeld wordt zeker door de introduktie van het begrip 'subject' reeds aangekondigd.(8)

Ik zal verderop in dit hoofdstuk, evenals in hoofdstuk IV, uitgebreid op de opvattingen van Buytendijk terugkomen. Hier is het slechts de bedoeling het eerder genoemde bewegingsconcept - 'tijd-ruimtelijke verplaatsing' - te konfronteren met een tegengestelde positie. Op die wijze kan de stilzwijgend geaccepteerde vanzelfsprekendheid ervan minstens als problematiseerbaar onderkend worden. En in deze zin zijn ook de volgende woorden van Grupe (1976, 3) zeker het overdenken waard. Wanneer deze auteur zich afvraagt "was Bewegung ist", dan toont hij een van de weinigen te zijn, die niet in de naïef-realistische valkuil stapt. Onder verwijzing naar enige 'gevallenen' merkt hij op:

> "Mit ... dieser Frage könnte man es sich leicht machen; man könnte sich auf bekannte Definitionen bekannter Lexika zurückziehen: Bewegung ist das und das, eine 'Ortsveränderung' z.B. oder eine 'Orts- und Lageveränderung'. So einfach geht es aber nicht; denn sobald man genauer hinsieht, bemerkt man, dasz das, was menschliche Bewegung ist, immer auch schon ihre Bedeutung und ihren Sinn bestimmt und dasz beides selten oder gar nicht voneinander getrennt werden kann."

De overheersende identifikatie van 'menselijk bewegen' met een bepaalde tijd-ruimtelijke verplaatsing is minder vanzelfsprekend dan dikwijls gesuggereerd wordt. Toch lijkt het me ook weer wat te eenvoudig gezegd,

zodra door Grupe beweerd wordt dat voorstanders van dit bewegingsconcept "es sich leicht machen". In ieder geval is er geen sprake van een weloverwogen gemakzucht. Veeleer lijkt te moeten worden aangenomen dat er zich een historische ontwikkeling heeft voorgedaan, die heeft geresulteerd in een hedentendage stilzwijgend geaccepteerde beschouwingswijze van het menselijk bewegen. Een beschouwingswijze, die m.i. belemmerend is (geweest) voor o.a. een adekwate ontwikkeling van de in deze studie bedoelde 'bewegingsleren van beperkte reikwijdte'.
Voor zover dat voor deze studie relevant is zal ik daarom in de volgende paragraaf iets aan het licht pogen te brengen van deze historische ontwikkeling.

2. Beweging en verandering; enige historische notities.

2.1. Een hardloopwedstrijd tussen punten.

> "In dezelfde rivieren treden wij en
> treden wij niet,
> wij zijn en wij zijn niet."
> (Herakleitos)[9].

Het debat over 'beweging' is minstens reeds gestart door de pre-Sokratische natuurfilosofen Herakleitos en Parmenides. Bepleitte de eerste een permanente, 'dialektische' beweging van al het zijnde, denkend in de lijn van de laatste heeft vooral Zeno zich onsterfelijk gemaakt middels zijn bekende paradoxen, bedoeld als een argumentatie tegen het bestaan van beweging.[10]

> "Als de schildpad vóór Achilles gestart is, zal deze, hoe vlug hij ook rent, haar nooit inhalen. Hij dient immers eerst het punt te bereiken waartoe de schildpad gekomen was op het ogenblik dat hij vertrok. Wanneer hij daar aankomt, is het dier weer een eindje verder, enzovoort. De voorsprong van de schildpad vermindert steeds, maar houdt nooit op te bestaan." (De Strycker 1967, 40/41).

Ook al is het niet aannemelijk dat dit legendarische duel ooit werkelijk heeft plaatsgevonden, de uitwerking van de beschrijving ervan - één van de vroegste ons overgeleverde beschrijvingen van een hardloopwedstrijd - is bepaald niet gering geweest. Ik zal op deze plaats niet ingaan op het al dan niet steekhoudend zijn van de betreffende argumentatie.[11] Reeds Aristoteles immers zag in dat de hele argumentatie van Zeno draaide om de noties van continuïteit/discontinuïteit en van oneindige deelbaarheid van tijd en ruimte, en hij heeft, op basis van zijn eigen visie daaromtrent, gepoogd de argumenten van Zeno te weerleggen.[12] Liever wil ik op deze plaats een aspekt naar voren halen dat in de diskussies omtrent deze en dergelijke paradoxen gewoonlijk niet in het brandpunt van de belangstelling staat, maar juist vanwege de bedoeling van deze studie van groot belang lijkt. Met name betreft dat het materiële objekt van de zojuist genoemde paradox. Direkt valt dan op dat de gevoerde argumentatie volstrekt onafhankelijk bedoelt te zijn van de bijzondere geaardheid van de hardlopende individuen, zowel als van de sociaal-kulturele kontekst, waarbinnen deze 'wedstrijd' plaats heeft.
Dat Achilles een mens is en de schildpad een dier, dat is voor de argumentatie volstrekt irrelevant; of de schildpad als

'underdog' kan rekenen op de steun van een duizendkoppig publiek en of Achilles bevreesd is voor zijn steeds weer dreigende peesblessure, het doet niet ter zake. Precies dezelfde argumentatie kan worden gehandhaafd, als ook dezelfde poging tot weerlegging ervan, wanneer men 'Achilles en de schildpad' vervangt door 'de haas en de schildpad', 'het paard en de koe', 'de auto en de fiets', kortom 'A en B'.
In de betreffende paradox bedoelt Zeno feitelijk te spreken over: de verplaatsing van punt A ten opzichte van punt B. Omdat A en B naar believen nader kunnen worden geïnterpreteerd, van 'inhoud' kunnen worden voorzien, én omdat ook faktoren van sociaal-kulturele aard voor de argumentatie irrelevant worden geacht - is Achilles misschien omgekocht?; heeft de schildpad doping gebruikt?; loopt de schildpad een 'thuiswedstrijd'?; vindt de 'wedstrijd' plaats in een kultuur, waar 'winnen' negatief gewaardeerd wordt?; etc. - zou men samenvattend kunnen spreken van:'verandering van plaats in een kontekstueel vakuüm'.
De argumentatie van Zeno had betrekking op iedere 'beweging (verplaatsing) in het algemeen' en geen enkele in het bijzonder. Nu is dat zeker ook zijn bedoeling geweest. Binnen het debat der natuurfilosofen bedoelde hij het duidelijk te hebben over 'beweging in het algemeen'. De toespitsing op 'Achilles en de schildpad' diende slechts als een aanschouwelijk voorbeeld, als een empirische illustratie. En dat in die illustratie een mens voorkwam was, gelet op de logische houdbaarheid van de bewijsvoering, niet anders dan 'toevallig'.(13) Hij bedoelde in elk geval géén uiteenzetting te geven over datgene, wat als 'typisch' voor het bewegen van mensen beschouwd zou kunnen worden. Een theorie over het menselijk bewegen stond hem zeker niet voor ogen. Nog minder stond hem voor ogen een 'bewegingsleer van beperkte reikwijdte' in de zin zoals in deze studie bedoeld wordt; alle eventueel optredende - misleidende - associaties tussen de termen 'hardloopwedstrijd' en 'lichamelijke opvoeding' ten spijt.

2.2. Een lichaam, ondergedompeld in vloeistof ...

'Een lichaam, ondergedompeld in vloeistof, ondervindt daarvan een opwaartse druk, die gelijk is aan het gewicht van de door dat lichaam verplaatste hoeveelheid vloeistof', zo luidt de bekende, aan Archimedes toegeschreven natuurwet.
Naar verluidt zou Archimedes deze wet, zittend in bad, aan zichzelf ontdekt hebben.
Wederom hebben we hier te maken met een bewering van algemene strekking. Is de werkwijze van de logicus Zeno meer deduktief van aard, zich bedienend van empirische voorbeelden ter verduidelijking, Archimedes wekt de indruk vanuit de ervaring tot het 'Aha-Erlebnis' van een algemene wet te konkluderen.
In deze wet wordt een principe geformuleerd, op grond waarvan boten de wereldzeeën kunnen bevaren en mensen zwemwedstrijden kunnen organiseren. Archimedes abstraheert van zijn 'ervaring aan den lijve' in bad. Het 'lichaam', waarvan in genoemde wet sprake is hoeft dan ook niet alleen zijn eigen lichaam te zijn. Ieder ander menselijk lichaam, ja - nog veel ruimer - ieder ander 'objekt' kan er mee bedoeld zijn. Bij het - bijvoorbeeld - te water gaan verplaatst zo'n 'lichaam' een hoeveelheid water. Door zelf in het water te verplaatsen of verplaatst te worden, wordt tegelijk een hoeveelheid water verplaatst. De opwaartse druk maakt bepaalde verplaatsingen mogelijk en limiteert ze tegelijkertijd.
Opnieuw is echter duidelijk dat Archimedes geen wet formuleerde, welke specifiek betrekking bedoelde te hebben op het bewegen (verplaatsen) van het menselijk lichaam. De bijzondere geaardheid van 'wie' of 'wat' er verplaatst (wordt) is voor de betreffende wet irrelevant. Luijpen (1973, 82) merkt in dit verband op:

> "Wie over het menselijk lichaam wil spreken, moet zichzelf eerst met allerlei voorzorgen omringen, om er zeker van te zijn dat hij inderdaad over het <u>menselijk</u> lichaam spreekt. Hij zou zich namelijk gemakkelijk kunnen laten verleiden om over het menselijk lichaam te spreken als over 'een' lichaam, behorend tot de grote familie van 'de' lichamen, welke men bedoelt als men bijvoorbeeld met de fysicus zegt:'Wanneer een lichaam geheel of gedeeltelijk in een vloeistof gedompeld wordt, verliest het schijnbaar ..... etc., etc.'."

De wet van Archimedes heeft betrekking op "de grote familie van 'de' lichamen" en bedoelt niet specifiek iets te zeggen over het <u>menselijk</u> lichaam. Daarnaast bedoelt deze wet eveneens van de

sociaal-kulturele kontekst te abstraheren. Een theorie over het menselijk bewegen stond Archimedes niet voor ogen en ook niet een vakspecifieke bewegingsleer.[14] Evenals Zeno bedoelde hij het te hebben over 'verandering van plaats in een kontekstueel vakuüm'.

2.3. Verandering (van plaats) 'in het algemeen'.

Gezien het feit dat deze studie wél bedoelt te handelen over het menselijk bewegen, in het bijzonder zoals dat binnen de lichamelijke opvoeding naar voren komt, lijkt het op het eerste gezicht niet voor de hand te liggen om juist Zeno en Archimedes te laten aantreden, zijnde exponenten van een benadering, waarvan de focus is ingesteld op 'beweging in het algemeen'. En in aansluiting op het voorgaande wil ik daar dan mee zeggen: een benadering, die in principe betrekking bedoelt te hebben op al die verschijnselen in 'de werkelijkheid', waarvan het adekwaat geacht wordt om ze als 'beweging' te benoemen. Men zou een dergelijke 'algemeenheid' ook als 'ontische algemeenheid' kunnen aanduiden, dit ter onderscheiding van 'logische algemeenheid'. In het geval van Zeno lijken deze beide vormen van 'algemeenheid' samen te vallen - als metafysisch denker poogt hij universeel geldige uitspraken te doen over ál het zijnde -, bij Archimedes is er sprake van de formulering van een universeel geldige wet ('logische algemeenheid') met betrekking tot de beweging van 'alle "lichamen" in vloeistof', hetgeen als een ontische inperking gekwalificeerd zou kunnen worden. Bezien echter vanuit het perspektief van het menselijk bewegen kan deze 'inperking' toch weer als 'algemeen' worden opgevat, d.w.z. betrekking hebbend op een veel uitgebreidere bewegingswerkelijkheid dan dat menselijk bewegen zelf. En omdat mijn interesse uitsluitend in dit laatste gelegen is zal ik ook in dat geval blijven spreken van 'beweging in het algemeen'.(15) Welnu, hoewel de focus van denkers als Zeno en Archimedes primair was ingesteld op 'beweging in het algemeen', is het toch van belang hen hier als exponenten van een bepaald denkpatroon naar voren te halen, omdat dit denkpatroon diepgaand heeft doorgewerkt zowel in (latere) benaderingen van het menselijk bewegen als ook in (dikwijls nóg latere) 'bewegingsleren van beperkte reikwijdte'. En omdat ik van mening ben dat deze doorwerking in ieder geval niet bevorderlijk is geweest voor de ontwikkeling van een adekwate 'vakspecifieke bewegingsleer', acht ik het noodzakelijk om vooral het in dit denkpatroon aanwezige bewegingsconcept voor het voetlicht te brengen.

Wanneer ik dan eerst even aansluit bij Zeno dan moet gezegd worden

dat in het voorbeeld van 'Achilles en de schildpad' het begrip 'beweging' geïdentificeerd wordt met 'verplaatsing', terwijl het tegendeel daarvan als 'stilstand' wordt gekwalificeerd.
Bovendien handelt de redenering over 'alle beweging in het algemeen' en over 'geen enkele beweging in het bijzonder'. ('Verandering van plaats in een kontekstueel vakuüm').
Deze bijzonder 'ruime' beschouwingswijze wordt mede begrijpelijk wanneer in rekening wordt gebracht dat het begrip 'beweging' in die dagen gewoonlijk onderwerp van diskussie vormde binnen de aloude polemiek betreffende het eigenlijke 'wezen' van de werkelijkheid als zodanig. De brandende strijdvraag betrof die naar het ten diepste 'veranderlijk' of 'onveranderlijk' zijn van de werkelijkheid en op de spanningslijn tussen deze beide extremen werden verschillende posities voorgestaan en ingenomen.
Binnen dát kader, binnen die fundamentele probleemstelling, figureerde ook het begrip 'beweging' en dat begrip kon dan ook dikwijls (nog) veel ruimer worden opgevat dan het geval was in het genoemde voorbeeld van 'Achilles en de schildpad'. In dit voorbeeld heeft 'beweging' de betekenis 'verandering van plaats'. Minstens zo vaak treft men echter identifikaties van 'beweging' aan met begrippen als 'wording', 'ontwikkeling', 'groei' en 'verandering' (zonder meer).
Een dergelijk 'ruim' bewegingsconcept kan men ook in de geschriften van Plato en Aristoteles aantreffen. In de Theaetetus voert de eerste Sokrates en Theodorus ten tonele, die konverseren over "the nature of motion" (Skemp 1942, 11).

Sokrates. "Well then, if you are as concerned as this, we had better examine the question. It seems to me that any examination of the nature of motion should begin from an enquiry into what is meant by saying of 'all things' that they are 'in motion'. What I am trying to say is this. Do these men recognise but one species of motion, or am I right in supposing that they recognise two? I trust I shall not be left to hold the opinion by myself: come in with me and face the risks of holding it by my side. Tell me, do you apply the term 'motion' to the exchange by a given object of one position for another and equally to its rotation in one fixed position?

Theodorus. Yes, I do.

Sokrates. Let this be one species of motion, then. Now suppose a thing stays in the same place and does not resolve, but that it grows old or turns black instead of white or hard instead of soft or undergoes some other kind of alteration. Does not this merit description as a second species of motion?

Theodorus. It must.

Sokrates. So I posit these two species of motion - alteration and locomotion.

Theodorus. These are the two species."

Worden hier door Plato - via de mond van Sokrates - 'alteration' en 'locomotion' beide opgevat als een "species of motion" - waarmee hij dus blijk geeft van een nogal 'ruim' bewegingsconcept -, zeker zo ruim is de opvatting welke Aristoteles voorstaat. Tegen de achtergrond van zijn hylemorfistische ontologie blijken bij hem 'verandering' en 'beweging' feitelijk synoniemen te zijn, aanduidend "iedere overgang van potentieel tot actueel zijn" (Dijksterhuis ^{2}1975, 22).

> "Met de zeer bijzondere opvatting van het zijn, die het Aristotelische stelsel kenmerkt, correspondeert een even speciale definitie van het begrip beweging. Beweging in den algemeensten zin van het woord heet namelijk iedere overgang van potentieel tot actueel zijn, onverschillig of daarbij een substantiële vorm in het leven wordt geroepen (generatio) of vergaat (corruptio) of de hoedanigheden van een ding veranderen (alteratio) of het wijzigingen in omvang of hoeveelheid ondergaat (augmentatio en diminutio) of dat het een andere plaats gaat innemen dan voorheen (motus localis). Meer in het bijzonder worden de laatste drie soorten veranderingen, die alle accidenteel van aard zijn en een zeker tijdsverloop vereisen, als beweging betiteld, terwijl de in instanti verlopende generatio en curruptio daarvan als substantiële verandering of mutatio worden onderscheiden" (Dijksterhuis ^{2}1975, 22).

Zowel bij Plato als bij Aristoteles zien we dus dat 'beweging' niet wordt geïdentificeerd met 'verandering van plaats' - 'motus localis' -, maar ook andere soorten 'veranderingen' kan betreffen.
Vanuit het perspektief van deze studie is het niet gewenst dieper en uitgebreider in te gaan op de 'bewegingsleren' van deze Griekse denkreuzen, noch op de verschilpunten daartussen.(16) Hier gaat het alleen om de zojuist gedane vaststelling. En daarbij memoreer ik opnieuw dat het voorgestane 'ruime' bewegingsconcept bezien moet worden in het licht van de in die dagen gevoerde diskussies aangaande de principiële (on-)veranderlijkheid van 'de werkelijkheid'. De gepropageerde 'bewegingsleer' was geheel opgenomen binnen de door deze denkers ontwikkelde kosmologieën en natuurfilosofische beschouwingen. Binnen dat kader was een identifikatie van 'beweging' met 'verandering (zonder meer)' min of meer 'vanzelfsprekend'.(17)

Belangwekkend is nu hetgeen Dijksterhuis (p. 22) opmerkt n.a.v. het Aristotelische bewegingsconcept:

> "De definitie van beweging als overgang van potentie naar act of als de weg naar den vorm heeft natuurlijk dit onbevredigende, dat zij in haar formulering het begrip der locale beweging reeds metaphorisch gebruikt. ... De ruime opvatting van het bewegingsbegrip verhindert niet, dat de locale beweging, de plaatsverandering, reeds in het Aristotelische stelsel iets van de fundamentele betekenis bezit die zij later in de physica zal verkrijgen: zij ligt namelijk aan alle soorten van beweging ten grondslag."

Hoewel ik meen dat Dijksterhuis inderdaad gelijk heeft als hij stelt dat "de locale beweging" - d.w.z. 'verandering van plaats' - ten grondslag ligt aan alle "soorten van beweging", is het van groot belang dat in deze wijze van formuleren niet méér gelezen wordt dan er staat. Dat "de locale beweging" aan alle "soorten van beweging" ten grondslag ligt is namelijk zeker niet identiek met de bewering dat alle "soorten van beweging" tot "de locale beweging" te herleiden zijn, een reduktionistische stap, die niet zelden gezet blijkt te worden. Feyerabend (1977, 122/123) schrijft in dat verband:

> "De Aristoteliaanse bewegingsleer was een algemene veranderingstheorie waaronder voortbeweging(18), kwalitatieve verandering, het ontstaan en afnemen van verandering vielen en waarin tevens de grondslagen werden gelegd voor een theorie van de toverkunst. De bewegingsleer van Galileï en de theorieën die daarna kwamen slaan op voortbeweging(18) en dan alleen nog maar op de voortbeweging der materie. De andere soorten beweging worden zolang terzijde geschoven met de veelbelovende aantekening (die van Democritus afkomstig is) dat vanuit de voortbeweging uiteindelijk iedere vorm van beweging verklaard kan worden."

Door de bewegingsleer van Aristoteles en die van Galileï te interpreteren als twee niet tot elkaar herleidbare paradigma's heeft met name Kuhn de gevaren van het zojuist genoemde reduktionisme onderkend. Juist de 'breuk' tussen Aristoteles en Galileï was voor Kuhn de belangrijkste aanleiding tot zijn zo geruchtmakende wetenschapsfilosofische opvattingen.(19) Onlangs schreef Procee (1980/1981, 99) dat Kuhn in zijn autobiografische notities vermeldt hoe hij

> "... worstelde met de vraag wat de Aristotelische fysica had bijgedragen aan de zeventiende eeuwse mechanica. Op het eerste gezicht was het antwoord vrij gemakkelijk. Binnen de Aristotelische traditie was een geringe, en dan vaak zelfs foutieve, kennis van de mechanica aanwezig. Galilei en de zijnen moesten deze traditie wel verwerpen en de studie van de mechanica helemaal opnieuw beginnen, wilden ze iets zinnigs bereiken. En toch, Aristoteles stond op andere gebieden, zoals de biologie en de politiek,

> bekend als een uiterst scherpzinnig waarnemer en denker. Hoe zou het dan komen dat zijn talenten hem op het gebied van de mechanica in de steek lieten, en dat hij en vele navolgers daar zulke klaarblijkelijke onzin ten beste gaven? Op een volgens hem merkwaardige en warme zomerdag ontdekte Kuhn de oplossing voor dit probleem. Zijn vraagstelling was verkeerd: het onderwerp waarmee Aristoteles zich bezig hield was een ander dan dat van Galilei. De laatste was geïnteresseerd in beweging in de zin van verplaatsing; Aristoteles in verandering van kwaliteit in het algemeen, waaronder niet alleen het vallen van een steen, maar ook het groeien van een kind naar volwassenheid viel. Geen wonder dat Aristoteles andere begrippen nodig had dan Galilei. Allerlei onbegrijpelijke absurditeiten in de fysica van Aristoteles verdwenen voor Kuhn, toen hij begon te beseffen dat Aristoteles en diens navolgers de wereld vanuit een ander kader, vanuit een ander denkraam beschreven dan de fysicus uit de zeventiende eeuw."

Dat vanuit de kategorie 'motus localis' "uiteindelijk iedere vorm van beweging verklaard kan worden" is een reduktionistische gedachte, waartegen zowel Feyerabend als Kuhn - met recht - in het geweer komt. De vaststelling van Dijksterhuis dat "de locale beweging" ten grondslag ligt aan alle "soorten van beweging" kan m.i. niet meer, maar ook niet minder (!) betekenen dan dat 'beweging' niet mogelijk is zonder 'verandering van plaats'. En ik kan dan ook instemmen met Merleau-Ponty als hij schrijft (1945, 309):

> "Le mouvement, même s'il ne peut être défini par là, est un déplacement ou un changement de position."

Indien 'verandering van plaats' niet zou worden gekwalificeerd als condicio sine qua non van alle "soorten van beweging", maar de laatste tot 'verandering van plaats' zouden worden gereduceerd, dan zou dat noodzakelijkerwijs gepaard gaan met een buiten haken zetten van tal van bewegingsaspekten. Me hier in het bijzonder richtend op het menselijk bewegen en tegelijk al wat vooruitlopend op hetgeen in de laatste twee hoofdstukken - uitvoeriger - aan de orde zal komen: een reduktie van dat bewegen tot 'verandering van plaats' zou het bijvoorbeeld niet goed mogelijk maken het onderscheid te formuleren tussen 'knipogen' en 'oogknipperen' of tussen 'het verplaatsen van een schaakstuk' en 'het doen van een schaakzet'. Aangezien echter zowel 'knipogen' als 'het doen van een schaakzet' niet goed mogelijk zijn zonder dat bepaalde 'veranderingen van plaats' zich voltrekken - de "locale beweging" ligt aan alle "soorten van beweging" ten grondslag (!) -, kan gesteld worden dat het <u>mógelijk</u> is deze beide gebeurtenissen uitsluitend zodanig te beschouwen,

dat alléén deze plaatsveranderingen in het vizier komen. Deze beschouwingswijze behoort steeds tot de mogelijkheden, maar gaat tegelijk gepaard met een buitensluiten van andere bewegingsaspekten. En dat doet zich vooral ook bemerken zodra over het menselijk bewegen gesproken gaat worden.

In de 'algemene bewegingsleer' heeft zich in het bijzonder ten tijde van denkers als Galileï en Newton een proces voltrokken, waarbij de oude 'veranderingsleer' plaats ging maken voor een leer aangaande de 'verplaatsing van objekten ('materie')'.(20)

> "Gedeeltelijk als een gevolg van de veertiende-eeuwse scholastieke analyse werd het probleem van de plaatselijke beweging losgemaakt van het traditionele filosofische probleem van algemene kwalitatieve verandering, en werd het een zelfstandig onderzoeksobjekt" (Kuhn 1979, 56).

Deze leer aangaande de 'verplaatsing van objekten' groeide uit tot een bijzonder vruchtbaar onderzoeksprogramma, dikwijls aangeduid als 'mathematisch-kwantitatieve mechanika'. Hier is het dan met name van belang onder de aandacht te brengen dat daarmee de Aristotelische subkategorie 'motus localis' een monopoliepositie kreeg toegewezen. De interesse in bewegingsverschijnselen spitste zich nog uitsluitend toe op de wijze, waarop deze zich aan de onderzoeker als 'veranderingen van plaats' manifesteerden. En deze toespitsing c.q. reduktie heeft zich in de loop der eeuwen vervolgens zodanig vruchtbaar bewezen, dat het begrip 'beweging' vanzelfsprekend met 'verandering van plaats' geïdentificeerd ging worden.

> "Mit Kopernikus (1473-1543), Galileï (1564-1642), J. Kepler (1571-1630) und I. Newton (1643-1727) beginnt im Aspekt mechanistischer Naturbetrachtungen die physikalische Deutung des Bewegungsphänomens, die dann u.a. über R. Descartes (1596-1650) und Th. Hobbes (1588-1679) Eingang in die neuere Philosophie genommen hat. Sie ist insbesondere im 19. Jahrh. weithin vertreten worden. Für I. Kant bedeutet beispielsweise die Naturwissenschaft durchgängig entweder reine oder angewandte Bewegungslehre. Er, der zuerst das Wort 'Bewegungslehre' prägt und gebraucht, versteht darunter die 'wissenschaftliche Theorie von der Bewegung, die es vornehmlich mit der Erforschung der Bewegungsgesetze zu tun hat'." (Schmitz ^{2}1970, 99).

Nu is het van belang er uitdrukkelijk op te wijzen dat deze specifieke interesse in beweging als 'verandering van plaats' gericht bedoelde te zijn op de gehele fysische werkelijkheid. De post-Aristotelische, 'moderne' bewegingsleer was evenals Aristoteles zelf geïnteresseerd

in 'beweging in het algemeen'. Identificeerde Aristoteles 'beweging' echter met 'verandering (zonder meer)', de 'modernen' meenden dat in dát geval een reduktie tot de kategorie 'verandering van plaats' geboden was. Hun interesse in 'beweging in het algemeen' ging m.a.w. gepaard met een zich richten op datgene, wat als gemeenschappelijk beschouwd kon worden voor álle "soorten van beweging". En dat gemeenschappelijke is nu juist datgene, wat aan alle soorten van beweging "ten grondslag ligt", te weten 'verandering van plaats', "... un déplacement ou un changement de position" (Merleau-Ponty).
Zo kan gekonkludeerd worden dat het begrip 'beweging', zoals dat binnen de post-Aristotelische natuurwetenschap geïdentificeerd wordt met (tijd-ruimtelijke) 'verandering van plaats', samenhangt met de interesse in 'beweging in het algemeen', de interesse in datgene, wat gemeenschappelijk is voor alle "soorten van beweging". Alleen vanuit die interesse, en alléén dan, zijn Aristotelische kategorieën als 'verandering van hoedanigheid' en 'verandering van omvang/hoeveelheid' inderdaad terug te voeren tot de meer baserende kategorie 'verandering van plaats'. Een dergelijke 'objekt-reduktie' is zo in feite de keerzijde van de gekozen interesse. En het is op grond van deze zelfde interesse in 'beweging in het algemeen' dat bijvoorbeeld de in de eerste paragraaf van dit hoofdstuk geciteerde Ungerer het bewegen van stenen, auto's, vissen en mensen gelijkelijk als 'tijd-ruimtelijke verplaatsing' kon kwalificeren. Geïnteresseerd in datgene, wat voor álle bewegende 'objekten' als 'gemeenschappelijk' zich aandiende, zag hij uitsluitend veranderingen van plaats. De eventueel te veronderstellen specificiteit van bijvoorbeeld het bewegen van mensen meende Ungerer op het nivo van de 'naive Erkenntnis' - afwijkend van bijvoorbeeld Buytendijk - niet te kunnen waarnemen. Men zou kunnen zeggen: het door Galileï en Newton gesneden maatpak was Ungerer zo gegoten gaan zitten, dat hij waarlijk meende met zijn huid van doen te hebben.

3. Enige konklusies en vermoedens.

Tot deze summiere historische notities moet ik me hier beperken. De belangrijkste, voor deze studie relevante konklusies zal ik nu eerst puntsgewijs noteren, tezamen met enige vermoedens aangaande de konsekwenties ervan voor theorieën over het menselijk bewegen 'in het algemeen' en binnen de lichamelijke opvoeding in het bijzonder.

1) Ten tijde van denkers als Herakleitos, Zeno, Archimedes, Plato en Aristoteles figureerde het begrip 'beweging' primair binnen een kosmologische en natuurfilosofische kadrering. Binnen die kadrering was het te doen gebruikelijk 'beweging' te identificeren met '<u>verandering (zonder meer)</u>'.
2) Wanneer vele eeuwen later de post-Aristotelische, 'moderne' - kwantitatieve - natuurwetenschap haar intrede doet, ontwikkelt zich een bewegingsleer, waarbinnen 'beweging' geïdentificeerd gaat worden met (tijd-ruimtelijke) '<u>verandering van plaats</u>'. De Aristotelische subkategorie 'motus localis' gaat een monopoliepositie verkrijgen.
   De interesse in 'beweging in het algemeen' gaat gepaard met een gerichtheid op datgene, wat voor alle bewegingsverschijnselen als 'gemeenschappelijk' gekwalificeerd kan worden, d.i. wat aan alle "soorten van beweging ten grondslag ligt", d.i. een (tijd-ruimtelijke) 'verplaatsing'. Men zou ook kunnen zeggen: in het licht van de interesse in 'beweging in het algemeen' bleek alle 'verandering' gereduceerd te kunnen worden tot 'verandering van plaats'.
3) Een interesse in 'beweging in het algemeen' impliceert in eerste instantie een buiten beschouwing laten van de typische eigenaardigheid van dat wat beweegt, alsmede van de sociaal-kulturele kontekst, waarbinnen de beweging plaats heeft. In deze zin bedoelen zowel de paradoxen van Zeno als de 'moderne', mechanische bewegingswetten betrekking te hebben op: <u>verandering van plaats in een kontekstueel vakuüm</u>.
4) Een systematisch-methodische bestudering van het <u>menselijk</u> bewegen - zowel binnen als buiten het kader van de lichamelijke opvoeding - is van later datum dan de bestudering van 'beweging in het algemeen' binnen de klassieke natuurfilosofie en de moderne natuurwetenschappen.
   Gezien echter deze 'brede' interesse behoort het principieel tot

de mogelijkheden om óók dat menselijk bewegen vanuit die optiek te benaderen. Die optiek is ook 'toepasbaar' op het menselijk bewegen, inzover dat beschouwd kan worden als een subkategorie van "alle soorten van beweging". Dat betekent echter wel dat het menselijk bewegen dan uitsluitend bezien wordt voorzover het overeenkomt met het bewegen van niet-mensen, oftewel in termen, die betrekking hebben op bepaalde 'tijd-ruimtelijke verplaatsingen'.

5) Hoewel het menselijk bewegen dus - evenals het bewegen van planeten, wandelende takken, vissen, elektronen, etc. - beschreven kán worden als een bepaalde 'tijd-ruimtelijke verplaatsing', dient nadrukkelijk de vraag gesteld te worden of op deze wijze recht gedaan kan worden aan een te veronderstellen specificiteit van dat bewegen.
Vindt er niet a priori een - ongewenste (?) - reduktie plaats indien gesuggereerd wordt dat een 'theorie over het menselijk bewegen' beschouwd kan worden als een 'toegepaste algemene bewegingsleer', en een 'vakspecifieke bewegingsleer' als een 'toegepaste theorie over het menselijk bewegen (in het algemeen)'?
Voorbeelden van suggesties in deze richting zijn in de eerste paragraaf van dit hoofdstuk door mij expliciet naar voren gehaald. Kan men bijvoorbeeld werkelijk recht doen aan de eigenaardigheid van 'gestures' indien men deze met Van Rossum en Netelenbos kwalificeert als bepáálde 'tijd-ruimtelijke verplaatsingen van een menselijk of dierlijk lichaamsdeel onder invloed van spierwerking'? Of zou hier wellicht sprake zijn van een soort 'category mistake' - om even een term van Ryle (1949) te lenen -, voortvloeiend uit de impliciete en 'vanzelfsprekende' acceptatie van een historisch gegroeid bewegingsconcept?

6) Het is mijn vermoeden dat mét de toespitsing van het bewegingsconcept 'verandering van plaats' op het menselijk bewegen, tegelijkertijd - minstens impliciet - voor een bepaald mensbeeld geopteerd wordt.
De belangrijkste doelstelling van deze studie zal zijn om dit laatste - met name in het vierde hoofdstuk - aannemelijk en inzichtelijk te maken.
Wanneer Best in de 'Introduction' van zijn 'Philosophy and

human movement' (1978 (a)) schrijft:

> "The recurrence of the body/mind problem in various forms in different chapters reflects my increasingly confirmed conviction that confusion on this complex underlying issue is the biggest single source of misconception in the literature on human movement",

dan brengt hij een overtuiging tot uitdrukking, die ook voor deze studie als richtinggevend beschouwd kan worden.
Om even bij het onder 5) genoemde voorbeeld van 'gestures' te blijven: indien deze a priori worden opgevat als bepáálde 'tijd-ruimtelijke verplaatsingen', dan laat het zich vermoeden dat het inkalkuleren van de mogelijke 'betekenis' van dergelijke 'verplaatsingen' op niet geringe antropologische problemen zal stuiten. Een bepaalde 'betekenistheorie' lijkt voorts direkt met een dergelijk bewegingsconcept geliëerd te zijn. Op deze plaats kan ik dit nog niet nader uitwerken, maar volsta ik met de problematiek aan te stippen via de volgende woorden van Popper (1977, 171):

> "... - if, say, one says that the physical movements of our bodies can be in principle completely explained in World 1 terms(21) alone, and that this explanation may merely be complemented by one in terms of meanings - then, it seems to me, one has unwittingly adopted a form of parallelism, in which human aims, purposes and freedom become merely a subjective epiphenomenon."

7) In de eerste paragraaf van dit hoofdstuk bleek dat het voor diverse hedendaagse auteurs min of meer 'vanzelfsprekend' is dat het menselijk bewegen - al dan niet binnen de lichamelijke opvoeding - wordt opgevat als een bepaalde 'tijd-ruimtelijke verplaatsing'. De geciteerde definities uit het 'Spezialwörterbuch' van Fetz/Ballreich konden in dit opzicht als paradigmatisch beschouwd worden.
Het laat zich dan ook vermoeden <u>dat een dergelijk bewegingsconcept geregeld zal kunnen worden aangetroffen in de diverse te analyseren 'bewegingsleren van beperkte reikwijdte'</u>.
Indien zulks het geval is wordt het <u>vervolgens</u> van bijzonder belang om te bezien in hoeverre dan tóch rekenschap gegeven kan worden van de omstandigheid, dat er sprake is van menselijk bewegen <u>binnen de lichamelijke opvoeding</u>.
Wat anders geformuleerd: omdat de beschouwing van het menselijk bewegen als een 'tijd-ruimtelijke verplaatsing' een beschouwing is, die in eerste instantie bedoelt af te zien van de typische

eigenaardigheid van dat wat beweegt, alsmede van de sociaal-kulturele kontekst, waarbinnen de beweging plaats heeft - zodat er gesproken kan worden van een 'verandering van plaats in een kontekstueel vakuüm' - wordt het van belang om te bezien op welke wijze dit 'vakuüm' in tweede instantie - d.w.z. zodra gesproken wordt over het menselijk bewegen binnen de lichamelijke opvoeding - wordt opgevuld. Zal dat bijvoorbeeld betekenen dat hetzèlfde bewegingsconcept wordt gehandhaafd en deze 'opvulling' als een 'aanvulling' gekwalificeerd wordt of zal die 'opvulling' reperkussies blijken te hebben voor dat bewegingsconcept als zodanig? Wanneer Lenk/Lüschen (1976, 125) schrijven:

> "Ob die Tätigkeit eines Mannes, der einen Speer wirft, als ein Sport oder als eine kriegerische Handlung beschrieben werden soll, hängt offensichtlich vom soziokulterellen Kontext dieser Aktivität ab",

dan zal m.a.w. de vraag moeten gaan luiden: is een dergelijke "kriegerische Handlung" op te vatten als een bepaalde 'tijd-ruimtelijke verplaatsing', aangevuld met een beschrijving van faktoren van bijvoorbeeld sociaal-kulturele aard - terwijl dan ándere (sociaal-kulturele) faktoren bepalen of er van een "Sport" gesproken moet worden - óf impliceert de introduktie van de term "Handlung" reeds de acceptatie van een ánder bewegingsconcept?
Het is mijn vermoeden dat de antwoorden op deze beide - en mogelijke andere - alternatieven op verschillende antropologische assumpties gebaseerd zullen zijn.

Deze vermoedens en vragen kan ik hier nog slechts aanstippen. Pas nadat ik in hoofdstuk III over 'mensbeelden' gesproken heb kan ik in het vierde hoofdstuk de diverse 'bewegingsleren van beperkte reikwijdte' in dit opzicht aan een analyse onderwerpen. Daaraan voorafgaand dient echter eerst nog een vraag aan de orde te komen, aan de beantwoording waarvan de rest van dit tweede hoofdstuk gewijd zal worden. Het gaat dan om de vraag naar de mógelijkheid van een ander bewegingsconcept dan 'verandering van plaats', in het bijzonder waar het een benadering van het menselijk bewegen betreft. In het voorgaande heb ik namelijk gesuggereerd dat het bewegingsconcept 'verandering van plaats' verbonden is met een interesse in 'beweging in het algemeen'. En gezien een

dergelijke interesse behoort het principieel tot de mogelijkheden om ook het menselijk bewegen vanuit deze optiek te benaderen.
Een 'theorie over het menselijk bewegen' wordt in dat geval geacht een soort 'toegepaste algemene bewegingsleer' te zijn, waarbij dat menselijk bewegen wordt beschreven in termen van bepaalde tijd-ruimtelijke verplaatsingen.
Indien nu beoogd wordt een theorie te concipiëren, welke betrekking bedoelt te hebben op ál het menselijk bewegen - dus: een theorie over 'het menselijk bewegen in het algemeen' - impliceert dat dan automatisch en onontkoombaar een overname van het bewegingsconcept 'verandering van plaats'? Zou het met andere woorden mogelijk zijn een 'theorie over het menselijk bewegen (in het algemeen)' te ontwerpen, waarbinnen een ander bewegingsconcept wordt gehanteerd dan 'verandering van plaats in een kontekstueel vakuüm'?

4. 'Algemene theorie der menselijke houding en beweging' (Buytendijk).

De zojuist gestelde vraag voert onvermijdelijk naar het imposante werk van Buytendijk:'Algemene theorie der menselijke houding en beweging' (^{4}1966). "Ieder die zich met het bewegingsonderwijs wil bezighouden kan slechts tot eigen schade dit werk ongelezen laten", stelt Gordijn (1961, 48) zelfs vast.
De invloed van dit werk is in ieder geval bijzonder groot (geweest), met name ook op de vanuit het perspektief van de lichamelijke opvoeding ontwikkelde bewegingstheoretische vakliteratuur. In Nederland zijn auteurs als Gordijn en Rijsdorp diepgaand door dit werk beïnvloed. Zelf richt Buytendijk zich in zijn voorwoord uitdrukkelijk tot "... studenten in de geneeskunde, de biologie, de psychologie en de lichamelijke opvoeding". En recentelijk merkt Dekkers (1980, 243) op

> "... dat dit werk van Buytendijk zeker van betekenis is geweest voor de ontwikkeling van een bewegingstheorie in de fysiotherapie en voorts dat het heden ten dage - los van deze historische betekenis - zijn waarde nog niet heeft verloren. ... Dit boek is nog steeds - althans gedeeltelijk - verplichte leerstof op een aantal academies voor fysiotherapie ...".

Vanwege deze veronderstelde relevantie voor de lichamelijke opvoeding zal ik in hoofdstuk IV nog uitgebreid op dit werk van Buytendijk ingaan. In het bijzonder zal dan gepoogd worden zijn 'algemene theorie der menselijke houding en beweging' te analyseren voor wat betreft het achterliggende mensbeeld.
Hoewel het niet geheel te vermijden is dat in het huidige hoofdstuk reeds iets daarvan zal worden aangestipt, zal hier, in het licht van het voorgaande, uitsluitend de vraag gesteld en beantwoord worden: <u>in hoeverre brengt Buytendijk een ander bewegingsconcept naar voren dan 'verandering van plaats in een kontekstueel vakuüm'</u>?

Bij het op zoek gaan naar een antwoord op deze vraag zal ik Buytendijk zoveel mogelijk zelf aan het woord laten. Twee overwegingen spelen daarbij een belangrijke rol.
In de eerste plaats valt het op dat Buytendijk niet steeds even helder en konsistent is in zijn taalgebruik: haast ongemerkt blijken fundamentele begrippen in de loop van het betoog qua betekenis te veranderen. De kans op foutieve interpretaties is dan ook steeds reëel aanwezig. Door hem zo veel mogelijk zelf aan het woord te laten hoop ik mijn eigen interpretaties maximaal kontroleerbaar te

houden.

In de tweede plaats - en vermoedelijk samenhangend met het zo juist gestelde - is het opvallend hoe dikwijls binnen de onderscheiden bewegingstheoretische vakliteratuur de visie van Buytendijk 'verwrongen' wordt weergegeven. Zo slaagt - om slechts één voorbeeld te noemen - de Oostduitse biomechanikus Gutewort (1967, 99) er zelfs in te spreken van "... die behavioristisch orientierten Bewegungstheorien Buytendijks".

4.1. Afwijzing van het fysisch-methodisch gezichtspunt.

Eerder in dit hoofdstuk attendeerde ik op de dikwijls aan te treffen naïef-realistische benaderingswijze van het menselijk bewegen. In contrast daarmee verdient het alle waardering dat Buytendijk zijn boek aanvangt met een hoofdstuk over 'Methodische grondslagen', waarin hij zich bezint "... op de mogelijkheid en de methodische grondslagen ener wetenschappelijke beschouwing van de menselijke houding en beweging" (p. 15).
In dat hoofdstuk wekt hij de indruk blijk te geven van een groot 'methodisch bewustzijn'. En daar bedoel ik dan mee het besef dat het de mens - óók, ja juist in zijn rol van wetenschapper - niet mogelijk is uitspraken te doen over 'de werkelijkheid', die los staan van een bepaald gezichtspunt, van een bepaalde optiek.
Het besef dus dat aan de wetenschapper een 'gezichtspuntloos gezichtspunt' niet gegeven is. Toch zullen we straks zien dat deze eerste indruk bepaald correctie behoeft. Maar laat ik Buytendijk eerst zo precies mogelijk op de voet volgen.
Wanneer het Buytendijk er om gaat inzicht te verkrijgen "... in de eigen aard van de menselijke beweging en houding ..." (p. 17), dan onderscheidt hij een tweetal zogenaamde 'methodische gezichtspunten', te weten het '<u>fysische gezichtspunt</u>' en het '<u>funktionele gezichtspunt</u>' en hij is van mening dat het laatstgenoemde in dit opzicht te verkiezen is boven het eerstgenoemde.
Het verschil tussen deze beide gezichtspunten wordt door Buytendijk uitgebreid aan de orde gesteld. Het zijn als het ware twee onderscheiden 'methodische netwerken', twee 'methodische ideeën' (Strasser ^{3}1970), door middel waarvan 'de werkelijkheid' gezien kan worden en talig in kaart kan worden gebracht. Wanneer men methodisch het ene gezichtspunt kiest, "dan beweegt men zich in een geheel ander veld van verschijnselen" (Buytendijk, p. 31) dan wanneer men methodisch het andere gezichtspunt kiest.(22)
Vanuit het <u>fysisch-methodisch gezichtspunt</u> beziet men "beweging in fysisch opzicht" (p. 80), d.w.z. als

> "... een plaatsverandering in zekere tijd, waarbij de plaats ten opzichte van drie loodrecht op elkaar staande ordinaten met mathematische zekerheid te bepalen en de tijd met een uurwerk meetbaar is."

Deze benaderingswijze van <u>beweging</u> is op te vatten als een specifikatie van het fysisch-methodisch gezichtspunt, dat in die

zin 'ruimer' is, dat het ook toepasbaar is op andere dan bewegingsverschijnselen. In deze ruimere zin acht Buytendijk het kenmerkend voor het fysisch-methodisch gezichtspunt dat men een verschijnsel beziet als een '<u>proces</u>', d.w.z. men richt zich dan "uitsluitend op de van moment tot moment plaats vindende toestandswijzigingen" (p. 23).

> "Hoewel deze richting van denken en onderzoek analytisch is, kan daarbij zeer wel het object als een <u>geheel</u> worden beschouwd. Zo kan men de vormverandering van een atoom of wolk evengoed in de tijd nagaan, als die van een landschap of van de gehele aarde. Ook een organisch gebeuren is aldus te beschrijven; de groei van een plant, de vormontwikkeling van een dierlijk embryo en evenzo de plaats- en standsverandering van mens en dier, dus de bewegingen.
> Kenmerkend voor deze beschouwingswijze is in <u>alle</u> gevallen:
> 1. de volledige gelijkwaardigheid van alle tijdmomenten (homogene tijd);
> 2. het relatief willekeurige begin en einde, dat slechts bepaald wordt door de eerste en laatste verandering die waarneembaar is, terwijl de voorafgaande en navolgende toestand als zogenaamde 'rustfasen' uitsluitend de begrenzingen van het <u>in</u> de tijd verlopend proces vormen (de isolatie);
> 3. de mogelijkheid de objectief meetbare tijd en daarmede de waargenomen verandering in steeds kleiner delen te verdelen (de differentiëringsmogelijkheid)" (p. 23).

Men stelt vanuit dit gezichtspunt bepaalde vragen wel aan 'de werkelijkheid' en andere niet, en maakt gebruik van daaraan overeenkomstige talige artikulaties. Deze "beschouwingswijze" onthult, om met Strasser te spreken, bepaalde "trekken van de werkelijkheid" en laat daarmee - tegelijkertijd - andere "trekken" onbesproken. Deze laatste komen dan niet in het vizier, vallen buiten het blikveld. Het gezichtsveld wordt er tegelijk door mogelijk gemaakt en ingekaderd. Buytendijk formuleert (p. 30):

> "Gaat men er eenmaal van uit, een of ander objectief gebeuren als een <u>proces</u> te beschouwen, dan kan geen enkele <u>ervaring</u> betreffende dit gebeuren er ons toe brengen het <u>niet</u> als een proces, ... op te vatten. Dit komt omdat reeds het uitgangspunt zelf, de opvatting als een proces, een selectief gezichtspunt is, waarbij principieel van elk kwalitatief, (dat is niet differentieerbaar) gebeuren wordt afgezien. Het fysisch wereldbeeld werd verkregen door van de kwaliteiten af te zien.[23] Dit is de voorwaarde voor de toepassing van de mathematische behandeling en dus voor de exactheid, die hierdoor verkregen wordt. De ontwikkeling van de kwantitatieve methode was echter alleen mogelijk door de bijzondere aard van het fysisch object en van de fysische vraagstelling. De fysicus interesseert, zegt Eddington, van een concreet natuurgebeuren als het

> afglijden van een olifant langs een hellend vlak uitsluitend de massa, het zwaartepunt, de wrijvingscoëfficient en de hoek van het vlak. Al het andere behoort niet tot zijn gebied."

Zoals reeds eerder gezegd, dit fysisch-methodisch gezichtspunt is zeker toepasbaar op het bewegen van mensen. Ook Buytendijk twijfelt daaraan in het geheel niet, wat niet wegneemt dat hij tegen een dergelijke toepassing nogal wat bezwaren heeft.
In een reeds eerder door mij geciteerde passage(24) komt naar voren dat Buytendijk bijzonder sceptisch staat tegenover de toepassing van het fysisch-methodisch gezichtspunt op "levensverschijnselen".

> "Een werkelijk nieuw veld van ervaringen moet immers tot een nieuw systeem van begrippen voeren, en wij zullen aantonen, dat de bewegingen der dieren en der mensen zulk een nieuw gebied vormen. Wel kan men een organisme als een gecompliceerd stoffelijk stelsel beschouwen en dus de fysische begrippen hierop toepassen, maar in zulk een beschouwing wordt, zoals blijken zal, het wezenlijke van het organisch-zijn uit het oog verloren."

Vanuit het fysisch-methodisch gezichtspunt krijgt men, aldus Buytendijk, geen inzicht in "de eigen aard van de menselijke houding en beweging", en hij meent dan ook dat "het waargenomene niet adequaat beschreven is als verplaatsingen van lichaamsdelen."

> "Spreekt men ... van staan, gaan, wachten, naderen, struikelen, herstellen, evenwicht, begroeten, enzovoort, dan vat men beweging en houding reeds als vormen van gedragingen op. Het begrip gedrag sluit in zich een 'wie' (subject), die zich gedraagt, en een 'wereld' (situatie), waarop het gedrag betrokken is. Er worden dus door ons geen bewegingen waargenomen, maar zich ergens bewegende mensen."

Duidelijk komt hieruit naar voren dat Buytendijk op zoek is naar een ander bewegingsconcept dan "verandering van plaats (van lichaamsdelen)". Hij is op zoek naar een benadering, die z.i. meer recht doet aan "het wezenlijke van het organisch-zijn" dan de "abstract-fysische procesbenadering".

Zonder dat ik zijn terminologie en argumentatie geheel zou willen overnemen stem ik in ieder geval met Buytendijk in dat inzicht in "de eigen aard van de menselijke beweging en houding" niet vanuit het fysisch-methodisch gezichtspunt verkregen kan worden.
Buytendijk baseert dit met name op een bepaald mensbeeld.
En hoewel ik, zoals gezegd, in hoofdstuk IV dat mensbeeld van Buytendijk nog kritisch onder de loep zal nemen, berust mijn zojuist

uitgesproken instemming eveneens op een bepaald - verderop in de studie nog te expliciteren - mensbeeld. Dat mensbeeld zal dan wel afwijkend blijken te zijn van dat van Buytendijk.
Op deze plaats is het echter van groot belang te beklemtonen dat hij - met recht - een overheersend naïef realisme in de bewegingsleer aan de kaak heeft gesteld. Dat beschrijvingen van het menselijk bewegen in termen van "verplaatsingen van lichaamsdelen" reeds het resultaat zijn van een ingenomen 'selektief gezichtspunt', dat heeft hij met grote scherpte gezien. Dat de eerder besproken definities uit bijvoorbeeld het 'Spezialwörterbuch' van Fetz/Ballreich minder 'objektief' en 'vanzelfsprekend' zijn dan deze auteurs wel suggereren en dat hier feitelijk gesproken moet worden van beschrijvingen vanuit één bepaald 'methodisch gezichtspunt' - hetgeen door hen nergens wordt verwoord en verantwoord -, ook dat wordt op grond van Buytendijks methodische beschouwingen inzichtelijk.(25)
En dat de omschrijvingen van Ungerer, door hemzelf bedoeld als talige artikulaties van een 'naive Erkenntnis', feitelijk als een verkapte en niet onderkende uiting van 'fysicalisme' gekwalificeerd moeten worden, ook dat kan de les zijn uit Buytendijks beschouwingen.
Al met al meen ik dat de betekenis van zijn strijd tegen het 'fysicalisme' in de bewegingsleer - en daarmee indirekt tegen het 'fysicalisme' in de door mij bedoelde 'bewegingsleren van beperkte reikwijdte' - moeilijk overschat kan worden.
Het is overigens wel gewenst om daarbij enige relativerende kanttekeningen te plaatsen. Als pleitbezorger van "een fenomenologische benadering der verschijnselen" (p. 59) plaatst Buytendijk zich in een denktraditie, waarbinnen reeds vanaf Husserl het 'fysicalisme' zware aanvallen te verduren had gehad. In die zin is zijn kritiek niet 'nieuw', al komt aan hem de eer toe deze strijd in het bijzonder te hebben toegespitst op de bewegingsleer.
Het is in dit licht bepaald opvallend dat met name Husserl in Buytendijks 'Namenregister' in het geheel niet voorkomt, dit vooral omdat hij zowel diens belangrijkste publikaties kende als ook elders zijn bewondering voor het werk van Husserl niet onder stoelen of banken heeft gestoken. Feitelijk heeft Buytendijk wel degelijk van Husserliaanse inzichten gebruik gemaakt. Wanneer

hij op een andere plaats (1960) schrijft over 'Husserl's denken, en de hedendaagse psychologie', dan zijn de loftuitingen niet van de lucht. Het zo belangrijke anti-fysicalistische 'Leitmotiv' in Buytendijks eigen 'Algemene theorie ...' lijkt hij in ieder geval aan Husserl ontleend en te danken te hebben. De volgende passage mag dat illustreren:

> "Het inzicht dat de natuurkundige wereld niet de enige ware werkelijkheid is waarop alles berust, maar slechts één van de vele wereld<u>beelden</u>, dat door middel van een bijzondere thematisering is ontworpen, - dit inzicht betekent een bevrijding voor het dagelijks leven, dat drie eeuwen lang was overgeleverd aan een schoolonderricht dat een volkomen cartesiaanse basis had. Met zijn inzicht in de relativiteit van het natuurwetenschappelijk denken, dat geenszins de waardigheid en de waarde van dit denken kleineert, heeft Husserl voor de psychologie en de geesteswetenschappen een waarlijk verlossend woord gesproken. Op grond van dit inzicht konden nieuwe baanbrekende methodische principes voor de psychologie worden uitgewerkt" (Buytendijk 1960, 70/71).

Ik zal nu ingaan op de vraag in hoeverre Buytendijk er inderdaad in slaagt zelf een acceptabel <u>alternatief</u> te ontwikkelen voor het door hem afgewezen 'fysisch-methodisch gezichtspunt'.

4.2. Het funktionele gezichtspunt: een acceptabel alternatief?

Tegenover het fysisch-methodisch gezichtspunt bepleit Buytendijk het zogenaamde funktionele gezichtspunt. Dit gezichtspunt kan z.i. wél recht doen aan de "eigen aard van de menselijke beweging en houding". Zijn keuze voor dit gezichtspunt hangt direkt samen met hetgeen hij opmerkt in de passage, die ik op p. 73 citeerde. Daar bleek dat Buytendijk 'beweging' en 'houding' wenst op te vatten als "vormen van gedragingen". En aangezien 'gedrag' voor hem impliceert een 'wie' (subjekt), die zich gedraagt en een 'wereld' (situatie), waarop dat gedrag betrokken is, zodat hij dus geen 'bewegingen' (d.w.z. verplaatsingen van lichaamsdelen) waarneemt, maar "zich ergens bewegende mensen", lijkt hier een fundamentele stap gezet te worden ter overwinning van het bewegingsconcept 'verandering van plaats in een kontekstueel vakuüm'.
In hoeverre slaagt hij daar ook werkelijk in?
Voor het vinden van een antwoord op deze vraag is een nauwkeurige analyse onvermijdelijk, vooral ook daarom, omdat misverstanden direkt voor de hand blijken te liggen. Met recht schrijft Van den Berg (1950, 271):

> "Wij zullen ... zien, dat de door Buytendijk bedoelde bewegingsleer, die in feite nergens Cartesiaans opgevat mag worden, moet herinneren aan de Cartesiaanse anthropologie, beter gezegd: dat zijn bewegingsleer zich ophoudt binnen een phaenomenaal gegeven veld, dat destijds de Cartesiaanse anthropologie mogelijk maakte. De onvoorbereide lezer echter zal dit niet steeds doorzien en moet dan wel komen tot een opvatting, die Buytendijk allerminst bedoelt."(26)

Wat bedoelt Buytendijk precies met het 'funktionele gezichtspunt'? Vanwege de eerder genoemde redenen zal ik hem weer zoveel mogelijk zelf aan het woord laten.

Na te hebben uitgesproken dat hij "zich ergens bewegende mensen" waarneemt - hetgeen op p. 456 geïdentificeerd blijkt te worden met "zich-hier-en-nu-bewegende-personen" -, zegt Buytendijk, tot verrassing van de lezer:

> "Wat onder dit 'zich' en dit 'ergens' moet worden verstaan en wellicht uit een beide omvattend zijn kan worden begrepen, is voor een diep indringend inzicht zeker belangrijk. Wij laten echter het stellen van deze vraag welbewust achterwege en beperken het veld,

waarin wij de bewegingen en houdingen plaatsen, tot de 'sfeer der gedragingen' van dieren en mensen.[27] Hierdoor wordt dus afgezien van het individueel-persoonlijke der bewegingen en van de situatie-structuren waarin zij optreden. Het eerste zowel als het laatste verschaft aan de waargenomen beweging een betekenis, die uit de wijze, waarop iemand in een situatie verwikkeld is, en uit zijn geschiedkundige positie, zijn verleden en toekomst, strevingen, bedoelingen, zedelijke beginselen, gemeenschaps-bindingen, enzovoort volgt. Alleen in een antropologisch gefundeerde wetenschap, waarbij van het wezen der menselijke existentie en van de sociologische concrete verhoudingen wordt uitgegaan, kan een leer der menselijke gedragingen worden ontwikkeld" (p. 18).

Na aldus te hebben aangegeven wat zijn 'funktionele bewegingsleer' niet pretendeert te zijn[28], vervolgt hij in meer positieve zin:

"Beperkt men zich tot de algemene kenmerken der op zichzelf beschouwde houdingen en bewegingen, dan kiest men een gezichtspunt, dat tussen dat der psychologie en dat der fysiologie gelegen is. Wij noemen dit het functionele gezichtspunt. Bewegingen en houdingen, gaan, staan, incidentele reacties, enzovoort worden dan formeel als functies begrepen, dus als waargenomen verschijnselen, die betrokken zijn op iets, dat buiten het waargenomene ligt, en van waaruit zij als zinvol begrepen kunnen worden" (p. 18).

Het zo centrale begrip 'funktie' wordt vervolgens aldus gedefiniëerd:

"Een functie definiëren wij als een ondeelbaar geheel van veranderingen, dat zinvol betrokken is op iets, dat buiten deze veranderingen ligt" (p. 23).

Wordt een gebeuren niet beschouwd als een 'proces' maar als een 'funktie'

"... dan wordt ten aanzien van de verandering niet gevraagd, hoe deze zich voltrok, maar wat er gebeurde, wat er gedaan werd. Dit betekent, dat een dergelijke vraag slechts redelijk kan worden gesteld, indien er een gegronde zekerheid bestaat, dat de eindconstellatie niet alleen anders is dan die van het begin, maar een andere betekenis heeft. Betekenis echter heeft iets alleen, indien het betrokken wordt als waarde op iets anders, dat als waardemaatstaf geldt" (p. 24).

Volgens Buytendijk kunnen wij de 'funkties'

"... waarnemen en hun eigen wetmatigheid onderzoeken. Dit onderstelt echter altijd een inzicht in de zin van de samenhang tussen individu en omgeving" (p. 31).

Datgene, waarop de 'funkties'

"... betrokken zijn en de relaties zelf, kennen wij uit onmiddellijke waarneming en wij begrijpen deze relaties als zinvol op grond van de algemene kenmerken, die het

> menselijk en dierlijk leven bezitten. Uit de aard van het levend in de wereld zijn, dat ons onmiddellijk uit ervaring bekend is, zijn de bewegingen, die in de communicatie van het individu en zijn levensveld gevormd worden, functioneel begrijpelijk" (p. 32).

Dit onmiddellijke "begrijpen" acht Buytendijk gebaseerd te zijn op een universeel menselijk "vermogen", zoals blijkt uit de volgende passage:

> "Onze beoordeling van de zin der bewegingen ligt dus in een psycho-fysisch neutrale sfeer, dat wil zeggen in een gebied van ervaring, waarin de tegenstelling fysisch-psychisch nog niet voltrokken, althans niet werkzaam is. In deze sfeer, die wij de sfeer van het gedrag kunnen noemen, bewegen wij ook ons zelf, handelen wij, voltrekken zich onze uitdrukkingsbewegingen en verstaan wij de handelingen en gelaatsuitdrukkingen onzer medemensen. Voor dit inzicht hebben wij een 'vermogen', zoals wij bijvoorbeeld ook een vermogen hebben om kleuren en vormen waar te nemen en hun essentiële verwantschap te herkennen. ... Zo kunnen wij in beginsel de zin der vitale functies herkennen en bezitten wij de mogelijkheid om objectief te oordelen over de betekenis der bewegingen" (p. 36).

Deze op een 'vermogen' gebaseerde mogelijkheid "om objectief te oordelen over de betekenis der bewegingen" loopt dan bij Buytendijk uit op de volgende 'funktionele indeling' van "de betekenis van de bewegingen":

> "De eerste omvat alle spontane en reactieve motorische uitingen, die betrokken zijn op een eindpunt, een doel, en hieraan hun betekenis ontlenen. Wij zullen deze de handelingen noemen, hoewel wij daarbij aan dit begrip een ruimere inhoud geven dan gewoonlijk geschiedt. De tweede groep omvat alle uitdrukkingsbewegingen. Deze zijn niet op het bereiken van een doel gericht, maar bezitten een betekenis in zichzelf. Terwijl deze beide groepen ook bij de dieren voorkomen, is er nog een derde specifiek menselijke functionele groep, de representatieve bewegingen. Zij zijn evenmin als de uitdrukkingsbewegingen op een buiten hen gelegen doel gericht, maar zij zijn wel betrokken op een van de beweging onafhankelijke betekenis, doordat zij erheen verwijzen, deze vertegenwoordigen, deze bedoelen aan te duiden" (p. 130).[29]

Deze enkele passages bevatten m.i. de meest fundamentele noties van Buytendijks funktionele alternatief voor het 'fysisch-methodisch gezichtspunt'. Meent hij dat dit laatste adekwaat is als het gaat om de bestudering van 'de dode natuur', een funktionele benadering acht hij geboden in het geval men recht wil doen aan "het wezenlijke van het organisch-zijn" in het algemeen en 'de beweging en houding van dieren en mensen' in het bijzonder. En met deze wijze van

formuleren breng ik dan tegelijk tot uitdrukking, dat Buytendijks onderscheid tussen 'proces' en 'funktie' feitelijk voortvloeit uit het onderscheid tussen 'het levende' - in het bijzonder mensen en dieren - en het 'niet-levende' c.q. de 'dode natuur'. Dit laatste onderscheid is voor zijn hele boek zo fundamenteel, dat een goed begrip van zijn bewegingsleer een inzicht in zijn opvattingen hieromtrent vooronderstelt. In een afzonderlijke paragraaf zal ik daar dan ook eerst wat nader bij stilstaan. Met name de begrippen '<u>zelfbeweging</u>' en '<u>subjekt</u>' zullen daarin aan de orde komen. Omdat ik mij, zoals gezegd, in dit hoofdstuk uitsluitend laat leiden door de vraag in hoeverre Buytendijk inderdaad een alternatief weet te bieden voor het bewegingsconcept 'verandering van plaats in een kontekstueel vakuüm', zal ik slechts dat aan de orde stellen, op grond waarvan het mogelijk wordt déze vraag te beantwoorden. In hoofdstuk IV zal dan gepoogd worden begrijpelijk te maken op basis van welke antropologische vooronderstellingen Buytendijk tot zijn 'funktionele gezichtspunt' gekomen is en in welke mate die vooronderstellingen de concipiëring van een 'bewegingsleer van beperkte reikwijdte' al dan niet mogelijk maken.(30)

4.2.1. Subjekt en zelfbeweging.

De titel van Buytendijks boek - 'Algemene theorie der menselijke houding en beweging' - is weinig gelukkig gekozen. Het boek handelt vooral over wat hij voor het bewegen en de houding van mensen en dieren als gemeenschappelijk beschouwt(31), en de demarkatielijn in zijn beschouwingen ligt primair tussen mensen en dieren - het 'vitale' - enerzijds en de 'dode natuur' anderzijds. Dat wil overigens niet zeggen dat Buytendijk geen onderscheidingen zou aanbrengen tússen mensen en dieren. Uitvoeriger en nadrukkelijker komt dat echter vooral elders(32) aan de orde. Hier moet het er allereerst om gaan vast te stellen wat Buytendijk als het belangrijkste - gemeenschappelijke - kenmerk beschouwt van het dierlijk en menselijk leven. Welnu, dan blijkt direkt dat hij zich in dit opzicht plaatst binnen een reeds minstens tot Plato teruggaande traditie.

> "Über die Pythagoräer (5. Jahrh. v. Chr.) erkennt Platon im 10. Buch der 'Gesetze' den Unterschied zwischen dem Bewegtwerden der toten Materie durch Aussenkräfte und dem Sich-selbst-Bewegen des Lebendigen.
> Die primäre und eigentliche Bewegung stellt somit die Selbstbewegung dar; sie eigentlich ist erst nach Platon 'Leben' und 'Beseelung'. Seit dieser Zeit gilt über Aristoteles und die mittelalterliche Scholastik die 'Selbstbewegung' als Erscheinung alles Lebendigen im Übergang vom Möglichen zum Wirklichen" (Schmitz ^{2}1970, 99).

Hoezeer Buytendijk zichzelf inderdaad binnen deze traditie plaatst blijkt als hij schrijft:

> "Terecht is van oudsher de zelfbeweging als het belangrijkste kenmerk voor het dierlijk leven aangezien. Dit geschiedde niettegenstaande de fysische ondoorzichtigheid van dit begrip. Niemand immers kan de vraag beantwoorden, wat of waar dit zelf is, dat zichzelf beweegt, noch ook hoe deze beweging tot stand komt, verstandelijk te begrijpen is. De zelfbeweging is niet te begrijpen, maar zij is waarneembaar en wel zo evident(33), dat het begrip in en buiten de wetenschap gehandhaafd blijft niettegenstaande de ontbrekende verklaring" (p. 47).

Even later (p. 48) noemt Buytendijk 'zelfbeweging' een objektief kriterium voor 'leven'.(34) Het begrip duidt aan "het wezenlijke van het organisch-zijn". Mensen en dieren zijn in staat tot 'zelfbeweging', dit in tegenstelling tot de 'dode natuur', die op "Fremdbewegung" (Meusel 1976, 120) is aangewezen. Daarbij is het dan zo dat er vervolgens wel weer een nader onderscheid gemaakt kan worden tussen de menselijke en de dierlijke zelfbeweging.

> "Anders wie das Tier, geht der Mensch nie im Bedeutungsgefüge der Situationen ganz auf, sondern steht diesen immer auch gegenüber. Wenn auch diese Distanzierung von den unmittelbaren Bezügen zur Situation nie vollständig ist (da der Mensch ja immer auch Natur ist), so resultieren dabei doch für ihn ein Selbstbewusztsein, eine Fähigkeit zur Reflexion, also wissendes Sein, das die gegebenen Situationen gegenständig zu erfassen Vermag" (Buytendijk u.a. 1963, 5).

Buytendijk bekent zich met deze en overeenkomstige formuleringen tot een zienswijze, die duidelijk ook de invloed verraadt van - dikwijls vitalistisch georiënteerde - 'filosofische antropologen' als Scheler, Portmann, Plessner, Gehlen e.a.(35) Me hier echter beperkend tot Buytendijks opvattingen: hij is van mening dat het bewegen van 'dode dingen' volledig gedetermineerd geacht kan worden door 'Fremdfaktoren', terwijl het bewegen van dieren en mensen wezenlijk als 'zelfbeweging' gekarakteriseerd moet worden. 'Zelfbeweging' blijkt dan vervolgens te kunnen worden opgevat als manifestatie van een 'subjekt'. Het 'subjekt' is "... het 'zelf' der zelfbeweging" (p. 51). En zo dient zich dan onontkoombaar de vraag aan wat Buytendijk precies onder 'subjekt' verstaat.

Eerder (p. 69) maakte ik attent op de soms bij Buytendijk aanwezige onhelderheid en inkonsistentie, in het bijzonder waar het fundamentele begrippen in zijn betoog betreft. Dit geldt met name ook voor het begrip 'subjekt', hetgeen dikwijls aanleiding blijkt te geven tot misverstanden, die zich bijvoorbeeld uiten in identifikaties van 'subjekt' met begrippen als 'persoon' of 'individu'. Toch blijken bij nauwkeurige lezing dergelijke identifikaties op foutieve interpretatie te berusten. Dat wordt reeds enigszins duidelijk zodra Buytendijk schrijft:

> "Het subject is de dragende grond van alle beweging, alle inhoud en vorm van verandering, maar wat het subject zelf is, blijft verborgen" (p. 53).

Deze principiële 'verborgenheid' wordt nader geadstrueerd als Buytendijk zijn lezers erop attent maakt

> "..., dat het begrip 'zelf', het subject, dat bewegend over het eigen lichaam beschikt en dat zich als grond der waargenomen beweging openbaart, niet als 'ergens' (in ruimtelijke zin), bijvoorbeeld in het zenuwstelsel 'zetelend', kan worden gedacht, eventueel kan worden opgespoord. De animale functies vóóronderstellen een subject, dat zich beweegt en indrukken ontvangend bewogen wordt. Het begrip subject is evenals het functiebegrip er een, dat een bewegingsleer eerst

> mogelijk maakt, dat dus a priori is aan alle concrete ervaringen omtrent het gedrag van mens en dier. Dit gedrag bestaat in waarneming, handeling en uitdrukkingsbeweging, de drie voornaamste functies, die zich in de relatiesfeer van individu en situatie voltrekken en het begrip subject vooronderstellen, als dat, wat iets waarneemt, iets doet, iets uitdrukt" (p. 50/51).

En even verder heet het:

> "De gangbare mening, dat wij bij een ander mens of dier, als zij zich bewegen, een subject 'onderstellen', eventueel op grond van de analogie met ons eigen gedrag, is ... volkomen onjuist. Er is niet alleen, zoals wij betoogden, een vermogen om functies te herkennen, maar wij begrijpen deze als zinvolle zelfbewegingen (als animale en menselijke functies) en herkennen daarom mens en dier als kennende en strevende subjecten" (p. 51).

> "Wij kunnen het (subject) met Leibniz een monade noemen, een echt 'ens singulare', 'un être capable d'action', ondeelbaar en enkelvoudig, zonder vorm of ruimtelijkheid, zonder ontstaan of vergaan, een zuiver metafysisch punt, ... Duidelijk zegt het de scholastische wijsbegeerte: het subject is geen ens, maar alleen quo ens est, waardoor het zijn is" (p. 53).

Deze gesuggereerde scholastische 'duidelijkheid' ten spijt kan ik - toch - niet aan de indruk ontkomen dat Buytendijk grote moeite heeft de juiste woorden te vinden. Veeleer moet men konstateren dat hij - steeds weer opnieuw - met de 'subjekt-problematiek' heeft geworsteld en dat er verschuivingen en ontwikkelingen in zijn - blijkbaar steeds als onbevredigend ervaren - standpunt te onderkennen zijn. Wanneer hij bijvoorbeeld in zijn latere 'Prolegomena van een antropologische fysiologie' (1965) zegt:"Een subject is een zijnswijze, die gekenmerkt is door het kunnen aantreffen van iets anders in een betekenis" (p. 71), dan is er zeker sprake van een nogal gewijzigde - minder 'metafysisch' aandoende - opvatting ten opzichte van die, welke in de hierboven aangehaalde passages naar voren kwam. De (grotere) invloed van het werk van Merleau-Ponty op de latere Buytendijk valt er ongetwijfeld in te bespeuren.(36) Hier beperk ik me echter tot zijn 'Algemene theorie ...'(37) en stel dan - resumerend - vast dat van het 'subjekt' gezegd wordt:

- dat het de dragende grond is van alle beweging;
- dat het niet ruimtelijk gelokaliseerd kan worden en in deze zin geen 'iets', geen 'ens' is, maar 'quo ens est', "waardoor het zijn is" (het is m.a.w. een a priori-begrip);
- dat het "dat" is, wat iets waarneemt, iets doet, etc.;

- dat mensen het 'vermogen' hebben om mensen en dieren direkt, in hun zelfbewegingen als subjekten te herkennen;
- dat het een "metafysisch punt" is, dat noch ontstaat, noch vergaat (en als zodanig niet 'persoonlijk', niet 'individueel' is).[38]

Wanneer 'zelfbeweging' door Buytendijk gekwalificeerd wordt als een "objektief kriterium voor 'leven'" en wanneer het 'subjekt' wordt beschouwd als de "dragende grond" van die 'zelfbeweging', terwijl dat 'subjekt' "noch ontstaat, noch vergaat" - dus 'boven-persoonlijk' en 'a-historisch' is -, dan wordt begrijpelijk dat het 'funktionele gezichtspunt' slechts dán recht kan doen aan "het wezenlijke van het organisch-zijn" indien inderdaad wordt "afgezien van het individueel-persoonlijke der bewegingen en van de situatie-structuren waarin zij optreden". Zijn genoemde 'beperking' tot "de algemene kenmerken der op zichzelf beschouwde houdingen en bewegingen" mocht de lezer aanvankelijk enigszins verrassen, in het licht van zijn subjekt-beschouwing blijkt ze - toch - niet strijdig te zijn met zijn waarneming van "zich ergens bewegende mensen". En wanneer die waarneming, zoals we zagen, in het bijzonder betrekking heeft op "de betekenis der bewegingen", dan moet verondersteld worden dat 'betekenissen' - eveneens - onafhankelijk van individueel-persoonlijke en situationele faktoren te onderkennen zijn. Het door Buytendijk gepostuleerde menselijke 'vermogen' "om objectief te oordelen over de betekenis der bewegingen" lijkt het noodwendige korrelaat te zijn van de betekenis-konstituerende aktiviteit van het 'extramundiane' subjekt. Via een bespreking van zijn 'funktionele indeling' - 'handelingen', 'uitdrukkingsbewegingen' en 'representatieve bewegingen' - zal ik in het vierde hoofdstuk uitgebreid illustreren hoe Buytendijk de 'betekenis' van alle funkties - inderdaad - vast verankert in de onvergankelijke "dragende grond" daarvan, d.i. in het subjekt. Thans keer ik, na deze uitweiding, weer terug tot de gestelde vraag in hoeverre Buytendijk een alternatief biedt voor het bewegingsconcept 'verandering van plaats in een kontekstueel vakuüm'.

4.2.2. 'Funktie' in een kontekstueel vakuüm.

Zojuist is voldoende duidelijk geworden dat Buytendijks 'funktionele' benadering niet specifiek betrekking bedoelt te hebben op het bewegen van mensen. Niet het onderscheid tussen 'mensen' en 'niet-mensen' vormt de basis van zijn benadering, maar dat tussen de 'dode natuur' en 'het levende'. In zijn 'Algemene theorie ...' bedoelt hij primair recht te doen aan "het wezenlijke" van dit laatste.
In de tweede plaats kon gekonstateerd worden dat dit "wezenlijke" gevonden werd in het begrip 'zelfbeweging', waarvan het 'subjekt' de "dragende grond" is. De 'extramundiane' interpretatie van dat 'subjekt' ging gepaard met een buiten haken zetten van het 'individueel-persoonlijke' en 'situationele' aspekt.
Er kan dan nu ook gekonkludeerd worden dat Buytendijks 'funktionele' benadering betrekking bedoelt te hebben op "de beweging en houding van dieren en mensen" in een kontekstueel vakuüm.(39) Het funktionele gezichtspunt beperkt zich tot "de algemene kenmerken der op zichzelf beschouwde houdingen en bewegingen".
Met deze twee konstateringen en de getrokken konklusie is de vraag in hoeverre Buytendijk een alternatief biedt voor het bewegingsconcept 'verandering van plaats in een kontekstueel vakuüm' gedeeltelijk beantwoord. Dat antwoord kan pas volledig worden wanneer nog op een tweetal kwesties nader wordt ingegaan.
Ten eerste moet de vraag gesteld worden of het funktionele gezichtspunt door Buytendijk werkelijk als 'slechts' een gezichtspunt wordt opgevat, in welk geval er inderdaad sprake zou kunnen zijn van het grote 'methodische bewustzijn', waarop ik eerder (p. 71) doelde. In 4.3. zal ik deze vraag pogen te beantwoorden.
Ten tweede is het van belang zich af te vragen op welke fenomenen Buytendijk precies doelt, wanneer hem een funktionele bewegingsleer voor ogen staat. Deze vraagstelling, waarop ik in de huidige paragraaf zal ingaan, kan als volgt verduidelijkt en geherformuleerd worden.
Eerder in dit hoofdstuk sprak ik als mijn mening uit dat de betekenis van Buytendijks strijd tegen het 'fysicalisme' in de bewegingsleer - en daarmee indirekt in de in deze studie

bedoelde 'bewegingsleren van beperkte reikwijdte' - moeilijk overschat kan worden. Dat beschrijvingen van het menselijk bewegen in termen van "verplaatsingen van lichaamsdelen" reeds het resultaat zijn van een ingenomen 'selektief gezichtspunt', dat heeft hij met grote scherpte gezien. Zijn fenomenologisch geïnspireerde zorg over de verabsolutering van het 'fysisch-methodisch gezichtspunt' mag nimmer in het vergeetboek geraken.
De kernvraag die nu evenwel aan Buytendijk gesteld moet worden luidt: dreigt hij niet zelf met de kategorie 'verandering van plaats' het kind met het bewegings-badwater weg te werpen? In hoeverre kan Buytendijk met zijn funktionele benadering nog recht doen aan hetgeen Dijksterhuis en Merleau-Ponty - (zie p. 60 e.v.) - konstateerden, namelijk dat 'verandering van plaats' ten grondslag ligt aan alle "soorten van beweging"? Het is deze vraag, welke ik thans zal pogen te beantwoorden.

Eén van de belangrijkste funkties, die aan begrippen kunnen worden toegekend is - wat men zou kunnen noemen - hun onderscheidend vermogen. Begrippen hebben in de onderlinge kommunikatie tussen mensen pas dan een funktie, wanneer zij het mogelijk maken - minstens globaal[40] - vast te stellen wat wel en wat niet erdoor 'begrepen' wordt. Het begrip 'stoel' maakt het mensen mogelijk onderscheid aan te brengen tussen dingen, die (ontworpen) zijn 'om in te zitten' en dingen, waarbij dat niet het geval is. Zonder dat het direkt mogelijk is een - laat staan 'sluitende' - definitie van dit begrip 'stoel' te geven blijkt het begrip, in het bijzonder in de alledaagse omgang tussen mensen, afdoende onderscheidend vermogen te hebben ten opzichte van bijvoorbeeld het begrip 'tafel'. Wanneer 'alles' in de werkelijkheid 'stoel' genoemd zou worden, dan zou dit begrip z'n onderscheidend vermogen verloren hebben en als zodanig niet meer funktioneel - 'zin-loos' - zijn.
Ook een begrip als 'beweging' is alleen dan zinvol en bruikbaar, indien het kan worden onderscheiden van andere begrippen.[41] En wanneer het er Buytendijk om gaat uitspraken te doen over "de beweging en houding van dieren en mensen", dan vooronderstelt dat, dat hij de begrippen 'beweging' en 'houding' kan onderscheiden van begrippen,

die betrekking hebben op andersoortige toestanden, waarin dieren en mensen kunnen verkeren. Het lijkt in ieder geval zeker gewenst "that we should reject talk of 'movement' in some vaguely and possibly vacuously wide general sense" (Best 1978 (a), 35), in welk geval dat begrip letterlijk zin-loos zou worden.
Me nu even beperkend tot het bewegen van mensen: deze plegen bij tijd en wijle in toestanden te verkeren of handelingen te verrichten, die worden aangeduid met (werk-)woorden als 'denken', 'beloven', 'beweren', 'liefhebben', 'ruiken', 'geloven', 'pijn lijden', 'angstig zijn', 'spekuleren', 'diskussiëren', 'bidden', etc. En zeker in de alledaagse omgang heeft niemand er moeite mee deze toestanden en/of handelingen te onderscheiden van bijvoorbeeld 'fietsen', 'wandelen', 'zwemmen', 'springen', 'schoppen', 'balanceren', 'klauteren', etc. In de alledaagse omgang fungeren laatstgenoemde werkwoorden op een zodanige wijze, dat ze 'als vanzelf' herkend worden als betrekking te hebben op typische manifestaties van menselijk bewegen. Als 'natuurlijke interpretaties'[42] brengen deze werkwoorden een talige artikulatie van het menselijk bewegen tot stand, die op onproblematische wijze in de alledaagse omgang werkzaam is. Ditzelfde kan van de eerstgenoemde toestanden en/of handelingen niet gezegd worden. Wanneer mensen elkaar iets 'beloven', met elkaar 'diskussiëren' of wanneer mensen ergens aan 'denken', dan is het niet te doen gebruikelijk hierin typische manifestaties van menselijk bewegen te herkennen. Dergelijke werkwoorden funktioneren in de alledaagse omgang niet als 'natuurlijke interpretaties' van menselijk bewegen.[43] Toch kan dat niet wegnemen dat 'bij nadere beschouwing' óók handelingen als 'denken' en 'diskussiëren' als manifestaties van menselijk bewegen kunnen worden opgevat. Men zal er in dat geval echter rekening mee moeten houden dat de kans niet gering is dat er dan - al dan niet bemerkt - een wisseling van gezichtspunt heeft plaatsgevonden, een "confusing one sort of movement with another" (Best 1978 (a), 27).
Deze hier aangestipte problematiek aangaande de afgrenzing van 'bewegingshandelingen' t.o.v. andersoortige toestanden en/of handelingen, is voor deze studie van groot belang.

In het vierde en vijfde hoofdstuk zal ik er nog uitgebreid op terugkomen. Op deze plaats gaat het er nog slechts om te achterhalen op welke wijze deze afgrenzing bij Buytendijk heeft plaatsgevonden. Op grond van welk kriterium meent Buytendijk het bewegen van mensen (en dieren) te kunnen afgrenzen, te kunnen onderscheiden van ándere vormen van menselijk (en dierlijk) 'gedrag'?(44)
Welnu, een dergelijk kriterium zal men bij Buytendijk tevergeefs zoeken. Binnen zijn 'funktionele' benadering van "de beweging en houding van dieren en mensen" bleek Buytendijk, zoals we zagen, 'funktie' te definiëren als "... een ondeelbaar geheel van veranderingen, dat zinvol betrokken is op iets, dat buiten deze veranderingen ligt". (Onderstreping door mij. J.T.). Aan de andere kant:"Vat men de in de tijd verlopende verandering in een constellatie op als een proces, dan richt men zich uitsluitend op de van moment tot moment plaats vindende toestandswijzigingen" (p. 23). (Onderstreping door mij. J.T.).
Wat in deze - en vele andere - omschrijvingen steeds weer opvalt is dat gesproken wordt van "een ondeelbaar geheel van veranderingen" resp. "de in de tijd verlopende verandering". Buytendijk, die bedoelt twee verschillende benaderingswijzen van "de beweging en houding van dieren en mensen" te onderscheiden, formuleert feitelijk twee benaderingen van alle gebeurtenissen in de levende natuur, die als 'verandering(en)' gekwalificeerd kunnen worden. Vanuit zijn - terechte - angst voor een fysicalistische reduktie tot 'verandering van plaats' ('motus localis') lijkt hij a.h.w. terug te keren naar een Aristotelische conceptie van 'beweging', volgens welke dit begrip niet meer onderscheidbaar is van 'verandering (zonder meer)'.
Volgens Buytendijk kunnen de 'veranderingen' in de dode natuur adekwaat beschreven worden via een 'fysisch-methodische procesbenadering', de 'veranderingen' in "het levende" behoeven een 'funktionele benadering'. Zou men die funktionele benadering bijvoorbeeld toepassen op de eerder genoemde toestanden en/of handelingen als 'denken', 'beloven', 'pijn lijden', e.d., dan is dat evenzeer mogelijk als wanneer deze

benadering wordt gehanteerd bij de analyse van bijvoorbeeld 'springen' of 'werpen'. En het houden van een redevoering of het oplossen van een wiskundig probleem is evenzeer te omschrijven als "een ondeelbaar geheel van veranderingen, dat zinvol betrokken is op iets, dat buiten deze veranderingen ligt" als een vertesprong of een wandeling naar de brievenbus. De onderscheiding tussen 'proces-benadering' en 'funktionele benadering' blijkt al met al een onderscheiding te zijn, die betrekking heeft op de benadering van al het 'gedrag van dieren en mensen'. En de konklusie moet dan ook luiden dat Buytendijk niet zo zeer kontouren heeft ontworpen voor de ontwikkeling van een 'funktionele bewegingsleer' als wel voor een 'funktionele gedragsleer'.
Nu zou men kunnen tegenwerpen dat Buytendijk in zijn betreffende boek toch vooral analyses uitvoert van bijvoorbeeld 'lopen', 'springen', 'werpen', etc., aktiviteiten, die gewoonlijk direkt als typische voorbeelden van 'bewegen' herkend worden. Zijn diverse analyses handelen - inderdaad - niet over 'denken', 'geloven', 'angstig zijn', e.d. Uiteraard kan het niet mijn bedoeling zijn om dat te ontkennen. De vraag dient dan echter te worden opgeworpen of de door Buytendijk geselekteerde voorbeelden van 'bewegen' direkt samenhangen met zijn methodische gezichtspunt of dat andersoortige faktoren bij die selektie een rol hebben gespeeld.
Omdat zijn methodische beschouwingen volstrekt 'algemeen' van aard zijn - d.w.z. betrekking hebben op 'de veranderingen' van 'al het levende' - meen ik dat genoemde selektie uitsluitend op 'andersoortige gronden' kan hebben plaatsgevonden.
Het probleem is nu evenwel dat die 'andersoortige gronden' in Buytendijks beschouwingen geheel impliciet werkzaam zijn. Impliciet hanteert hij wel degelijk onderscheidingskriteria, op grond waarvan hij bewegings-gedrag van andere gedragsvormen afgrenst en op grond waarvan hij het - blijkbaar - wel opportuun acht 'het werpen' te analyseren en niet bijvoorbeeld 'het denken' of 'het ruiken'. Expliciet wordt door Buytendijk in zijn hele boek niet geformuleerd wat hij onder bewegings-gedrag verstaat. Zijn analyses hebben betrekking op dierlijke en menselijke gedragingen ('veranderingen'), die impliciet als 'beweging' blijken te worden opgevat.

Niet zelden krijgt men de indruk dat Buytendijk reeds a priori 'weet' wat bewegen is, erop vertrouwt dat dat ook - op dezelfde wijze - bij zijn lezers het geval is en dat 'dus' een explicitering van dit 'stilzwijgende weten' overbodig is. Men zou - samenvattend - ook kunnen zeggen dat Buytendijks 'funktionele bewegingsleer' geen 'bewegings-leer' is maar een 'gedrags-leer', en wel dankzij zijn acceptatie van het 'funktionele gezichtspunt'.

Het is thans mogelijk een vollediger antwoord te geven op de vraag in hoeverre Buytendijk erin is geslaagd een alternatief te bieden voor het bewegingsconcept 'verandering van plaats in een kontekstueel vakuüm'. Als een gedeeltelijk antwoord op die vraag stelde ik reeds vast dat zijn 'funktionele' benadering betrekking bedoelt te hebben op "de beweging en houding van dieren en mensen in een kontekstueel vakuüm". In het licht van het voorgaande moet die formulering nu zodanig gemodificeerd worden dat ze gaat luiden:"al het gedrag van dieren en mensen in een kontekstueel vakuüm". En als zodanig wordt een alternatief bewegings-concept door hem niet geëxpliciteerd.
Buytendijk heeft bouwstenen aangedragen voor een 'funktionele gedragsleer', welke wordt geïllustreerd middels analyses van toestanden, waarin dieren en mensen kunnen verkeren, die impliciet als 'beweging' worden opgevat. Een onderscheidings-kriterium om bewegings-gedrag van andere gedragingen te kunnen afgrenzen vinden we niet.
Juist omdat Buytendijks bewegingsconcept impliciet blijft én hij zich heftig verzet tegen de reduktie van 'beweging' tot 'verandering van plaats', stelt hij zich bloot aan het gevaar verschillende mógelijke concepten afwisselend, door elkaar, ononderscheiden te gebruiken.(45) Zo zijn er, ik wees er zojuist al op, tal van plaatsen in zijn boek aan te wijzen waar hij 'beweging' feitelijk identificeert met 'verandering' (zonder meer)'.(46) Aan de andere kant speelt bij hem - impliciet - het concept 'verandering van plaats' toch ook steeds op de achtergrond mee.(47) Buytendijks 'Algemene theorie der menselijke houding en beweging' biedt feitelijk een 'algemene leer omtrent "het levende"'. Als 'alternatief' voor het bewegingsconcept 'verandering van plaats in een kontekstueel vakuüm' treffen we bij hem aan een ontwerp

van een benadering van dierlijke en menselijke '<u>funkties in een kontekstueel vakuüm</u>'. Mede omdat hij de toegezegde afbakening van zijn studieobjekt feitelijk niet voltrekt, zijn op Buytendijk nadrukkelijk de volgende woorden van Best (1978 (a), 27) van toepassing:

> "Many writers implicitly or explicitly restrict their discussion to human beings, and, perhaps, other animate creatures, but still <u>operate with a misleadingly wide notion of movement</u>."
> (Onderstreping door mij. J.T.).

4.3. Een 'gezichtspuntloos gezichtspunt'?

In evaluerende zin wil ik nu nog kort terugkomen op mijn eerdere vaststelling dat Buytendijk aanvankelijk de indruk wekt terdege te beseffen dat ook - en juist - aan de wetenschapper een 'gezichtspuntloos gezichtspunt' niet gegeven is. In zijn boek spreekt hij immers steeds over twee 'methodische gezichtspunten' - het 'fysisch-methodische gezichtspunt' en het 'funktionele gezichtspunt' - en men is bij eerste lezing geneigd dit zo te interpreteren, dat een 'methoden-monisme' door Buytendijk wordt afgewezen. Ook al bespeurt men zeker geen aanzet tot een 'anarchistische kennistheorie' (Feyerabend), volgens welke "anything goes", een zeker 'methoden-pluralisme' lijkt door Buytendijk toch wel verdedigd te worden. Een dergelijke verwachting wordt nog versterkt wanneer blijkt dat hij een dominant absolutisme - i.c. het 'fysicalisme' - als zodanig ontmaskert en inzichtelijk maakt dat in dat geval duidelijk van een 'selektief gezichtspunt' gesproken moet worden.
Tegenover dit gezichtspunt bepleit hij dan zelf het 'funktionele gezichtspunt'. En hoewel hij deze wijze van formuleren in de loop van zijn betoog steeds handhaaft, wordt allengs duidelijk dat dit toch niet als 'slechts' een (selektief) 'gezichtspunt' moet worden opgevat. Het blijkt namelijk een 'gezichtspunt' te zijn, waaraan een ontologische status moet worden toegekend. Buytendijks uitdrukkelijke waarschuwing om het 'fysisch-methodisch gezichtspunt' niet te verabsoluteren[48] gaat zeker niet gepaard met een overeenkomstige voorzichtigheid t.a.v. het hanteren van het funktionele 'gezichtspunt'. Zijn bewering

> "Gaat men er eenmaal van uit, een of ander objectief gebeuren als een proces te beschouwen, dan kan geen enkele ervaring betreffende dit gebeuren er ons toe brengen het niet als een proces, ... op te vatten. Dit komt, omdat reeds het uitgangspunt zelf, de opvatting als een proces, een selectief gezichtspunt is, ..." (p. 30),

blijkt bij hem zelf ten onrechte niet - op analoge wijze - van toepassing te zijn t.a.v. het funktionele 'gezichtspunt'. Zijn eigen 'methodische gezichtspunt' lijkt feitelijk neer te komen op een Husserliaans-fenomenologische 'Wesensschau'. In het voetspoor van Husserl voert Buytendijk een soort

fenomenologische reduktie uit "... ten einde in alle zin van verschijnselen de werkzaamheid van het bewustzijn of subject aan te tonen" (Van Peursen 1967, 41). Uit mijn eerdere beschrijving van Buytendijks subjekt-opvatting kwam feitelijk reeds naar voren hoezeer zijn beschouwingen inderdaad doen herinneren aan het "transcendentaal idealisme" (Van Peursen 1967, 43 e.v.), dat in de fenomenologie van Husserl te onderkennen is. Het subjekt is voor Buytendijk datgene, 'waardoor het zijn is', het is 'de dragende grond' van - in dit geval - alle beweging, en het transcendeert - als "metafysisch punt" dat noch ontstaat, noch vergaat - de empirische tijdelijkheid van het 'hier en nu'.
Buytendijk plaatst zichzelf daarmee in een traditie, waarvan ook Husserl zich nog niet had kunnen losmaken en die over hem heen tot aan Kant en Descartes, ja tot aan Plato teruggaat. Een traditie, die wordt gekenmerkt door een steeds weer opnieuw postuleren van hetgeen Van den Berg (1950, 285) het "extramundiane subject" noemde.
Na een korte karakterisering van het dualisme van Plato en Descartes schrijft Oudemans (1980, 211) in dit verband:

> "Kant heeft weliswaar kritiek op Descartes (...), toch handhaaft hij de cartesiaanse tegenstelling van lichaam en geest, door deze op te vatten als het tegenover elkaar staan van het transcendentale subject dat slechts gedacht kan worden, en de wereld, inclusief het empirisch subject, die gekend wordt middels aanschouwing. ... Ook Husserl gaat in laatste instantie uit van een scheiding tussen het transcendentale ego dat 'nicht menschliches Ich' is, en de daardoor geconstitueerde wereld, waaronder de mens."

En even verder formuleert hij dan:

> "... in zijn opmerkingen bij Husserls Encyclopaedia Brittannica artikel wijst Heidegger diens gedachte dat er een niet-menselijke transcendentaal ego is af met de opmerking dat het hier juist een vermogen van de mens als eenheid betreft. In de transcendentale constitutie is er sprake van een 'menschliche Möglichkeit, in der der Mensch gerade zu sich selbst kommt'. We kunnen, zo stelt Heidegger, de mens-in-de-wereld niet verdelen in een transcendentaal subject en een daarvan afhankelijke wereld die er in principe van los te denken is:'Gehört nicht eine Welt überhaupt zum Wesen des reinen <u>ego</u>?' - maar dan is de logos niet een vermogen van een transcendentaal subject, maar een mogelijkheid van onszelf als eindige mensen - en als zodanig vormen we een eenheid die

> oorspronkelijker is dan de dualiteit van lichaam en ziel. Het ideale subject 'in' de mens is een 'phantastisch idealisiertes Subjekt'" (Oudemans 1980, 213).

Deze kritiek aan het adres van Husserl kan m.i. rechtstreeks worden doorgetrokken naar de subjekt-opvatting van Buytendijk. Zijn 'subjekt' is inderdaad en eveneens een 'phantastisch idealisiertes Subjekt', dat niet van deze wereld, 'extramundiaan' en a-historisch is.(49)
Buytendijks funktionele 'gezichtspunt' mondt uit in een fenomenologische 'Wesensschau', waarbij het 'Sachferne', van de 'ware' werkelijkheid abstraherende fysisch-methodische begripssysteem van het fenomeen wordt 'afgepeld' ('Eingeklammert'), zodat 'het ware wezen' ervan kan worden vrijgemaakt. Dat ware "wezen van het organisch-zijn" wordt dan geacht via zijn 'funktionele' benadering gevat en beschreven te kunnen worden. Die 'Wesensschau' blijkt objektieve evidenties op te leveren van een universele geldigheid. Enkele van die universeel geldige wezenskenmerken werden in het voorgaande reeds voor het voetlicht gebracht, in latere hoofdstukken van zijn boek blijkt Buytendijk dergelijke wezenskenmerken te kunnen benoemen van bijvoorbeeld 'de jeugdige beweging', 'de manlijke beweging', 'de vrouwelijke beweging', etc. De legitimering van de universele geldigheid van die wezenskenmerken vindt Buytendijk in laatste instantie in een universeel-menselijk 'vermogen', in fenomenologische kringen door anderen ook wel 'intuïtie' genoemd.(50) De uitspraken en kategorieën, waartoe Buytendijk komt worden direkt ge-ontologiseerd, als 'essenties' beschouwd, gepresenteerd als 'ware zijnden', die historisch-kultureel-situationeel-onafhankelijk (bedoelen te) zijn.
Zijn 'gezichtspunt' is daarmee een 'universeel gezichtspunt', d.i. een 'gezichtspuntloos gezichtspunt', hetgeen een nogal dubieuze overschatting van de mogelijkheden van de mens - in het bijzonder in zijn rol van wetenschapper - lijkt te veronderstellen.(51)

5. Een tussentijdse balans.

Alvorens - in het volgende hoofdstuk - over te gaan tot een bespreking van 'mensbeelden' is het gewenst een soort tussentijdse balans op te maken.
Gezien de in hoofdstuk I geformuleerde primaire doelstelling van deze studie - het analyseren van 'theorieën over het menselijk bewegen binnen de lichamelijke opvoeding' op hun antropologische vooronderstellingen - was het in het huidige, tweede hoofdstuk allereerst noodzakelijk om te laten zien dat 'menselijk bewegen' een talige artikulatie is, welke een aantal complicaties blijkt te bevatten. Dit te laten zien was vooral daarom gewenst, omdat in de bewegingstheoretische vakliteratuur dikwijls de indruk gewekt wordt van eenduidigheid. Er blijkt binnen de diverse aanzetten tot theorievorming m.b.t. het menselijk bewegen niet zelden een naïef-realistisch uitgangspunt gesignaleerd te kunnen worden, hierin bestaande, dat het bewegingsbeeld 'tijd-ruimtelijke verplaatsing' als vanzelfsprekend en onproblematisch wordt beschouwd.
Via enkele illustraties werd daarbij aangetekend dat een acceptatie van een dergelijk bewegingsbeeld steunt op 'fysicalistische' assumpties en verwijst naar bepaalde antropologische vooronderstellingen.
In een tweede paragraaf poogde ik vervolgens aannemelijk te maken dat deze, hedentendage door velen stilzwijgend geaccepteerde beschouwingswijze van het menselijk bewegen historisch geworden is. Bij denkers als Herakleitos, Zeno, Plato en Aristoteles kon een andere 'vanzelfsprekendheid' worden waargenomen, te weten een primaire identifikatie van 'beweging' met 'verandering (zonder meer)'. Wel was het daarbij van belang om met Dijksterhuis op te merken:

> "De ruime opvatting van het bewegingsbegrip verhindert niet, dat de locale beweging, de plaatsverandering, reeds in het Aristotelische stelsel iets van de fundamentele betekenis bezit die zij later in de physica zal verkrijgen: zij ligt namelijk aan alle soorten van beweging ten grondslag."

In het bijzonder ten tijde van denkers als Galileï en Newton heeft zich een 'mechanisering van het wereldbeeld' (Dijksterhuis) voltrokken, waarbij deze "grondslag" exclusief de definiëring van het begrip 'beweging' ging bepalen. De oude 'veranderingsleer' ging plaats maken voor een leer aangaande de 'verplaatsing van

objekten (materie)'; de Aristotelische subkategorie 'motus localis' kreeg een monopoliepositie toegewezen. De interesse in bewegingsverschijnselen ging zich uitsluitend toespitsen op de wijze, waarop deze zich aan de onderzoeker als 'veranderingen van plaats' manifesteerden. En het is deze toespitsing, die zich in de volgende eeuwen zodanig effektief heeft bewezen - wat op zichzelf bepaald intrigerend blijft! -, dat het hedentendage voor velen 'vanzelfsprekend' is dat 'beweging' met 'verandering van plaats' geïdentificeerd wordt. Deze toespitsing c.q. 'reduktie' tot 'verandering van plaats' was echter wel verbonden met een bepaalde interesse, namelijk een interesse in 'beweging in het algemeen'. Op basis van een dergelijke interesse werd gemeend dat alle 'verandering' gereduceerd kon worden tot 'verandering van plaats'.
Tevens impliceerde dat een buiten beschouwing laten van de typische eigenaardigheid van dat wat beweegt, alsmede van de sociaal-kulturele kontekst, waarbinnen de beweging plaats heeft. ('Verandering van plaats in een kontekstueel vakuüm').
Vervolgens was het van belang om de vraag op te werpen: kan vanuit een dergelijk bewegingsconcept recht gedaan worden aan het specifieke van het menselijk bewegen als zodanig en, meer in het bijzonder, aan dat van het menselijk bewegen binnen de lichamelijke opvoeding? Vindt er op die manier niet a priori een reduktie plaats, die - eventueel - ongewenst is?
Daarbij vroeg ik mij in het bijzonder af of mét dit bewegingsconcept niet tegelijkertijd voor een bepaald mensbeeld - en een daarmee samenhangende 'betekenistheorie' - geopteerd is, dat minstens onderwerp van kritiek zou kunnen vormen. Hiermee werden enige vragen geformuleerd, die in hoofdstuk IV pas goed en wel beantwoord kunnen worden.
In het onderhavige hoofdstuk moest eerst nog op de volgende vraag worden ingegaan: indien men beoogt een theorie te ontwikkelen, die betrekking moet hebben op ál het menselijk bewegen - dus: een theorie over 'het menselijk bewegen in het algemeen' -, impliceert dat dan automatisch en onontkoombaar een overname van het bewegingsconcept 'verandering van plaats'? Zou het m.a.w. mogelijk zijn een 'theorie over het menselijk bewegen (in het algemeen)' te ontwerpen, waarbinnen een ander bewegingsconcept wordt gehanteerd dan 'verandering van plaats

in een kontekstueel vakuüm'?
In paragraaf 4 werd de vraag gesteld of Buytendijks 'Algemene theorie der menselijke houding en beweging' een dergelijke theorie biedt en het antwoord moest ontkennend luiden.
Niet in de laatste plaats vanwege de dikwijls veronderstelde relevantie van Buytendijks boek voor de lichamelijke opvoeding ging ik nogal uitvoerig in op - met name - zijn methodische beschouwingen. Zijn - positief te waarderen - relativering van het 'fysisch-methodisch gezichtspunt' - en daarmee indirekt van het zopas genoemde 'naïeve realisme' - ging gepaard met een pleidooi voor het 'funktionele gezichtspunt', dat bezwaarlijk als een acceptabel alternatief kan worden opgevat.
Zijn 'funktionele bewegingsleer' bleek feitelijk een theorie te bieden aangaande het menselijk en dierlijk 'gedrag in een kontekstueel vakuüm'. In het licht van zijn - aan Husserl herinnerende - transcendentale subjekt-opvatting werd begrijpelijk dat Buytendijk wenste af te zien van persoonlijk-individuele en situationele aspekten. Een onderscheidingskriterium om bewegings-gedrag van andere gedragingen te kunnen afgrenzen werd verder door hem niet naar voren gebracht. Feitelijk bleek hij het concept 'verandering van plaats', ondanks het uitdrukkelijke verzet ertegen, zowel - soms - te bevestigen als - veel vaker - te 'verruimen' tot 'verandering (zonder meer)'.
Deze 'verruiming' deed dan steeds sterk aan een Aristotelische visie herinneren.

Wanneer ik verderop in de studie 'bewegingsleren van beperkte reikwijdte' aan een analyse zal onderwerpen, dan betreft dat, zoals ik in hoofdstuk I betoogde, theorieën omtrent het menselijk bewegen binnen welbepaalde beïnvloedingssituaties, die benoemd kunnen worden als 'bewegingsonderwijs', 'sport', 'fysiotherapie', etc. Dergelijke 'bewegings-beïnvloedings-situaties' doen zich steeds voor binnen bepaalde, geïnstitutionaliseerde verbanden, welke zelf weer historisch-kultureel gekadreerd zijn.
Een fenomeen als 'sport' is bijvoorbeeld niet goed identificeerbaar en begrijpbaar indien gepoogd wordt die geïnstitutionaliseerde kadrering buiten haken te zetten. Eerder (p. 67) attendeerde ik hier reeds op via de volgende woorden van Lenk/Lüschen:

> "Ob die Tätigkeit eines Mannes, der einen Speer wirft, als ein Sport oder als eine kriegerische Handlung beschrieben werden soll, hängt offensichtlich vom soziokulterellen Kontext dieser Aktivität ab."

Van deze "soziokulterellen Kontext" nu wordt zowel geabstraheerd in het geval bewegen wordt opgevat als 'verandering van plaats' als in het geval van de 'funktionele' benadering van Buytendijk. Een 'sport-specifieke bewegingsleer' lijkt op grond van deze benaderingen dan moeilijk geconcipiëerd te kunnen worden. "Die Spezifika der 'sportlichen' Handlungen gegenüber andersartigen intentionalen Handlungen" (Franke 1978, 34) zijn in beide gevallen immers bij voorbaat buiten het gezichtsveld geplaatst. En de kernvraag moet dan in ieder geval gaan luiden of het mogelijk is om deze 'achteraf' - bijvoorbeeld in de zin van 'externe variabelen' - weer 'toe te voegen'. Wordt die vraag ontkennend beantwoord dan zal van een 'sport-specifieke bewegingsleer' geen sprake kunnen zijn. In het geval van een bevestigend antwoord zal men zich vervolgens dienen af te vragen in hoeverre een dergelijke procedure

- óf gepaard gaat met een - al dan niet stilzwijgende - wijziging van het aanvankelijk geaccepteerde bewegingsconcept,
- óf op een redeneerwijze stoelt, die in antropologisch opzicht kan worden staande gehouden.

Deze vragen kunnen echter pas in hoofdstuk IV nader gekonkretiseerd en beantwoord worden nadat eerst uitvoerig op 'mensbeelden' is ingegaan en een typologie daarvan is geïntroduceerd, die zulks mogelijk maakt. Daarmee is dan tegelijk de bedoeling van het volgende hoofdstuk aangegeven.

III. MENSBEELDEN EN LICHAAMSBEELDEN.

> "L'homme n'est ni ange ni bête, et le malheur veut que qui veut faire l'ange fait la bête." (Pascal).

1. Het begrip 'mensbeeld'.

Hoewel het begrip 'mensbeeld' zeker niet nieuw is, mag het zich hedentendage in een grote populariteit verheugen. Mensbeeldbesprekingen zijn duidelijk 'in' en als zodanig getuigt ook deze studie van een bepaalde menselijke zelfinterpretatie, welke soms wel als 'tijdgeest' wordt aangeduid. Het is van belang dit te beseffen omdat het bij 'mensbeeld' steeds tegelijkertijd gaat om "een beeld waarbij wijzelf zijn betrokken" (Kwant 1973, 9) en om een beeld dat niet samenvalt met onze persoonlijke voorkeuren. Een mensbeeld is meer algemeen "dan mijn gedachte over mezelf. ... Ik ben inbegrepen in mijn mensbeeld, maar mijn mensbeeld gaat mij als enkeling te buiten" (Kwant 1973, 10). En Kuiper (1980, 26) schrijft:

> "Men kiest geen mensbeeld, men héeft een mensbeeld waarvan men zich min of meer bewust is, dat meer of minder volledig is en meer of minder een samenhangend geheel is. Het mensbeeld dat wij nu hebben is ontstaan uit een onbekende reeks veelal onbewuste 'keuzes' uit het verleden. Ons mensbeeld van nu dat het uitgangspunt vormt van ons handelen met mensen straks is een neerslag van alle ervaringen die wij met en omtrent mensen tot nu toe hebben gehad."

Genoemde hedendaagse populariteit van het begrip 'mensbeeld' lijkt zelf ook moeilijk begrepen te kunnen worden als een 'toevallige' convergentie van individuele voorkeuren en 'keuzes'. Veeleer lijkt ze te verwijzen naar en uitdrukking te zijn van een zodanige (her-)interpretatie van dit begrip, dat daarmee, minstens impliciet, afstand wordt genomen van meer traditionele beschouwingen over 'de mens'. De huidige populariteit van het begrip 'mensbeeld'[1] is als het ware zelf een graadmeter voor een zich wijzigende menselijke zelfinterpretatie.

Iets van de geaardheid van deze wijziging wordt herkenbaar zodra men vaststelt dat over 'mensbeeld' steeds vaker <u>in meervoud</u> gesproken blijkt te worden. Ook in het geval van mensbeelden lijkt 'pluriformiteit' zowel feitelijk als wenselijk te zijn. Traditionele beschouwingen over 'de mens' hebben steeds meer plaats moeten maken voor expliciteringen van - talloze - mensbeelden. Iedere

wijsgerige stroming lijkt een eigen mensbeeld uit te spreken of te impliceren (Kwant 1973), er wordt gesproken over mensbeelden in bepaalde psychologische scholen (Van Parreren/Van der Bend 1979), over 'Images of Man in Psychological Research' (Shotter 1975), over 'das Menschenbild Sigmund Freuds' (Fromm 1972), over 'Mensbeelden en maatschappijmodellen' (De Jager 1975) of over 'de mensbeelden waarop de diverse psychotherapeutische technieken zich baseren' (Vandermeersch 1978).
In die huidige pluriformiteit openbaart zich ongetwijfeld een niet geringe skepsis ten aanzien van traditionele aanspraken van 'de' filosofische antropologie. Minstens vanaf het moment (1928), waarop Max Scheler zijn 'Die Stellung des Menschen im Kosmos' liet verschijnen, heeft deze filosofische antropologie immers een bloeiperiode gekend, welke op haar beurt weer mede begrepen kon worden als een reaktie op de, tegen het einde van de vorige eeuw zich aandienende, toenemende versplintering in de wetenschappelijke bestudering van de mens. De 'eenheid van de mens' leek in die dagen zodanig bedreigd te worden dat de filosofische antropologie zich geroepen zag om partiële uitsprakensystemen over de mens minstens te onderbouwen middels een "leer omtrent het wezen van de mens" (Kuypers e.a. 1977, 73).

> "De filosofische antropologie ... stelt zich de in deze wetenschappen als vanzelfsprekend veronderstelde kennis omtrent de mens tot probleem en vraagt naar zijn fundamentele zijnshoedanigheden, vraagt naar datgene wat het zijnde 'mens' van alle andere zijnden onderscheidt",

zo luidt in dezen de formulering van Landmann (1971, 10).
Er moet nu evenwel gekonstateerd worden dat het zoeken naar een antwoord op een dergelijke vraagstelling de laatste jaren uiterst skeptisch wordt beoordeeld. Deze skepsis spitst zich met name toe in vragen als: is de steeds weer aanwezig gebleven polemiek tussen antropologen aangaande de diverse voorgestelde 'wezensbeschrijvingen' geen duidelijke indikatie voor de principiële onbeantwoordbaarheid van de vraagstelling? Is het de mens, 'zelfs' als filosofisch antropoloog, mogelijk zodanig zichzelf te transcenderen dat hij, als ware hij een Godheid, het laatste woord over zichzelf kan uitspreken? Moet in dat geval niet gesproken worden van een grenzeloze zelfoverschatting en een tot mislukken gedoemde ontsnappingspoging uit het 'slechts menselijke'? Ja, is het streven naar een 'absoluut weten' niet een doorwerking van een "antropo-theo-logisch ideaal",

dat in laatste instantie een vlucht voor de dood is? (Boehm 1977).

In ieder geval moet worden vastgesteld dat de 'traditionele' filosofische antropologie het de laatste jaren zwaar te verduren heeft gehad. In het bijzonder neomarxisten en existentialisten hebben zich in de kritiek niet onbetuigd gelaten. Alle verschilpunten daargelaten heeft in die kritiek steeds centraal gestaan dat het doen van uitspraken over 'het wezen van de mens' c.q. het ontwerpen van een 'universale Wesenslehre des Menschen', vergelijkbaar geacht moet worden met de poging om over de eigen schaduw te springen. (Spiecker 1974, 79). En door in het bijzonder aandacht te vragen voor de talige strukturering en kadrering van deze 'schaduw' heeft ook een auteur als Wittgenstein in niet geringe mate dergelijke pretenties gerelativeerd.

Het komt mij voor dat deze <u>skepsis aangaande 'essentialistische' uitspraken over de mens</u> de achtergrond vormt van de zoëven gesignaleerde hedendaagse voorkeur voor het hanteren van het begrip 'mensbeeld'. Wanneer dit begrip dan ook nog in meervoud gepresenteerd wordt, zoals gewoonlijk het geval is, dan manifesteert zich daarin onmiskenbaar een kritiek op de pretenties van de traditionele filosofische antropologie.(2)

De term bedoelt dan ook gewoonlijk tot uitdrukking te brengen:

a - dat het doen van uitspraken over de mens gekleurd wordt door een <u>historische</u> en <u>kulturele</u> situatie;

> Van Olst (1981, 79) attendeert hierop als hij zegt dat een mensbeeld samenhangt "met het vigerende waardenpatroon dat in een bepaalde cultuurkring heerst. ... Het mensbeeld is in hoge mate cultuurhistorisch bepaald."
> En Kamper (1973, 10) schrijft: "Die gegenwärtige Anthropologie-Kritik, ..., kann als eine Kritik charakterisiert werden, die den 'Standpunkt der Geschichte' einzunehmen versucht und von dorther alle anthropologischen Ansätze diskriminiert, welche eine 'menschliche Natur' ohne Rücksicht auf ihre historische Veränderbarkeit dingfest machen wollen."

b - dat deze uitspraken - derhalve - een zeker <u>ontwerp-karakter</u> hebben;

c - en dat deze uitspraken - dus - <u>geen universaliteit</u> voor zich kunnen opeisen.

Alvorens mijn betoog te vervolgen acht ik het gewenst hierbij onmiddellijk een tweetal kanttekeningen te plaatsen.

In de eerste plaats wil ik er, ter vermijding van misverstanden, op wijzen dat ook hedentendage het begrip 'mensbeeld' niet steeds in deze zin geïnterpreteerd wordt. De zojuist genoemde drie punten bedoelen uitsluitend een overheersende tendens aan te duiden. Zo schrijft bijvoorbeeld De Jager (1975, 23):

> "Een mensbeeld doet ... een uitspraak over wat wordt gezien als het wezen van de mens, als datgene dat alle mensen overal en te allen tijde tot mens stempelt. Een mensbeeld is dus a-historisch: het eigenlijke wezen wordt niet aangetast door de historische situatie waarin konkrete mensen leven."

Deze duiding van het begrip 'mensbeeld' is er dus (nog) één in termen van het programma van de traditionele filosofische antropologie. Het is al met al goed er steeds attent op te zijn dat het begrip 'mensbeeld' niet door iedere auteur op dezelfde wijze wordt gehanteerd.
In de tweede plaats is het van belang om op te merken dat in de hedendaagse antropologie-kritiek dikwijls een modieus aspekt te bespeuren valt, dat karikatuurvorming niet ontbreekt en dat niet zelden de botte bijl gehanteerd wordt. Hoewel grosso modo 'de traditionele filosofische antropologie' op genoemde punten zeker voor kritiek vatbaar is, is het van belang zich vervolgens niet onkritisch te laten meeslepen door soms waarneembare pogingen om een zelf gekreëerde karikatuur op de pijnbank te leggen.(3)

Gegeven de doelstelling van deze studie is het nu van belang om uiteen te zetten hoe ik in het vervolg het begrip 'mensbeeld' zal opvatten.
Tegen de achtergrond van het voorgaande spreek ik dan allereerst uit dat ik het standpunt deel dat dit begrip - inderdaad - niet betrekking kan hebben op een a-historische, a-kulturele, universele wezensaanduiding. Een alle mogelijke gezichtspunten transcenderend 'gezichtspunt' acht ik aan mensen niet gegeven te zijn. Toch is daarmee in zoverre nog weinig gezegd dat ditzelfde eveneens uitgesproken lijkt te moeten worden van welk analoog begrip dan ook. Men denke daarbij slechts aan een begrip als 'maatschappijbeeld'. Ik zal mij hier niet begeven in een algemene beschouwing over dergelijke - analoge - begrippen.
Wel blijkt het noodzakelijk om tot een nadere typering te komen van de eigenaardigheid van het begrip 'mensbeeld'.
Bij het begrip 'mensbeeld' gaat het steeds om een 'beeld', dat

betrekking bedoelt te hebben op de mens zelf. Van mensen blijkt in ieder geval dit gezegd te kunnen worden dat zij 'beelden' (kunnen) ontwerpen, die variëren naar tijd en plaats en waarin zij zichzelf herkennen resp. gaan (leren) herkennen. Die 'beelden' worden gewoonlijk ontleend aan voorbeelden, die men als 'paradigmatisch' ervaart, en in de loop der tijden hebben zich diverse paradigma's voor beeldvorming aangediend. Men denke slechts aan: 'de mens als animal rationale', 'de mens als infantiele aap', 'de mens als uurwerk', 'de mens als stoommachine', 'de mens als robot', 'de mens als organisme', 'de mens als informatieverwerkend systeem'. In al zulke gevallen betreft het ontwerpen, beeldvormingen, welke door mensen op zichzelf van toepassing worden verklaard. Het zijn beeldvormingen, waarin mensen - of groepen mensen - zich in bepaalde tijden dominant blijken te herkennen.
Het is niet moeilijk om de eerder genoemde 'historisch-kulturele kleuring' hierin te ontwaren. Verwijzend naar een studie van Rosenthal, die onderzoek deed naar de kulturele bepaaldheid van mensbeelden, schrijft Van Olst (1981, 81):

> "Het verschijnsel van de culturele bepaaldheid van het mensbeeld alszodanig (en daarmee ook van de psychologie) maakt Rosenthal duidelijk aan de hand van de psychologie zoals deze werd voorgestaan door Watson. Watson's wetenschappelijke opvatting over de mens als gedragsmachine zonder bewustzijn of morele gerichtheid, wordt gezien als een reflectie van de geïndustrialiseerde en gedepersonaliseerde maatschappij van de 20ste eeuw. De mens als massaproduct waarvan de waarde, b.v. als consument, in economische termen wordt uitgedrukt. Ook in de laboratoriumsituatie, waarin de proefpersoon als een 'gestripte' (gereduceerde) persoonlijkheid optreedt, ontkomt men niet aan een waarde-oriëntatie."

En even verder voegt Van Olst hieraan toe:

> "Het ligt voor de hand dat een machinegeoriënteerde maatschappij de ontwikkeling van een mechanistisch mensbeeld in sterke mate zal bevorderen. Het is dus van belang om de ideologie of het waardenpatroon van een bepaalde tijd en het daarmee gepaard gaande mensbeeld te kennen, teneinde bepaalde aspecten van de manier waarop de psychologie bedreven wordt te kunnen begrijpen."

Analoge beweringen kunnen worden gedaan ten aanzien van andere beeldvormingen(4) en met betrekking tot andere wetenschappen dan de psychologie. Dat mensen zichzelf (gaan) herkennen in termen van een informatieverwerkend systeem staat niet los van een als

'komputertijdperk' te kwalificeren periode en is bezwaarlijk denkbaar als een beeldvorming van middeleeuwers. Van belang is het nu om vast te stellen dat de verschillende beeldvormingen steeds hun neerslag vinden in de grote variëteit van menselijke uitdrukkingswijzen. Via opvoeding, onderwijs, massamedia, kunst, literatuur, wetenschap, filosofie en tal van andere vormen van intermenselijke kommunikatie worden mensbeelden zowel tot uitdrukking gebracht als overgedragen en aangeleerd. En vooral de verbale kommunikatie speelt hierbij een zeer belangrijke rol. Taal, zowel gesproken als geschreven, is het 'medium' bij uitstek - hoewel bepaald niet het enige! -, waarin mensen hun eigen beeldvorming tot uitdrukking brengen en aan elkaar overdragen en kenbaar maken. Dat wil overigens zeker niet zeggen dat dat steeds op een reflexieve en uitdrukkelijke wijze gebeurt. In de meeste gevallen is dat zelfs niet het geval. In gesproken of geschreven taal wordt gewoonlijk een bepaald mensbeeld herkenbaar zonder dat de spreker of auteur expliciet bedoelde dat betreffende mensbeeld uit te spreken. Vanuit een bepaald mensbeeld kan '<u>gesproken</u>' worden zonder dat dat mensbeeld zelf uitdrukkelijk ter diskussie staat, '<u>besproken</u>' wordt.(5) Zo'n ge-sproken mensbeeld wordt dan niet tot onderwerp van spreken gemaakt, niet gethematiseerd. Men spreekt in dat geval wel van "verborgene anthropologische Voraussetzungen" en het is bijvoorbeeld Holzkamp (1972, 35 e.v.) geweest, die gepoogd heeft deze, voor wat betreft de "allgemeine Psychologie", boven water te halen, te expliciteren.
Bij wijze van voorbeeld zou ik hier willen attenderen op het boek 'Introduction to Psychology' van E.R. Hilgard en R.C. Atkinson. In de 4e editie (1967) van dit ook in Nederland veel gebruikte handboek werd de volgende 'Definition of Psychology' aan de - gewoonlijk eerstejaars - student voorgehouden:"Psychology may be defined as the science that studies the behavior of <u>man and other animals</u>" (p. 3). (Onderstreping door mij. J.T.).
Na bestudering van de daarop volgende 600 pagina's is de kans niet al te gering dat aan de student een 'animalo-morf' mensbeeld is 'aangepraat' en wel in die zin, dat dit mensbeeld zelf - in het boek - niet ter diskussie wordt gesteld.(6)

Er is in dit boek sprake van een wijze van psychologiebeoefening, waarin een mensbeeld wordt gesproken, dat zelf niet gethematiseerd wordt. Reeds deze vaststelling echter is van metatheoretische aard en bevindt zich op het nivo van het bespreken. Door te suggereren dat in genoemd boek een 'animalo-morf' mensbeeld wordt gesproken, wordt een eerste stap gezet op weg naar een verdere explicitering en - eventuele - bekritisering daarvan.
Voor deze studie is dit onderscheid tussen ge- en besproken mensbeeld zeker verhelderend. De eerder geschetste probleemstelling kan er al vast meer toegespitst door geformuleerd worden. Het is namelijk te verwachten dat in de bedoelde 'bewegingsleren van beperkte reikwijdte' over het menselijk bewegen gesproken wordt, waarbij het vooronderstelde mensbeeld niet expliciet tot onderwerp van spreken gemaakt wordt. Wanneer zulks het geval is zal het zaak zijn het in deze bewegingsleren gesproken mensbeeld aan het licht te brengen, te bespreken.(7) In het geval van een wèl expliciete bespreking zal de vraag moeten luiden in hoeverre dit doorwerkt en herkenbaar blijft in het vervolg van het betoog. Is er bijvoorbeeld een diskrepantie te bespeuren tussen het mensbeeld zoals het besproken en zoals het gesproken wordt? Verder kan het ook noodzakelijk zijn om dat besproken mensbeeld zelf aan een kritische beschouwing te onderwerpen.
Zoals gezegd zal met name het vierde hoofdstuk aan dit bespreken van 'mensbeelden achter bewegingsbeelden' gewijd worden. Eerst nu echter weer terug naar het begrip 'mensbeeld' als zodanig.

Het begrip 'mensbeeld', zo stelde ik vast, heeft betrekking op een bepaalde, variabele wijze van menselijke zelfinterpretatie. En het is met name taal, welke een belangrijke rol speelt bij het vastleggen en tot uitdrukking brengen daarvan. Omdat ik in deze studie uitsluitend - welbepaalde - talige uitingen van mensbeelden bedoel te expliciteren zal ik mij nu verder ook tot het domein van de taal beperken. Slechts die manifestaties van mensbeelden, zoals die talig hun neerslag hebben gevonden, zoals die talig geartikuleerd zijn, zal ik nu verder onder de loep nemen.
Wat valt er in dat geval nog nader te zeggen over die bepaalde

wijze van menselijke zelfinterpretatie, die 'mensbeeld' genoemd wordt?
Allereerst moet dan worden opgemerkt dat niet iedere uitspraak van mensen over zichzelf met de term 'mensbeeld' benoemd kan worden. Dat zou een nogal ongewenst, inflatoir gebruik van deze term tot gevolg hebben. Wanneer mensen - individuen of groepen - zichzelf interpreteren als 'intelligent', 'nieuwsgierig', 'standvastig', 'te dik', 'gemoedelijk', 'sociaal', 'spitsvondig', 'pessimistisch', etc., dan wordt daarmee als zodanig nog geen mensbeeld uitgesproken. Als dus gezegd wordt dat 'mensbeeld' betrekking heeft op 'menselijke zelfinterpretatie', dan mag deze bewering niet zonder meer worden omgedraaid. Niet iedere willekeurige en op zichzelf staande menselijke zelfinterpretatie is met de term 'mensbeeld' te benoemen.(8)
Wel kan - in principe - iedere willekeurige menselijke zelfinterpretatie uitdrukking zijn van een bepaald mensbeeld. Om dat te kunnen achterhalen moet er echter toch steeds sprake zijn van een zekere samenhang tussen meerdere van dergelijke zelfinterpretaties. Het is pas zinvol om over 'mensbeeld' te spreken indien zo'n 'beeld' zich kenmerkt door een zekere innerlijke samenhang, door een zekere struktuur, wanneer er sprake is van "samenhangende uitspraken over het mens-zijn" (Kuiper 1980, 20).
Deze innerlijke samenhang verwijst tegelijk naar nog een ander kenmerk van 'mensbeeld', te weten: een zekere omlijning en afgrenzing ten opzichte van wat niet tot dat 'beeld' gerekend moet worden. Op deze wijze wordt het mogelijk bepaalde elementen als 'Fremdkörper' te identificeren, wat bij een disparate hoeveelheid van elementen niet het geval zou kunnen zijn.
Talig manifesteren deze twee kenmerken zich in een als koherent ervaren geheel van begrippen en beweringen, die direkt naar elkaar verwijzen en elkaar ondersteunen, alsmede andere begrippen en beweringen buitensluiten.(9)
Zo kan men, om dit te illustreren, zeggen dat het mensbeeld, waarop de meeste hedendaagse anatomen en fysiologen zich baseren, manifest wordt in een wijze van begrips- en theorievorming, waarin psychologen van behavioristische huize

zich gemakkelijk kunnen herkennen. Evenzo ervaren fenomenologische psychologen en symbolisch-interaktionistische sociologen elkaar direkt als broeders in hetzelfde mensbeeld. Wederzijds ervaren beide groepen elkaar echter niet zelden als mensen 'van een andere wereld'. 'Dehumaniserend objektivisme' en 'onwetenschappelijk subjektivisme' zijn in dat geval aanduidingen van de uiterste grenzen der wederzijdse terreinafbakening. En 'verkettering', 'tolerantie' en 'respekt' benoemen dan de meest gangbare handelwijzen om die grenzen te handhaven.
Hoewel het uiteraard onjuist zou zijn om te beweren dat bijvoorbeeld fysiologen en behavioristen 'hetzelfde' over de mens zeggen, moet niettemin worden vastgesteld dat de onderlinge verschillen eerder dienen te worden opgevat als variabele manifestaties van een zelfde mensbeeld, dan als elkaar naderende manifestaties van verschillende mensbeelden. Een analoge bewering geldt ten aanzien van de genoemde fenomenologische psychologen en symbolisch-interaktionistische sociologen. Deze beide groepen gaan uit van een ander mensbeeld dan de eerstgenoemden, hetgeen zich openbaart in andersoortige probleemstellingen, onderzoeksmethoden, begripssystemen, kriteria voor wetenschappelijkheid, etc. Wie zich daaraan niet houdt wordt tot de orde geroepen of uitgestoten.

> Binnen één wetenschappelijke 'discipline' kan het voorkomen dat een bepaald mensbeeld zodanig geaccepteerd en 'vanzelfsprekend' wordt, dat een benadering, die op een ander mensbeeld gebaseerd is, a priori als 'verdacht', 'onwetenschappelijk', 'vaag' en 'onbegrijpelijk' wordt gekwalificeerd. Zo'n benadering krijgt dan nauwelijks een echte kans en iedere poging om die kans wel op te eisen heeft dikwijls veel weg van een vechten tegen de bierkaai. In verband met de fysiologie kan dit onderkend worden in de volgende ontboezemingen van Kuiper (1980, 66/67):
> "Voorzover mij bekend speelt de door Buytendijk geïntroduceerde antropologische fysiologie nauwelijks enige rol bij de opleiding van werkers in de gezondheidszorg. Het komt mij voor dat in opleidingen die zich richten op een integrale gezondheidszorg en daarbij uit willen gaan van een integrale mensbenadering de sociale fysiologie een onmisbaar bestanddeel is. Wel dient dan deze vorm van fysiologieonderwijs ingebed te zijn in een totaal klimaat van integrale mensbenadering. Toen ik in Groningen de kolleges van Buytendijk volgde, was ik wel geïmponeerd door de wijze waarop hij de taal kon hanteren, maar dat de wijze waarop hij de fysiologie

> behandelde iets bijzonders was drong nauwelijks tot mij door. De holistische benadering waarbinnen deze fysiologie haar zin moest krijgen was verder in de medische opleiding vrijwel afwezig. Afgezien van enige zeer intelligente en filosofisch geschoolde studenten zal wel niemand veel van het bijzondere van Buytendijk's fysiologie hebben begrepen.
> Ik vind het nog altijd moeilijk om de gedachtengang in de prolegomena tot een antropologische fysiologie in alledaagse, voor de doorsnee studenten te begrijpen taal te vertalen. Docenten fysiologie die de relevantie van de sociale fysiologie inzien en deze wensen te onderwijzen, zullen zich moeten inspannen het niveau te vinden waarop een benadering als die van Buytendijk overdraagbaar wordt. Ze zullen daarbij dan moeten kunnen terugvallen op filosofie-onderwijs dat de studenten ontvangen en op de benaderingen die de gedragswetenschappen en de sociale geneeskunde meebrengen. Omgekeerd blijft het effekt van filosofie-onderwijs, zelfs indien het gesteund wordt door gedragswetenschappen en sociale geneeskunde, gering, als niet het fysiologie-onderwijs in antropologische zin en de anatomie als funktionele anatomie wordt gegeven."

In het voorgaande zijn impliciet nog enkele verdere kenmerken van het begrip 'mensbeeld' aan de orde gekomen. Naast de genoemde innerlijke samenhang en omlijndheid werd zojuist ook een normatief moment herkenbaar, terwijl voorts een zekere 'algemeenheid' karakteriserend bleek. Kwant (1973, 15) attendeert met name op deze laatste twee kenmerken als hij schrijft dat het bij mensbeelden[10] gaat om <u>algemene modellen</u>, die <u>zowel deskriptief als normatief</u> zijn. Op de 'algemeenheid' van mensbeelden wees ik reeds kort in de eerste zinnen van deze paragraaf. Nog enkele opmerkingen zal ik daaraan nu toevoegen.

In de formuleringen van Kwant is er bij mensbeelden sprake van "algemene modellen" en "algemene theorieën over de mens". Het gaat bij 'mensbeeld' "blijkbaar over de mens in het algemeen" (p. 10). Wanneer, zoals thans het geval is, deze formuleringen worden losgeweekt uit de kontekst van een ruimer betoog - i.c. dat van Kwant -, dan zou de gedachte kunnen opkomen dat op deze wijze opnieuw een a-historisch universalisme wordt uitgesproken.

Gaat het bij 'mensbeeld' dan toch om een begrip, dat betrekking bedoelt te hebben op '<u>het</u> universeel geldige <u>wezen</u> van <u>de</u> mens'? Hoewel diverse formuleringen van Kwant een dergelijke uitleg zeker mogelijk maken en hij soms bepaald onzorgvuldig is in zijn woordgebruik, wekt zijn betoog als geheel toch niet de indruk dat hij de term 'mensbeeld' een dergelijke essentialistische lading

wenst mee te geven. Hij spreekt niet voor niets van 'theorieën' en 'modellen' en als hij het einde van zijn betoog nadert formuleert hij expliciet:"Elk mensbeeld is ... een voorstel dat ter discussie moet worden gesteld" (p. 32). Blijft staan dat het pas zinvol is om van 'mensbeeld' te spreken, indien daaraan een zekere mate van algemeengeldigheid kan worden toegekend. Sterker nog: mensbeelden behören steeds een innerlijke gerichtheid op algemeengeldigheid te hebben, willen ze tenminste nog als zodanig gekarakteriseerd kunnen worden. Pas dankzij een dergelijke gerichtheid is er kommunikatie - inklusief diskussie - tussen mensen mogelijk, zijn mensbeelden overdraagbaar en kan men er zich ook van distantiëren. Het is echter nauwelijks mogelijk om de 'mate van algemeengeldigheid' bij voorbaat nader te specificeren. In het spanningsveld tussen 'allerindividueelste expressie' en 'solipsisme' enerzijds en 'a-historische universaliteit' anderzijds zijn vele gradaties mogelijk. Steeds betreft iedere feitelijke specifikatie een historisch gekleurde en intersubjektief herkenbare beeldvorming en als zodanig behoeft de genoemde 'innerlijke gerichtheid op algemeengeldigheid' dan ook geen afbreuk te doen aan het besef van tentativiteit. Mensbeelden zijn verder, zoals gezegd, steeds zowel deskriptief als normatief van aard. Zonder dat het mijn bedoeling kan zijn om hier uitgebreid in te gaan op de aloude problematiek van de afgrenzing van 'zijn' en 'behoren' kan minstens 'empirisch' gekonstateerd worden dat talig geartikuleerde mensbeelden steeds zowel deskriptieve als normatieve uitspraken behelzen.(11) Soms worden deze beide typen uitspraken - al dan niet bewust - als een moeilijk ontwarbaar cluster gepresenteerd, soms ook wordt uitdrukkelijk gepoogd ze te ontkoppelen. In dit laatste geval blijkt echter telkens weer dat de als 'deskriptief' bedoelde uitspraken toch impliciet een normatieve lading met zich meedragen, een bepaalde waardenoriëntatie tot uitdrukking brengen. En dat is ook niet zo verwonderlijk. Kan men in meer algemene zin het standpunt verdedigen dat 'feiten' in laatste instantie steeds "fossielen van levende waarden" (Van Peursen 1972, 86) zijn, zodra het gaat om uitsprakensystemen, die mensen op zichzelf van toepassing verklaren en waarin zij

zichzelf - blijkbaar - herkennen, dan komt dit nog veel pregnanter naar voren. Het is namelijk niet zo plausibel dat dergelijke uitsprakensystemen henzelf onberoerd laten. Ook Kwant, zo merkte ik op, wijst uitdrukkelijk op de samenhang van deskriptiviteit en normativiteit. Een dikwijls gehoorde kritiek hierop kan ik het beste via de volgende woorden van De Jager (1975, 24) naar voren laten komen:

> "Men kan wel stellen, zoals Kwant doet, dat mensbeelden 'altijd over twee dimensies handelen, namelijk over hetgeen de mens <u>is</u> en over hetgeen hij <u>moet zijn</u>', maar dan moet daarbij wel direkt worden opgemerkt dat het ene vaak precies het omgekeerde van het andere vormt: vaak beschouwt men de mens als een wezen dat van nature niet veel zaaks <u>is</u> en daarom d.m.v. opvoeding en een stelsel van straffen en beloningen tot iets beters gemaakt <u>moet worden</u>."

Hoewel in een bepaald opzicht geneigd deze beweringen te onderschrijven, acht ik ze toch tegelijk oppervlakkig en probleem-verhullend. Men kan namelijk instemmen met de formulering "vaak beschouwt men de mens als een wezen dat van nature niet veel zaaks is", daarbij de zin aldus lezende: het is het geval dat men de mens vaak beschouwt als een wezen dat van nature niet veel zaaks is. De mate waarin dit het geval is kan eventueel via empirisch onderzoek worden vastgesteld. De inhoud van die beschouwing zelf kan echter bezwaarlijk als een puur deskriptief oordeel worden opgevat. Wanneer mensen de mens <u>beschouwen</u> als een wezen dat van nature niet veel zaaks <u>is</u>, dan is daarin zeker ook een normatief moment vervat. Er ligt in een dergelijke beoordeling direkt een bepaald appèl tot handelen opgesloten (bijvoorbeeld: opvoeden tot "iets beters"). De Jager suggereert in de geciteerde passage te zeer dat het gebruik van het woordje 'is' bij voorbaat deskriptiviteit impliceert. Juist door zijn geformuleerde konklusie - "daarom ... tot iets beters gemaakt moet worden" - laat hij echter zien dat zulks feitelijk niet het geval is.

Uitspraken over de mens, die deel uitmaken van een talig geartikuleerd, koherent mensbeeld, zijn steeds zowel deskriptief als normatief van aard. De ogenschijnlijk deskriptieve wijze van formuleren - de 'is'-vorm - kan daarbij zeker op een dwaalspoor leiden, maar kan er toch geen afbreuk aan doen.

Juist het opsporen van de, dikwijls niet meer onderkende, normatieve lading van zulke formuleringswijzen acht ik een belangrijke, kritische taakstelling van antropologisch onderzoek. Het is te verwachten dat in de door mij te analyseren 'bewegingsleren van beperkte reikwijdte' dit normatieve moment zich eveneens zal aandienen. Dat is niet in de laatste plaats daarom te verwachten omdat het in deze gevallen gaat om uitspraken over het menselijk bewegen, zoals dat manifest wordt binnen een beïnvloedingskader. De in dergelijke bewegingsleren als 'deskriptief' gepresenteerde uitspraken dienen in ieder geval op hun impliciete normatieve lading onderzocht te worden.

Het begrip 'mensbeeld' - daarmee het voorgaande samenvattend - zal ik verder opvatten als betrekking te hebben op een tijd- en plaatsafhankelijke, min of meer koherente, omlijnbare en op algemeengeldigheid gerichte interpretatie van wat de mens is en behoort te zijn.(12)
In deze studie zal ik daarbij mijn aandacht in het bijzonder richten op de wijze waarop dergelijke interpretaties verbaal geartikuleerd - gesproken en besproken - worden. 'Mensbeelden' manifesteren zich in dat geval als uitsprakensystemen die, zonder willekeurige kreaties te zijn van individuele voorkeuren, ten principale als tentatief moeten worden opgevat.
Wanneer dergelijke uitsprakensystemen - toch - worden gepresenteerd als 'universale Wesenslehre des Menschen', wanneer m.a.w. aan dergelijke interpretaties 'universele geldigheid' wordt toegekend, dan zal ik desalniettemin deze opvatten, herinterpreteren, als tijd- en plaatsafhankelijke voorstellen.(13) Dergelijke uitsprakensystemen worden dan dus niet als 'on-zin' terzijde geschoven maar wel qua universaliteitspretentie gerelativeerd.
De door mij zojuist gegeven omschrijving van het begrip 'mensbeeld' moet - het spreekt na het voorafgaande vanzelf - overigens zeker niet als een sluitende 'definitie' worden opgevat. De betreffende formulering beschouw ik als een omschrijving, die mij voor het doel van deze studie bruikbaar lijkt. Een talige kadrering als het ware, die het mogelijk

moet maken andere, bestaande talige netwerken te analyseren. Wel is deze talige kadrering nu nog slechts een 'kadrering', in de zin van 'inhoudelijk leeg'. In de derde paragraaf van dit hoofdstuk zal ik op een mogelijke inhoudelijke vulling ervan uitgebreid ingaan. Eerst dient dat echter in de volgende paragraaf te worden voorbereid middels een uitdrukkelijke verwijzing naar datgene, wat mensbeelden mogelijk maakt.

2. Mogelijkheidsvoorwaarden van mensbeelden.

2.1. In de ban van 'vrijheid' en 'gebondenheid'.

> "Die Bestimmung des Wesens des Menschen ist nie Antwort, sondern wesentlich Frage." (Heidegger 1953, 107).

De vaststelling, dat mensen in de loop der tijden zichzelf op variabele wijze hebben uitgelegd, zich manifesterend in diverse, o.a. talig geartikuleerde, beeldvormingen, waarin zij zichzelf - blijkbaar - herkenden resp. gingen leren herkennen, noopt tot verder reikende vragen. Dergelijke vragen zou men samenvattend kunnen aanduiden als die naar de mogelijkheidsvoorwaarden van deze zelfinterpretaties. Het gaat dan om vragen, die opkomen, zodra bijvoorbeeld de indruk gewekt wordt dat de diverse onderscheidbare mensbeelden als manna uit de hemel zijn komen vallen of als 'creatio ex nihilo' gepresenteerd worden. Zijn mensbeelden eventueel te beschouwen als arbitraire, naar believen inwisselbare 'vrije' kreaties van zich volstrekt autonoom wanende individuen of groepen?
In feite dezelfde vragen dienen zich aan indien gesuggereerd wordt dat mensbeelden moeten worden opgevat als impressies van voorgetekende inskripties in 'het boek der natuur', inskripties, die slechts behoeven te worden afgedrukt in de menselijke 'tabula rasa', die ook wel 'geest' genoemd wordt. Zijn mensbeelden weinig anders dan onverbiddelijke resultantes van corticale processen, maatschappelijke strukturen of andersoortige praedestinaties?
De hier bedoelde vragen worden traditioneel geformuleerd in termen van enerzijds 'vrijheid' en 'autonomie' en anderzijds 'gebondenheid', 'determinisme' en 'heteronomie'. En het lijkt op het eerste gezicht gewenst en noodzakelijk om binnen dit spanningsveld een positie te kiezen. Echter: is het keurslijf "'vrij' versus 'gebonden'" - alsmede de vele daaraan geliëerde begrippen - niet zelf historisch gegroeid en als zodanig reeds uitdrukking van een bepaalde, in de Westerse kultuur overheersende wijze van menselijke zelfinterpretatie?
Speelt niet een hele Westerse denktraditie ons parten in de wijze waarop wij onszelf hedentendage dominant menen te moeten interpreteren? Kunnen wij Plato, Descartes, Locke, Kant, Hegel,

Marx, Freud ... van ons afschudden, zelfs ook als wij beseffen in hun voetsporen te lopen?
De zojuist genoemde spanning tussen 'vrijheid' en 'gebondenheid' verwijst in ieder geval naar een dualiteit, zoals die paradigmatisch door Descartes is uitgesproken. In de Cartesiaanse antropologie werd deze spanning manifest in de kreatie van een onoverbrugbare kloof tussen een 'vrije, denkende geest' (res cogitans) en een 'mechanisch funktionerende lichaamsmachine' (res extensa).(14) In deze 'onoverbrugbare kloof' kan men een radikalisering herkennen van een denkpatroon, dat reeds in het oude Griekenland werd geweven. Landmann (1971, 100) wijst hierop als hij schrijft:

> "Volgens een mythe van de orphici ontstond de mens uit de as van de door de bliksem getroffen titanen, de aan de aarde ontsprotenen die echter voordien Zagreus, de zoon van Zeus opgegeten en zich daardoor goddelijke krachten toegeëigend hadden. Het door de orphici ontwikkelde dualisme lichaam-ziel beheerst via Plato die de ziel in de geest-ziel situeerde, sindsdien vrijwel de gehele traditie. In vergelijking met het christendom schijnt het vaak alsof de Grieken nog vanuit een ongebroken harmonie geleefd hebben. En toch hebben zij eerst de breuk radicaal gemaakt. Vanuit hun filosofische en de christelijke (zowel als de gnostische) traditie gevoed, vat Descartes de beide substanties van de cogitatio ('het denken') en de extensio ('uitgebreidheid') zo heterogeen ten opzichte van elkaar op, dat zij niet eens op elkaar kunnen inwerken. Toch wonen zij in de mens bij en naast elkaar. Wij zijn 'burgers van twee werelden' (Schiller)."

Het door Descartes besproken mensbeeld bleek in zijn tijd voor velen herkenbaar. En men mag vervolgens konstateren dat de uitwerking ervan zo groot is geweest, dat het zijn onmiskenbare neerslag heeft gevonden in de alledaagse taal, zoals die in de Westerse kultuur tot op heden gesproken wordt. Uiteraard zijn in die spreektaal ook andere dan Cartesiaanse sporen herkenbaar. Freud en zijn geestverwanten hebben ons inmiddels bijvoorbeeld ook geleerd onszelf te interpreteren in termen van aan de kontrole van het ego onttrokken, 'onbewuste' driftuitingen. Descartes en Freud, en zij niet alleen, spreken duidelijk door in het hedendaagse alledaagse spreken.
Toch moet tegelijk gekonstateerd worden dat Descartes en Freud typisch kinderen van hun tijd waren. Zo was voor de eerste de mechanische machine, meer in het bijzonder het uurwerk(15),

het paradigma voor menselijke zelfinterpretatie[16], de tweede lijkt in zijn metaforen vooral geïnspireerd te zijn door de dampende stoomketel.[17] De eerste gaf bovendien uitdrukking aan een Renaissancistisch emancipatiestreven - de mens als 'redelijk' wezen gaat zichzelf mondig verklaren -, de tweede zal mede begrepen moeten worden als een exponent van een bevrijdingsbeweging, die zich wenste los te worstelen uit een knellende, Victoriaanse sexuele moraal.[18]
Freud beschrijft de ventilatiemogelijkheden van de een uitweg zoekende sexuele libidodampen, Descartes formuleert de mogelijkheidsvoorwaarden om het menselijk hart van 'warme zetel van gevoel en liefde' te transformeren in een 'zuig-perspomp met kleppen'.
Al met al moet gekonstateerd worden dat historisch gegroeide beeldvormingen tot stand zijn gekomen op grond van een uiterst ingewikkeld samenspel van steeds zowel diachrone als synchrone faktoren. En het is te verwachten dat iedere poging tot verklaring van een bepaalde beeldvorming tekort schiet, indien aan één enkele faktor de exclusieve veroorzakersrol wordt toegekend. Ik laat die moeilijke ontrafeling echter verder aan historici over.
Op deze plaats is het uitsluitend van belang om nadrukkelijk vast te stellen dat het in al dergelijke gevallen steeds, hoe dan ook, gaat om - tijd- en plaatsafhankelijke - 'menselijke zelfinterpretaties'. Tegelijk heb ik daarmee bedoeld uit te sluiten dat de geaardheid van zo'n interpretatie geheel op het conto geschreven kan worden van de expliciete bespreker of propagandist ervan. De mensbeelden, zoals bijvoorbeeld door Descartes en Freud geëxpliciteerd, zijn zeker niet te kwalificeren als 'produkten' van een bij deze individuen veronderstelde extramundiane, a-historische, autonoom-vrije - eventueel 'geest' te noemen - instantie.
Blijft staan dat het toch steeds 'mensen' zijn, die mensbeelden ontwerpen en dat het 'mensen' zijn, die zichzelf daarin herkennen. Blijkbaar kunnen mensen het niet laten en zijn ze er steeds weer op uit zichzelf, op variabele wijze, te interpreteren. En het lijkt erop dat een duiding van dat verschijnsel in termen van 'vrijheid' óf 'gebondenheid' steeds uitloopt op problemen, die in laatste instantie onoplosbaar zijn.

Immers: wanneer de mens zichzelf absoluut vrij waant - bijvoorbeeld in Sartriaanse zin - in de wijze waarop hij zichzelf interpreteert, dan blijft uiteindelijk onbegrijpelijk hoe het mogelijk is dat mensen elkaar als 'mensen' kunnen herkennen, begrijpen en met elkaar kunnen kommuniceren.(19) De diverse en variërende menselijke zelfinterpretaties blijven en blijken steeds, hoe dan ook, als menselijk herkenbaar.(20) In het bijzonder ook in hun talige artikulatie zijn mensbeelden steeds intersubjektief van aard.(21) Aan de andere kant voert de gedachte van een volstrekte determinatie van mensbeelden ook tot onoplosbare problemen. Immers, reeds het poneren van een deterministisch-materialistische zelfinterpretatie is contradictoir met de inhoud daarvan.

> "Het materialisme leeft ... van een latente contradictie, want het is de materialist volkomen onmogelijk zich rekenschap te geven van zijn eigen bestaan als materialistisch filosoof, wanneer hij vasthoudt aan de opvatting dat er maar één type van zijn bestaat, nl. dat van een ding. De contradictie bestaat hierin, dat een materialistisch filosoof enerzijds aanvaardt dat aardlagen en regenbuien, planten en dieren, geen filosofie kunnen scheppen, zelfs geen materialistische, terwijl hij anderzijds zijn eigen zijn als materialistisch filosoof zou willen verklaren met behulp van dezelfde categorieën als waarmee hij het zijn van aardlagen en regenbuien, planten en dieren uitspreekt. In het materialisme vinden wij niet alleen de materiële wereld, maar ook de materialistische filosoof, wiens bestaan onbegrepen blijft" (Luijpen 1969, 40/41).(22)

Toch is het tegelijk zo dat in deze en dergelijke problemen en contradicties een vingerwijzing gevonden kan worden in een meer positieve richting. Want indien mensbeelden niet als onverbonden, vrije kreaties in een extramundiaan vakuüm kunnen zweven, noch volstrekt gedetermineerde produkten kunnen zijn van natuurwetmatig verlopende processen, dan moet verondersteld worden dat mensbeelden mógelijk zijn op grond van ontologische premissen, die zich onttrekken aan beschrijvingskategorieën, middels welke de polariteit 'vrijheid' versus 'gebondenheid' tot uitdrukking wordt gebracht. Deze beschrijvingskategorieën vinden zelf hun mogelijkheidsvoorwaarde in die ontologische premissen en indien men de laatste ermee zou willen artikuleren zou het gevaar van een cirkelgang niet denkbeeldig zijn. Men zou zelfs nog verder kunnen gaan door op te werpen dat het nader benoemen van die ontologische premissen een poging is om uitspraken te doen over

datgene, wat ieder feitelijk spreken eerst mogelijk maakt. En valt er dan überhaupt iets te zeggen over de mogelijkheidsvoorwaarden van ieder 'zeggen' als zodanig – en dus ook over het 'zeggen' in de vorm van 'mensbeelden' – of rest hier uitsluitend een Wittgensteiniaanse zwijgplicht?

> "Steht es denn aber wirklich unabänderlich fest, dasz die Medien der Sprache und des Denken dem Menschen zu unübersteigbaren Grenzen werden müssen, zu einem Netz, das er selbst knüpft, um sich immer wieder darin zu fangen und von ihm zu befreien?" (Plessner ^{2}1974, 40).

Met Plessner kan ik instemmen als hij op deze vraag het volgende antwoord geeft:

> "Wenn meine These von der exzentrischen Position des Menschen richtig ist, dann werden ihm auch diese Grenzen transparent und verfügbar. Seine Natur entzieht ihn der Begrenzung. Er entzieht sich jeder Definition: Homo absconditus" (p. 40).

Dat mensen er steeds weer toe komen zichzelf op verschillende wijzen te interpreteren resulteert zowel in beeldvormingen, waarin mensen zichzelf en elkaar (gaan) herkennen, als ook, tegelijk, in het besef – en daar attendeert Plessner in de zojuist geciteerde passage op – dat dergelijke beeldvormingen principieel ongenoegzaam zijn. De mens, zo zou men kunnen zeggen, valt nooit geheel samen met de wijze waarop hij geïnterpreteerd wordt(23), maar is tegelijkertijd 'gedoemd' zichzelf, hoe dan ook, te interpreteren. In de aan het begin van deze paragraaf geciteerde uitspraak van Heidegger komt deze zelfde grondgedachte naar voren en ook auteurs als Marcel en Sartre hebben zich overeenkomstig uitgedrukt. Blijkbaar is de mens een wezen dat niet anders kan dan zichzelf 'in Frage' te stellen, waarbij hij vervolgens elk antwoord als principieel ontoereikend kwalificeert. In zijn diverse zelfinterpretaties lijkt zich te openbaren dat hij zichzelf ten diepste een vraag is. Voor de mens is de vraag naar zichzelf blijkbaar een ontologische karakteristiek en zijn onderscheiden zelfinterpretaties (mensbeelden) zijn evenzovele manifestaties van zijn vragende zijnswijze. Die zelfinterpretaties betreffen 'antwoorden' die, als ze definitief zouden zijn, zijn vragende zijnswijze zouden verstikken. Definitieve antwoorden maken ieder vragen immers verder overbodig. Aan de andere kant: hoe kan een vraag zonder antwoord?

In het vragen naar zichzelf poogt de mens voortdurend zijn 'vraag-zijn' te ontlopen en te transcenderen in de richting van een zoeken naar 'onveranderlijke, laatste antwoorden', tegelijk ervaart hij echter steeds en onverbiddelijk de vermetele hybris daarvan, heeft hij zich te schikken in de eindigheid van het voorlopige en ontoereikende en wordt hij opnieuw aan zijn ontologische 'Fragwürdigkeit' herinnerd. Zijn 'zichzelf een vraag zijn' is zowel en tegelijk aanduiding van zijn 'noodlot' als zijn 'bestemming', van zijn 'eindigheid' als zijn 'oneindigheid', van zijn 'onmogelijkheid' als zijn 'mogelijkheid', van zijn 'grandeur' als zijn 'misère'.
In een wat andere terminologie doelt Shotter (1975, 134) op hetzelfde als hij schrijft:

> "..., although we may distinguish ourselves from all else that there is, we must remember that we remain nonetheless a part of it all. While we may 'intend' the distinction and live our lives upon its basis, we can never physically separate ourselves from the rest of creation. The nature of man is thus intrinsically and eternally problematic: ...".

Indien men op zoek gaat naar termen om deze 'problematische', vragende zijnswijze adekwaat te benoemen, dan stuit men op niet geringe problemen. Men lijkt dan immers een talige artikulatie te beogen van een

> "... verzwegen dimensie die in zekere zin vooraf gaat aan alle regelpatronen en die rondom elk regulatief kader als een 'omvattende open ruimte' in het geding is. ... Elk spreken aangaande deze dimensie is dan ook uiterst hachelijk en naar gevestigde maatstaven principieel onmogelijk. Want deze dimensie is enerzijds het meest eenvoudige, nuchtere en oerbekende, anderzijds niet adequaat uitspreekbaar in gevestigde taal; het gaat immers om iets wat vóór elk gevestigd taalpatroon ligt." (Duintjer 1977, 14).

Zoals ik eerder in deze paragraaf reeds aanstipte lijken 'gevestigde taalpatronen', zoals die zich minstens sedert de Renaissance in het Westerse denken hebben uitgekristalliseerd, doortrokken te zijn van een denkpatroon, waarin de polariteit 'vrijheid' versus 'gebondenheid' een centrale plaats inneemt. En zodra men de vragende zijnswijze van de mens nader poogt te artikuleren lijkt men wel haast gedoemd die polariteit te bevestigen. Het komt mij echter voor dat de polariteit 'vrijheid'

versus 'gebondenheid' - alsmede de vele daaraan geliëerde begrippen - verwijst naar mogelijke antwoorden, die de mens op de vraag naar zichzelf in de loop van de tijd heeft gegeven. Die vragende zijnswijze - als mogelijkheidsvoorwaarde van ieder 'antwoord' - kan dan zelf moeilijk in het licht van die polariteit begrepen en beschreven worden.
Op zichzelf kunnen termen als 'vrijheid' en 'gebondenheid' nooit recht doen aan de radikaliteit van het menselijk 'vragen', omdat ze dat vragen in laatste instantie overbodig zouden maken.(24)
Om de menselijke "dubbelrol van heer en knecht" (Vroon 1976) talig te kunnen aanduiden heeft Merleau-Ponty geregeld gebruik gemaakt van de term 'ambiguïteit'. Hoewel ook deze term niet onproblematisch is kan men er niettemin een streven in herkennen om afscheid te nemen van een polair 'òf-òf denken'. Met de term 'ambiguïteit' bedoelt Merleau-Ponty zeker een grondnotie aan te duiden 'aan gene zijde van vrijheid en gebondenheid'. Wanneer Plügge (1967, 67) zich op deze notie wat nader bezint, dan konstateert hij het volgende:

> "Dies Wort fanden wir, auf der Suche nach seiner Geschichte, in ähnlichem, wenn nicht sogar gleichem Sinn vorher nur in Pascals Pensées. Pascal charakterisiert damit die seine ganze Anthropologie beherrschende Theorie von den beiden 'Naturen', die im Menschen unauflösbar verschlungen seien und sein Wesen ausmachen. Ein von ihm immer wieder erwähntes Beispiel ist das von la grandeur et la misère de l'homme. Die Grandeur und die Misère des Menschen sind nichts Alternatives, noch beschreiben sie eine Ambivalenz; es handelt sich auch keineswegs um zwei Seiten des Menschen, die, je nach Aspekt, wechselseitig sichtbar würden. Die Ambiguïté besteht bei Pascal darin, dasz mit der Grandeur des Menschen seine Misère eo ipso mitgegeben sei. Seine Grandeur ist zugleich seine Misère. Beides ist ein Sachverhalt."

Ook op andere manieren, met behulp van geheel andere begrippen, zou deze ambiguïteit van het menselijk bestaan, als nadere typering van het menselijke 'zichzelf een vraag zijn' - hoewel steeds slechts hermeneutisch en benaderend - beschreven kunnen worden. In het spanningsveld tussen 'The image of God, or two yards of skin' (Broadbent 1975) kan zijn principiële ambiguïteit op diverse manieren talig verhelderd worden.(25)
In het kader van deze studie moet ik echter met deze enkele

aanduidingen volstaan.
Het kan er hier, resumerend, slechts om gaan te onderkennen dat de (empirische) vaststelling, dat mensen zichzelf op talloze manieren interpreteren - d.w.z. 'mensbeelden' ontwerpen -, aanleiding is en moet zijn om door te dringen in de mogelijkheidsvoorwaarden daarvan. Deze mogelijkheidsvoorwaarden kunnen in eerste instantie samenvattend, maar zeker nog ongenoegzaam, worden aangeduid middels de notie 'ambiguïteit'. Deze notie doelt dan op een ontologische karakteristiek van het mens-zijn, inhoudend dat de mens zichzelf ten diepste een vraag is en heeft te zijn.(26) In zijn vragen naar zichzelf ervaart hij tegelijkertijd zijn 'grandeur' en zijn 'misère'. In zijn vragen naar zichzelf bespeurt hij - tegelijkertijd - met handen en voeten en woorden gebonden te zijn aan het konkrete hier en nu, èn daar toch niet zomaar speelbal van te zijn.
Aan een auteur als Merleau-Ponty (1945) komt de verdienste toe inzichtelijk te hebben gemaakt dat in het Westerse denken - met name vanaf de Renaissance - dit 'tegelijkertijd' overwegend is geïnterpreteerd in termen van polaire tegenstellingen. 'Vrijheid en gebondenheid', 'subjekt en objekt', 'binnenwereld en buitenwereld', 'zintuiglijkheid en redelijkheid', 'lichaam en geest', het zijn alle polaire tweedelingen, waartegen Merleau-Ponty ten strijde trekt en waarvan hij laat zien dat ze zeer nauw met elkaar samenhangen. Eerder in deze paragraaf (pag. 113) wees ik reeds kort op de verwevenheid van de Cartesiaanse antropologie met de polariteit 'vrijheid' versus 'gebondenheid'. In die antropologie van Descartes blijkt het menselijk lichaam - als 'res extensa' - direkt met 'gebondenheid' en 'gedetermineerdheid' geassocieërd te worden, terwijl 'vrijheid' uitsluitend aan de menselijke geest wordt toebedacht. En het komt mij dan ook voor dat een bepaalde visie op het menselijk lichaam direkt verbonden is met de (her-)interpretatie van de menselijke ambiguïteit in termen van polaire tegenstellingen zoals zoëven genoemd.
Dat zo'n visie vervolgens reperkussies heeft voor benaderingen van het menselijk bewegen laat zich dan op z'n minst vermoeden. In het licht van de doelstelling van deze studie is het daarom gewenst het in de huidige paragraaf gestelde toe te spitsen op het antropologische dualisme van 'lichaam' en 'geest', meer in

het bijzonder nog de interpretatie van het menselijk lichaam, welke met dat dualisme verbonden is. De volgende paragraaf zal daaraan gewijd worden. Daarna zal ik dan trachten begrijpelijk te maken hoe 'mensbeelden' zowel naar tijd en plaats kunnen variëren als steeds - toch - als 'menselijk' herkenbaar blijven.

2.2. Het menselijk lichaam als kerker en machine.

> "... if the body had been easier to understand, nobody would have thought that we had a mind" (Rorty 1980, 239).

In het eerste hoofdstuk zette ik uiteen welke betekenis ik aan de term 'lichamelijke opvoeding' toeken. Wanneer men deze term evenwel 'letterlijk' neemt, dan lijkt daarmee een gebeuren te worden aangeduid, waarbinnen 'het lichaam' - met welke bedoeling dan ook - wordt 'opgevoed'. En zowel in (vak-)publikaties als ook - vooral (!) - in het alledaagse gesprek, blijkt deze term dikwijls zo geïnterpreteerd te worden, dat hij direkt wordt vergeleken met of gesteld tegenover de term 'geestelijke opvoeding'.(27) De term blijkt met andere woorden direkt te refereren aan een dualistisch mensbeeld en het wekt dan ook nauwelijks verwondering dat zowel in de geschiedenis als hedentendage in de theorievorming omtrent lichamelijke opvoeding het zogenaamde 'lichaam-geest probleem' zich, gewild of ongewild, steeds weer manifesteert.(28) Eerder (pag. 12) citeerde ik Grupe, die ditzelfde signaleert(29) en Best is zelfs van mening dat "confusion on this complex underlying issue" - i.c. "the body/mind problem" - "is the biggest single source of misconception in the literature on human movement" (1978 (a), 1).
Nu is een uitgebreide bespreking van dit 'lichaam-geest probleem' - door de eeuwen heen één van de meest centrale vraagstellingen binnen de wijsbegeerte - op deze plaats volstrekt onmogelijk. Enerzijds heeft de literatuur op dit gebied een nauwelijks meer overzienbare kwantiteit bereikt en is het aantal standpunten, en vooral ook de talloze nuanceringen daarbinnen, nog slechts in een geheel boekwerk enigszins genuanceerd weer te geven en te bespreken, anderzijds is het ook niet nodig dat ik mijzelf dit tot taak stel, gezien het feit dat rijkelijk geput kan worden uit en verwezen kan worden naar publikaties, waarin iets dergelijks ondernomen wordt. Ik zeg met opzet 'iets dergelijks', omdat de mij bekende verzamelwerken op zichzelf genomen steeds onvolledig en/of eenzijdig blijken te zijn. Pas meerdere verzamelwerken samen(30) kunnen, aangevuld met werken, die òf één bepaalde opvatting c.q. denker òf verschillende nuanceringen

binnen één denkstroming behandelen, een enigszins 'kompleet' beeld doen ontstaan.
Daarnaast is het voor mij - gezien de aard van deze studie - ook niet relevant de verschillende opvattingen omtrent het 'lichaam-geest probleem' als zodanig te beschouwen, maar juist vanuit een welbepaalde interesse. Indien ik theorieën over het menselijk bewegen wil analyseren, dan konstateer ik namelijk dat er mij niet één theorie bekend is, waarin het menselijk bewegen niet als - in ieder geval - een 'lichamelijke aangelegenheid' wordt opgevat. Zou ik bijvoorbeeld theorieën over het menselijk 'denken' willen analyseren dan laat zich vermoeden dat zich daaronder theorieën zouden kunnen bevinden, volgens welke het niet nodig geacht wordt 'lichamelijke aktiviteiten' in ogenschouw te nemen. Bij alle theorieën over het menselijk bewegen blijkt er, hoe dan ook, van te worden uitgegaan dat het 'lichamelijk' zijn van de mens onbestreden en voor dat bewegen konstituerend is.
Tegelijk is hiermee echter nog zeer weinig gezegd. Bij nader inzien blijkt de zaak aanmerkelijk ingewikkelder te zijn.
Reden genoeg voor de vraag, waarmee ik me nu zal bezighouden: welke is binnen de prevalerende opvattingen inzake het 'lichaam-geest probleem' de <u>opvatting omtrent het menselijk lichaam</u>?

Niet in de laatste plaats vanwege het belang ervan voor de lichamelijke opvoeding citeer ik eerst de volgende - uitgebreide - passage uit het proefschrift van Schroten (1970, 11/12), waarin hij een weergave geeft van dat mensbeeld, dat door hem '<u>de mythe van de kerker der ziel</u>' wordt genoemd.

> "De mens is samengesteld uit twee componenten, ziel en lichaam. De ziel is het geestelijke principe, het lichaam het stoffelijke; de ziel is subjekt, het lichaam objekt. De ziel is onvergankelijk, het lichaam vergankelijk, eindig. De ziel heeft een bepaalde affiniteit tot de hemel, het lichaam is 'der aarde aards'. In de ziel zetelt de rede, ze is aktief; het lichaam daarentegen is onredelijk, passief. Kortom, ziel en lichaam zijn twee principieel verschillende grootheden. Desondanks zijn ziel en lichaam op wonderlijke wijze verenigd en vormen zo de mens, die door deze verbintenis een vat vol tegenstrijdigheden is. Beide componenten zijn in elk geval in dit ondermaanse op elkaar aangewezen, hetgeen zijn voor- en nadelen heeft: De ziel, het subjekt

> heeft het lichaam nodig, wanneer zij wil kennen en handelen. Onder dit gezichtspunt is het lichaam een nuttig instrument. Anderzijds evenwel moet het beschouwd worden als een blok aan het been van de ziel, het eigenlijke 'ik' van de mens, omdat het door haar - ('zijn' J.T.) - traagheid, begrensdheid en onredelijkheid de ziel belemmert in haar ontplooiing, haar niet tot haar recht laat komen, haar neerhaalt in de oneigenlijkheid. Zo beschouwd heeft het lichaam een negatieve waarde, staat het in nauw verband met de zonde in die zin dat de ziel, doordat zij in het lichaam zit opgesloten, haar eigenlijkheid mist, nooit volkomen zichzelf kan zijn. Daarom dient de mens de dood als een bevrijding te beschouwen, omdat de onsterfelijke ziel dan verlost wordt van de knellende banden, waarmee zij aan de stof gekluisterd is. In het hiernamaals vindt of hervindt zij haar eigenlijkheid, haar bestemming, zelfs als zij daar weer met het lichaam verenigd zou worden. Want het lichaam is dan gelouterd en aangepast; het is een geestelijk lichaam geworden. De mens moet echter niet met de handen in de schoot gaan zitten wachten op het aanbreken van deze ideaaltoestand na de dood. Reeds tijdens het leven op aarde dient hij zich in te zetten voor de bevrijding van de ziel uit het lichaam en wel door dit lichaam in de praktijk voor 'dood' te verklaren, te negeren. Hij moet leven alsof hij geen lichaam had. In elk geval moet deze lastpost in toom gehouden worden, mag niet toegegeven worden aan diens begeerten, want daardoor wordt de ziel neergehaald in de zonde. Om kort te gaan, het ideale bestaan in het hiernamaals (of het 'hiervoormaals'), waarin de ziel bevrijd is van het lichaam en daarmee van de stoffelijke werkelijkheid als geheel, dient de vormgeving van het konkrete, lichamelijke leven van de mens hier op aarde te bepalen."

In deze regels geeft Schroten een schets van een dualistisch mensbeeld, waarin het lichaam van minder waarde wordt geacht dan de ziel. Het is, zo voegt hij toe, "in de vorm waarin het hier is weergegeven een konstruktie, die soms zelfs enigszins is gechargeerd." Toch is deze 'konstruktie' allerminst uit de lucht gegrepen.

> "Integendeel, men kan deze konstruktie beschouwen als een soort excerpt van een belangrijke stroming in de westerse antropologie, als de 'grootste gemene deler' van wat daarin in de loop der tijden over de mens is gezegd. Het is een geraamte dat bij vele denkers op verschillende wijze vlees en bloed krijgt, ..."

Schroten wijst er vervolgens op dat dit mensbeeld - 'de mythe van de kerker der ziel' - bij diverse denkers tegelijk funktioneert als 'zingevend model' en als 'verklaringsmodel'. Beide funkties

neemt hij in zijn boek kritisch onder de loep. Ik zal hem daarin hier niet verder volgen. Mij gaat het op deze plaats primair om de opvatting omtrent het menselijk lichaam, zoals die in dit mensbeeld naar voren komt. Samengebald in de notie 'kerker' - een geliefde metafoor bij met name Plato[31] - attendeerde Schroten op kwalifikaties van het lichaam, die ik hieronder nogmaals opsom. Wel breng ik daarbij een wat andere ordening aan, te weten een indeling in drie groepen.

A. - het lichaam staat in nauw verband met de zonde
   - het lichaam is een blok aan het been van de ziel
   - het lichaam is een lastpost, die in toom gehouden moet worden
   - het lichaam dient in de praktijk voor 'dood' te worden verklaard, genegeerd te worden
   - het lichaam haalt de ziel neer in de oneigenlijkheid

B. - het lichaam is principieel verschillend van de ziel
   - het lichaam is op wonderlijke wijze met de ziel verenigd
   - het lichaam is een stoffelijk omhulsel
   - het lichaam is een nuttig instrument voor de ziel

C. - het lichaam is een stoffelijk 'ding'
   - het lichaam is objekt
   - het lichaam is 'der aarde aards'
   - het lichaam is vergankelijk, eindig
   - het lichaam is onredelijk, passief

Pas al deze kenmerken samen specificeren de visie op het menselijk lichaam - het lichaam als 'kerker' -, zoals die in het door Schroten gekonstrueerde mensbeeld voor het voetlicht komt. De door mij aangebrachte driedeling maakt het echter tegelijk mogelijk om ook andere mensbeelden dan de 'mythe van de kerker der ziel' in de beschouwing te betrekken. Daartoe zal ik eerst een korte verantwoording geven van de gemaakte indeling.

De onder A. genoemde kenmerken specificeren in het bijzonder een negatieve lichaamswaardering. Daarbij gaat het dan om een negatieve waardering ten opzichte van 'de ziel'. Een dergelijke (onder-)waardering vooronderstelt dus noodzakelijkerwijs een

dualistisch mensbeeld. Het is echter gewenst er met nadruk op te wijzen dat die negatieve lichaamswaardering géén logisch gevolg is van een dualistisch mensbeeld. Een dualistisch mensbeeld, gepaard gaande met een negatieve waardering van de ziel of met een gelijke waardering van ziel en lichaam, moet - alleen reeds in logisch opzicht - mogelijk worden geacht.(32) Tussen de extremen 'lastpost' en 'lusthof' liggen ongetwijfeld nog vele varianten.

De onder B. genoemde kenmerken attenderen in het bijzonder op het kernprobleem van ieder dualistisch mensbeeld, te weten: het 'wonder' van de samenwerking c.q. onderlinge beïnvloeding van twee als 'principieel verschillend' gekwalificeerde komponenten. Interaktionisten, parallellisten en epifenomenalisten hebben in verleden(33) en heden, op zeer gevarieerde wijze, gepoogd dit probleem tot een oplossing te brengen. Zoals ook in de formuleringen van Schroten naar voren kwam was - en is - het daarbij praktisch steeds het geval(34) dat het menselijk lichaam a priori 'monddood' is verklaard, hetgeen op welsprekende wijze tot uitdrukking wordt gebracht middels de machine-metafoor. Als stoffelijke buffer tussen 'binnen' en 'buiten' krijgt het lichaam dan een instrumentele funktie toegewezen, waarvan de benoeming per historisch-kulturele situatie kan wisselen.
Zo'n instrumentele opvatting van het menselijk lichaam heeft direkt repercussies voor een theorie over het menselijk bewegen. Verderop in deze studie zal dat nog uitvoerig blijken. Hier gaat het me nog uitsluitend erom attent te maken op de direkte samenhang van een dergelijke lichaamsbeschouwing met het dualistische mensbeeld als zodanig. Een instrument (lichaam) vooronderstelt steeds een gebruiker (ziel), en een bezinning op de relatie daartussen dient zich dan onontkoombaar aan.

> "An instrument, of whatever particular kind, is essentially a means of extending or of strengthening a certain power or capacity for doing something. The instrument, that is, is interposed between what is acted upon and that which does the acting with

> or by means of the instrument (the hammer, for example, is between me and the board). What does this interposition signify?
> One thing can be interposed between two other things, one term between two other terms, and so on. But, can my body be thus interposed ... between what and what?
> ... In the end, to attempt to consider my body as an instrument is to become involved in a quicksand of absurdity: ..." (Zaner 1971, 31).

Van Olst (1981, 95) stelt vast dat het probleem om te verklaren hoe lichaam en ziel op elkaar kunnen inwerken onoplosbaar is gebleken. "De mens bestaat nu eenmaal niet uit twee gescheiden substanties. Het lichaam is geen machine waar een geest op inwerkt." En van belang is hier vooral dat hij er eveneens op attendeert, dat in het dualistische mensbeeld a priori wordt uitgegaan van een instrumentele visie op het menselijk lichaam. In dit opzicht is er geen principieel verschil tussen bijvoorbeeld Descartes en recente dualisten als Popper/Eccles. Via een bespreking van met name de opvattingen van Eccles laat Van Olst[35] op overtuigende wijze zien dat ook deze prominente neurofysioloog uiteindelijk een beroep moet doen op de gedachte van een 'homunculus', zijnde een 'mannetje', "dat binnenin naar de hersenactiviteiten zit te kijken". Deze homunculus ('the Self') valt bij Eccles niet samen met de hersenen, "maar beschikt over de hersenen (en de rest van het lichaam) als een instrument, zoals een stuurman het schip bestuurt (beeld van Plato)." De "mechanistische opvatting van het lichaam" die, zo schrijft van Olst, achter de zienswijze van Eccles steekt, is "achterhaald".

> "Van fenomenologen als Merleau-Ponty hadden we al geleerd dat een mens niet alleen een lichaam heeft, maar ook z'n lichaam is. ... Het probleem waar dit soort dualisme altijd stuk op loopt is het pogen het vrije bewustzijn in een deterministisch neurofysiologisch systeem in te bouwen. Zolang men het lichaam reduceert tot een deterministisch fysisch-chemisch stelsel en de ziel verheft tot het verblijf van de vrijheid zal het probleem onoplosbaar blijven. Eerst zal de erfenis van het antieke denken die hier achtersteekt grondig opgeruimd moeten worden, wil de weg vrijkomen voor een betere benadering. Daarbij zal eerst de eenheid van het menselijk bestaan in het vizier moeten komen en daarna pas eventueel te onderscheiden aspecten. In omgekeerde richting loopt de weg dood" (p. 97).

Wat Van Olst in deze passage naar voren brengt is voor het vervolg van dit hoofdstuk van groot belang. In het bijzonder zal ik straks nader ingaan op de door hem gesuggereerde "eenheid van het menselijk bestaan".
De met het dualisme verbonden instrumentele visie op het menselijk lichaam is voorlopig voldoende aangeduid, alsmede het - onoplosbare - probleem van de verklaring van de inwerking van ziel op lichaam en vice versa.

Er resteert nu nog een verantwoording van de eerder onder C. genoemde kenmerken van het menselijk lichaam.
Wanneer men deze kenmerken - 'stoffelijk ding', 'objekt', 'der aarde aards', 'vergankelijk', 'eindig', 'onredelijk', 'passief' - op zichzelf beschouwt, dat wil zeggen losgedacht van de onder A. en B. genoemde kenmerken, dan valt op dat ze niet geliëerd behoeven te zijn aan een dualistisch mensbeeld. Men kan deze kenmerken toedichten aan het menselijk lichaam, zonder dat men van mening is dat er daarnaast ook nog gesproken zou moeten worden van een principieel daarvan onderscheiden 'ziel'. In dat geval wordt het begrip 'mens' geïdentificeerd met het begrip 'lichaam' en kan men spreken van een materialistisch-monistisch mensbeeld. Gewoonlijk wordt daarbij wel de machine-metafoor gehandhaafd, hetgeen exemplarisch naar voren komt in De Lamettrie's 'L'homme machine' (1748).(36) Een dergelijk materialisme dient overigens begrepen te worden als een extreme afgeleide van een dualistische visie. Van Peursen ([6]1978, 48) wijst hierop als hij zegt dat het formuleren van de "materialistische eenzijdigheid" de gedachte vooronderstelt "... dat de mens een wezen van twee werelden, de stoffelijke en de geestelijke, is. Deze dualiteit is vertrekpunt om haar te weerleggen door een der beide termen te schrappen of althans van eigen zelfstandigheid te ontdoen."(37)
Tot deze korte aanduiding van de materialistische mogelijkheid wil ik me hier beperken. Als extreme afgeleide van het dualisme(38) dient deze mogelijkheid eerst weer te worden teruggeplaatst binnen haar ontstaansgeschiedenis. Het is met andere woorden gewenst om de onder A., B. en C. genoemde kenmerken weer in hun samenhang te bezien, d.w.z. als

kwalifikaties van het menselijk lichaam binnen dat mensbeeld, dat door Schroten de 'mythe van de kerker der ziel' wordt genoemd.

In de vorige paragraaf benoemde ik middels de aan Merleau-Ponty ontleende notie 'ambiguïteit' een ontologische karakteristiek van het mens-zijn, inhoudend dat de mens zichzelf ten diepste een vraag is en heeft te zijn. Zijn 'grandeur' en zijn 'misère' wordt daarmee tegelijkertijd tot uitdrukking gebracht.
Wanneer ik deze grondnotie nu konfronteer met de 'mythe van de kerker der ziel', dan valt direkt op dat het menselijke 'zichzelf een vraag zijn' manifest is geworden in een zodanig 'antwoord', dat de ambiguë eenheid van 'grandeur' en 'misère' is uitgesplitst in elkaar uitsluitende tegenstellingen op verschillende fronten. In het "vat vol tegenstrijdigheden" - 'mens' genaamd - wordt zijn 'grandeur' verdinglijkt tot een substantieel 'iets', dat 'vrij', 'subjekt', 'redelijk', 'aktief', 'onsterfelijk' en 'goed' is, en wordt zijn 'misère' een 'ding', een 'objekt', een 'omhulsel', dat als onredelijke lastpost is voorbestemd een stoffelijk overschot te zijn. Wanneer Schroten gelijk heeft dat dit 'antwoord' een soort excerpt is "van een belangrijke stroming in de westerse antropologie, ... de 'grootste gemene deler' van wat daarin in de loop der tijden over de mens is gezegd", dan is het van groot belang dat de ontstaansgeschiedenis ervan ontrafeld wordt. In deze studie moet ik wat dat betreft volstaan met enkele verwijzingen naar het werk van anderen. Zo schrijft Shotter (1975, 29):

> "The classical image of man presented to modern psychology by modern philosophy, but obviously inherited by us from the Greeks, is of man as a thinking subject set over against the world as an object. Currently, man must view himself either as a non-material mind quite separated from a material world (which contains among other things, his own body), or as a special form of causal nexus all in the material world, held together by his bodily envelope, i.e. as simply a material object of great complexity."

Shotter verwijst derhalve naar een Griekse erfenis, een verwijzing waarin hij bepaald niet alleen staat. "Pas wanneer de mens zich als èigen ziel ontdekt, ontdekt hij daarmede zijn

lichamelijkheid" (Van Peursen [6]1978, 74), en het is die eerste 'ontdekking', die de Grieken ongetwijfeld op hun conto kunnen schrijven.

> "Die Griechen haben als erste den 'Geist' ausdrücklich 'entdeckt'. Sie erfuhren ihn als eine Seinsart, die von der des Leiblichen wesentlich verschieden ist, als etwas Neues und Staunenswertes. Der Versuch, diese Unterschiede ausdrücklich zu machen, ist nicht beim ersten Bemühen gelungen. Den Griechen kam dieses neuentdeckte geistige Sein als das Göttliche vor, so sehr empfanden sie seine Erhabenheit. Das Leibliche aber erfuhr oft eine unverständliche Abwertung, besonders in der ausgehenden Antike. Doch führte diese Abwertung nicht dazu, das leibliche Leben völlig zu vernachlässigen. Die Sorge der Philosophen - etwa des Sokrates, des Platon und Aristoteles - für den Leib zeigt uns dies.(39) Trotzdem gehört auch ihre Hauptaufmerksamkeit, und man wird die Berechtigung dieser Überzeugung nicht bestreiten können, der Sorge für das Geistige, für die Wohlbeschaffenheit der Seele" (Koch 1965, 33).

Mèt het dualisme wordt bij de Grieken dus tegelijk een - relatieve - onderwaardering van de lichamelijke komponent herkenbaar.(40) En het is bekend dat de diverse kerkvaders uit de eerste eeuwen van onze jaartelling sterk beïnvloed zijn door de Griekse filosofie in het algemeen en die van Plato - en de neoplatonici - in het bijzonder.(41) Vervolgens heeft via de geschriften van deze kerkvaders dan ook de mening kunnen post vatten dat de 'mythe van de kerker der ziel' een deskriptie zou zijn van het bijbelse mensbeeld. Niet alleen overigens via die geschriften. Wie kennis neemt van de afschrikwekkende praktijk van de christelijke seksuele moraal, zoals die met een beroep op de bijbel door de kerkvaders werd gestimuleerd en bijvoorbeeld in de kloosters feitelijk werd beoefend, - een praktijk, die uitvoerig door Deschner (1978) is beschreven -, die zal gemakkelijk geneigd zijn een negatieve lichaamswaardering als typisch bijbels te kwalificeren. Toch is er voldoende reden om te veronderstellen dat een dergelijke bijbelinterpretatie dan wordt gehinderd door een bril van Griekse makelij. Eerder (p. 126) citeerde ik Van Olst toen deze attendeerde op een "erfenis van het

antieke denken" die "grondig opgeruimd moet worden". Welnu, er kan gekonstateerd worden dat diverse auteurs aan dit opruimwerk reeds een bijdrage hebben geleverd. Via betekenisanalyses van begrippen als 'geest', 'lichaam', 'vlees' e.d. hebben bijvoorbeeld Bottomley (1979), Schroten (1970), Koch (1965) en Van Peursen (^{6}1978) laten zien, dat deze en dergelijke begrippen in de bijbel bepaald niet hetzelfde betekenen als bij de Griekse denkers overwegend het geval is. Eerder in deze paragraaf merkte ik op dat de negatieve lichaamswaardering in de 'mythe van de kerker der ziel' het antropologische dualisme vooronderstelt. In de bijbel is echter van dit laatste geen sprake, zodat tegelijk de koppeling van 'zonde' aan één van beide komponenten als mogelijkheid komt te vervallen.(42) Koch (1965, 57/58) schrijft:

> "Das biblische Menschenbild besagt keinerlei Verachtung des Leibes oder der Leibesübungen. Eine solche Fragestellung lag der Bibel völlig fern. ... Es sieht den Menschen immer als ganzen und einen. Der Leib erscheint nicht als etwas Hinzugefügtes, nicht als 'Teil' des Menschen, als 'Instrument' oder 'Gefährte' des Menschen, sondern 'als die Präsenz der einen, in sich selbst hintergründigen Wirklichkeit des Menschen'. Dieser 'hat' nicht nur einen Leib, er 'ist' Leib."

In de bijbel zijn begrippen als 'geest' en 'vlees' geen aanduidingen van twee afzonderlijke substanties die, op wonderbaarlijke wijze verenigd, samen de mens vormen. Veeleer typeren deze begrippen een <u>gerichtheid</u> van de totale mens op resp. Gods bestemming met hem dan wel zijn afwending daarvan. Het zijn geen woorden, die twee afzonderlijke entiteiten benoemen.

> "Wenn Paulus davon spricht, nicht auf das 'Fleisch' zu bauen und zu säen, sondern auf den 'Geist', so ist damit nur das gottwidrige Verhalten des Menschen verurteilt, der sein Vertrauen auf etwas Irdisches setzt, anstatt als Geschöpf alles Tun auf Gott auszurichten. Die Bibel kennt nicht den leibentwertenden Dualismus der Griechen. Sie kennt nur den Gegensatz zwischen einem irdisch bestimmten ('fleischlichen') Verhalten und einem auf Gott gerichteten ('pneumatischen' , das heiszt 'geistigen') Leben" (Koch 1965, 67).

Toegespitst op met name Skinner heeft Van der Hoeven (1980) laten zien hoezeer ook invloedrijke hedendaagse denkers blijven voortborduren op het Griekse wijsgerige stramien van de verdinglijking, substantialisering, van lichaam en geest. Zelf vraagt hij zich o.a. af "of in de wijsgerige antropologie, wanneer het ging over de 'mens als geest', wel genoeg rekening is gehouden met het concrete van het Hebreeuwse 'roeach': adem" (p. 143), en tegen de achtergrond van die vraag merkt hij op:

> "'Geest(elijk)' heeft geen betrekking op een bezit of eigenschap van mens-zijn, waarin hij zich eventueel kan terugtrekken, handhaven of opsluiten. Het is een aanduiding van het volle, aardse, lichamelijke leven van de mens naar herkomst en richting: in die zin bepaalt 'geest' dat leven door en door, wel te verstaan als fundamentele en voortdurende openheid. In dat licht wordt ook een herinterpretatie van 'innerlijkheid' mogelijk. Niet langer aanduiding van een soort reservaat, maar - tentatief als het blijft - zelf uitdrukking van relatie. En wel van de ... grond-relatie tot mijn Schepper en Partner, waarbij ik in bijzondere zin en (in principe) volkomen open sta en lig voor Hem, die mij, gevormd uit de aarde, de 'geest' in de neusgaten blies en de daarmee gegeven 'intimiteit' niet laat wegwerken. De aldus verstane 'innerlijkheid' heeft, relationeel van huis uit, een weerslag in mijn relatie tot medemensen en tot mijzelf. Het bijzondere van de grond-relatie, anders gezegd: het unieke, onvervreemdbare recht van God op mij en van Zijn band met mij, manifesteert zich in het feit dat ik in zekere zin een geheim blijf voor medemensen en voor mijzelf" (p. 143/144).

In het licht van deze opvatting meent Van der Hoeven

> "... dat het meer dan tijd is het algemene schema van 'zelf' en 'wereld', als stramien van traditioneel vrijheidsdenken, te verlaten. Daarbij hebben we ons, wat dat 'zelf' betreft, tevens rekenschap te geven van de doorwerking van het oudere substantie-begrip, hoezeer ook geactiveerd en gefunctionaliseerd. Het 'zelf' als een identiteit-op-zichzelf, in principe bestaanbaar en kenbaar los van relaties dan wel daarbovenuit, is onhoudbaar gebleken. Ik besta en leer 'mijzelf' kennen alleen in relaties" (p. 139/140).

Deze oproep tot het verlaten van een traditioneel denkstramien is zeker gemakkelijker uitgesproken dan

gerealiseerd. Minstens vanaf Parmenides is er een borduursel geweven, dat men niet gemakkelijk meer uiteenrafelt. Door kopstukken als Plato, Descartes en Popper/Eccles is er zodanig aan gewerkt, dat het zich tot een 'vanzelfsprekendheid' heeft neergeslagen in het wetenschappelijke en alledaagse taalgebruik.(43) In sportkringen bijvoorbeeld kan een antropologische kritiek op de 'mens sana in corpore sano'-gedachte meestal slechts rekenen op meewarig hoofdschudden. Wanneer Bernard (1972, 137) schrijft:

> "Le corps sportif est la dernière forme des mythologies corporelles, celle du 'corps sain, beau et fort', produit par la civilisation des loisirs (avec son cortège d'images publicitaires) qui prétend ainsi réaliser à sa facon les rêves des anciens d'harmonie totale de l'homme, du 'mens sana in corpore sano' ...",

dan is de kans niet gering dat hij met een dergelijke uitspraak door de 'behoeders van de sport' onmiddellijk wordt bijgezet in het rariteitenkabinet van de 'vijanden van de sport'. Broederlijk kan hij zich daar dan onderhouden met die strijders voor de mensenrechten, waarvan gezegd wordt dat ze sport met politiek 'verwarren'.

Niettemin bleek het mogelijk in deze paragraaf iets herkenbaar te doen worden van een opvatting, die meer recht kan doen aan de in de vorige paragraaf aangeduide grondnotie van het menselijk bestaan, dan het denken in verschillende en meestal tegengestelde substanties. In zijn vragen naar zichzelf onderkent de mens ten diepste tegelijkertijd dat te zijn, wat in het Westerse denken traditioneel 'lichaam' en 'geest' genoemd wordt. Vanaf het Griekse denken is dit 'tegelijkertijd' hoofdzakelijk uitgelegd in termen van twee naast elkaar staande substanties, waarvan de één al dan niet hoger gewaardeerd werd dan de ander, waartussen de onderlinge inwerking onoplosbaar is gebleken of waarbij de één ten gunste van de ander werd weggedacht of onderdrukt. Binnen het stramien van dit 'òf-òf-denken' hebben wij in de Westerse kultuur dominant geleerd te denken. En het is dit 'òf-òf-denken', waarvan auteurs als Van Olst en Van der Hoeven meenden dat het moest worden opgeruimd. Eerst zal "de eenheid van het menselijk bestaan in het vizier moeten komen en daarna pas eventueel

te onderscheiden aspecten", zo merkte eerstgenoemde op. Nu laat zo'n aanduiding "eenheid van het menselijk bestaan" echter nog diverse interpretaties toe. In de volgende paragraaf zal ik daarom het zojuist bedoelde 'òf-òf-denken' nader konfronteren met de in de vorige paragraaf aangestipte grondnotie van het menselijk bestaan. Daarbij zal met name de bijzondere status van de menselijke lichamelijkheid centraal komen te staan. Tegen de achtergrond hiervan zal ik vervolgens - in paragraaf 3 - het begrip 'mensbeeld' zodanig 'invullen', dat het mogelijk wordt in het vierde hoofdstuk de verschillende 'bewegingsleren van beperkte reikwijdte' aan een analyse te onderwerpen.

2.3. De mens als lichamelijk wezen.

> "Toute réflexion sur le corps est donc, qu'elle le veuille ou non, éthique et métaphysique: elle proclame une valeur, indique une conduite à suivre, et détermine la réalité de notre condition d'homme" (Bernard 1972, 8).

De in de vorige paragraaf geschetste Griekse erfenis werkt ook door zodra men poogt "de eenheid van het menselijk bestaan" wat nader te artikuleren. Immers, ook het materialistisch-monistische mensbeeld(44) kan zich erop beroepen een 'eenheidsvisie' te zijn. Omdat dit materialisme evenwel beschouwd moet worden als een verabsoluteerde afsplitsing van een dualistische benadering, blijft het de mens zien op een wijze, die principieel overeenkomt met wat binnen dat dualisme 'lichaam' genoemd wordt. Is in de 'mythe van de kerker der ziel' het lichaam tot een miserabel 'objekt' geworden, een schamel omhulsel van een edele en redelijke ziel ('subjekt'), is in het Cartesiaanse en Popperiaanse dualisme het lichaam als 'res extensa' of 'fysisch objekt' geplaatst tegenover een vrije en redelijke tegenvoeter ('res cogitans' resp. 'the Self'), in het materialisme is die vrijheid en redelijkheid als illusie 'ontmaskerd' en resteert uitsluitend een fysisch-chemisch determinisme. Gemeenschappelijk is echter in al deze gevallen dat het menselijk lichaam '<u>monddood</u>' is verklaard. Van Olst (1981, 95) merkt op:

> "Het dualisme zou beschouwd kunnen worden als een poging om de mens als geestelijk wezen veilig te stellen, om hem aan de omklemmende greep van het determinisme te doen ontsnappen, om zijn vrijheid te garanderen."

In elk geval voor Popper blijkt dit een hoofdmotief te zijn om zich tot het dualisme te bekennen. De keerzijde van deze medaille is evenwel dat daarmee - tegelijk - het lichaam tot zwijgen wordt gebracht, tot onvrij en fysisch-chemisch gedetermineerd wordt verklaard. Wanneer het een grondkenmerk is van het denken in onze Westerse kultuur dat rationaliteit, vrijheid en geest (als 'substantie') met elkaar geassocieerd zijn, dan heeft dat als keerzijde dat het menselijk lichaam is geplaatst in de sfeer van de irrationaliteit, de onvrijheid en onmachtigheid. Dit is

zelfs zo sterk het geval dat bijvoorbeeld Popper in zijn afwijzing van het materialisme slechts één alternatief voor mogelijk acht, en wel het dualisme. Dat het menselijk lichaam tot de 'physical world' behoort lijkt voor hem 'vanzelfsprekend' te zijn. Een andere mogelijkheid wordt door hem in ieder geval niet in overweging genomen.(45)

In zijn boeken 'Het menselijk lichaam I en II' (1959 resp. 1961) heeft Van den Berg het historische proces van de 'monddoodverklaring' van het menselijk lichaam op intrigerende wijze beschreven. En meer recent schrijft Kamper in zijn bijdrage 'Vom Schweigen des Körpers' (1976, 7):

> "Eine Geschichte des Körpers ist - streng genommen - erst im nachhinein zu rekonstruieren. Die Bedingung der Rekonstruktion liegt nämlich darin, dasz der Körper schweigt. Zwar ist seine direkte Rede aus der bürgerlichen Öffentlichkeit schon sehr früh verbannt worden, aber immerhin hatte er - symptomatisch oder indirekt - auch noch im Niedergang der Bourgeoisie mitzureden, als kranker Körper etwa, als Sexualobjekt für Voyeure, als Instrument im Sport usf. Schlieszlich - etwa mit dem Verschwinden der 'klassischen' Symptome von Krankheiten, mit der restlosen Veröffentlichung der Sexualität, mit der durchgesetzten Quantifizierung sportlicher Leistungen - versinkt er in Schweigsamkeit. Der Körper ist allerdings zum Schweigen gebracht worden. Die Rekonstruktion der Geschichte des Körpers ist damit notwendig eine Kritik an der Macht, die ihn stumm werden liesz. So betrachtet musz in der Tat von einer 'Schlacht' (Foucault) gesprochen werden, die ungeheuerliche Opfer forderte und ohne Sieger blieb. Diese Schlacht fand abseits der spektakulären Ereignisse der offiziellen Geschichte der letzten fünfhundert Jahre im Untergrund des gesellschaftlichen Selbstverständnisses statt. Als Gegner sind vage zu identifizieren: Körper und Geist in ihrer realen Getrenntheit; und zwar der Körper als Gegenstand und Grundlage der Macht, der Geist als ihr Instrument, als herrscherliche Vernunft, als systematische 'subjektive' Subsumtionslogik, die sich ihr 'Objekt' bis zur Unkenntlichkeit unterworfen hat."

Het tot zwijgen brengen van het menselijk lichaam, het 'monddood' verklaren daarvan in onze Westerse kultuur, lijkt mij een belangrijke mogelijkheidsvoorwaarde geweest te zijn van ieder dualistisch - en, in afgeleide zin, materialistisch - mensbeeld.(46)

Deze monddoodverklaring bereikte haar voltooiing ten tijde van de Renaissance en sindsdien is het lichaam als 'vanzelfsprekend' verklaard tot 'objekt' van natuurwetenschappelijk onderzoek, in het bijzonder van de anatomie en de fysiologie.

Wanneer nu de genoemde "eenheid van het menselijk bestaan" nader geartikuleerd moet worden, dan ligt het voor de hand het menselijk lichaam zodanig te revalueren, dat het als 'spreek-mogelijkheid' tot zijn recht kan komen. En de keerzijde daarvan zal dan onvermijdelijk zijn een relativering van het Westerse vrijheids-denken.
Het komt mij voor dat hiermee feitelijk de kern is aangegeven van wat in het bijzonder Merleau-Ponty zich tot taak stelde. Evenals Marcel en Sartre greep hij daarbij terug op gedachten van Bergson

> "... who first saw, with great insight, the genuine significance and pecularity of the body, and the necessity of re-formulating the question of the relations between mind and body in terms of an analysis of the human body" (Zaner 1971, 243).

Middels zijn "grondontdekking" (Kwant 1968, 24) van het 'lichaam-subjekt' heeft Merleau-Ponty in zijn 'Phénoménologie de la Perception' (1945) een alternatief willen ontwikkelen voor de visie op het menselijk lichaam als een 'objekt', zoals die zowel binnen het Cartesiaanse dualisme als binnen het materialistisch monisme wordt aangetroffen. En daarbij spreekt het wel haast vanzelf dat hij meer dan grote moeite heeft gehad om zich te ontworstelen aan een erfenis van vele eeuwen. Voor Merleau-Ponty is het menselijk lichaam

> "... één werkelijkheid, die tegelijkertijd stoffelijk en geestelijk is. Wanneer wij echter deze éne werkelijkheid tot uitdrukking willen brengen, bemerken wij dat onze wijsgerige terminologie doortrokken is van het dualisme dat in het verleden tot het gemeengoed van de wijsbegeerte behoorde. Wij zijn dus gedwongen om over het lichaam, dat de concrete overstijging en ontkenning van het dualisme is, in dualistische termen te spreken. Wij zouden eigenlijk nieuwe woorden moeten scheppen om het 'lichaam-subject' tot uitdrukking te brengen" (Kwant 1968, 27).

Met de term 'lichaam-subjekt' bedoelt Merleau-Ponty de geheel eigen zijnswijze van het menselijk lichaam aan te duiden, een zijnswijze, die zich onttrekt aan een beschrijving middels traditionele kategorieën, welke gebaseerd zijn op een principiële subjekt-objekt dichotomie. En wanneer hij dan toch in de aanduiding 'lichaam-subjekt' ('corps sujet') de eerstgenoemde term van deze tweedeling weer laat terugkeren

dan is dat een concessie, die zeker verwarrend kan werken. Aan de andere kant: indien het menselijk lichaam zelf een 'subjekt' is èn indien gepoogd wordt de traditionele subjekt-objekt dichotomie te verlaten, dan ligt het voor de hand dat Merleau-Ponty het begrip 'subjekt' op een bijzondere wijze gaat (her-)interpreteren. Centraal staat daarbij dat z.i. de subjektiviteit van het menselijk lichaam niet berust op een van dat lichaam onderscheiden andersoortig beginsel, maar een aanduiding is van de bijzondere verhouding van dat lichaam tot de omringende werkelijkheid.(47) Die verhouding wordt door Merleau-Ponty dikwijls als 'dialektisch'(48) gekenschetst en het bijzondere ervan bestaat hierin, dat het menselijk lichaam daarbinnen in zoverre bevoorrecht is, "dat al het andere kan worden aangeduid als zijn 'milieu' of 'omgeving'" (Kwant 1968, 35). Deze bevoorrechte positie manifesteert zich met name in een zingeving aan 'de wereld', die wezenlijk als 'préreflexief', 'voor-bewust' en 'niet-vrij' ('anoniem') gekwalificeerd moet worden.

> "Op dit niveau is de subjectiviteit niet zozeer een 'ik denk dat', maar een 'ik kan'. Merleau-Ponty bedoelt hiermede, dat deze subjectiviteit is een 'wereld-verstaan-in-actie', waarbij de actie op de voorgrond treedt en het verstaan in het duister blijft" (Kwant 1968, 45/46).

Het zou in het kader van deze paragraaf te ver voeren om Merleau-Ponty's beschouwingen over het 'lichaam-subjekt' nader te expliciteren en te bespreken.(49) Hier zal het me uitsluitend gaan om de vraag in hoeverre Merleau-Ponty met zijn centrale notie 'lichaam-subjekt' er werkelijk in slaagt zich te ontworstelen aan de eerder genoemde Grieks-Westerse denkerfenis. Dat dat in ieder geval zijn intentie was, daaraan behoeft geen twijfel te bestaan. Pilz (1973, 60) beschouwt met recht als een "Grundzug von Merleau-Pontys Philosophieren: das Bestreben, ein Denken in Alternativen, die einander ausschlieszen, zu überwinden...". Daarbij gaat het in het bijzonder om nauw met elkaar verweven alternatieven als 'lichaam-geest', 'empirisme-rationalisme', 'idealisme-realisme', 'vrijheid-gebondenheid', 'bewustzijn-natuur', e.d., alternatieven, die gezamenlijk als manifestaties beschouwd kunnen worden van een

principiële subjekt-objekt dichotomie. De diverse detailstudies in zijn 'Phénoménologie de la Perception' (1945) zijn in die zin aan elkaar gerelateerd, dat genoemde alternatieven steeds worden 'ontmaskerd' als sekundaire uitwerkingen van een onderliggende - 'primordiale' - 'eenheid', d.i. het 'lichaam-subjekt'. Via de woorden van Kwant wees ik er echter op dat Merleau-Ponty steeds de grootste moeite heeft gehad om dit 'lichaam-subjekt' nader te artikuleren. Kwant suggereerde zelfs de wenselijkheid om in dit opzicht "nieuwe woorden" te creëren. In ieder geval is het van belang om te konstateren dat Merleau-Ponty in zijn bestrijding van traditionele opvattingen overwegend gebruik blijft maken van reeds 'betekende' begrippen. En het laat zich vermoeden dat hij mét die begrippen tegelijkertijd (nog) standpunten moet bevestigen, die hij bedoelt te 'overwinnen'.(50) Zo schrijft Pilz (1973, 85):

> "Die in der 'Phénoménologie de la Perception' entwickelte ontologische Grundkonzeption - der 'Seinsentwurf', der diesem Werk zugrunde liegt - läszt sich folgendermaszen charakterisieren: Das im eigentlichen Sinne Seiende bin ich selbst als inkarniertes Subjekt:' ... ich bin ... absoluter Ursprung (source absolue), und meine Existenz geht nicht, als aus ihren Antezedentien, hervor aus meiner physischen und sozialen Umwelt, sie geht vielmehr auf diese hin zu und gibt ihr den Seinsgrund erst ...', diese Grundthese verbindet Merleau-Ponty mit der groszen Tradition der abendländischen Ontologie."

Toch zou het, aldus Pilz, bepaald te ver voeren om Merleau-Ponty's 'lichaam-subjekt' te beschouwen als een remplacant voor het 'transcendentale subjekt' in Kantiaanse zin. En hij voegt dan ook direkt toe:

> "Ich bin jedoch kein isoliertes, weltloses Subjekt, sondern durch meinen Leib in der Welt verankert, die der Horizont ist, innerhalb dessen ich wahrnehmend mit den Dingen kommuniziere. 'Auf dem Grunde einer Natur, die ich mit dem Sein gemein habe' (connaturalité), d.h. aufgrund meiner Leiblichkeit, die mich mit dem Sein verbindet wie die Nabelschnur das Kind mit dem Mutterleib, 'bin ich fähig, in bestimmten Anblicken des Seins einen Sinn zu entdecken, ohne ihn ihnen selbst kraft einer konstituierenden Leistung erst verliehen zu haben."

Het is nu in het bijzonder deze '<u>connaturalité</u>', die Merleau-Ponty in zijn laatste - onvoltooid gebleven - werk 'Le Visible et l'Invisible' (1964) in het brandpunt van zijn belangstelling plaatste. Hij schrijft dan (p. 253):

> "Les problèmes posés dans Ph.P. - (Phénoménologie de la Perception)(J.T.) - sont insolubles parce que j'y pars de la distinction 'conscience'-'objet' -",

waaruit een zelfkritiek spreekt, die op het eerste gezicht nogal hard en overdreven lijkt, maar principieel als juist moet worden aangemerkt. Maar al te vaak bleek hij de subjekt-objekt dichotomie, in weerwil van zijn bedoelingen, opnieuw te moeten bijvallen.
Was het in 'Phénoménologie de la Perception' zijn bedoeling de préreflexieve zingeving van het 'lichaam-subjekt' aan te tonen, in 'Le Visible et l'Invisible' verschuift zijn probleemstelling in die zin, dat hij zich afvraagt wat deze zingeving überhaupt mogelijk maakt. Het is Merleau-Ponty er dan om te doen te achterhalen, wat nog vóór - of 'onder' - het onderscheid tussen 'lichaam-subjekt' en 'wereld' gelegen is en de 'dialektische' verhouding daartussen - als 'être-au-monde' - mógelijk maakt. Zelf formuleert hij in 'Le Visible et l'Invisible' (p. 41):

> "Notre but n'est pas d'opposer aux faits que coordonne la science objective un groupe de faits, - qu'on les appelle 'psychisme' ou 'faits subjectifs' ou 'faits intérieurs' -, qui 'lui échappent', mais de montrer que l'être-objet, et aussi bien l'être-sujet, conçu par opposition à lui et relativement à lui, ne font pas alternative, que le monde perçu est en deça ou au-delà de l'antinomie, que l'échec de la psychologie 'objective' est à comprendre, - conjointement avec l'échec de la physique 'objectiviste' -, non pas comme une victoire de l''intérieur' sur l''extérieur', et du 'mental' sur le 'matériel', mais comme un appel à la revision de notre ontologie, au réexamen des notions de 'sujet' et d''objet'."

Deze beoogde ontologische revisie mondt bij Merleau-Ponty uit in de these dat mens en wereld daarom met elkaar verweven zijn, omdat ze van dezelfde 'grondstof' gemaakt zijn, beide geworteld zijn in hetzelfde '<u>chair du monde</u>'. De diverse, tastende pogingen van Merleau-Ponty om nader te adstrueren wat met dit 'chair' ('vlees'), dit 'l'être brut ou sauvage', bedoeld kan zijn, hebben alle steeds dit gemeen, dat ze de lezer nadrukkelijk doen beseffen dat de grenzen van het positief zegbare hier bereikt worden. Pilz (1973, 105) schrijft:

> "Sucht man den Begriff 'chair' genauer zu fassen, so sieht man sich freilich im wesentlichen auf negative Aussagen oder auf metaphorische Umschreibungen verwiesen:'Chair' ist für Merleau-Ponty ein 'Grundbegriff' (notion dernière), es ist 'nicht Materie, nicht Geist, nicht Substanz', ... 'Das Fleisch (das der Welt oder das meinige) ist nicht

> Kontingenz, nicht Chaos, sondern Gefüge (texture), das zu sich selbst kommt (revient en soi) und mit sich selbst zusammenstimmt (convient à soi-même)'. Merleau-Ponty bezeichnet das Fleisch auch als ''Element' des Seins', wobei der Begriff 'Element' im Sinne der griechischen Physiologen verstanden werden soll."

Pilz werpt vervolgens de vraag op of de analyses van Merleau-Ponty niet uitmonden in een these, die vergelijkbaar is met het 'alles is water' van Thales, met dien verstande dat 'water' nu door 'vlees' vervangen is.

> "Versteht man den Satz des Thales primär als naturwissenschaftliche These, dann ist die Frage sicherlich zu verneinen, denn Merleau-Ponty betont ja ausdrücklich, dasz 'chair' nicht als Materie aufgefaszt werden dürfe, und er hebt hervor, dasz das 'Fleisch' auch eine 'unsichtbare' eine 'ideale' Seite habe, die durch die sichtbare Seite gleichsam hindurchscheint. Löst man aus dem Satz des Thales jedoch die ontologische These:'Alles ist Eines' heraus, so wird in der Tat eine Analogie sichtbar, denn auch Merleau-Pontys Untersuchungen lassen sich in die zentrale These zusammenfassen: Alles ist Einheit, und zwar 'chair'."

Toch zou het veel te simplistisch zijn om met deze laatste 'konklusie' te volstaan. De 'eenheid' van het 'chair' moet namelijk niet zodanig worden opgevat dat 'onderscheidingen' en 'verschillen' zich er niet mee zouden verdragen, dan wel als 'oneigenlijk' en 'zinloos' zouden moeten worden aangemerkt.

> "... jede Seinsbestimmung des Menschen, die nicht in einen platten Materialismus oder einen extremen Spiritualismus verfallen will, ist gezwungen, Unterscheidungen zu treffen, ..." (Pilz 1973, 65).

De 'eenheid', die Merleau-Ponty met zijn 'chair du monde' op het oog heeft, is een 'eenheid in verscheidenheid', een eenheid, die zich op dynamische wijze in differenties manifesteert en ontvouwt. Bakker ([4]1974, 136) attendeert op de volgende, door Merleau-Ponty kort voor zijn dood gegeven verklaring:

> "...: met vlees bedoel ik niet een stoffelijke substantie, maar dit, dat het de uitdrukking is van de wederkerigheid van het zichtbare en het ziende, het tastbare en het tastende lichaam. Het vlees valt nooit samen met het subject noch met het object, maar het is 'het vormende midden' van object en subject, geen eenheid van tegendelen van lichaam en geest, maar het element, het concrete symbool van een algemene wijze van zijn, waaruit alles ontstaat."

Als een soort dynamische grondstruktuur duidt dit 'vormende midden' een 'eenheid' aan, die nooit 'op zichzelf' kan worden aangetroffen. Het gaat om een 'eenheid', "die zich in de veelheid uitspreekt" (Bakker [4]1974, 128).
Na bestudering van 'Le Visible et l'Invisible', onvoltooid en fragmentarisch als dit werk is gebleven, beseft men terdege hoe raadselachtig en mysterieus het ontvouwingsproces van het 'chair du monde' voor Merleau-Ponty was en bleef. Met name de vele - niet voor publikatie bedoelde - dagaantekeningen zijn zeer gecondenseerd en - soms - cryptisch van aard. En daaruit proeft men bepaald geen geïntendeerde 'geheimzinnigheid', als wel een diep besef van de radikaliteit der filosofische verwondering. De keerzijde van deze medaille is evenwel dat een beschrijving van Merleau-Ponty's zienswijze steeds gekleurd zal worden door eigen interpretaties en het gevaar loopt een 'duidelijkheid' te beogen, die men bij deze 'filosoof van het niet-wetend weten' (Bakker 1975) feitelijk niet aantreft.
In het bijzonder doel ik hier op de - overigens verdienstelijke - poging van Kwant (1968) om Merleau-Ponty's zienswijze te verhelderen. Kwant beschrijft de ontvouwingsdynamiek - het 'openbloeien' - van het 'chair du monde' als een proces van 'dubbele dualisatie', van 'dubbele vertweeing'. Volgens Kwant is Merleau-Ponty de mening toegedaan

> "... dat in mij een stuk zichtbare, betastbare werkelijkheid wordt tot een zien, een betasten van alles. ... In mij maakt de werkelijkheid zich toegankelijk voor zichzelf. ... Ja, ik kom, zo zou men kunnen zeggen, tot stand doordat in mij de toegankelijk-wording der werkelijkheid voor zichzelf zich voltrekt" (Kwant 1968, 52).

En Kwant vervolgt dan aansluitend:

> "Immers, wanneer een stukje zichtbare werkelijkheid wordt tot het zien van alles, vindt een dubbele dualisatie plaats, een dubbele 'vertweeing'.
> In de eerste plaats ontstaat er een afscheiding tussen de zichtbare werkelijkheid die door de ziende gezien wordt. De ziende immers vindt zich door al het andere dat zichtbaar is omringd. De ziende blijft natuurlijk tot de zichtbare werkelijkheid behoren, maar scheidt zich toch als ziende van het andere af.
> In de tweede plaats vindt er in de ziende, in de tastende zelf een soort vertweeing plaats. Immers, de ziende heeft enig besef van zijn eigen zien en de voelende voelt in zijn voelen zijn eigen voelen. De

> zichtbare en betastbare werkelijkheid die ziende en betastend wordt krijgt een begin van bewustzijn, krijgt dus een innerlijk. ... Deze twee dualisaties hangen onverbrekelijk met elkaar samen. Een stuk zichtbare werkelijkheid scheidt zich als ziende af van het andere en vindt zich daardoor omringd, pas wanneer het een innerlijk, een ziel krijgt, wanneer het toegankelijk wordt voor zichzelf. Het verkrijgen van dit innerlijk hangt echter ook weer onverbrekelijk samen met de intentionele afscheiding waardoor het stuk zichtbare werkelijkheid ziende wordt, het betastbare tastend. Het is niet mogelijk, een prioriteit vast te stellen tussen deze beide dualisaties, want zij hangen onverbrekelijk met elkaar samen."

Na lezing van deze passages kan ik me niet aan de indruk onttrekken dat Kwant, in zijn verheldering van Merleau-Ponty's zienswijze, aan zijn bedoeling voorbij dreigt te schieten. Wil Kwant met zijn uitleg niet 'te veel' en doet hij niet enigszins afbreuk aan het bijzonder aforistische karakter van Merleau-Ponty's formuleringen? Zag Merleau-Ponty het 'openbloeien' van het 'chair du monde' niet veel raadselachtiger dan als een proces van 'dubbele dualisatie', zoals door Kwant beschreven? In zijn gerichtheid op een 'breed publiek' lijkt het erop dat Kwant een terminologie verkiest, die historisch gegroeid en gangbaar is. Die terminologie is echter sterk doortrokken van het 'subjekt-objekt denken'. Termen als 'afscheiding', 'dualisatie', 'innerlijk' e.d. verwijzen direkt naar de traditionele subjekt-objekt dichotomie, waarvan Merleau-Ponty zich zo uitdrukkelijk wenste te 'bevrijden'. Zeker, Merleau-Ponty ziet zichzelf ook (nog) dikwijls gedwongen om zich van dergelijke termen te bedienen; aan de andere kant kan men juist in zijn aforistische en cryptische formuleringen onderkennen hoezeer hij zich daarvan wenste los te maken. Die 'worsteling met de taal' - d.i. met een denktraditie - is in de formuleringen van Kwant weinig meer herkenbaar. De door hem beschreven 'afscheidingen' lijken zo 'duidelijk', dat hij bij herhaling moet zeggen dat ze (toch) 'onverbrekelijk met elkaar samenhangen', wat in dat geval nogal 'dooddoenerig' overkomt. Wanneer Kwant vervolgt met:

> "Merleau-Ponty blijft zich bij dit alles bewust van het reeds eerder vastgestelde 'j'en suis': de zojuist vermelde dualisaties moeten binnen die blijvende eenheid worden verstaan. Hij leidt ze niet af uit die eenheid",

dan lijkt me dat een juiste opmerking, die echter tegelijkertijd Kwants eerdere 'duidelijkheid' moet relativeren.
Alvorens voor het 'openbloeien' van het 'chair du monde' een wat andere interpretatie te bepleiten dan die in termen van een proces van 'dubbele dualisatie', wil ik eerst nog nadrukkelijk stilstaan bij wat Kwant zoëven formuleerde, nl. dat "in mij de toegankelijk-wording der werkelijkheid voor zichzelf zich voltrekt". Hoewel het mij meer in de geest van Merleau-Ponty lijkt om het "in mij" door "in ons" te vervangen, duidt deze formulering erop dat het voor Merleau-Ponty niet verwonderlijk is "dat vele subjecten hetzelfde zien. Vertrekt men vanuit de strikte eigenheid der subjecten, dan is dit wel degelijk bevreemdend" (Kwant 1968, 57). Via zijn grondnotie 'chair du monde' lijkt Merleau-Ponty zo een mogelijkheid gevonden te hebben het aloude probleem van het solipsisme te overwinnen. Bakker ([4]1974, 135/136) schrijft in dat verband:

> "Reeds in zijn vroegste stadium had hij zich afgevraagd of er wel van intersubjectiviteit sprake kan zijn. Is de ander niet altijd een ander-voor-mij, een ander ik? Geef ik niet altijd een interpretatie van de ander, zodat de ik-eenzaamheid altijd blijft bestaan?
> In 'Le Visible et l'Invisible' introduceert hij de term 'intercorporéité' en dit betekent, dat de intersubjectiviteitsgedachte nu in het 'vlees' der wereld als de eenheid van het Zijn wordt gefundeerd. Als mijn linkerhand mijn rechterhand kan aanraken terwijl deze bezig is dingen te betasten, waarom zou ik dan niet, als ik de hand van een ander aanraak, in die hand dezelfde macht ervaren om met de dingen in aanraking te komen als wanneer ik mijn eigen hand betast? Maar blijft dat wat de ander ziet en betast, toch niet voor mij een absoluut mysterie? Zeker, ik heb er geen beeld of voorstelling van, maar wel heb ik de onmiddellijke ervaring dat ik een landschap bezie en dat ik er met iemand over spreek: door de overeenstemmende werkzaamheid van zijn lichaam en het mijne voltrekt zich mijn zien in hem, herken ik in mijn groen het zijne.
> Gaat het hier nu om een som van twee afzonderlijke waarnemingsvelden? Om een 'ander ik' omdat wij hetzelfde zien? Neen, aldus Merleau-Ponty, niet <u>ik</u> ben het, die zie, noch de ander, maar een anonieme zichtbaarheid bewoont ons beiden, een gemeenschappelijk <u>zien</u> op grond van een verborgen eenheid en verwevenheid, die het vlees der wereld is."

Deze '<u>intercorporéité</u>', als aanduiding van een fundamentele intermenselijke verbondenheid, steekt schril af tegen Sartres beschouwingen hieromtrent in diens 'L'Être et le Néant'.[51]

Het is met name Coenen (1979) geweest, die een interessante poging heeft gedaan om dit Merleau-Pontyaanse primaat van het interlichamelijke 'vormende midden' vruchtbaar te maken voor de sociologie. Via een kritische diskussie met Alfred Schutz laat Coenen zien dat deze het sociale leven uiteindelijk reduceert "tot een wederzijdse uitwisseling van individuele zingevingen; de sociale verbondenheid als zodanig wordt daardoor tot een onoplosbaar probleem" (p. 34). Coenen stelt daarbij "dat de problemen waarin Schutz' beschrijvingen vastlopen uiteindelijk voortvloeien uit zijn negatieve visie op de lichamelijkheid en haar rol in de interactie" (p. 35). (Onderstreping door mij. J.T.).
In de eerder door mij besproken 'instrumentele' visie op het menselijk lichaam onderkent ook Coenen, zij het met andere woorden, een 'monddoodverklaring' van dat lichaam en het is dan ook niet verwonderlijk dat hij, in zijn poging om de 'spreek-mogelijkheid' van het lichaam te herwaarderen, voorstelt "te grijpen naar het werk van Maurice Merleau-Ponty" (p. 35). Bij laatstgenoemde wordt

> "de basis van de intersubjectiviteit ... niet gelegd in de actieve zingevingen, waarvan het individu zichzelf als 'oorzaak' ervaart, maar (deze) is bij voorbaat al aanwezig in de band met de omgeving, die het lichaam voor ons schept" (p. 35).

Geheel in de geest van Merleau-Ponty kan Coenen dan ook konkluderend vaststellen:

> "De theoretische tegenstelling tussen individu en collectiviteit blijkt een vertekenende abstractie van het 'midden' waarin wij door de lichamelijke interactie zijn opgenomen" (p. 35).

Bezien in het licht van de mogelijkheidsvoorwaarden van mensbeelden - het uiteindelijke thema van deze paragraaf - komt het me voor dat het Merleau-Pontyaanse 'chair du monde', als benaderende aanduiding van de primordiale verbondenheid van 'mens en wereld' in het algemeen (connaturalité) en van 'mens en medemens' in het bijzonder (intercorporéité), begrijpelijk kan maken dat mensbeelden, als variabele en historisch-kultureel gekleurde zelfinterpretaties, tóch steeds als 'menselijk' herkenbaar blijven.
De door mij eerder geciteerde Shotter[52] kan dan ook niet

het laatste woord hebben gesproken toen hij opmerkte:

> "The truth about people, about human nature, ... can only be made by people in dialogue, as the product of a social act, in continual mutual interrogation and reply."

Een dergelijke "dialogue", een dergelijke "social act", vooronderstelt een intermenselijke verbondenheid en gemeenschappelijkheid, die zulks mogelijk maakt.(53) Tegelijk is daarin een legitimering te vinden voor de 'innerlijke gerichtheid op algemeengeldigheid', welke ik eerder (p. 108) als kenmerk van mensbeelden noemde.
De 'eenheid van het menselijk bestaan', die Merleau-Ponty poogde te artikuleren, betreft niet de 'eenheid' van een geïsoleerd individu, dat in zichzelf begrepen kan worden, maar doelt op een dynamische grondstruktuur, die hij zelf, tentatief als het blijft, omschrijft als "het concrete symbool van een algemene wijze van zijn".
In zijn 'connaturaliteit' en 'interlichamelijkheid' bespeurt de mens dat 'het andere' en 'de ander' hem ten diepste niet vreemd zijn, hetgeen zijn zelfinterpretaties tegelijkertijd mógelijk maakt en begrenst.

In de eerste paragraaf van dit hoofdstuk omschreef ik 'mensbeelden' als 'tijd- en plaatsafhankelijke, min of meer koherente, omlijnbare en op algemeengeldigheid gerichte interpretaties van wat de mens is en behoort te zijn'.
Via het denken van Merleau-Ponty heb ik zojuist gepoogd begrijpelijk te maken dat dergelijke interpretaties niet 'in de lucht hangen', maar mógelijk zijn op grond van ontologische premissen, die wijzen op een primordiale verwantschap van mensen met elkaar en 'het andere'.
De historisch-kulturele variabiliteit van mensbeelden is daarmee echter nog niet begrijpelijk geworden. Alvorens deze paragraaf te besluiten zal ik daarom nog nadrukkelijk bij deze kwestie stilstaan.
Op p. 140 schreef ik dat de door Merleau-Ponty gesignaleerde 'eenheid' - als 'chair du monde' - niet zodanig moet worden opgevat dat 'onderscheidingen' en 'verschillen' zich er niet mee zouden verdragen, dan wel als 'oneigenlijk' en 'zinloos' zouden moeten worden aangemerkt. De 'eenheid', die

Merleau-Ponty met zijn 'chair du monde' op het oog heeft, is een 'eenheid in verscheidenheid', een eenheid, die zich op dynamische wijze in differenties manifesteert en ontvouwt. Hoewel Merleau-Ponty niet zelden de neiging heeft zich laatdunkend uit te laten over het 'abstrakt-sekundaire' karakter van 'verschillen' en 'onderscheidingen', in het bijzonder zoals dat binnen de wetenschap naar voren komt(54), zou het - toch - bepaald onjuist zijn de betekenis van het maken van onderscheidingen te onderschatten.
'Op zichzelf' kan de 'eenheid', die Merleau-Ponty op het oog heeft, nooit worden aangetroffen. Steeds gaat het om een 'eenheid', "die zich in de veelheid uitspreekt" (Bakker [4]1974, 128), en als zodanig hebben we van meet af aan te doen met een zich differentiërende, een zich ontplooiende eenheid. Mèt die 'eenheid' zijn die differenties, die 'plooien' tegelijkertijd gegeven, en die 'plooien' zijn dan ook niet minder 'primordiaal'. In de terminologie van Kwant (1968, 50) heet het:

> "Wij kunnen natuurlijk niet eerst die eenheid op zichzelf bekijken, teneinde te gaan bezien hoe vandaaruit de dualisaties ontstaan. Er is zonder die dualisaties geen sprake van enige toegankelijke werkelijkheid die overdacht zou kunnen worden. ... In de dualisaties ontwaren wij de altijd blijvende eenheid zonder welke de dualisaties een absurditeit zouden zijn."

Aansluitend bij mijn eerdere kritische opmerkingen aan het adres van Kwant(55), komt het me voor dat het ontvouwingsproces van het 'chair du monde' weinig gelukkig geïnterpreteerd wordt in termen van een proces van 'dubbele dualisatie'. In Kwants interpretatie(56) wordt de indruk gewekt dat de traditionele subjekt-objekt dichotomie opnieuw terugkeert, zij het dit maal in de vorm van 'afscheidingen', die - op onverklaarbare wijze - uit het 'chair du monde' ontspruiten. Ik vermag echter niet in te zien waarom het ontvouwingsproces van het 'chair du monde' een 'dualiserende' richting zou openbaren, uitmondend in juist dat denkstramien, waarvan de historische wording, zoals we zagen, in het oude Griekenland getraceerd kan worden. Het heeft er dan alle schijn van dat een historische ontwikkeling - achteraf - in ontologisch opzicht gelegitimeerd en (opnieuw) bevestigd wordt. Een dergelijke 'dualiserende' richting kan echter moeilijk recht

doen aan de rijk geschakeerde veelvormigheid, waarin het 'chair du monde' zich blijkt te kunnen ontvouwen. En er lijkt dan ook veeleer van 'pluralisaties' dan van 'dualisaties' gesproken te moeten worden.
Die 'pluralisaties' nu doen zich noodzakelijkerwijs steeds voor in een bepaalde tijd en in een bepaalde kultuur. Ze zijn te typeren als historisch-kulturele transformaties van een nooit 'op zichzelf' aantrefbare 'eenheid'.
In die transformaties, in die zich pluraliserende ontvouwing van het 'chair du monde' is de mens opgenomen, ja, hij kan zich daaraan niet onttrekken. Tegelijkertijd voelt hij zich evenwel geroepen, ja kan hij het als een 'opdracht' ervaren, om in dat ontvouwingsproces te 'bouwen' en te 'bewaren'.
Zijn 'deel-zijn-van' en zijn 'deelname-aan' dat proces - zo men wil: zijn 'noodlot' en zijn 'bestemming' - karakteriseren samen en tegelijkertijd de menselijke zijnswijze.
Deze laatste typering dient men zeker niet op te vatten als een hernieuwde bevestiging van een 'universale Wesenslehre des Menschen'. Ze behelst immers niets anders dan een hernieuwde onderkenning en formulering van de menselijke 'Fragwürdigkeit', waarop ik eerder in dit hoofdstuk attendeerde. En een radikalisering van het menselijk 'vragen' voert niet zelf tot een definitief 'antwoord', als wel tot een ten diepste onderkennen van de principiële onvolkomenheid van ieder antwoord.
Wat betreft zijn zelfinterpretaties ('mensbeelden') bespeurt de mens dat hij daarmee nooit geheel samenvalt, tegelijkertijd ervaart hij echter zijn 'vragende zijnswijze' niet te kunnen ontlopen en is hij steeds 'gedoemd' zichzelf, hoe dan ook, te interpreteren. Als historisch-kultureel gekleurde manifestaties van de menselijke vraag naar zichzelf betreffen 'mensbeelden' steeds voorlopige 'antwoorden', die worden 'opgeroepen' door zijn participatie aan genoemd ontvouwingsproces, een participatie dankzij welke de veelvormige mogelijkheden, maar óók de begrenzingen van het 'chair du monde' kunnen oplichten.
In zijn 'connaturaliteit' en 'interlichamelijkheid' stuit de mens op mogelijkheidsvoorwaarden van zijn eigen zelfinterpretaties, waarbij die mogelijkheidsvoorwaarden tegelijk doen beseffen dat 'niet alles mogelijk is'. De menselijke 'mogelijkheden' zijn met

zijn 'onmogelijkheden' - inderdaad - tegelijkertijd gegeven.

Rekening houdend met de Merleau-Pontyaanse herwaardering van het menselijk lichaam en de daarmee verbonden relativering van het Westerse vrijheidsdenken, kan deze laatste uitspraak nu echter worden samengevat in de - ogenschijnlijk zo banale - bewering dat 'de mens een lichamelijk wezen is'. Dat 'lichamelijk zijn' moet dan zo worden begrepen dat het nooit 'op zichzelf' kan worden aangetroffen. Wel zagen we dat in aanduidingen als 'kerker' en 'machine' het aspekt van de onmogelijkheid van het menselijk lichaam zodanig werd verabsoluteerd, dat zijn mogelijkheid slechts via het poneren van een vrije tegenvoeter - de 'geest' - leek te kunnen worden veilig gesteld.
Als tijd- en plaatsafhankelijke metaforen bleken 'kerker' en 'machine' verbonden met mensbeelden, die thans begrepen kunnen worden als Grieks-Westerse 'antwoorden' op de menselijke vraag naar zichzelf, 'antwoorden', die een 'monddoodverklaring' van het menselijk lichaam vooronderstelden, hetgeen in laatste instantie vergelijkbaar is met een poging om zich aan de eigen haren uit het moeras te trekken.
Immers, die 'monddoodverklaring' is zelf een 'antwoord' van lichamelijke mensen en als zodanig contradictoir met zichzelf.
Toch kan dat niet wegnemen dat beelden als 'kerker' of 'machine' een zekere funktie kunnen vervullen. In de volgende paragraaf zal dat nog nader blijken.
Hier gaat het er uitsluitend om dergelijke beeldvormingen te relativeren en wel door ze te begrijpen als tijd- en plaatsafhankelijke transformaties van een menselijke zijnswijze, die daarmee niet uitputtend geartikuleerd is. Het zijn transformaties, die verwijzen naar een denkstramien, waarbinnen de veelvormige ontvouwing van het 'chair du monde' is toegeschroeid tot een dualisatie van subjekt en objekt.
Geheel in de geest van Merleau-Ponty spreekt Bernard (1972, 134) van het menselijk lichaam als "le symbole de tous les symboles existants ou possibles". En hij voegt daaraan de volgende formuleringen toe, die tegelijk kunnen dienen als een samenvatting van mijn huidige paragraaf:

> "C'est pourquoi on ne peut en parler et l'atteindre qu'à travers la diversité des discours symboliques formulé par chaque culture aux différents moments de l'histoire humaine, bref, à travers les innombrables mythes qu'elles ont forgés pour exprimer leurs fantasmes. La réalité du corps est l'horizon inaccessible et illusoire des mythes qui en parlent et prétendent en donner la vérité."

Op die "diversité" zal ik in de volgende paragraaf nader ingaan.

3. Lichaamsbeelden als mensbeelden.

3.1. Een lichaamsbeeldtypologie als mensbeeldtypologie.

Mensbeelden, als historisch-kultureel gekleurde 'antwoorden' op de menselijke vraag naar zichzelf, kunnen op verschillende manieren worden ingedeeld, afhankelijk van het indelingskriterium dat gehanteerd wordt. De keuze voor zo'n indelingskriterium hangt samen met de doelstelling van de indeling, het gebruik dat men er van maken wil. Dergelijke indelingskriteria kunnen van geheel verschillende ordes zijn. Neemt men de menselijke 'rationaliteit' als kriterium, dan kan men onderscheid maken tussen bijvoorbeeld een 'rationeel', een 'irrationeel' en een 'antirationeel' mensbeeld. En wanneer De Jager (1975) een bepaalde mensbeeldtypologie presenteert - te weten: een 'sociaal mensbeeld', een 'anti-sociaal mensbeeld', een 'a-sociaal mensbeeld' en een 'gemengd mensbeeld' (p. 28/29) - dan wordt 'sociabiliteit' als indelingskriterium gekozen. Deze keuze is zeker verdedigbaar vanuit de probleemstelling van de auteur, vanuit zijn - sociaalfilosofische - interesse. De Jager is geïnteresseerd in de relatie tussen individu en maatschappij, en als zodanig is het voor hem "van het grootste belang of men de mens naar zijn aard sociabel acht of niet" (p. 27). Vanuit een andere probleemstelling, vanuit een andere interesse, kan het echter juist relevant zijn een ander indelingskriterium als uitgangspunt te kiezen. Wel laat het zich vermoeden dat een indeling als die van De Jager gerelateerd zal kunnen worden aan andersoortige indelingen, bijvoorbeeld de mate waarin men de mens 'rationeel' acht. Dat laat zich met name daarom vermoeden, omdat de diverse indelingskriteria toch alle betrekking bedoelen te hebben op - weliswaar verschillende - dimensies van dat wezen, dat 'mens' genoemd wordt. 'Sociabiliteit' en 'rationaliteit' benoemen, zo zou men in het licht van de vorige paragraaf kunnen zeggen, bepaalde dimensies van de mens als lichamelijk wezen, bepaalde 'aspekten' van de manier, waarop de lichamelijke mens zich kan manifesteren. En als zodanig kan vermoed worden dat de specifieke interpretaties van die

'sociabiliteit' en 'rationaliteit' steeds een bepaalde visie op de menselijke lichamelijkheid zullen vooronderstellen. In verband met de visie van Schutz op 'sociabiliteit' wees ik bijvoorbeeld reeds (p. 144) op de studie van Coenen, waar deze de "negatieve visie op de lichamelijkheid" bij eerstgenoemde expliciet maakte. En in de vorige paragraaf bleek eveneens dat het begrip 'rationaliteit' in de Westerse kultuur overwegend zodanig is uitgelegd, dat dat gepaard ging met een 'monddoodverklaring' van het menselijk lichaam. Indelingskriteria voor mensbeelden hangen al met al niet in de lucht, maar verwijzen in laatste instantie steeds terug naar de besproken mogelijkheidsvoorwaarden van mensbeelden, in het bijzonder: de typische geaardheid van de lichamelijke zijnswijze van de mens.
Zoals gezegd, die lichamelijke zijnswijze is nooit 'op zichzelf', los van een bepaalde historisch-kulturele manifestatie aan te treffen. Wel maakt zij iedere manifestatie mogelijk en begrenst ze die tegelijkertijd.(57)
Wanneer in mensbeelden en typologieën daarvan het mens-zijn steeds "naar een bepaald gezichtspunt" (Kuiper 1980, 33) wordt aangeduid - b.v. 'sociabiliteit' - dan hoeft dat zeker niet strijdig te zijn met een "integrale mensbenadering" (Kuiper), omdat het dan steeds gaat om bepaalde "modi van heel de mens" (Kuiper), om bepaalde wijzen waarop de lichamelijke mens zich manifesteren kan. Wel is het te verwachten dat de manier, waarop een dergelijk gezichtspunt wordt 'ingevuld' direkt verwijst naar een bepaalde duiding van de menselijke lichamelijkheid. Als "symbole de tous les symboles existants ou possibles" (Bernard) is het menselijk lichaam als het ware op te vatten als toetssteen van de diverse indelingskriteria voor mensbeelden.

Wanneer in het volgende hoofdstuk gepoogd wordt 'mensbeelden achter bewegingsbeelden' te expliciteren, dan is het van belang een mensbeeldtypologie te ontwikkelen die zulks mogelijk maakt. Omdat mijn interesse in het bijzonder uitgaat naar bewegende mensen en het, zoals ik eerder betoogde, onbestreden is dat menselijk bewegen niet kan worden losgekoppeld van 'lichamelijke aktiviteit', ligt het voor de hand een mensbeeldtypologie te

concipiëren, waarbij de duiding van die 'lichamelijke aktiviteit' als indelingskriterium wordt gekozen. Dat kan echter, zoals in de vorige paragraaf bleek, niet gebeuren buiten de diversiteit van historisch-kultureel gekleurde interpretaties om. Pas als 'pluralisaties', pas in de "diversité" (Bernard) kan de lichamelijke zijnswijze van de mens manifest en geartikuleerd worden.
Die historisch-kultureel gekleurde interpretaties van het menselijk lichaam zal ik in het vervolg aanduiden met de term '<u>lichaamsbeelden</u>'. De term 'lichaamsbeeld' dient dan te worden opgevat als de in deze studie gekozen toespitsing van het begrip 'mensbeeld'. Er wordt derhalve onder verstaan: <u>een tijd- en plaatsafhankelijke, min of meer koherente, omlijnbare en op algemeengeldigheid gerichte interpretatie van wat het menselijk lichaam is en behoort te zijn</u>.
De rest van dit hoofdstuk zal nu verder gewijd worden aan de ontwikkeling van een lichaamsbeeld-typologie, met behulp waarvan het in het volgende hoofdstuk mogelijk wordt de bedoelde 'bewegingsleren van beperkte reikwijdte' te analyseren.

3.2. Er wordt veel gezegd over het menselijk lichaam.

Hoewel iedere vorm van 'kennis' de lichamelijke zijnswijze van de mens vooronderstelt, beoogt niet ieder kennissysteem, meer in het bijzonder iedere 'wetenschap', dat lichamelijk zijn uitdrukkelijk tot 'objekt' van studie te maken. Wèl ondervindt dat lichamelijk zijn een veel ruimere interesse dan uitsluitend vanuit de hoek van anatomen en fysiologen, de traditionele besprekers van 'vorm' en 'funktie' van het menselijk lichaam bij uitstek. Óók andere wetenschappelijke disciplines blijken, vanuit hun onderscheiden invalshoeken, het menselijk lichaam tot 'objekt' van studie te kunnen maken. In een willekeurige volgorde en zonder volledigheid te beogen kan dat via de volgende voorbeelden geïllustreerd worden:

- benaderingen van het menselijk lichaam vanuit de culturele antropologie (zie bijvoorbeeld 'The Anthropology of the Body', edited by J. Blacking (1977));
- benaderingen van het menselijk lichaam vanuit de semiologie (zie bijvoorbeeld 'De betekeniswereld van het lichaam' (De Witte) en 'Anatomical Classification and the Semiotics of the Body' (Ellen 1977));
- benaderingen van het menselijk lichaam vanuit de psycho-analyse (zie bijvoorbeeld 'L'approche psychanalytique du corps' (Bernard 1972, 75-104) en 'Leib und Unbewusztes' (Frostholm 1978));
- benaderingen van het menselijk lichaam vanuit de sociologie (zie bijvoorbeeld 'L'approche sociologique: le corps comme structure sociale et mythe' (Bernard 1972, 123-137), 'Die soziale Verwendung des Körpers' (Boltanski 1976) en 'The Body Reader. Social Aspects of the Human Body', edited by T. Polhemus (1978));
- benaderingen van het menselijk lichaam vanuit de psychologie.

  Hierbinnen blijkt met name aandacht te zijn voor een tweetal onderwerpen:
  - enerzijds het onderwerp 'Non-Verbale Communicatie' (N.V.C.) en/of 'lichaamstaal' en/of 'lichaamsexpressie'[58],
  - anderzijds - en hier dikwijls nauw mee verbonden - het onderwerp 'lichaamservaring/lichaamsbeleving', waarbinnen vooral het begrip 'lichaamsschema' een centrale plaats inneemt.[59]

Wanneer men bovendien in rekening brengt dat een 'Geschichte

des Körpers' (Kamper/Rittner 1976), een 'Cultuurgeschiedenis van het menselijk lichaam' (Kern 1977), een 'Philosophie du corps' (Bruaire 1968) resp. 'Philosophy of the Body' (Spicker 1970), een 'Somatopsychologie' (Bergsma 1977) en een bezinning op 'The body in Tantra' (Rawson 1975) alle voor mogelijk en - blijkbaar - ook wenselijk worden gehouden, dan kan moeilijk staande worden gehouden dat het menselijk lichaam zich slechts leent voor een eenduidige beschrijving. Er blijkt over het menselijk lichaam zeer veel gezegd te kunnen worden en daarbij heb ik dan nog afgezien van de talige en andersoortige artikulaties van schrijvers, dichters, beeldhouwers, schilders, journalisten en lichamelijke opvoeders. Dat steeds meer wetenschappelijke disciplines interesse tonen voor het menselijk lichaam is overigens wel van tamelijk recente datum en zou ten dele kunnen worden opgevat als een - weliswaar nader te verklaren - reaktie op de eerder gesignaleerde 'monddoodverklaring' van dat lichaam in de Grieks-Westerse kultuur. Bernard (1972, 13/14) schrijft in dit verband:

> "..., la civilisation qui était encore récemment une civilisation contre le corps, une répression du corps, semble se transformer en une civilisation du corps, la culture négative du corps en une culture positive, affirmative du corps. Le corps qui semblait ne pas pouvoir être une valeur culturelle est devenu une valeur-fétiche qui pénètre toutes les sphères de la culture: le corps est devenu le grand médiateur de la culture contemporaine en régime capitaliste hautement développé."

In die hedendaagse belangstelling voor het menselijk lichaam is soms zeker een wat overtrokken reaktie bespeurbaar op een 'onderdrukking' van vele eeuwen. Vooral in de stroom van literatuur over 'lichaamstaal', alsmede in de soms als wildgroei aandoende verbreiding van zogenaamde 'lichaamsgeoriënteerde therapieën'(60), kan dat bepaald worden waargenomen. Aan de andere kant mag in deze recente brede belangstelling voor het menselijk lichaam toch ook een aanwijzing worden gezien voor de principiële meerzinnigheid ervan. Blijkbaar laat dat menselijk lichaam, als mogelijkheidsvoorwaarde van ieder begripssysteem, zich nooit,

door geen van die systemen geheel vastleggen.
Wanneer ik me nu verder beperk tot die systemen, die als wetenschappelijke disciplines te kwalificeren zijn - anatomie, fysiologie, psychologie, sociologie, e.d. - dan moet de vraag gaan luiden in hoeverre binnen deze veelzijdige belangstelling voor het menselijk lichaam zich al dan niet verschillende lichaamsbeelden aandienen. Gaan bijvoorbeeld fysiologen en psychologen, wanneer zij over het menselijk lichaam spreken, uit van een principieel overeenkomstig lichaamsbeeld - ook al zeggen beiden daar dan iets anders over - of is dat niet het geval? Hoe kan men daaromtrent tot een beslissing komen? Een vraag, die uiteindelijk neerkomt op: hoe kan men lichaamsbeelden adekwaat indelen? Indien men op die vraag een antwoord zoekt dan is het intrigerend om te konstateren dat een analogie met gebruikelijke andere mensbeeldindelingen niet zo maar opgaat. In 3.1. noemde ik indelingen als 'rationeel', 'irrationeel' en 'antirationeel' enerzijds en 'sociaal', 'a-sociaal' en 'anti-sociaal' anderzijds. Dergelijke indelingen kenmerken zich primair door hun oppositionele karakter. Als ik bij de aanduiding 'lichamelijk' op analoge wijze te werk zou gaan, dan zou als oppositie een term als 'niet-lichamelijk' of 'on-lichamelijk' zich aandienen, hetgeen bezwaarlijk als een modus van lichamelijk-zijn gekwalificeerd kan worden. Door 'lichamelijk' tegenover 'niet-lichamelijk' te plaatsen zou bovendien het lichaam-geest dualisme hernieuwd bevestigd dreigen te worden.
In 3.4. zal ik een indeling van lichaamsbeelden introduceren, die aansluiting kan vinden bij de eerder in dit hoofdstuk besproken 'eenheid van het menselijk bestaan'. Daaraan voorafgaand is het echter gewenst - in 3.3. - een kritische beschouwing te wijden aan een gangbare oppositie, waarbij 'lichamelijk' weliswaar niet geplaatst wordt tegenover 'niet-lichamelijk' - of tegenover 'geestelijk' -, maar waarbij toch de gedachte naar voren komt dat het lichamelijke bestaan van de mens op tweeërlei wijze principieel uiteenvalt.

3.3. Het 'subjektieve' en 'objektieve' lichaam.

In nogal wat publikaties over lichamelijke opvoeding blijken auteurs uit te gaan van een 'principieel' onderscheid tussen de wijze waarop iemand zijn lichaam 'beleeft' en de manier waarop anderen - bijvoorbeeld wetenschappers - dat lichaam 'van buitenaf' beschouwen. Indien een dergelijk onderscheid inderdaad hout snijdt, dan ligt het enigszins voor de hand hierop een lichaamsbeeldtypologie te baseren. Zo'n typologie is dan een nadere uitwerking van de als 'principieel' gekwalificeerde tweedeling: het 'subjektieve' versus het 'objektieve' lichaam.
Hoewel het onderscheid tussen 'subjektieve beleving' en 'externe beschouwing' zeker niet kan worden uitgevlakt, meen ik niettemin dat het uiterst dubieus is om een indeling in lichaamsbeelden daarop te grondvesten. Om die mening te verduidelijken zal ik eerst wat nader stilstaan bij die zogenaamde 'subjektieve beleving' c.q. 'subjektieve ervaring'. Daarbij zal blijken dat die aanduiding op zichzelf al bijzonder meerduidig en gekompliceerd is.
Een goede illustratie daarvan trof ik aan bij Plügge (1967, 22). Op de vraag in hoeverre "wir, in gesunden Tagen, irgendetwas von unserem Inneren spüren" antwoordt deze auteur "dasz für den gesunden und tätigen Menschen ein Inneres als unreflektierte Erfahrung des Räumlichen kaum in Erscheinung tritt." Tegen de achtergrond van dat antwoord is het belangwekkend kennis te nemen van wat kinderen zeggen indien niettemin uitdrukkelijk naar de geaardheid van het 'inwendige' van hun lichaam gevraagd wordt. Plügge verwijst dan naar een studie uit 1934, uitgevoerd door Schilder en Wechsler, waarin deze aan kinderen tussen 5 en 13 jaar oud vroegen:"Woraus besteht dein Körper?" of "Was ist in deinem Körper?"

> "In den meisten Fällen antworteten sie:'das Essen', oder:'was man iszt', oder:'Huhn', 'Erdäpfel und Knochen', 'Wasser'. Recht häufig kam die Antwort: 'Blut', oder 'Blut und Knochen'. Einige meinten, innen sei 'Ich' (me).
> Je jünger die Kinder waren, desto weniger unterschieden sie Brust und Bauch. Trotzdem gaben einige Kinder bei der Frage nach dem Inneren die Antwort, die 'Seele' säsze innen. Aber vorwiegend

> stellten sie sich das Innere als 'Gegessenes', 'Eingeweide', 'Blut', 'Fett' vor. Offenbar spielten auch ihre Lieblingsspeisen in der Wahl der Antwort eine Rolle. Dan lauteten sie:'Eis', 'Süszes', 'Gemüse' oder dgl.
> Fragten die Autoren nach dem Inhalt des Kopfes, so ergab das Antworten wie z.B.:'Blut' oder 'Gehirn'. Eine kleinere Zahl von Kindern sagte: 'Gott machte es', oder:'Gott machte es aus Staub'. ... Schilder und Wechsler hatten Kinder im Alter von 5 bis 13 Jahren befragt. Je älter diese waren, desto mehr erschienen in den Antworten Einzelorgane, z.B. das 'Herz' oder der 'Magen'."

Plügge vermeldt vervolgens dat de betreffende onderzoekers de kwalifikaties 'korrekt', 'vollkommen' en 'richtig' in het bijzonder pleegden toe te kennen aan die antwoorden, die het meest overeenkwamen met de deskripties uit de anatomie. "Man hat den Eindruck, dasz die Autoren die objektive, anatomisch zutreffende Beschreibung für das Ideal hielten" (p. 23). Toch geven, aldus Plügge, de diverse antwoorden van de kinderen "nur in den seltensten Fällen etwas primär Empfundenes, etwas unreflektiert Erfahrenes wieder."

> "Man musz, um das Zustandekommen dieser kindlichen Aussagen und ihre verschiedenen Quellen zu durchschauen, sich darüber klar sein, dasz die Fragen der untersuchenden Autoren die Kinder in Verlegenheit gebracht haben. Zunächst ist das Kind, mehr noch als der Erwachsene, auf seine Welt, den Spielraum seiner Möglichkeiten und Intentionen, also nach auszen gerichtet. Sein Inneres ist ihm in doppelter Weise unproblematisch. Es meldet sich nicht, und es wird auch gar nicht gesucht oder befragt. Die Kinder muszten also irgendetwas auf diese für sie eigenartigen Fragen antworten. Und da gesunde Kinder von ihrem eigenen Inneren so gut wie gar keine leibliche Erfahrung haben, holten sie sich für ihre Antworten alles Material zusammen, wo sie es auch nur irgend herkriegen konnten. Auch hier gilt:'Woher nehmen und nicht stehlen?'. Sie verwendeten auf diese Weise Gesehenes, Gehörtes, Gelerntes, natürlich auch Erlebtes. Sie reimten 'falsche' und 'richtige' Vorstellungen, Rückschlüsse und Phantasien zusammen" (p. 23).

Waar Plügge - resumerend - attent op maakt is dat 'lichaamsbeleving' - in dit geval bij kinderen - een aanduiding kan zijn van een - geleerde - projektie van 'externe' kennis (b.v. die van de anatomie) en ervaring (b.v. het eten van aardappelen) 'in' het eigen 'innerlijk'. Volgens Plügge is in de beschreven ondervragingssituatie

sprake van een 'afdwinging' van een dergelijke introjektie, omdat een kind, "mehr noch als der Erwachsene" primair "nach auszen gerichtet" is. In het 'normale' geval moet 'lichaamsbeleving' z.i. gekwalificeerd worden als 'ervaring-aan-de-wereld'. (De 'wereld' als "Spielraum seiner Möglichkeiten und Intentionen"). Negatief geformuleerd doelt 'lichaamsbeleving' dan niet op een binnenhuidse gebeurtenis, die principieel als een privé-aangelegenheid zou moeten worden opgevat.
Dat een dergelijke zienswijze ook haar tegenhanger kent moge blijken uit de volgende twee illustraties.
In het kader van zijn bespreking van de als 'Gestalt-Körperarbeit' getypeerde 'lichaamsgeoriënteerde therapie' ('Körpertherapie') noemt Stevens (1977) "rationalisierendes Denken die einzige Gefahr, die ich kenne" (p. 226) en in dat licht formuleert hij:

> "Wir kontrollieren unseren Körper ständig. Unsere Art der Körperarbeit ist de-kontrollieren - den Körper tun lassen, was er tun möchte. Mein Körper weisz am besten, was ihm angenehm ist" (p. 227).

In schril kontrast met een in dat geval te veronderstellen 'ervaring-aan-de-wereld', zoals zojuist bij Plügge naar voren kwam, blijkt Stevens dan juist wèl het oog te hebben op een typisch binnenhuidse gebeurtenis. Hij schrijft:

> "Lernen, mit seinem Körper in Kontakt zu kommen, heiszt ganz einfach, sich bewuszt zu werden, was sich unter der Haut abspielt, ohne darüber nachzudenken" (p. 239).

Maakt Plügge melding van een uitdrukkelijke inspanning, die nodig is om in het eigen 'innerlijk' niets anders dan 'de buitenwereld' terug te vinden, Stevens meent via de uitschakeling van ieder "rationalisierend Denken" een toegangsweg ontdekt te hebben tot een 'onbezoedeld' binnenhuids gebeuren.
Via deze beide auteurs komt zo reeds naar voren dat het uitgangspunt van de 'subjektieve beleving' - en beiden vinden elkaar in dat uitgangspunt - bepaald nog geen éénduidig lichaamsbeeld behoeft te impliceren.
Een opvatting, die verwant is met die van Stevens en - eveneens - afwijkt van die van Plügge, wordt verwoord

door Arnold (1979). Dat afwijken is vooral daarom op z'n minst verrassend, omdat zowel Plügge als Arnold zichzelf als vertegenwoordigers van het existentieel-fenomenologische denken kwalificeren. Met name wil ik hier attenderen op hetgeen Arnold schrijft over wat iemand omtrent zijn lichaam ervaart als hij zich beweegt. Een dergelijke ervaring noemt Arnold 'kinaesthetische gewaarwording' of kortweg 'kinaesthesie'.

> "Kinaesthesis is the sense by means of which we experience the sensation of moving. It arises from the stimulation of receptors in joints, muscles, tendons and ... the semi-circular canals of the inner ear" (p. 60).

De kern van zijn opvatting hieromtrent brengt Arnold dan als volgt onder woorden:

> "... kinaesthesis is unique among the senses in that that to which I attend is <u>in</u> and <u>of</u> me rather than on the surface of or observable to me. ... it can be said that the 'object' of my perception, so to speak, is <u>internal</u> rather than <u>external</u>. The importance of this is that what I know kinaesthetically is always <u>private</u>. That is to say there are no common referents as there are, for example, when we look at <u>that</u> tree or touch <u>this</u> apple. As percipients we can attempt to describe what we feel as we move but since the 'object' of our attention is inner-directed and self-referential, it can never be shared in the same way; ..." (p. 91).

In deze en diverse andere passages(61) treedt aan het licht dat Arnold 'kinaesthetische gewaarwording' beschrijft in termen van <u>in</u> het lichaam, d.w.z. binnenhuids plaatsvindende processen.(62) Deze beschrijving blijkt dan verder gepaard te gaan met een scherpe scheiding tussen 'binnen' en 'buiten', alsmede tussen 'privé' en 'publiek'.

In het zopas genoemde boek van Plügge wordt niet uitdrukkelijk ingegaan op het verschijnsel van de 'kinaesthetische gewaarwording', zodat een vergelijking met de visie van Arnold niet goed mogelijk lijkt. Toch kan er wel degelijk iets meer over gezegd worden. Het boek van Plügge ademt namelijk geheel de geest van denkers als Marcel en Merleau-Ponty en de kritiek van deze twee op de visie, zoals hier via de woorden van Arnold uitgesproken, zal in de kern ongetwijfeld ook door Plügge gedeeld worden. Vanwege het grote belang

voor mijn onderwerp - 'lichaamsbeelden' - moet dan uitdrukkelijk worden vastgesteld dat de formuleringen van Arnold een visie op het menselijk lichaam vooronderstellen die, in weerwil van zijn verwijzing naar auteurs als Marcel en Merleau-Ponty, van hun opvatting duidelijk afwijkt. Als 'être-au-monde' ervaart de mens (ook) in zijn bewegend funktioneren zijn mogelijkheden en begrenzingen primair 'aan-de-wereld', zo zullen deze beide denkers gemeenschappelijk formuleren. Hier moet ik verder volstaan met de volgende woorden van Zaner (1971, 55), waarmee deze de zienswijze van Marcel samenvattend weergeeft:

> "It is not the case, ..., that ... kinaesthesias are themselves 'objects' for consciousness; rather, it is by means of them that consciousness direkts itself to 'objects' as transcendent to itself; they are lived, not 'looked at'."

Hiermee is ongetwijfeld het 'laatste woord' niet gesproken. Slechts het kontrast met de geciteerde formuleringen van Arnold moge thans echter belicht zijn.

Ter afsluiting van deze enkele illustraties wil ik wijzen op de studie van Boltanski (1976) over 'Die soziale Verwendung des Körpers'. Daarin beschrijft en interpreteert hij de uitkomsten van enquêtes, waarin aan mensen zeer onderscheiden vragen werden gesteld, alle betrekking hebbend op hun lichaamsbeleving. Als het meest in het oog springend kwam daarbij naar voren de grote afhankelijkheid van die beleving van de sociaal-ekonomische klasse, waartoe de ondervraagden behoorden. Nauw daarmee gelieerd is vervolgens de verbale kompetentie, op grond waarvan ervaringen van het eigen lichaam benoemd en gepreciseerd kunnen worden. De 'bevoordeling' van hogere sociaal-ekonomische klassen in dit opzicht doet hen een grotere 'gevoeligheid' in de vorm van bijvoorbeeld "Krankheitsempfindungen" vertonen dan dat bij lagere klassen het geval is. Boltanski schrijft in dat verband (p. 148):

> "Wenn die Fähigkeit, die Botschaften des Körpers zu hören, zu identifizieren und auszudrücken, variiert wie die Fähigkeit, sie zu verbalisieren und von den unteren zu den oberen Klassen anwächst, dann deshalb, weil Krankheitsempfindungen nicht das auszerordentliche Privileg besitzen, das der common sense ihnen häufig gewährt: sich ohne

> Sprache auszudrücken. Wahrnehmung und Identifizierung von Krankheitsempfindungen, 'ein Akt der Dechiffrierung, der sich als solcher nicht weisz' und der deshalb eine spezifische oder diffuse, implizite oder bewuszte Lehre verlangt, sind zunächst eine Funktion von Anzahl und Vielfältigkeit der Kategorien der Körperwahrnehmung, über die das Subjekt verfügt, d.h. abhängig von Reichtum und Präzision seines Empfindungsvokabulars und seiner gesellschaftlich konditionierten Fähigkeit, die Taxinomien der Krankheiten und Symptome zu handhaben und in Erinnerung zu rufen. Denn die Sprache, die dazu dient, Krankheitsempfindungen auszudrücken und ganz allgemein von Krankheit zu sprechen, konstituiert gleichzeitig die Erfahrung der gesellschaftlichen Subjekte von der Krankheit und drückt sie aus."

Deze vier illustraties laten duidelijk zien dat er nog weinig gemeenschappelijks is uitgesproken indien auteurs beweren hun uitgangspunt te willen nemen in de wijze waarop mensen hun lichaam beleven. De term 'lichaamsbeleving' blijkt bepaald meerzinnig te zijn. Suggereren auteurs als Stevens en Arnold dat een dergelijke beleving een niet door 'externe' faktoren bepaalde of bemiddelde binnenhuidse privé-ervaring betreft, Plügge en Boltanski onderkennen in die beleving primair een introjektie van buitenhuidse beïnvloedingen. De fenomenoloog Plügge attendeert daarbij vooral op faktoren uit de onmiddellijke en nabije 'leefwereld', de marxistisch geïnspireerde Boltanski bespeurt veeleer een sociaal-ekonomische determinatie.

Wanneer Baumann (1978, 91) schrijft:

> "Der eigene Körper kann niemals isoliert, begrenzt durch die Hautoberfläche, erlebt werden",

dan is dat een uitspraak, die door Stevens en Arnold niet onderschreven zal worden. Als 'binnenhuidse privé-ervaring' interpreteren zij 'lichaamsbeleving' in het licht van een vooronderstelde subjekt-objekt dichotomie, waarbij zij in het bijzonder de subjektivistisch-solipsistische variant daarvan lijken bij te vallen.(63)

Door Boltanski zal de betreffende uitspraak van Baumann ongetwijfeld met instemming worden begroet. Toch kan dat niet wegnemen dat ook bij hem een duidelijke tendens te bespeuren is om diezelfde subjekt-objekt dichotomie te bevestigen, zij het ditmaal vanuit een tegengestelde richting.

Bij Boltanski lijkt 'lichaamsbeleving' het gekonditioneerde produkt te zijn van een ekonomisch-maatschappelijke determinatie. De exclusieve aandacht voor respectievelijk 'binnen' (Stevens, Arnold) en 'buiten' (Boltanski) verwijst in beide gevallen naar een benadering van het menselijk lichaam, die moeilijk recht kan doen aan de dynamische grondstruktuur - 'het vormende midden' -, waarover ik eerder in dit hoofdstuk gesproken heb.
Het 'tegelijkertijd' van 'subjekt' en 'objekt' lijkt zich ten gunste van een verabsolutering van één der beide polen te hebben 'opgelost'.
In hoeverre is dit ook in de zienswijze van Plügge het geval? Zal hij met Boltanski de zojuist geciteerde uitspraak van Baumann zonder meer onderschrijven?
Omdat deze vraag een problematiek oproept, die een belangrijke rol blijkt te spelen binnen de theorievorming omtrent lichamelijke opvoeding, zal ik in een tweetal subparagrafen - 3.3.1. en 3.3.2. - hier eerst - vrij uitvoerig - op ingaan. Die uitvoerigheid is mede daarom gewenst omdat de in 3.4. te ontwikkelen lichaamsbeeld-typologie anders gemakkelijk zou kunnen worden misverstaan.

3.3.1. Lichaam 'hebben' en lichaam 'zijn'.

> "Mon corps est mien pour autant que je ne le regarde pas, que je ne mets pas entre lui et moi d'intervalle ou encore pour autant qu'il n'est pas objet pour moi, mais que je suis mon corps ... Dire je suis mon corps c'est supprimer l'intervalle que je rétablis au contraire si je dis que mon corps est mon instrument" (Marcel).(64)

In de vorige paragraaf werd via Plügge een opvatting van lichaamsbeleving aangestipt, die duidelijk de invloed doet herkennen van existentieel-fenomenologische denkers als Marcel, Sartre en Merleau-Ponty. Door deze denkers wordt, zij het met verschillende accenten, gezamenlijk geattendeerd op de bijzondere geaardheid van de menselijke lichamelijkheid. Mede verwijzend naar mijn eerdere beschouwingen over Merleau-Ponty kan deze bijzondere geaardheid thans kortweg als volgt worden getypeerd: de mens 'is' lichamelijk, wat niet uitsluit dat hij zijn lichaam ook 'hebben' kan, als ware het een 'instrumenteel ding'.
Zowel 'lichaam zijn' als 'lichaam hebben' benoemen ervaringsmodaliteiten van de menselijke bestaanswijze, met dien verstande dat eerstgenoemde als de mogelijkheidsvoorwaarde van de tweede beschouwd wordt en als zodanig de prioriteit toekomt. In de volgende formuleringen van Zaner (1971, 32) komt het standpunt van Marcel dienaangaande duidelijk naar voren:

> "A body, certainly, can be considered as an object, since 'a' body is, precisely, no one's (or, anyone's), and hence a possible instrument, a tool which can be used (as when a master uses his slave to build his castle). But, if I attempt to take my body as an instrument, I simply lose the sense, 'mine'. Accordingly, Marcel argues, to the degree that I take it as an instrument, I treat it as not-mine. Qua mine, my body is not an instrument, nor an object over against which I would be a subject. Taking it as an instrument is the position of most traditional thought, as well as that of 'first reflection'; taking it as mine is the position recovered by means of 'second reflection'. In this sense, second reflection is not a rebuttal of the results of first reflection; rather it is a recovery of the unity lost by first reflection, it is a recollecting (recueillement) of the pieces which were scattered by first reflection. What, however, is here recovered?

> My body qua mine is not something which I have: rather, it is the prototype of having, it is 'the first object, the prototype of object ... and it seems indeed that we here are at the most secret, the most profound, core of having. The body is the prototype of having'.
> In this sense, Marcel wants to speak of an 'absolute instrument'. My body is not itself either an object, an instrument, nor something had, but is that which in the first place makes possible any having whatever, any instrument, any object."

Met 'lichaam zijn' duidt Marcel derhalve een dermate bijzondere vorm van 'hebben' aan, dat het als "prototype of having" de mogelijkheidsvoorwaarde is van iedere vorm van 'hebben'. De verwantschap met het 'lichaam-subjekt' van Merleau-Ponty springt daarbij direkt in het oog. En deze verwantschap blijft eveneens aanwezig indien de vraag gesteld wordt naar de wijze waarop mensen van hun 'lichaam zijn' ervaring kunnen hebben. Indien mensen hun lichaam niet primair ervaren als een 'instrument', als een 'corps objectif' (Merleau-Ponty), als een 'en-soi' (Sartre), welke is dan de ervaringsmodaliteit die als 'primordiaal' (Merleau-Ponty) gekenschetst moet worden? Het antwoord op deze vraag voert ons weer terug naar hetgeen via Plügge reeds werd aangestipt en luidt kort en bondig: dat is een ervaring-aan-de-wereld.
'Lichaam-zijn' (Marcel) resp. 'lichaam-subjekt' (Merleau-Ponty) resp. 'le corps comme être-pour-soi' (Sartre) duiden alle een betrokkenheid op 'de wereld' aan - een 'être-au-monde' -, die zich primair als een 'kunnen', een 'pouvoir', manifesteert. Op p. 137 citeerde ik Kwant toen hij over de betekenis van het begrip 'subjekt' bij Merleau-Ponty opmerkte:

> "Op dit niveau - (van het lichaam-subjekt) - is de subjectiviteit niet zozeer een 'ik denk dat', maar een 'ik kan'. Merleau-Ponty bedoelt hiermede, dat deze subjectiviteit is een 'wereld-verstaan-in-actie', waarbij de actie op de voorgrond treedt en het verstaan in het duister blijft."

En naar aanleiding van Marcel schrijft Zaner (1971, 41):

> "When we, by way of second reflection, recapture that immediacy and original unity, however, we see that to feel is not to suffer, but rather to act, that it reveals at its center an activity, a making-of-oneself-open-to ..., a taking upon oneself

> (assumer), an accueillir. In short, sentir is participation, and the ground for this participation is my being-embodied, my embodiment by this body which is mine. Finally, to be incarnate is to be exposed, or open, to the world, to objects in it; and, in this sense, to be sensitive to objects is to be present to them, to be 'at' them, to belong to the world by participating in it by means of my body. This fundamental stratum of sentir Marcel calls my être-au-monde."

Een tweetal pagina's verder volgt in resumerende zin:

> "Thus, as Bergson had already pointed out, and as both Merleau-Ponty and Sartre will say later, my body is mine only because it is 'me-as-acting'; and, the world exists only because it is there for my acting on it, in so far as I am embodied as a 'felt' system of actions for which objects form a 'context' of poles of action. The 'feelings' which unite me to my body are thus a 'function of acting'; were it not for the fact that my body is the most immediate manifestation of my fundamental 'I can', my body would not be experienced by me as mine."

In dit laatste citaat komt tegelijk naar voren dat de betreffende wijze van ervaren van het eigen lichaam - te weten:'aan de wereld' en 'in het handelen' - niet gebaseerd bedoelt te zijn op een subjekt-objekt dichotomie. 'De wereld' is in het handelen geen ongeïnterpreteerde, mensonafhankelijke realiteit - zoals binnen een 'realistische' ontologie - als wel "a 'context' of poles of action", waarmee tegelijk het begrip 'betekenis' zich als onmisbaar aandient.(65) Ik zal daar in de rest van dit hoofdstuk nog enkele malen nader bij stilstaan.

Omdat in het volgende hoofdstuk welbepaalde theorieën over het menselijk bewegen geanalyseerd zullen worden en 'bewegen' kan worden opgevat als een bepaalde manier van 'aan-de-wereld-zijn', als een bepaalde manier van 'wereld-verstaan-in-actie', is het van groot belang de existentieel-fenomenologische benadering van het menselijk lichaam zo duidelijk mogelijk in kaart te brengen. En dat geldt dan in het bijzonder voor wat betreft de veronderstelde relatie tussen 'lichaam zijn' en 'lichaam hebben', tussen 'corps sujet' (c.q. 'corps phénoménal') en 'corps objectif'.

De vraag naar die relatie(66) is overigens zeker gemakkelijker

gesteld dan beantwoord, niet in de laatste plaats vanwege de diversiteit van de bij de verschillende auteurs waarneembare pogingen om tot zo'n antwoord te komen.
Het kan en zal niet mijn bedoeling zijn om al die pogingen te inventariseren en onderling te vergelijken. Ik zal mij in hoofdzaak richten tot een tweetal auteurs, die in het bijzonder geprobeerd hebben de existentieel-fenomenologische visie op het menselijk lichaam vruchtbaar te maken voor de lichamelijke opvoeding, te weten Grupe en Gordijn.
Waar dat voor het betoog van belang is zullen ook opvattingen van andere auteurs - aanvullend - worden aangehaald en besproken.

3.3.2. Het 'geleefde' en 'beleefde' lichaam.

> "... the only major philosophical attempt to study bodily expressivity has been phenomenological" (Poole 1975, 81).

In diverse (vakfilosofische) publikaties hebben Grupe - in West-Duitsland - en Gordijn - in Nederland - gepoogd de benadering van de menselijke lichamelijkheid, zoals die door existentieel-fenomenologische denkers is verwoord, vruchtbaar te maken voor theorievorming m.b.t. lichamelijke opvoeding. Beiden hebben zich daarbij bezonnen op de aard van de relatie tussen 'lichaam zijn' en 'lichaam hebben', een centrale onderscheiding bij auteurs als Marcel, Sartre en Merleau-Ponty. Een dergelijke bezinning is vooral daarom van belang, omdat de invoering van genoemde tweedeling zou kunnen resulteren in een hernieuwde bevestiging van de subjekt-objekt dichotomie, die men juist pretendeert overwonnen te hebben. Pilz (1973, 46) meent te moeten vaststellen

> "..., dasz auch Merleau-Pontys Ontologie des Menschen um eine Seinsunterscheidung - hier die Unterscheidung Leib-Körper(67)- nicht herumkommt. Ist einmal eine solche Unterscheidung getroffen - und sie ist offenbar unumgänglich -, dann stellt sich freilich sofort die Frage nach dem Zusammenhang beider Seinsweisen, die Frage, 'wie denn Leiblichkeit und Körperlichkeit zusammenhängen, wie es überhaupt zu dieser Zweiheit kommt."

En onmiddellijk voegt hij hieraan toe:

> "Der Versuch, diese Frage zu klären, führt freilich in eigentümliche Schwierigkeiten hinein, die ihren Ursprung zum Teil darin haben, dasz sich Merleau-Pontys Untersuchungen nahezu ausschliesz lich auf die Seinsbestimmung des 'phänomenalen Leibes' konzentrieren. Dies ist von seinen Voraussetzungen her durchaus verständlich: Denn den Leib als 'Gesichtspunkt für die Welt', als 'unser Mittel überhaupt, eine Welt zu haben' (notre moyen général d'avoir un monde) bestimmen, heiszt gleichzeitig, ihm den ontologischen Vorrang vor den Gegenständen in der Welt einräumen, zu denen ja auch der 'objektive Körper' als Gegenstand einzelwissenschaftlicher Forschung gehört; oder anders formuliert: die Betrachtung des Leibes unter dem Aspekt seiner Gegenständlichkeit bzw. Körperlichkeit setzt die Erfahrung des Leibes als Offenheit für die Welt überhaupt immer schon voraus."

Is hiermee - in globale zin - reeds iets gezegd omtrent de aard

van de betreffende samenhang, gedetailleerder zal ik nu Grupe en Gordijn hierover aan het woord laten.

Met Merleau-Ponty benadrukken Grupe en Gordijn het primaat van "die Erfahrung des Leibes als Offenheit für die Welt" (Pilz). De poging het subjekt-objekt-schema te doorbreken gaat bij Grupe (1969, 9) hand in hand met de opvatting "dasz die Leiblichkeit des Menschen als eine grundlegende und ausgezeichnete Weise seines In-der-Welt-Seins zu gelten hat."(68) Uitdrukkelijk formuleert hij:

> "Die Annahme des Weltbezugs des Leibes oder des Vollzugscharakters des Leibverhältnisses oder schlieszlich, was das gleiche bedeutet, die Auffassung des menschlichen In-der-Welt-Seins als 'Transzendenz' bzw. als 'Intentionalität' impliziert zugleich die Aufhebung der (theoretischen) Spaltung von Subjekt und Objekt" (p. 6).

Ook Gordijn wenst primair uit te gaan van "het nog niet geanalyseerde samenzijn van subject en object in hun oerverbondenheid" (1961, 12) en het is in dat licht dat hij de beschouwing van het menselijk lichaam begrepen wil zien.

> "Het menselijk lichaam mogen wij niet losdenken van de gehele mens die zich als lichaam manifesteert. Het lichaam is aan de ene kant volledig mijzelf, in die zin dat het lichaam mij behoort en mij kenbaar maakt. Anderzijds is het lichaam het centrum waar de relaties, de verbindingen tussen mij en de wereld buiten mij, samenkomen. Het lichaam is het trefpunt tussen mijzelf en al mijn eigenschappen en eigenaardigheden èn tussen deze eigen-aardige persoon en zijn wereld. Het lichaam is relatiecentrum. Het is de manifestatie èn de mogelijkheid van al mijn verhouden tot mijzelf en tot mijn wereld. Het is vrijwel onmogelijk hier de juiste woorden te vinden, zo verborgen is het geheim van onze lichamelijkheid" (Gordijn 1961, 13).

Dat de mens zichzelf als lichamelijk ervaart is voor Grupe en Gordijn in eerste instantie een aanduiding van het menselijke 'op de wereld betrokken zijn', het 'openstaan' voor en naar de wereld, kortom 'een intentioneel wezen zijn'.

> "Wij beleven onze zijnswijze als intentionele lichamelijkheid, als een betrokkenheid op de wereld en niet als het objekt-lichaam dat wij <u>hebben</u>" (Gordijn e.a. 1975, 17).

Lichaamservaring is in eerste instantie niets anders dan de ervaring van het 'aan-de-wereld-zijn' ('Zur-Welt-Sein', 'être-au-monde'), een opvatting, die we ook reeds door Plügge geformuleerd vonden.
In de zojuist geciteerde woorden van Gordijn wordt deze ervaringsmodus gesteld tegenover de ervaring van "het objekt-lichaam dat wij hebben". Sluiten deze beide - blijkbaar mogelijke - ervaringsmodi elkaar dan uit?
De formuleringen van Gordijn lijken dat wel te suggereren. Hoe moeten we ons de aard van de relatie tussen die ervaringsmodi voorstellen? En zijn er eventueel nog (veel) meer ervaringsmodi te onderscheiden? Grupe lijkt deze laatste vraag in elk geval instemmend te beantwoorden als hij schrijft:

> "Der müde Leib ist ein anderer als der Leib der Liebe oder des Sports, der kranke ein anderer als der gesunde, der Tanzleib ein anderer als der Geschlechtsleib oder der Arbeitsleib; und je nachdem, wie unser Leib ein anderer ist, sind auch wir verändert. Indem wir ihn verwandeln, verwandelt er uns und unsere Beziehungen zu unserer Welt" (p. 23).

Meer greep op deze ogenschijnlijke pluriformiteit meent Grupe te kunnen verkrijgen door onderscheid te maken tussen "der erlebte Leib" en "der gelebte Leib".
Het "gelebte Leib" - het 'geleefde lichaam' - komt dan overeen met wat Gordijn noemt "het intentionele lichaam als wijze van zijn" (1975, 16) en met wat door Buytendijk (1965, 66) is getypeerd als "het beschikbare lichaam". Grupe doelt hiermee op de wijze, waarop de mens 'normalerwijs' zijn lichaam ervaart, d.i. op onproblematische wijze 'gepasseerd'.

> "Wenn ich gesund bin, mich wohlfühle, in meiner Leistung nicht beeinträchtigt bin, bemerke ich meinen Leib nicht oder nur nebenbei wie die Hand, in die ich meinen Kopf stütze und an der ich im Nachdenken vorbeisehe. Im unbeeinträchtigten Handeln unterscheide ich mich nicht von ihm; ich bin mit ihm im unreflektierten Erleben und in der Unmittelbarkeit von Situationen identisch. Ich bin mein Bein, mein Fusz als die Möglichkeit zu laufen, Ball zu spielen, Rad zu fahren, zu tanzen. ... Ungestört handelnd bin ich auf die Dinge, die Situation, die Welt, nicht auf meinen Leib gerichtet. Ich bin über ihn hinaus, 'überschreite' ihn. Er bleibt im Hintergrund als der unauffällige 'Vermittler' zur Welt, als etwas 'Mediales', als das 'Vehikel' unseres 'Zur-Welt-Seins'"(p. 14).[69]

Van den Berg (1950) heeft deze ervaringsmodus van het menselijk lichaam ook uitvoerig beschreven. In navolging van Sartre spreekt hij van het lichaam als "passé sous silence" (p. 410), een aanduiding, die de onproblematische 'beschikbaarheid' van het lichaam bondig en raak typeert. Aan de hand van zijn bekende beschrijving van de bergbeklimmer laat Van den Berg zien dat de mens primair zijn lichaam beleeft 'aan de wereld'. In het handelen wordt het lichaam ervaren als een "wereld der gerundiva" (p. 409), als een vanzelfsprekende mogelijkheid 'om te ...'.[70]

> "De qualiteiten van het lichaam: zijn afmetingen, zijn vaardigheid, zijn geoefendheid en kwetsbaarheid kunnen slechts duidelijk worden als het lichaam zelf vergeten, overgeslagen is, gedepasseerd is naar het werk of het landschap terwille waarvan dit depasseren nodig werd. Nur das Verhalten erklärt den Körper[71], hoe lang ik mijn hand ook onderzoekend bekijk, ik ontdek er op deze wijze nooit de vaardigheid van. Deze essentiële eigenschap wordt pas gereleveerd wanneer ik, mijn hand vergetend, opga in het werk dat de hand verricht. Ik mag rechter en linker hand zo lang en zo minutieus vergelijken als ik wens, nooit zie ik zo de handigheid van de rechter en de onhandigheid van de linker, dit verschil openbaart zich pas als ik ga zagen, timmeren of schrijven, doch ook dan wordt weer deze tol betaald, dat ik beide handen oversla" (p. 404).

Geheel in dezelfde lijn formuleren Gordijn e.a. (1975, 17):

> "Het intentionele lichaam is het gepasseerde lichaam. Al doende ga ik aan mijn lichaam voorbij en voel mij in mijn lichamelijk bestaan onbeperkt. De grenzen die ik bij mijn bewegen ervaar en beleef, zijn geen grenzen van het lichaam-objekt, maar zijn begrenzingen, die de buitenwereld of mijn doelstelling aan mijn bewegend gedragen stellen. Het niet kunnen wordt als iets van de wereld ervaren. Het kind dat blokken opstapelt, merkt zijn tekort aan innervatie en koördinatieschema aan die blokken; als een eigenschap niet van hemzelf maar van de blokken die hem irriteren omdat zij voor hem zo moeilijk stapelbaar zijn. De vermoeidheid ervaren wij aan de steile helling die wij beklimmen. Pijn in de ogen door lang lezen ervaren wij aan het boek dat daar voor ons is. ... De intentionele lichamelijkheid duidt dus op een zijnswijze waarbij ik beantwoordend bij de dingen en de mensen ben en aan mijn lichaam als objekt voorbij ga."

Al met al wordt met het 'geleefde lichaam' dus gedoeld op een modus van lichaamservaring, die zich voordoet wanneer de mens

zijn lichaam '<u>is</u>' en onproblematisch, op tal van manieren - bijvoorbeeld bewegend, denkend, voelend, sprekend, kortom 'handelend' -, betrokken is op en omgaat met medemensen en dingen. 'Lichaam zijn' wil in deze zin zeggen: de wereld als beantwoordbaar ervaren, d.w.z. 'kunnen handelen'.

> "Op letterlijk onvoorstelbare wijze blijkt ons de bruikbaarheid van ons lichaam in de daadwerkelijke uitvoering van de handeling" (Gordijn e.a. 1975, 17).

De door Van den Berg genoemde "qualiteiten van het lichaam" worden 'gepasseerd' en dienen zich niet op een andere wijze aan - worden niet 'bemerkt' - dan als "iets van de wereld" (Gordijn). De wereld is <u>handelend</u> beantwoordbaar en "het niet kunnen wordt als iets van de wereld ervaren."(72)
We hebben hier van doen met een ervaringsmodus van het menselijk lichaam, waarbij het 'je peux' - als 'vanzelf-sprekende mogelijkheid' - (nog) niet vergezeld gaat met een beleving van gescheidenheid tussen subjekt en objekt. Ook Grupe (p. 15) duidt hierop als hij schrijft:

> "Vor aller Zuwendung, vor aller Reflexion bedeutet unser Leib die konkrete und nicht weiter reflektierte Weise unseres In-der-Welt-Seins."

<u>In</u> het handelen wordt de lichamelijke zijnswijze van de mens 'aan de wereld' ervaren, en de meest adekwate duiding daarvan wordt dan ook bereikt indien zulks in termen van <u>werkwoorden</u> wordt weergegeven. Juist het dynamische karakter van werkwoorden kan optimaal recht doen aan hetgeen door existentieel-fenomenologische denkers met formuleringen als 'être-au-monde' en 'Zur-Welt-Sein' bedoeld is.(73) Wanneer Schroten (1970, 40) opmerkt:

> "Denken, voelen, willen, bewustzijn en dergelijke zijn geen 'dingen', maar <u>werkwoorden</u> die duiden op mogelijkheden van de lichamelijke mens. Evenals lopen, zwemmen en spreken",

dan kan dit nu zodanig worden begrepen dat deze - en andere - werkwoorden evenzovele manifestaties betreffen van het menselijke 'Zur-Welt-Sein', d.i. 'lichamelijk zijn'.(74)
Het belang van deze konstatering is niet gering met het oog op deze studie, in het bijzonder omdat daarin het werkwoord (!) 'bewegen' een centrale plaats inneemt. Verderop zal dat nog uitdrukkelijk blijken. Op deze plaats moet ik evenwel met deze

enkele opmerkingen volstaan en keer ik terug naar de te onderscheiden ervaringsmodi van het menselijk lichaam.

De ervaringsmodus waarbij er wél sprake is van "Zuwendung" en "Reflexion" wordt door Grupe benoemd als "der erlebte Leib" (het 'beleefde' - in de zin van 'bemerkte' - lichaam). Deze variant komt overeen met wat hij soms ook wel "Leib-Haben" noemt en met wat door Gordijn als "mijn lichaam als objekt" wordt getypeerd.
Kenmerkend bij Grupe is dat hij met het 'beleefde lichaam' het oog heeft op een wijze van 'aan-de-wereld-zijn', die zich aandient wanneer, om wat voor reden dan ook, de hiervoor genoemde onproblematische betrokkenheid verstoord en tot 'probleem' wordt.

> "Unser Leib (als erlebter Leib) taucht immer erst dort auf, wo sich seine 'Sperrigkeit' (Bollnow) bemerkbar macht, wo das Ungenügen zu einer bestimmten Aufgabe, die Unzulänglichkeit, das Nicht-Können, das Zu-Schwach-Sein, wo körperliche Anfälligkeit und Störbarkeit, Müdigkeit oder Krankheit unser Handeln behindern. Die ursprüngliche Übereinstimmung von Ich und Leib wird gestört. Es tritt nunmehr eine mehr oder weniger deutliche Auflösung des bislang unbeeinträchtigten Situations- und Handlungszusammenhangs von Ich, Leib und Welt ein" (Grupe, p. 15).

De beide ervaringsmodi - het 'geleefde lichaam' en het 'beleefde lichaam' - worden door Grupe opgevat als varianten binnen het menselijke 'Zur-Welt-Sein', en wel als twee extremen "eines veränderlichen und ständig sich wandelnden Verhältnisses ...; zwischen ihnen liegen viele weitere Bedeutungen und Möglichkeiten" (p. 7). Daarmee wil hij dan tevens zeggen dat geen der beide varianten 'op zichzelf' en 'absoluut' gesteld mag worden.
Door op deze pluriformiteit te attenderen komt de zienswijze van Grupe overeen met de eerder besproken opvattingen van Merleau-Ponty en veel minder met die van bijvoorbeeld Sartre. Globaal gesproken bleek de filosofie van Merleau-Ponty als een 'en-en'-denken getypeerd te kunnen worden, de ontologie van Sartre - 'pour-soi' versus 'en-soi' - kan veel meer als een vorm van 'of-of'-denken worden aangemerkt. Dadelijk zullen we zien dat de opvattingen van Gordijn over

lichaamservaring meer een Sartriaanse zienswijze openbaren dan dat bij Grupe het geval is.
Grupe ziet de genoemde ervaringsmodi van het menselijk lichaam niet als elkaar uitsluitende alternatieven, maar hij wijst op een polaire spanningsverhouding, die voortdurend aan verandering onderhevig is. Die zienswijze van Grupe sluit geheel aan bij wat de eerder genoemde Plügge (1967) schrijft over "die Verschränkung von menschlicher Leiblichkeit und Körperlichkeit". Plügge meent dat de in existentieel-fenomenologische kringen met zoveel graagte gebezigde formule:"wir sind leiblich, haben aber Körperliches", het gevaar loopt in een nieuw soort dualisme uit te monden. Z.i. kan met deze formule het laatste woord zeker niet gesproken zijn.

> "Diese Formulierung ist jedoch eine nur sehr vorläufige und auch anfechtbare Beschreibung des eigenartigen Charakters unserer Leiblichkeit. Denn man könnte ihr, so wie sie bisher dasteht entnehmen, das Leibliches und Körperliches etwas Gegensätzliches oder gar sich einander Ausschliessendes seien. Das jedoch ist, ..., gemeinhin nicht der Fall. Leibliches und Körperliches sind, streng genommen, nicht einmal zwei Aspekte, also etwa Resultate einer naturwissenschaftlichen und phänomenologischen Fragestellung. Am ehesten kann man noch von 'Charakteren' sprechen, die, je nach Situation, in der Erscheinung unseres Leibes jeweils vorder- oder hintergründig werden können" (Plügge 1967, 62).

De beide modi van lichaamservaring - 'Leiblichkeit' en 'Körperlichkeit' - zijn steeds in iedere situatie als aanwezig te veronderstellen, zij het op een niet steeds identieke wijze. Elk kan meer of minder op de voorgrond treden.

> "Gewisz, im Alltag sind sie meist durch das Leben verschmolzen, gleichsam 'zusammengelebt'. Ihre Unvergleichbarkeiten tauchen im alltäglichen Handeln und Engagiertsein kaum auf. In der alltäglichen Begegnung und in der Zuwendung zur Welt überwiegt der 'leibliche' Charakter, d.h. Leiblichkeit als Vorgang, Vermittlung, als sich ständig Wandelndes. Die 'körperlichen' Qualitäten im Sinne eines Dinglich-Gegenständlichen und damit Determinierten treten dagegen zurück. Sie sind in Bewegung und Wahrnehmung, in Engagement und Weltbezug aufgehoben" (p. 61).

Net als Grupe wijst Plügge op het overheersende karakter van de probleemloze 'passering' van het lichaam - de ervaring als 'Leiblichkeit' - in het alledaagse doen en laten van als 'gezond' te typeren mensen.(75) Toch, zo meent Plügge, is de ervaring als 'Körperlichkeit' daarin steeds, zij het 'onbemerkt', 'geleefd' - "hintergründig" - opgenomen. Ja sterker nog,

> "es darf ... nicht vergessen werden, dasz die ersten Spuren dinglicher Merkmale in unserer Leiblichkeit schon im gesunden Bereich zu finden sind" (p. 62).

Overheersend treden deze kenmerken echter pas naar voren in "Grenzsituationen" - bijvoorbeeld bij vermoeidheid en uitputting - als ook "in der Pathologie" (p. 62).

> "... der vorwiegende Bereich der Erscheinung des Gegenständlichen bis zum Lastenden ist ... das Reich der Pathologie. Das Auftreten eines Drucks oder eines Gewichts in der Brust, ein Engegefühl oder auch nur das Erscheinen von etwas unvermutet Anwesendem in uns, Völle- oder Leergefühl im Bauch usw. bringen in die gelebte Leiblichkeit, in der es sonst einfach nur ein Können, Dürfen, Mögen, Sich-Engagieren als Ausdruck ausgewogenen Wohlbefindens gibt, den Charakter des Dinghaften, Fremden hinein.(76) Das Körperlich-Gegenständliche erscheint als eine Art von Gerinnung im Sinne der Änderung eines Aggregatzustandes der sonst unbemerkten Leiblichkeit - so, als ob ich plötzlich die Luft, die ich sonst im Ein- und Ausatmen nicht spüre, als etwas Dinghaftes, Konsistentes bemerkte. Die res extensa taucht phänomenal im Herzen des sonst unbemerkt gelebten Leibes auf" (p. 63).

In zijn boek geeft Plügge - zelf psychiater - tal van voorbeelden, die de bedoeling hebben te illustreren dat vooral "im Pathologischen Bereich" de ervaring van het lichaam als 'Körper' de boventoon kan gaan voeren; tegelijk laat hij echter steeds zien dat de 'leibliche' ondertoon altijd - hoe zacht ook - blijft meeklinken.(77) Juist in pathologische situaties dient zich de spanning tussen deze beide ervaringsmodi zeer nadrukkelijk aan. Men zou ook kunnen zeggen: de mens wordt in die gevallen uitdrukkelijk bepaald bij het tegelijkertijd van zijn eigen 'mogelijkheid' en 'onmogelijkheid', een gelijktijdigheid, die hij in het 'gezonde' bestaan niet zelden dreigt te 'vergeten'. In onze Grieks-

Westerse kultuur blijkt dat 'vergeten' maar al te dikwijls te zijn uitgemond in het postuleren van een menselijke 'vrijheid', die ten diepste als overmoedig en aanmatigend gekwalificeerd moet worden en in die zin kan juist het terrein van de pathologie de mens doen herinneren aan de eerder besproken mogelijkheidsvoorwaarden van zijn bestaan. Een herwaardering van de 'spreek-mogelijkheid' van het menselijk lichaam, hetgeen, zoals we eerder betoogden, gepaard gaat met een relativering van het Westerse vrijheids-denken, lijkt een principiële voorwaarde te zijn om het menselijke 'lijden' anders - positiever - te begrijpen dan uitsluitend in termen van een 'belemmering' van 'vrijheid'. Deze opmerking is in dit bestek van belang omdat de samenhang tussen het 'geleefde' lichaam en het 'beleefde' lichaam ook begrepen kan worden in termen, die direkt herinneren aan het Sartriaanse vrijheids-denken en als zodanig het tegelijkertijd van 'mogelijkheid' en 'onmogelijkheid' te weinig in rekening kunnen brengen. In dat geval dreigt de menselijke 'onmogelijkheid' - zijn 'en-soi'-zijn - een negatieve duiding te verkrijgen, die herinneringen oproept aan de kerker-metafoor, waarover ik eerder sprak. Ik meen dat deze tendens soms aanwezig is in de Sartriaans geïnspireerde visie van Gordijn, welke ik nu wat nader zal bespreken.

In zijn 'Bewegingsonderwijs' (1961, 11) schrijft Gordijn dat er twee manieren zijn waarop het menselijk lichaam benaderd kan worden:

> "... het lichaam als voorwerp, als stukje natuur, als vorm, als structuur, als functiemogelijkheid, èn het lichaam dat mijn bestaanswijze is, dat ik ben, waarin ik aanwezig ben, waarmee ik mij aan de wereld openbaar als die en die te zijn, als beleefd lichaam, als relatiecentrum tussen Ik en de wereld."

Indien men deze laatste benadering kiest - "de bestudering van het beleefde lichaam" (p. 11) - dan betekent dat dat men "de mens in zijn gedragingen" dient te onderzoeken. Deze benadering gaat uit van "het nog niet geanalyseerde samenzijn van subject en object in hun oerverbondenheid" (p. 12). Wordt daarentegen het lichaam als "object" bestudeerd, dan wordt het uit de "structuursamenhang" van "de levende mens

en zijn wereld" gelicht. Het is in dat geval "ons analytisch denken ... dat dit oergebondene scheidt" (p. 12). Van een in het handelen op onproblematische wijze 'passeren' van het lichaam is dan geen sprake meer; er kan dan niet meer gesproken worden van het 'beleefde lichaam'.
In terminologische zin dreigt nu wel enige verwarring te ontstaan. Immers, waar Gordijn spreekt over het 'beleefde lichaam', daar doelt hij op datgene, wat Grupe "der gelebte Leib" noemde. En waar Grupe sprak over "der erlebte Leib", daar spreekt Gordijn van het "lichaam als objekt", zijnde een 'produkt' van "ons analytisch denken". Het "lichaam als objekt" typeert de wijze waarop het lichaam zich voordoet aan de 'objektiverende blik' van bijvoorbeeld de analyserende wetenschapper. Afwijkend van Grupe meent Gordijn dat die objektiverende blik 'van buitenaf' - blijkbaar - niet aansluit bij een mogelijke - en reële - modus van lichaamsbeleving. Voorts lijkt het zo te zijn dat 'lichaamsbeleving' (het "beleefde lichaam") en 'lichaam als objekt' elkaar op polemische wijze uitsluiten. De mens 'beleeft' zijn lichaam, d.w.z. 'passeert' het in het handelen op onproblematische wijze, of hij is 'overgeleverd' aan de objektiverende blik van bijvoorbeeld de analyserende wetenschapper. In dit laatste geval wordt aan de menselijke ervaring - blijkbaar - geen recht gedaan.(78) Tussen 'lichaamsbeleving' en 'objektiverende wetenschap' lijkt een niet-overbrugbare kloof te bestaan, wat herkenbaar wordt in formuleringen als:

> "Het anatomisch-fysiologisch onderzoek verstrekt geen gegevens over het lichaam zoals ik het beleef en ervaar, zoals het voor mijn bewustzijn bestaat" (Gordijn 1961, 12). (Onderstreping door mij. J.T.).

In het licht van een dergelijke - radikale - visie valt de relevantie van anatomisch-fysiologisch onderzoek als uiterst minimaal te kwalificeren. In elk geval kunnen de resultaten ervan geen licht werpen op de ervaringswerkelijkheid van mensen.
Wie nu echter kennis neemt van de ontwikkelingsgang in het denken van Gordijn, die bespeurt dat deze 'anti-wetenschappelijke' stellingname geleidelijkaan is verzwakt. In die verzwakking kunnen twee momenten geïdentificeerd worden, die ik hier ter

wille van de duidelijkheid afzonderlijk zal kenschetsen, maar waarmee niet gezegd wil zijn dat ze ook 'na elkaar' zijn opgetreden.

Allereerst duid ik dan op het moment dat het 'beleefde lichaam' weliswaar geïdentificeerd blijft worden met het 'gepasseerde lichaam' - "der gelebte Leib" (Grupe) -, maar dat aan "het anatomisch-fysiologisch onderzoek" een zekere funktie wordt toegekend, óók t.a.v. het verstrekken van "gegevens over het lichaam zoals ik het beleef". Deze funktie kan worden omschreven als het leveren van kennis omtrent 'voorwaardelijkheden'. In 'Inleiding tot het bewegingsonderwijs' (1968, 29) schrijft Gordijn:

> "Bij de bestudering van het menselijk gedrag beginnen wij met het beschouwen van het menselijk gedrag als relationele gebeurtenis. De anatomische, fysiologische, psychologische en sociologische voorwaardelijkheden waarop de mogelijkheid tot het gedrag steunt, kunnen pas achteraf als feiten, naar hun betekenis in de gebeurtenis, worden onderzocht en gewaardeerd." (Eerste onderstreping door mij. J.T.).

Gordijn wijst hier dus op het belang van 'voorwaardelijkheden', waarvan de betekenis pas 'achteraf' kan worden vastgesteld, maar die niettemin de "mogelijkheid tot gedrag" 'steunen'. Men zou ook kunnen zeggen: het gaat om 'noodzakelijke', niet om 'afdoende' voorwaarden. Zonder die 'voorwaardelijkheden' kan van gedrag geen sprake zijn, kennis van die 'voorwaardelijkheden' maakt dat gedrag nog niet begrijpelijk en/of voorspelbaar.

In dit opzicht lijkt het standpunt van Gordijn sterk met dat van Buytendijk overeen te komen, vooral als deze schrijft ([4]1966, 28):

> "Zelfs een volledige anatomische kennis leert ons slechts, welke bewegingen mogelijk zijn, wat zou kunnen gebeuren, niet wat werkelijk gebeuren moet. Terwijl men ... van een machine vooruit kan zeggen, hoe zij bewegen zal, is dit, ... bij een dier of mens op grond van de structuurkennis nooit mogelijk. Slechts a posteriori kan men, bij volledig morfologisch inzicht, aangeven, welke delen van het lichaam, welke cellen en banen in het zenuwstelsel, de middelen waren, waardoor de beweging tot stand kwam."

In de volgende passage komt de verwantschap met deze woorden van Buytendijk nog eens uitdrukkelijk naar voren:

> "Op letterlijk onvoorstelbare wijze blijkt ons de bruikbaarheid van ons lichaam in de daadwerkelijke uitvoering van de handeling. Om de bruikbaarheid

> te leren kennen, moeten wij niet uitgaan van de structuren van het lichaam-object, maar van de handeling, de actie, de beweging waarin de bruikbaarheid zichtbaar wordt. Vanzelfsprekend steunt de intentionaliteit, de bruikbaarheid van het lichaam op de objectief gegeven anatomische en fysiologische feiten - (Onderstreping door mij. J.T.) -, maar vanuit deze feiten kunnen wij niet opmaken wat werkelijk mogelijk is, wat er in de handeling gebeuren kan.(79) Niemand kan uit de anatomische vorm en uit de fysiologische verrichtingssystemen begrijpen, hoe ingewikkelde bewegingspatronen tegelijkertijd en in snelle opeenvolging, met grote nauwkeurigheid b.v. door een violist of een acrobaat kunnen worden uitgevoerd" (Gordijn 1968, 25).

Wanneer "de bruikbaarheid van het lichaam" dus "vanzelfsprekend steunt op de objectief gegeven anatomische en fysiologische feiten", dan is daarmee een opvatting verwoord, die de eerder gesignaleerde 'anti-wetenschappelijke' stellingname duidelijk verzwakt. Het "geen gegevens verschaffen over het lichaam zoals ik het beleef" heeft plaats gemaakt voor het "vanzelfsprekend" steunen van die beleving op "anatomische en fysiologische feiten".

Het komt mij voor dat een serieus nemen van dit laatste standpunt de erkenning dient te impliceren dat anatomen en fysiologen met 'werkelijkheid' van het menselijk lichaam bezig zijn, 'werkelijkheid', zonder welke (ook) het 'beleefde lichaam' uiteindelijk nooit begrepen kan worden. Indien het ene 'steunt op' het andere, dan is er alle reden om te veronderstellen dat zowel 'dingmatigheid' als 'passering' daarvan - stel al dat deze termen (voor het moment) even aangehouden worden - de geaardheid van de menselijke lichamelijkheid ten diepste karakteriseren. En dat pleit dan vervolgens weer voor de eerder genoemde - Merleau-Pontyaans geïnspireerde - opvatting van Grupe en Plügge, volgens welke zowel 'Körperlichkeit' als 'Leiblichkeit' ervaringsmodi van het menselijk lichaam aanduiden, die elkaar niet uitsluiten. In de geciteerde passages treffen we deze opvatting bij Gordijn niet aan. Gordijn kan dan ook de vraag verwachten welke precies de betekenis is van een aanduiding als 'steunen op'.(80)

Indien anatomisch-fysiologische kennis niet principieel 'van een andere wereld' is, maar - zoals Gordijn erkent - betrekking

heeft op voorwaardelijkheden, zonder welke gedrag niet mogelijk is, dan moet dat aanleiding zijn om zich vragen te stellen naar de antropologische mogelijkheidsvoorwaarden daarvan. Wanneer Gordijn bij voorbaat uitgaat van een scheiding tussen het 'beleefde lichaam' en het 'lichaam als objekt', is het dan - in tweede instantie - mogelijk deze weer met elkaar te verzoenen? Hoe kan het 'beleefde lichaam' steunen op het 'lichaam als objekt', wanneer laatstgenoemde geen deel heeft aan de menselijke ervaring, maar deze niettemin - "vanzelfsprekend" - mogelijk maakt? Het heeft er alle schijn van dat Gordijn, in weerwil van zijn bedoelingen, het traditionele 'subjekt-objekt-schema' (nog) bevestigt door a priori uit te gaan van een scheiding tussen 'subjektieve beleving' en 'objektief gegeven anatomische en fysiologische feiten'. De tweedeling 'het beleefde lichaam' versus 'het lichaam-objekt' figureert bij Gordijn als een residu van een door hem afgezworen denkpatroon, waarbinnen hij zichzelf ongewild in de 'subjektieve' hoek plaatst.(81)

Door te wijzen op deze erkenning van de - bescheiden - rol van het 'lichaam-objekt' heb ik nog niet geheel recht gedaan aan de ontwikkelingsgang in het denken van Gordijn. Een tweede moment daarin dient zich aan wanneer onderkend gaat worden dat de mens zijn lichaam ook als 'objekt' kan beleven. De kennis van de anatomie en de fysiologie blijkt aan te sluiten bij een mógelijke ervaringsmodus van het lichaam. Niettemin zal dadelijk blijken dat deze onderkenning opnieuw gepaard gaat met een - weliswaar andere - onoverbrugbaar geachte tweedeling.
De mogelijkheid om het eigen lichaam als 'objekt' te beleven wordt in 1968 (p. 22) op de volgende wijze verwoord:

> "Ik kan mijn lichaam beleven als object. Het is voor mij dan iets dat ik wil leren kennen, wil onderhouden, wil beheersen als ware het een echt object. Ik kan mij tegenover mijn lichaam opstellen, het anatomisch-fysiologisch onderzoeken."

En in 1975 (p. 18) heet het:

> "Tenslotte kan het lichaam gezien worden als ding, als lichaam-objekt. Het is het lichaam dat ik ervaar als de tandarts mij een kies trekt. Dan beleef ik mijn lichaam als objekt."

In formuleringen als deze komt een standpunt naar voren, waarbij niet (meer) wordt uitgegaan van de tweedeling 'het beleefde lichaam' (= het 'gepasseerde' lichaam) versus 'het lichaam-objekt' (= "anatomisch-fysiologische feiten"), maar deze beide worden nu gezien als onderscheidbare modi van lichaamsbeleving. Deze beide modi worden in 1975 benoemd als "het intentionele lichaam als wijze van zijn" (d.i. "der gelebte Leib" in termen van Grupe) en "het objekt-lichaam" (d.i. - nu (!) - "der erlebte Leib" in termen van Grupe).
Wanneer de mens zijn lichaam 'is', d.w.z. zijn lichaam 'passeert', d.w.z. zich gedraagt, dan laat hij - in één gebeuren - zien "hoe hij is" en "hoe hij doet", hetgeen respektievelijk "presentatie" en "adekwatie" genoemd wordt (p. 19). Wanneer de mens zijn lichaam beleeft "als objekt", dan is er sprake van een "polarisatie" tussen hem en zijn wereld (p. 19), dan kan hij zijn lichaam niet (meer) passeren, dan beleeft hij zijn wereld als niet-beantwoordbaar, hetgeen benoemd wordt als "presentie". Hiermee wordt een standpunt verwoord dat direkt aan dat van Grupe en Plügge doet denken. Toch blijft er nog een belangrijk verschilpunt te memoreren. Anders dan deze auteurs ziet Gordijn beide ervaringsmodi van het lichaam namelijk niet als zodanig met elkaar verweven, dat ze in iedere situatie steeds beide - meer of minder nadrukkelijk - aanwezig zijn, maar vat hij ze op als tegenstellingen, die elkaar uitsluiten. De mens beleeft zijn lichaam steeds òf als 'gepasseerd' òf als 'objekt' en tertium non datur.
Ook déze gespletenheid in de menselijke ervaringswerkelijkheid is m.i. slechts dan in antropologische zin te rechtvaardigen, indien het traditionele 'subjekt-objekt-schema' bij voorbaat als vertrekpunt wordt geaccepteerd. En gezien het feit dat Gordijn juist van dat vertrekpunt afscheid bedoelt te nemen, lijkt het me toe dat ook in dit geval van een niet onderkende erfenis gesproken moet worden. De beschouwingen van Grupe en Plügge over lichaamsbeleving sluiten beter aan bij de ook door Gordijn voorgestane antropologische

vooronderstellingen dan dit in de formuleringen van de laatste tot uitdrukking komt. En via Grupe en Plügge blijk ik al met al weer te moeten terugkeren naar Merleau-Ponty indien het 'geleefde lichaam' en het 'beleefde lichaam' als elkaar niet uitsluitende varianten van een onderliggende 'eenheid' begrepen moeten worden.

3.3.3. De eenheid en veelheid van het menselijk lichaam.

Via de noties 'kerker' en 'machine' liet ik eerder in dit hoofdstuk zien dat een poging om 'lichaamsbeelden' in kaart te brengen onontkoombaar wordt beïnvloed door een erfenis van Griekse oorsprong. Tegen de achtergrond van een principiële subjekt-objekt dichotomie is in de Westerse kultuur het menselijk lichaam overwegend 'monddood' verklaard, hetgeen de diverse dualistische en materialistische mensbeelden (mede) mogelijk maakte. Door o.a. te attenderen op enige centrale noties in het bijbelse mensbeeld kon getoond worden dat een onderkenning van de 'spreek-mogelijkheid' van het menselijk lichaam onverbrekelijk verbonden is met een ontologie en een antropologie, waarbinnen 'subjekt' en 'objekt' en 'lichaam' en 'geest' niet a priori van elkaar worden losgekoppeld. Het aanbrengen van onderscheidingen - onontkoombaar en zinvol - dreigt steeds uit te lopen op het poneren van onoverbrugbare tegenstellingen zodra 'vergeten' wordt dat die onderscheidingen pas kunnen oplichten tegen een ondergrond die ze mogelijk maakt. Een nadere bezinning op die 'ondergrond' deed mij met Merleau-Ponty stuiten op een verwevenheid van mens en wereld, die zich onttrekt aan een beschrijving in termen van 'vrijheid' en 'gebondenheid', ja iedere - verabsoluteerde - ponering daarvan ontmaskert als een poging van de mens om zijn vragende zijnswijze te ontlopen. Als lichamelijk wezen ervaart de mens een verwevenheid met en een betrokkenheid op 'het andere' en 'de ander', waaraan hij zich nooit volledig kan onttrekken en waarin hij tegelijk nooit 'restloos' kan opgaan. In de geest van en onder verwijzing naar Merleau-Ponty schrijft Van der Veeken (1978, 5) in dit opzicht:

> "De ervaring van een gerichtheid op de wereld door het lichaam: het is een ervaring waar ik principieel niet over heen kan; het is de uiteindelijke grond, en men moet begrijpen dat er verder niets te begrijpen is. Wat gegeven is, is niet een helder bewustzijn, en ook niet een louter zijn, maar een ervaring, een omgaan van een eindig subject met een ondoorzichtige werkelijkheid ('un être opaque, d'où il émerge mais où il reste engagé')."

Zoals gezegd, in onze Westerse kultuur is het menselijk lichaam niet zelden in naam der 'geestelijke vrijheid' (Descartes, Popper/Eccles) 'monddood' verklaard en geïnterpreteerd in termen van "louter zijn" ('res extensa'; 'fysisch objekt'). In de voorgaande paragrafen zijn auteurs aan het woord gekomen bij wie een verzet daartegen gepaard ging met een benadrukking van het menselijk lichaam als 'mogelijkheid tot spreken', d.w.z. als 'wereld-verstaan-in-actie'. Door auteurs als Van den Berg, Grupe, Plügge en Gordijn werd - zij het niet steeds op dezelfde wijze en met verschillende termen en begrippen - het lichamelijke 'recht van spreken' benadrukt en getypeerd. Als verzet tegen een overheersende 'monddoodverklaring' kan de betekenis van een dergelijk pleidooi voor 'het lichaam als subjekt' niet gemakkelijk overschat worden.
Thans moet evenwel de vraag gesteld worden of en in hoeverre de door genoemde auteurs gemaakte onderscheidingen aanleiding kunnen zijn om daarop een lichaamsbeeldtypologie te baseren. Kunnen gangbare tweedelingen als 'lichaam hebben'/'lichaam zijn', 'het geleefde lichaam'/'het beleefde lichaam', 'het lichaam als subjekt'/'het lichaam als objekt', e.d., dienst doen om lichaamsbeelden adekwaat in kaart te brengen?
Ik zal deze vraag <u>ontkennend</u> beantwoorden op grond van de primaire overweging dat genoemde tweedelingen over het algemeen zodanig worden opgevat <u>dat ze het traditionele 'subjekt-objekt denken' feitelijk in stand houden en bevestigen</u>. En waar dat niet het geval is zal een andersoortige indeling m.i. meer zicht kunnen geven op de voorgestane opvatting dan met behulp van de zojuist genoemde tweedelingen mogelijk is. Op dit laatste zal ik in de volgende paragraaf uitvoerig ingaan. Nu eerst iets meer over de zojuist genoemde primaire overweging.

In algemene zin kan men stellen dat tweedelingen als 'lichaam hebben'/'lichaam zijn', 'het geleefde lichaam'/'het beleefde lichaam', e.d., zodanig kunnen worden opgevat dat ze aan het monddood-verklaarde lichaam (het lichaam als 'objekt')

uitsluitend een 'sprekend lichaam' (het lichaam als 'subjekt') toevoegen. Als reaktie op een historische monddoodverklaring ontstaat dan een handhaving daarvan door er een 'alternatief lichaam' tegenover te plaatsen, waarbij die twee 'lichamen' vervolgens - eventueel - polemisch tegen elkaar worden uitgespeeld.
Iets van een dergelijke polemiek werd reeds zichtbaar bij Gordijn toen ik konstateerde dat hij de ervaring van het lichaam als 'intentionele lichamelijkheid' onverenigbaar achtte met de ervaring van het lichaam als 'objekt'.
In het eerste geval, zo citeerde ik Gordijn, ga ik al doende aan mijn lichaam voorbij "en voel mij in mijn lichamelijk bestaan onbeperkt" - (Onderstreping door mij. J.T.) -, in het tweede geval is de intentionaliteit "tot nul gedaald", wat ervaren wordt als "handelingsonmogelijkheid" (Gordijn e.a. 1975, 45).
Op het nivo van lichaamservaring dreigt op deze wijze terug te keren wat traditioneel gekoppeld is geweest aan de lichaam-geest dichotomie. De 'onbeperkte vrijheid' is thans verplaatst van het domein van 'de geest' naar dat van 'de intentionele lichamelijkheid', de ervaring van 'handelingsonmogelijkheid' bevestigt de traditionele monddoodverklaring van het menselijk lichaam ('intentionaliteit tot nul gedaald'). Door uit te gaan van een onoverbrugbare tweedeling tussen 'intentionele lichamelijkheid' en 'lichaam-objekt' is het gevaar niet denkbeeldig dat Gordijn aan de eerste 'te veel' geeft en aan de tweede 'te weinig', daarmee - in weerwil van zijn bedoelingen - het traditionele 'subjekt-objekt denken' op hernieuwde wijze bijvallend.
Nu hebben we eerder gezien dat het 'lichaam als objekt' door Gordijn niet steeds onderkend is als een mogelijke modus van lichaamsbeleving. Soms bleek hij er ook of uitsluitend mee te bedoelen: het lichaam, zoals dat door anderen - bijvoorbeeld wetenschappers - 'van buitenaf' kan worden waargenomen. En men zou nu kunnen opperen dat het onderscheid tussen 'het lichaam zoals beleefd' - hoe die 'beleving' dan ook verder wordt opgevat - en 'het lichaam zoals (van buitenaf) waargenomen' toch een tweedeling betreft, die moeilijk kan

worden weggewist en als zodanig uitgangspunt zou kunnen zijn voor een indeling van lichaamsbeelden.
Inderdaad is er alle reden om 'subjektieve beleving' en 'externe waarneming' niet met elkaar te identificeren. Het probleem is nu evenwel dat er ná deze vaststelling weinig meer in dit opzicht te vermelden valt. Zodra die 'vermelding' namelijk wel plaatsvindt - via gebaren, woorden of anderszins - is 'subjektieve beleving' immers onmiddellijk opgenomen in intersubjektieve interpretatiekaders en als zodanig nooit volstrekt 'subjektief' meer. En ook al omdat ik in deze studie uitsluitend gericht ben op 'lichaamsbeelden', zoals die talig geartikuleerd worden, kan een - eventueel te veronderstellen - (nog) niet talig geartikuleerde 'subjektieve lichaamsbeleving' moeilijk uitgangspunt zijn voor het ontwerpen van een lichaamsbeeldtypologie. De wijze waarop over 'lichaamsbeleving' gesproken wordt blijkt zowel bijzonder variabel te zijn(82) als ook steeds te resulteren in formuleringen, die het onderscheid tussen het 'subjektieve' en het 'objektieve' gezichtspunt geheel doen vervagen. 'Subjektieve lichaamsbeleving' is, in de zin zoals deze ge- en besproken wordt, blijkbaar nooit geheel 'subjektief'. Aan de andere kant moet tegelijk gezegd worden dat de uitsprakensystemen, die door 'externe' waarnemers (bijvoorbeeld wetenschappers) over het menselijk lichaam ontworpen worden, steeds - tóch - blijken te beantwoorden aan mógelijke ervaringsmodi van dat lichaam. Mensen blijken hun lichaam (ook) te ervaren in talige coderingen, die door 'externe' waarnemers aan dat lichaam worden toegekend. In 3.3. gaf ik daarvan enige illustraties.
En zo moet al met al de konklusie luiden dat het zogenaamde 'subjektieve' en 'objektieve' gezichtspunt niet uitgangspunt kunnen zijn voor een lichaamsbeeldtypologie, omdat <u>geen van beide duidelijk en konsistent kan worden staande gehouden</u>. Uitsprakensystemen van wetenschappers beantwoorden - hoe eenzijdig en gereduceerd soms ook - onontkoombaar aan mogelijke ervaringsmodi van het menselijk lichaam, 'subjektieve belevingen' kunnen slechts binnen een 'Kommunikationsgemeinschaft' (Apel) als zodanig geïdentificeerd en manifest worden.

In zijn spreken over zijn lichaam is het de mens niet mogelijk volstrekt 'subjektief' te zijn; een volstrekt 'objektief' gezichtspunt is de mens evenmin gegeven omdat hij zich - óók als wetenschapper - in laatste instantie niet kan onttrekken aan een ervaringswerkelijkheid, waaraan hij deel heeft en die hij bedoelt te beschrijven. "De ervaring van een gerichtheid op de wereld door het lichaam" is, zoals Van der Veeken formuleerde, "een ervaring waar ik principieel niet over heen kan". Die ervaring, waarin het onderscheid tussen het 'subjektieve' en het 'objektieve' gezichtspunt zich nog niet als polariteit heeft voltrokken, is aanduiding van de principiële eenheid van de lichamelijk-menselijke zijnswijze. Deze zijnswijze, zo schreef ik eerder, onttrekt zich aan een beschrijving middels traditionele kategorieën als 'subjekt' en 'objekt', omdat ze deze onderscheidingen eerst mogelijk maakt en als dualiteit herkenbaar doet worden. Die dualiteit - zelf een tweesporige verenging van een in principe pluriforme ontvouwingsmogelijkheid van het Merleau-Pontyaanse 'chair du monde' - ging in de Grieks-Westerse kultuur gepaard met een monddoodverklaring van het menselijk lichaam, welke niet opgeheven lijkt te worden door haar te kontrasteren met een antithese, hetzij door een principieel onderscheid tussen het 'lichaam zoals beleefd' versus het 'lichaam zoals (extern) waargenomen' te poneren, hetzij door uit te gaan van elkaar uitsluitende modi van lichaamsbeleving.
Als een "horizon inaccessible et illusoire des mythes qui en parlent et prétendent en donner la vérité" (Bernard) valt het menselijk lichaam nooit samen met wat erover gezegd wordt. Tegelijkertijd zijn die verschillende "mythes" evenzovele - historisch-kultureel gekleurde - pluralisaties van dat menselijk lichaam, dat alleen daarin zich kan manifesteren.
In de volgende paragraaf zal nu een lichaamsbeeldtypologie worden gepresenteerd, die ten opzichte van het 'subjektieve' en het 'objektieve' gezichtspunt indifferent is en die zowel aan de 'eenheid' van het menselijk lichaam als aan de 'veelheid' daarvan recht kan doen.

3.4. Het substantiële en het relationele lichaamsbeeld.

"Notre projet: Démystifier une
certaine image du corps."
(Bernard 1972, 14).

De bestudering van 'Le corps' (1972) van Bernard vormde voor mij een belangrijke aanleiding om een gangbaar, historisch gegroeid lichaamsbeeld als zodanig te gaan onderkennen en relativeren. In voorgaande paragrafen werden reeds diverse varianten van dat lichaamsbeeld aangeduid toen ik attent maakte op een overheersende monddoodverklaring van het menselijk lichaam in onze Grieks-Westerse kultuur. Die monddoodverklaring bleek onlosmakelijk verbonden te zijn met de acceptatie van een principiële subjekt-objekt dichotomie. We zagen bovendien dat reakties op die monddoodverklaring niet zelden uitmonden in tweedelingen, die diezelfde subjekt-objekt dichotomie blijven bevestigen.
Bernard stelt zich in genoemd boek in het bijzonder ten doel die bepaalde visie op het menselijk lichaam te ont-mystificeren, volgens welke dat lichaam een 'gesloten' en 'intieme' realiteit zou zijn - 'datgene wat binnen de huid is' - en in afwijking daarvan pleit hij voor een visie, die alle nadruk legt op de 'openheid' van dat lichaam en de sociale mediatiefunktie ervan.
De diverse, hier niet nader te bespreken, argumenten en illustraties in dit boek van Bernard, alsmede de reeds genoemde bijbelse gezichtspunten en existentieel-fenomenologische beschouwingen van vooral Merleau-Ponty fungeren gezamenlijk als een komplex van beweegredenen, op grond waarvan ik een tweedeling zal introduceren, die zowel aan de 'eenheid' als de 'veelheid' van het menselijk lichaam recht kan doen.
Die tweedeling zal ik benoemen als resp. het '<u>relationele lichaamsbeeld</u>' en het '<u>substantiële lichaamsbeeld</u>'.
Eerst zal ik - in 3.4.1. en 3.4.2. - deze beide lichaamsbeelden afzonderlijk wat nader typeren. Daarbij zal blijken dat binnen elk van de twee nadere onderscheidingen gemaakt kunnen worden.
In 3.4.3. zal ik dan vervolgens beide lichaamsbeelden in hun onderlinge samenhang onder de loep nemen.

3.4.1. Het substantiële lichaamsbeeld.

Met het 'substantiële lichaamsbeeld' bedoel ik een interpretatie van het menselijk lichaam aan te duiden, volgens welke dat lichaam wordt opgevat als: de huid en wat daardoor 'omhuld' wordt.
Met deze globale typering kan echter zeker niet worden volstaan. Immers, op pag. 152 omschreef ik 'lichaamsbeeld' als: een tijd- en plaatsafhankelijke, min of meer koherente, omlijnbare en op algemeengeldigheid gerichte interpretatie van wat het menselijk lichaam is en behoort te zijn.
En juist vanwege die koherentie en omlijnbaarheid is het noodzakelijk de zojuist gegeven typering in verband te brengen met een ruimer geheel van woorden en begrippen, in het licht waarvan ze pas betekenis kan krijgen.
Dit verband wordt reeds enigszins herkenbaar in de keuze voor de term 'substantieel'. Met deze term wil ik uitdrukkelijk verwijzen naar het begrip 'substantie'.
Wel moet daarbij direkt bedacht worden dat dit - wijsgerig zwaar beladen - begrip een lange geschiedenis achter de rug heeft en zeker niet steeds hetzelfde heeft betekend.(83)
Afgezien daarvan kan met dit begrip toch die connotatie verbonden worden, dat duidelijk isoleerbare en specificeerbare entiteiten - 'dingen' of 'gebeurtenissen' - geacht worden van andere entiteiten te kunnen worden afgegrensd, en wel zodanig, dat die afgrenzing de identiteit van die entiteiten onverlet laat. De eventuele relatie van dergelijke entiteiten met andere vat men in dat geval op als een accidenteel, sekundair kenmerk, waarvan de bijzondere geaardheid via empirisch onderzoek kan worden vastgesteld. In empirisch-wetenschappelijk onderzoek blijkt dit substantiële denken zich te manifesteren in het zoeken naar verbanden - bijvoorbeeld 'correlaties' - tussen 'variabelen', die a priori als onafhankelijk van elkaar worden geïdentificeerd en beschreven.(84) De Boer (1980, 20) spreekt te dien aanzien van "het postulaat van de analyseerbaarheid", op grond waarvan 'feiten' en 'gebeurtenissen' bij voorbaat onafhankelijk van elkaar geïsoleerd worden en de onderlinge relaties als 'uitwendig',

als 'extern' worden gekwalificeerd. Ter verduidelijking zal ik De Boer over deze '<u>externalisering</u> van relaties' wat uitgebreider aan het woord laten. Hij schrijft (p. 24/25):

> "Deze <u>externalisering</u> wordt met name duidelijk als we de mens in het oog vatten. Wanneer we de bril van het analytische denken opzetten, wordt hij getransformeerd tot een complex van onderling (logisch) onafhankelijke factoren. ...
> Stel iemand verricht een bepaalde handeling. In deze optiek zijn er dan twee onafhankelijke gebeurtenissen (in het jargon: <u>events</u>), een fysische en een mentale. De eerste, het gedrag (<u>behavior</u>) is zichtbaar, maar omdat het vrijwillig gedrag is, moet er een vrije wil als oorzaak achter zitten. Die laatste gebeurtenis is echter onwaarneembaar en alleen voor introspectie toegankelijk. Zo hebben we te doen met twee reeksen gebeurtenissen, elk met een eigen toegangsweg. Een probleem dat kan rijzen is dit: Wanneer we een aparte mentale entiteit, de wil, moeten aannemen om de vrijwilligheid van het gedrag te verklaren, waarin bestaat dan de vrijwilligheid van die wilsdaad? Moeten we niet weer een nieuwe wil aannemen die de oorzaak is van die wilsdaad? Dit leidt, zoals Ryle betoogt, tot een regressus in infinitum. Bovendien ontstaat het onoplosbare probleem hoe deze twee reeksen, de uitwendige en de inwendige, met elkaar samenhangen. Mentalisten en fysicalisten voeren voorts een verwoede strijd over de vraag of de tweede serie herleidbaar is tot de eerste. Daarbij zijn ze vergeten dat het hele probleem ontstaat door een gemeenschappelijk apriori: het postulaat van de analyseerbaarheid dat hier niet als regel of model (Von Wright), maar als beschrijving van de werkelijkheid wordt beschouwd. Het fungeert als ontologisch axioma, inhoudend dat de realiteit uit logisch onafhankelijke gebeurtenissen bestaat (...). De mens wordt onder de druk van dat apriori tot een hybridisch geheel van fysische en mentale factoren."(85)

Deze woorden van De Boer zijn vooral daarom ook belangwekkend omdat ze direkt aansluiting kunnen vinden bij wat ik in eerdere paragrafen heb beschreven. Vanuit een wat andere invalshoek - namelijk: gericht op lichaamsbeelden - wees ik op de nauwe samenhang tussen de traditionele monddoodverklaring van het menselijk lichaam en de acceptatie van een dualistisch (of materialistisch-monistisch) mensbeeld. Binnen een dergelijk mensbeeld worden lichamelijke gebeurtenissen a priori geacht onafhankelijk van andere gebeurtenissen geïsoleerd te kunnen worden, zonder dat dat reperkussies heeft voor de geaardheid ervan. Eventueel te veronderstellen relaties moeten in dat geval als 'extern' worden opgevat. En in dat licht meen ik

dat de traditionele monddoodverklaring van het menselijk lichaam, zoals binnen het dualistische (en materialistisch-monistische) mensbeeld het geval is, zich laat herformuleren in termen, die verwijzen naar de acceptatie van een substantieel lichaamsbeeld.
Een dergelijk lichaamsbeeld valt niet samen met de benadering van het menselijk lichaam binnen één wetenschappelijke discipline. De in 3.2. door mij opgeworpen vraag of psychologen, fysiologen, sociologen, anatomen e.d., wanneer zij zich richten op een bestudering van het menselijk lichaam, elk van een 'eigen' lichaamsbeeld uitgaan, kan thans dan ook ontkennend worden beantwoord. Veeleer mag men aannemen dat het substantiële lichaamsbeeld steeds deel zal uitmaken van het geheel van vooronderstellingen, dat iedere empirisch-analytische benadering van het menselijk lichaam mogelijk maakt.(86) Ook staat het substantiële lichaamsbeeld haaks op de eerder besproken tweedeling 'het lichaam zoals beleefd' versus 'het lichaam zoals (van buitenaf) waargenomen'. Zowel in het ene als in het andere geval kan er wel of niet van een substantieel lichaamsbeeld sprake zijn.
In alle onderscheidbare varianten is de acceptatie van een substantieel lichaamsbeeld steeds daaraan herkenbaar, dat gemeend wordt dat de 'grens' tussen 'binnen' en 'buiten' (in principe) nauwkeurig te bepalen is, zodat de scheiding tussen 'interne' en 'externe' variabelen als zinvol verschijnt. Globaal gesproken wordt die 'grens' gewoonlijk geïdentificeerd met de huid, zodat, zoals ik reeds opmerkte, het lichaam samenvalt met 'de huid en wat daardoor omhuld wordt'.
Het meest duidelijk kan het substantiële lichaamsbeeld worden aangetroffen in de gangbare fysiologie en anatomie. Wanneer men zich daarvan een eerste idee wil vormen dan behoeft men slechts een willekeurige anatomische atlas door te bladeren. Bijzonder intrigerend in dergelijke atlassen is de wijze waarop tekenaren de genoemde grens-funktie van de huid een rol laten spelen. Op verreweg de meeste afbeeldingen worden uitsluitend binnen-huidse strukturen zichtbaar gemaakt. Op een aantal wordt de huid deels zichtbaar, deels afgestroopt getoond. De, voor anatomen, minst interessante afbeeldingen zijn duidelijk die, waarbij de huid geheel, 'omhullend' getoond

wordt.[87] Afbeeldingen van buiten-huidse gebeurtenissen pleegt men in anatomische atlassen niet aan te treffen. Daaruit blijkt mede dat, óók in het geval uitsluitend binnen-huidse strukturen getoond worden, die huid - toch - als 'grens' fungeert.
Dat men het substantiële lichaamsbeeld ook kan aantreffen in publikaties over 'lichaamsbeleving' werd in 3.3. reeds geïllustreerd via met name enkele citaten van Arnold.[88] In zijn beschouwingen over 'kinaesthetische gewaarwording' werd een lichaamsbeeld herkenbaar, waarbij een principiële scheiding tussen 'binnen' en 'buiten' uitdrukkelijk werd beklemtoond. Paradigmatisch zijn in dit opzicht ook de beschouwingen van Funke (1980) over 'Körpererfahrung'. Deze auteur schrijft (p. 13):

> "Körpererfahrungen gehen aus von den sinnlichen Empfindungen, für die unser Körper eine sehr differenzierte und vielfältige Ausstattung im Bau und der Funktion des Nervensystems besitzt. Eine Empfindung ist eine psychologische Erscheinung, die durch die Reizung sensibler Nervenenden entsteht. Die Reize verwandeln sich in eine Erregung, die eine bestimmte Qualität der Wahrnehmung auslöst. Um die verschiedenen Modalitäten der Empfindungen genauer zu erfassen, spricht die Sinnesphysiologie von unterschiedlichen Reizrezeptoren. Sie unterscheidet die Exterorezeptoren von den Interorezeptoren. Exterorezeptoren sind solche, die die Verbindung des Organismus zu seiner äuszeren Umgebung herstellen. Interorezeptoren sind diejenigen, die Reize aufnehmen, welche der Organismus selbst hervorbringt."

In deze - en andere, hier niet geciteerde - passages komt duidelijk de eerder genoemde 'externalisering van relaties' naar voren, gebaseerd op een vooronderstelde scheiding tussen binnen- en buitenwereld. Tegelijk ontmoet een dergelijke visie onontkoombaar de via de woorden van De Boer reeds gememoreerde problemen van iedere vorm van het dualistische mensbeeld. Hoe moet men zich immers voorstellen dat een "Empfindung" - als "psychologische Erscheinung" - <u>ontstaat</u> "durch die Reizung sensibler Nervenenden"?
In zijn bijdrage wekt Funke niet de indruk zich over een dergelijke vraagstelling bezorgd te maken. Als een aan- en afvoerende 'buffer' tussen 'psychische ervaringen' en een

komplexe 'buitenwereld' wordt het menselijk lichaam door hem a priori opgevat als een isoleerbare entiteit, waarbij de huid als grens fungeert.[89]

Dat ook de gangbare, d.w.z. empirisch-analytische fysiologie steunt op een substantieel lichaamsbeeld werd in de formuleringen van Funke reeds mede aangestipt. Uitgebreider heeft vooral Metz[90] hierop, in nogal kritische zin, de aandacht gevestigd. Toegesneden op het verschijnsel 'pijnbeleven' schrijft Metz onder meer (1974, 26):

> "De fluctuatie van de pijn onder invloed van ..., niet-fysiologische, invloeden uit het milieu van de pijnlijder tast het verklaringsschema der fysiologie in zijn kern aan. Het lichamelijk pijnbeleven blijkt dimensies te bezitten die de grenzen van het organisme, van het menselijk lichaam te buiten, waarschijnlijk zelfs: te boven gaan. De pijn is niet alleen een symptoom van de desintegratie van de pijnlijder, het is tevens een symptoom van zijn situatie, van de kwaliteit van zijn relaties, van zijn bestaan."

En even verder (p. 27) heet het:

> "Voor de fysiologie is het pijnbeleven de registratie van (afwijkende) <u>processen in de structuren van het lichaam</u> van de pijnlijder." (Onderstreping door mij. J.T.).

In de door mij verkozen terminologie signaleert Metz derhalve een visie op het menselijk lichaam, die als 'substantieel' kan worden aangemerkt en die (o.a.) door de gangbare fysiologie wordt verondersteld. In het licht van zijn eigen, 'relationele' visie is bij Metz een tendens bespeurbaar om dat substantiële lichaamsbeeld nogal negatief te beoordelen. De fysiologie, zo zegt hij, "is geen leer van het geïntegreerde menselijk bestaan, noch van het menselijk lichaam: zij is een leer van een gedesintegreerd organisme" (1974, 25). Van belang is verder dat het vooronderstelde lichaamsbeeld in de empirisch-analytische fysiologie ook daar doet stuiten op de onoverkomelijkheden van het dualistische mensbeeld, die gewoonlijk óf niet worden onderkend óf buiten haken worden geplaatst. Dat 'buiten haken plaatsen' blijkt dan meestal neer te komen op een doorverwijzing naar de kompetentie van anderen, bijvoorbeeld filosofen. Niet zonder ironie schrijft Metz ([4]1975, 94) in dit verband:

> "Streng genomen kent de pijntheorie geen oorzaak voor de pijn. Zij gaat uit van een causaal verband tussen

> de afwijkingen en de hersenprocessen die zij oproepen. Vervolgens neemt zij aan dat, op hun beurt, de hersenprocessen het pijnbeleven veroorzaken. De pijnfysiologie beperkt haar onderzoek tot de eerste schakel van die causale keten. Zij is genoodzaakt daarvan af te zien omdat het pijnbeleven zich aan de greep van het zintuigfysiologisch onderzoek onttrekt. Maar de pijntheorie gaat niet gebukt onder haar onvermogen. Zij camoufleert het door aan het pijnbeleven de status van epifenomeen, dat wil zeggen van nevenproduct van de hersenprocessen te verlenen. De fysiologie acht zich ontheven van de taak zulke schimmige verschijnselen in haar onderzoek te betrekken."

Verdere illustraties van het substantiële lichaamsbeeld zal ik bewaren tot het volgende hoofdstuk, wanneer in het bijzonder de samenhang van een dergelijk lichaamsbeeld met een bepaald bewegingsbeeld aan de orde zal komen.
Wel moet ik hier nog wat nader stilstaan bij de verschillende varianten, die binnen het substantiële lichaamsbeeld onderscheiden kunnen worden. Hoewel een opsomming van die varianten onmogelijk limitatief kan zijn, niet in de laatste plaats vanwege de historisch-kulturele kleuring ervan, kan over de geaardheid ervan toch wel iets worden opgemerkt.

De eerste te noemen variant hangt direkt samen met de acceptatie van óf een dualistisch mensbeeld óf die extreme afgeleide daarvan(91), die 'materialistisch-monisme' genoemd wordt. In het geval van een dualistisch mensbeeld kan het lichaam worden opgevat als een entiteit, door middel waarvan de verbinding gelegd wordt tussen de 'psychische binnenwereld' en de 'buitenwereld'. Als een bemiddelaar, dan wel 'buffer' tussen binnen- en buitenwereld heeft het lichaam dan primair een 'instrumentele funktie' en kan het bijvoorbeeld als een 'medium of expression' worden aangeduid. Met name in 2.2. heb ik deze variant reeds uitvoerig besproken.
Verschillende, tijd- en plaatsafhankelijke metaforen blijken die 'instrumentele funktie' nader te kunnen inkleuren. 'Kerker', 'uurwerk', 'stoommachine' en 'informatieverwerkend systeem' ('hard-ware') zijn daarvan enkele voorbeelden.
De voorgestane versie van het dualistische mensbeeld - bijvoorbeeld 'interaktionisme', 'parallellisme', 'epifenomenalisme' - is vervolgens bepalend voor de

identificering van de faktoren - 'oorzaken' -, die geacht worden dat lichaam (als 'instrument') in werking te zetten. De in hoofdstuk II reeds aangestipte polemiek over het verschijnsel 'zelfbeweging' kan ook in dit licht nader begrepen worden.(92) In het volgende hoofdstuk zal ik op dit alles uitgebreider kunnen terugkomen.
In het geval van een materialistisch-monistisch mensbeeld kan van een 'instrumentele funktie' slechts dan gesproken worden, wanneer - zoals in het klassieke behaviorisme - de 'in werking zettende faktoren' in eerste instantie in de 'buitenwereld' gelokaliseerd worden. '(Substantieel) lichaam' en 'mens' zijn in dat geval woorden, die hetzelfde betekenen. Van 'zelfbeweging' zal in een dergelijke optiek moeilijk sprake kunnen zijn. Als extreme afgeleide van het dualistische mensbeeld kan men bij het materialisme voorts dezelfde metaforen aantreffen als in het geval van het dualisme, met uitzondering van die, welke direkt verwijzen naar een - 'psychische' - 'binnenwereld' (bijvoorbeeld 'kerker').
Wanneer in het volgende hoofdstuk over bewegen gesproken wordt dan zal het verschil tussen het lichaamsbeeld binnen het dualistische en het materialistische mensbeeld niet zozeer blijken dat lichaamsbeeld als zodanig te betreffen, als wel de veronderstelde 'oorzaken' van de beweging van dat lichaam.

Een tweede variatie binnen het substantiële lichaamsbeeld heeft betrekking op het onderscheid tussen 'holisme' en 'atomisme'.
Kort gezegd kenmerkt een holistische benadering van verschijnselen zich daardoor, dat men het betreffende verschijnsel als 'geheel' tegemoet treedt omdat men van mening is dat het niet vanuit de samenstellende 'delen' begrepen of verklaard kan worden. In het geval van een atomistische benadering is men de mening toegedaan dat dit laatste juist wel gewenst en mogelijk is.
Het is van belang te benadrukken dat het hier een nogal 'relatieve' tweedeling betreft. Wat als 'geheel' en wat als 'deel' geïdentificeerd zal of moet worden staat

namelijk geenszins bij voorbaat vast. Wanneer bijvoorbeeld Popper meent dat "alle sociale verschijnselen, en vooral het funktioneren van alle sociale instituties, altijd (moeten) worden begrepen als resultante van de beslissingen, daden, houdingen, etc., van menselijke individuen"(93) dan is dat een voorbeeld van sociologisch atomisme. Zodra echter diezelfde "menselijke individuen" als uitgangspunt zouden worden gekozen door bijvoorbeeld biologen, dan zou er van een holistische benadering - in de (humane) biologie - sprake zijn.
En zo kan men naar believen verder variëren. Wat vanuit de ene interesse holistisch is kan vanuit de andere atomistisch zijn en omgekeerd. Daarmee wil ik overigens niet suggereren dat de betreffende tweedeling zonder zin zou zijn. In tegendeel. Binnen het kader van een bepaalde - bijvoorbeeld disciplinaire - interesse is ze bijzonder zinvol en bruikbaar.
Terugkerend naar het substantiële lichaamsbeeld: binnen dat lichaamsbeeld - dat zelf weer als atomistisch getypeerd zou kunnen worden in het licht van de eerder besproken 'eenheids'-visie van Merleau-Ponty (!) - is er sprake van een holistische benadering, wanneer het lichaam in zijn 'geheel' als een entiteit wordt opgevat, die niet kan worden begrepen als een conglomeraat van afzonderlijke 'delen'.
Vooruitlopend op het volgende hoofdstuk: indien men meent het bewegen van het 'lichaam als geheel' - bijvoorbeeld te benoemen als 'lopen', 'springen', etc. - niet te kunnen herleiden tot een aantal 'deelbewegingen' - bijvoorbeeld van armen en benen en romp etc. -, dan is er alle reden om een dergelijke benadering 'holistisch' te noemen. In het tegengestelde geval kan dan van een atomistische benadering gesproken worden. Pas in het volgende hoofdstuk zal ik dit alles nader kunnen toelichten en illustreren.

Deze enkele mogelijke varianten binnen het substantiële lichaamsbeeld kunnen ongetwijfeld nog nader gespecificeerd en ook aangevuld worden. Gezien de bedoeling van het volgende hoofdstuk is momenteel echter voldoende over dit lichaamsbeeld gezegd om een analyse van bewegingsbeelden mogelijk te maken. Op overeenkomstige wijze zal ik nu eerst nader ingaan op het relationele lichaamsbeeld.

3.4.2. Het relationele lichaamsbeeld.

In eerdere paragrafen van dit hoofdstuk zijn enkele belangrijke grondtrekken van een relationeel lichaamsbeeld feitelijk reeds ter sprake gekomen. Negatief geformuleerd kenmerkt deze interpretatie van het menselijk lichaam zich daardoor, dat dat lichaam niet wordt opgevat als een isoleerbare entiteit, die op externe wijze aan andere isoleerbare entiteiten gerelateerd kan worden. In tegenstelling daarmee wordt uitgegaan van een aan het menselijk lichaam inherente relationaliteit, die we met name bij Merleau-Ponty reeds benadrukt zagen in zijn karakterisering van het 'lichaam-subjekt'. In kontrast met de 'externalisering van relaties' bij het substantiële lichaamsbeeld kan men de relationaliteit bij het relationele lichaamsbeeld als '<u>intern</u>' - of 'intrinsiek' - aanduiden.(94) Ter verduidelijking van wat met 'interne relaties' bedoeld wordt laat ik nu eerst De Boer (1980, 22/23) even aan het woord.(95)

> "In de werkplaats van de timmerman vormen alle stukken gereedschap een geheel. Zij zijn met elkaar verbonden door een net van relaties. De spijker verwijst naar de hamer en wel zodanig dat het twijfelachtig is of we ooit zullen begrijpen wat een spijker is als we niet weten wat een hamer is. Kunnen we hier nog eenvoudig delen en relaties onderscheiden en die bij elkaar optellen? ... Het staal van de spijker en het hout van de hamer zijn inderdaad logisch onafhankelijk van elkaar (en het is zeer zinvol naar die relatie empirisch onderzoek te doen). Het staal is echter evenmin bepalend voor het spijker zijn van de spijker als het hout dat is voor het hamer zijn van de hamer. De zin van deze voorwerpen ligt in hun verwijzing. Ze staan in <u>interne</u> relaties tot elkaar, dat wil zeggen: ze kunnen niet onafhankelijk van elkaar gedefinieerd worden."

In een adekwate definitie van 'hamer' dient de verwijzing naar (o.a.) 'spijker' te zijn opgenomen. Zonder die verwijzing verliest 'hamer' - juist als 'hamer' - zijn identiteit.(96) Die 'verwijzing naar ...' is voor die identiteit konstituerend. Tegelijk kan men zeker niet zeggen dat 'hamer' en 'spijker' met elkaar samenvallen, aan elkaar identiek zijn. Binnen de wederzijdse relationele verwijzing behoudt elk zijn eigen 'relatieve zelfstandigheid'. Die verwijzing is zelf overigens nog weer opgenomen binnen een veel ruimer netwerk van relaties.

Zonder spijkerbaar materiaal - bijvoorbeeld hout - te veronderstellen heeft het weinig zin om van 'hamer' en 'spijker' te spreken; nog principiëler is evenwel de onontkoombare verwijzing naar een potentiële spijkeraar c.q. timmerman. De Boer (p. 23) schrijft:

> "Hoe staat het verder met de timmerman zelf, de bron van al deze verwijzingen? Wanneer we hem naar de hamer zien grijpen, verwachten we dat hij gaat spijkeren. We kunnen niet van een intentie spreken als de daad niet volgt. De intentie blijkt pas uit de handeling. Kan men dan wel van de intentie als een logisch onafhankelijke entiteit spreken? Hetzelfde geldt voor de daad die zonder intentie geen handeling is. De intentie is voorts verbonden met motieven, met een achtergrond waaruit gehandeld wordt. Naar de toekomst toe verwacht de timmerman een resultaat van zijn werk (en gevolgen van dat resultaat). Of die verwachtingen nu al of niet vervuld worden, van vervulling kan pas sprake zijn in relatie tot een verwachting (zoals een verwachting geen verwachting is als ze niet gericht is op een resultaat). Zo schijnt een handeling evenzeer vervlochten te zijn met een context als een woord met een semantisch veld."

In het betreffende netwerk van verwijzingen kent De Boer aan de timmerman derhalve een plaats toe, die hij aanduidt als "de bron van al deze verwijzingen". Op dezelfde pagina noemt hij hem ook "het middelpunt en de oorsprong van het weefsel van betrekkingen" en spreekt hij van "het subject als centrum van zingeving". Voor een goed begrip is het nodig om bij deze formuleringen wat nader stil te staan.

Dat ook de timmerman is opgenomen in het betreffende net van relaties zou ik bijzonder willen benadrukken. Zonder 'potentiële spijkeraar' kan de interne betrekking tussen 'hamer' en 'spijker' niet als zodanig gekonstateerd worden. De timmerman maakt onontkoombaar deel uit van het netwerk van relaties en ook hij kan - juist als 'timmerman' - niet onafhankelijk van 'hamer' en 'spijker' (e.d.) gedefinieerd worden. Dat 'deel-uitmaken-van' is echter tegelijk een 'deelname-aan' en in die zin is zijn betrokkenheid in het netwerk van relaties van een bijzonder karakter. In zijn timmerende aktiviteit is hij immers degene, die het geheel van interne betrekkingen op een bepaalde wijze 'tot leven brengt', 'aktualiseert' en in een 'produkt' doet uitmonden. Hij 'maakt' iets en verleent daarbij zin aan hamer en spijker. Of het in dat geval, zoals De Boer schrijft,

houdbaar is om hem als "bron" en "oorsprong van het weefsel van betrekkingen" te bestempelen, is op z'n minst twijfelachtig. Enerzijds kan men zeggen dat hij - als 'timmerman' - deel uitmaakt van een bepaalde samenleving, waar zekere timmer-konventies van kracht zijn, terwijl hij ook gebonden is aan de wensen van zijn opdrachtgevers, anderzijds - en principiëler - zou hij daarmee zelf buiten het betreffende netwerk geplaatst worden, waardoor hij zelf niet meer als 'timmerman' geïdentificeerd zou kunnen worden. Zijn bijzondere plaats in het relatienetwerk(97) kan niet ongedaan maken dat hij zijn identiteit als 'timmerman' mede ontleent aan 'hamer' en 'spijker'.
Door de timmerman niet buiten het netwerk van interne betrekkingen te lokaliseren wordt het mogelijk aansluiting te vinden bij de eerder besproken zienswijze van Merleau-Ponty(98), volgens welke de menselijke connaturaliteit ten diepste een verwantschap met 'het andere' aanduidt, die iedere zingeving eerst begrijpelijk en mogelijk maakt en tegelijk beperkt.(99)
De plaats die de timmerman inneemt in het betreffende netwerk van interne relaties is in die zin 'bijzonder', dat via hem die relationaliteit zowel pas kan worden opgemerkt als ook pas werkzaam kan worden. Zonder dat ze in hem hun "oorsprong" vinden komen alle lijnen van het netwerk niettemin bij hem samen. En door daadwerkelijk te gaan spijkeren verbindt hij die lijnen op een bijzondere wijze. Die 'bijzondere wijze' is o.a. afhankelijk van zijn intenties. Maar ook van zulke - andersoortige - faktoren als het type hamer, de dikte van de spijkers, de hardheid van het hout e.d. Gebruikt hij de 'hamer' evenwel om te jongleren - en dus niet als 'hamer' - en beproeft hij de spijkers als een ijzervreter, dan verdient het aanbeveling om hem naar het circus door te verwijzen. Hij is dan niet een 'onhandige' timmerman, maar in het geheel géén timmerman. Hij is dan opgenomen in een ander relationeel netwerk, dat hij vervolgens weer op een bijzondere wijze werkzaam kan doen worden. We kunnen ook zeggen dat hij in dit laatste geval de betekenis van de hamer - als 'hamer', d.i. als voorwerp om mee te timmeren - niet heeft onderkend en/of gerealiseerd. Hij heeft er een ándere betekenis aan toegekend en wel zodanig, dat de hamer - voor hem - geen 'hamer' (meer) is. Tegelijkertijd is zijn

identiteit van 'timmerman' daarmee gewijzigd in die van 'jongleur'.

Waar het in dit voorbeeld nu om gaat is in de volgende punten - in meer algemene zin - weer te geven:

1. Een netwerk van interne relaties is pas als zodanig aan te duiden wanneer dat netwerk - hoe indirekt ook - verwijst naar mensen[100], die zelf in dat netwerk zijn opgenomen én dat netwerk bijeen houden.
2. Dankzij die verwijzing naar mensen zijn interne relaties - inhoudelijk bezien - steeds <u>betekenis</u>-relaties.
3. De specifieke geaardheid van die betekenisrelaties is steeds - mede - afhankelijk van de <u>intenties</u> van mensen en 'de wereld', die geïntendeerd wordt.
   - Afhankelijk van de intentie kan men met een 'hamer' jongleren of timmeren.
   - Met een 'hamer' blijkt gejongleerd te kunnen worden; men kan er bijvoorbeeld geen diskussie mee aangaan.
4. 'Betekenissen' zijn - dus - geen aan 'de wereld' inherente eigenschappen, noch 'produkten' van autonoom geachte mensen.
5. <u>Binnen</u> een bepaald netwerk van interne relaties liggen betekenissen goeddeels vast.
   - Het gebruik van hamer en spijkers is voor een timmerman onproblematisch eenduidig. Dat hij ook wel eens een nijptang als 'hamer' kan gebruiken, kan hieraan niets afdoen.[101]
6. Betekenisrelaties zijn interne relaties, die pas <u>in het handelen</u> manifest kunnen worden.
   - De betekenis van een hamer wordt pas manifest in het spijkeren; pas in het jongleren kan blijken dat een andere betekenis onderkend en gerealiseerd wordt.

Voor de in deze paragraaf bedoelde karakterisering van het relationele lichaamsbeeld is het nodig eerst wat nader stil te staan bij de laatstgenoemde vaststelling.[102] De bewering dat betekenisrelaties pas 'in het handelen' manifest kunnen worden verwijst direkt naar de reeds geciteerde woorden van De Boer aangaande de samenhang tussen 'intentie' en 'handeling'. Wanneer men deze beide als onafhankelijk van elkaar zou beschouwen, dan zou de eerste als een 'mental event' losgekoppeld worden van het (lichamelijke) 'behavior' en

zouden alle onoverkomelijkheden van het dualistische mensbeeld zich opnieuw aandienen. In het geval van een dergelijke 'externalisering van relaties' wordt de mens "tot een hybridisch geheel van fysische en mentale factoren", zo citeerde ik De Boer eerder. In kontrast met die opvatting konstateert hij vervolgens (p. 25):

> "In de moderne wijsgerige antropologie, waaraan de namen verbonden zijn van Heidegger, Merleau-Ponty, Ryle en Stuart Hampshire (op hun beurt weer geïnspireerd door Husserl en Wittgenstein), probeert men zich aan dit dualisme te ontworstelen. Een onbevangen blik op de mens(103) laat zien hoe hij zich als eenheid manifesteert. Wanneer we bijvoorbeeld naar een clown kijken - om een voorbeeld van Ryle aan te halen - zien we niet fysische bewegingen waarachter we dan ter verklaring mentale oorzaken postuleren, nee we zien intelligent gedrag, geest in actie. Intentie en handeling zijn intern verbonden. Het zijn niet twee factoren die causaal samenhangen."

Aansluitend is het nu het moment om op te nemen hetgeen ik eerder in dit hoofdstuk (par. 3.3.2.) nog ongenoegzaam kon behandelen. Via een wat andere ingang stuit ik thans namelijk opnieuw op de noodzaak om de lichamelijke bestaanswijze van de mens in termen van werkwoorden aan te duiden. Van een relationeel lichaamsbeeld kan alleen dan gesproken worden wanneer dat lichaam wordt getypeerd als een intentionele betrokkenheid op 'de wereld'; wanneer er sprake is van een 'wereld-verstaan-in-aktie'. Wanneer met andere woorden niet a priori wordt uitgegaan van een door de huid begrensde entiteit 'op zichzelf', die óf vanwege een prikkelende 'buitenwereld' óf vanwege een naar expressie strevende 'binnenwereld' in beweging moet worden gebracht. Volgens een dergelijk "principle of division, I can never 'get outside my skin'" (Zaner 1971, 39).

Een relationele benadering, zoals zojuist in hoofdlijnen getypeerd, is in die zin als een 'eenheidsvisie' te kwalificeren dat de traditionele problemen van het dualistische mensbeeld zich hier niet voordoen. Zien, voelen, tasten, denken, spreken, bewegen, e.d., het zijn in dat geval alle werkwoorden, die een welbepaalde wijze van omgaan van lichamelijke mensen met hun wereld aanduiden. Dat 'omgaan met' is dan nader te benoemen als een onderkennen en realiseren van bepaalde

betekenisrelaties. Uiteraard kan men daarbinnen vervolgens grote verschillen konstateren. 'Zien' is niet hetzelfde als 'spreken', 'denken' niet hetzelfde als 'bewegen'.
In het kader van een relationele benadering dient men die verschillen echter niet te zoeken binnen de huid van het substantiële lichaam, noch in een 'psychische binnenwereld' en ook niet in de 'buitenwereld'. Die verschillen hebben betrekking op de inhoudelijke geaardheid van de onderscheiden relatienetwerken, d.i. op de variabele betekenisrelaties, die - steeds historisch-kultureel gekleurd - als 'pluralisaties' van het Merleau-Pontyaanse 'vormende midden' gerealiseerd blijken te kunnen worden.
In deze studie zal ik mij uitsluitend richten op een analyse van die betekenisrelaties, die zich <u>in het menselijk bewegen</u> manifesteren. Na de kritisch-analytische analyses van hoofdstuk IV zal dat in hoofdstuk V resulteren in een aanzet tot een <u>bewegingshandelingstheorie</u>, die in het bijzonder betrekking heeft op het menselijk bewegen binnen het kader van de lichamelijke opvoeding. Op deze plaats zal ik daar zo min mogelijk op vooruit lopen, ook al kan dat niet geheel vermeden worden en wel vanwege de genoemde noodzaak om over het relationele lichaamsbeeld in termen van werkwoorden - bijvoorbeeld: bewegen - te spreken.
Resumerend volsta ik thans met de vaststelling dat een relationeel lichaamsbeeld zich daardoor kenmerkt dat:

- er sprake is van een interpretatie van het menselijk lichaam als 'wereld-verstaan-in-aktie', waarbij
- een netwerk van interne relaties - als betekenisrelaties - manifest wordt.

Zo'n relationeel lichaamsbeeld is verder in die zin steeds als een 'eenheidsvisie' te typeren, dat de traditionele scheiding tussen 'binnenwereld' en 'buitenwereld' zich daarbij niet voordoet. In hun 'relatieve zelfstandigheid' zijn 'mens' en 'wereld' <u>in het handelen</u> niet onafhankelijk van elkaar definieerbaar. De 'act-struktuur' (Dooyeweerd) van het menselijk lichaam, die in het relationele lichaamsbeeld ter sprake wordt gebracht, verschijnt als een 'wereld-verstaan-in-aktie', dat zich met werkwoorden als

'denken', 'voelen', 'spreken', 'bewegen', e.d., nader laat specificeren. Het kontrast van zo'n zienswijze met een benadering, waarbij dergelijke werkwoorden worden geïnterpreteerd vanuit een substantieel denkpatroon, komt in de volgende woorden van Peirce[104] op kernachtige wijze naar voren:

> "... just as we say that a body is in motion, and not that motion is in a body, we ought to say that we are in thought and not that thoughts are in us."

Evenals bij het substantiële lichaamsbeeld het geval was kan ik ook in deze paragraaf het relationele lichaamsbeeld slechts in globale zin kenschetsen. Een meer gedetailleerde typering zou, zoals ik reeds opmerkte, al te zeer op de komende hoofdstukken vooruitlopen.
Wel is het nodig nog wat te zeggen over de mogelijke varianten, die men binnen het relationele lichaamsbeeld kan onderscheiden. Opnieuw zonder pretentie van volledigheid kan in ieder geval op de volgende variatiemogelijkheden geattendeerd worden.
Allereerst is daar het onderscheid tussen specifieke modaliteiten van 'aan-de-wereld-zijn'. Het menselijke 'wereld-verstaan-in-aktie' wordt nooit aangetroffen in de vorm van een 'handelen zonder meer', maar manifesteert zich steeds op een nader te specificeren wijze. Werkwoorden als 'denken', 'spreken', 'voelen', 'bewegen', e.d., brengen reeds een eerste differentiëring aan; daarbinnen zijn voorts nog weer vele onderscheidingen mogelijk.
Als evenzovele 'pluralisaties' van het menselijke 'aan-de-wereld-zijn' blijft een dergelijke 'veelheid' echter steeds van 'eenheid' doortrokken. Anders gezegd: denken, spreken, bewegen, e.d., betreffen steeds specifieke manieren waarop de gehele mens op de wereld betrokken kan zijn. Die 'veelheid' verwijst derhalve niet naar verschillende 'domeinen' ('provincies') - bijvoorbeeld 'het cognitieve domein', 'het affektieve domein', 'het motorische domein' -, waarin de mens kan worden opgedeeld. Vanuit een relationele zienswijze zal een nadere typering

van bedoelde 'veelheid' dienen te bestaan uit een kenschets van de eigenaardigheid van het betreffende netwerk van betekenisrelaties.[105] In deze studie zal dat in het bijzonder beoogd worden met betrekking tot die modaliteit van 'aan-de-wereld-zijn', die 'menselijk bewegen' genoemd wordt.

Een tweede variant binnen het relationele lichaamsbeeld kan worden opgemerkt, zodra men zich realiseert dat de zojuist genoemde 'veelheid' zich steeds voordoet binnen een bepaalde historisch-kulturele situatie. Toegespitst op het menselijk bewegen: dat doet zich nooit voor binnen wat ik in het tweede hoofdstuk een 'kontekstueel vakuüm' noemde. Ook De Boer doelde hier feitelijk op toen hij schreef[106]: "Zo schijnt een handeling evenzeer vervlochten te zijn met een context als een woord met een semantisch veld."
Nu is een dergelijke "context" in die zin steeds een 'open horizon' dat de begrenzing ervan niet in de werkelijkheid ligt voorgetekend. Wel worden 'begrenzingen' steeds en - in principe - 'voorlopig' door mensen aangebracht. Zo zal in deze studie mijn aandacht uitsluitend gericht zijn op die kontekst - die 'bewegings-beïnvloedings-kontekst' -, die 'lichamelijke opvoeding' genoemd wordt. Een poging tot typering van de eigenaardigheid van een dergelijke kontekst behoeft dan geenszins uit te sluiten dat ook (op het eerste gezicht) 'buiten' deze kontekst gelokaliseerde faktoren niettemin - naar hun betekenis - daarbinnen werkzaam kunnen worden. Vooral in hoofdstuk V zal ik daar nader op terugkomen.
Hier wil ik er uitsluitend op wijzen dat de eerder genoemde betekenisnetwerken niet als geïsoleerde eilandjes moeten worden opgevat. Vanuit bepaalde overwegingen - in mijn geval: een interesse in lichamelijke opvoeding - kan het evenwel gewenst zijn om grenzen te 'trekken'.[107]
In principe hebben betekenisnetwerken een 'open horizon', zowel in een horizontale (synchrone) als in een vertikale (diachrone) richting. De grenzen, die men wenst te trekken, hebben dan ook op deze beide richtingen betrekking.

In het horizontale (synchrone) vlak zou men vervolgens onderscheid kunnen maken tussen een micro-, een meso- en een macroniveau. Om even bij ons eerdere voorbeeld te blijven: in het eerste geval richt men zich dan bijvoorbeeld uitsluitend op betekenisrelaties, die zich in het bijzonder manifesteren in de direkte omgang van de timmerman met hamer en spijkers, in het tweede geval vraagt men zich af in hoeverre bijvoorbeeld de relatie met zijn werkgever als betekenis in zijn timmerarbeid werkzaam is, terwijl men in het derde geval zich af kan vragen op welke wijze bijvoorbeeld technische en/of esthetische idealen van onze Westerse kultuur zijn timmerwerk (mede) konstitueren.
Dat de grenzen tussen dit micro-, meso- en macroniveau ongetwijfeld als 'vloeiend' gekarakteriseerd moeten worden, neemt niet weg dat het zinvol kan zijn een dergelijk onderscheid te maken.
Op overeenkomstige wijze zou ook in vertikale - d.i. diachrone - richting een onderscheid in niveau's kunnen worden aangebracht. In zijn 'Geschiedenis tussen struktuur en evenement' (1973) maakt Bertels in dit opzicht bijvoorbeeld onderscheid tussen een 'evenementieel' en een 'struktureel' niveau. Ik zal op de achtergrond en draagwijdte van deze tweedeling hier niet ingaan.(108)
Volstaan kan worden met de vaststelling dat in het eerste geval de spijkerarbeid van onze timmerman primair begrepen zou moeten worden in het licht van zijn persoonlijke beslissingen in verleden en heden, terwijl in het tweede geval alle nadruk gelegd zou worden op de "macht van de permanentie" (Bertels 1975, 4), die zich, op grond van een verondersteld sociaal-ekonomisch-maatschappelijk krachtenspel, zou hebben neergeslagen in "betekenisnivo's", welke de persoonlijke beslissingen van de betreffende timmerman als illusoir 'ontmaskeren'.

Deze enkele variatiemogelijkheden binnen het relationele lichaamsbeeld - a) het onderscheid tussen specifieke modaliteiten van 'aan-de-wereld-zijn' (bijvoorbeeld: bewegen); b) het onderscheid tussen niveau's van betekenisrelaties,

zowel 'horizontaal' (micro-, meso-, macro-) als 'vertikaal' ('evenementieel'/'struktureel') - zijn hiermee zeker niet uitgeput. Ook zijn die variatiemogelijkheden zelf slechts zeer globaal aangeduid. Niettemin kan hiermee thans worden volstaan omdat ze - als raamwerk - een analyse van de bedoelde 'bewegingsleren van beperkte reikwijdte' voldoende mogelijk maken.
Tot besluit van dit hoofdstuk zal ik nu nog ingaan op de samenhang tussen het substantiële en het relationele lichaamsbeeld.

3.4.3. De eenheid in de veelheid van lichaamsbeelden.

> "..., there is a plethora of literature published under the rubric of 'philosophy of mind' and 'philosophical psychology'; but thus far only a small fraction of the finest philosophical literature deals primarily with the philosophy of the body." (Spicker 1970, vii).

Aan het begin van dit hoofdstuk bracht ik de hedendaagse populariteit van het begrip 'mensbeeld' in verband met een onderkenning van de historisch-kulturele variabiliteit van menselijke zelfinterpretaties. Dit was voor mij vervolgens aanleiding om de vraag te stellen naar de mogelijkheids-voorwaarden daarvan. Bij de poging tot beantwoording van die vraag stuitte ik op een ontologische karakteristiek van het mens-zijn - (voorlopig) samengebald in de notie 'ambiguïteit' -, welke deed beseffen dat de mens zichzelf ten diepste een vraag is en heeft te zijn. In zijn vragen naar zichzelf, zo merkte ik op, onderkent de mens tegelijkertijd dat te zijn, wat in het Westerse denken traditioneel 'lichaam' en 'geest' genoemd wordt.
Een belangrijk deel van dit hoofdstuk werd vervolgens gewijd aan een nader onderzoek van wat met dit 'tegelijkertijd' bedoeld kan zijn. In het bijzonder werd uitvoerig stil gestaan bij het denken van Merleau-Ponty, waarin een poging gezien kon worden om 'de eenheid van het menselijk bestaan' (Van Olst) ter sprake te brengen. De profilering van die 'eenheid' bleek vervolgens onlosmakelijk verbonden te zijn met een herwaardering van de 'spreek-mogelijkheid' van het menselijk lichaam. Als "le symbole de tous les symboles existants ou possibles" (Bernard) kon het menselijk lichaam begrepen worden als een dynamische grondstruktuur, die zich onttrekt aan een beschrijving in termen van schema's als 'vrijheid - gebondenheid' en 'subjekt - objekt'. Dergelijke historisch gegroeide, Grieks-Westerse schema's zijn veeleer te typeren als polaire, tweesporige verengingen van een in principe pluriforme ontvouwingsmogelijkheid van de zojuist bedoelde grondstruktuur. In 2.3. werd er nadrukkelijk op gewezen dat de 'eenheid' van die grondstruktuur van meet af aan moet worden opgevat als een zich ontvouwende, als een zich ontplooiende eenheid en die

'eenheid' kan dan ook niet los van die 'plooien' worden gesteld. Ook in onze wetenschappelijke en filosofische kennis kunnen we daarom die 'eenheid' hoogstens benaderen, en wel via die diverse ontvouwingen. De 'eenheid van het menselijk bestaan' is van meet af aan een 'eenheid in verscheidenheid'; het is een 'eenheid', die zich in de 'veelheid' uitspreekt.
In de voorgaande twee paragrafen werd gepoogd die 'veelheid', in de vorm van een lichaamsbeeldtypologie, in kaart te brengen. Als bijdrage tot de ontwikkeling van een "philosophy of the body", waarvan Spicker - met recht - een stiefmoederlijke behandeling van de zijde van filosofen signaleert, maakte ik onderscheid tussen het substantiële en het relationele lichaamsbeeld. Beide lichaamsbeelden, alsmede de daarbinnen nader te onderscheiden varianten, hebben betrekking op een tijd- en plaatsafhankelijke interpretatie van het menselijk lichaam. In beide gevallen gaat het om interpretaties, die de 'eenheid van het menselijk bestaan' zowel vooronderstellen als op een bepaalde - eventueel te bekritiseren - wijze ter sprake brengen. Beide interpretaties sluiten daarmee - onontkoombaar - op een bepaalde wijze aan bij de menselijke ervaringswerkelijkheid. Zodra beide beelden verabsoluteerd worden lijken ze elkaar - logisch gezien - uit te sluiten en laboreren ze aan een pretentie tot alomvattendheid. Juist dan echter blijken ze elkaar toch steeds weer op te roepen, waardoor de onvolledigheid van elk aan het licht komt. Beide lichaamsbeelden vullen elkaar aan en hangen in die zin met elkaar samen dat ze in laatste instantie verwijzen naar een onderliggende 'eenheid', welke zich in beide, zij het op verschillende wijze, ontvouwt. Men zou ook kunnen zeggen dat beide lichaamsbeelden tijd- en plaatsafhankelijke transformaties betreffen van dezelfde dynamische grondstruktuur, die ze mogelijk maakt.
Om de verschillende geaardheid van deze transformaties te verduidelijken keer ik eerst weer terug naar het eerder genoemde onderscheid tussen 'externe' en 'interne' relaties. Van een 'externalisering' van relaties is sprake, zo zagen we, indien bij voorbaat wordt uitgegaan van een onafhankelijkheid

van entiteiten - 'dingen' of 'gebeurtenissen' -, terwijl in het geval van 'interne relaties' entiteiten niet geacht worden onafhankelijk van elkaar gedefinieerd te kunnen worden. In hun verwijzing naar mensen[109] zijn interne relaties - inhoudelijk bezien - steeds betekenisrelaties, die in het handelen manifest kunnen worden. Onder herinnering aan hetgeen ik in de vorige paragraaf over het relationele lichaamsbeeld heb opgemerkt kan thans gesteld worden dat een dergelijke interpretatie van het menselijk lichaam direkt aansluit bij de door Merleau-Ponty benadrukte dynamische grondstruktuur van het menselijke 'aan-de-wereld-zijn'. De diverse varianten van het relationele lichaamsbeeld kenmerken zich steeds daardoor dat ze - óók in hun historisch-kulturele variabiliteit - die ontologische relationaliteit niet verloren willen doen gaan.
Bij het substantiële lichaamsbeeld daarentegen wordt uitdrukkelijk gepoogd zich aan die relationaliteit te onttrekken door haar te veruitwendigen tot een komplex van - a posteriori vaststelbare - verbanden tussen 'variabelen', die allereerst als isoleerbare entiteiten geïdentificeerd en beschreven worden. Een dergelijke 'externalisering' van relaties blijkt steeds kenmerkend te zijn voor die benaderingen van de mens, die zich wensen te oriënteren aan wat door Von Wright (1974) is aangeduid als de 'Galileïsche traditie', volgens welke de (natuur-)wetenschap gericht zou zijn op het verklaren van verschijnselen in termen van 'causale relaties'. Dergelijke relaties nu zijn het prototype van geëxternaliseerde relaties zoals zojuist bedoeld. Immers, "in any explanatory law, the antecedent and the consequent must be separately identifiable" (Taylor 1964, 11), en als zodanig mag men aannemen dat ook aan op zo'n wetenschapsopvatting georiënteerde - d.i. empirisch-analytische - benaderingen van het menselijk lichaam steeds een postulaat ten grondslag ligt, dat ik als 'substantieel lichaamsbeeld' getypeerd heb. Het substantiële lichaamsbeeld kan dan nu ook worden begrepen als een transformatie van betekenisrelaties tot

causale relaties, een transformatie, welke ik eerder omschreef als een 'monddoodverklaring' van het menselijk lichaam. Die transformatie bleek voorts direkt verbonden te zijn met de acceptatie van een dualistisch of materialistisch-monistisch mensbeeld. De aard van de samenhang tussen het substantiële en het relationele lichaamsbeeld verwijst dan ook direkt naar de relatie tussen het dualistische en het materialistische mensbeeld enerzijds en de Merleau-Pontyaanse 'eenheidsvisie' anderzijds.(110)
In het substantiële lichaamsbeeld, zo merkte ik op, is sprake van een interpretatie, die op een bepaalde wijze aansluiting vindt bij de menselijke ervaringswerkelijkheid. Het betreft een interpretatie, die niet zonder meer en geheel en al 'onwerkelijk' is. Welke is nu de betekenis van deze opmerking indien er niettemin gesproken moet worden van een transformatie van een ontologische relationaliteit in een komplex van isoleerbare entiteiten, die a posteriori en op hernieuwde wijze met elkaar in verband worden gebracht?
Voorstanders van een empirisch-analytische benadering in de menswetenschap(pen) - en daarmee (indirekt) van een dualistisch of materialistisch mensbeeld - brengen dikwijls naar voren dat hun acceptatie van een dergelijk mensbeeld daarom te verdedigen valt omdat ze dat mensbeeld niet ontologisch opvatten. Uitsluitend vanwege 'methodische overwegingen', zo wordt dan gezegd, laten zij zich door een dergelijk mensbeeld leiden. Het bedrijven van wetenschap impliceert nu eenmaal een empirisch-analytische benadering van - ook 'menselijke' - verschijnselen.
Omdat deze redeneerwijze van belang is in verband met de zojuist gestelde vraag zal ik er kort enige kanttekeningen bij plaatsen.
Op het eerste gezicht klinkt genoemde redeneerwijze zeker niet onredelijk en lijken onderscheidingen in dit opzicht van belang te zijn.(111) Bij nadere beschouwing rijzen er toch ook wel enige - niet geringe - problemen.
Allereerst kan men zich soms niet aan de indruk onttrekken dat een dergelijke onderscheiding feitelijk funktioneert als een, onder het mom van 'bescheidenheid' - "het is maar een

modelletje" - gepropageerde, vorm van zelfrechtvaardiging, waarbij men na verloop van tijd - toch - 'vergeet' het betreffende onderscheid aanvankelijk gemaakt te hebben.
Fundamenteler is echter het probleem in hoeverre 'methodologie' en 'ontologie' überhaupt van elkaar ontkoppeld kunnen worden. De Boer (1978, 17) maakt er met recht op attent dat een bepaalde 'methode' niet alleen steeds toegesneden is op "een bepaald aspect van de mens", maar ook onontkoombaar gepaard gaat "met een instelling die ontologisch niet neutraal is". Hij licht dit toe door te zeggen

> "... dat het hanteren van die methode(112) gepaard gaat met een bepaalde attitude die de fenomenologen meestal 'instelling' noemen. Men kan ook spreken van een kader of framework waarbinnen het onderzoek zich afspeelt. Uit een nadere analyse van het reduceren dat tot het reductum leidt blijkt dat hier impliciet bepaalde vooronderstellingen omtrent de werkelijkheid worden aangenomen. Reduceren betekent dat bepaalde aspecten van de werkelijkheid worden geïsoleerd en vervolgens in een causaal verband worden gebracht met andere. Dit betekent dat het reduceren vertrekt van twee postulaten omtrent de werkelijkheid: de analyseerbaarheid en verklaarbaarheid.
> De werkelijkheid moet toelaten dat zij in elementen wordt ontleed en dat deze vervolgens worden gesubsumeerd onder een algemene wet die tussen hen een causaal verband legt" (p. 16).

Ten derde - maar niet los van deze twee genoemde problemen - wil ik er nog op wijzen dat de via een bepaalde 'methodische instelling' verkregen onderzoeks<u>resultaten</u> ook in die zin niet 'neutraal' zijn, dat de a priori geaccepteerde postulaten in die resultaten herkenbaar blijven. Wat anders gezegd: indien men - bijvoorbeeld - de mens bestudeert als ware hij 'komplexe materie', dan kan dat slechts resultaten opleveren, die geldig zijn in datzelfde opzicht, d.w.z. voor zover de mens als 'komplexe materie' zich aandient.
In hoeverre heeft nu - en daarmee ben ik terug bij de zoëven gestelde vraag - een benadering als de zojuist genoemde 'recht van spreken'? In hoeverre kan ze aansluiting vinden bij de menselijke ervaringswerkelijkheid?
Men zou kunnen antwoorden: in zoverre, dat de mens óók 'komplexe materie' is. Met dat antwoord wordt het probleem echter onmiddellijk verschoven naar de betekenis van dat woordje 'óók'. Op welke wijze duidt dat antwoord op een

'gedeeltelijke' of een 'halve' of een anderszins beperkte waarheid? Vanuit een materialistische mensbeschouwing valt er - althans 'wetenschappelijk' gezien - over het mens-zijn verder niets meer te zeggen. Wie zich baseert op een dualistisch mensbeeld zal aanvulling behoeven van kennis omtrent de 'psychische werkelijkheid'. Zo iemand beschikt dan over twee 'halve waarheden', waartussen de eventuele relatie uitsluitend op externe wijze - bijvoorbeeld als 'correlatie' - kan worden vastgesteld. Tegen de achtergrond evenwel van een Merleau-Pontyaanse ontologie kan zowel recht worden gedaan aan het waarheidsgehalte van 'de mens als komplexe materie' als tegelijkertijd onderkend worden dat daarmee nòch het eerste, nòch het laatste woord gesproken is. Via de notie 'connaturaliteit' duidde Merleau-Ponty immers een gemeenschappelijkheid van 'lichaam' en 'wereld' aan, waarmee hij bedoelde te onderstrepen hoezeer dat lichaam, zonder er mee samen te vallen, ten diepste niet vreemd is aan al 'het andere'. 'Zien' zou niet mogelijk zijn indien het menselijk lichaam niet tot de zichtbare werkelijkheid bleef behoren; in het 'tasten' is de eigen tastbaarheid voorondersteld. Deze onlosmakelijke 'eenheid van wederzijdse implikatie', deze ontologische relationaliteit, vormt de stilzwijgende mogelijkheidsvoorwaarde voor een zodanige herinterpretatie daarvan, dat het 'zien' van de 'zichtbaarheid' en het 'tasten' van de 'tastbaarheid' - etcetera - worden losgeweekt, waarmee de connaturaliteit tot pure 'materialiteit' getransformeerd wordt. Een dergelijke herinterpretatie zou men kunnen benoemen als een '<u>reduktionistische transformatie</u>'. Toch is en blijft het juist die connaturaliteit, op grond waarvan een dergelijk reduktionisme als zodanig onderkend, gerelativeerd en gewaardeerd kan worden. <u>Als</u> reduktionistische transformaties van het menselijke 'aan-de-wereld-zijn' bieden het dualistische en het materialistische mensbeeld - en daarmee ook de op empirisch-analytische leest geschoeide menswetenschappen - interpretaties, die niet zonder meer en geheel en al 'onwerkelijk' zijn. Beide mensbeelden artikuleren - Grieks-Westerse - reduktionistische transformaties van een onderliggende relationaliteit, welke laatste, zoals reeds eerder opgemerkt, uitsluitend hermeneutisch verhelderd kan

worden. Vervolgens mag men verwachten dat ook de in het licht van een dergelijk reduktionisme gevonden onderzoeksresultaten pas in de menselijke ervaringswerkelijkheid werkzaam worden, betekenis verkrijgen - d.i. 'relevant' worden -, wanneer die reduktie wordt 'teruggenomen', d.w.z. wanneer 'externe relaties' in 'betekenisrelaties' worden terugvertaald.(113)
Het substantiële en het relationele lichaamsbeeld betreffen beide tijd- en plaatsafhankelijke transformaties van een zelfde ontologische grondstruktuur. In het relationele lichaamsbeeld wordt uitdrukkelijk gepoogd op een niet-reduktionistische wijze bij die grondstruktuur aan te sluiten. Toch kan ook het substantiële lichaamsbeeld - als reduktionistische transformatie - zich nooit geheel losmaken van die grondstruktuur. Het blijft er onontkoombaar een transformatie van en het kan dan ook niet konsistent worden volgehouden zonder dat 'relaties' in rekening worden gebracht. De externalisering van relaties, waarvan in het substantiële lichaamsbeeld sprake is, kan uiteindelijk geen aanleiding zijn om een 'absoluut' verschil met het relationele lichaamsbeeld te veronderstellen. Indien men wel van een dergelijk verschil zou uitgaan, zou er een onoverbrugbare kloof gecreëerd worden tussen 'causale relaties' en 'betekenisrelaties', waardoor ook de zo noodzakelijke 'terugvertaling' van resultaten van empirisch-analytisch onderzoek naar de menselijke ervaringswerkelijkheid niet goed begrepen zou kunnen worden.
Het relationele lichaamsbeeld, zo merkte ik eerder op, artikuleert het menselijk lichaam in termen van modaliteiten van menselijk handelen. Zodra men dat handelen poogt te begrijpen in het licht van een substantieel lichaamsbeeld dan wordt de vanzelfsprekende 'eenheid' ervan getransformeerd tot een extern verband tussen 'fysische bewegingen' en 'mentale oorzaken' (De Boer). Een dergelijke handelingstypering, waarbij de mens wordt gezien als "een hybridisch geheel van fysische en mentale factoren" (De Boer), kan moeilijk recht doen aan de vanzelfsprekende 'eenheid', die de mens - normaliter - in het 'kunnen' ervaart. Dit laatste kan ongetwijfeld de les zijn van de eerder in dit hoofdstuk besproken existentieel-fenomenologische denkers.
Men zou nu echter kunnen tegenwerpen dat er zich in het menselijk

bestaan ook situaties voordoen, waarbij er van een vanzelfsprekend 'kunnen' allerminst sprake is. In het geval de mens ziek of gehandicapt is bijvoorbeeld kan hij zijn niet-kunnen, zijn handelingsonmogelijkheid, op nadrukkelijke en soms pijnlijke wijze ervaren. Daarnaast kan men ook denken aan bepaalde fasen in een leerproces, waarbij het handelen - tijdelijk - wordt uitgesteld om plaats te maken voor een reflexieve instelling t.o.v. het eigen lichaam, een instelling, die ook in andere dan leersituaties mogelijk is. In deze en dergelijke situaties lijkt het eigen lichaam zich aan te dienen als een niet meer of nog niet bruikbaar 'instrument', dat als een last of als weerbarstig wordt ervaren. Dergelijke situaties, zo zou men kunnen zeggen, geven voldoende aanleiding tot de veronderstelling dat het substantiële lichaamsbeeld een adekwate deskriptie kan geven van - minstens enkele - menselijke ervaringsmodi. En in het verlengde daarvan zou men bovendien kunnen opwerpen dat de reduktionistische postulaten van de empirisch-analytische benadering toch minstens in die zin werkelijkheidsgetrouw zijn, dat ze direkt aansluiten bij situaties, waarin het menselijk handelen - om welke reden dan ook - stokt of verstoord wordt.(114)
Hoewel het onmiskenbaar zo is dat de zojuist bedoelde situaties zich in het menselijk bestaan kunnen voordoen, kan niettemin moeilijk worden staande gehouden dat ze op adekwate wijze te begrijpen zijn in termen van het substantiële lichaamsbeeld. De handelingsonmogelijkheid, waarvan in genoemde situaties sprake is, wordt steeds en primair ervaren als een deficiënte wijze van 'aan-de-wereld-zijn', die - in tweede instantie - weliswaar aanleiding kan zijn tot een reduktieve instelling, maar die nooit ten volle vanuit die instelling begrepen kan worden.

> Zo'n reduktieve instelling kan bijvoorbeeld geïndiceerd zijn in het kader van een geneeskundige behandeling. Ook dan echter blijft de legitimiteit ervan gelegen in de mogelijke terugvertaling van 'externe relaties' in 'betekenisrelaties'. Zo zal de diagnose van een geneeskundige steeds een reduktieve herinterpretatie betreffen van een verstoorde wijze van 'aan-de-wereld-zijn' - bijvoorbeeld niet meer - of moeilijk - kunnen lopen, zien, horen, spreken, etc. -, terwijl ook zijn reduktieve behandeling of ingreep wordt verricht om het realiseren

van betekenisrelaties (weer) mogelijk te maken. Het resultaat van zijn behandeling evalueert hij - of: dient hij te evalueren - in termen van een relationele interpretatie van het menselijk lichaam. Een terugvertaling van zijn aanvankelijke reduktionistische interpretatie in een relationele interpretatie is daarbij onontkoombaar.(115) Elders (Meijer/Tamboer 1982, 133) illustreerden wij dit 'vertalingsprobleem' op de volgende wijze:

"Als een fysiotherapeut geconfronteerd wordt met een patiënt die zegt thuis de stoep niet meer op te kunnen, dan zou deze fysiotherapeut bijvoorbeeld een flexie-beperking in de heup kunnen constateren (of wat dan ook). In de praktijkruimte van de fysiotherapeut kan dan net zolang geoefend worden, totdat de patiënt in de praktijkruimte in staat blijkt een bankje van 40 cm te beklimmen zonder dat de fysiotherapeut daarbij helpt. Ziedaar, het euvel lijkt uit de wereld. Wie schetst dan ook de verbazing van de fysiotherapeut als deze even later toevallig hoort, dat de patiënt in kwestie nog steeds niet in staat is het huis te verlaten, omdat nog steeds 'de stoep te hoog is'. Men kan zich hiervan afmaken door te stellen dat de patiënt zich aanstelt (het zal wel 'psychisch' zijn), men kan ook (te laat, maar het kan nog worden hersteld) ontdekken, dat de wijze waarop 'therapeutische vordering' werd gemeten ongeldig was: wat de patiënt onder het toeziend oog van de fysiotherapeut en in de rustige praktijkruimte kan, blijkt hij thuis niet te kunnen. We zeggen dan dat de effect-meting van de fysiotherapeut in dit geval een lage ecologische validiteit had: een lage geldigheid met betrekking tot de dagelijkse omstandigheden van de patiënt."

Resumerend betreft het substantiële lichaamsbeeld een reduktionistische transformatie van een ontologische grondstruktuur, waarvan het zich nooit geheel kan losmaken. Vanwege dit laatste is dat lichaamsbeeld niet geheel en al 'onwerkelijk' en empirisch-analytische benaderingen van het menselijk lichaam, die in het substantiële lichaamsbeeld hun mogelijkheidsvoorwaarde vinden, leveren dan ook resultaten op, die zich - in principe - laten terugvertalen naar de menselijke ervaringswerkelijkheid. Pas vanwege de onderkenning van deze principiële mogelijkheid is het zinvol de bovengenoemde fysiotherapeutische effect-meting een lage ecologische validiteit toe te kennen. Algemener gesproken zou men ook kunnen zeggen: de reduktionistische transformatie, die in het substantiële lichaamsbeeld onder woorden wordt gebracht, vindt haar beperking en haar waarde in datgene, waarvan zij een reduktie is.

Uit het voorgaande mag overigens niet gekonkludeerd worden

dat er bij het relationele lichaamsbeeld niet van een - tijd- en plaatsafhankelijke - transformatie sprake zou zijn. Ook betekenisrelaties kunnen niet in hun alomvattendheid ter sprake worden gebracht. Verschillende betekenistheorieën, onderscheiden analyseniveau's[116] en door auteurs gehanteerde metaforen - bijvoorbeeld die van de (verbale) 'dialoog' - doen ook in dit geval transformaties ontstaan, die aan onvolledigheid laboreren. Wel is het zo dat de diverse varianten van het relationele lichaamsbeeld direkt bedoelen aan te sluiten bij de ontologische postulaten, zoals die in de besproken 'eenheidsvisie' van Merleau-Ponty geëxpliciteerd werden. Die verschillende varianten betreffen steeds tijd- en plaatsafhankelijke transformaties van de 'eenheid van het menselijk bestaan', welke in die zin niet reduktionistisch zijn, dat die 'eenheid' niet a priori buiten haken wordt gezet. Op grond van een - uiteindelijk niet vol te houden - substantiële benadering is 'de eenheid van het menselijk bestaan' een 'metafysisch' en onverklaarbaar fenomeen; op grond van een relationele zienswijze kan in de 'veelheid' een ontvouwing van een dynamische grondstruktuur worden bespeurd, welke die 'veelheid' mogelijk maakt en bijeen houdt. Gezien de ontologische relationaliteit van deze grondstruktuur en gezien de intentie van het relationele lichaamsbeeld om daarbij, óók in zijn historisch-kulturele variabiliteit, aan te sluiten, zal ik dit lichaamsbeeld, ter onderscheiding van de reduktionistische transformatie in het substantiële lichaamsbeeld, typeren als een '<u>relationele transformatie</u>'.[117]
Beide lichaamsbeelden, als resp. 'reduktionistische' en 'relationele transformaties' van een ontologische relationaliteit, brengen een ervaringswerkelijkheid in kaart, waarin waterdichte scheidslijnen zich - uiteindelijk - niet voordoen. Logisch gezien lijken beide beelden elkaar niettemin uit te sluiten en bieden ze een typologie, die als een bruikbaar kader kan funktioneren met het oog op de kinantropologische analyses, welke in het volgende hoofdstuk zullen worden uitgevoerd.

IV. KINANTROPOLOGISCHE ANALYSES.

> "A meaningful knowledge base of human movement needs to contain scholarly activity from different perspectives in order to provide a comprehensive understanding of human movement." (Singer 1979, 261).

1. Bewegingsleren van beperkte reikwijdte: een eerste ordening.

'Bewegingsonderwijs', 'sport', 'bewegingstherapie', 'fysiotherapie', 'psychomotorische therapie', e.d., zijn termen, die betrekking hebben op bepaalde - nader onder te verdelen en te typeren - intentionele bewegingsbeïnvloedingspraktijken. In onze huidige Westerse samenleving worden deze en dergelijke praktijken - 'velden' van de lichamelijke opvoeding - onderscheiden en erkend, dit niettegenstaande de terminologische verschillen, waarop ik in het eerste hoofdstuk attendeerde.
Bewegingsleren van beperkte reikwijdte, die zich uitdrukkelijk richten op de bestudering van het menselijk bewegen, zoals dat in dergelijke beïnvloedingspraktijken manifest wordt, zouden zonder die praktijken niet kunnen bestaan. Als historisch gegroeide en maatschappelijk erkende handelingsvelden vormen die praktijken het 'gegeven' uitgangspunt en referentiekader van zulke bewegingsleren. Zelf worden die bewegingsleren dan ook gewoonlijk gelegitimeerd vanuit een 'praktische interesse'. Daarmee wordt dan gedoeld op een uitdrukkelijke intentie om via wetenschappelijk onderzoek een bijdrage te leveren aan de optimalisering van die bewegingsbeïnvloedingspraktijken.
In het licht van zo'n 'praktische interesse' ligt het voor de hand dat men bij de ontwikkeling van bewegingsleren van beperkte reikwijdte in eerste instantie wenst uit te gaan van en aan te sluiten bij de typische eigenaardigheid van elke afzonderlijke praktijk. Binnen de onderscheiden 'velden' van de lichamelijke opvoeding dienen zich bepaalde vragen en problemen aan, die aanleiding blijken te zijn tot de ontwikkeling van veld-specifieke bewegingsleren. Omdat al die 'velden' echter als 'intentionele bewegingsbeïnvloedingspraktijken' gekwalificeerd kunnen worden, mag men niettemin vermoeden dat het - in tweede instantie - mogelijk is deze veld-specifieke bewegingsleren op een hoger abstraktieniveau te integreren, zodat ze begrepen kunnen worden als varianten van een bewegingsleer van minder

beperkte reikwijdte.

Bij de huidige stand van de ontwikkeling moet gekonstateerd worden dat zo'n veld-overschrijdende bewegingsleer, die niettemin door een beïnvloedingsperspektief gereguleerd wordt, nog nauwelijks geconcipieerd kan worden. Wat we in de literatuur aantreffen zijn in hoofdzaak - aanzetten tot - veld-specifieke bewegingsleren. Het gaat dan dus om bewegingsleren, die betrekking hebben op het menselijk bewegen binnen de sport, binnen het bewegingsonderwijs, binnen de psychomotorische therapie, e.d. Voorts valt het op dat men zich daarbij vaker beperkt tot bepaalde deelterreinen van deze velden dan dat men zich uitdrukkelijk richt op het leggen van veldoverschrijdende verbanden. Dikwijls blijkt er vooral een behoefte te bestaan om de specificiteit van het 'eigen' veld te benadrukken, wat mogelijk een noodzakelijke fase is in de theorievorming, maar dan wel één, die verloopt in een aan veldoverschrijding tegengestelde richting.

> Zo heeft, als illustratie hiervan, Van der Klis (1980) er behoefte aan gehad het 'bewegingstherapeutisch handelen in het veld van de psychiatrische hulpverlening' duidelijk af te grenzen van het veld van het bewegingsonderwijs (op school). Refererend aan met name de theorie van Gordijn kan Van der Klis zich niet aan de indruk onttrekken dat de pogingen om van hieruit "een lijn uit te stippelen naar het terrein van de hulpverlening in de psychiatrie te veel de sporen zijn blijven dragen van wat aan theoretische en praktische inzichten was ontwikkeld voor het onderwijsveld. Te weinig is onderkend dat daarmee bewegingstherapie als vorm van behandeling bij psychiatrische problematiek niet, of onvoldoende, te legitimeren valt. De psychiatrische hulpverlenings-situatie onderscheidt zich zódanig van de onderwijssituatie dat bijvoorbeeld doelstellingen zoals die voor de onderwijssektor zijn ontwikkeld niet zo maar overgeplaatst kunnen worden naar het terrein van de therapie. Waar dit gebeurt wordt het eigen karakter van de psychiatrische hulpverlening te kort gedaan en de relevantie van bewegingstherapie voor de psychiatrische behandeling ondermijnd" (p. 3).

Ten aanzien van andere velden dan de bewegingstherapie kan men eveneens geregeld en in toenemende mate dergelijke pleidooien voor de 'eigen' specificiteit aantreffen.(1) De voor deze studie relevante bewegingsleren van beperkte reikwijdte presenteren zich dan ook niet zelden als veld-specifieke bewegingsleren, waarmee tegelijk een <u>eerste kriterium</u> voor hun indeling gegeven is. Gelet op hun veld-specificiteit kan men bewegingsleren van

beperkte reikwijdte van elkaar onderscheiden en nader typeren. Zoals ik zoëven al opmerkte behoeft zo'n veld-specifieke indeling een mogelijke overschrijding daarvan niet in de weg te staan. Momenteel kan men echter moeilijk anders dan haar als 'gegeven' te accepteren. Ze weerspiegelt in belangrijke mate de huidige stand van de ontwikkeling. Daarnaast biedt ze mij in deze studie de mogelijkheid om nadere keuzes te doen. Het is immers uitgesloten om - in deze studie - álle bestaande aanzetten tot een veld-specifieke bewegingsleer in mijn kinantropologische analyses te betrekken. Ik ben genoodzaakt mij te beperken en dat is mogelijk door bepaalde velden buiten beschouwing te laten. De keuzes, die ik in dit opzicht zal maken, zal ik verderop expliciteren en verantwoorden. Een tweede kriterium, op grond waarvan bewegingsleren van beperkte reikwijdte van elkaar onderscheiden kunnen worden, heeft betrekking op de typische geaardheid van wetenschappelijke benaderingen van het menselijk bewegen. Die benaderingen zal ik samenvattend aanduiden met het begrippenpaar 'disciplinair' - 'integraal'. In een afzonderlijke paragraaf (1.1.) zal ik bij dit begrippenpaar wat nader stilstaan en aangeven wat ik ermee op het oog heb. Die bespreking wil ik met het navolgende echter eerst nog wat voorbereiden.

Wie zich verdiept in de bewegingstheoretische literatuur - al dan niet toegespitst op de lichamelijke opvoeding - zal spoedig tot de konklusie komen dat er momenteel niet gesproken kan worden van één, algemeen als zodanig erkende 'wetenschap van het menselijk bewegen'. Aan een dergelijke konklusie valt moeilijk te ontkomen, ook al kan men haar op verschillende manieren waarderen. Zodra auteurs pleiten voor een 'integrale benadering' lijkt die waardering anders uit te vallen dan wanneer gesteld wordt dat de huidige pluriformiteit onontkoombaar is omdat ze verwijst naar een bestaande indeling in wetenschappelijke 'disciplines'. Beide waarderingen kan men bijvoorbeeld herkennen in de volgende formuleringen van resp. Gordijn en Best.

> "De leer omtrent het menselijk zich bewegen moet de zin en de daarmee samenhangende structuur, en de constituerende factoren van het menselijk zich bewegen, tot één wetenschappelijk oordeel samenvoegen" (Gordijn 1963, 5).

> "..., the study of human movement should be, at least predominantly, discipline-based. ... I simply have no idea what it would be to study human movement in any other way" (Best 1978 (b), 121).

Gelet op de wijze, waarop een wetenschappelijke benadering van het menselijk bewegen mogelijk is, wordt met deze formuleringen van Gordijn en Best een ruimte gemarkeerd, waarbinnen nog weer verschillende posities kunnen worden ingenomen. De 'integrale' intentie van Gordijn behoeft niet bij voorbaat uit te sluiten dat aan 'disciplinaire' benaderingen een zekere waarde wordt toegekend en door zijn toevoeging "at least predominantly" lijkt Best de deur naar andere dan 'disciplinaire' benaderingen minstens op een kier te willen houden. Toch kan men zich niet aan de indruk onttrekken dat het "should be" van Best vooral doelt op een - blijkbaar wenselijk geachte - extrapolatie van een thans reeds bestaande situatie, terwijl het "moeten" van Gordijn eerder een toekomstmuziek doet opklinken, die door velen (nog) als 'utopisch' zal worden aangemerkt. De huidige "study of human movement" is - inderdaad - in hoofdzaak "discipline-based" en lijkt uiteen te vallen in evenzovele benaderingen als er disciplines zijn, die zich op dat bewegen richten.
Het komt overigens wel voor dat bepaalde 'disciplinaire' benaderingen zich als 'de' wetenschap van het menselijk bewegen presenteren.(2) Bij nadere beschouwing blijkt een dergelijke pretentie echter nogal 'voorbarig' te zijn en gewoonlijk te berusten op een - al dan niet onderkende - verabsolutering van één bepaald gezichtspunt.(3)
Voorlopig lijkt men te moeten accepteren dat de huidige wetenschappelijke literatuur m.b.t. het menselijk bewegen een grote variëteit aan benaderingen laat zien. Er is sprake van een - tamelijk onsamenhangende - reeks van hoofdzakelijk 'disciplinair' georiënteerde (aanzetten tot) bewegingsleren en het verdient dan ook aanbeveling om de term 'bewegingswetenschap' steeds in meervoud te gebruiken. Men krijgt de indruk dat deze pluriformiteit in toenemende mate onderkend en erkend wordt en de boven deze paragraaf geplaatste uitspraak (p. 216) van Singer lijkt dan ook door velen te kunnen worden onderschreven.
De grote vraag is en blijft evenwel hoe men zich de relatie moet voorstellen tussen de door Singer genoemde "different perspectives"

en de blijkbaar toch - en niet alleen door deze auteur - wenselijk geachte "comprehensive understanding of human movement". Vloeit dat laatste min of meer 'vanzelf' voort uit de summatie van die "different perspectives" - zodat 'het geheel' inderdaad gelijk is aan 'de som der delen' -, of is wat dit betreft een speciale, namelijk 'integrale' benadering noodzakelijk? En zo ja, hoe moet zo'n benadering dan gerealiseerd worden?
Wanneer we Daugs (1978, 85) mogen geloven is het zo

> "..., dasz befriedigende Integrationsmodelle beim augenblicklichen Entwicklungsstand der Bewegungslehre kaum konstruierbar erscheinen".

Veel zogenaamde 'integrale' benaderingen kunnen volgens deze auteur de toets der kritiek niet doorstaan, hetgeen hij o.a. op de volgende wijze illustreert:

> "In einigen sozialistischen Ländern (CSSR, Polen, UdSSR) begegnet man der Integrationsproblematik in der Bewegungslehre mit dem Versuch, den komplexwissenschaftlichen Ansatz einer sogenannten 'Anthropomotorik' zu konstruieren (...). Diese Konzeption beschränkt sich auf die Zusammenstellung von Arbeitsgebieten und Teilthemen wie motorische Charakteristik der Körperübungen, motorischer Fähigkeiten und Fertigkeiten sowie Gesetzmäszigkeiten der Bewegungsentwicklung. Darüber hinaus werden die Arbeitsgebiete motorischer Testprogramme sowie Verfahren zur Leistungsprognose und Talentauswahl in die Konzeption mit einbezogen. Die bisher vorliegenden Konzepte einer 'Anthropomotorik' sind somit von einem integrativ-komplexwissenschaftlichen Ansatz noch weit entfernt, <u>reihen sie doch lediglich alle Arbeitsbereiche, die etwas mit Bewegung und Sensomotorik zu tun haben, enzyklopädisch aneinander</u>" (p. 84/85). (Onderstreping door mij. J.T.).
> "... die enzyklopädische Aneinanderreihung verschiedener Wissenschaftsdisziplinen (Koordinationsprinzip) verdeutlicht zwar die Komplexität des Objektbereichs, dringt jedoch nicht zu deren funktionellen Zusammenhang (Integration) vor" (p. 82).(4)

Deze woorden van Daugs wil ik met name opvatten als een aansporing tot voorzichtigheid. De vlag van een 'integrated approach' (Higgins 1977), van een 'integrale' c.q. 'integratieve' benadering, behoeft niet steeds een dito lading te dekken. Aan de andere kant is het toch ook niet uitgesloten dat Daugs' diagnose van de huidige situatie enigszins aan de pessimistische kant is. Hoe dit ook zij, er bestaan in ieder geval diverse aanzetten tot benaderingen van het menselijk bewegen, die door de ontwerpers ervan als 'integraal' worden aangemerkt en pas in het verdere verloop van dit hoofdstuk zal kunnen blijken in hoeverre die aanzetten

veelbelovende perspektieven bieden.

Wetenschappelijke benaderingen van het menselijk bewegen behoeven niet specifiek betrekking te hebben op het bewegen, zoals dat binnen het kader van de lichamelijke opvoeding verschijnt. Dat geldt zowel voor 'disciplinaire' als voor 'integrale' benaderingen. Dergelijke benaderingen behoeven m.a.w. niet uit te monden in 'bewegingsleren van beperkte reikwijdte', zoals in deze studie bedoeld. Omgekeerd kunnen 'bewegingsleren van beperkte reikwijdte' zowel 'disciplinair' als 'integraal' van aard zijn. En dit geldt met name ook voor de eerder in deze paragraaf genoemde veld-specifieke bewegingsleren. Wanneer nu die 'veld-specificiteit' (het eerste indelingskriterium) wordt gerelateerd aan de 'wetenschappelijke benaderingswijze' (het tweede indelingskriterium), dan ontstaat een - voorlopige - indeling van 'bewegingsleren van beperkte reikwijdte', die op de volgende wijze schematisch kan worden weergegeven.

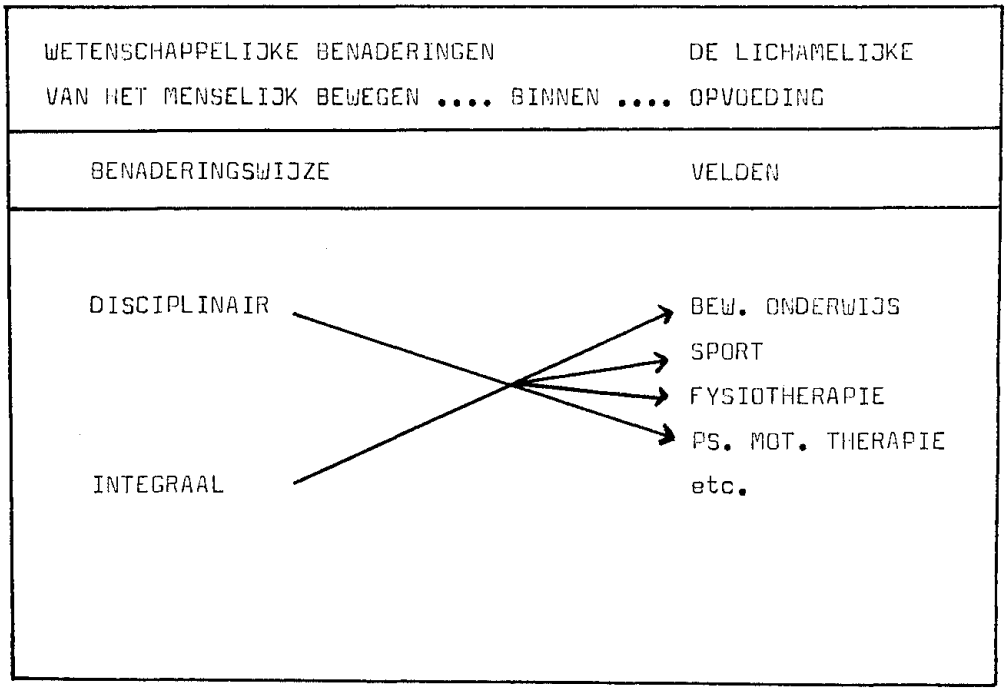

Ongetwijfeld is deze schematische weergave bijzonder globaal en simplificerend. Tal van nadere onderscheidingen en preciseringen zijn mogelijk. Niettemin blijkt het schema direkt aan te sluiten bij de feitelijke - in het bijzonder beleidsmatige - ontwikkelingen op dit vakgebied.(5) In heuristisch opzicht kan het daarom zeker verhelderend en behulpzaam zijn. In deze studie zal ik het schema primair gebruiken als een zoek- en werkschema, wat herkenbaar zal worden in de verdere indeling van dit hoofdstuk, alsmede in de selektie van de te analyseren bewegingsleren van beperkte reikwijdte. De in het schema aangebrachte ordening bedoelt uitdrukkelijk geen indeling te zijn van bewegingsbeelden, ook al laat het zich vermoeden dat tussen beide een bepaalde relatie zal bestaan. De ontrafeling van die relatie is feitelijk het doel van de analyses, die in dit hoofdstuk zullen worden uitgevoerd. De veronderstelling daarbij is dat die ontrafeling niet goed mogelijk is zonder door te stoten naar het lichaamsbeeld, dat - al dan niet expliciet - wordt voorgestaan.
Zoals aangekondigd zal ik in de volgende paragraaf eerst nog wat nader stilstaan bij de begrippen 'disciplinair' en 'integraal'.

1.1. Tussen 'disciplinair' en 'integraal'.

Begrippen als 'disciplinair', 'monodisciplinair', 'multidisciplinair', 'interdisciplinair', 'crossdisciplinair', e.d., worden in kringen van het wetenschapsbeleid geregeld gebruikt, wat overigens geen garantie blijkt te zijn voor een eenduidigheid van betekenis.
In kennis- en wetenschapstheoretische verhandelingen spelen genoemde begrippen zelden een centrale rol en het lijkt er dan ook op dat ze primair dienen om een bepaald wetenschapsbeleid mogelijk te maken en/of te rechtvaardigen. Tegelijk kan men zich moeilijk voorstellen dat begrippen, die een rol spelen in de sfeer van het wetenschapsbeleid, niet tevens verwijzen naar geaccepteerde kennis- en wetenschapstheoretische gezichtspunten en soms worden dan ook pogingen in het werk gesteld tot een 'rationele rekonstruktie' van bestaande indelingen in wetenschappelijke disciplines.(6)
In het kader van zo'n rekonstruktie wordt dan veelal gesteld dat een bestaande 'discipline' - of 'monodiscipline'(7)- zich kenmerkt door een eigen studieobjekt en een eigen methode. Of, om met Lawson en Morford (1979, 223) te spreken:

> "Traditional disciplines are characterized by
> (a) a particular focus or object of study,
> (b) a specialized method of inquiry, and
> (c) a unique body of knowledge which results as a consequence of (a) and (b)."

Heijnsdijk (1970) maakt in dit verband gebruik van de noties 'empirisch object' en 'kenobject'. De eerste omschrijft hij als "(dat deel van) de werkelijkheid (empirie), die voor een bepaalde wetenschap onderwerp van studie is" (p. 20), met 'kenobject' doelt Heijnsdijk op "het gezichtspunt van waaruit de wetenschap het empirisch object bestudeert".

> "Dit gezichtspunt resulteert in een begrippenapparaat, kennis, analysemethode enz., waarmee de beoefenaar van een bepaalde wetenschap het empirisch object tegemoet treedt. Het kenobject van elke wetenschap is bepalend voor de aard van de vragen, die deze wetenschap aan het empirisch object stelt" (p. 20).

Het terrein van elke monodiscipline omschrijft Heijnsdijk dan

> "als zijnde dat deel van de werkelijkheid, dat zich aan de wetenschapsbeoefenaar vertoont, en dat interessant is voor de onderhavige monodiscipline, wanneer het kenobject als selectief kriterium wordt gehanteerd" (p. 20).

Een monodiscipline is

> "een samenhangend geheel van kennis, ontstaan door een, dankzij het kenobject, gethematiseerde studie van een deel van de werkelijkheid" (p. 20).

Binnen monodisciplines kunnen zich, aldus Heijnsdijk, vertakkingen voordoen, die als '<u>subdisciplines</u>' te karakteriseren zijn.

> "Een subdiscipline is een specialisatie binnen een bepaalde monodiscipline, gebaseerd op een indeling van het empirisch object, uit doelmatigheidsoverwegingen. Elke subdiscipline hanteert het kenobject van de betreffende monodiscipline" (p. 22).

Naast deze mogelijkheid van specialisatie <u>binnen</u> één monodiscipline kan men ook het monodisciplinaire niveau overstijgen in de richting van een '<u>multidisciplinaire</u>' benadering. Hierover schrijft Heijnsdijk (p. 29):

> "Er is sprake van een multidisciplinaire benadering, wanneer de verschillende monodisciplinaire inbrengen worden gesommeerd in die zin, dat vertegenwoordigers van verschillende monodisciplines met elkaar in contact worden gebracht in het kader van een poging tot geïntegreerde probleemoplossing."

Centraal staat daarbij voor Heijnsdijk dat een multidisciplinaire benadering <u>niet</u> gepaard gaat met veranderingen in de afzonderlijke monodisciplines. "De monodisciplines blijven in hun oude vorm in takt" (p. 32).

De begrippen 'monodisciplinair' en - in afgeleide zin - 'subdisciplinair' en 'multidisciplinair' worden in deze zienswijze dus begrepen in termen van wetenschapsinterne kriteria van logisch-rationele aard ('empirisch object' en 'kenobject'). Die zienswijze lijkt echter moeilijk te kunnen worden staande gehouden. In algemene termen kan men met Koningsveld (1976/1977, 215) zeggen dat een

> "... wetenschapsfilosofie, die abstraheert van interne en externe factoren, factoren van economische, politieke, culturele, e.d. aard en zich in een rationele reconstructie tot rationele factoren (feiten en logica) beperkt, is gedoemd een idealistische bezigheid te blijven, ...".

Toegespitst op de karakterisering van een wetenschapsgebied als '(mono)discipline' zal men mede in rekening moeten brengen dat zulks óók een "wetenschapssociologisch gegeven". (Nauta 1980/1981, 130) is. Wardekker (1979, 186) schrijft in dat verband:

> "Verschillen tussen disciplines zijn ... zodanig, dat men niet kan spreken van een rationele indeling van elkaar aanvullende kennisgebieden, maar eerder moet denken aan tegenstellingen die in de eerste plaats van buiten-theoretische, subkultuur-achtige aard zijn. Deze tegenstellingen kunnen wel degelijk theoretische konsekwenties hebben, omdat de opvattingen over

> wetenschappelijke normen en regels, die in de subkultuur in stand worden gehouden, samenhangen met een andere opvatting over de inhoud van theorieën."

Een tweede bezwaar tegen een zienswijze als die van Heijnsdijk is dat ze in haar typering van 'monodisciplinair' - en in afgeleide zin dus ook van 'sub-' en 'multidisciplinair' - een verhullende 'eenheid' suggereert. Ik zal dit toelichten aan de hand van de psychologie, door Heijnsdijk (p. 30) genoemd als voorbeeld van een 'monodiscipline'.
Wie de psychologie een 'monodiscipline' wil noemen op grond van de overweging dat ze zich kenmerkt door een eigen 'kenobject', kan moeilijk recht doen aan de diversiteit van psychologische stromingen. Men kan immers bezwaarlijk staande houden dat de 'behavioristische psychologie', de 'humanistische psychologie', de 'cognitieve psychologie', de 'psychoanalytische psychologie' en de 'marxistische psychologie'(8) hetzelfde 'empirisch object' vanuit hetzelfde 'gezichtspunt' bestuderen. Ook strookt het niet met de eerder gegeven omschrijvingen om in dit geval van 'subdisciplines' te spreken, aangezien het 'kenobject' (inklusief begrippenapparaat, analysemethode etc.) allerminst hetzelfde is.
Deze opmerkingen t.a.v. de psychologie gelden in principe ook in het geval van andere 'monodisciplines' en met Wardekker (1979, 185) zou ik dan ook willen stellen

> "dat verschillen in theoretische opvatting binnen één discipline meestal minstens even groot (zo niet groter) zijn als die tussen disciplines."

Is er dus <u>binnen</u> de diverse 'monodisciplines' sprake van een meerstromenland(9), ook het onderlinge verschil <u>tussen</u> 'monodisciplines' is zeker niet adekwaat weergegeven, zodra gezegd wordt dat elk een eigen 'kenobject' hanteert. Als derde bezwaar tegen een zienswijze als die van Heijnsdijk kan namelijk naar voren worden gebracht dat de beoefenaren van deze 'monodisciplines' voor het merendeel zich juist in het geheel niet in dit opzicht van elkaar onderscheiden. Veel wetenschappers uit <u>verschillende</u> 'monodisciplines' bedrijven tegenwoordig wetenschap volgens <u>hetzelfde</u> 'standaardbeeld' (Koningsveld 1976) en hun onderlinge diversiteit heeft veeleer betrekking op (de indeling van) het 'empirisch object', meer in het bijzonder:

de 'variabelen', waarin ze geïnteresseerd zijn, dan op de geaardheid van hun 'kenobject'.
Binnen één 'monodiscipline' blijken, kortom, verschillende 'kenobjecten' mogelijk te zijn; beoefenaren van onderscheiden 'monodisciplines' blijken zich door een zelfde 'kenobject' te kunnen laten leiden. Een zienswijze als die van Heijnsdijk kan dan ook moeilijk worden staande gehouden.

In de vorige paragraaf (p. 219) merkte ik op dat de huidige "study of human movement" in hoofdzaak "discipline-based" is en uiteen lijkt te vallen in evenzovele benaderingen als er disciplines zijn, die zich op dat bewegen richten. Bij 'disciplines' had ik daarbij met name het oog op bijvoorbeeld 'fysiologie', 'psychologie', 'sociologie', 'biomechanika', e.d. Dergelijke disciplines, die men ook als 'monodisciplines' zou kunnen typeren, worden in het huidige wetenschapsbeleid onderscheiden en erkend. Indien een zojuist besproken zienswijze als die van Heijnsdijk hout zou snijden dan zou men mogen verwachten dat elk van deze disciplines zich kenmerkt door een eigen 'kenobject', zijnde het 'gezichtspunt' van waaruit het 'empirisch object' - i.c. het menselijk bewegen - bestudeerd wordt. Afhankelijk van dat 'gezichtspunt' zou dan "een verschillend beeld van de werkelijkheid" (Heijnsdijk, p. 21) ontstaan, in ons geval een verschillend 'bewegingsbeeld'. Wanneer we ons echter herinneren dat in het tweede hoofdstuk getoond kon worden dat bijvoorbeeld biomechanici en psychologen vanuit een <u>zelfde</u> bewegingsbeeld kunnen 'kijken', dan lijkt de zojuist genoemde verwachting niet uit te komen. Na de voorgaande bespreking kan dat echter weinig verbazing wekken. Reëler lijkt het om te vermoeden dat binnen de genoemde disciplines verschillende bewegingsbeelden mogelijk zijn, terwijl een zelfde bewegingsbeeld bij beoefenaren van onderscheiden disciplines kan worden aangetroffen.
De gangbare indeling van disciplinaire benaderingen van het menselijk bewegen valt dus niet per se samen met een indeling van bewegingsbeelden.
Terminologisch bezien zal ik in het vervolg van de studie van '<u>disciplinaire benaderingen</u>' spreken indien het wetenschapsgebieden betreft als de zopas genoemde. Het gaat dan dus om disciplines,

die in de wetenschappelijke praktijk historisch gegroeid, als zodanig erkend en onderscheiden worden. Gezien het doel van deze studie acht ik het van ondergeschikt belang of men er de voorkeur aan geeft dergelijke disciplines als 'subdisciplines', als 'monodisciplines' of - eventueel - als 'multidisciplines' te kwalificeren. Ook in het geval men een benadering als 'multidisciplinair' karakteriseert zal ik haar als een - variant van een - disciplinaire benadering aanmerken. Niet dat ik daarmee het verschil tussen een mono- en een multidisciplinaire benadering bedoel te ontkennen. Dat verschil is echter uitsluitend kwantitatief van aard, d.w.z. dat een multidisciplinaire benadering een summatie beoogt van - minstens twee - monodisciplinaire benaderingen.(10) Pas wanneer andere dan uitsluitend summatieve pretenties aanwezig zijn dient de vraag zich aan of nog van een (multi-) disciplinaire benadering gesproken moet worden dan wel of het wellicht de voorkeur verdient om een benadering 'integraal' te noemen. Met deze term ben ik echter aangeland bij de tweede groep benaderingen, die ik in de vorige paragraaf heb onderscheiden.

Met de term '<u>integraal</u>' bedoel ik al die benaderingen aan te duiden, die ook wel 'interdisciplinair', 'crossdisciplinair' of 'transdisciplinair' worden genoemd.(11) Door van 'integraal' te spreken wil ik tot uitdrukking brengen dat dergelijke benaderingen alle - minstens - gekenmerkt worden door een 'integratieve intentie'. Wat daar konkreet mee bedoeld wordt en hoe men zich voorstelt die intentie te realiseren, daarover blijken de meningen niet zelden uiteen te lopen. Voorstanders van een integrale benadering beklemtonen gewoonlijk dat 'integratie' iets anders is dan de summatie, die middels een multidisciplinaire benadering gerealiseerd wordt. Men ervaart de bestaande 'grenzen' tussen disciplines als 'beperkend' en 'belemmerend' en wenst die te 'doorbreken'. Soms blijkt die wens gepaard te gaan met een nogal polemische stellingname ten opzichte van (multi-)disciplinaire benaderingen. Dat is bijvoorbeeld het geval bij de reeds eerder genoemde Heijnsdijk, die schrijft:

> "De interdisciplinaire benadering kan worden omschreven als die benadering, waarbij het streven naar het verwerven van kennis inzake het empirisch object geen beperkingen ondervindt van een kenobject. Positief geformuleerd: een wetenschapsbeoefening, waarbij de wetenschap de werkelijkheid in zijn totaliteit benadert" (p. 35).

Meent Heijnsdijk dat het kenmerkend is voor 'monodisciplines' dat deze "de werkelijkheid in zijn totaliteit" in verschillende 'deel-werkelijkheden' onder elkaar verdelen, waarbij ze elk nog weer 'beperkt' worden door een eigen 'kenobject', - wanneer een "interdisciplinaire wetenschapsconstellatie" geformeerd is, dan zal z.i. "de band tussen werkelijkheid en wetenschap (weer) hersteld" (p. 51) zijn.

> "Het objectief waarnemen van de werkelijkheid, zonder disciplinair gepreoccupeerd te zijn, komt weer binnen bereik. Men krijgt weer eerbied voor de werkelijkheid" (p. 51).

Heijnsdijk bepleit zo een vorm van 'holisme', die steunt op kentheoretische vooronderstellingen, welke op overeenkomstige - zij het dikwijls impliciete - wijze ook bij andere voorstanders van een 'interdisciplinaire benadering' geregeld kunnen worden aangetroffen. Die vooronderstellingen kunnen de toets der kritiek echter moeilijk doorstaan. Toegespitst op de zienswijze van Heijnsdijk, maar in ruimere zin voor iedere integrale benadering van belang, brengt Wardekker (1979, 191) die kritiek als volgt onder woorden:

> "Heijnsdijk's model is naïef-empiristisch: hij gaat er van uit, dat een wetenschap een 'deelwerkelijkheid' (materieel objekt) zou kunnen kennen, en dat een optiek (formeel objekt) daarbij slechts een belemmering vormt. Daarbij gaat hij geheel voorbij aan het feit, dat de werkelijkheid nooit zó maar waargenomen wordt: waarneming is altijd theoriegeladen, wat inhoudt dat het materieel objekt in feite pas geconstitueerd wordt door, of althans in wisselwerking met, het formeel objekt van een disciplinaire benadering. ... De 'oplossing' van Heijnsdijk, dat een interdisciplinaire benadering moet zorgen alle monodisciplines die vanuit hun beperkende formele objekten zich allemaal met hetzelfde materieel objekt bezighouden te integreren, waardoor het beperkende 'formeel objekt' zou kunnen worden afgeschaft en we weer onbevooroordeeld naar een (deel-)werkelijkheid kunnen kijken, is dan ook gewoon onmogelijk. ... Het afschaffen van het formeel objekt betekent het afschaffen van de theorie."

Hoeveel sympathie men ook kan hebben voor benaderingen, die bestaande 'grenzen' tussen disciplines wensen te doorbreken,

als dat 'doorbreken' wordt opgevat in de zin van 'afschaffen', uitmondend in een pleidooi voor een 'onbevooroordeeld', d.i. 'gezichtspuntloos' gezichtspunt, dan lijken dergelijke benaderingen weinig kans van slagen te kunnen hebben. En ik kan dan ook instemmen met Kwant (1980/1981, 125) als hij schrijft:

> "Interdisciplinariteit keert zich niet per se en in het algemeen tegen de verscheidenheid van disciplines. Integendeel, zij leeft daarvan, zoals haar naam reeds zegt: interdisciplinariteit houdt in dat relaties ontstaan tussen disciplines, en relaties veronderstellen onderscheid. Verdwijnt het onderscheid, dan blijft slechts relatieloze identiteit over."

Hoe men een begrip als 'interdisciplinariteit' ook nader interpreteert(12), dat begrip komt volstrekt in het luchtledige te zweven zodra het op polemische wijze wordt losgekoppeld van disciplinaire benaderingen. Die benaderingen vormen het onontkoombare vertrekpunt voor iedere poging tot transcendering ervan.

In het verlengde van het zojuist en eerder in deze paragraaf gestelde doel ik derhalve met '<u>integrale benaderingen</u>' van het menselijk bewegen op die benaderingen, die een uitdrukkelijke thematisering beogen van de aard van de samenhang tussen disciplinaire benaderingen van dat bewegen.
Zoals gezegd vervult de tweedeling 'disciplinair'-'integraal' - in deze studie - primair een heuristische funktie en het kan hier dan ook een open vraag blijven of deze tweedeling als 'principieel' moet worden aangemerkt. Om diezelfde reden zou het bovendien te ver voeren om op deze plaats in te gaan op de eventuele nadere eisen, die men aan de zojuist bedoelde thematisering zou willen stellen. 'Disciplinaire' en 'integrale' benaderingen blijken zich als zodanig aan te dienen, hetgeen in het vervolg van dit hoofdstuk als 'gegeven' wordt geaccepteerd. Zoals gezegd valt een indeling van disciplinaire benaderingen van het menselijk bewegen niet samen met een indeling van bewegingsbeelden. En een thematisering van de samenhang tussen (enkele van) dergelijke benaderingen behoeft dan ook niet per se uit te monden in een konfrontatie tussen verschillende bewegingsbeelden. Niettemin mag men vermoeden dat zo'n konfrontatie - bijvoorbeeld in de vorm van een onderlinge kritiek - zich gewoonlijk spoedig zal aandienen. Verderop in dit hoofdstuk zal blijken dat de aard van die konfrontatie direkt samenhangt met bepaalde antropologische uitgangspunten.

2. De reikwijdte van bewegingsleren van beperkte reikwijdte.

2.1. Het primaat van de veld-gebondenheid.

De twee kriteria - 'veldspecificiteit' en 'wetenschappelijke benaderingswijze' - op grond waarvan bewegingsleren van beperkte reikwijdte kunnen worden ingedeeld, zijn duidelijk van een verschillende orde. In de eerste paragraaf van dit hoofdstuk wees ik erop dat de diverse, historisch gegroeide en maatschappelijk erkende handelingsvelden van de lichamelijke opvoeding het 'gegeven' uitgangspunt en referentiekader vormen van bedoelde bewegingsleren. In verband daarmee attendeerde ik tevens op de 'praktische interesse', van waaruit dergelijke bewegingsleren gewoonlijk gelegitimeerd worden.

Het is nu van belang om op te merken dat deze veld-gebondenheid een zeker primaat heeft ten opzichte van de - in 1.1. besproken - indeling in 'disciplinair' en 'integraal'. Het is immers niet op grond van deze laatste tweedeling, maar juist vanwege hun veld-gebondenheid dat van 'bewegingsleren van beperkte reikwijdte' gesproken kan worden. De in deze studie bedoelde bewegingsleren hebben alle betrekking op het menselijk bewegen, zoals dat binnen de lichamelijke opvoeding verschijnt, en het is uitsluitend vanwege die beperking, dat de aanduiding 'van beperkte reikwijdte' is toegevoegd.

Voor de verdere opzet van deze studie is het derhalve van belang te onderkennen dat een typering van de handelingsvelden van de lichamelijke opvoeding vooraf gaat aan iedere wetenschappelijke bestudering daarvan. Wat een auteur onder 'sport', 'fysiotherapie', 'bewegingsonderwijs', e.d., verstaat vloeit niet voort uit zijn keuze voor een bepaalde disciplinaire of integrale benadering daarvan, maar berust op andersoortige, soms lastig te expliciteren, overwegingen. Die overwegingen bepalen echter in belangrijke mate de reikwijdte van de door zo'n auteur ontwikkelde bewegingsleer. De gepercipieerde eigenaardigheid van een bepaald handelingsveld van de lichamelijke opvoeding markeert de reikwijdte van 'bewegingsleren van beperkte reikwijdte'. Die bewegingsleren zullen vervolgens steeds disciplinair of integraal van aard zijn, wat een tweede en 'ondergeschikt' kriterium is voor hun verdere indeling.

Vanwege dit primaat van de veld-gebondenheid zal ik in de

volgende paragraaf (2.2.) het begrip 'lichamelijke opvoeding', zoals ik dat in het eerste hoofdstuk heb omschreven, wat nader typeren. In 2.3. zal ik vervolgens een keuze maken voor velden van de lichamelijke opvoeding, waartoe ik mij in deze studie wil beperken. In 2.4. volgt dan een verantwoording van mijn selektie van bewegingsleren van beperkte reikwijdte, die op deze velden betrekking hebben. Dan zal ook het onderscheid tussen disciplinaire en integrale benaderingen weer in de beschouwing worden opgenomen.

2.2. Konstituerende kenmerken van de lichamelijke opvoeding.

In hoofdstuk I heb ik gepleit voor een zodanige (her)interpretatie van de term 'lichamelijke opvoeding', dat daarmee gedoeld kan worden op al die aktiviteitsgebieden (handelingsvelden), waarbinnen mensen andere mensen in hun bewegend funktioneren opzettelijk en gunstig bedoelen te beïnvloeden. En ik voegde daaraan verder toe[13]:

> "Deze omschrijving moet zeker niet als een - laat staan 'sluitende' - definitie worden opgevat. Ze is door haar breedheid tegelijk ook tamelijk inhoudsarm. Immers, wat in een bepaalde situatie als 'gunstig' gekwalificeerd zal worden en ook door wie dat zal worden vastgesteld is geheel onbepaald gelaten. Het laat zich namelijk vermoeden dat dit binnen de ene beïnvloedingssituatie - bijvoorbeeld de schoolgymnastiek - anders zal uitvallen dan binnen de andere - bijvoorbeeld de psychomotorische therapie of de rekreatiesport-. Voorts zal ook de aanduiding 'bewegend funktioneren' zeker niet in alle gevallen op dezelfde wijze geoperationaliseerd worden."

In de gegeven omschrijving komt naar voren dat het 'beïnvloedingsperspektief' én het 'bewegend funktioneren' gezamenlijk karakteriserend zijn voor alle velden van de lichamelijke opvoeding. Die velden kunnen dan ook kortweg als 'intentionele bewegingsbeïnvloedingspraktijken' getypeerd worden. Het is zeker niet het geval dat die diverse praktijken met behulp van deze beide kenmerken afdoende beschreven zijn. Veeleer benoemen ze noodzakelijke voorwaarden, waaraan voldaan moet zijn wil er überhaupt van 'lichamelijke opvoeding' gesproken kunnen worden. Samen konstitueren ze een domein, waarbinnen vervolgens nadere onderscheidingen gemaakt kunnen - en ook moeten - worden. Ik zal deze kenmerken in het vervolg benoemen als 'konstituerende kenmerken van de lichamelijke opvoeding'. Deze paragraaf zal verder gewijd zijn aan een nadere bespreking ervan.

Allereerst is het dan van belang om de samenhang tussen het 'beïnvloedingsperspektief' en het 'bewegend funktioneren' te benadrukken, wil er tenminste van 'lichamelijke opvoeding' sprake kunnen zijn.
Wanneer mensen 'bewegend funktioneren' - en dat lijken zij vaker wel dan niet te doen -, dan is dat op zichzelf onvoldoende

reden om van 'lichamelijke opvoeding' te spreken. Anderzijds kennen we tal van intentionele beïnvloedingssituaties, die bezwaarlijk als 'lichamelijke opvoeding' te kwalificeren zijn. In een wiskundeles, tijdens een preek, in een hoorkollege over bewegingstheorieën, in een psychotherapeutisch gesprek e.d. is er sprake van intentionele beïnvloeding van mensen, die niet gericht is op een opzettelijke en gunstige beïnvloeding van hun 'bewegend funktioneren'.
Deze enkele voorbeelden kunnen tegelijk het belang laten zien van de toevoegingen 'opzettelijk' en 'gunstig'. Men zou namelijk kunnen tegenwerpen dat bijvoorbeeld een wiskundeleraar wel degelijk het 'bewegend funktioneren' van zijn leerlingen beïnvloedt. Door zijn lessen 'dwingt' hij zijn leerlingen om gedurende een zekere periode 'stil te zitten'. En het is zelfs niet onmogelijk dat zijn 'bewegingsarmoedig' onderwijs - mede - leidt tot enige schadelijke effekten (bijvoorbeeld houdingsafwijkingen). Een dergelijke tegenwerping zal ik zeker niet pogen te weerleggen. Ze laat echter goed zien hoezeer de toevoegingen 'opzettelijk' en 'gunstig' node gemist kunnen worden bij een typering van de konstituerende kenmerken van lichamelijke opvoeding. De betreffende wiskundeleraar is niet opgeleid en aangesteld om zich opzettelijk te richten op het 'stil-zitten' van zijn leerlingen en hij is er ook niet op uit om ze dat te 'leren'. Het 'stil-zitten' is voor hem, evenals 'goede aandacht' e.d., een <u>voorwaarde</u> om <u>andersoortige</u> doelstellingen - gelegen op het terrein van de wiskunde - te kunnen realiseren. En men mag ook niet verwachten dat de genoemde 'schadelijke effekten' door hem opzettelijk beoogd worden. Die effekten zijn - onbedoelde - '<u>neven-effekten</u>', waar hij met zijn onderwijs niet op mikte. Deze en dergelijke beïnvloedingssituaties onderscheiden zich daarin van 'lichamelijke opvoeding', dat het 'bewegend funktioneren' niet uitdrukkelijk dient als - zo zou men kunnen zeggen - '<u>aangrijpingspunt</u>' van de beïnvloeding. Dat 'bewegend funktioneren' komt uitsluitend in het vizier als een, veelal vanzelfsprekend veronderstelde, voorwaarde, zonder welke de (beoogde) realisering van andersoortige doelstellingen niet goed mogelijk wordt geacht.

In de vorm van onbedoelde neven-effekten, die in principe overigens zowel 'gunstig' als 'ongunstig' kunnen zijn, kan daarbij bovendien een invloed op dat 'bewegend funktioneren' worden uitgeoefend. Daarentegen wordt binnen de lichamelijke opvoeding het 'bewegend funktioneren' opzettelijk als aangrijpingspunt van de beïnvloeding gekozen, en wel met het oog op de realisering van doelstellingen, die door de betrokkenen als 'gunstig' worden aangemerkt. Uiteraard dient men ook in dat geval de mogelijkheid van onbedoelde neven-effekten niet uit te sluiten en moet men rekenen met bepaalde voorwaarden, die zelf niet uitdrukkelijk in het beïnvloedingsbrandpunt staan (men denke bijvoorbeeld aan taalvaardigheid).

Zojuist sprak ik van 'bewegend funktioneren' als <u>aangrijpingspunt</u> van de beïnvloeding. Deze term - 'aangrijpingspunt' - duikt in de literatuur omtrent lichamelijke opvoeding geregeld op, dikwijls in het kader van een denken in termen van 'doelen' en 'middelen'. Binnen dat kader kan 'aangrijpingspunt' dan betekenen dat men de beïnvloeding van het 'bewegend funktioneren' ziet als een 'middel' om andersoortige doeleinden te realiseren.(14) Die doeleinden hebben in dat geval dus niet betrekking op het 'bewegend funktioneren' zelf, maar zijn daar a.h.w. 'buiten' gelegen; ze zijn, zo zou men kunnen zeggen, 'bewegings-extrinsiek' (of:'bewegings-transcendent').
Ter verheldering van de interpretatie, die ik van de term 'aangrijpingspunt' zou willen geven, is het gewenst enige kritische kanttekeningen te plaatsen bij het 'doel-middel-denken', dat ik zoëven aanduidde.
Het is namelijk opvallend dat lichamelijke opvoeders hun vak niet zelden gelegitimeerd hebben op grond van de meest uiteenlopende en - dikwijls - zeer 'verheven' doelstellingen van bewegings-transcendente aard. Vaderlandsliefde, sociale vorming, prestatiebereidheid, ethische vorming, beheersing van emoties, tegenwoordigheid van geest, 'mens sana in corpore sano', zelfrealisatie, karaktervorming, nationale weerbaarheid, esthetische vorming, kreativiteit, ..., het zijn slechts enkele van de termen, waarmee dergelijke

doelstellingen wel zijn aangeduid. Niet zonder enig sarcasme schreef Crum (1974(a), 4/5) in dat verband:

> "In de bijna niet meer te overziene systemen van 'lichamelijke opvoeding' is een schier onuitputtelijke hoeveelheid doelstellingen aangedragen. Lichamelijke opvoeding lijkt wel een tovenaarsdrank. Mits op het juiste moment en goed gedoseerd geslikt, leidt het tot alles wat wenselijk is. ... Mijn konklusie luidt: te veel pretenties, te weinig doelrationaliteit, een krampachtige poging om het vak te verkopen. Er zal wel een historische verklaring voor zijn. Me dunkt dat er een tijd is geweest waarin het intellectualisme zo hoog te paard zat, dat iedere poging om het vak te funderen met gretigheid werd verwelkomd. Het wordt onderhand echter tijd eens orde op zaken te stellen."

De hoofdstroom van recente publikaties(15) over lichamelijke opvoeding laat zeker een tendens zien, die zich kenmerkt door een groeiende scepsis aangaande vakoverschrijdende pretenties. Die scepsis wordt herkenbaar in een uitdrukkelijke bezinning op doelstellingen van 'intrinsieke', d.w.z. vakimmanente aard(16), terwijl ook onderzoek naar de feitelijke realiseerbaarheid van zulke doelstellingen in toenemende mate van de grond komt.(17) Zodra men z'n vertrekpunt kiest in vakoverschrijdende doelstellingen zoals zoëven genoemd, dan is men licht geneigd de term 'aangrijpingspunt' zodanig te interpreteren dat de beïnvloeding van het 'bewegend funktioneren' een 'middel' genoemd wordt, gericht op de realisering van dergelijke doelstellingen. Wie in zo'n 'doel-middel-schema' denkt dient echter nadrukkelijk rekening te houden met de steeds aanwezige mogelijkheid dat diezelfde doelstellingen even goed - of zelfs beter - gerealiseerd kunnen worden via andere 'middelen', in ons geval: via beïnvloedingsstrategieën, die niet opzettelijk hun 'aangrijpingspunt' vinden in het 'bewegend funktioneren'.(18) Het komt mij voor dat de pretenties van lichamelijke opvoeders in dit opzicht niet zelden overspannen zijn geweest en dat de hoog in het vaandel geschreven doelstellingen eerder een beletsel vormden voor de ontwikkeling van een adekwate vaktheorie dan een schragend fundament. Broeke sloeg de spijker dan ook op z'n kop toen hij reeds in 1973 formuleerde:

> "De lichaamsoefeningen fungeerden tot voor kort ... bijna altijd als middel om religieuze, politieke, medische of pedagogische doeleinden na te streven. Ons vakgebied was in geen enkel opzicht baas in

> eigen huis, integendeel, veelal moraal-filosofisch georiënteerde zgn. 'deskundigen' schreven voor, welke doelen en middelen zich als dwingend aandienden. ... Dit hield automatisch in, dat geruime tijd van enigszins zelfstandige theorievorming geen sprake kon zijn, waardoor de praktijk slechts op traditionele, wezensvreemde of op goed geloof berustende principes kon steunen, i.p.v. op werkelijkheidsovereenkomstige opvattingen." (Broeke 1973(a), 330).

Om te komen tot die "zelfstandige theorievorming" op het terrein van de lichamelijke opvoeding lijkt het inderdaad noodzakelijk dat het vertrekpunt in vakoverschrijdende doelstellingen, zoals eerder genoemd, wordt verlaten. Geenszins zou ik echter willen uitsluiten dat een opzettelijke beïnvloeding van het 'bewegend funktioneren' dienstig kan zijn met het oog op de realisering van andersoortige doelstellingen, d.w.z. doelstellingen, die niet zelf in termen van 'bewegend funktioneren' te beschrijven zijn. En het is zelfs zeer wel mogelijk dat sommige varianten van lichamelijke opvoeding - men denke bijvoorbeeld aan sommige vormen van psychomotorische therapie - zich primair vanuit dergelijke doelstellingen laten legitimeren. Indien men in dergelijke gevallen van een 'middel-funktie' van bewegingsbeïnvloeding zou willen spreken, dan zou ik er echter voor willen pleiten om die 'middel-funktie' uitsluitend te relateren aan die doelstellingen, die op andere wijze niet of minder goed gerealiseerd kunnen worden. In hoeverre dat bij bepaalde doelstellingen feitelijk het geval is kan niet ex cathedra, maar uitsluitend via empirisch onderzoek worden vastgesteld. Met enige voorzichtigheid mag men bijvoorbeeld vermoeden dat bepaalde bewegingsbeïnvloedingsprogramma's 'gezondheidsbevorderend' kunnen zijn en/of 'ontspanning' kunnen bewerkstelligen. Als - op het eerste gezicht - vakoverschrijdende doelstellingen dienen 'gezondheid' en 'ontspanning' dan evenwel zodanig geoperationaliseerd te worden dat de <u>specifieke</u> bijdrage van de betreffende programma's aan deze doelstellingen kan worden vastgesteld. Na die operationalisatie en die via empirisch onderzoek bepaalde specifieke bijdrage kan men echter zeggen dat die doelstellingen niet vakoverschrijdend blijken te zijn. In dat geval zou ik dan echter ook niet meer willen spreken in termen van 'doelen' en 'middelen', zijnde een polariteit, die te zeer

suggereert dat er een extrinsieke relatie bestaat tussen 'wat men doet' (het 'middel') en 'wat men beoogt' (het 'doel'). Wanneer binnen de lichamelijke opvoeding het 'bewegend funktioneren' opzettelijk als aangrijpingspunt van de beïnvloeding wordt gekozen, dan wil ik de term 'aangrijpingspunt' zo interpreteren, dat de beïnvloeding zich uitdrukkelijk richt op de realisatie van bewegings-intrinsieke doelstellingen. Dergelijke doelstellingen kenmerken zich daardoor dat ze óf in een bepaald bewegingsvocabulaire zijn geformuleerd - bijvoorbeeld: 'leren volleyballen', 'leren zwemmen', 'het (opnieuw) leren buigen van een arm' -, óf zodanig aan bepaalde bewegingsbeïnvloedingsprogramma's gerelateerd (blijken te) zijn, dat ze langs andere weg niet of minder goed gerealiseerd (blijken te) kunnen worden - bijvoorbeeld: 'spierkracht', 'uithoudingsvermogen', 'taktisch inzicht' -. Een reflektie op doelstellingen van bewegings-extrinsieke aard, hoe respektabel en nastrevenswaard die op zichzelf ook mogen zijn, werpt weinig vruchten af in het geval een vakspecifieke theorievorming beoogd wordt.
Bewegings-intrinsieke doelstellingen, zo bleek zojuist, kunnen dus van tweeërlei aard zijn. Ze hebben óf op het bewegen zelf betrekking, óf zijn aan bepaalde bewegingsbeïnvloedingsprogramma's direkt gerelateerd. De mate waarin dit laatste het geval is kan, zoals gezegd, uitsluitend via empirisch onderzoek worden vastgesteld. In Nederland hebben wat dit betreft auteurs als Kemper en Bovend'eerdt belangrijk werk verricht en hun publikaties zal ik, verderop in dit hoofdstuk, in een kinantropologische analyse betrekken.
In het geval doelstellingen op het bewegen zelf betrekking hebben zijn ze steeds in een bepaald bewegingsvocabulaire geformuleerd. Dat vocabulaire kan echter nogal variëren, zoals verderop in dit hoofdstuk nog uitvoerig zal blijken. Dat die variatie verwijst naar verschillende bewegingsbeelden, die zelf hun mogelijkheidsvoorwaarde vinden in onderscheiden lichaamsbeelden, hoop ik dan tevens inzichtelijk te maken.

De konstituerende kenmerken van de lichamelijke opvoeding - het 'beïnvloedingsperspektief' en het 'bewegend funktioneren' - wil ik al met al zo begrijpen, dat er sprake is van een opzettelijke

gerichtheid op de realisatie van bewegings-instrinsieke doelstellingen, welke door de betrokkenen als 'gunstig' worden aangemerkt. In deze zin verschijnt binnen de lichamelijke opvoeding het 'bewegend funktioneren' als 'aangrijpingspunt' van de beïnvloeding.
Hoewel bewegings-intrinsieke doelstellingen van tweeërlei aard kunnen zijn, betreft het niettemin in beide gevallen doelstellingen, die worden nagestreefd. Binnen alle varianten van lichamelijke opvoeding treffen we derhalve nooit 'zo maar' bewegende mensen aan, maar verschijnt dat bewegen steeds in het perspektief van welbepaalde doelstellingen. En om die reden mag men veronderstellen dat de typische eigenaardigheid van dat bewegen alleen dan goed te begrijpen is, wanneer dat doelstellingsperspektief mede in de beschouwing wordt opgenomen. Zou men dat perspektief buiten beschouwing laten dan lijkt niet goed begrepen te kunnen worden waarom bijvoorbeeld in de topsport juist zó en niet anders bewogen wordt, duidelijk afwijkend van de wijze waarop het bewegen van mensen zich voordoet binnen bijvoorbeeld de rekreatiesport of de fysiotherapie. Hoewel men het bewegen binnen deze - en andere - velden van de lichamelijke opvoeding ongetwijfeld niet uitsluitend vanuit de beoogde doelstellingen kan begrijpen - men denke slechts aan de konstituerende rol van 'regels', van toestellen en/of apparaten, etc. -, mag men niettemin veronderstellen dat die doelstellingen de geaardheid van dat bewegen in belangrijke mate reguleren, hetgeen bepaald ook van belang is als het gaat om de ontwikkeling van een bewegingsleer van beperkte reikwijdte. Die doelstellingen lijken de reikwijdte van zo'n bewegingsleer namelijk in belangrijke mate te bepalen. Göhner (1980, 228/229) heeft deze grondgedachte, die aan de basis ligt van zijn als 'funktional' getypeerde aanzet tot een 'Bewegungslehre des Sports', als volgt onder woorden gebracht:

> "Unser Konzept geht von einem Verständnis aus, das zunächst einmal als 'funktional' gekennzeichnet werden kann. Damit wird zum Ausdruck gebracht, dasz die Bewegung in der Vielfalt der sportlichen Situationen durch die Mannigfaltigkeit der Zielsetzungen unter den jeweils situativ vorgegebenen oder vereinbarten Bedingungen geprägt wird. Richtiges, optimales Bewegen darf insofern nicht als allgemeingültig-überdauernd gesehen werden. Ein überdauerndes Leitbild, einen

> idealtypischen Bewegungsablauf, gibt es unter diesem Verständnis nicht. Bemühungen zur Charakterisierung und Erforschung eines solchen Normbildes gehen von unwirklichen Voraussetzungen aus. Die 'Richtigkeit' einer Bewegung kann nur unter Beachtung und Einbeziehung der sportspezifischen Zielsetzungen und der die Erreichungsvorgänge prägenden situativen Rahmenbedingungen untersucht werden. Richtiges Bewegen ist hier immer nur situativ angemessenes Bewegen. Und da sich Ziele und Rahmenbedingungen im Sport immer wieder verändern (und für den Schul- oder Freizeitsport auch verändern lassen), musz Bewegungsforschung im Sport immer eine die jeweils vorliegenden Ziele und Rahmenbedingungen beachtende und einbeziehende Forschung sein." (Laatste onderstreping door mij. J.T.).

Met deze woorden brengt Göhner indirekt tot uitdrukking dat het menselijk bewegen binnen de sport - en, zo zou ik willen toevoegen, binnen ieder ander veld van de lichamelijke opvoeding - zich niet manifesteert als 'funktie' (Buytendijk) of 'verandering (van plaats) in een kontekstueel vakuüm', bewegingsopvattingen, die ik in het tweede hoofdstuk heb besproken. Binnen de sport - en andere velden van de lichamelijke opvoeding - wordt het menselijk bewegen in ieder geval - mede - gereguleerd door de doelstellingen, die worden nagestreefd, en een erkenning daarvan lijkt onontkoombaar reperkussies te moeten hebben voor het 'Bewegungsverständnis' (Göhner 1980, 228), het bewegingsbeeld, dat in een adekwate bewegingsleer van beperkte reikwijdte zal funktioneren.
In paragraaf 3 - en ook verderop in de studie - zullen we zien dat die reperkussies gestalte krijgen in een pleidooi voor een handelingstheoretische benadering van het menselijk bewegen. Eerst volgt nu echter - in 2.3. - een keuze voor de velden van de lichamelijke opvoeding, waartoe ik mij verder wil beperken, alsmede - in 2.4. - een verantwoording van mijn, op deze velden betrekking hebbende, selektie van bewegingsleren van beperkte reikwijdte.

2.3. Een beperking tot 'bewegingsonderwijs' en 'sport'.

Voor zover mij bekend is er nog niet eerder uitvoerig en systematisch studie gemaakt van antropologische vooronderstellingen van 'bewegingsleren van beperkte reikwijdte'. Ook al bestaan er detailstudies en kan men bij diverse auteurs meer of minder zijdelingse opmerkingen aantreffen: er is wat dit betreft nog sprake van een betrekkelijk braakliggend onderzoeksterrein, dat tegelijk bijzonder breed is. In dat licht bezien is het zowel ongewenst als onmogelijk om in deze studie enige volledigheid te pretenderen. Een bepaalde selektie is zonder meer geboden, waarmee ik tevens wil zeggen dat de diverse analyses in dit hoofdstuk primair moeten worden opgevat als eerste stappen op de weg van een omvangrijk onderzoeksprogramma en niet als de volledige uitvoering en voltooiing daarvan.
De bewegingsleren, die ik in het vervolg van dit hoofdstuk in mijn analyses zal betrekken, bedoelen met name betrekking te hebben op het menselijk bewegen, zoals dat zich voordoet binnen die varianten van lichamelijke opvoeding, die '<u>bewegingsonderwijs</u>'[19] en '<u>sport</u>' worden genoemd. Tot die velden van de lichamelijke opvoeding zal ik mij in deze studie beperken.
Een dergelijke keuze is niet geheel arbitrair. De theorievorming aangaande deze velden heeft namelijk niet zelden gefunktioneerd als een voedingsbodem en referentiekader voor (dikwijls latere) theorievorming met betrekking tot andere velden van de lichamelijke opvoeding. Men kan in dit opzicht een krachtig uitstralingseffekt signaleren, een uitstralingseffekt, dat weliswaar niet door een ieder even positief wordt beoordeeld[20], maar niettemin moeilijk te ontkennen valt.

> Ten aanzien van de Nederlandse situatie[21] kan dat uitstralingseffekt goeddeels als volgt worden begrepen. Veel afgestudeerden van een Academie voor Lichamelijke Opvoeding - in eerste instantie een opleiding voor leraren en leraressen 'lichamelijke oefening' - zijn in het verleden niet (blijvend) in het onderwijs gaan werken. Al dan niet na verdere studie vonden - en vinden - zij werk binnen andere velden van de lichamelijke opvoeding, bijvoorbeeld als 'heilgymnast/masseur' (later:'fysiotherapeut'), als (top)sporttrainer of als bewegingstherapeut c.q. psychomotorisch therapeut. Een konsekwentie van dergelijke loopbanen was wel dat

de theorievorming aangaande deze velden sterk werd beïnvloed door die aangaande de school-lichamelijke opvoeding (het bewegingsonderwijs). In zeer veel gevallen hebben ook thans nog diegenen, die zich bezighouden met theorievorming aangaande de diverse velden van de lichamelijke opvoeding, een opleiding aan een Academie voor Lichamelijke Opvoeding - een lerarenopleiding - genoten.

Dat ik mijn aandacht zowel zal richten op het bewegingsonderwijs als op de sport, en dus niet uitsluitend op het eerste, heeft direkt te maken met de door zeer veel auteurs - al dan niet expliciet - veronderstelde nauwe samenhang tussen deze beide velden van de lichamelijke opvoeding.(22) En het blijkt dan ook niet goed mogelijk te zijn bewegingsleren van beperkte reikwijdte aan te wijzen, die enkel en alleen op één van deze velden betrekking hebben. In meer of mindere mate en al dan niet in polemische zin worden steeds uitspraken gedaan, die het bewegen binnen beide velden van de lichamelijke opvoeding regarderen. Door andere velden van de lichamelijke opvoeding buiten beschouwing te laten en me uitsluitend te richten op 'bewegingsonderwijs' en 'sport', heb ik een belangrijke en noodzakelijke inperking aangebracht. Toch is ook binnen die inperking nog een verdere selektie geboden, gezien het, zelfs dan nog, ruime aanbod aan publikaties op dit gebied.
Die selektie zal voor mij hieruit bestaan, dat ik mij hoofdzakelijk zal bezighouden met publikaties uit het Nederlandse en Duitse taalgebied. Het denken over lichamelijke opvoeding in Nederland, dat ik met name wil analyseren, is in de 19e en 20e eeuw zeer sterk beïnvloed door Duitstalige publikaties(23) - in het bijzonder vanuit Duitsland en Oostenrijk - en om die reden ligt het voor de hand dat ik mij mede richt op dit Duitse taalgebied.
Wellicht ten overvloede hecht ik er verder aan er uitdrukkelijk op te wijzen dat de verschillende, binnen het zojuist genoemde selektiekader vallende en te analyseren publikaties, door mij niet geselekteerd zullen worden op grond van een door mij voorgestane opvatting omtrent wat onder 'sport' en/of 'bewegingsonderwijs' verstaan <u>behoort</u> te worden.
In de volgende paragraaf zal ik aangeven welke publikaties ik daadwerkelijk in mijn analyses zal betrekken.

2.4. Disciplinaire en integrale bewegingsleren van beperkte reikwijdte; verantwoording van een selektie.

> "Die Bewegungslehre des Sports ist ... heute nicht als einheitlicher Lehr- und Forschungsbereich beschreibbar; sie ist noch nicht einmal (bzw. nicht einmahl mehr) einheitlich etikettierbar. Es wäre sinnvoller vom Plural, also von Bewegungslehren des Sports zu sprechen und sie projektiv als die Gesamtheit wissenschaftlicher Aussagen über den Problemkomplex Bewegung und Bewegen im Sport zu sehen. De facto kann man sie dann als das in der Theorie der Leibeserziehung und der sportwissenschaftlichen Forschung gewonnene, aber auch das in der Lehre dargestellte Wissen über sportliche Bewegungen und sportliches Bewegen sehen. Es umfaszt verschiedene Konzeptionen, die durch Vorentscheidungen gesichtet und damit auch eingeengt und durch die Orientierung an einzelnen Theorien oder Paradigmen imprägniert sind." (Göhner 1982, 85).

De bewegingswetenschappelijke pluriformiteit, die ik eerder in dit hoofdstuk, in meer algemene zin, signaleerde, doet zich eveneens gelden in het geval van bewegingsleren, die uitsluitend op bewegingsonderwijs en/of sport betrekking (bedoelen te) hebben. Allereerst kan men die pluriformiteit herkennen in de diverse (deel-)problemen, waarin auteurs geïnteresseerd blijken te zijn. Vaak kan men bijvoorbeeld een exclusieve interesse aantreffen voor het probleem van het leren van '(sport)motorische vaardigheden'. Anderen zijn primair of uitsluitend geïnteresseerd in een 'Analyse von Bewegungsabläufen im Sport'[24] als zodanig, in het probleem van de relatie tussen motorische testprestaties en het presteren in bepaalde takken van sport[25] of in 'de relatie van angst en struktureringstendentie met het leren mini-trampoline springen' bij schoolkinderen.[26] Deze enkele voorbeelden kunnen met vele andere worden uitgebreid.[27] Gewoonlijk worden dergelijke (deel-)problemen zodanig geoperationaliseerd dat ze zich bij uitstek lenen voor een aanpak vanuit één of enkele wetenschappelijke disciplines, en ze worden dan ook dikwijls getypeerd als bijvoorbeeld 'leerpsychologisch', 'inspanningsfysiologisch', 'biomechanisch' (e.d.) van aard. Zulke disciplinaire benaderingen van (deel-)problemen leveren belangrijke bouwstenen voor de ontwikkeling van bewegingsleren van beperkte reikwijdte. Tegelijk leeft echter bij diverse auteurs het besef dat dergelijke bouwstenen zich niet 'als vanzelf' aan elkaar zullen hechten. Zij pleiten dan ook voor de ontwikkeling

van een overkoepelend en integrerend kader, van waaruit de samenhang tussen de diverse disciplinaire benaderingen begrepen kan worden. Zo'n pleidooi kan dan vervolgens uitmonden in een aanzet tot een integrale bewegingsleer van beperkte reikwijdte, waarvan bijvoorbeeld Meinel/Schnabel (1977, 58) de bedoeling als volgt verwoorden:

> "Sie will beitragen zur Integration der natur- und gesellschaftswissenschaftlichen Erkenntnisse über die Struktur und gesetzmäszige Entwicklung der sportlichen Bewegung, die für eine praktische Anwendung im erfolgreichen Lehr- und Lernprozess erforderlich sind."

Nu betoogde ik eerder in dit hoofdstuk dat een 'integratieve' intentie gemakkelijker uitgesproken dan gerealiseerd is. Om wat dit betreft inderdaad verder te komen dan een summatie van onderzoeksresultaten, welke via een multidisciplinaire benadering gerealiseerd kan worden - zonder daarmee uiteraard de waarde van zo'n benadering als zodanig te ontkennen -, lijkt het noodzakelijk dat een 'Integrationsgrundlage' (Franke 1978, 10) wordt gevonden, in het licht waarvan men de diverse disciplinaire benaderingen van (deel-)problemen in hun samenhang kan begrijpen. Dienaangaande kan ik instemmen met Franke (1978, 10) als hij schrijft:

> "Koordination und Integration einzelwissenschaftlicher Ergebnisse sind nur möglich, wenn es eine einheitliche Grundlage gibt, von der aus einzelne Daten, Deutungen geordnet, bewertet und dadurch in einem bestimmten Kontext bedeutungsvoll werden. Diese Grundlage kann nicht ebenfalls das Resultat einer Koordination und Integration einzelner wissenschaftlicher Ergebnisse sein, denn dies würde eine Bewertungsgrundlage auf einer nächsthöheren Ebene voraussetzen, die wiederum legitimiert werden müszte etc. Das bedeutet: eine integrativ arbeitende Sportwissenschaft braucht letztlich immer eine einheitliche Grundlage, auf die sie sich bei ihrer Koordination stützen kann; sie kann diese nicht ersetzen. Diese auch als 'Theorie des Sports' zu bezeichnende Integrationsgrundlage ist folglich nicht als das alleinige Ergebnis einzelwissenschaftlicher Forschung und intensiver Koordinationsleistung vorstellbar, sondern musz in entscheidendem Masze der hypothetische Entwurf eines spezifischen Forschungsbereichs sein, d.h. aus einer philosophischen Reflexion über die Erscheinung 'Sport' hervorgehen."

Afgezien van het feit dat ik in dit hoofdstuk, anders dan Franke, niet primair geïnteresseerd ben in het verschijnsel 'sport' als zodanig, maar in de wijze waarop het menselijk bewegen zich binnen de sport (en het bewegingsonderwijs) manifesteert, wordt hier terecht het belang van een filosofische reflektie, als het gaat om

de realisering van een integratieve theorievorming, naar voren gebracht. Voor wat het onderwerp van deze studie betreft kan men zeggen dat een filosofische bezinning op het menselijk bewegen een onontbeerlijke voorwaarde is om de 'Integrationsgrundlage' te vinden, in het licht waarvan een integrale bewegingsleer van beperkte reikwijdte geconcipiëerd kan worden. En het mag dan ook geen verbazing wekken dat diegenen, die een blauwdruk hebben ontwikkeld van zo'n bewegingsleer, steeds op wijsgerige vraagstellingen gestuit zijn. Verderop zal dat nog uitvoerig blijken.

De in het vervolg van dit hoofdstuk uit te voeren kinantropologische analyses zullen overwegend betrekking hebben op bewegingsleren van beperkte reikwijdte, die door de ontwerpers ervan als 'integraal' worden aangemerkt.
Paragraaf 7, verdeeld in enige subparagrafen, zal aan een analyse van een viertal van dergelijke 'integrale benaderingen' gewijd worden. Na een inleidende paragraaf (7.1.) komen achtereenvolgens aan de orde:

- de 'Abrisz einer Theorie der sportlichen Motorik unter pädagogischem Aspekt' van Meinel/Schnabel (7.2.);
- de 'Theorie der Sensomotorik', zoals ontwikkeld door Ungerer (7.3.);
- Rijsdorps theorie over de 'gedragsbeweging' (7.4.);
- de 'Leer van het menselijk zich bewegen' van Gordijn (7.5.).

Voorafgaand wordt in paragraaf 6 aandacht besteed aan 'disciplinaire benaderingen' van een tweetal (deel-)problemen uit een op bewegingsonderwijs en sport betrokken bewegingsleer.
Enerzijds betreft dat de diverse onderzoekingen van Pijning op het terrein van het leren van '(sport-)motorische vaardigheden' (6.2.), anderzijds gaat het om onderzoekingen op het gebied van de zogenaamde 'lichamelijke prestatiegeschiktheidstests'. Op dit laatste zal ik in 6.3. ingaan, waarbij met name de publikaties van Kemper c.s. en Bovend'eerdt uitgangspunt zullen zijn. Deze beide paragrafen (6.2. en 6.3.) zullen eerst door een inleidende paragraaf (6.1.) worden voorbereid.
Daarvóór zal ik in paragraaf 5 echter nog stilstaan bij de 'funktionele bewegingsleer' van Buytendijk, waarmee ik de draad opneem, die ik in het tweede hoofdstuk heb afgebroken. Met name zal ik nu ingaan op het lichaamsbeeld, dat aan de bewegingsleer van Buytendijk ten grondslag ligt. Omdat hij hieromtrent, in tegenstelling tot sommige andere auteurs, heel nadrukkelijk

uitspraken doet, leent deze paragraaf zich goed om de bruikbaarheid aan te tonen van de lichaamsbeeldtypologie, die in hoofdstuk III geconcipiëerd werd.
Hoewel de bewegingsleer van Buytendijk geen bewegingsleer van beperkte reikwijdte bedoelt te zijn, en een analyse daarvan dan ook niet in de paragrafen 6 en 7 thuishoort, is het niettemin zo dat diverse vaktheoretici zich door Buytendijk hebben laten beïnvloeden. Ook om die reden heb ik een analyse van zijn werk in dit hoofdstuk opgenomen. Die analyse zelf zal plaatsvinden in 5.1., terwijl ik in 5.2. zal ingaan op de eventuele bruikbaarheid van Buytendijks 'funktionele benadering' voor theorievorming op het terrein van de lichamelijke opvoeding.
Ten opzichte van deze in de paragrafen 5, 6 en 7 uit te voeren analyses van 'mensbeelden achter bewegingsbeelden' zullen de paragrafen 3 en 4 een voorbereidende funktie vervullen.
In paragraaf 4 wordt de draad van hoofdstuk III weer opgenomen. Op basis van het onderscheid tussen het substantiële en het relationele lichaamsbeeld zal dan, met gebruikmaking van het in hoofdstuk II gestelde, worden aangegeven welke kenmerken men mag vermoeden bij bewegingsbeelden, die op deze lichaamsbeelden gebaseerd zijn. De paragrafen 5 t/m. 7 betreffen dan ook feitelijk een toetsing van de vermoedens, die ik in deze vierde paragraaf zal formuleren.
Alvorens tot die formulering over te gaan is het evenwel geboden om in paragraaf 3 nogmaals stil te staan bij de in 2.2. besproken konstituerende kenmerken van de lichamelijke opvoeding, nu echter toegespitst op de velden bewegingsonderwijs en sport. Indien, zoals ik eerder betoogde, een typering van de handelingsvelden van de lichamelijke opvoeding steeds <u>vooraf</u> gaat aan <u>iedere</u> wetenschappelijke bestudering daarvan, dan volgt daaruit dat ik mij nu eerst nadrukkelijk bezin op de wijze waarop het menselijk bewegen binnen de twee genoemde velden verschijnt.

3. Menselijk bewegen binnen 'bewegingsonderwijs' en 'sport'.

Zoals binnen iedere variant van de lichamelijke opvoeding verschijnt ook binnen bewegingsonderwijs en sport het 'bewegend funktioneren' als 'aangrijpingspunt' van de beïnvloeding. Overeenkomstig de in 2.2. besproken konstituerende kenmerken van de lichamelijke opvoeding heeft deze vaststelling met name reperkussies voor de afbakening van het terrein van de sport. Het is namelijk niet ongebruikelijk om bepaalde aktiviteiten als 'sport' aan te merken - men denke aan: dammen, schaken, bridge, 'denksport' -, waarbinnen het menselijk bewegen uitsluitend een voorwaardelijke funktie vervult in de zin zoals ik dat in 2.2. heb beschreven.(28) Dergelijke vormen van 'sport' kan men bezwaarlijk als 'intentionele bewegingsbeïnvloedingspraktijken' typeren, wat overigens in het geheel niet uitsluit dat ze op grond van andersoortige kenmerken verwantschap vertonen met die vormen van sport(29), die wel als zodanig te kwalificeren zijn. Of men, vanwege die verwantschap, genoemde aktiviteiten tóch als 'sport' wenst aan te merken, lijkt primair een definitorische kwestie te zijn, waarin ik mij thans niet zal begeven.(30) Hier wil ik slechts beklemtonen dat mijn aandacht uitsluitend gericht zal zijn op die vormen van 'sport', die als 'intentionele bewegingsbeïnvloedingspraktijken' getypeerd kunnen worden en die als zodanig de besproken konstituerende kenmerken van lichamelijke opvoeding vertonen. In het midden latend of men schaken, dammen, etc. als 'sport' of anderszins wenst te typeren: dergelijke aktiviteiten vertonen niet de konstituerende kenmerken van lichamelijke opvoeding en vallen derhalve buiten het interessegebied van deze studie.(31)

Binnen bewegingsonderwijs en sport kan men manifestaties van menselijk bewegen aantreffen, die niet alleen onderling een zekere verwantschap vertonen, maar ook gezamenlijk afwijken van bewegingswijzen, zoals die bijvoorbeeld in 'het leven van alledag'(32) of in arbeidssituaties zijn waar te nemen. Waarin is dit verschil gelegen?
Indien men zich laat leiden door een - in hoofdstuk II besproken - interesse in '(menselijk) bewegen in het algemeen', waarbij bewegen wordt opgevat als 'funktie' (Buytendijk), dan wel als 'verandering van plaats in een kontekstueel vakuüm', dan is deze vraagstelling van ondergeschikt belang. Het betreffende verschil staat in dat

geval niet in het brandpunt van de belangstelling en men meent er weinig over te kunnen zeggen "zolang niet de grote trekken van een algemene bewegingsleer vaststaan" (Fokkema 1975, 65). Zodra dit laatste eenmaal het geval is ligt het echter voor de hand om te vermoeden dat het menselijk bewegen binnen bewegingsonderwijs en sport dan begrepen zal worden als een specifieke variant van menselijk bewegen 'in het algemeen', en niet als een kategorie sui generis, zijnde het exclusieve aandachtsveld van een bewegingsleer van beperkte reikwijdte.

De typische eigenaardigheid van het menselijk bewegen binnen bewegingsonderwijs en sport verschijnt evenmin in het vizier wanneer men zich bedient van alledaagse 'natuurlijke interpretaties' als 'gaan', 'lopen', 'springen', e.d. Hoewel moeilijk te ontkennen valt dat dergelijke 'Grundformen des Sichbewegens' (Meinel/Schnabel 1977, 22) veelvuldig binnen bewegingsonderwijs en sport kunnen worden aangetroffen, kan datzelfde eveneens worden opgemerkt ten aanzien van het menselijk bewegen, zoals zich dat in 'het leven van alledag', in arbeidssituaties, etc. voordoet. Zulke 'natuurlijke interpretaties' betreffen een bewegingsvocabulaire, dat ten opzichte van het onderscheid tussen 'sport' en 'arbeid' of dat tussen 'bewegingsonderwijs' en 'het leven van alledag' indifferent is. Voor de ontwikkeling van een bewegingsleer van beperkte reikwijdte is dat bewegingsvocabulaire bepaald ongenoegzaam; het heeft een te grote reikwijdte om de specificiteit van het bewegen binnen bewegingsonderwijs en sport te kunnen artikuleren.

Bestaat er dan een vocabulaire, waarmee dat laatste wél mogelijk is? Men zou kunnen denken aan de volgende, historisch gegroeide en zeer gangbare[33] termen: turnen, atletiek, (sport-)spel, d ns (ritmische gymnastiek), zelfverdediging (boksen, schermen, judo, etc.), (zaal-)gymnastiek, zwemmen, schaatsen, etc.[34]

Direkt dient dan gezegd te worden dat deze termen al duidelijk (vak-)specifieker zijn dan de zojuist bedoelde 'grondvormen'. Het gaat al veel meer om 'vaktaal', om specifieke vaktermen met onderscheidend vermogen. Ieder 'lopen' is zeker geen 'atletiek'; binnen 'turnen' wordt 'anders' gelopen dan binnen 'spel' of

'ritmische gymnastiek'. En bij de karakterisering van dat 'anders' behoeft men zeker niet in de eerste plaats te denken aan wat Buytendijk 'beweging in fysisch opzicht' noemde.

Niettemin heeft ook deze indeling haar problemen.

In de eerste plaats ontbreekt een duidelijk indelingskriterium. De indeling is historisch zo gegroeid op grond van andere[35] dan bewegingstheoretische overwegingen.

> Zo zou het bijvoorbeeld zeker te verdedigen zijn om 'boksen' tot de '(sport-)spelen' te rekenen, terwijl binnen het 'zwemmen' bewegingsaktiviteiten voorkomen - men denke aan het 'schoonspringen' -, die een grote verwantschap vertonen met bepaalde turnaktiviteiten, en ándere - bijvoorbeeld het 'baantjes trekken' -, die een duidelijke verwantschap hebben met vormen van 'hardlopen' binnen de atletiek. Deze laatste verwantschap lijkt in ieder geval groter dan die tussen bijvoorbeeld 'kogelstoten' en 'hordenlopen', welke beide tot de atletiek gerekend worden. Het aantal voorbeelden laat zich verder gemakkelijk en naar believen uitbreiden.

Een tweede probleem met betrekking tot deze indeling - een probleem, dat overigens nauw samenhangt met het zojuist genoemde - betreft de principiële eindeloosheid ervan. Worden met termen als 'turnen' en 'atletiek' nog enigszins omvangrijke groepen van bewegingsaktiviteiten - hoe dan ook - samengevat, de genoemde lijst van termen behoeft een eindeloze uitbreiding met die, welke betrekking hebben op aktiviteiten, die niet onder deze etiketten gesubsumeerd blijken te kunnen worden.

> Wat dient men bijvoorbeeld aan te vangen met aktiviteiten als roeien, zeilen, kanoën, windsurfen, speedboatracen, diepzeeduiken, etc.? Men zou kunnen opperen: deze aktiviteiten dienen, samen met zwemmen, gerekend te worden tot de - te konstrueren - kategorie 'watersport'. Daar is natuurlijk iets voor te zeggen, ware het niet dat in dat geval als indelingskriterium gehanteerd wordt: het medium (in dit geval: water) waarin of waarop de aktiviteit plaatsvindt. Een probleem is dan evenwel dat bijvoorbeeld 'turnen', 'atletiek' en 'spel' <u>niet</u> op basis van <u>dit</u> kriterium van elkaar blijken te worden onderscheiden. 'Turnen' en 'atletiek' kunnen zowel 'in de open lucht' als 'binnen' beoefend worden, terwijl 'waterpolo' toch zeker (ook) als een '(sport-)spel' gekwalificeerd kan worden. En wat dient men voorts te doen met

aktiviteiten als 'wielrennen', 'motorcross', 'paardrijden', 'kleiduivenschieten', 'bergbeklimmen', etc.? Nieuwe kategorieën maken? Het is in ieder geval moeilijk deze termen binnen de eerder genoemde reeks onder te brengen en veelal wordt dan ook - inderdaad - als 'oplossing' gekozen de reeks maar - eindeloos - uit te breiden.

Mijn konklusie is dat een indeling in 'turnen', 'atletiek', 'spel', etc., hoewel duidelijk vakspecifieker dan die in 'grondvormen' en in de praktijk van bewegingsonderwijs en sport - blijkbaar - hanteerbaar, moeilijk uitgangspunt kan zijn als het gaat om de ontwikkeling van een bewegingsleer van beperkte reikwijdte. In de eerste plaats worden verschillende indelingskriteria tegelijk gehanteerd - en dat is op zichzelf reeds verwarrend -, in de tweede, en voor deze studie belangrijkste plaats: er is niet sprake van een indeling op grond van bewegingstheoretische overwegingen.
En zo resteert nu nogmaals de vraag of er wél een geheel van begrippen bestaat dat het menselijk bewegen binnen bewegingsonderwijs en sport op een onderscheidende en specifieke wijze beschrijft resp. bedoelt te beschrijven.
Het is immers van het grootste belang dat men over een dergelijk begripssysteem kan beschikken. Zou men dat niet kunnen dan zou het niet goed mogelijk zijn vast te stellen of de diverse 'disciplinaire' en 'integrale' benaderingen inderdaad benaderingen zijn van <u>het menselijk bewegen binnen bewegingsonderwijs en sport</u>. Indien bepaalde benaderingen bijvoorbeeld uitspraken bedoelen te doen over die specifieke manifestaties van menselijk bewegen, die 'volksdansen' of 'honkballen' genoemd worden, dan zullen deze steeds vanuit een bepaald gezichtspunt daarnaar 'kijken' en zo een bepaalde reduktie toepassen. Dat is in alle gevallen onvermijdelijk.
Het is en blijft dan echter wel steeds gewenst zich rekenschap te geven van datgene, <u>dat</u> gereduceerd wordt en daartoe behoeft men een begripssysteem, zoals hierboven bedoeld.
Vanuit sommige wetenschappelijke perspektieven kan bijvoorbeeld het zogenaamde 'trekken aan de honken' gezien worden op een wijze, waarbij 'hetzelfde' zich lijkt af te spelen als bij sommige verplaatsingswijzen binnen het volksdansen. De uit dergelijke zienswijzen voortvloeiende onderzoeksresultaten zullen in ieder geval - hoe dan ook - weer moeten worden 'terugvertaald' in

een begripssysteem, met behulp waarvan deze twee verschillende manifestaties van menselijk bewegen weer als zodanig herkenbaar worden. En een dergelijk begripssysteem, zo liet ik Franke eerder[36] opmerken, kan zelf nooit een 'resultante achteraf' zijn van zulke reducerende benaderingen. Integendeel, als een onontbeerlijke 'Integrationsgrundlage' (Franke) dient een dergelijk begripssysteem, hoe 'voorlopig' van aard dan ook, van te voren gepostuleerd te worden. Zelf is Franke van mening dat de 'Sportwissenschaft' een dergelijke 'Integrationsgrundlage' pas kan ontwikkelen, wanneer deze zichzelf "als Handlungswissenschaft versteht" (1978, 36).

> "Ihre Aufgabe bestünde dann darin, ausgehend von einer allgemeinen Handlungstheorie, Spezifika sportlicher Aktionen gegenüber andersartigen intentionalen Handlungen herauszuarbeiten."

Zoals reeds eerder opgemerkt ben ik, anders dan Franke, niet zozeer geïnteresseerd in het verschijnsel 'sport' als zodanig, alswel in de wijze waarop het menselijk bewegen daarbinnen (en binnen het bewegingsonderwijs) manifest wordt. Dat neemt echter niet weg dat een handelingstheoretische benadering van het menselijk bewegen op overeenkomstige wijze een 'Integrationsgrundlage' zou moeten kunnen bieden voor een begripssysteem, met behulp waarvan de specificiteit van het menselijk bewegen binnen bewegingsonderwijs en sport beschreven kan worden.
Een dergelijke veronderstelling ligt met name daarom voor de hand omdat, zoals ik in 2.2. betoogde, het menselijk bewegen binnen de lichamelijke opvoeding - en derhalve ook binnen bewegingsonderwijs en sport - mede begrepen moet worden in het licht van de doelstellingen, die worden nagestreefd. Alle handelingstheoretische benaderingen[37] nu blijken op z'n minst daarin met elkaar overeen te komen dat een 'handeling' ('Handlung'; 'action') wordt opgevat als een 'doelgerichte' aktiviteit. En het lijkt redelijk om te veronderstellen dat een bepaalde 'doelgerichtheid' van de zijde van een 'actor' een minimale voorwaarde is met het oog op de realisatie van de doelstellingen, die binnen bewegingsonderwijs en sport worden nagestreefd.
In handelingstheoretische publikaties wordt het begrip 'handeling' gewoonlijk gekontrasteerd met "een lichaamsbeweging zonder meer" (Van den Beld 1982, 20), c.q. een "physical

movement" (Best 1978 (a)), c.q. "bodily movements" (Hornsby 1980), c.q. "rein körperliche Bewegungen" (Meinel/Schnabel 1977, 55), en de diverse handelingstheorieën, die zijn voorgesteld[38], verschillen met name van elkaar voor wat betreft de aard van de interpretatie van dit kontrast. Wat daarbij echter opvalt is dat die interpretatie zelden of nooit gepaard gaat met een uitdrukkelijke bezinning op de menselijke lichamelijkheid als zodanig. In aanduidingen als 'lichaamsbeweging zonder meer', 'bodily movement', 'rein körperliche Bewegung' e.d. wordt gewoonlijk uitgegaan van wat ik in hoofdstuk III typeerde als het substantiële lichaamsbeeld. Dat lichaamsbeeld blijkt echter voor veel auteurs zo 'vanzelfsprekend' te zijn, dat het óók gehandhaafd blijft zodra men een handelingstheorie poogt te concipiëren. En wanneer dat het geval is ligt het welhaast voor de hand dat men het verschil tussen een 'handeling' en een 'lichaamsbeweging zonder meer' gaat zoeken in andere dan 'lichamelijke' faktoren.

Bij de bespreking - in hoofdstuk III - van het relationele lichaamsbeeld heb ik beklemtoond dat dit lichaamsbeeld zich slechts laat artikuleren in termen van 'wereld-verstaan-in-aktie'. In het licht van die bespreking is het mijn overtuiging dat een houdbare handelingstheorie alleen dan ontwikkeld kan worden, indien deze haar vertrekpunt kiest in het relationele lichaamsbeeld. Zodra dat het geval is kan het verschil tussen een 'handeling' en een 'lichaamsbeweging zonder meer' begrepen worden in termen, die naar verschillende lichaamsbeelden verwijzen, en behoeft men niet langer een beroep te doen op entiteiten, die van niet-lichamelijke aard zouden zijn.

Op deze plaats moet ik het bij deze zojuist uitgesproken overtuiging laten. Pas in het vijfde hoofdstuk zal ik er een nadere uitwerking aan kunnen geven. In deze paragraaf, waar het gaat om een typering van het menselijk bewegen binnen bewegingsonderwijs en sport, zal ik mij in het navolgende beperken tot een bespreking van met name de opvattingen van Göhner en Best. Deze auteurs laten zich enerzijds leiden door een handelingstheoretisch gezichtspunt, anderzijds staan zij een opvatting voor, die in de kern door velen - zowel theoretici als praktici - gedeeld wordt. Uit de baspreking van die opvatting

zal blijken dat genoemde auteurs zich inderdaad - 'vanzelfsprekend' en 'stilzwijgend' - door het substantiële lichaamsbeeld laten leiden. Om die reden, zo zullen we zien, roept hun zienswijze problemen op, die - in het licht van dat lichaamsbeeld - moeilijk kunnen worden opgelost.

Binnen de diverse handelingstheorieën is het gebruikelijk onderscheid te maken tussen verschillende soorten van handelingen - "verschiedenen Arten von Handlungen" (Kaminski 1979, 12) -. Naast 'taalhandelingen' en 'denkhandelingen' kan men bijvoorbeeld '<u>bewegingshandelingen</u>' onderscheiden. Met name naar dit laatste type gaat de aandacht uit in het geval van een handelingstheoretische benadering van het menselijk bewegen binnen bewegingsonderwijs en sport. Welke zijn nu de specifieke kenmerken van bewegingshandelingen, zoals die zich binnen deze velden van de lichamelijke opvoeding voordoen?
Om die vraag te kunnen beantwoorden is volgens Göhner (1979, 16) een "Bewegungsverständnis" vereist, waarbij men er van uitgaat

> "dasz den beobachtbaren Veränderungen - also etwa den Raumveränderungen von Fuszballspielern und den dabei erkennbaren Aktivitäten des Beugens und Streckens der Beine oder des Rumpfs - eine <u>Funktion</u> hinsichtlich der zu erreichenden Ziele und der dabei einzuhaltenden Rahmenbedingungen zugeordnet werden kann. Damit hängt unmittelbar zusammen, dasz man annimmt, dasz solche Funktionen nicht notwendig nur durch <u>eine</u> Aktivität erfüllt werden können, dasz es also auch so etwas wie <u>funktional gleichwertige Alternativaktivitäten</u> geben kann und dasz einzelne Funktionen hinsichtlich der zu erreichenden Ziele und der dabei einzuhaltenden Rahmenbedingungen unterschiedlich zweckvoll, gelegentlich vielleicht sogar auch irrelevant sind."

Omdat Göhner de betreffende 'Ziele' en 'Rahmenbedingungen' - samen vormen deze de 'Bezugsgrundlage', "die den einzelnen Ausführungshandlungen bei einer sportlichen Bewegung einen Sinn geben kann" (p. 16) - niet als onveranderlijk wenst te zien, spreekt hij van een "<u>bedingt-funktionales</u> Bewegungsverständnis". Bewegingshandelingen (binnen bewegingsonderwijs en sport) zijn steeds "zielgerichtet" (p. 18), d.w.z. gericht op de realisering van bepaalde 'Bewegungsziele', terwijl de aard van die realisatie mede afhangt van bepaalde 'Rahmenbedingungen'.

> Binnen deze 'Rahmenbedingungen' onderscheidt Göhner vier hoofdkategorieën:
> - '<u>Movendumbedingungen</u>': deze hebben betrekking op

datgene, wat in een bepaalde bewegingssituatie bewogen wordt met het oog op het te bereiken bewegingsdoel. Onderscheid wordt daarbij gemaakt tussen een 'passief-reaktief movendum' (b.v. een bal, speer, kogel), een 'aktief-reaktief movendum' (b.v. de tegenstander bij judo) en een 'aktief zichzelf bewegend movendum' (b.v. een hardloper). (Het movendum kan dus ook een bewegende persoon zijn. Wanneer dat - uitsluitend - het geval is, dan vallen 'Movendumbedingungen' en 'Bewegerbedingungen' - zie hieronder - samen!);
- 'Bewegerbedingungen': hier worden "Eigenheiten des Bewegers" (p. 95) mee bedoeld, voorzover deze voor het te bereiken bewegingsdoel relevant zijn. In dit verband maakt Göhner onderscheid tussen verschillende "Bewegertypen", waarbij hij let op de "Gemeinsamkeiten, die verschiedene Bewegersysteme hinsichtlich der Art, in der sie das Movendum in Bewegung versetzen, miteinander verbindet" (p. 97). Als een drietal hoofdgroepen noemt hij: "Instrumentell-unterstützte Beweger" (b.v. bij tennis), "Partner-unterstützte Beweger" (b.v. bij teamspelen) en "Gegner-behinderte Beweger" (b.v. bij boksen). Deze hoofdgroepen worden nog weer nader onderverdeeld (p. 95 e.v.);
- 'Umgebungsbedingungen': het gaat hier om, nader onder te verdelen, omgevingsfaktoren, voorzover deze de beweging van het movendum in de richting van het beoogde bewegingsdoel ondersteunen of belemmeren (p. 105 e.v.);
- 'Regelbedingungen': "sportliche Bewegungen" zijn, volgens Göhner, steeds ook als "regelbestimmte Bewegungen" (p. 109) te begrijpen. "Regeln sind gesetzte, ad hoc vereinbarte oder tradierte Bedingungen, nach denen ein Bewegungsablauf auszurichten ist, nach denen er jedoch nicht im Sinne kausaler Gesetzmäszigkeiten ablaufen musz" (p. 110). Vervolgens wordt onderscheid gemaakt tussen regels, die betrekking hebben op de "Festlegung der zu erreichenden Bewegungsziele" en die, welke de 'Movendumbedingungen' en de 'Bewegerbedingungen' betreffen (p. 109 e.v.).

Göhner ziet deze 'Rahmenbedingungen' niet als faktoren, die 'op zichzelf' staan. Ze hebben pas betekenis in hun relatie tot de te realiseren 'Bewegungsziele', en deze laatste vormen dan ook het belangrijkste bestanddeel van zijn 'Bezugsgrundlage'. Als regelgeleid en - derhalve - 'veranderbaar'[39] bewegingshandelen is "sportliches Bewegen" steeds "zielgerichtetes Bewegen", waarbij "die beobachtbaren motorischen Aktivitäten in ihrer Art und Weise von den jeweiligen Bewegungszielen geprägt werden" (p. 18). Voor Göhner betekent dit vervolgens:

> "Geht man davon aus, dasz wesentliche Bestandteile einer sportlichen Bewegung in ihren Operations- und Verlaufsmodalitäten von den jeweils zu erreichenden Bewegungszielen bestimmt sind, so musz jeder Bewegungsanalyse eine möglichst genaue Untersuchung dieser Bewegungsziele vorausgehen" (p. 72).

In het kader van dit onderzoek maakt Göhner allereerst onderscheid tussen wat hij noemt "situationsspezifische Bewegungsziele" (p. 75) en "situations-unspezifische Bewegungsziele" (p. 83). In het eerste geval gaat het om 'Ziele', die direkt op het bewegen betrekking hebben en als zodanig een bepaalde bewegingshandeling (mede) definiëren.(40) In het tweede geval betreft het 'Ziele', waarvan de realisering

> "nicht mehr unmittelbar während bzw. direkt nach der jeweiligen Bewegungsausführung, also auch nicht mehr unmittelbar mit den beobachtbaren Bewegungssituationen, erkannt werden (kann)" (p. 83/84).(41)

Met het oog op een karakterisering van bewegingshandelingen binnen bewegingsonderwijs en sport is het nu in het bijzonder van belang wat nader stil te staan bij de "situationsspezifische Bewegungsziele"(42), aangezien deze geacht worden dergelijke bewegingshandelingen (mede) te definiëren. Göhner blijkt dan uit te gaan van een tweedeling, die men op overeenkomstige wijze bij andere auteurs - zij het in verschillende bewoordingen - kan aantreffen. Zelf spreekt Göhner van "endsituations-orientierte Bewegungsziele" en "verlaufsorientierte Bewegungsziele". Een auteur als Best (1978 (a), 103) spreekt resp. van "purposive sports" en "aesthetic sports", terwijl bijvoorbeeld Sobotka (1974, 14) de aanduidingen "Zweckbewegungen" en "Formbewegungen" verkiest.(43)

Naar de zienswijze van Göhner is het kenmerkend voor de eerstgenoemde groep - door hem gewoonlijk afgekort tot 'E-orientierte Bewegungsziele' - dat

> "das Erreichen oder auch das Einhalten einer einzigen, mehr oder weniger genau beschriebenen (End-)Situation E bereits als Zielcharakteristikum der entsprechenden Bewegung gesehen werden kann. Weitere von der Endsituation sich unterscheidende situative Bedingungen mögen zwar einzelne Abschnitte des Bewegungsablaufs bestimmen, ihr Erreichen oder Einhalten ist jedoch nicht für die Zielerreichung von Bedeutung. Sie sind dem Erreichen von E untergeordnet" (p. 76/77).(44)

Deze 'E-orientierte Bewegungsziele' - men denke aan voetbal, handbal, tennis, boksen, hoogspringen, gewichtheffen, schommelen, handenstand, etc. - worden door Göhner nader onderverdeeld in enkele "den Bewegungsablauf in unterschiedlicher Weise bestimmende Untergruppen" (p. 76). Een bespreking daarvan zou hier echter te ver voeren.(45) Centraal staat in alle gevallen

dat de "Bewegungsablauf", de "motorische Aktivität des Ausführenden" (p. 80), primair begrepen dient te worden vanuit de te bereiken of te onderhouden 'Endsituation'. De diverse, eerder genoemde 'Rahmenbedingungen' zijn aan dit laatste "untergeordnet".

Duidelijk verwant met deze zienswijze is hetgeen Best schrijft over 'purposive sports' (1978 (a), 104/105):

> "A purposive sport is one in which, within the rules or conventions, there is a indefinite variety of ways of achieving the end which at least largely defines the game."

"In each of these sports", zo merkt Best op, "the purpose can be specified independently of the manner of achieving it as long as it conforms to the limits set by the rules or norms ...". Voor Best is daarbij van belang dat "the aesthetic is normally relatively unimportant" (p. 104) - hoogstens "incidental" -, wat "purposive sports" doet verschillen van

> "a category of sports in which the aim cannot be specified in isolation from the aesthetic, for example, synchronised swimming, trampolining, gymnastics, figure-skating and diving. I shall call these 'aesthetic' sports since they are similar to the arts in that their purpose cannot be considered apart from the manner of achieving it. There is an intrinsic end which cannot be identified apart from the means" (p. 104).

Bij deze groep 'sports' is het dus volgens Best, anders dan bij de eerstgenoemde groep, niet mogelijk de bewegingsbedoeling te identificeren "apart from the manner of achieving it".(46)

Dit laatste nu komt overeen met wat Göhner kenmerkend acht voor "verlaufsorientierte Bewegungsziele". Anders dan bij de eerder genoemde "E-orientierte Bewegungsziele"

> "ist bei verlaufsorientierter Zielkonfiguration die motorische Aktivität des Ausführenden nicht dem Erreichen von Treffern oder dem Überwinden von stets schwierigeren Situationen oder dem Erreichen einer möglichst optimalen Weg- oder Zeitgrösze untergeordnet; sie kann als Gesamtes - wie etwa bei den Pflichtübungen im Eiskunstlauf oder beim Rhönradturnen -, oder aber auch nur in bestimmten Abschnitten - wie etwa bei den Saltobewegungen, bei denen die Einleitung der Flugphase nicht explizit genannt wird - <u>selbst Ziel</u> des Bewegens sein" (p. 80).

Bovendien merkt hij op:

> "Als charakteristisch für verlaufsorientierte Bewegungen kann ... ein möglichst optimales Annähern an vorgegebene

> Operations- und Verlaufsbeschreibungen bzw. ein möglichst minimales Abweichen von einem als fehlerfrei bzw. richtig oder ideal vorgegebenen Leitbild gesehen werden. Es wird daher von Bewegungen mit Operations- und Verlaufsoptimierung bzw. von Bewegungen mit Fehlerminimierung gesprochen werden. Im sportlichen Vergleich ist derjenige der bessere, der die geringsten Fehler und damit die beste Annäherung an das (möglicherweise nur virtuelle) idealtypische Leitbild aufweist" (p. 79/80).(47)

Hiermee is de zienswijze van Göhner en Best in de kern weergegeven. En de vraag moet nu luiden in hoeverre de door deze auteurs onderscheiden bewegingsbedoelingen houdbaar zijn als het gaat om een - ook door hen beoogde - handelingstheoretische benadering van het menselijk bewegen binnen bewegingsonderwijs en sport. Bij de beantwoording van die vraag zal ik mijn uitgangspunt nemen in de formuleringen van Best, formuleringen, die niet wezenlijk afwijken van die van Göhner, en mijn konklusies behoeven zich dan ook niet tot eerstgenoemde te beperken.

Het verschil tussen 'purposive sports' en 'aesthetic sports' wordt door Best, zo zagen we, begrepen in termen van een verschillende relatie tussen 'doelen' en 'middelen'. In het geval van 'purposive sports' acht hij 'doel' en 'middel' onafhankelijk van elkaar specificeerbaar(48), bij 'aesthetic sports' daarentegen neemt hij een intrinsieke afhankelijkheid tussen beide aan. Wat hij daarbij precies met de term 'middel' op het oog heeft wordt duidelijk uit de volgende twee citaten.

> "Consider, for example, the notion of a vault in formal gymnastics. The end is not simply to get over the box somehow or other, even if one were to do so in a clumsy way and collapses afterwards in an uncontrolled manner. The way in which the appropriate movements are performed is not incidental but central to such a sport. That is, the aim cannot be specified simply as 'getting over the box', but only in terms of the manner of achievement required. Indeed, aesthetic norms are implicit in the meaning of terms like 'vault' and 'dive', in that to vault over a box is not the same as to jump over it, or to get over it somehow or other" (1978 (a), 104).

En even later (p. 105) heet het:

> "..., it would make no sense to suggest to a figure-skater that it did not matter how he performed his movements, as long as he achieved the purpose of the sport, since that purpose inevitably concerns the manner of performance. It would make perfectly good sense to

> urge a football team to score goals without caring how they scored them. Perhaps the point can be made most clearly by reference to the example given above, of the aesthetic norms built into terms such as 'vault' and 'dive', for whereas not any way of dropping into the water could count as even a bad dive, any way of getting the ball between the opponents' posts, as long as it is within the rules, would count as a goal, albeit a very clumsy or lucky one."

Deze illustraties, bedoeld om het verschil tussen 'purposive' en 'aesthetic sports' te verduidelijken, kunnen mij in het geheel niet overtuigen. Het dikwijls zo vlijmscherpe - taalanalytische - mes van Best lijkt hier zelfs in een nogal botte bijl getransformeerd te zijn. Het door hem gesuggereerde verschil tussen de betreffende doel-middel-relaties wordt met de gegeven illustraties eerder ontkracht dan aannemelijk gemaakt en verhelderd. Binnen bijvoorbeeld het voetbalspel is zeker niet "any way of getting the ball between the opponents' posts" geoorloofd, wil er tenminste van het 'skoren van een doelpunt' sprake kunnen zijn, en de relativerende toevoeging "as long as it is within the rules" is in die zin niet marginaal, dat ze de kern van de argumentatie geheel op losse schroeven zet. Zoals de regels van het voetbalspel vastleggen dat het 'skoren van een doelpunt' niet het resultaat kán zijn van een - al dan niet 'clumsy' uitgevoerde - strekworp, zo bepalen de regels van het schoonspringen in hoeverre een bepaalde "way of dropping into the water could count as even a bad dive". Noch in 'purposive', noch in 'aesthetic sports' is "the way in which the appropriate movements are performed" als "incidental" aan te merken, ja in diverse 'purposive sports' kunnen die 'movements' - eveneens - zeer nauwkeurig zijn vastgelegd en omschreven.(49) Het onderscheid, waar Best feitelijk op doelt, heeft dan ook weinig uitstaande met een eventueel verschil tussen twee typen doel-middel-relaties, maar wel met de mate waarin en de wijze waarop er sprake is van gestandaardiseerde regels, die de realisatie van een bepaalde bewegingsbedoeling mogelijk maken en/of beperken. Bij sommige 'purposive sports' - bijvoorbeeld gewichtheffen - is er sprake van een strakke reglementering van de wijze waarop een bepaalde bedoeling gerealiseerd kan worden, bij andere is dat minder het geval. Een analoge opmerking is van kracht ten aanzien van

'aesthetic sports', met dien verstande, dat die reglementering, met name in het kader van de gereglementeerde wedstrijdsport, dikwijls ontleend blijkt te worden aan kriteria, die - o.a. door Best - als 'esthetisch' worden aangemerkt. Aangezien Best echter - met mij - van mening is dat óók 'purposive sports' benaderd kunnen worden vanuit een "aesthetic point of view" (p. 99), terwijl anderzijds, wat ik bij Best niet heb aangetroffen, 'aesthetic sports' zeer wel bezien kunnen worden vanuit andere dan esthetische kriteria - bijvoorbeeld: doelmatigheidskriteria -, lijkt er in bewegingstheoretisch opzicht weinig reden te zijn om zijn tweedeling over te nemen en/of te handhaven.(50)
De betreffende tweedeling wordt, zoals gezegd, door Best begrepen in termen van onderscheiden doel-middel-relaties. Waar doelt Best echter precies op als hij spreekt over '<u>middelen</u>', die al dan niet met bepaalde 'doelen' intrinsiek verbonden zijn? In de zoëven aangehaalde citaten lezen we dat die 'middelen' betrekking hebben op "the way in which the appropriate movements are performed", op de wijze waarop "he - (a figure-skater) - performed his movements". De term 'middelen' verwijst bij Best steeds naar '<u>movements</u>', een aanduiding, die hij in zijn publikaties steeds en nadrukkelijk onderscheidt van '<u>actions</u>', en die slaat op wat ik eerder 'veranderingen van plaats van het (substantiële) lichaam' noemde.(51) In het geval van 'aesthetic sports' is er z.i. sprake van een (bewegings-)bedoeling, gericht op de uitvoering van welbepaalde, als 'esthetisch' aangemerkte, veranderingen van plaats van het (substantiële) lichaam. Die bedoeling "<u>concerns</u> the manner of performance", en om die reden kan Best bijvoorbeeld stellen dat men de "aesthetic awareness" (p. 108) kan verhogen

> "by watching slow-motion films and television replays, since (1) we have more time to appreciate the manner of the performance, and (2) the object of the action, the purpose, in an extrinsic sense, becomes less important. That is, our attention is directed more to the character of the action than to its result" (p. 108).

Volgens Best zou "the character of the <u>action</u>" dus beter kunnen worden geapprecieerd, indien men de aandacht richt op de wijze waarop bepaalde '<u>movements</u>' worden uitgevoerd en men "the object of the action, the purpose, in an extrinsic sense" negeert.
In het licht van de door Best voorgestane handelingstheorie is deze zienswijze op z'n minst verwonderlijk. Lazen we eerder (p. 81)

bij hem dat "it is the context which gives the character of the action", en acht hij het een wijdverbreide misvatting dat "the truth about an action is given by a close scrutiny of it" (p. 81), thans lijkt zijn 'contextuele' handelingstheorie(52) niettemin voor een direkte interesse in 'movement' te moeten wijken. Herkent men zijn 'contextuele' zienswijze(53) weer zodra hij stelt dat "a movement cannot be considered aesthetically in isolation, but only in the context of a particular action in a particular sport" (p. 110), deze zienswijze is dan echter wel strijdig met de zoëven gesignaleerde aandacht voor 'movements'.
Het komt mij voor dat een handelingstheoretische benadering zich in ieder geval daardoor zal kenmerken, dat het menselijk handelen niet wordt beschreven in termen, die op 'movements' betrekking hebben.(54) Een beschrijving van taalhandelingen houdt op een handelings-beschrijving te zijn, zodra de aandacht uitgaat naar veranderingen, die zich in de spraakorganen voordoen en de handeling 'knipogen' wordt - als 'handeling' - niet adekwaat in termen van 'ooglidknipperingen' beschreven. Evenzo vraagt een bewegingshandelingstheorie om een geheel van talige artikulaties, dat zich onderscheidt van het vocabulaire, waarmee 'movements' worden aangeduid. Beide manieren van beschrijven zijn niet verwisselbaar en steunen op verschillende gezichtspunten.
In dat licht zou ik dan ook willen stellen dat er bij Best, in zijn zojuist besproken karakterisering van 'aesthetic sports', onbemerkt een wisseling van gezichtspunt heeft plaatsgevonden, welke hierin bestaat, dat een 'action'-gezichtspunt voor een 'movement'-gezichtspunt wordt ingeruild. Indien, algemener gesproken, bewegingsbedoelingen geacht worden betrekking te hebben op de wijze van uitvoering van bepaalde '(physical) movements', dan blijft men voortborduren op het bewegingstheoretische stramien, dat men juist bedoelt te overstijgen.

De door auteurs als Best en Göhner voorgestelde handelingstheoretische benadering van het menselijk bewegen binnen bewegingsonderwijs en sport is uiteindelijk niet staande te houden en laboreert aan onbemerkte bewegingstheoretische gezichtspuntswisselingen. Zeker, beide auteurs beklemtonen met recht dat dat bewegen moeilijk begrepen kan worden indien men afziet van de bedoelingen, die worden nagestreefd. Dat inzicht lijkt voor iedere handelingstheorie een condicio sine qua non. Wanneer men die bedoelingen echter beschrijft in termen van uit te

voeren 'movements' - 'aesthetic sports' -, dan wel in doeleinden, die zich door middel van bepaalde 'movements' laten realiseren - 'purposive sports' -, dan blijft men uiteindelijk gebonden aan het bewegingsbeeld, van waaruit men niet wenst te opereren. De belangrijkste reden voor deze inkonsistentie is m.i. gelegen in een 'vanzelfsprekende' en 'stilzwijgende' acceptatie van het substantiële lichaamsbeeld.(55) Een handelingstheoretische benadering van het menselijk bewegen binnen bewegingsonderwijs en sport behoeft de onderbouwing van een relationeel lichaamsbeeld, wil ze tenminste niet stranden op de zoëven genoemde inkonsistentie. Alvorens dit - in hoofdstuk V - nader uit te werken zal ik nu eerst ingaan op het te veronderstellen verband tussen lichaamsbeelden en bewegingsbeelden. Na de toetsing van die veronderstellingen in de paragrafen 5 t/m. 7 zal de betreffende uitwerking mede kunnen steunen op de resultaten daarvan.

4. Lichaamsbeelden en bewegingsbeelden.

4.1. Bewegen als verandering van plaats van het substantiële lichaam.

In het tweede hoofdstuk zagen we dat het niet ongebruikelijk is om het menselijk bewegen op te vatten als een bijzondere variant van 'beweging in het algemeen'. Men spreekt dan wel van 'verandering van plaats van het lichaam als geheel en/of delen daarvan' en verschillende wetenschappers blijken daarbij geïnteresseerd te zijn in onderscheiden faktoren, die geacht worden dat - zo opgevatte - bewegen te 'veroorzaken'. Het historisch gegroeide bewegingsconcept 'verandering van plaats', dat in deze zienswijze op het menselijk bewegen wordt 'toegepast', verwijst naar een interesse in 'beweging in het algemeen'. En om die reden sprak ik het vermoeden uit dat mét die 'toepassing' tegelijk voor een bepaald mensbeeld geopteerd is.(56)
De bespreking van 'mensbeelden' - in het derde hoofdstuk - maakt het thans mogelijk dit vermoeden nader te specificeren. Genoemde 'toepassing' lijkt namelijk haar mogelijkheidsvoorwaarde te vinden in een - al dan niet 'stilzwijgende' - acceptatie van het substantiële lichaamsbeeld. Dat lichaamsbeeld gaat uit van de aanname dat de 'grens' tussen 'binnen' en 'buiten' (in principe) nauwkeurig te bepalen is, zodat de scheiding tussen 'interne' en 'externe variabelen' als zinvol verschijnt. Gewoonlijk wordt die 'grens' geïdentificeerd met de huid, zodat het lichaam samenvalt met 'de huid en wat daardoor omhuld wordt'. Deze visie op het menselijk lichaam bleek nauw verbonden te zijn met de acceptatie van een dualistisch of - in afgeleide zin - materialistisch-monistisch mensbeeld, een mensbeeld, waarin we een 'monddoodverklaring' van het menselijk lichaam konden herkennen. En het lijkt juist die 'monddoodverklaring' te zijn, dankzij welke het menselijk lichaam vatbaar werd voor de 'toepassing' van het bewegingsconcept, zoals hierboven genoemd.
In hoofdstuk III (par. 3.4.1.) heb ik gepoogd aannemelijk te maken dat het substantiële lichaamsbeeld steeds zal behoren tot het geheel van vooronderstellingen, dat iedere empirisch-analytische benadering van het menselijk lichaam mogelijk maakt. In het verlengde daarvan en gezien het zojuist gestelde luidt mijn these vervolgens dat in een empirisch-analytische benadering van het

menselijk bewegen, dat bewegen steeds zal worden opgevat als een '<u>verandering van plaats van het substantiële lichaam</u>'. Steunend op het 'postulaat van de analyseerbaarheid' (De Boer) en gericht op het vinden van 'externe relaties' tussen a priori onafhankelijk van elkaar opgevatte 'variabelen', zal in empirisch-analytische benaderingen het menselijk bewegen steeds gereduceerd worden tot 'verandering van plaats van het substantiële lichaam', waarbij de onderlinge verschillen - zonder dat bewegingsbeeld als zodanig aan te tasten - in hoofdzaak betrekking hebben op:

a) de nadere karakterisering ('operationalisering!) van het '<u>wat</u>', dat van plaats verandert;
b) de geaardheid van de faktoren, die geacht worden de betreffende verplaatsing te '<u>veroorzaken</u>' (de verplaatsing wordt dan opgevat als een 'afhankelijke variabele');
c) de aard van de '<u>effekten</u>', die door de betreffende verplaatsing teweeg worden gebracht (de verplaatsing wordt in dat geval als een 'onafhankelijke variabele' aangemerkt).

Ik zal deze drie punten nu wat nader toelichten. Op die wijze wordt het mogelijk het genoemde bewegingsbeeld te konkretiseren en kan enig zicht ontstaan op de daarbinnen mogelijke varianten. In 4.1.1. zal ik op het eerstgenoemde punt ingaan. Het tweede en derde punt zal ik in 4.1.2. gezamenlijk bespreken.

4.1.1. 'Buitenhuidse' en 'binnenhuidse' benaderingen.

Voor een wat nadere karakterisering van datgene, wat van plaats verandert en waarin een bepaalde wetenschappelijke discipline met name geïnteresseerd is, ligt het, gezien mijn eerdere omschrijvingen van het substantiële lichaamsbeeld, voor de hand onderscheid te maken tussen een 'buitenhuidse' en een 'binnenhuidse' benaderingswijze.
Van een buitenhuidse benaderingswijze kan men spreken indien beweging wordt opgevat als (a) verplaatsing van het (substantiële) lichaam als geheel t.o.v. een omgeving of als (b) verplaatsing van - uitwendig waarneembare - lichaamsdelen t.o.v. elkaar en/of t.o.v. een omgeving.
In deze beide - elkaar niet uitsluitende - gevallen wordt het menselijk bewegen zodanig 'gezien' - via 'direkte' observatie of (bijvoorbeeld) via filmbeelden -, dat de huid niet wordt 'geopend'. De blik is niet gericht(57) op hetgeen zich binnen de huid afspeelt. Eerder zagen we reeds(58) hoe Gutewort/Pöhlmann zo'n buitenhuidse benadering op paradigmatische wijze omschreven toen zij 'Bewegung' definieerden als een "an der Peripherie als objektiver Vorgang in Erscheinung tretende Ortsveränderung der menschlichen Körpermasse in Raum und Zeit", op die wijze dat begrip afgrenzend van 'Motorik', dat h.i. op binnenhuidse gebeurtenissen betrekking heeft.
Het onderscheid tussen 'binnen(huids)' en 'buiten(huids)' is voor een substantiële visie op het menselijk lichaam van eminent belang en werkt, zoals gezegd, direkt door in de onderlinge terreinafbakening van wetenschappelijke disciplines, die zich met een bestudering van het menselijk bewegen bezighouden.
De genoemde Gutewort/Pöhlmann zagen in de bestudering van het - door hen gedefinieerde - bewegen "vorrangig ein biomechanisches Anliegen" en verwezen derhalve het - binnenhuidse - domein van de motoriek naar andere wetenschappelijke disciplines. In de woorden van Daugs (1978, 69):

> "Somit wird grundsätzlich von einer funktionellen Differenzierung des Objektbereichs ausgegangen, bei der die 'Bewegung' als äuszerliches Produkt der als 'Motorik' bezeichneten, kybernetisch orientierten neurophysiologischen und psychologischen Funktionsprozesse verstanden wird."

De "Differenzierung des Objektbereichs", waarvan hier sprake is,

vindt haar mogelijkheidsvoorwaarde in een acceptatie van het substantiële lichaamsbeeld. Binnen het kader van datzelfde beeld blijken ook veel andere auteurs het objekt van hun disciplinaire interesse te demarkeren. Hier wil ik volstaan met nog één, vrij willekeurig gekozen illustratie.
Niet ongebruikelijk is de wijze waarop de - behavioristisch georiënteerde - psycholoog Cratty (^{3}1973) het begrip 'movement behavior' afbakent. Hij schrijft (p. 9):

> "Movement behavior refers to overt movements of the skeletal muscles. The term behavior places the definition more specifically than does the word movement; thus movement behavior is observable movement of the body, excluding such functions as visceral changes, conduction of nerve impulsions, and circulation of body fluids. Movement behavior is observable and not simply recordable movement, for most internal fluctuations are measurable by various devices."(59)

Op deze wijze wenst Cratty de term 'movement behavior'(60), de analyse-eenheid, waarin hij als psycholoog geïnteresseerd is, af te grenzen van de wijze waarop z.i. "motor behavior is viewed by the anatomist-physiologist" (p. 4).

> "The physiologist considers man as an interrelated group of functioning anatomical systems. ... Observable movement is viewed as a function of muscle contraction acting as a system of levers and pulleys formed by bone, tendon, and ligament. ... A molecular rather than a molar approach is taken by the physiologist."

Ik laat het graag aan anatomen en fysiologen over om te beoordelen in hoeverre Cratty's typering van hun werk - als een 'molecular approach' - houdbaar is. Het gaat mij er uitsluitend om in zijn formuleringen een illustratie te zien van een poging om wetenschappelijke benaderingswijzen van het menselijk bewegen van elkaar af te grenzen op grond van aan het substantiële lichaamsbeeld ontleende kriteria, meer in het bijzonder: het onderscheid tussen 'binnen-' en 'buitenhuids'.(61)
Zoals gezegd kan een buitenhuidse benaderingswijze van het menselijk bewegen zowel betrekking hebben op de verplaatsing van het lichaam als 'geheel', als op die van bepaalde lichaams-'delen', een onderscheiding, die op zichzelf nog niet samenvalt met die tussen 'holisme' en 'atomisme', maar daarmee wel verbonden kan worden.(62) Men kan namelijk geïnteresseerd

zijn in de verplaatsing van één of enkele lichaamsdelen afzonderlijk of in onderlinge samenhang - bijvoorbeeld: de verplaatsing van een vinger, van een (hele) hand, van armen en benen (tegelijk), van het (hele) bovenlichaam -, of ook in die van het lichaam als 'geheel', waarbij een dergelijke interesse al dan niet vergezeld gaat van de opvatting dat komplexe c.q. 'samengestelde' bewegingen tot die van afzonderlijke lichaamsdelen - d.i. tot 'enkelvoudige' bewegingen - te herleiden zijn. Is men deze laatste opvatting wel toegedaan, dan kan er van een 'atomistische' - of 'elementaristische' - bewegingsleer gesproken worden. In het tegengestelde geval is er sprake van een 'holistische' bewegingsleer.(63) Aan de hand van konkrete voorbeelden zal ik verderop in dit hoofdstuk nog gelegenheid hebben om hierbij nader stil te staan. Nu gaat het vooral om het besef dat dergelijke onderscheidingen een ondergeordende typering betreffen.(64) Gemeenschappelijk is in alle gevallen een gerichtheid op die veranderingen van plaats, die aan de periferie van het substantiële lichaam, d.i. 'van buiten af' en 'buitenhuids', zijn waar te nemen.

In het geval van een binnenhuidse benadering gaat de aandacht uit naar de verplaatsing van (inwendige) lichaamsstrukturen, zoals cellen, weefsels, organen en orgaansystemen. Daarbij blijken bewegingstheoretici vooral geïnteresseerd te zijn in de kontraheringswijzen van de skeletmusculatuur.(65) In op bewegingsonderwijs en sport betrokken bewegingsleren speelt zo'n binnenhuidse benadering met name een rol in het geval men op zoek is naar mogelijke 'oorzaken', dan wel 'effekten' van verplaatsingen, die - in eerste instantie - in buitenhuidse termen beschreven worden. Zoals aangekondigd komt die thematiek aan de orde in de volgende paragraaf.

4.1.2. Binnen- en buitenhuidse 'oorzaken' en 'effekten'.

Een aanzienlijk deel der publikaties over het menselijk bewegen (binnen bewegingsonderwijs en sport) handelt niet zo zeer over dat bewegen zelf, als wel over faktoren, die dat bewegen (kunnen) veroorzaken of over effekten, die door dat bewegen teweeg worden gebracht. Als een welbepaalde verandering van plaats van het substantiële lichaam wordt dat bewegen dan als een afhankelijke resp. onafhankelijke variabele aangemerkt. Uitgaande van de eerstgenoemde mogelijkheid valt op dat bewegingswetenschappelijke disciplines zich vooral daarin van elkaar onderscheiden, dat ze geïnteresseerd zijn in verschillende faktoren, die dat - zo opgevatte - bewegen (mede) veroorzaken. Gezien het achterliggende lichaamsbeeld is het daarbij gebruikelijk onderscheid te maken tussen 'interne (inwendige)' en 'externe (uitwendige)' oorzaken. Bij 'interne' oorzaken blijkt men dikwijls te denken aan: persoonlijkheidskenmerken; neuromusculaire processen; zuurstofopname-capaciteit; stofwisselingsprocessen; cognitieve schema's; wensen en behoeften; intenties; hersenprocessen; etc. Bij 'externe' oorzaken wordt dan gedacht aan zulke onderscheiden variabelen als: instruktiewijzen van een leraar/trainer; sociaal-maatschappelijke strukturen; de zwaartekracht; materiaalfaktoren; klimatologische omstandigheden; aanmoedigingen van toeschouwers; etc.(66)

Dergelijke - inwendige en/of uitwendige - faktoren worden, overeenkomstig de postulaten van de empirisch-analytische wetenschappen, als zodanig geïdentificeerd en beschreven, onafhankelijk van de verandering van plaats, die ze verondersteld worden (mede) te veroorzaken. De relatie tussen die faktoren en de betreffende plaatsverandering is hier steeds een geëxternaliseerde relatie, in de zin zoals eerder(67) werd aangegeven.

Met het oog op de ontwikkeling van een handelingstheoretische benadering van het menselijk bewegen binnen bewegingsonderwijs en sport - waarvoor ik eerder in dit hoofdstuk reeds pleitte - is het nu van groot belang te onderkennen dat dit denken in termen van geëxternaliseerde relaties doet stuiten op antropologische problemen, die die ontwikkeling in belangrijke

mate in de weg staan. Met auteurs als Göhner en Best (zie par. 3) kan men instemmen dat bewegingshandelingen binnen bewegingsonderwijs en sport zich niet laten karakteriseren, indien men afziet van de bewegingsbedoelingen, die worden nagestreefd. En die bewegingsbedoelingen lijken op hun beurt gerelateerd te zijn aan bepaalde 'Rahmenbedingungen' (Göhner), dan wel hun betekenis (mede) te ontlenen aan een 'context' (Best).

Wanneer nu bewegen wordt opgevat als een verandering van plaats van het substantiële lichaam, veroorzaakt door 'inwendige' en/of 'uitwendige' faktoren, die zelf onafhankelijk van die verplaatsing te identificeren zijn, dan mag men vermoeden dat voornoemde bedoelingen en 'Rahmenbedingungen' resp. 'context' tot zulke faktoren gerekend zullen worden.(68) Best (1978 (a), 79) schrijft dat

> "it is unintelligible to regard the context as external to the action, since, apart from that context it could not be the action it is."

In het zoëven bedoelde geval zal deze zienswijze echter plaats moeten maken voor een opvatting van 'context' als juist wél 'external to the action', zodat dit begrip overeen gaat komen met wat - bijvoorbeeld - in behavioristische kringen 'environment' wordt genoemd.(69) En wanneer Best (1974, 194) bovendien stelt dat

> "a physical movement does not become an intentional action by the addition of a mental event called an intention",

dan lijkt ook deze stellingname haaks te staan op wat men in het onderhavige geval mag verwachten. Zodra men zich rekenschap wil geven van de omstandigheid dat bewegingshandelingen binnen bewegingsonderwijs en sport (mede) begrepen moeten worden in het licht van de bewegingsbedoelingen, die worden nagestreefd, terwijl men zich bovendien laat leiden door het substantiële lichaamsbeeld - en bij gevolg bewegen opvat als verandering van plaats van het substantiële lichaam -, ligt het voor de hand dat men die bedoelingen hypostaseert tot 'mental events', welke geacht worden aan de betreffende verplaatsing de status van 'handeling' te verlenen.(70) Juist ook vanwege de met de empirisch-analytische methodologie verbonden noodzaak om dergelijke 'mental events'

- als 'inwendige' oorzaken - 'op zichzelf' en onafhankelijk te identificeren, behoeft het nauwelijks betoog dat men hier onontkoombaar stuit op alle - onoplosbare - problemen van het dualistische mensbeeld.(71) Met name blijkt ook de interpretatie van begrippen als 'zelfbeweging', 'vrijwillige beweging' en 'willekeurige beweging' niet zelden te steunen op een dualistische antropologie, hetgeen door Buytendijk ([4]1966, 455) is onderkend en als volgt verwoord:

> "Het grote raadsel voor ieder, die een ogenblik op zijn willekeurige bewegingen let, bestaat hierin: hoe is het mogelijk, dat wat ik mij voorneem te doen, wat ik mij voorstel en waartoe ik besluit, nu ook werkelijk geschiedt. ... Het wil mij voorkomen, dat de raadselachtige structuur van de willekeurige beweging nooit te doorzien zal zijn, zolang men de verbinding van het willen en het kunnen door een ontijdige metafysische beschouwing in een verbinding van ziel en lichaam verandert. Het probleem wordt dan 'eenvoudig' de vraag, hoe de wil op het lichaam werkt, waarbij onder lichaam dan een ingewikkeld zielloos instrument verstaan wordt en onder de wil een uit het niets komende inval. Deze cartesiaanse probleemstelling wordt in de moderne verhandelingen weliswaar zoveel mogelijk in metafora uitgedrukt, maar beheerst niettemin het gehele gebied der psychomotoriek."

Met deze woorden maakt Buytendijk attent op een Cartesiaanse erfenis, die nog steeds in een belangrijk deel van de literatuur over het menselijk bewegen doorwerkt, en waaraan toch ook Buytendijk zelf, zoals we in de vijfde paragraaf van dit hoofdstuk zullen zien, zich nog niet geheel heeft kunnen ontworstelen. In elk geval kan de volgende stelling van Arnold (1979, 87) moeilijk worden staande gehouden:

> "The very notion of action denies a dualism which upholds a view that man is comprised of two separate entities called mind and body."

Lijkt Arnold deze stelling zelf reeds te weerleggen zodra hij opmerkt dat "action is not so much concerned with external criteria, ..., but with the agent's inner processes as he attempts to fulfil a self-chosen project" (p. 15), belangrijker is hier te benadrukken hoezeer men welhaast tot het dualisme 'gedwongen' wordt indien men a priori een substantiële visie op het menselijk lichaam accepteert. Wil men menselijk handelen - op een houdbare wijze - van een verandering van plaats van het substantiële lichaam onderscheiden, dan bewandelt men een doodlopende weg als men dat verschil wil zoeken "in een

bijzondere oorzaak of oorsprong, gelegen in de actor" (Van den Beld 1982, 30).
Van degenen, die deze zelfde weg bewandelen kan men bovendien verwachten dat zij de betekenis van een bepaalde handeling - gesteld dat het begrip 'betekenis' voor hen van belang is - zullen interpreteren in termen, die verwijzen naar 'in de actor' gelegen 'mentale gebeurtenissen'. Met name in zijn 'Expression in movement and the arts' (1974) heeft Best aannemelijk gemaakt dat theorieën over het menselijk bewegen, die steunen op een dualistisch mensbeeld, veelal gepaard gaan met een betekenistheorie - de 'verwijzingstheorie' -, volgens welke de betekenis van een bepaalde "physical movement" gelegen zou zijn in "inner feelings" (p. 49), welke 'middels' die beweging tot uitdrukking worden gebracht.(72) Die "inner feelings" en "physical movements" vat men in dat geval op als "two distinct, independent entities" (p. 46), waaruit niet alleen - een door Best terecht gesignaleerde - dualistische zienswijze spreekt, maar ook een substantieel lichaamsbeeld. En juist de acceptatie van dit laatste maakt de 'keuze' voor dat dualisme weinig verwonderlijk.(73) 'Betekenissen' - evenals 'intenties' - kunnen dan nog alleen dankzij de aanname van een 'psychische binnenwereld' onderkend en begrepen worden.
In het derde hoofdstuk heb ik laten zien dat het dualistische en - in afgeleide zin - materialistisch-monistische mensbeeld direkt verbonden waren met een monddoodverklaring van het menselijk lichaam in de Grieks-Westerse kultuur. Deze monddoodverklaring nu kan men nog steeds herkennen in met name die theorieën over het menselijk bewegen, die - al dan niet impliciet - gebaseerd zijn op een dualistisch mensbeeld en bij gevolg 'intention' en 'movement' - evenals 'meaning' en 'movement' - van elkaar ontkoppelen. Door een aktieve 'psychische binnenwereld' te postuleren blijft het lichaam als zodanig monddood - "een ingewikkeld zielloos instrument" (Buytendijk) -, en kan het pas 'in beweging' komen op grond van impulsen, die aan die 'binnenwereld' ontspringen.(74) Het lichaam is in dat geval niet anders dan een 'uitvoerend orgaan', een 'werktuig' ('organon'), een ondergeschikt 'instrument'(75), een onmachtige bemiddelaar en/of barrière tussen 'binnen-' en 'buitenwereld'. En het is in

die 'binnen-' en/of 'buitenwereld' dat de faktoren gelokaliseerd worden, die, als onafhankelijke variabelen, de verplaatsing van dat 'instrument' geacht worden te veroorzaken. Verderop in dit hoofdstuk zal ik deze zienswijze, via een analyse van bewegingsleren van beperkte reikwijdte, nader kunnen illustreren.

Zoals gezegd is het ook mogelijk het menselijk bewegen - in de zin van 'verandering van plaats van het substantiële lichaam' - op te vatten als een onafhankelijke variabele en te onderzoeken welke de effekten zijn van (de beïnvloeding van) dat bewegen op andersoortige faktoren. Over deze mogelijkheid kan ik hier zeer kort zijn omdat geheel analoge opmerkingen van kracht zijn als in het geval bewegen als een afhankelijke variabele wordt opgevat. Tegen de achtergrond van het substantiële lichaamsbeeld kan men ook nu weer onderscheid maken tussen 'inwendige' ('binnenhuidse') en 'uitwendige' ('buitenhuidse') faktoren, die - in dit geval - als effekten van dat bewegen gekarakteriseerd kunnen worden. Vanwege deze analogie met het voorgaande zal ik op deze mogelijkheid pas nader terugkomen bij de diverse analyses, verderop in dit hoofdstuk.

4.2. Bewegen als modaliteit van 'aan-de-wereld-zijn'.

Kenmerkend voor het relationele lichaamsbeeld[76] is dat
- er sprake is van een interpretatie van het menselijk lichaam als 'wereld-verstaan-in-aktie', waarbij
- een netwerk van interne relaties - als betekenisrelaties - manifest wordt.

Vanuit een dergelijk lichaamsbeeld kan men het menselijk bewegen - evenals bijvoorbeeld 'zien', 'spreken', 'denken', etc. - begrijpen als een specifieke wijze van 'wereld-verstaan-in-aktie', als een modaliteit van 'aan-de-wereld-zijn'.
Eerder (p. 251) sprak ik als mijn overtuiging uit dat een houdbare handelingstheorie zich eerst dan laat ontwikkelen, indien deze haar vertrekpunt kiest in het relationele lichaamsbeeld. 'Handelingen' zijn in dat geval steeds geheel 'lichamelijk', waarmee dan bedoeld wordt dat ze blijk geven van een onderkenning en realisatie van bepaalde betekenisrelaties.
Startend vanuit het substantiële lichaamsbeeld is men snel geneigd het verschil tussen een 'lichaamsbeweging zonder meer' (Van den Beld) en een 'handeling' te zoeken in andere dan 'lichamelijke' faktoren. Men dreigt dan spoedig óf in dualistisch vaarwater verzeild te raken óf - zoals bij Göhner en Best (zie par. 3) - van gezichtspuntswisselingen blijk te geven, die als inkonsistent moeten worden aangemerkt. Op dergelijke problemen lijkt men eveneens te zullen stuiten indien men - vanuit datzelfde lichaamsbeeld - de verschillen tussen 'denkhandelingen', 'taalhandelingen', 'bewegingshandelingen', e.d., poogt te artikuleren.
Vanuit het relationele lichaamsbeeld echter kan men het onderscheid tussen een 'lichaamsbeweging zonder meer' en een 'handeling' begrijpen in termen, die naar verschillende lichaamsbeelden verwijzen, terwijl de verschillen tussen de zojuist genoemde handelingstypen gezocht zullen worden in de specifieke eigenaardigheid van het betreffende netwerk van betekenisrelaties. In deze studie gaat de aandacht dan met name uit naar dat netwerk van betekenisrelaties, dat in bewegingshandelingen binnen bewegingsonderwijs en sport manifest wordt.

Bij de in de volgende paragrafen uit te voeren analyses zullen we zien dat enkele auteurs - en daarbij valt met name te denken aan Buytendijk, Rijsdorp en Gordijn - bouwstenen hebben aangedragen voor de ontwikkeling van een bewegingshandelingstheorie, welke uitdrukkelijk op een relationeel lichaamsbeeld bedoelt te steunen. Belangrijke vragen, die in die paragrafen aan de orde moeten komen, zijn:

- Wordt dat relationele lichaamsbeeld konsistent volgehouden? Is er met andere woorden sprake van een - aanzet tot een - bewegingshandelingstheorie, welke niet gekenmerkt wordt door bewegingstheoretische gezichtspuntswisselingen, voortvloeiend uit een - onbemerkte - bevestiging van het substantiële lichaamsbeeld?
- Welk demarkatiekriterium wordt gehanteerd, op grond waarvan 'bewegingshandelingen' van andersoortige handelingen worden afgegrensd?(77)
- Naar welk(e) niveau('s) van betekenisrelaties(78) gaat de aandacht met name uit, dit mede in verband met de betekenistheorie, die wordt voorgestaan?

De antwoorden op deze vragen zullen een belangrijke rol spelen in het vijfde hoofdstuk, waar ik de antropologische mogelijkheidsvoorwaarden van een houdbare, op bewegingsonderwijs en sport betrokken, bewegingshandelingstheorie zal formuleren en wat nader zal uitwerken. Eerst volgen nu echter de diverse analyses, in de volgorde zoals in 2.4. werd aangekondigd.

5. De funktionele bewegingsleer van Buytendijk.

> "Men heeft wel eens gezegd dat professor Buytendijk trotser is op zijn gevangen snoeken dan op zijn geschreven boeken. Dat is natuurlijk een boutade, maar het tekent wel dat hij de kunst van zelf-relativering verstaat. ... Hij had te veel gevoel voor humor om pathetisch te worden, maar als hij zijn lorgnetje opzette, werd het stil. Want hij sprak (...) uit een diepere laag, waar niet meer de emoties de leiding hebben, maar de zaak zelf waarover men spreekt onweerstaanbaar beweegt. Hij past in de rij der grote emancipatoren en is daarvan misschien de laatste."
> (Fortmann [8]1972, 207 resp. 201).

In de navolgende paragrafen 5.1. en 5.2. zal ik de draad opnemen van hoofdstuk II (par. 4). Met name zal ik nu - in 5.1. - ingaan op het lichaamsbeeld, dat aan Buytendijks 'funktionele bewegingsleer' ten grondslag ligt. Daarna volgt - in 5.2. - een bespreking van de eventuele bruikbaarheid van die bewegingsleer voor theorievorming op het terrein van de lichamelijke opvoeding.

5.1. Funktie, lichamelijkheid en betekenis.

In zijn 'Algemene theorie ...' kan men op diverse plaatsen formuleringen aantreffen, waaruit blijkt dat Buytendijk zich zeer wel bewust was van de meer-zinnigheid van het menselijk lichaam. Zijn uitdrukkelijke verzet tegen het Cartesianisme gaat geregeld gepaard met een relativering van wat ik het 'substantiële lichaamsbeeld' noemde. Buytendijk wil niet scheiden tussen 'binnen' en 'buiten', tussen 'fysisch' en 'psychisch', tussen 'subjekt' en 'objekt', en pleit voor een zienswijze, waarbij "het lichamelijk zich gedragend in de wereld zijn als de ondeelbare eenheid van een wijze van zijn wordt beschouwd" (p. 19).
Toch kunnen deze en dergelijke formuleringen niet wegnemen dat zijn 'funktionele bewegingsleer' vele Cartesiaanse sporen is blijven dragen en dat hij, in weerwil van zijn bedoelingen, zich inderdaad nog ophoudt "binnen een phaenomenaal gegeven veld, dat destijds de Cartesiaanse anthropologie mogelijk maakte" (Van den Berg 1950, 271), zodat hij aan het menselijk lichaam nog niet kan teruggeven wat Descartes er ooit aan ontnomen heeft.
Een aanwijzing voor deze stelling konden we reeds vinden in zijn 'extramundiane' (Van den Berg) interpretatie van het begrip

'subjekt'.[79] Indien namelijk - in het voetspoor van Husserl - iedere zin-konstituering wordt toegeschreven aan een 'transcendentaal subjekt', dat zich ten diepste van tijd en wereld laat distantiëren, dan mag men vermoeden dat Buytendijk (toch) grote moeite zal hebben om de menselijke lichamelijkheid anders te typeren dan als een 'uitvoerend orgaan' ('instrument'). En wanneer hij spreekt over "het subject, dat bewegend over het eigen lichaam beschikt" (p. 50), dan is dat een formulering, die niet direkt lijkt aan te sluiten bij "de ondeelbare eenheid van een wijze van zijn", waarmee zoëven "het lichamelijk zich gedragend in de wereld zijn" gekarakteriseerd werd.
In het navolgende zal ik laten zien dat de 'funktionele bewegingsleer' van Buytendijk wel degelijk steunt op de <u>impliciete</u> acceptatie van een substantieel lichaamsbeeld. Ik zal dat doen via een bespreking van zijn <u>funktie-begrip</u> en de daarop gebaseerde '<u>funktionele indeling</u>', zijnde een indeling "naar de betekenis van de bewegingen" (p. 130).

Door Buytendijk worden bewegingen (en houdingen) "<u>formeel</u> als functies begrepen, dus als waargenomen verschijnselen, die betrokken zijn op iets, dat buiten het waargenomene ligt, en van waaruit zij als <u>zinvol</u> begrepen kunnen worden" (p. 18). Als "het bepalende moment voor de werkelijke functies" ziet hij het - in hoofdstuk II besproken - (transcendentale) subjekt en in principe beschikt iedere waarnemer over een 'vermogen' om "de zin der vitale functies" te herkennen en bezit hij "de mogelijkheid om objectief te oordelen over de betekenis der bewegingen".
"Het invoeren van het begrip subject en van dat der zelfbeweging" betekent voor Buytendijk zeker niet, "dat in de 'bewustzijnsinhouden' (das 'Erlebnis') de verklaring der functies gezocht wordt" (p. 35) en hij wenst zich dan ook te distantiëren van die zienswijze, volgens welke 'betekenissen' (van bewegingen) betrekking zouden hebben op private belevingen, zodat aan de beweger (actor) in dit opzicht een bijzonder gezag zou moeten worden toegekend.

> "Wat er bewust doorleefd wordt, wanneer wij ons bewegen, is een vraag op zichzelf, die in de psychologie onderzocht kan worden. Wat een dier doorleeft, als het springt, grijpt of zoekt, kunnen wij niet weten. Wij hebben deze kennis echter geenszins nodig, om toch menselijke en dierlijke bewegingen als functies te kunnen begrijpen,

> want de toestanden, waarop zij betrokken zijn en de relaties zelf, kennen wij uit onmiddellijke waarneming en wij begrijpen deze relaties als zinvol op grond van de algemene kenmerken, die het menselijk en dierlijk leven bezitten. Uit de aard van het levend in de wereld zijn, dat ons onmiddellijk uit ervaring bekend is, zijn de bewegingen, die in de communicatie van het individu en zijn levensveld gevormd worden, functioneel begrijpelijk" (p. 32).

Buytendijk acht het een kenmerk van alle 'funkties', dat ze betrokken zijn "op iets, dat buiten het waargenomene ligt". Ze zijn steeds "doelgericht" (p. 35) en worden in hun verloop "door het eindpunt bepaald, dat is door het toekomende" (p. 32). Van den Berg (1950, 273 e.v.) heeft naar aanleiding van deze funktie-typering de kritische vraag gesteld wat hier precies met "buiten" bedoeld kan zijn en 'waar' we het "eindpunt" moeten zoeken van de daarop betrokken "waargenomen verschijnselen". Het blijkt dan dat Buytendijks formuleringen dienaangaande voor diverse interpretaties vatbaar zijn, dat hij niet steeds konsistent is en soms nogal vreemde sprongen maakt. Van dit laatste geeft Van den Berg (p. 275/276) een treffende illustratie.

> "In het hoofdstuk over het leren van bewegingen komt de zwakte van de definitie der functie nog duidelijker aan den dag. Men leest, dat er - in de phase van het leren - 'een bewegingsplan bestaat, dat - hoe vaag ook - bij het voornemen tot de uitvoering wordt voorgesteld en dat de wil leidt om op bepaalde wijze over het lichaam te beschikken en de beweging te organiseren' (...). Er zou dus een 'anticiperend bewegingsbestuur' zijn, een 'modèle idéal' (Guillaume), dat ons de bewegingen imaginatief voordoet. Bij de dans b.v. 'zingt er in ons een bewegingsmelodie die ons als danser beweegt' (...). Datgene, wat 'buiten de veranderingen ligt en deze zinvol bepaalt', ligt dus in ons, is 'centraal' gelocaliseerd. Meenden wij in het begin van het boek te mogen vermoeden, dat de buiten de beweging gelegen bepalende factor een in de wereld aangeboden toekomst-situatie is (...), nu worden wij gedwongen tot het accepteren van een bij de beweger, in diens binnenste, zich bevindend bewegingsplan."

In meer algemene zin lijkt "de zwakte van de definitie der functie" daarop te berusten, dat Buytendijk zich moeilijk kan ontworstelen aan het traditionele, d.i. substantiële denken in termen van 'binnen' en 'buiten' en het daaraan geliëerde onderscheid tussen 'waarneembaar' ('zichtbaar') en 'onwaarneembaar' ('onzichtbaar'). In het derde hoofdstuk besprak ik dat juist binnen dit substantiële denken het menselijk lichaam tot zwijgen werd gebracht. En tegen die achtergrond bezien lijkt Van den Berg (p. 283)

dan ook principieel het gelijk aan zijn zijde te hebben als hij opmerkt:

> "Het begrip functie is onafscheidelijk verbonden met zo iets als instrumentele werkzaamheid, het impliceert een idée préconçue van een verborgen primum movens, dat via het vehiculum 'menselijk lichaam' tendeert naar of reageert op een dit lichaam prikkelende exterioriteit. Wie de menselijke beweging een functie noemt, is genoodzaakt deze beweging te zien als een buffer tussen intimiteit en buitenwereld."

De opvatting van het lichaam "als scherm tussen subject en object, als poort tot de 'ziel' en als instrument van het subject", woorden, waarmee Van den Berg (p. 297) het Cartesiaanse lichaamsbeeld raak typeert, lijkt inderdaad een stilzwijgende vooronderstelling te zijn van Buytendijks funktie-begrip. Dat wordt met name ook duidelijk zodra we wat nader ingaan op zijn 'funktionele indeling' van bewegingen in handelingen, uitdrukkingsbewegingen en representatieve bewegingen, zijnde een indeling naar "de betekenis van de bewegingen" (p. 130).
Wat bij Buytendijks bespreking van deze driedeling dan allereerst opvalt is, dat zijn definitie van 'funktie' feitelijk uitsluitend op 'handelingen' betrekking blijkt te hebben. "Het is ... opmerkelijk, dat Buytendijk zijn definitie geheel verlaat bij de bespreking der beide andere vormen" (Van den Berg, p. 277).
De groep 'handelingen' omvat "alle spontane en reactieve motorische uitingen, die betrokken zijn op een eindpunt, een doel, en hieraan hun betekenis ontlenen" (Buytendijk, p. 130).
Zoëven zagen we echter dat die 'doelgerichtheid', dat 'op een eindpunt betrokken zijn', kenmerkend was voor alle funkties, en de vraag rijst dan ook waaraan dan wel 'uitdrukkingsbewegingen' en 'representatieve bewegingen' geacht worden hun betekenis te ontlenen, anders dan aan een 'buiten' de waargenomen veranderingen gelegen 'doeleinde'?

Uitdrukkingsbewegingen zijn "niet op het bereiken van een doel gericht, maar bezitten een betekenis in zichzelf" (Buytendijk, p. 130). Wat mag met een dergelijke, wat cryptisch aandoende formulering - "een betekenis in zichzelf" - bedoeld zijn?
We lezen:"een uitdrukking weerspiegelt ... een innerlijke toestand" (p. 135); de uitdrukkingsbeweging is een "beeld, dat wil zeggen het zichtbaar worden van een betekenis in een

gestalte" (p. 136); "de uitdrukkingsbewegingen zijn niet alleen doelloos, maar zij kunnen zelfs zeer ondoelmatig zijn. Toch hebben zij een betekenis, namelijk als openbaring van een toestand" (p. 138/139); "voor de uitdrukkingsbeweging is het verloop (...) het wezenlijke en niet slechts een middel om een doel te bereiken.[80] Het dynamisch verloop bevat datgene, wat de beweging betekent, de kwaliteit van het affect, en daarom is zij ook het criterium van de uitdrukkingsbeweging" (p. 414). En bijzonder illustratief voor Buytendijks zienswijze is voorts de volgende passage:

> "Stelt men zich de verhouding van het innerlijke en uiterlijke zo eenvoudig mogelijk ruimtelijk voor, waartoe wij door een onafwijsbare behoefte naar vertrouwelijkheid met deze allerelementairste ervaring over onze existentie gedrongen worden, dan vormt zich het beeld van een onzichtbare georganiseerde eenheid, die - 'centraal' in hoofd of hart zich bevindend - een eigen leven leidt, gevoed door de stroom van indrukken, die door middel van de ontvangende organen daarheen gevoerd wordt en zich uitend door een stroom van impulsen, die zich in werkende organen ontlaadt. Tegenover de dubbele, passieve en actieve, min of meer toevallige veranderlijkheid der verschijnende uiterlijkheid en der hierop betrokken buitenwereld dwingt ons de in elk moment tegenwoordige en de tijd voortdurende stabiliteit van het bestaan ertoe, de innerlijkheid als het constant substraat van het wisselend spel der indrukken en der bewegingen op te vatten. Wij kunnen niet anders dan de centrale, bezielende kern als het gebied van tendensen, intenties, aandriften, affecten en begeerten beschouwen, die spontaan, van binnen uit gevormd dan wel hierin opgewekt, in de bewegingen tot uiting komen" (p. 340).

Dat uitdrukkingsbewegingen "een betekenis in zichzelf" bezitten moeten we blijkbaar zo begrijpen, dat deze bewegingen 'iets' tot uitdrukking brengen, wat zich nader laat karakteriseren als een 'innerlijke toestand', 'de kwaliteit van het affect', een als 'constant substraat' op te vatten 'innerlijkheid' resp. 'centrale, bezielende kern'. En hoewel Buytendijk besef toont van de ruimtelijke metaforen, waarin hij spreekt, blijken deze niettemin te refereren aan een "allerelementairste ervaring over onze existentie" en als zodanig moet het "in zichzelf" ook letterlijk worden opgevat. "... de uitdrukkingsbeweging wijst naar een in het lichaam verborgen centrum, dat deze beweging van zin voorziet" (Van den Berg, p. 278). Dat "verborgen centrum" leidt "een eigen

leven" en moet in zijn bestaan blijkbaar onafhankelijk van de "werkende organen" begrepen worden.
Hoewel we bij Buytendijk ook formuleringen aantreffen als: "..., de uitdrukking, die een betekenis in zichzelf heeft, is betrokken op ons zó-zijn-in-de-wereld" (p. 138) - formuleringen, die in principe ruimte kunnen laten voor een andere konklusie[81] -, kan moeilijk anders gekonkludeerd worden dan dat hij midden in Cartesiaans vaarwater verzeild is geraakt. Zijn interpretatie van uitdrukkingsbewegingen vooronderstelt de acceptatie van een dualistische mensbeschouwing, tegen de achtergrond waarvan het ook opportuun wordt zich de vraag te stellen "aan welke eigenschappen het lichaam of een deel van het lichaam voldoen moet, om drager van de uitdrukking van het innerlijke te kunnen zijn" (Buytendijk, p. 342). Bij het vinden van een antwoord op die vraag plaatst Buytendijk zichzelf voor de keuze tussen de opvatting van het lichaam als "beschikbaar orgaan" en als "plastisch materiaal" (p. 341).

> "Opgevat als orgaan of systeem van organen (der ziel), zien wij in het lichaam een 'apparaat' van relatieve zelfstandigheid, want van eigen bouw, dat instrumenteel voor het uitvoeren beschikbaar, toch het innerlijke niet op diens wijze weergeven kan, maar het op eigen wijze vorm geeft.
> Opgevat als plastisch materiaal is het lichaam als leem, amorf, structuurloos, maar wel van een zekere consistentie en samenhang. Zoals het leem de van buiten opgedrongen vorm volledig aanneemt, zo kan het lichaam, in zoverre het plastisch volgzaam is, de van binnen uitgaande vormgeving zichtbaar maken, en zal het de opgedrongen vormen in een min of meer statisch beeld bewaren" (p. 341/342).

Deze beide beelden - "beschikbaar orgaan" en "plastisch materiaal" - artikuleren mogelijke varianten van het substantiële lichaamsbeeld. Vertrekkend vanuit een dualistische mensbeschouwing wordt het lichaam begrepen als een intermediair tussen 'binnen-' en 'buitenwereld', een intermediair, waarover niet slechts - als over een instrument - 'beschikt' kan worden, maar dat tevens zo 'volgzaam' is, dat het "de van binnen uitgaande vormgeving" kan onthullen en bewaren.
In zijn 'Expression in Movement & the Arts' (1974) heeft Best laten zien dat een op een dualistisch mensbeeld steunende interpretatie van 'expressive movements' gewoonlijk gepaard gaat met een als

'verwijzingstheorie' te typeren betekenistheorie. "Movement of the human body" wordt in dat geval gezien als "a medium for expressing the emotions" (Best, p. 45), waarbij dat "medium" datgene tot uitdrukking brengt en 'betekent', waarnaar het geacht wordt te verwijzen. Het 'iets' nu - het 'denotatum' -, waarnaar bij Buytendijk dat "medium" verwijst, is het in het lichaam gelokaliseerde 'verborgen centrum', dat, als een 'eigen leven' leidend 'constant substraat', de beweging van zin voorziet en daarmee 'zichtbaar' wordt. Met de acceptatie van "een binnen in het menselijk lichaam verborgen, autonome innerlijkheid" (Van den Berg, p. 278), lijkt Buytendijk inderdaad moeilijk een andere betekenistheorie dan de verwijzingstheorie te kunnen bijvallen. Het substantiële lichaam, als 'middel' begrepen, maakt in zijn uitdrukkende beweging(82) "de van binnen uitgaande vormgeving zichtbaar". Zelf is dat 'middel', hoe "plastisch volgzaam" dan ook, gedoemd om te 'zwijgen'.

Met 'representatieve bewegingen' heeft Buytendijk het oog op 'specifiek menselijk' geachte aktiviteiten als spreken, schrijven, tekenen, groeten, schilderen, knielen, e.d. Deze bewegingen(83)

> "zijn evenmin als de uitdrukkingsbewegingen op een buiten hen gelegen doel gericht, maar zij zijn wel betrokken op een van de beweging onafhankelijke betekenis, doordat zij erheen verwijzen, deze vertegenwoordigen, deze bedoelen aan te duiden" (p. 130). (Eerste onderstreping door mij. J.T.).

En enige pagina's later heet het:

> "Het kenmerkende van ... representatieve bewegingen bestaat in het niet aanschouwelijk gegeven zijn van de zin der beweging. Deze verwijst naar iets anders, dat niet in haar zelf gelegen is en waar zij niet op gericht is. Tussen teken en het betekende bestaat dan ook een geheel andere relatie dan tussen een uitdrukkingsbeweging en haar zin of een handeling en haar doel" (p. 139/140).

Representatieve bewegingen verwijzen derhalve naar 'iets', waaraan zij hun betekenis ontlenen, dat onafhankelijk van die bewegingen bestaat, en wel op een 'niet aanschouwelijk' gegeven wijze. We herkennen hierin opnieuw de zoëven gesignaleerde verwijzingstheorie, met dien verstande, dat het 'iets' - het 'denotatum' -, waarnaar de beweging verwijst, nu

niet in het lichaam van de beweger gezocht moet worden, zoals bij de uitdrukkingsbewegingen, maar ..., ja waar?

> "Het boek geeft ons geen antwoord op de onmiddellijk rijzende vraag, waar deze niet aanschouwelijke zin gezocht moet worden. Wij blijven evenzeer in het ongewisse, wanneer wij ons op grond van deze vaststelling afvragen, hoe men zich het beloop van een gesprek denken moet, wanneer bij woord en wederwoord de zin niet meegegeven is en daarom voortdurend gezocht zal moeten worden. Wij vrezen, dat Buytendijk's postulaat van de niet waarneembare zin het aannemen van een 'onbewust' bij de spreker en hoorder plaatsvindend besluit van geluid naar zin onvermijdbaar maakt. In dat geval komen wij weer te land bij de associatie-, de 'Analogieschluss' -, of de invoelingstheorie van het gesprek, theorieën, die destijds met zoveel succes door Husserl ontzenuwd werden" (Van den Berg, p. 279).

Mocht deze door Van den Berg uitgesproken vrees gegrond zijn, dan zouden we onherroepelijk en opnieuw belanden in dualistisch - en ook solipsistisch - vaarwater. Het is echter niet onmogelijk dat Van den Berg hier enigszins op drift raakt en zich aan 'hineininterpretieren' bezondigt. Buytendijk geeft namelijk wel degelijk een antwoord op de door hemzelf opgeroepen vraag 'waar' de betreffende "niet aanschouwelijk gegeven zin gezocht moet worden", zij het dat hij zich daarbij wat minder bedient van ruimtelijke metaforen. Dat antwoord blijkt voort te vloeien uit zijn instemming met het vitalistische uitgangspunt van Klages[84], inhoudend dat "er een wezensverschil tussen leven en geest bestaat" (Buytendijk, p. 399).[85] En het is in het licht van dit dualisme dat Buytendijk stelt:

> "Het verschil tussen een uitdrukkende en een uitbeeldende (darstellende) beweging berust volgens Klages op een totaal andere verhouding tot het innerlijke van de mens. De eerste vloeit spontaan uit het leven, de bezieling voort, behoeft en kan evenmin geleerd worden als een instinctieve reactie en is bij alle mensen op aarde gelijk; zij is soorttypisch.[86] Het uitbeelden is niet aan de bezieling, maar aan het geestesleven gebonden, aan het bewustzijn en de wil, hoewel deze binding door de gewoonte losser wordt. Het uitbeeldende, beschrijvende, sprekende, tekenende, schilderende, representerende gebaar is dus niet de aangeboren, dwangmatige reproduktie van een gemoedsbeweging, maar het is conventioneel en willekeurig van oorsprong" (p. 397).

De "aan het geestesleven gebonden", "op een totaal andere verhouding tot het innerlijke van de mens" berustende

representatieve beweging wordt zo niet alleen vanuit een vitalistische variant van het dualistische mensbeeld gefundeerd, tegelijk kunnen we hier een antwoord vinden op de gestelde vraag naar het 'waar' van het 'niet aanschouwelijk gegeven iets', dat aan de (representatieve) beweging zin verleent. Die zin is namelijk "conventioneel en willekeurig van oorsprong", hetgeen verwijst naar het 'geestesleven', waaraan de mens, anders dan het dier, deel heeft.
Het 'geestelijk' zijn van de mens doet hem principieel van de rest van 'het levende (bezielde)' verschillen, en hier ligt dan ook de antropologische fundering van Buytendijks these dat representatieve bewegingen niet bij dieren kunnen worden aangetroffen.(87)
Vanwege die 'conventionaliteit' der representatieve bewegingen kunnen we nu ook beter begrijpen waarom Buytendijk dergelijke bewegingen in zijn 'Algemene theorie ...' zo stiefmoederlijk behandelt. Ze vallen feitelijk buiten het bestek van zijn besproken 'methodische grondslagen' en horen, alleen al om die reden, niet thuis binnen zijn indeling van 'funkties'. Zijn funktie-begrip sluit uitsluitend aan bij de 'handelingen' en op die groep zal ik nu nog wat nader ingaan.

We zagen dat 'funkties' (= '<u>handelingen</u>') betrokken zijn op een eindpunt, een doel, en hieraan hun betekenis ontlenen. Het "vervullen van de zin der handeling" is gelegen in het bereiken van het doel. (p. 140). Wat bedoelt Buytendijk nu precies met 'het doel' van een handeling?
Allereerst valt dan op dat hij ononderscheiden en afwisselend gebruik maakt van termen als 'doel', 'bedoeling', 'intentie', 'doeleinde', e.d. Deze fusie biedt hem een bijzonder grote speelruimte, waardoor hij zowel het 'voornemen' om in de (verre) toekomst iets te gaan doen, als "het doorbijten van iets hards" (p. 136), als "de sprong van een paard over een hindernis" (p. 328), als "het polsstokspringen" (p. 329), als "het trappelen en schreeuwen van het kind" dat eten "<u>wil</u> hebben" (p. 134), als 'handeling' kan kwalificeren. Uit de diverse voorbeelden, die Buytendijk geeft, komt in ieder geval naar voren dat de <u>gerichtheid</u> - het iets '<u>willen</u>' - op een bepaald doel - bijvoorbeeld "gevoed worden" of "opgenomen worden uit de

wieg" (p. 134) - genoegzaam bepalend is om een handeling van een uitdrukkingsbeweging te onderscheiden.[88]
Of het betreffende 'doel' ook ooit gerealiseerd zal worden is niet bepalend om een handeling als 'handeling' aan te merken. Bij een dergelijke zienswijze rijst enerzijds de vraag of en in hoeverre zulke 'doelen' steeds "aanschouwelijk gegeven" zullen zijn, anderzijds kan men opwerpen dat van uitdrukkingsbewegingen en representatieve bewegingen óók - altijd - gezegd kan worden dat deze voortvloeien uit de 'wil', het 'voornemen' of de 'intentie' om een bepaald 'doel' te realiseren - bijvoorbeeld 'iemand de waarheid zeggen' -, zodat deze als 'handelingen' te begrijpen zijn.
Met Van den Berg (p. 281) kan men dan ook zeggen dat 'doelgerichtheid' een "zwak criterium" is om handelingen van uitdrukkingsbewegingen en representatieve bewegingen te onderscheiden.[89] Hoewel 'doelgerichtheid', zoals ik eerder betoogde, ongetwijfeld een konstituerend kenmerk is van 'handelingen', stuit men op onoverkomelijke problemen, zodra die 'doelgerichtheid', zoals in het geval van Buytendijk, uitsluitend wordt verankerd in het subjekt als "de grond ... van alle intentionaliteiten" (p. 59), zonder verwijzing naar de tijd- en plaatsafhankelijke kontekst, waarbinnen ze verschijnt. Als Buytendijk spreekt van een 'in de toekomst gelegen doeleinde' dan is dat een zo 'ruime' en 'onbepaalde' typering, dat het op grond daarvan niet mogelijk is onderscheid te maken tussen 'doeleinden', die een bepaalde handeling (mede) definiëren en 'doeleinden', die zulks niet doen. In de terminologie van Göhner[90] zouden we ook kunnen zeggen dat bij Buytendijk het onderscheid ontbreekt tussen 'situationsspezifische' en 'situations-unspezifische (Bewegungs-)ziele'. En juist eerstgenoemde lijken centraal te moeten staan, wil een (bewegings-)handeling als zodanig geïdentificeerd en beschreven kunnen worden.
Dat Buytendijk een dergelijk onderscheid niet maakt is overigens zeer wel begrijpelijk, gezien het feit dat hij wilde afzien "van het individueel-persoonlijke der bewegingen en van de situatie-structuren waarin zij optreden" (p. 18). Door 'doelgerichtheid' echter los te koppelen van "situatie-structuren" komt dit begrip in een vakuüm te zweven en snijdt Buytendijk

zichzelf de pas af van de conceptie van een houdbare handelingstheorie. 'Doelgerichtheid' kan hij dan nog uitsluitend verankeren in een 'transcendentaal subjekt', en we hebben gezien dat een acceptatie van het substantiële lichaamsbeeld daarmee direkt verbonden was.(91)

In de vorm van antwoorden op de vragen, zoals ik die op pag. 272 formuleerde, kunnen mijn konklusies nu als volgt worden samengevat:

- Hoewel Buytendijk op diverse plaatsen pleit voor een relationele interpretatie van het menselijk lichaam, steunt zijn funktionele bewegingsleer niettemin op een substantieel lichaamsbeeld.
- Een demarkatiekriterium, op grond waarvan 'bewegingshandelingen' van andersoortige handelingen kunnen worden afgegrensd, vinden we bij hem niet.
- De 'betekenissen', waarover Buytendijk spreekt, maken aanspraak op universele geldigheid. In zijn opvatting van 'betekenis' blijkt hij geregeld - impliciet - de verwijzingstheorie bij te vallen.

5.2. Buytendijks funktionele bewegingsleer en de lichamelijke opvoeding.

Buytendijk bedoelde met zijn funktionele bewegingsleer geen bewegingsleer van beperkte reikwijdte te concipiëren, in de zin zoals ik eerder aangaf. Dat neemt niet weg dat vooraanstaande theoretici op het terrein van de lichamelijke opvoeding - zowel in binnen- als buitenland - zich door zijn bewegingsleer hebben laten inspireren. In Nederland geldt dat zeker voor Rijsdorp en Gordijn.(92) In het Duitse taalgebied is er praktisch geen bewegingstheoretische publikatie, waarin zijn naam niet (minstens) in de literatuurlijst voorkomt, terwijl ook in Franstalige vakpublikaties zijn naam niet zelden - en dikwijls met ere - genoemd wordt. Op de binnenzijde van de omslag van zijn 'Algemene theorie ...' staat vermeld dat het een waardevol studieboek is "ook voor allen die zich met de theoretische fundering van lichamelijke opvoeding hebben bezig te houden", terwijl Buytendijk ook zelf bepaald interesse voor de lichamelijke opvoeding getoond heeft.(93) Meer recent wees ook Dekkers (1980) op de aktuele betekenis van Buytendijks 'Algemene theorie ...' voor het terrein van de fysiotherapie.
Om kort te gaan: door velen wordt de relevantie van zijn werk voor het terrein van de lichamelijke opvoeding hoog aangeslagen. Dergelijke vaktheoretici blijken steeds daarin met elkaar overeen te komen dat ze Buytendijks relativering van het 'fysisch-methodisch gezichtspunt' uitdrukkelijk herkennen en ondersteunen, en in dat opzicht kon ik me in het tweede hoofdstuk geheel bij hen aansluiten. De betekenis van zijn strijd tegen het 'fysicalisme' in de bewegingsleer - en daarmee indirekt tegen het 'fysicalisme' in bewegingsleren van beperkte reikwijdte - kan moeilijk overschat worden. Een geheel andere kwestie is evenwel de mogelijke bruikbaarheid van zijn funktionele 'alternatief' voor het terrein van de lichamelijke opvoeding. Indien vaktheoretici die bruikbaarheid hoog aanslaan, dan lijkt dat in elk geval op gespannen voet te staan met mijn kritische analyses in hoofdstuk II en in de vorige paragraaf van het onderhavige hoofdstuk.
Een ieder, die de funktionele bewegingsleer van Buytendijk

wenst door te trekken naar het terrein van de lichamelijke opvoeding, zal zich rekenschap hebben te geven van de vooronderstellingen, waarop deze stoelt. Enerzijds zijn die vooronderstellingen zelf voor de nodige kritiek vatbaar, anderzijds zal zo'n extrapolatie steeds stuiten op het probleem, dat het menselijk bewegen zich binnen de (velden van de) lichamelijke opvoeding niet in een 'kontekstueel vakuüm' manifesteert. Dit probleem - ook te typeren als dat van de transformatie van een 'algemene bewegingsleer' in een 'bewegingsleer van beperkte reikwijdte' - blijkt op tweeërlei wijze te worden 'opgelost'.
De ene 'oplossing' bestaat hierin dat men Buytendijk erkent als een belangrijke inspiratiebron, maar niettemin van mening is dat aan een 'bewegingsleer van beperkte reikwijdte' andere eisen gesteld moeten worden dan aan een 'algemene theorie'. Een dergelijk standpunt kunnen we met name in het werk van Gordijn herkennen en bij hem gaat de 'transformatie' van Buytendijk ook uitdrukkelijk gepaard met een hernieuwde antropologische doordenking. Ik zal daar in 7.5. nader op ingaan.
Op deze plaats wil ik wat uitvoeriger stilstaan bij de tweede - meer dubieuze - 'oplossing' van het zoëven genoemde probleem. En ik doel dan in het bijzonder op de diverse pogingen om Buytendijks theorie door te trekken naar het terrein van de lichamelijke opvoeding, via een foutieve interpretatie daarvan. Met een beroep op - de klaarblijkelijke autoriteit - Buytendijk worden in dat geval opvattingen naar voren gebracht, waarvan de betreffende auteurs niet onderkennen dat ze allerminst van congenialiteit getuigen. Helaas blijkt Buytendijk maar al te dikwijls als een dekmantel te fungeren voor de legitimering van tweeërlei uitspraken over het menselijk bewegen binnen de lichamelijke opvoeding, nl. enerzijds uitspraken, die feitelijk op geheel andere vooronderstellingen berusten en ten onrechte aan hem worden toegeschreven, anderzijds beweringen, die uit de kontekst van zijn betoog worden gelicht.
Als 'verzachtende omstandigheid' kan hierbij zeker worden aangevoerd dat Buytendijk niet zelden tot foutieve interpretaties van zijn werk aanleiding heeft gegeven. In hoofdstuk II wees ik er

reeds op dat zijn woordgebruik niet steeds konsistent en eenduidig is en dat het soms grote moeite kost om te achterhalen wat hij feitelijk bedoelt. De hierna volgende voorbeelden van foutieve interpretaties kunnen dan ook zeker ten dele op het conto van Buytendijk zelf geschreven worden. Blijft staan dat het van belang is ze te signaleren, al is het alleen maar opdat aan Buytendijk de plaats kan worden toebedeeld, waarop hij recht heeft.

In de zich op Buytendijk baserende vakliteratuur blijken het vooral de - centrale - begrippen '<u>subjekt</u>' en '<u>funktie</u>' te zijn, die tot foutieve interpretaties aanleiding hebben gegeven. Om met het eerste te beginnen: het begrip 'subjekt' blijkt dikwijls geïdentificeerd te worden met begrippen als 'individu' en 'persoon'. Thomas (1974, 264) weet bijvoorbeeld te melden dat Buytendijk "das Schwergewicht auf den Sinn- und Bedeutungsgehalt der Bewegung als aktive Auseinandersetzung eines Individuums mit seiner Umwelt" legt. Hoewel Buytendijk (p. 31) inderdaad schrijft dat een funktionele benadering altijd "een inzicht in de zin van de samenhang tussen individu en omgeving" veronderstelt, wenst hij niettemin, zoals we zagen, van dat 'individuele' te abstraheren. En dat valt toch moeilijk te rijmen met het door Thomas gesuggereerde "Schwergewicht".
Deze zelfde - verwarrende - identifikatie van Buytendijks subjekt-begrip met begrippen als 'individu', 'persoon', 'konkrete mens' e.d., kan men aantreffen bij Dekkers (1980). Wanneer deze auteur "de actuele betekenis" (p. 247) van Buytendijks 'Algemene theorie ...' voor de praktijk van de fysiotherapeut wil aangeven, dan zoekt hij die in "de verhouding tussen proces en functie". Z.i. wordt op academies voor fysiotherapie het bewegen (te) dominant benaderd vanuit een "louter procesmatige, mechanistische beschouwingswijze. ... Wat overdreven uitgedrukt lijkt het er wel eens op alsof de mens louter een systeem van gewrichten of een verzameling spieren is" (p. 247). Een dergelijke beschouwingswijze is volgens Dekkers ongenoegzaam en hij beklemtoont dat een patiënt steeds "<u>op een individueel bepaalde manier</u> met zijn handicap

omgaat" (p. 247). (Onderstreping door mij. J.T.).

> "De fysiotherapeut moet weten, dat de 'normale en abnormale' menselijke houding en beweging niet alleen uit de anatomische structuur verklaarbaar is, maar evenzeer bepaald wordt door de zin- en betekenisverlening van de zich bewegende mens" (p. 247).

De houdbaarheid van deze zienswijze als zodanig is thans niet aan de orde. Hier is uitsluitend van belang in hoeverre Dekkers "de actuele betekenis" van Buytendijks 'Algemene theorie ...' voor de praktijk van de fysiotherapie op een congeniale wijze aangeeft. Uit de zojuist geciteerde en diverse andere passages in zijn betoog meen ik te kunnen opmaken dat hij steeds het oog heeft op 'déze bepaalde, unieke persoon c.q. patiënt'. Het grote probleem is dan echter dat Buytendijks subjekt-begrip hierop niet doelt. Waar volgens Dekkers de betekenis van Buytendijks funktionele benadering voor de praktijk van de fysiotherapie gelegen is, dat is dáár, waar Buytendijk welbewust van wenste af te zien! Wat we hier signaleren is dat Dekkers zich, in het voetspoor van Buytendijk, kritisch wenst op te stellen tegenover een "louter procesmatige, mechanistische beschouwingswijze", maar tegelijk in Buytendijks 'alternatief' een zienswijze herkent, die daarin niet geboden wordt en derhalve op een foutieve interpretatie berust.

Een nogal dubieuze interpretatie van Buytendijks funktie-begrip kan men aantreffen bij Rijsdorp. In zijn aanzet tot een 'gymnologische bewegingsleer' neemt Rijsdorp, anders dan Gordijn[94], zijn uitgangspunt in "de indeling van Buytendijk naar de functionaliteit van de beweging, t.w. handelingen, uitdrukkingsbewegingen en representatieve bewegingen" (Rijsdorp 1971, 127). Z.i. vormen "in lichamelijke opvoeding en sport ... de handelingen het hoofdbestanddeel" (p. 128), worden aldaar ook uitdrukkingsbewegingen en representatieve bewegingen aangetroffen, maar is er niettemin, "gymnologisch gezien, plaats voor méer nuance in het begrijpen van de betekenis der functionaliteit van de bewegingen" (p. 129). Vervolgens pleit hij dan voor een uitbreiding met twee, "functioneel" (p. 130) te onderscheiden groepen van bewegingen, te weten: de "vrij verlopende bewegingen" (p. 129) en de "intermediaire

bewegingen" (p. 130). De wijze nu, waarop Rijsdorp het funktie-begrip van Buytendijk interpreteert, wordt met name duidelijk als we zien wat hij met deze laatste groep - de 'intermediaire bewegingen' - op het oog heeft.

> "De intermediaire beweging is een beweging die niet om het bewegingseffect - (Onderstreping door mij. J.T.) - als zodanig verricht wordt, maar om een ander effect dat als gevolg van de beweging verwacht wordt.
> Om een voorbeeld te geven: op de rug liggen, benen heffen tot verticaal en langzaam dalen. Dat is een hulpbeweging waarbij het niet om de beweging zelf gaat, maar om een organisch effect dat we van die beweging verwachten: de versterking der buikspieren namelijk. De intermediaire beweging heeft geen doelgerichtheid, drukt ook niets uit en representeert niets. ... de intermediaire beweging (wordt) naar vorm, richting en regelmaat bepaald door het voorschrift van de leraar of oefenmeester. De intermediaire bewegingen zijn geconstrueerde bewegingen, gericht op het verwerven van kracht, lenigheid, ontspanning" (p. 130/131).

Ondanks de reeds gebleken meerduidigheid van Buytendijks funktie-begrip heb ik tegen déze interpretatie van Rijsdorp toch wel ernstige bedenkingen. Ze lijkt me verre van congeniaal. In de geciteerde passage identificeert Rijsdorp 'funktie' met een geïntendeerd "organisch effect", dat "als gevolg van de beweging verwacht wordt". Het gaat bij 'intermediaire bewegingen' om bewegingen, die op een bepaalde wijze moeten worden uitgevoerd om daarmee een nader gespecificeerde doelstelling - in Rijsdorps voorbeeld: "versterking der buikspieren" - te kunnen realiseren.(95) Die 'bewegingen' zijn in dit geval de "werkmiddelen" (p. 38), door middel waarvan een bepaalde 'pedagogische intentie' wordt nagestreefd. Dankzij die 'pedagogische intentie' - door Rijsdorp kortweg met de term "lichaamsontwikkeling" (p. 43) aangeduid - zijn 'intermediaire bewegingen' als "functioneel" te typeren. Die 'pedagogische intentie' vormt - blijkbaar - het kriterium voor de bepaling van "de functionaliteit van de beweging".(96) In het door Rijsdorp zelf gegeven voorbeeld van 'intermediaire bewegingen' zien we dat hij het funktie-begrip van Buytendijk zodanig transformeert, dat 'funktie' het geïntendeerde gevolg aanduidt van bewegingen, die zelf in termen van verplaatsingen van lichaamsdelen ("benen heffen tot verticaal ...") beschreven worden. En juist vanwege dit laatste kan het ons geenszins

verwonderen dat Rijsdorp de 'intermediaire bewegingen' niet onder kan brengen in Buytendijks funktionele driedeling.
Ze horen namelijk geheel thuis binnen het 'fysisch-methodisch gezichtspunt', waarvoor Buytendijk het kenmerkend achtte dat het menselijk bewegen wordt beschreven in termen van 'verplaatsingen van lichaamsdelen'. Door 'funktie' te identificeren met 'geïntendeerd gevolg' voltrekt Rijsdorp, klaarblijkelijk zonder dat te beseffen, een wisseling van gezichtspunt, die op frappante wijze overeenkomt met die, welke we eerder bij Göhner en Best konden signaleren.(97)
Evenals laatstgenoemden laat Rijsdorp zich leiden door een 'doel-middel-denken', in het kader waarvan bewegingen 'middelen' zijn, die voor bepaalde 'doelen' kunnen worden aangewend. Die 'middelen' betreffen dan zelf bepaalde veranderingen van plaats van (delen van) het substantiële lichaam. En hoewel Rijsdorps centrale these luidt dat "de beweging geen kwestie van buigen en strekken" is, "maar van situatief handelen" (p. 115), staat die these duidelijk op gespannen voet met zijn poging de 'intermediaire bewegingen' binnen het 'funktionele gezichtspunt' te situeren.
Wanneer Rijsdorps interpretatie van Buytendijks funktie-begrip houdbaar zou zijn, dan zou dat begrip het geïntendeerde gevolg van een 'proces' aanduiden, en het lijdt geen twijfel dat Buytendijk dat nooit bedoeld heeft.
Een proces-georiënteerde bewegingsleer blijft, óók in het licht van 'pedagogische intenties', een proces-georiënteerde bewegingsleer. Niet dankzij een gerichtheid op de realisering van 'pedagogische intenties' voltrekt men de overgang van 'proces' naar 'funktie'. Dat is eerst mogelijk via een uitdrukkelijke bezinning op een ander bewegingsbeeld dan 'verandering van plaats van lichaamsdelen'. In het eerste geval vat men 'bewegingen' op als op zichzelf beschrijfbare 'middelen', die worden aangewend om bepaalde, eveneens op zichzelf beschrijfbare 'pedagogische intenties' te realiseren.
In het tweede geval zullen 'intenties' (mede) deel moeten uitmaken van de beschrijving van een bepaalde (bewegings-)handeling.
Om tot de ontwikkeling van zo'n theorie over bewegingshandelingen (binnen de lichamelijke opvoeding) te komen, is het nodig dat

uitdrukkelijk wordt onderkend welke antropologische vragen daarbij in het geding zijn. In dit opzicht leverde ik eerder de nodige kritiek op Buytendijks 'funktionele benadering' en kon ik zojuist enige illustraties geven van - al dan niet onderkende - problemen, waar auteurs op stuiten, die Buytendijks theorie pogen door te trekken naar het terrein van de lichamelijke opvoeding. Er blijken door hen dan soms dubieuze wegen bewandeld te moeten worden.
Het lijkt verstandiger om de beperkingen, die met Buytendijks 'funktionele bewegingsleer' gegeven zijn, uitdrukkelijk te signaleren en te erkennen, dan via foutieve interpretaties de 'waarde' ervan voor de lichamelijke opvoeding 'aan te tonen'. Noch de lichamelijke opvoeding, noch Buytendijk lijkt daarmee gediend.

6. Disciplinaire benaderingen.

6.1. Inleiding.

In 6.2. en 6.3. zal ik twee disciplinaire benaderingen van het menselijk bewegen (binnen bewegingsonderwijs en sport) onderzoeken op hun antropologische vooronderstellingen.
Eerst komen de onderzoekingen van Pijning op het terrein van het leren van '(sport)motorische vaardigheden' aan de orde. Zijn leerpsychologische benadering kan men als 'monodisciplinair' typeren.
Daarna volgt in 6.3. een analyse van de als 'multidisciplinair' te kwalificeren onderzoekingen op het gebied van de zogenaamde 'lichamelijke prestatiegeschiktheidstests', waarbij ik in hoofdzaak de publikaties van Kemper c.s. en van Bovend'eerdt als uitgangspunt zal nemen.
Zowel in het eerste als in het tweede geval betreft het disciplinaire benaderingen, die als 'empirisch-analytisch' zijn aan te merken. Overeenkomstig het in 4.1. gestelde is het nu mijn vermoeden dat in deze benaderingen het menselijk bewegen wordt opgevat als '<u>verandering van plaats van het substantiële lichaam</u>'. Uit de navolgende analyses zal moeten blijken in hoeverre dit vermoeden bevestiging vindt. Belangrijke aanwijzingen voor zo'n bevestiging zullen te vinden zijn in formuleringen, waarin het '<u>wat</u>', dat van plaats verandert, wordt omschreven, alsmede in passages, waarin wordt ingegaan op de '<u>oorzaken</u>' en/of '<u>effekten</u>', waarin de betreffende auteurs geïnteresseerd zijn.(98) Spreekt uit de omschrijving van het 'wat', dat van plaats verandert, een 'binnenhuids' of een 'buitenhuids' gezichtspunt en is dat gezichtspunt 'holistisch' of 'atomistisch' van aard? Welke 'interne' en/of 'externe' oorzaken resp. effekten worden door de betreffende auteurs onderscheiden en raken zij daarbij al dan niet verzeild in dualistisch vaarwater?
Zoals gezegd zal ik nu eerst de publikaties van Pijning in deze opzichten ondervragen.

6.2. Een handelingspsychologische analyse van motorische leerprocessen (Pijning).

In Nederland is met het aanvankelijk door Span en Pijning geïnitieerde en vervolgens met name door laatstgenoemde uitgebouwde onderzoeksprogramma op het terrein van het leren van motorische vaardigheden een belangrijke bijdrage geleverd aan de zo noodzakelijke empirische onderbouwing van theorieën over lichamelijke opvoeding. Welbewust richt Pijning, tot wiens publikaties ik mij hier in hoofdzaak zal beperken, zich in zijn onderzoekingen steeds op die motorische vaardigheden, die binnen bewegingsonderwijs en sport dikwijls onderwezen worden.(99) In zijn leerpsychologische benadering laat hij zich duidelijk leiden door een 'praktische interesse'.

Welk bewegingsbeeld kunnen we nu in de verschillende geschriften van Pijning onderkennen en in hoeverre verwijst dat bewegingsbeeld naar een bepaald lichaamsbeeld, dat er - al dan niet uitgesproken - aan ten grondslag ligt?

Zelf wekt Pijning de indruk zich zeer wel bewust te zijn van de meerduidigheid van termen als 'lichaam' en 'bewegen'. In elk geval poneert hij in twee publikaties, die niet direkt handelen over het leren van motorische vaardigheden, enige stellingen, waarin hij zijn eigen visie op 'lichaam' en 'bewegen' uitdrukkelijk onder woorden brengt.(100) Hij schrijft (1977 (a), 592):

> "Zowel voor de gehandicapte als niet-gehandicapte mens geldt dat het eigen lichaam beschouwd kan worden als een referentie-centrum in de oriëntatie naar de wereld en in de verwerking van informatie vanuit de wereld. De ontwikkeling van het lichaam tot een gekend referentiecentrum geschiedt voor een belangrijk deel door te bewegen. Bewegen is namelijk altijd een bewegen t.o.v. iets, dus altijd een interacteren met de omgeving. Of om het met Rijsdorp (...) te zeggen:'De beweging is het fundamentele relatie-medium tussen mens en wereld'."

Men kan in deze stellingen een intentie herkennen om een relationeel lichaamsbeeld bij te vallen, alsmede een bewegingsbeeld, dat niet samenvalt met het overheersende 'verandering van plaats van het substantiële lichaam'.(101) Deze intentie blijkt ook als hij over het lichaam in termen van een "contactmedium" (Pijning 1978, 313) spreekt. Toch meen ik te moeten opmerken dat Pijning bij

'relaties' primair denkt aan 'externe relaties'. Aanduidingen als 'referentiecentrum', 'contactmedium' en 'relatiemedium' blijven bij hem funktioneren binnen een substantieel denkkader.(102) Via een analyse van zijn publikaties over het leren van motorische vaardigheden zal ik dat nu aantonen.

In 1976 wijdde Beenen een kritische bespreking aan het proefschrift van Pijning (1975 (a)), dat met name handelt over diens onderzoek naar het leren van de onderhandse volleybalserve. De kritiek van eerstgenoemde betreft onder meer "de direkte praktijk relevantie" ervan, waarbij hij aanvoert:"Hoewel Pijning zijn onderzoek een veldexperiment noemt, vindt het plaats in een studio" (p. 56). Pijning (1977 (b), 217) reageert hierop door te stellen

> "dat een onderzoek nog wel een veldexperiment kan zijn, ook al vindt het in een filmstudio plaats. Niet de ruimte waarin geïnstrueerd wordt, maar de wijze waarop de lessituatie ingericht is, bepaalt of er al of niet van een veldexperiment sprake is. In de tweede plaats kan er naar mijn mening, wat het betreffende onderzoek aangaat, wel van een veldexperiment gesproken worden, omdat:
> - Het onderzoek betrekking heeft op een vaardigheid uit de lichamelijke opvoeding en de sport
> - ...".(103)

Uit deze reaktie blijkt dat Pijning "een vaardigheid uit de lichamelijke opvoeding(104) en de sport" opvat als een isoleerbare gebeurtenis, die als 'gegeven' kan worden beschouwd, onafhankelijk van "de ruimte waarin geïnstrueerd wordt". Zo'n vaardigheid - bijvoorbeeld 'de onderhandse volleybalserve' - funktioneert in zijn onderzoeksopzet als de 'afhankelijke variabele'. De 'onafhankelijke variabelen', zijnde de faktoren waarin Pijning geïnteresseerd is en waarvan hij de invloed op deze en dergelijke vaardigheden wenst te onderzoeken, hebben betrekking op <u>de wijze waarop</u> - 'hoe' - mensen (leerlingen) die vaardigheden aanleren en de rol die verschillende instruktiewijzen daarbij spelen. Zelf spreekt Pijning (1975 (b)) in dat verband van "kwalitatief leerpsychologisch onderzoek". Dergelijk onderzoek is, anders dan "kwantitatief leerpsychologisch onderzoek", niet "primair gericht op de uiteindelijke prestatie" (p. 476), maar op de "gedragsaspekten van het leren". Het streeft "primair naar inzicht in de wijze waarop een leerling een bepaalde prestatie verricht".

"Wanneer een onderzoeker bijv. nagaat welke wijzigingen bij het leren van een komplekse motorische vaardigheid in de bewegingsvoorstelling van de leerling optreden, is er sprake van kwalitatief leerpsychologisch onderzoek. Het in mijn proefschrift besproken onderzoek is een kwalitatief leerpsychologisch onderzoek. Immers bij het leren van de onderhandse volleybalserve is onderzocht:

1. Hoe de zogenaamde aanpak (dat is de wijze waarop een leerling het leerproces aanpakt, benadert) van de leerling is.
2. Hoe de zogenaamde handelingsstruktuur zich ontwikkelt; er is m.a.w. nagegaan welke veranderingen in de aard van het gedrag van de leerling optreden bij het leren van de betreffende motorische vaardigheid.
3. Hoe de invloed van twee kontrasterende instruktiewijzen, via het onder 1. genoemde aanpakgedrag en via de onder 2. genoemde ontwikkeling van de handelingsstruktuur op het leerresultaat is" (1975 (b), 476).(105)

Onderzoek naar motorische vaardigheden als zodanig rekent Pijning tot het terrein van het "kwantitatief leerpsychologisch onderzoek". Zijn eigen interesse gaat niet uit naar "de uiteindelijke prestatie" - deze wordt als 'gegeven' beschouwd -, maar naar "de psychologische handelingen die aan de uiteindelijke prestatie ten grondslag liggen" (1980, 185), alsmede de invloed van verschillende instruktiemethoden daarop.(106)

Om nu enige greep te kunnen krijgen op het bij Pijning aanwezige bewegingsbeeld is het niettemin noodzakelijk te achterhalen wat hij precies onder 'vaardigheden' ('skills')(107), meer in het bijzonder 'motorische vaardigheden' blijkt te verstaan. Omdat Pijning uitsluitend onderzoek doet naar '<u>hoe</u>' het leren van (groot-)motorische vaardigheden(108) verloopt en niet naar de bijzondere geaardheid van die vaardigheden als zodanig, treft men - begrijpelijkerwijs - omtrent dit laatste bij hem geen uitvoerige besprekingen(109), laat staan problematiseringen(110), aan. Wat hij over die vaardigheden als zodanig zegt blijft meestal òf impliciet òf beperkt tot zijdelingse opmerkingen binnen het verband van een andersoortige bespreking. Een voorbeeld van dit laatste is de volgende passage, waarin hij een antwoord geeft op de vraag waardoor, bij het aanleren van motorische vaardigheden, "de inhoud van de instruktie bepaald (moet) worden" (1973, 542). Dat antwoord luidt:

"1. <u>De uiteindelijk gewenste bewegingsvorm</u>. Indien leerlingen een voor hen nieuwe vaardigheid wordt aangeleerd, zal allereerst <u>de eindvorm</u> bijv. door middel van demonstraties duidelijk gemaakt worden. (Onderstrepingen door mij. J.T.).
2. Het gewenste kwalitatieve verloop van het betreffende leerproces.

3. Het feitelijke verloop van het betreffende leerproces. Wanneer immers tijdens het leerproces van de gewenste ontwikkeling wordt afgeweken, moet d.m.v. relevante instruktie worden bijgestuurd."

Een aan te leren motorische vaardigheid kan dus ook worden getypeerd als "de uiteindelijk gewenste bewegingsvorm" of - kortweg - als "de eindvorm". De 'eindvorm' is de "uiteindelijke prestatie", die van een leerling verwacht wordt en zolang tijdens het leerproces van die 'eindvorm' wordt afgeweken, "moet d.m.v. relevante instruktie worden bijgestuurd". Van een dergelijke 'bijsturing' nu zal slechts dan sprake kunnen zijn indien het mogelijk is de betreffende 'eindvorm' op eenduidige wijze te beschrijven. Pas dan immers zal men kunnen vaststellen of en in hoeverre een leerling gevorderd is op de weg van het zich toeëigenen van die 'eindvorm' en kunnen zijn aktiviteiten als 'goed' of 'fout' worden aangemerkt. Welke zijn nu de beoordelingskriteria, die Pijning in dit opzicht hanteert, of beter: (impliciet) blijkt te hanteren?(111) Is bijvoorbeeld bij hoogspringen het - hoe dan ook - 'over de lat komen' een relevant beoordelingskriterium of wordt er door Pijning op andere zaken gelet?

Door die beoordelingskriteria uitdrukkelijk naar voren te halen kunnen we beter begrijpen wat Pijning precies met "de uiteindelijk gewenste bewegingsvorm" bedoelt en daarmee kan tegelijk zijn bewegingsbeeld aan het licht komen.

Ik attendeer dan allereerst op het onderzoek naar 'gedifferentieerde instructiemethoden bij het ringzwaaien', zoals uitgevoerd en beschreven door Van Lier en Smuling (1973).(112) Eén van hun vraagstellingen luidde:

> "Wat is bij het aanleren van een motorische vaardigheid (ringzwaaien) de invloed van een verschil in aanpak (...) op de prestatie. <u>Hierbij verstaan wij onder prestatie: De direct waarneembare gedraging die beoordeeld en uitgedrukt wordt in een score</u>" (p. 551). (Onderstreping door mij. J.T.).

En dat het vervolgens geen sinecure is om zo'n "direct waarneembare gedraging"(113) te beoordelen, moge blijken uit het volgende citaat:

> "Een team van vier deskundige juryleden fungeerde als beoordelingsinstrument bij de bepaling van het

> begin- en eindgedrag van de ppn. t.a.v. de vaardigheid ringzwaaien. De juryleden hadden geen andere belangen dan een serieuze, objectieve beoordeling te willen verrichten. Voor deskundigheid stond garant een opleiding voor lera(a)r(es) lichamelijke opvoeding, ervaring met het observeren van bewegingen en veelal bemoeienissen van elk der juryleden met het KNGV. De beoordelingsschaal (een 100-punts-schaal) werd ontworpen door mevr. A. Wickel-Elenbaas (voorzitster van de jury), internationaal jurylid van de F.I.G. (Fédération International de Gymnastique)" (p. 552).(114)

In een tabel geven Van Lier en Smuling een weergave van de in deze beoordelingsschaal gehanteerde kategorieën. Onderscheid wordt daarbij gemaakt tussen 'algemene indruk', 'techniek' en 'afwerking'. Indien men nu de diverse hierbinnen gehanteerde beoordelingskategorieën nader onder de loep neemt, dan valt op dat ze steeds betrekking hebben op de aard van de verplaatsing van het lichaam als geheel - bijvoorbeeld: 'gemak van bewegen', 'souplesse' -, dan wel van lichaamsdelen afzonderlijk en/of ten opzichte van elkaar - bijvoorbeeld: 'armen buigen', 'voeten niet gestrekt', 'afzet met 2 voeten tegelijk', 'benen uit elkaar' -. Als "direct waarneembare gedraging" vatten genoemde auteurs 'beweging' op als <u>een observeerbare ('buitenhuidse') verplaatsing van het lichaam als geheel en/of delen daarvan</u>, terwijl de aan te leren motorische vaardigheid als een <u>ideaaltypische</u> verplaatsingswijze gekarakteriseerd wordt, in het licht waarvan de waarneembare verplaatsingen als 'goed' of 'fout' te waarderen zijn.

In deze zienswijze herkennen we duidelijk het bewegingsbeeld, waarvan we in het tweede hoofdstuk zagen dat het op overeenkomstige wijze ook door bijvoorbeeld biomechanici kan worden voorgestaan.(115)

In de meest algemene zin typeerde ik dat bewegingsbeeld toen als 'verandering van plaats in een kontekstueel vakuüm'. Aangezien de interesse van Van Lier en Smuling, evenals die van Pijning, uitgaat naar motorische vaardigheden uit "de lichamelijke opvoeding en de sport", dient de vraag zich aan in hoeverre de toevoeging 'in een kontekstueel vakuüm' hier nog van kracht is. Deze auteurs wensen toch niet te abstraheren van de sociaal-kulturele kontekst, waarbinnen het menselijk bewegen verschijnt?

Om tot een goed begrip van hun zienswijze te komen is het van groot belang te onderkennen dat zij een dergelijke abstraktie

juist wél beogen. Indien namelijk 'motorische vaardigheden' worden opgevat als isoleerbare gebeurtenissen, die - als 'ideaaltypische eindvormen' - eenduidig beschreven en als 'afhankelijke variabelen' in een onderzoekssituatie geobjektiveerd kunnen worden, dan valt daarin zeker een intentie te bespeuren om die vaardigheden los te weken uit de specifieke (beïnvloedings-)kontekst, waarin ze gewoonlijk zijn ingebed. Pas dankzij die de-kontekstualisering wordt het mogelijk te spreken van bijvoorbeeld 'de' onderhandse volleybalserve, zijnde een 'ideaaltypische eindvorm', waarvan de geaardheid (blijkbaar) onafhankelijk wordt geacht van de specifieke wijze, waarop door mensen het volleybalspel kan worden beoefend.(116) En als zodanig herkennen we bij de betreffende auteurs dus inderdaad de 'algemene' interesse, zoals in hoofdstuk II werd besproken. 'Motorische vaardigheden' worden in die zin geobjektiveerd en gedekontekstualiseerd, dat ze onafhankelijk worden beschouwd van de specifieke beïnvloedingskontekst ('bewegingsonderwijs', 'rekreatiesport', 'topsport', e.d.), waarin ze zich voordoen.

Gezien nu deze intentie vraagt men zich af waaraan genoemde auteurs hun kriteria ontlenen, op grond waarvan een bepaalde verplaatsingswijze als een 'ideaaltypische eindvorm' kan worden aangemerkt en een "serieuze, objectieve beoordeling" mogelijk wordt. Welke instantie bepaalt de 'goede' of 'foute' uitvoering van een motorische vaardigheid, gegeven dat zo'n waardering niet ontleend kan worden aan kriteria (bijvoorbeeld afspraken), die de betrokkenen binnen een bepaalde beïnvloedingskontekst geldig achten?

In het geval van het onderzoek van Van Lier en Smuling naar 'het ringzwaaien' zagen we, dat zij die kriteria uiteindelijk ontlenen aan de Fédération International de Gymnastique, daarmee dus feitelijk kiezend voor een bewegingsbeoordeling, welke direkt aansluit bij de in het topturnen - of ruimer: de topsport - gebruikelijke. Ook bij andere onderzoekingen kunnen we deze topsport-oriëntatie(117) duidelijk onderkennen.(118) En er valt dan ook niet aan de konklusie te ontkomen dat

Pijning c.s., in hun intentie om motorische vaardigheden te isoleren, te objektiveren en te dekontekstualiseren, hun waardenoriëntatie - alle "serieuze, objectieve beoordeling" ten spijt - feitelijk ontlenen aan één bepaalde bewegingsbeïnvloedingskontekst, i.c. de topsport. De in die topsport gebruikelijke bewegingsbeoordelingskriteria worden a priori als 'juist' geaccepteerd en 'vanzelfsprekend' geldig geacht voor het veld van het bewegingsonderwijs.
Een dergelijke "Ausrichtung an den Normen des Leistungssports" (Brodtmann 1971, 123) blijkt steeds deel uit te maken van het geheel van vooronderstellingen, dat de onderzoekingen van Pijning c.s. mogelijk maakt en in het licht waarvan men de resultaten ook steeds dient te waarderen. De door deze auteurs beoogde dekontekstualisering van het menselijk bewegen blijkt feitelijk neer te komen op de verabsolutering van regels, die in één bepaalde kontekstuele inbedding normerend en geldig worden geacht.
Dat deze dekontekstualiserende ('veralgemeniserende') intentie direkt verbonden was met de acceptatie van het bewegingsbeeld 'verandering van plaats van het substantiële lichaam', konden we bij Van Lier en Smuling onderkennen in de wijze waarop zij 'het ringzwaaien' operationaliseerden. Ook in publikaties van Pijning zelf is dit bewegingsbeeld echter duidelijk terug te vinden. Dat is bijvoorbeeld het geval als hij spreekt over verschillende <u>typen</u> motorische vaardigheden, die als "niet bewegingsverwant" (Pijning 1980, 187) zijn aan te merken. Het gaat dan om het onderscheid tussen '<u>simultaan-coördinatieve vaardigheden</u>' (bijvoorbeeld 'de onderhandse volleybalserve') en '<u>successief-coördinatieve vaardigheden</u>' (bijvoorbeeld 'de enkelvoudige rugslag'), die overigens ook in combinatie (bijvoorbeeld 'het hoogspringen') kunnen voorkomen. Pijning schrijft (1980, 187):

> "Van een simultaan-coördinatieve vaardigheid spreken wij wanneer bij het verrichten van een complexe vaardigheid de uitvoering van de deelstructuren elkaar in de tijd overlapt. Zo wordt bij het serveren tijdens het opwerpen van de bal met de ene arm, de slagbeweging van de andere arm al ingezet, terwijl tijdens deze armacties ook nog de romp gebogen wordt en met één been naar voren wordt gestapt.
> Bij een successief-coördinatieve vaardigheid is sprake

> van een serie-taak, d.w.z. dat de deelbewegingen na elkaar worden uitgevoerd. Zo werd de beenbeweging bij de enkelvoudige rugslag vroeger in drie-takt aangeleerd, dus na het intrekken kwam het spreiden en daarna het sluiten van de benen. Nu geschiedt zulks in twee-takt, waarmee niettemin het successief-coördinatieve karakter van de slag blijft bestaan.(119) Hier dus geen simultane uitvoering van deelstructuren, maar een successieve. Bij het hoogspringen is sprake van een combinatie van een successief- en een simultaan-coördinatieve vaardigheid. Het hoogspringen is in zoverre successief-coördinatief dat aanloop, afzet, zweefperiode en landing elkaar opvolgen. Vanaf de afzet tot de landing is deze vaardigheid echter ook simultaan-coördinatief, aangezien dan been-, romp- en armbewegingen simultaan optreden".

Deze passage is bijzonder indicatief voor Pijnings bewegingsbeeld.(120) Het onderscheid tussen beide typen motorische vaardigheden blijkt namelijk <u>uitsluitend</u> betrekking te hebben op de <u>volgorde in de tijd</u> van de uitvoering van bepaalde "deelstructuren". Die "deelstructuren" zelf worden daarbij beschreven in termen van specifieke verplaatsingen van lichaamsdelen, dan wel van het lichaam als geheel. De wijze waarop Pijning bijvoorbeeld 'de beenbeweging bij de enkelvoudige rugslag' typeert is zodanig, dat van het water, waarin deze gewoonlijk wordt uitgevoerd, niet gerept wordt. Als 'successief-coördinatieve vaardigheid' valt die beenbeweging uitsluitend te beschrijven in termen van een opeenvolging van 'intrekken', 'spreiden' en 'sluiten', zijnde specifieke verplaatsingswijzen van delen van het substantiële lichaam. Of die verplaatsingen in water of 'op het droge' worden uitgevoerd is voor de aard van de beschrijving ervan (blijkbaar) irrelevant. En ik meen dan ook te kunnen konkluderen dat Pijning het bewegingsbeeld 'verandering van plaats van het substantiële lichaam' duidelijk bijvalt.

Is met de zojuist getrokken konklusie wel voldoende recht gedaan aan de bewegingstheoretische uitgangspunten, die Pijning voorstaat? Zegt hij niet zelf te kiezen voor een <u>handelingsmodel</u> als het gaat om de wijze waarop hij motorische leerprocessen wil bestuderen? En is zijn bewegingsbeeld - om die reden - niet (minstens) genuanceerder dan ik zoëven aangaf?

In navolging van Van Parreren kiest Pijning - inderdaad - voor wat hij noemt een 'handelingsmodel'. Hij acht het "begrijpelijk" dat juist een "pleitbezorger voor de lichamelijke opvoeding en de sport", als het gaat om een "verklaring van motorische leerprocessen" (Pijning 1980, 185), een dergelijke keuze doet.

> "Motorische gedragingen kunnen immers als handelingen worden opgevat. Het is in dit verband dan wel zaak het begrip handeling juist te interpreteren. Het handelen mag namelijk niet uitsluitend worden opgevat in de betekenis van observeerbare uitvoering (zoals bijv. bij het jureren bij turnwedstrijden en schoonspringen het geval is.) In het handelingsmodel gaat het namelijk mede om de psychologische handelingen die aan de uiteindelijke prestatie ten grondslag liggen. Die psychologische handelingen funderen anders gezegd de observeerbare uitvoering. Zo bepaalt de tijdens het leerproces ontwikkelde visuele bewegingsvoorstelling als mentale handeling mede het uiteindelijke leerresultaat. ... Een 'motorische handeling' noemen wij dus elke doelgerichte activiteit, waarbij het zowel gaat om de observeerbare uitvoering van de beweging, als om de psychologische activiteiten die dat bewegen funderen" (1980, 185).

De opvatting van "motorische gedragingen" <u>als</u> "handelingen", d.i. als "motorische handelingen" blijkt dus zo begrepen te moeten worden, dat de aandacht niet alleen uitgaat naar "de observeerbare uitvoering van de beweging", maar tevens naar de - blijkbaar niet observeerbare (!) - "psychologische handelingen", welke die beweging "funderen", d.i. eraan "ten grondslag liggen".
Bij "psychologische handelingen" - c.q. "mentale handelingen", c.q. "psychologische activiteiten" - denkt Pijning met name aan fenomenen als: de ontwikkeling van een 'visuele bewegingsvoorstelling'; de wijziging van een 'visuele bewegingsvoorstelling' in een 'proprioceptieve bewegingsvoorstelling' (verlopend van 'cognitief' naar 'non-cognitief' c.q. 'geautomatiseerd'); de 'leerstrategie' van de leerlingen ('fouten-analyse' of 'moment-aanpak'); het 'aanpassingsvermogen' en het 'compensatievermogen' van de leerlingen; e.d. Verder rekent Pijning ook faktoren als "moed, angst, vastberadenheid, concentratie, e.d." - faktoren, waarop hij zich in zijn onderzoekingen zelf niet gericht heeft - tot het komplex van "psychologische activiteiten", dat het motorische leerproces kan beïnvloeden. (Pijning 1980, 185).
Door zijn keuze voor een "handelingspsychologisch model" wil Pijning

tot uitdrukking brengen "dat het leren van een motorische vaardigheid meer inhoudt dan alleen het leren van specifieke bewegingen" (1980, 189). Uit het voorgaande valt echter op te maken dat dat woordje 'meer' géén reperkussies heeft voor het bewegingsbeeld, dat we eerder bij Pijning konden herkennen. Enerzijds is - en blijft - er immers de "observeerbare uitvoering", zijnde een bepaalde (ideaaltypische) verandering van plaats van het substantiële lichaam, anderzijds wordt een - niet observeerbaar - komplex van 'psychische' ('mentale') gebeurtenissen ('handelingen') verondersteld, dat die uitvoering fundeert en eraan ten grondslag ligt. En we hebben hier dan ook duidelijk van doen met een 'handelingstheorie', waarbij het kenmerkende verschil tussen een 'handeling' en een 'loutere lichaamsbeweging' (Van den Beld) gezocht wordt in "speciale oorzaken die bepaalde lichaamsbewegingen tot de status van handeling verheffen" (Van den Beld 1982, 31). Die "speciale oorzaken" zijn in dit geval de "psychologische activiteiten", die ik zoëven noemde. Bij Pijning is de "uiteindelijke prestatie" (de "observeerbare uitvoering") de uitwendige ('buitenhuidse') manifestatie van de van 'cognitief' naar 'geautomatiseerd' verlopende ontwikkeling van de 'handelingsstruktuur'. Laatstgenoemde ontwikkeling is zelf afhankelijk van een bepaalde 'aanpak' ('fouten-analyserend' of 'moment-aanpak'), welke op haar beurt naar een bepaalde 'instelling' ('sterke' of 'zwakke strukturering stendentie') geacht wordt te verwijzen. Van de vierslag, die zo ontstaat - "instelling-aanpak-handelingsstructuur-prestatie" (Pijning 1980, 187) -, vormen de eerste drie de - niet observeerbare - "speciale oorzaken", die aan de laatste de status van 'handeling' verlenen.(121)

Het komt mij voor dat het 'handelingsmodel' van Pijning uitsluitend kan worden staande gehouden op grond van de - impliciete - acceptatie van een dualistisch mensbeeld. In dit opzicht treedt Pijning geheel in de voetsporen van Van Parreren, bij wie Vroon (1976, 357/358) die acceptatie met recht gesignaleerd heeft.

> "Wat Van Parreren ... doet doorklinken, is wat Ryle (...) het dubbeltheater noemt: het gedrag is gesplitst over twee werelden, namelijk de fysieke handelingen en mentale gebeurtenissen die als een schaduwachtig proces vanuit een tweede wereld parallel lopen met het

> algemeen toegankelijke gedrag zoals de beweging, het gebaar en de gelaatsuitdrukking. Deze tweewereldenleer roept weer herinneringen op aan Plato en Descartes, en is (sic!) ook gemeengoed binnen de hedendaagse Russische psychologie". (Vroon, p. 358).

Deze opmerkingen aan het adres van Van Parreren kunnen onverkort naar Pijning worden doorgetrokken.(122) We herkennen bij hem inderdaad een "tweewereldenleer", waarin beweging ('motorische vaardigheid') een observeerbare manifestatie is van een "schaduwachtig proces", dat eraan ten grondslag ligt. Dat die "tweewereldenleer" herinneringen oproept aan Plato en Descartes laat zich, onder verwijzing naar het derde hoofdstuk, ook zo interpreteren dat het menselijk lichaam wordt gezien als een 'monddood' instrument, een 'middel', waarvan de wijze van verplaatsing slechts begrepen kan worden op grond van een veronderstelde 'inwendige' en 'uitwendige' beïnvloeding. In met name die 'interne'('psychologische') beïnvloeding vindt de gesuggereerde 'irrationaliteit' van het menselijk lichaam een 'rationele' tegenvoeter, op een wijze, die doet herinneren aan wat door Ryle als de 'intellektualistische legende'(123) is aangeduid. Vooral het belang dat Pijning hecht aan de opbouw van een ideaaltypische bewegingsvoorstelling ('modelschema')(124), steunend op de grondgedachte dat motorische leerprocessen gewoonlijk een ontwikkeling van 'cognitief' naar 'geautomatiseerd' zouden vertonen(125), is hiervoor een belangrijke indicatie. Als intermediair <u>tussen</u> een 'rationele' binnenwereld en een instruerende buitenwereld is het menselijk lichaam de 'stille' getuige van een Grieks-Westerse erfenis. De beweging (= verplaatsing) ervan is de zichtbare manifestatie van 'het oog van de meester', dat zich in een 'modelschema' gerepresenteerd en geïnternaliseerd weet.
Het is dan ook in deze zin dat Pijnings feitelijke operationalisatie van de aan Rijsdorp ontleende zinsnede:"De beweging is het fundamentele relatie-medium tussen mens en wereld", begrepen dient te worden. Vanwege de acceptatie van een substantieel lichaamsbeeld wordt in zijn 'handelingsmodel' "het gedrag ... gesplitst over twee werelden" (Vroon) en is er

van een ander bewegingsbeeld dan 'verandering van plaats van het (substantiële) lichaam' zeker geen sprake.(126)

Binnen het kader van het zojuist genoemde bewegingsbeeld kan Pijnings benadering als '<u>buitenhuids</u>' worden getypeerd. De vraag of hij een 'holistische', dan wel een 'atomistische' zienswijze voorstaat is minder definitief te beantwoorden. Pijning doet in dit opzicht geen 'absolute' uitspraken; daarin zou men een vingerwijzing kunnen zien dat - ook - hij de betrekkelijkheid van dit onderscheid onderkent.(127)
Voor wat betreft de faktoren, die 'motorische vaardigheden' kunnen <u>veroorzaken</u>, gaat Pijnings interesse met name uit naar 'persoonlijkheidsvariabelen' ('interne oorzaken') en 'instruktievariaties' ('externe oorzaken'). Eerstgenoemde, zo zagen we, verlenen aan motorische gedragingen de status van 'handelingen'.
In de door mij geanalyseerde publikaties van Pijning over 'motorisch leren' wordt op de mogelijke <u>effekten</u> van beweging(sbeïnvloeding) niet uitvoerig ingegaan. In andere publikaties is dat echter wel het geval.(128) Zagen we in het voorgaande een veronderstelde invloed van 'cognitieve' processen op het leren van motorische vaardigheden, in deze publikaties wordt ook de 'omgekeerde' weg door Pijning uitdrukkelijk verdedigd. Met name wordt door hem een positieve invloed verondersteld van de 'motorische' op de 'cognitieve ontwikkeling'. Vanuit mijn vraagstelling is het niet nodig hierop nader in te gaan. Ook in dat geval blijkt "het eigen lichaam ... als tussenschakel" (Pijning 1977 (a), 595) - als 'intermedium' - te fungeren, en het kost weinig moeite om ook nu het lichaams- en bewegingsbeeld te herkennen, zoals in het voorgaande werd aangeduid. En dat kan ook nauwelijks verwondering wekken. Wie in het Cartesiaanse dubbeltheater de weg van 'binnen' naar 'buiten' in omgekeerde richting bewandelt, wandelt immers nog steeds op dezelfde weg!

6.3. Lichamelijke prestatiegeschiktheid en bewegen.

> "Zur Zeit ... scheint es nahezu unmöglich zu sein, ein Klassifikationssystem zu entwickeln, das der unbestrittenen Tatsache gerecht wird, dasz in jedem menschlichen Akt kognitive, affektive und motorische Komponenten zusammenwirken." (Kramer-Lauff 1978, 49).

6.3.1. Inleiding.

De gedachte dat prestaties binnen de lichamelijke opvoeding een zekere mate van 'kracht', 'lenigheid', 'uithoudingsvermogen', e.d., veronderstellen, wordt van oudsher als 'vanzelfsprekend' geaccepteerd. Omgekeerd wordt ook zelden bestreden dat lichamelijke opvoeding een positieve bijdrage kan leveren aan de ontwikkeling van dergelijke 'vermogens'. Als veronderstelde 'oorzaken' resp. 'effekten' van bepaalde bewegingen, hebben zulke 'vermogens' steeds een centrale rol gespeeld in de theorievorming over lichamelijke opvoeding.
Bij een eerste kennismaking met de literatuur op dit gebied valt spoedig op dat die 'vermogens' niet steeds met dezelfde termen werden en worden aangeduid en dat, ook waar dat wel het geval is, nogal uiteenlopende betekenissen eraan worden toegekend.(129)
In de meest algemene zin wordt in ieder geval gedoeld op 'eigenschappen', die in Duitstalige publikaties meestal als 'Fähigkeiten' en in Engelstalige als 'abilities' worden aangeduid, zijnde "relativ überdauernde Persönlichkeitseigenschaften" (Rieder 1976, 23), waarvan men meent dat ze aan de uitvoering van specifieke vaardigheden ('Fertigkeiten'; 'skills') ten grondslag liggen. Een 'ability' of 'Fähigkeit' is "something that is general and enduring" (Singer 1975, 34), een "algemene eigenschap die bij verschillende taken te pas kan komen" (Kemper 1981, 41).(130)
Overeenkomstige typeringen kan men bij veel andere auteurs aantreffen en de onderlinge verschillen moeten dan ook niet primair op dit 'algemene' niveau gezocht worden. Die verschillen betreffen veeleer de aard van de operationalisatie van zulke 'algemene eigenschappen', hetgeen mede samenhangt met een onderscheid in disciplinaire interesses. Bedoelde eigenschappen blijken namelijk zowel door fysiologen als door psychologen

bestudeerd te worden. Wanneer ik me hier beperk tot die auteurs, wier aandacht uitgaat naar 'abilities', die aan het menselijk bewegen ten grondslag (geacht worden te) liggen - Bovend'eerdt (1981, 5) spreekt in dat geval van "factoren, die bepalend zijn voor het menselijk presteren, zoals dit tot uitdrukking komt in de motorische actie" -, dan kan men de zojuist genoemde disciplinaire verscheidenheid reeds ten dele herkennen in aanduidingen als 'motor abilities', 'psychomotor abilities', 'konditionelle Fähigkeiten', 'koordinative Fähigkeiten', 'physische Fähigkeiten', 'psychische Fähigkeiten', e.d.(131)
In ieder geval is duidelijk dat we hier van doen hebben met een onderzoeksterrein, waarvan men meent dat het onmogelijk vanuit slechts één wetenschappelijke discipline geheel bestreken kan worden en dat dan ook - minstens - een multidisciplinaire benadering behoeft. Dat geldt overigens zowel voor het onderzoek naar 'abilities', die bepalend geacht worden voor een optimaal menselijk presteren in het algemeen - "total-fitness" (Bovend'eerdt) -, als voor dat naar "factoren, die bepalend zijn voor het menselijk presteren, zoals dit tot uitdrukking komt in de motorische actie" - "motor fitness" (Bovend'eerdt) -. Ook voor wat dit laatste betreft is het volgens Bovend'eerdt (p. 7) zo, dat "psychische aspecten de lichamelijke beïnvloeden", en op die gronden klinkt ook bij hem een pleidooi voor een multidisciplinaire aanpak. Dezelfde auteur is echter tegelijk van mening dat hij zich in de lichamelijke opvoeding speciaal heeft te richten op "het lichamelijke aspect van 'fitness'" (p. 7), hetgeen ook wel als 'physical fitness' en door Bovend'eerdt bij voorkeur als 'lichamelijke prestatiegeschiktheid' wordt aangeduid. Met deze laatste term sluit hij zich nadrukkelijk aan bij de zogenaamde 'Stuurgroep physical fitness', die zich de afgelopen jaren in Nederland heeft ingezet voor de ontwikkeling en normering van een testbatterij - de 'MOPER Fitness Test' -, bedoeld om de 'lichamelijke prestatiegeschiktheid' van Nederlandse scholieren te meten.

De navolgende analyses hebben betrekking op de belangrijkste publikaties vanuit de zojuist genoemde 'Stuurgroep', te weten

die van Kemper c.s. en Bovend'eerdt.
Allereerst zal ik mij in 6.3.2. afvragen welk lichaams- en bewegingsbeeld te herkennen zijn in de door deze auteurs gegeven karakterisering van 'lichamelijke prestatiegeschiktheid', met name zoals geoperationaliseerd in de 'MOPER Fitness Test'.
Daarna volgt - in 6.3.3. - een kritische diskussie met Bovend'eerdt, die in zijn proefschrift uitdrukkelijk wenst aan te sluiten "bij de uitwerking van het menselijk bewegen, zoals die bij Rijsdorp en Gordijn te vinden is" (1981, 110). Wanneer hij bewegen omschrijft als "een gedrag waarin de mens een relatie aangaat met zijn buitenwereld" (p. 123), dan zal de vraag moeten luiden of en in hoeverre die typering verenigbaar is met het lichaams- en bewegingsbeeld, zoals in 6.3.2. geëxpliciteerd.

6.3.2. Een fysiologische interpretatie van 'lichamelijke prestatiegeschiktheid'.

De 'Stuurgroep physical fitness', waarvan in de vorige paragraaf sprake was, omschrijft 'lichamelijke prestatiegeschiktheid' als volgt:

> "factoren, die bepalend zijn voor het menselijk presteren, zoals dit tot uitdrukking komt in de motorische actie" (Bovend'eerdt 1981, 5).

Aangezien het menselijk presteren "ook sterk bepaald (wordt) door psychische componenten" (Bovend'eerdt, p. 11)[132], acht Bovend'eerdt het gewenst deze definitie als volgt te modificeren:

> "Lichamelijke prestatiegeschiktheid wordt gevormd door factoren van biologische aard, die bepalend zijn voor het menselijk presteren, zoals dat tot uitdrukking komt in de motorische actie" (p. 11).

Uit deze (her-)definiëring kunnen we in ieder geval reeds opmaken dat de aanduiding 'lichamelijke' in 'lichamelijke prestatiegeschiktheid' met 'biologische' geïdentificeerd blijkt te moeten worden.[133] 'Lichamelijk' heeft betrekking op 'biologische faktoren', welke van 'psychische faktoren' onderscheiden (kunnen) worden, al erkent Bovend'eerdt steeds uitdrukkelijk dat ze daardoor wel "beïnvloed" (p. 5) worden. Deze erkenning komt in zijn studie ook zodanig naar voren, dat hij de betreffende "factoren van biologische aard" als 'relatief zelfstandig' typeert. Ten opzichte van 'psychische' zijn "physische Fähigkeiten" nooit "totaal te isoleren" (p. 5); ze zijn "slechts relatief zelfstandig" (p. 23) en kunnen "elkaar in het menselijke bewegen wederzijds beïnvloeden" (p. 23). De toevoeging 'relatief' in 'relatief zelfstandig' blijken we derhalve zo te moeten begrijpen, dat daarmee op een 'wederzijdse beïnvloeding' gedoeld wordt.

Nu heb ik eerder in deze studie diverse malen betoogd dat 'wederzijdse beïnvloeding' ('interaktie') een typering is, die verwijst naar een substantieel denkpatroon, meer in het bijzonder een dualistische antropologie. Heeft het immers niet dan pas zin om van 'wederzijdse beïnvloeding van faktoren' te spreken, indien bij voorbaat - al dan niet expliciet - van een isoleringsmogelijkheid van die faktoren wordt uitgegaan? En hebben we daarom ook in het geval van Bovend'eerdt c.s.

uiteindelijk niet van doen met een weg, die "in omgekeerde richting" bewandeld wordt en die dáárom dood moet lopen, omdat men "de eenheid van het menselijk bestaan" in het vizier wil krijgen vanuit a priori "onderscheiden aspecten", welke a posteriori weer moeten worden 'samengevoegd'?(134) Laten we die weg echter eerst eens wat gedetailleerder onder de loep nemen. Welke 'relatief zelfstandige faktoren' (van biologische aard) worden met de term 'lichamelijke prestatiegeschiktheid' samenvattend aangeduid en met de 'MOPER Fitness Test' gemeten?

De 'MOPER Fitness Test' - ('motor performance fitness test') - is een testbatterij, bestaande uit 8 'prestatietests', die elk verondersteld worden

> "... verschillende aspecten van de lichamelijke prestatiegeschiktheid te meten, zoals spierkracht van armen en benen, lenigheid, loopsnelheid, armsnelheid en algemeen aeroob uithoudingsvermogen" (Kemper/Verschuur 1977, 528).

De betreffende 'prestatietests', waarop ik dadelijk nader zal ingaan, zijn voornamelijk gebaseerd op eerdere onderzoekingen van Fleishman (in Amerika) en Simons (in België).(135) Via de methode van de faktor-analyse hebben deze auteurs gepoogd "om meerdere prestatietests te categoriseren naar veronderstelde gemeenschappelijke eigenschappen" (Kemper/Verschuur 1977, 529), welke vervolgens 'faktoren' worden genoemd.(136)

> "Een succesvolle factoranalyse heeft tot resultaat dat een aantal factoren of eigenschappen worden geïsoleerd, waarvan men aanneemt of veronderstelt dat zij voor een groot deel bijdragen aan de inhoud van de test die wordt geanalyseerd" (Kemper 1981, 44).

Faktor-analyse acht men dus een geschikte methode om "gemeenschappelijke eigenschappen" op te sporen en te <u>isoleren</u>, waarna het vervolgens mogelijk wordt tests samen te stellen, die dergelijke "prestatie-bepalende eigenschappen zo zuiver mogelijk" (Kemper/Verschuur 1977, 529) kunnen meten.

> "..., het resultaat van elke test moet dan ook zo weinig mogelijk door andere eigenschappen worden beïnvloed" (p. 529).(137)

De betreffende "gemeenschappelijke eigenschappen" - 'faktoren'; 'abilities'; 'Fähigkeiten'; - zijn zelf "niet direct

waarneembaar" (Bovend'eerdt, p. 19), maar worden gepostuleerd op grond van testresultaten, die "hoog samenhangen" (Kemper/Verschuur), waarna ze geacht worden deze samenhang te representeren. Ten principale gaat het steeds om "hypothesized factors" (Fleishman 1958, 43) of 'hypothetische konstrukten', die men weliswaar nader kan interpreteren, maar uiteindelijk toch steeds "begrepen dienen te worden in hun relatie ten opzichte van het observeerbare gedrag" (Sanders/Eisenga/Van Rappard 1976, 157), waaruit ze immers gedestilleerd zijn.(138) Kemper en Verschuur (1981, 114) attenderen er met recht op dat faktor-analyse gezien kan worden als een vorm van validering van een test, die men als 'beschrijvend' en niet als 'voorspellend' dient aan te merken. In het laatste geval zou immers de circulaire situatie ontstaan dat faktoren gepostuleerd worden op grond van verkregen testresultaten, waarna die zelfde faktoren weer te hulp zouden worden geroepen om die testresultaten te verklaren. Als 'hypothetische konstrukten' specificeren 'faktoren' niets anders dan "een groep van intercorrelaties tussen testonderdelen" (Kemper 1981, 44), en die 'intercorrelaties' typeren zodoende een zekere samenhang tussen 'observeerbaar gedrag'. Het is dan ook weinig vruchtbaar indien men die faktoren tot 'vermogens' reïficeert en daaraan een plaats toebedeelt op het niet-waarneembare toneel van het Cartesiaanse dubbeltheater.

> "Wat ook de vooronderstellingen mogen zijn van individuele onderzoekers, in wetenschappelijk opzicht zijn deze constructen nooit meer dan concepten die de complexe relaties in dit gedrag denoteren" (Sanders/Eisenga/Van Rappard 1976, 157).

In dit licht bezien is het vervolgens niet verwonderlijk dat men bij verschillende groepen proefpersonen en/of onderscheiden tests geregeld op andere 'intercorrelaties', d.i. op andere 'faktoren' stuit. Ook op het terrein van de lichamelijke prestatie-geschiktheidstests blijken de meeste faktor-analyses, zelfs wanneer dezelfde tests als uitgangspunt worden genomen, verschillen in resultaten op te leveren.

> "... men komt steeds tot andere groepen (zgn. clusters) van tests en andere combinaties van factoren" (Kemper/Verschuur 1977, 529).(139)

Volgens Kemper en Verschuur moet dit voor een belangrijk deel worden toegeschreven

> "aan het feit dat dezelfde tests worden gebruikt bij

> telkens andere proefpersonen, bijv. bij volwassenen of jeugdigen, mannen of vrouwen, getrainden of ongetrainden. Een andere belangrijke foutenbron vormt de herhalings- en interbeoordelaars-betrouwbaarheid van de tests zelf" (p. 529).

De omstandigheid dat de verwezenlijking van het ideaal, om middels faktor-analyse "gemeenschappelijke eigenschappen" op te sporen en te isoleren, steeds weer op grote problemen blijkt te stuiten, vormt voor deze - en vele andere - auteurs zeker geen aanleiding om dat ideaal als zodanig ter diskussie te stellen en - eventueel - los te laten. Middels een verwijzing naar enige mogelijke 'foutenbronnen'(140) blijft de blik, met een soort 'vanzelfsprekende hardnekkigheid', gericht op de realisatie van genoemd ideaal. Laten we daarom nu bezien welke de "gemeenschappelijke eigenschappen" zijn, die door de 'Stuurgroep Physical Fitness' gepostuleerd zijn en waarvan men aanneemt dat ze door de 'MOPER Fitness Test' gemeten worden. Volgens Kemper en Verschuur (1977, 535) worden in deze test de eigenschappen "kracht, snelheid, lenigheid en aerobe uithoudingsvermogen" duidelijk teruggevonden, anders dan met name "het anaerobe uithoudingsvermogen, het evenwicht en de coördinatie". Aangaande deze laatste drie suggereren beide auteurs dat ze mogelijk "in werkelijkheid" (p. 535) niet bestaan, en we mogen dan ook aannemen dat ze van mening zijn dat "kracht, snelheid, lenigheid en aerobe uithoudingsvermogen" isoleerbare faktoren zijn, waarvan het "in werkelijkheid" bestaan niet (meer) in twijfel behoeft te worden getrokken. Als die aanname gegrond is, dan komt vervolgens het vermoeden op dat hier sprake zou kunnen zijn van een reïficatie van 'intercorrelaties' ('faktoren'), zijnde 'hypothetische konstrukten', tot "in werkelijkheid" bestaande 'eigenschappen' of 'vermogens'. Aan de andere kant dient men echter ook met de mogelijkheid te rekenen dat die 'faktoren' op een indirekte wijze geïnterpreteerd worden, bijvoorbeeld door ze in verband te brengen met bestaande inzichten in een wetenschappelijke discipline. In een dergelijk geval zou ook voor andere interpretaties ruimte gelaten kunnen worden en zou er van reïficatie geen sprake behoeven te zijn. Om in dit opzicht duidelijkheid te verkrijgen zal ik nu eerst de betreffende testbatterij nader onder de loep nemen.(141) Achtereenvolgens zal ik de 4 eigenschappen - 'kracht', 'snelheid',

'lenigheid' en 'aerobe uithoudingsvermogen' - en de testonderdelen, waarmee ze gemeten worden, kort bespreken, daarbij met name lettend op het veronderstelde lichaams- en bewegingsbeeld.

A. Kracht

Deze eigenschap, die ook wel - veelbetekenend - als 'spierkracht' (Kemper/Verschuur 1981, 115) wordt aangeduid, laat zichzelf weer onderverdelen in een viertal faktoren:

1. Duurkracht van de armen.
   Deze eigenschap wordt gemeten m.b.v. de 'krachttest': hangen met gebogen armen ("Zo lang mogelijk met gebogen armen aan de rekstok blijven hangen").
   Waardering: de tijd die men in de juiste positie heeft gehangen, gemeten in seconden.
2. Statische armkracht.
   Deze eigenschap wordt gemeten m.b.v. de 'krachttest': trekken met één arm ("Zo hard mogelijk met één hand trekken aan de dynamometer").
   Waardering: de trekkracht uitgeoefend op het handvat van de dynamometer, gemeten tot op 1 kg. nauwkeurig.
3. Explosieve beenkracht.
   Deze eigenschap wordt gemeten m.b.v. de 'krachttest': hoogspringen zonder aanloop ("Zo hoog mogelijk opspringen vanuit stand").
   Waardering: de spronghoogte in centimeters.
4. Romp/bovenbeen kracht.
   Deze eigenschap wordt gemeten m.b.v. de 'krachttest': been heffen in rugligging ("Zo snel mogelijk 10 maal beide benen gestrekt heffen tot verticaal").
   Waardering: de tijd die nodig is om 10 volledige, correct uitgevoerde bewegingen te maken, gemeten in tienden van seconden.

Het kost geen moeite hier het bewegingsbeeld 'verandering van plaats van (delen van) het substantiële lichaam' te herkennen. "Bij de meeste lichamelijke fitheidstests moet het eigen lichaam of delen ervan verplaatst worden" (Kemper/Verschuur 1981, 116), en bij genoemde 'krachttests' betreft dat in het bijzonder verplaatsingen van armen, benen en romp. Daarbij wordt een 'buitenhuids' gezichtspunt ingenomen en de waardering in (tienden van) seconden, centimeters of kilogrammen tot uitdrukking gebracht. De betreffende verplaatsingen van (delen van) het substantiële lichaam worden geacht manifestaties te zijn van eigenschappen, die zich in termen van dat - zo opgevatte - lichaam laten beschrijven, namelijk in termen van 'spierkracht'.
Vanuit een "fysiologisch standpunt" (1977, 528) hebben Kemper en Verschuur zich vervolgens afgevraagd in hoeverre die gepostuleerde

eigenschappen in verband kunnen worden gebracht met - 'binnenhuidse' - "neuro-musculaire factoren" (p. 529). Uit een vergelijking van de 'krachttests' "met isometrische krachtmetingen" (Kemper/Verschuur 1981, 115) in het laboratorium kwam daarbij naar voren

> "dat bij zowel de jongens (...) als bij de meisjes (...) drie van de vier MOPER-krachttests een significante correlatie (...) vertonen met de isometrische spierkracht. Omdat er geen enkele samenhang bestaat zowel bij jongens als bij meisjes tussen de maximale isometrische spierkracht van de kniestrekkers en de spronghoogte kan daaruit worden afgeleid dat de isometrische spierkracht van de kniestrekkers nauwelijks invloed heeft op de spronghoogte."

Ondanks de zojuist genoemde significante correlaties "is de hoeveelheid variantie (...) die verklaard kan worden in het algemeen nog betrekkelijk laag" en de auteurs konkluderen dan ook dat de betreffende "veldtests niet geschikt zijn als goede voorspellers van maximaal isometrische spierkracht ..." (p. 115).

B. Snelheid

Deze eigenschap wordt zelf weer onderverdeeld in twee faktoren:

1. Loopsnelheid.
   Deze eigenschap wordt gemeten m.b.v. de test: tien maal 5 m. loop ("Zo snel mogelijk 10 maal heen en weer lopen tussen 2 lijnen op 5 meter afstand van elkaar"). Waardering: de tijd, gemeten in tienden van seconden.
2. Armsnelheid.
   Deze eigenschap wordt gemeten m.b.v. de test: sneltikken met één hand ("Zo snel mogelijk met één hand 2 platen afwisselend 25 maal aantikken"). Waardering: de tijd, gemeten in tienden van seconden.

We herkennen bij deze testonderdelen hetzelfde lichaams- en bewegingsbeeld als bij de 'krachttests'. Ditmaal wordt van leerlingen gevraagd het lichaam als geheel, dan wel één arm zo snel mogelijk te verplaatsen. Binnen het kader van de gegeven instrukties is uitsluitend de verplaatsingssnelheid van belang, welke vanuit een 'buitenhuids' gezichtspunt wordt bepaald en in tienden van seconden wordt gemeten. Anders dan het geval is bij 'spierkracht' en 'aerobe uithoudingsvermogen' zijn Kemper en Verschuur van mening dat de eigenschap 'snelheid' - evenals trouwens 'lenigheid' - niet "op redelijk betrouwbare wijze in het laboratorium" (1981, 115) gemeten kan worden. Een vergelijking

van genoemde snelheidstests - 'veldtests' - met fysiologische (laboratorium-)metingen is dan ook niet uitgevoerd. Wel brengen beide auteurs de faktor 'snelheid' met name in verband met "neuro-musculaire factoren" en merken zij op:

> "De snelheid waarmee een beweging kan worden uitgevoerd is afhankelijk van de kracht welke moet worden opgebracht: Hoe groter de relatieve kracht die een spier moet opbrengen, des te langzamer verloopt de contractie" (1977, 529).

Bij 'snelheid' blijken de auteurs dus allereerst te denken aan contraktie-snelheid (van spieren). En wanneer in meer algemene zin gezegd wordt dat bij kortdurende en explosieve sportprestaties "het centraal zenuwstelsel met de zenuwvoorziening en het aantal impulsen dat naar de skeletspieren gaat waarschijnlijk de belangrijkste rol (speelt) bij het produceren van kracht, snelheid, lenigheid, behendigheid en coördinatie" (Kemper 1981, 42), dan herkennen we ook thans een "fysiologisch standpunt", in het licht waarvan - ook - snelheidseigenschappen primair worden beschreven in termen, die verwijzen naar 'binnenhuidse' gebeurtenissen. Een dergelijke benadering vindt haar mogelijkheidsvoorwaarde in de acceptatie van een substantieel lichaamsbeeld.

C. Lenigheid

Deze eigenschap wordt gemeten m.b.v. de test: reikafstand in langzit ("Vanuit langzit met gestrekte armen zo ver mogelijk naar voren reiken").
Waardering: de afstand, gemeten in centimeters.

Ook nu wordt van de leerling een bepaalde verplaatsingswijze van het substantiële lichaam gevraagd, welke 'buitenhuids', via een bepaling van de bereikte afstand in centimeters, wordt gemeten. Deze afstand acht men een maat voor de eigenschap 'lenigheid', een eigenschap die, zoals zojuist opgemerkt, niet gerelateerd kan worden aan in het laboratorium verrichte metingen. Wel merken Kemper en Verschuur (1977, 529) op:

> "Ten aanzien van de lenigheid zijn normen opgesteld waarbij de bewegingsmogelijkheid in de gewrichten wordt uitgedrukt in graden over de diverse gewrichtsassen. Lenigheid is echter meer dan louter de som van alle mogelijke bewegingen in het betreffende gewricht: van skeletspieren is bekend dat sommige zich gemakkelijker (m. semitendinosus) en andere zich veel moeilijker (m. gastrocnemius) laten uitrekken (...). Banden en pezen hebben eveneens een belangrijke functie."

Wanneer we deze opmerkingen voegen bij het boven reeds gesignaleerde

belang van "neuromusculaire factoren", dan herkennen we ook nu een primair 'binnenhuidse' interesse als het gaat om een nadere specificering van de eigenschap 'lenigheid'. In het licht van een substantieel lichaamsbeeld wordt 'lenigheid' begrepen in termen van spiercontracties, banden, pezen en "graden over de diverse gewrichtsassen".

D. Aerobe uithoudingsvermogen

Deze eigenschap wordt gemeten m.b.v. de test: 12 minuten loop ("In 12 minuten een zo groot mogelijke afstand hard lopend afleggen").
Waardering: de afstand, gemeten in meters.

Deze test, waarvan men zou kunnen zeggen dat hij de minst artificiële - de meest 'Lebensnahe' - is van de hele testbatterij, richt zich op een meting van de in 12 minuten afgelegde afstand. De 'verplaatsing van het lichaam als geheel' wordt uitsluitend vanuit dit kriterium gewaardeerd, en die afstand wordt vervolgens als een maat beschouwd voor het aerobe uithoudingsvermogen. Evenals de eerder genoemde 'spierkracht' blijkt men dit 'vermogen' op redelijk betrouwbare wijze in het laboratorium te kunnen meten, zij het dat ditmaal niet zo zeer "neuro-musculaire" maar vooral "energie producerende factoren" (Kemper/Verschuur 1977, 528) een centrale rol spelen.

> "In zijn algemeenheid kan men stellen dat, wanneer een flink aantal spieren tegelijk wordt belast, de energievoorziening in een aantal stappen verloopt:
> 1. Kort na het begin van de belasting wordt alle energie anaeroob uit energierijke fosfaten (ATP en CP), welke de spier in voorraad heeft, vrijgemaakt.
> 2. Al spoedig, na 5-10 seconden, wordt de energietoevoer veilig gesteld door de splitsing van het in de spier aanwezige suiker, dat onder vorming van melkzuur de energievoorziening steeds meer overneemt (1 + 2 = anaerobe uithoudingsvermogen).
> 3. Enige tijd na het begin van de prestatie is ook een derde, aeroob mechanisme voor de energievoorziening langzamerhand op gang gekomen. Na vijf minuten wordt bijna alle beschikbare energie van dat moment aeroob vrijgemaakt door oxydatie van suikers en vetten met behulp van zuurstof. Wanneer voldoende brandstof voorhanden is, is deze energievrijmaking in principe onuitputtelijk (= aerobe uithoudingsvermogen)."

Dit aerobe uithoudingsvermogen nu kan men in fysiologische laboratoria meten "aan de hand van het maximale zuurstofopnamevermogen tijdens een steeds zwaarder wordende belasting op een

tredmolen of fietsergometer" (Kemper 1981, 42).[142] En inmiddels (Kemper/Verschuur 1981, 115) werd dan ook onderzoek gedaan naar de samenhang tussen de prestaties van proefpersonen op de 12-minuten loop en hun maximale zuurstofopname per kg lichaamsgewicht, zoals bepaald in het laboratorium. Daarbij bleek er weliswaar sprake te zijn van een significante correlatie, maar moest tevens gekonstateerd worden dat de hoeveelheid verklaarbare variantie "nog betrekkelijk laag" is, hetgeen betekent dat de betreffende 'veldtest' niet geschikt is als een goede voorspeller van het maximaal aerobe uithoudingsvermogen. Los daarvan is hier echter vooral van belang dat dit 'vermogen' wordt geoperationaliseerd in termen, die onmiskenbaar verwijzen naar een substantieel lichaamsbeeld.

De eigenschappen, die de testonderdelen van de 'MOPER Fitness Test' bedoelen te meten, dienen principieel als hypothetische konstrukten te worden opgevat, zo merkte ik eerder op. Door ze te etiketteren als 'kracht', 'snelheid', 'lenigheid' en 'aerobe uithoudingsvermogen' worden aan deze konstrukten namen gegeven, die niet alleen het gevaar lopen een eigen leven te gaan leiden - het reïficatieprobleem -, maar ook een interpretatie te suggereren, die op z'n minst voorbarig en eenzijdig is. Vanuit de disciplinaire oriëntatie van de besproken auteurs kan men zeker billijken dat ze enige tests - de 'krachttests' en de '12-minuten loop' - in verband wensten te brengen met <u>fysiologische</u> operationalisaties van 'spierkracht' en 'aerobe uithoudingsvermogen'. Tegelijk brachten ze daarmee echter een kader aan, waarbinnen de validering van deze tests zich ook uitsluitend in fysiologisch opzicht liet interpreteren. Vanuit een andere oriëntatie zou men diezelfde tests met geheel andere eigenschappen in verband kunnen brengen en moet het niet bij voorbaat uitgesloten worden geacht dat bijvoorbeeld de 'krachttests' met name 'angst', 'gehoorzaamheid', 'prestatie-motivatie', 'doorzettingsvermogen' en/of 'geldingsdrang' (blijken te) meten.[143] In dat geval zou een andere etikettering dan 'krachttests' bepaald te overwegen zijn.
Wanneer Kemper en Verschuur (1977, 532) opmerken "dat de

naamgeving van de test en eigenschappen welke deze meten een tamelijk arbitraire zaak is. Verandering van de naamgeving tast de essentie van de meting nooit aan", dan lijken ze niet alleen de werkelijkheidsstrukturerende rol van taal danig te onderschatten, maar tevens de onterechte suggestie te doen dat een testmeting op eenduidige wijze 'voor zichzelf zou spreken'. De naamgeving van een test is geen "tamelijk arbitraire zaak", wat bij genoemde auteurs hieruit blijkt dat ze bij voorbaat wordt begrensd door de keuze voor een "fysiologisch standpunt". En een identificatie van dat standpunt met "de essentie van de meting" moet bepaald als een uiting van fysiologisme gekwalificeerd worden. In dit geval is het verwijt van reïficatie, waarover ik eerder sprak, dan ook zeker op z'n plaats.
De legitimiteit van het "fysiologisch standpunt" behoeft zeker niet betwist te worden. Wel dient daaraan echter steeds de erkenning verbonden te zijn dat ook andere 'standpunten' mogelijk en gerechtvaardigd zijn.(144)
Faktor-analyse, als statistische methode, die - zoals gezegd - haar mogelijkheidsvoorwaarde vindt in een substantiële ontologie, kan intercorrelaties tussen testresultaten aan het licht brengen, welke zich vanuit verschillende disciplinaire oriëntaties laten interpreteren. En wanneer de 'Stuurgroep Physical Fitness' onderkent dat in het komplex van faktoren, dat bepalend is "voor het menselijk presteren, zoals dit tot uitdrukking komt in de motorische actie", ook andere dan 'biologische' een rol spelen, dan zal men, op straffe van inconsistentie, dienen te accepteren dat de besproken 'veldtests' nooit uitsluitend in fysiologisch opzicht gevalideerd <u>kunnen</u> worden.

Samenvattend en konkluderend kunnen we zeggen dat de testonderdelen van de 'MOPER Fitnes Test' betrekking hebben op situaties, waarin van leerlingen gevraagd wordt bepaalde '<u>veranderingen van plaats van (delen van) het substantiële lichaam</u>' uit te voeren.
Deze verplaatsingswijzen worden geacht 'eigenschappen' ('faktoren') te representeren, die - in principe - als hypothetische konstrukten zijn aan te merken. In het geval van de 'MOPER Fitness

Test' worden die konstrukten benoemd als 'kracht', 'snelheid', 'lenigheid' en 'aerobe uithoudingsvermogen', waarbij gepoogd wordt ze vanuit een "fysiologisch standpunt" te interpreteren. De aandacht gaat dan in het bijzonder uit naar "energie-producerende" en "neuro-musculaire" faktoren. Tot op heden moet dienaangaande gekonkludeerd worden dat de in de testbatterij opgenomen 'krachttests' en de '12-minuten loop' geen goede voorspellers zijn van de maximaal isometrische spierkracht resp. het maximaal aerobe uithoudingsvermogen. Analoge onderzoekingen m.b.t. de overige 'veldtests' kunnen niet worden verricht. Vanuit "fysiologisch standpunt" bezien kan derhalve (nog) nauwelijks een antwoord worden gegeven op de vraag wát de 'MOPER Fitness Test' nu precies meet.
De belangrijkste oorzaak voor het open blijven van deze vraag wordt gewoonlijk gezocht in 'foutenbronnen', die de middels onderzoek verklaarbare variantie steeds aan de lage kant houden. Men meent dan ook primair van doen te hebben met problemen van onderzoekstechnische aard en zet geen vraagtekens bij de ontologische vooronderstellingen, in het licht waarvan ze zich voordoen. In het bijzonder betreft dat het substantiële denken, dat zich ook in antropologisch opzicht blijkt te manifesteren. Immers, de specifieke geaardheid van de testopdrachten, alsmede de poging om de resultaten daarvan in fysiologisch opzicht te interpreteren, bleken hun mogelijkheidsvoorwaarde te vinden in een substantiële visie op het menselijk lichaam. Deze antropologische vooronderstelling is steeds richtinggevend voor het type (onderzoeks-)vragen dat men zich stelt[145] en begrenst tegelijk de mogelijke resultaten, waartoe men komen kan. Vanuit een substantieel lichaamsbeeld is 'lichamelijke fitheid' - hoe dan ook - een kwaliteit van strukturen en gebeurtenissen, die in de huid hun begrenzing vinden.

6.3.3. Lichamelijke prestatiegeschiktheid en lichamelijke opvoeding (Bovend'eerdt).

Eerder in dit hoofdstuk zagen we dat auteurs als Franke, Göhner en Best de mening zijn toegedaan dat aan de specificiteit van het menselijk bewegen, zoals dat binnen bewegingsonderwijs en sport verschijnt, pas dan recht kan worden gedaan, indien een handelingstheoretisch uitgangspunt wordt gekozen. Gemeenschappelijk bij deze auteurs was - minstens - de intentie om het menselijk bewegen niet te reduceren tot 'verandering van plaats van het (substantiële) lichaam als geheel en/of delen daarvan', ook al zagen we - bij Göhner en Best - dat de verwezenlijking van die intentie veel te wensen overliet.
De in de vorige paragraaf besproken onderdelen van de 'MOPER Fitness Test' bedoelen de specificiteit van het menselijk bewegen binnen bewegingsonderwijs en sport niet te representeren. Ofschoon het 'veldtests' zijn, waarvan het merendeel "in een gymnastiekzaal klassikaal (kan) worden afgenomen" (Kemper/ Verschuur 1977, 532), hebben we van doen met 'gekonstrueerde' opdrachten, die slechts in zeer beperkte mate gelijkenis vertonen met die uit de 'alledaagse praktijk'. Niet met het oogmerk om die praktijk na te bootsen zijn ze ontworpen, maar om een meting van 'lichamelijke prestatiegeschiktheid' - door gymnastiekleraren zelf - mogelijk te maken. Vanwege die geringe gelijkenis is het weinig aannemelijk dat behaalde resultaten op de betreffende 'veldtests' van grote prognostische betekenis zullen zijn voor bewegingsprestaties binnen bewegingsonderwijs en sport. In dat opzicht kan men met Müller (1977, 119) instemmen als hij schrijft:

> "...: motorische Tests ... liefern in erster Linie dann brauchbare Resultate, wenn sie im Rahmen einer komplexen Diagnostik die Anforderungsbedingungen der speziellen Sportart berücksichtigen und simulieren, also weitgehend leistungsadäquate Prüfungen darstellen, bzw. wesentliche Komponenten der speziellen Leistung abbilden. Je mehr die realen Leistungsanforderungen in der Trainings- und Wettkampfpraxis und die Testaufgaben divergieren, um so geringer wird die Möglichkeit, aus allgemeinen motorischen Leistungsprüfungen Aussagen über mögliche psychische Leistungsvoraussetzungen bei den Sportlern zu machen. Auch motorische Tests liefern nur dann tragfähige Werte für die Diagnostik personaler Leistungsbedingungen im Sport und seiner verschiedenen

> Disziplinen, wenn sie im Rahmen ihrer Möglichkeiten die Spezifik der Anforderungsstruktur einer Sportart berücksichtigen und in der Aufgabenstellung ein Maximum an Lebensnähe erreichen."

Gaat men er echter van uit dat de onderdelen van de 'MOPER Fitness Test' een dergelijke prognostische betekenis niet bedoelen te hebben, maar uitsluitend faktoren als 'kracht', 'lenigheid', 'snelheid' en 'aerobe uithoudingsvermogen' - kortom: 'lichamelijke prestatiegeschiktheid' - pretenderen te meten, dan rijst niettemin de belangrijke vraag welke de betekenis van deze faktoren kan zijn voor het menselijk bewegen, zoals dat binnen bewegingsonderwijs en sport manifest wordt. Met deze vraag vind ik aansluiting bij die, welke door Bovend'eerdt (1981, 12) als volgt geformuleerd is:

> "In hoeverre is dit factoren-complex funderend voor het presteren zoals dat tot uitdrukking komt in de motorische actie?"

In het navolgende zal ik met name ingaan op het antwoord, dat Bovend'eerdt in zijn proefschrift (1981) op deze vraag heeft gegeven. Bij dat antwoord, zo zullen we zien, stuitte hij op het probleem van de konfrontatie tussen twee verschillende bewegingsbeelden, een probleem, dat hij op niet bevredigende wijze heeft 'opgelost'.

Alvorens op de zienswijze van Bovend'eerdt in te gaan wil ik echter eerst in herinnering roepen dat ieder antwoord op de zojuist gestelde vraag ten zeerste wordt bemoeilijkt door de omstandigheid dat 'lichamelijke prestatiegeschiktheid' - ten principale - als een hypothetische konstruktie moet worden opgevat. De diverse veronderstelde 'abilities' - als "intercorrelaties tussen testonderdelen" (Kemper) - denoteren, zoals gezegd, een zekere samenhang tussen 'observeerbaar gedrag' en mogen niet worden gereïficeerd tot 'vermogens', die dat gedrag zouden kunnen 'verklaren'. Niettemin bleken Kemper en Verschuur die 'abilities' te kwalificeren als 'prestatie<u>bepalende</u> eigenschappen', als 'factoren, die <u>bepalend zijn voor</u> het menselijk presteren, zoals dit tot uitdrukking komt in de motorische actie', formuleringen, die men ook bij Bovend'eerdt geregeld kan aantreffen. Naast 'bepalend zijn voor ...' gebruikt laatstgenoemde bovendien aanduidingen als 'funderend zijn voor ...' en 'bijdragen aan ...'.

Om nu nader door te dringen in de mogelijke betekenis van

dergelijke typeringen zal ik mij wenden tot de studie van Bovend'eerdt (1981), handelend over de gebruikswaarde van lichamelijke prestatiegeschiktheidstests binnen het kader van de lichamelijke opvoeding.(146)
Volgens Bovend'eerdt is een bezinning op die gebruikswaarde dringend geboden. In elk geval signaleert hij dienaangaande grote lacunes.

> "Ofschoon in Amerika en Oost-Duitsland reeds tientallen jaren lichamelijke prestatiegeschiktheidstests op grote schaal in de lichamelijke opvoeding gebruikt worden, is van een bezinning op het gebruik van deze tests in het onderwijs amper sprake. Slechts zelden was het gebruik van deze tests in de lichamelijke opvoeding onderwerp van een kritische bespreking in de vakliteratuur, terwijl systematisch onderzoek naar didactische achtergronden van de meting van de lichamelijke prestatiegeschiktheid geheel ontbreekt" (p. 36).

Met zijn proefschrift heeft Bovend'eerdt een onmiskenbare bijdrage geleverd aan de opvulling van deze lacunes. Met recht liet hij zich daarbij leiden door het uitgangspunt "dat de MOPER fitness test geen doel van het onderwijs mag zijn maar slechts een middel kan zijn om verantwoorder te onderwijzen" (p. 61). Een bezinning op de gebruiksmogelijkheden van de MOPER fitness test in het onderwijs moet "haar vertrekpunt vinden in het doelstellingen-denken" (p. 90). En in dat verband vraagt Bovend'eerdt zich met name af of het bevorderen van lichamelijke prestatiegeschiktheid "binnen het tolerantiegebied" valt van "relatief hogere doelen", zoals "het leren bewegen" en "het ontwikkelen van verantwoordelijkheid voor gezondheid" (p. 123), een vraag, die hij bevestigend blijkt te beantwoorden.(147)
Ik zal mij in het navolgende uitsluitend wenden tot de zienswijze van Bovend'eerdt op eerstgenoemde samenhang, d.i. op het verband tussen 'lichamelijke prestatiegeschiktheid' en '<u>leren bewegen</u>'.
"Onze visie op motorisch leren", zo schrijft Bovend'eerdt (p. 123), "wordt in belangrijke mate bepaald door onze opvatting over menselijk bewegen". Om die reden acht hij het, alvorens genoemd verband te kunnen aangeven, noodzakelijk eerst zijn bewegingsopvatting nader te specificeren. Hij doet dat door zich

uitdrukkelijk aan te sluiten bij Rijsdorp en Gordijn, die "de fenomenologische visie van Buytendijk op menselijk bewegen" hebben "uitgewerkt voor de wetenschap van de lichamelijke opvoeding" (p. 109).

> "Ofschoon er in detail wel enige verschillen in de uitwerking bij Rijsdorp en Gordijn te constateren zijn, moet gezegd worden dat zij zich beiden fel keren tegen een louter mechanistische visie op bewegen, zoals die bijv. in behavioristische studies terug te vinden is en kiezen voor een opvatting over bewegen waarin het menselijk bewegen opgevat wordt als een gedragsbeweging" (p. 109/110).(148)

Ook voor Bovend'eerdt is bewegen "een gedrag waarin de mens een relatie aangaat met zijn buitenwereld" (p. 123) en hij beseft bovendien dat een dergelijk bewegingsbeeld niet onafhankelijk is van een bepaald lichaamsbeeld. Aangaande dat lichaamsbeeld schrijft hij (p. 109):

> "Onze opvatting over lichamelijkheid distantieert zich van een 'mogelijk' dualistisch standpunt in de lichaam-geest problematiek. Een standpunt dat feitelijk onmogelijk genoemd moet worden. Immers wanneer vanuit een dualistische visie het lichaam gereduceerd wordt tot een waarneembaar fysisch ding, dan is er geen sprake meer van een menselijk lichaam. Voor ons vormen lichamelijke en geestelijke aspecten een eenheid in de mens ...".

Nu zagen we in de vorige paragraaf dat deze geproklameerde "eenheid" van "lichamelijke en geestelijke aspecten" voor Bovend'eerdt geen beletsel vormde om die "aspecten" als 'relatief zelfstandig' te typeren, daarmee doelend op een 'wederzijdse beïnvloeding'. Door 'eenheid' met 'interaktionistisch dualisme' te identificeren kon Bovend'eerdt een antropologische legitimering geven van zijn (her-)definiëring van 'lichamelijke prestatiegeschiktheid', te weten in termen van "factoren van biologische aard".(149) Bij de nadere bespreking van die faktoren konden we vervolgens een substantieel lichaamsbeeld herkennen, in het licht waarvan het menselijk bewegen - in de 'MOPER Fitness Test' - werd opgevat als 'verandering van plaats van (delen van) het substantiële lichaam'. Desondanks zagen we zojuist dat dit bewegingsbeeld <u>niet</u> dat van Bovend'eerdt is!

Hoe brengt Bovend'eerdt deze ogenschijnlijke - bewegingstheoretische - tegenstrijdigheid tot een oplossing? Hoe ziet hij met andere woorden de relatie tussen 'lichamelijke prestatiegeschiktheid' en 'leren

bewegen', gelet op het bewegingsbeeld dat hij wenst voor te staan?

Zoals gezegd is Bovend'eerdt van mening dat men het bevorderen van de lichamelijke prestatiegeschiktheid moet bezien vanuit de bijdrage ervan aan "hogere doelen", waaronder "het leren bewegen". De lichamelijke prestatiegeschiktheid duidt z.i. op een "somatische voorwaardenstructuur", die "in een reële funderingsverhouding tot menselijk bewegen" (p. 124) staat. Met de typering "reële funderingsverhouding" sluit Bovend'eerdt (p. 119) zich aan bij Strasser (1963), die daarmee een bepaalde verhouding tussen "ontologische regionen" (p. 92) bedoelt aan te geven. Die verhouding is er één van 'beneden' naar 'boven', d.w.z. van 'lagere' naar 'hogere' zijnsregionen(150), en komt in de kern hierop neer dat een 'lagere' - bijvoorbeeld 'biologische' - zijnsregioon wordt begrepen als een "<u>noodzakelijke, maar niet voldoende voorwaarde</u> ... voor eventuele, hogere vormen van menselijke levensontplooiing" (Strasser, p. 90).

> "Ontbreekt de 'lagere' zijnsregioon, dan kan de 'hogere' niet daadwerkelijk zijn. Toch houdt het bestaan van de eerste geen waarborg in voor het ontstaan en bestaan van de laatste" (Strasser, p. 92).

Voor Bovend'eerdt betekent dit dat "het ontwikkelingsniveau van de componenten van de lichamelijke prestatiegeschiktheid" een <u>voorwaarde</u> vormt "voor motorisch leren" (p. 124). 'Bewegen' en 'motorisch leren' situeert hij in een 'hogere' zijnsregioon dan de "somatische voorwaardenstructuur". Zijn zienswijze samenvattend en in een voorbeeld uitwerkend heet het dan:

> "Onze visie op menselijk bewegen kan niet uitsluitend stoelen op een causalistisch verklaringsproces, dat er van uitgaat dat uit de aanwezigheid c.q. afwezigheid van een bepaald ontwikkelingsniveau van de verschillende componenten van de lichamelijke prestatiegeschiktheid bewegingsgedrag vooraf verklaarbaar is. Wel is de ontwikkeling van het bewegingsgedrag onderworpen aan de wetmatigheid van de 'reële fundering', hetgeen inhoudt dat wanneer de 'lagere' zijnsregionen (zoals bedoeld door Strasser) ontbreken de 'hogere' niet daadwerkelijk kunnen bestaan, waarbij het bestaan van de 'lagere' zijnsregionen niet per definitie een waarborg inhoudt voor het ontstaan en bestaan van de 'hogere' zijnsregionen.
> In een voorbeeld uitgewerkt betekent dit dat voor een atleet een bepaalde ontwikkeling van sprongkracht een absolute voorwaarde is om met zijn lichaamsmaten en met behulp van zijn techniek 1.90 m hoog te springen.

> Wanneer dit niveau van sprongkracht aanwezig is, dan houdt dit echter niet per se in dat ook 1.90 m daadwerkelijk gesprongen wordt. Wel vormt dit ontwikkelingsniveau van de sprongkracht voor deze atleet een noodzakelijke vooronderstelling voor deze prestatie" (p. 124).

Inzicht in de ontwikkeling van de somatische voorwaardelijkheden kan "het bewegen niet vooraf verklaren". Pas "achteraf is de bijdrage van deze voorwaardelijkheden aan het bewegen te analyseren" (p. 133).

Dat lichamelijke prestatiegeschiktheid in een "reële funderingsverhouding tot menselijk bewegen" staat heeft voor Bovend'eerdt dus als implicatie dat een meting van die prestatiegeschiktheid <u>geen prognostische betekenis</u> heeft voor dat bewegen. Deze zelfde zienswijze herkent hij eveneens bij Gordijn, wiens bewegingsopvatting hij blijkt te delen. (p. 133).

Toch heeft Bovend'eerdt ook bezwaren tegen de visie van laatstgenoemde. Met name mist hij bij Gordijn een uitdrukkelijke "bezinning op de ontwikkeling van deze somatische voorwaardelijkheden" (p. 133) als zodanig. Hoewel "de bijdrage van deze voorwaardelijkheden aan het bewegen" pas "<u>achteraf</u> te analyseren" is, meent Bovend'eerdt, anders dan Gordijn,

> "dat kennis opgedaan bij deze analyse van bewegen (al vindt zij achteraf plaats) kan leiden tot inzicht in de betekenis van de somatische voorwaardelijkheden voor het bewegen. Hierdoor wordt het leerkrachten lichamelijke opvoeding mogelijk om reeds vooraf, bijv. bij het samenstellen van bewegingsopdrachten, rekening te houden met het ontwikkelingsniveau van de somatische voorwaardelijkheden. De somatische voorwaardelijkheden vormen voor het bewegen nl. een 'reële fundering', dat wil o.a. zeggen dat zij in bepaalde mate ontwikkeld moeten zijn, wil een beweging mogelijk zijn" (p. 133/134).

Bovend'eerdt acht de voorwaardelijke betekenis van lichamelijke prestatiegeschiktheid zo belangrijk, dat de ontwikkeling ervan nadrukkelijk aandacht verdient en ook binnen "het tolerantiegebied" van het hogere doel 'leren bewegen' valt.

> "Omdat het leren bewegen in de lichamelijke opvoeding zulk een centrale plaats inneemt en omdat bij het leren bewegen een bepaald ontwikkelingsniveau van de lichamelijke prestatiegeschiktheid een voorwaarde is, kan gezegd worden dat het bevorderen van de lichamelijke prestatiegeschiktheid binnen het tolerantiegebied van één van de hogere doelen, nl. het leren bewegen valt" (p. 125).

Aan deze argumentatie ontleent Bovend'eerdt vervolgens redenen om te pleiten voor een uitdrukkelijke en planmatige gerichtheid

van lichamelijke opvoeders op de ontwikkeling van specifieke componenten - bijvoorbeeld het 'aerobe uithoudingsvermogen' (p. 129) - van lichamelijke prestatiegeschiktheid.
Ik meen echter dat deze argumentatie de toets der kritiek niet kan doorstaan, niet in de laatste plaats vanwege het bewegingsbeeld, dat Bovend'eerdt zegt voor te staan.
Zoals we zagen gaat het Bovend'eerdt niet om een bevordering van lichamelijke prestatiegeschiktheid 'om zichzelfs wille', maar om de realisatie van 'hogere' doelen, waaronder 'leren bewegen'. En vanwege zijn bewegingsopvatting acht hij het niet mogelijk aan een meting van lichamelijke prestatiegeschiktheid predikties te ontlenen voor dat 'leren bewegen'. Wanneer verder gezegd wordt dat "somatische voorwaardelijkheden ... in bepaalde mate ontwikkeld moeten zijn, wil een beweging mogelijk zijn", dan ligt daarin evenmin een prediktiemogelijkheid opgesloten als het geval was in de eerder geciteerde passage, waarin de hoogtesprong van een atleet werd beschreven.
Niettemin bleek zojuist dat Bovend'eerdt van mening is dat leerkrachten lichamelijke opvoeding reeds vooraf, bijvoorbeeld "bij het samenstellen van bewegingsopdrachten", rekening kunnen houden "met het ontwikkelingsniveau van de somatische voorwaardelijkheden". Staat deze mening niet op gespannen voet met de zo beklemtoonde afwezigheid van prediktiemogelijkheden? Het komt mij voor dat Bovend'eerdt deze mening slechts staande kan houden op grond van een - onbemerkte - bewegingstheoretische gezichtspuntswisseling. Indien leerkrachten namelijk reeds 'vooraf' - "bij het samenstellen van bewegingsopdrachten" - rekening houden "met het ontwikkelingsniveau van de somatische voorwaardelijkheden" - gemeten met de 'MOPER Fitness Test' -, dan ligt het voor de hand om te verwachten dat die 'bewegingsopdrachten' gekonstrueerd zullen worden op grond van een lichaams- en bewegingsbeeld, dat Bovend'eerdt zelf niet wenst voor te staan. Dat deze verwachting gegrond is blijkt bijvoorbeeld uit de eisen die Bovend'eerdt stelt aan de selektie van 'bewegingsaktiviteiten', willen deze kunnen bijdragen aan de ontwikkeling van het aerobe uithoudingsvermogen van leerlingen. Hij schrijft in dat verband (p. 129):

> "Uit de inspanningsfysiologie is bekend dat willen wij het aerobe uithoudingsvermogen ontwikkelen gekozen moet

worden voor bewegingsactiviteiten waarin minimaal 1/6 gedeelte van de gehele spiermassa gebruikt wordt."

In deze formuleringen wordt 'bewegingsaktiviteit' beschreven in termen, die direkt verwijzen naar het bewegingsbeeld 'verandering van plaats van (delen van) het substantiële lichaam', een bewegingsbeeld, dat we ook in de diverse onderdelen van de 'MOPER Fitness Test' konden herkennen, maar door Bovend'eerdt uitdrukkelijk niet wordt onderschreven.
Door in zijn proefschrift te pleiten voor een planmatige beïnvloeding van componenten van de lichamelijke prestatiegeschiktheid, opdat leerkrachten lichamelijke opvoeding vooraf over informatie kunnen beschikken, welke het motorisch leerproces ten goede komt, trekt Bovend'eerdt konklusies uit de pedagogisch-antropologische en bewegingstheoretische uitgangspunten van resp. Strasser en Gordijn, die zich daarmee moeilijk verdragen.
In het licht van deze uitgangspunten kan de bijdrage van de somatische voorwaardelijkheden aan het (leren) bewegen pas "achteraf geanalyseerd" worden, een zienswijze, die Bovend'eerdt onderschrijft zolang hij 'bewegen' niet situeert in de biologische sfeer der 'reële fundering'. Zodra hij, dankzij een onbemerkte bewegingstheoretische gezichtspuntswisseling, dit laatste wel doet - en 'bewegen' opvat als 'verandering van plaats van (delen van) het substantiële lichaam' -, verlaat hij die zienswijze echter weer en kan hij de gebruikswaarde van lichamelijke prestatiegeschiktheidstests ook in prognostisch opzicht legitimeren.
Die legitimering vindt dan evenwel haar mogelijkheidsvoorwaarde in een bewegingstheoretische inkonsistentie!
Bovend'eerdt stelt in zijn studie vast dat er nog weinig inzicht bestaat "in de mogelijke specifieke bijdragen van de 'abilities' aan het motorisch leerproces" (p. 21). Hij pleit dan ook "voor meer onderzoek naar de bijdrage van de verschillende componenten van de lichamelijke prestatiegeschiktheid aan het motorisch leren" (p. 140). Met dat pleidooi wekt hij de indruk dat de aard van deze "bijdrage" te bepalen is via de weg van méér empirisch-wetenschappelijk onderzoek. Het komt mij echter voor dat genoemd pleidooi op gespannen voet staat met de door Bovend'eerdt onderschreven "pedagogisch-antropologische en wetenschapstheoretische uitgangspunten" (p. 123) en zich slechts dan zinvol laat formuleren, indien de aanduiding

'motorisch leren' geïnterpreteerd wordt in termen van het bewegingsbeeld, dat niet dat van Bovend'eerdt is.
Door 'bewegen' te typeren als 'verandering van plaats van (delen van) het substantiële lichaam' wordt het zinvol de vraag te stellen naar "de bijdrage van de verschillende componenten van de lichamelijke prestatiegeschiktheid" - zijnde veronderstelde eigenschappen van het substantiële lichaam - "aan het motorisch leren", opgevat als: leren van specifieke verplaatsingen van (delen van) het substantiële lichaam. En wanneer men aan die eigenschappen van het substantiële lichaam een - bijvoorbeeld - fysiologische interpretatie kan geven, dan valt zeker niet uit te sluiten dat daaraan enige prediktieve betekenis kan worden toegekend. Ook al is er in dit opzicht - inderdaad - nog weinig kennis beschikbaar en zal de 'strijd tegen de foutenbronnen' nog veel onderzoekstechnische inventiviteit vereisen: in het licht van de vooronderstellingen van Bovend'eerdt zal het hierbij steeds (blijven) gaan om kennis op het niveau van de 'reële fundering', van waaruit z.i. het '(leren) bewegen' niet begrepen kan worden. Vanwege zijn geëxpliciteerde visie op het menselijk bewegen en het inzicht dat zijn visie op motorisch leren "in belangrijke mate ... door onze opvatting over menselijk bewegen" wordt "bepaald" (p. 123), komt het pleidooi "voor meer onderzoek naar de bijdrage van de verschillende componenten van de lichamelijke prestatie-geschiktheid aan het motorisch leren" niet alleen als nogal 'dooddoenerig', maar - vooral - ook als inkonsistent over. Die inkonsistentie vloeit, zoals gezegd, uiteindelijk voort uit een niet bemerkte verwisseling van twee onderscheiden bewegingsbeelden. Het laat zich daarbij voorts vermoeden dat die verwisseling mede kon ontstaan, omdat de geproklameerde "eenheid in de mens" van "lichamelijke en geestelijke aspecten" op de wijze van het interaktionistisch dualisme geïnterpreteerd werd.

Bovend'eerdt heeft zijn stelling "dat het bevorderen van de lichamelijke prestatiegeschiktheid binnen het tolerantiegebied van één van de hogere doelen, nl. het leren bewegen valt" alleen kunnen verdedigen door zijn aanvankelijk gekozen bewegingsopvatting niet staande te houden. Gezien deze bewegingstheoretische

inkonsistentie valt - nog steeds - niet in te zien waarom een uitdrukkelijke en planmatige gerichtheid van lichamelijke opvoeders op de ontwikkeling van (componenten van) 'lichamelijke prestatiegeschiktheid' nodig en gewenst is, indien 'leren bewegen' - in de door Bovend'eerdt bedoelde zin - beoogd wordt.
Volgens Bovend'eerdt kan uit de door hem verdedigde "grondslagen" worden "afgeleid" dat "de MOPER fitness test alleen in het onderwijs gebruikt moet worden door leerkrachten", die aan een drietal voorwaarden voldoen (p. 135/136). Eén van die voorwaarden luidt dat zij er van overtuigd moeten zijn "dat het bevorderen van lichamelijke prestatiegeschiktheid, binnen het tolerantiegebied van één of meer relatief hogere doelen valt" (p. 135). Voor wat betreft het 'hogere' doel 'leren bewegen' moet m.i. aan leerkrachten lichamelijke opvoeding ontraden worden om zich een dergelijke overtuiging eigen te maken, dan wel in zo'n overtuiging te volharden. En het gegeven dat "veel afgestudeerden van de C.A.L.O. (Arnhem), vermoedelijk vanuit hun interpretatie van Gordijns theorie-concept, a priori het bevorderen van lichamelijke prestatiegeschiktheid van weinig of geen betekenis achten in de lichamelijke opvoeding en dan ook het gebruik van lichamelijke prestatiegeschiktheids-tests afwijzen" (p. 134), duidt naar alle waarschijnlijkheid op een onderkenning van het niet geringe belang dat aan de keuze voor een bepaald bewegingsbeeld moet worden toegekend. Dat Bovend'eerdt zich met het standpunt van deze "afgestudeerden" niet kan "verenigen" (p. 134) is niet zo zeer een indikatie voor de onhoudbaarheid ervan, als wel voor de bewegingstheoretische inkonsistentie, die aan zijn eigen argumentatie ten grondslag ligt.

7. Integrale benaderingen.

7.1. Inleiding.

In de navolgende paragrafen zal ik vier bewegingsleren van beperkte reikwijdte analyseren, die als 'integraal' zijn aan te merken, in de zin zoals ik eerder in dit hoofdstuk aangaf. Begonnen zal worden - in 7.2. - met een analyse van de 'Theorie der sportlichen Motorik unter pädagogischem Aspekt', zoals ontwikkeld door Meinel/Schnabel. Deze auteurs typeren hun theorie als 'Marxistisch-Leninistisch'.
In 7.3. volgt dan een analyse van Ungerers 'Theorie der Sensomotorik'. Het betreft hier een cybernetische benadering, waarvan we zullen zien dat ze gelegitimeerd wordt op grond van andere dan Marxistisch-Leninistische uitgangspunten. Niettemin zal blijken dat óók Meinel/Schnabel, die deze uitgangspunten uitdrukkelijk zeggen te onderschrijven, de cybernetische zienswijze binnen hun theorie incorporeren. Ondanks de acceptatie van door henzelf als zeer 'verschillend' gepercipiëerde uitgangspunten, blijken auteurs derhalve tot een zelfde - i.c. cybernetische - benadering van het menselijk bewegen te kunnen komen. Het ligt dan ook voor de hand om te vermoeden dat die uitgangspunten niet van elkaar afwijken voor wat betreft het lichaamsbeeld, dat wordt voorgestaan. Uit de betreffende analyses zal blijken dat dat vermoeden gegrond is.
De bewegingstheorieën van Rijsdorp en Gordijn komen in 7.4. en 7.5. aan de orde. In deze theorieën kan men een existentieel-fenomenologisch denkklimaat herkennen. En vanwege de besproken belangstelling van auteurs als Marcel, Sartre, Merleau-Ponty e.a. voor de menselijke lichamelijkheid, mag men bij Rijsdorp en Gordijn bewegingstheorieën verwachten, die hun vertrekpunt vinden in een relationeel lichaamsbeeld. Of en in hoeverre dit inderdaad het geval is zal in de betreffende paragrafen blijken.
Gezien de 'integrale' intentie van de zojuist genoemde vier (aanzetten tot) bewegingsleren van beperkte reikwijdte mag men voorts vermoeden dat in deze bewegingsleren gepoogd wordt een zienswijze te artikuleren, die als 'handelingstheoretisch' kan worden aangemerkt. Waar dat het geval is zal een kritische analyse nodig zijn van het handelingsconcept, dat wordt voorgestaan. Het vooronderstelde lichaamsbeeld zal daarbij als de belangrijkste toetssteen fungeren.

7.2. 'Bewegungslehre. Abrisz einer Theorie der sportlichen Motorik unter pädagogischem Aspekt' (Meinel/Schnabel).

Met de publikatie van zijn 'Bewegungslehre' - in 1960 - gaf de Oost-Duitse auteur Kurt Meinel een aanzet tot een bewegingsleer van beperkte reikwijdte, die als een "Meilenstein ... auf dem Wege zu einer Theorie der sportlichen Bewegung/Motorik unter pädagogischem Aspekt" (Grosser 1978, 384) kan worden aangemerkt. Meinel liet zich in zijn boek uitdrukkelijk leiden door een praktische interesse en beoogde bovendien de resultaten van diverse wetenschappelijke disciplines te integreren.
Hoewel het aan de nodige kritiek niet heeft ontbroken kan men met Grosser (1978, 385) instemmen als hij opmerkt:

> "Unbestritten bleibt die grosze Wirkung der Meinelschen 'Bewegungslehre'. Sie entsprach einem dringenden Bedürfnis der sportmethodischen Praxis, indem sie versuchte, bereits gegebene praktische Kenntnisse und Erfahrungen nach wissenschaftlichen Kriterien und Ergebnissen zu verallgemeinern und zu begründen."

Inmiddels verscheen - in 1976 - een "nahezu vollständig neubearbeitete Fassung" (p. 14) van Meinels boek. Deze was de vrucht van het werk van een schrijverskollektief, dat onder leiding stond van Meinel zelf - totaan zijn dood in 1973 - en Schnabel.

> "Die Neubearbeitung entsprang der Notwendigkeit, in einer praxisverbundenen Lehre von der sportlichen Motorik sowohl die weitere Entwicklung der sportlichen Praxis als auch die hinzugekommenen Erfahrungen und Erkenntnisse verschiedener sportwissenschaftlicher Disziplinen und angrenzenden Wissenschaften zu berücksichtigen" (p. 14).

Voor de navolgende analyses zal ik deze bewerkte 'Bewegungslehre' als uitgangspunt nemen[151], die overigens, net als de uitgave van 1960, een praktische interesse met een integrale intentie wil verbinden.

> "Sie will beitragen zur Integration der natur- und gesellschaftswissenschaftlichen Erkenntnisse über die Struktur und gesetzmäszige Entwicklung der sportlichen Bewegung, die für eine praktische Anwendung im erfolgreichen Lehr- und Lernprozess erforderlich sind" (p. 58).

Vanwege mijn kinantropologische vraagstelling zal ik mij in het bijzonder wenden tot de eerste twee - fundamentele - hoofdstukken van het betreffende boek.
In het eerste hoofdstuk - 'Die Bedeutung der Motorik für die menschliche Entwicklung und Bildung' - worden historisch-

materialistische "Grundgedanken zur menschlichen und speziell zur Sportmotorik" (p. 15) uiteengezet. Het betreft "die letzte gröszere wissenschaftliche Arbeit Prof. Meinels selbst" (p. 15).
Het tweede hoofdstuk - 'Die Bewegungskoordination - Grundablauf und Erscheinungsformen in der Bewegungstätigkeit des Sportlers' - handelt over de eigenaardigheid van hedendaagse 'sportliche Bewegungen' en de wijze waarop deze tot stand komen.

Meinel geeft in het eerste hoofdstuk een beschrijving van de wijze waarop de menselijke motoriek zich in de loop van de geschiedenis heeft ontwikkeld. Deze beschrijving mondt uit in een pedagogische verantwoording van het hedendaagse belang van sportbeoefening.(152) Vanuit zijn historisch-materialistische achtergrond begrijpt hij genoemde ontwikkeling als een "Produkt der Arbeit" (p. 18).

> "Alle Bewegungsformen und Bewegungsrhythmen prägte der Mensch ... (im) Prozesz der Existenzsicherung durch Arbeit. Aus diesem Grunde wird sich uns das Wesen und die gesellschaftliche Bedeutung der Motorik erst dann erschlieszen, wenn wir ihre Entstehung und Entwicklung im unmittelbaren Zusammenhang mit der Entwicklung der menschlichen Produktion verfolgen und zu begreifen versuchen" (p. 18).

Als een proces tussen "Mensch und Natur, ... worin der Mensch seine eigne Tat vermittelt, regelt und kontrolliert" (Marx), is arbeid een menselijke bestaansvoorwaarde, die "immer gesellschaftliche Tätigkeit ist und innerhalb bestimmter, historisch bedingter Formen der Arbeitsteilung und Eigentumsverhältnisse existiert und sich entwickelt" (p. 19).
Meinel is nu in het bijzonder van mening dat de zogenaamde "Grundformen des Sichbewegens" - gaan, lopen, springen, werpen, slaan, stoten, klimmen, zwaaien, e.d. - zich oorspronkelijk - d.w.z. in de "Urgesellschaft" - "zumeist im Arbeitsprozesz selbst ... konstituierten" (p. 22).

> "Die Grundformen der Arbeitsmotorik entstanden jeweils als Antwort auf eine konkrete Aufgabe, die der Urmensch in einer konkreten Situation zu lösen hatte" (p. 22).

In de "Urgesellschaft" kende men echter ook reeds "körperliche Übungen, Tanzbewegungen und Tänze", die weliswaar zelf niet in het arbeidsproces tot ontwikkeling waren gekomen, maar toch (nog) "eng mit den Arbeitsbewegungen verwandt waren" (p. 27).

Een bewuste en opzettelijke uitvoering evenwel van "körperlichen Übungen, die nicht mehr unmittelbar der Existenzsicherung und der Produktion dienten, konnte sich erst später entwickeln" (p. 27).

> "Sie konnten aber dann auf den in der Arbeit erworbenen Schatz an Bewegungserfahrungen und Bewegungsformen aufgebaut werden; denn es waren ursprünglich die gleichen Grundformen der menschlichen Bewegung, auf die sich die körperliche Arbeit und die körperlichen Übungen gründeten" (p. 27).

Volgens Meinel is er dus sprake van een "ursprunghafte Verwandtschaft zwischen Arbeits- und Sportmotorik" (p. 44).

> "Die körperlichen Übungen dienten zunächst der Vorbereitung auf die Arbeitsbewegungen, ihrer weiteren Vervollkommnung und der kriegerischen Ertüchtigung. In späteren Zeiträumen trennten sich die Wege mehr und mehr, so dasz wir heute die Herkunft vieler sportlicher Bewegungen aus ursprünglichen Arbeitsbewegungen nicht mehr ohne weiteres erkennen können" (p. 28).

> "Losgelöst von ihren ursprünglich konkreten und nützlichen Arbeitsaufgaben haben sich diese ehemaligen Brauchformen allmählich differenziert und zu den technisch vollkommenen, klar profilierten Sportformen von heute entwickelt" (p. 44).

Meinel is de mening toegedaan dat deze historisch gegroeide ontkoppeling van 'Arbeitsmotorik' en 'Sportmotorik' niet los kan worden gezien van veranderingen, die zich, als gevolg van de industriële en technisch-wetenschappelijke revolutie (p. 36), in de "Tätigkeitsstruktur" (p. 43) van het arbeidsproces zelf hebben voorgedaan.

> "Diese Änderung besteht - von unserer Problemsicht aus - darin, dasz die motorische Beanspruchung des Menschen durch anstrengende Totalbewegungen mehr und mehr abgelöst wird durch kleinräumige, sehr exakt auszuführende Teilbewegungen manueller Art. Diese 'Miniaturbewegungen' - vielfach im Sitzen ausgeführt - bedeuten nur noch eine geringe physische Beanspruchung, erfordern aber oft eine um so stärkere geistige Konzentration und denkende Mitarbeit. ... Diese Änderung in der Tätigkeitsstruktur wirkt sich auf den arbeitenden Menschen unmittelbar so aus, dasz die stoffwechsel- und kreislaufstimulierende und fast alle wichtigen Organsysteme erfassende Wirkung der ganzheitlichen Totalbewegungen nunmehr auf ein Minimum reduziert wird, das in seiner Rückwirkung auf den Organismus und zur Erhaltung der Gesundheit und vollen motorischen Leistungsfähigkeit ungenügend ist" (p. 43).

Deze "Änderung der Tätigkeitsstruktur von Millionen arbeitender Menschen und der damit verbundene Mangel an motorischer Aktivität" is, zo schrijft Meinel, "zwangsläufig mit der Höherentwicklung der

Produktivkräfte verbunden. Hier gibt es kein Zurück" (p. 43). Gezien deze historische onverbiddelijkheid zal het er daarom veeleer op aan komen

> "den Bewegungsmangel und seine Folgen durch die planmäszige Entwicklung einer allgemeinen Volkskörperkultur mit einer regelmäszigen und mannigfaltigen sportlichen Betätigung zu überwinden. Körperkultur, Sport und Touristik müssen für alle Bürger von früher Jugend an zu einem selbstverständlichen Lebensbedürfnis werden" (p. 43).

Voor wat de "junge Generation" betreft voegt zich daarbij bovendien het belang van de "Landesverteidigung", want "... die Sicherung des Friedens erfordert eine hohe Gefechtsbereitschaft der Armeen der sozialistischen Staaten" (p. 41).
Wanneer ik voorbijga aan de propagandistische aspekten, die in deze - en vele andere - formuleringen herkenbaar zijn, dan valt op dat Meinel óók de hedendaagse 'Sportmotorik' - "den technisch vollkommenen, klar profilierten Sportformen von heute" - steeds tekent in relatie tot de 'Arbeitsmotorik'. Diende die 'Sportmotorik' in vroeger tijden primair als voorbereiding op de 'Arbeitsmotorik', in de huidige tijd acht hij sportbeoefening een voor "alle Bürger" onontbeerlijk tegenwicht tegen de tot "Miniaturbewegungen" verschrompelde arbeidsbewegingen.
Meinel heeft zijn onderzoek naar "die sozialen Wurzeln der spezifisch menschlichen Motorik und ihrer Entwicklung" (p. 18), waarvan de hoofdlijnen zojuist werden geschetst, niet uitsluitend vanuit historische 'nieuwsgierigheid' verricht. Steeds stond dat onderzoek "unter der Sicht einer sportpädagogischen Bewegungslehre" (p. 18). Op grond van zijn historische analyses kan hij pedagogische waarden formuleren, die ook direkt doorwerken in zijn - allerminst 'waardevrije' - typering van 'Sportmotorik'. Hij schrijft:

> "Die Sportmotorik umfaszt alle Bewegungen, die als Körperübungen zur Bildung und Erziehung des ganzen Menschen dienen, zur Erhaltung der Gesundheit und zur Erhöhung der Leistungsfähigkeit im Sport, in der Arbeit und in der Landesverteidigung beitragen und nicht zuletzt nachhaltige Erlebniswerte in der Natur und in fröhlicher Sportkameradschaft vermitteln" (p. 45).

Voor Meinel zijn de geavanceerde hedendaagse 'Sportformen' (voorlopig) gestolde 'produkten' van een sociaal-ekonomisch ontwikkelingsproces, dat uiteindelijk niet te stuiten is en onontkoombaar in de socialistische heilstaat zal uitmonden. En men mag aannemen dat het van 'reaktionaire burgerlijkheid' zou getuigen,

indien men die 'Sportformen' als zodanig aan kritiek zou willen blootstellen. De "pädagogische Brauchbarkeit" van die 'Sportformen' vindt haar legitimering in een historisch ontwikkelingsproces, dat onverbiddelijk en onomkeerbaar is. Beoefening van die 'Sportformen' levert als zodanig een onontbeerlijke bijdrage aan de alzijdige "Entwicklung sozialistischer Persönlichkeiten" (p. 18).

> "Wir sehen ... Arbeit und Sport nicht als Gegensätze und deuten Körperkultur, Sport und Spiel nicht wie in kapitalistischen Ländern als ein 'Paradies', in das sich der Mensch aus dem 'grauen Alltag der Arbeit' flüchtet. Arbeit und Sport sind zwar für uns relativ selbständige Bereiche menschlicher Aktivität mit unterschiedlicher Zielstellung, die aber künftig nur in ihrer organischen Verbindung eine gesunde Existenz des Menschen und die allseitige Entwicklung seiner Persönlichkeit und Befriedigung seiner Bedürfnisse auf die Dauer sichern können" (p. 47).

Na deze weergave van centrale grondgedachten van Meinel/Schnabel zal ik nu ingaan op het lichaams- en bewegingsbeeld, dat in hun 'Bewegungslehre' naar voren komt.

In het 'Vorwort' (p. 14) lezen we dat de "Betonung des Handlungscharakters der sportlichen Motorik und damit des führenden sozialen Aspektes - der sozialen Bewegungsform der Materie - in einer marxistisch-leninistischen Theorie der sportlichen Motorik, ..." tot één van de meest wezenlijke "Grundgedanken" van het boek gerekend moet worden. En de beide eerste hoofdstukken vangen aan met formuleringen, die - inderdaad - geen twijfel laten bestaan over de handelingstheoretische intenties van de schrijvers. Achtereenvolgens lezen we:

> "Wo immer der Sportpädagoge unterrichtet, hat er es mit dem Menschen 'in der Bewegung', mit dem tätigen, sinnvoll handelnden Menschen zu tun, der sich aktiv mit seiner natürlichen und gesellschaftlichen Umwelt auseinandersetzt" (p. 18).

> "Bewegungsvollzüge im Sport sind im allgemeinen sehr komplexe, vielgliedrige Vorgänge, sind Handlungen, in sich geschlossene Einheiten der Tätigkeit, die auf der Grundlage einer willkürlichen Entscheidung ein bewuszt vorausgenommenes Ziel verwirklichen. Sie gliedern sich in Teilhandlungen oder Operationen, die nur Teilziele realisieren und nur im Rahmen der Handlung sinnvoll sind. Der eigentliche Gegenstand einer pädagogisch orientierten Bewegungslehre des Sports sind darum sportliche

> Bewegungsvollzüge (motorische Akte) als Handlungen; denn nur als solche unterliegen sie einer gezielten Einflusznahme durch Sportlehrer, Trainer und Übungsleiter" (p. 60).

Met deze handelingstheoretische stellingname gaat een uitdrukkelijke afwijzing van het dualistische mensbeeld - "zugunsten einer dialektischen Denkweise" (p. 43) - gepaard. "Jede sinnvolle Bewegung in der Arbeit wie auch im Sport ist in ihrem realen Vollzug eine organische Einheit von physischen und psychischen Funktionen" (p. 18), en de auteurs nemen dan ook afstand van de "noch immer anzutreffende Auffassung ..., dasz sinnvolle sportliche Handlungen nur mehr oder weniger 'geistlose' und 'rein körperliche' Bewegungen seien" (p. 55).

> "Streng genommen enthält jede 'körperliche' Arbeit auch einen geistigen Anteil, beispielsweise eine bewuszte Zuwendung zum Arbeitsprojekt, eine Antizipation des Arbeitszieles und ein bestimmtes Sachwissen. Andererseits vollzieht sich jede sogenannte 'geistige Arbeit' nicht in einem 'luftleeren Raum'. Sie setzt ein gutfunktionierendes materielles Substrat voraus und ist meist mit 'inneren' Sprechbewegungen oder motorischen Akten feinster, kaum merklicher Art verbunden, die nur zeitweise sichtbar in Erscheinung treten. In der Arbeit bilden also Denken und Handeln eine Einheit, und auch im Sport ist jede sinnvolle, zweckorientierte Bewegung eine <u>Bewegungshandlung</u>, die in ihrem realen Vollzug nur als eine unlösbare Einheit von körperlicher und geistiger Tätigkeit existiert" (p. 42).

Eerder in dit hoofdstuk konden we bij Pijning en Bovend'eerdt formuleringen aantreffen, die een frappante gelijkenis vertonen met die uit de zojuist geciteerde passage. Ook nu worden het verzet tegen het dualistische mensbeeld en het pleidooi voor de "Einheit von körperlicher und geistiger Tätigkeit" zodanig verwoord, dat er alle aanleiding is om te veronderstellen dat in feite een bepaalde variant van dat mensbeeld (toch) doorwerkt. De geproklameerde "Einheit" wordt in ieder geval onder woorden gebracht in een aan het dualisme ontleende terminologie.

In het geval van Meinel/Schnabel is deze veronderstelling mede daarom relevant, omdat zij - anders dan Pijning en Bovend'eerdt - er nergens blijk van geven meerdere visies op het menselijk lichaam te onderkennen. De steeds gebezigde term 'Körper' lijkt 'vanzelfsprekend' met "materielles Substrat"

geïdentificeerd te worden en de genoemde "Antizipation des Arbeitszieles" betreft een "geistige Tätigkeit", die weliswaar innig met "körperliche Tätigkeit" verbonden is, maar zelf - blijkbaar - niet als 'lichamelijke' aktiviteit kan worden aangemerkt. En wanneer een "Bewegungshandlung" geen "rein körperliche Bewegung" is, maar een "unlösbare Einheit von körperlicher und geistiger Tätigkeit", dan valt niet uit te sluiten dat die "geistige Tätigkeit" feitelijk wordt begrepen als een causale faktor, dankzij welke een "rein körperliche Bewegung" de status van 'bewegingshandeling' verkrijgt.
Om in dit opzicht meer duidelijkheid te verkrijgen zal ik de zienswijze van Meinel/Schnabel aangaande "sportliche Bewegungshandlungen" nu nader onder de loep nemen.

"Sportliche Bewegungshandlungen" zijn "ausnahmslos Totalbewegungen ..., an denen der ganze Mensch beteiligt ist" (p. 44).(153) Dergelijke "Totalbewegungen" zijn steeds gericht op de realisatie van een bepaald doel en vertonen een karakteristieke "Grundstruktur".

> "Als Grundstruktur sportlicher Bewegungsakte verstehen wir ... deren Aufbau aus Teilprozessen - auch Phasen genannt -, die durch Beziehungen zur jeweiligen Aufgabenstellung miteinander verknüpft sind" (p. 101).

Drie fasen blijken dan tot deze "Grundstruktur" gerekend te worden, te weten een "Vorbereitungsphase", een "Hauptphase" en een "Endphase".

> "Diese Phasen als Elemente des Bewegungsaktes stehen zueinander in ganz bestimmten Beziehungen. Ihre Reihenfolge ist nicht umkehrbar, sie sind nicht austauschbar oder entbehrlich; jede derartige Veränderung zerstört die höhere Einheit, den zielgerichteten Bewegungsakt" (p. 103).

De funktie van de "Hauptphase" is gelegen in de "Lösung der eigentlichen Aufgabe des jeweiligen Bewegungsaktes".(154) De "Vorbereitungsphase" bedoelt "die erfolgreiche und ökonomische Ausführung der Hauptphase" (p. 104) zo optimaal mogelijk voor te bereiden(155), terwijl de "Endphase" dient om het lichaam, na voltooiing van de "Hauptphase", hernieuwd in een stabiele evenwichtstoestand te brengen, "oder sie stellt ein Durchgangsstadium, das heiszt eine unspezifische Vorbereitung für weitere Bewegungsakte dar" (p. 109).
Het meest pregnant komt zo'n "dreiphasige Grundstruktur" naar voren in zogenaamde acyclische bewegingen.(156) Bij cyclische bewegingen daarentegen - men denke aan: gaan, lopen, zwemmen, wielrennen,

roeien, e.d. - is er sprake van een "Bewegungszweck", dat uitsluitend gerealiseerd kan worden middels een "zyklische Wiederholung" van diverse "Einzelzyklen der gleichen Grundstruktur" (p. 110), waardoor er een "Phasenverschmelzung" optreedt van de "Vorbereitungsphase" en de "Endphase". Een dergelijke versmelting manifesteert zich als een "Zwischenphase" tussen op elkaar volgende "Hauptphasen", zodat men bij cyclische bewegingen ook van een "zweiphasige Grundstruktur" zou kunnen spreken.

Deze "allgemeine Grundstruktur" van "sportliche Bewegungshandlungen"[157] vormt voor Meinel/Schnabel het vertrekpunt, van waaruit "die weitere Analyse" (p. 196) kan aanvangen. Tegen de achtergrond van deze "allgemeinsten Relationen der Bewegungselemente" (p. 196) geven zij in hun "weitere Analyse" antwoorden op vragen, die zich tot twee kernvragen laten toespitsen.

Allereerst is dat de vraag "nach dem Zustandekommen geordneter motorischer Handlungsvollzüge" (p. 15). Bij het antwoord op die vraag wordt met name aan het begrip "Bewegungskoordination" een centrale rol toebedeeld.

Alvorens hierop in te gaan zal ik echter eerst stilstaan bij de tweede vraagstelling van Meinel/Schnabel, een vraagstelling, die direkt samenhangt met hun geschetste sportpedagogische interesse en betrekking heeft op de <u>beschrijving</u> van "Merkmale oder Gröszen ..., die den Bewegungsakt so charakterisieren, dasz damit die didaktischen Aufgaben besser gelöst werden können" (p. 100).

> "Es kommt darauf an, solche Eigenschaften zu erfassen, die für die Mehrzahl sportlicher Bewegungsakte charakteristisch sind und bei gleichartiger Aufgabenstellung auch weitgehend gleiche Ausprägung erfahren" (p. 100).

De auteurs geven vervolgens een beschrijving van negen "Merkmale sportlicher Bewegungsakte" (p. 101). Deze bewegingskenmerken ("Bewegungsmerkmale") - "wesentliche Eigenheiten sportlicher Bewegungsakte, die sich in der Bewegungsform manifestieren" (p. 101) - worden begrepen als nadere specifikaties van de genoemde "allgemeine Grundstruktur" en bedoelen de praktikus behulpzaam te zijn i.v.m. een zo optimaal mogelijk verlopend "Schulungs- und Unterrichtsprozesz" (p. 15).[158] Omdat deze

kenmerken op de - uitwendig waarneembare - bewegingsvorm betrekking hebben, worden ze ook wel als "morphologisch" (p. 101) aangemerkt.

> Gelet op mijn vraagstelling zou het te ver voeren om deze negen bewegingskenmerken uitvoerig te bespreken. Om niettemin een indruk te geven waarop gedoeld wordt, volgt hier een opsomming, alsmede een korte typering van elk kenmerk.
>
> - Bewegungsrhythmus - dit kenmerk heeft betrekking op "die spezifische, charakteristische zeitliche Ordnung eines motorischen Aktes" (p. 128);
> - Bewegungskopplung - dit kenmerk heeft betrekking op de samenhang tussen "die Bewegungen der einzelnen Körperteile (Teilbewegungen)" (p. 168);(159)
> - Bewegungsflusz - het gaat hierbij om de "Grad der Kontinuität im Ablauf eines motorischen Aktes" (p. 178);
> - Bewegungspräzision - "Unter Bewegungspräzision verstehen wir den Grad der Übereinstimmung von Ergebnissen oder Teilergebnissen motorischer Akte mit vorgegebenen konkreten Zielen oder Teilzielen" (p. 182);
> - Bewegungskonstanz - hiermee wordt gedoeld op de "Grad der Übereinstimmung wiederholt ausgeführter Bewegungsakte - zyklischer wie azyklischer - oder die Übereinstimmung der einzelnen Zyklen innerhalb eines zyklischen Bewegungsaktes" (p. 186);
> - Bewegungsumfang - het betreft hier "die räumliche Ausgedehntheit eines Bewegungsablaufes" (p. 192);
> - Bewegungstempo - "Wir verstehen darunter die Schnelligkeit ganzer Bewegungsakte und ihrer Kombinationen sowie die Schnelligkeit wesentlicher Teilbewegungen, ausgedrückt in ihrer zeitlichen Dauer oder - als Wiederholungsschnelligkeit - in der Bewegungsfrequenz" (p. 193);
> - Bewegungsstärke - dit kenmerk heeft betrekking op "die Grösze des Krafteinsatzes beim Bewegungsvollzug" (p. 195).

Volgens de auteurs bestaan er tussen deze bewegingskenmerken(160) diverse "Verflechtungen und Wechselbeziehungen" (p. 195). Verder is het zo dat de beide eerstgenoemde kenmerken - "Bewegungsrhythmus" en "Bewegungskopplung" - "mehrdimensional" van aard zijn. Beide "erfassen strukturelle Beziehungen sehr komplexer Art und lassen sich nicht in einer einzigen Maszzahl wiedergeben" (p. 196). Alle overige - "eindimensionalen" - kenmerken "sind auf jeweils einen Aspekt ausgerichtet und lassen sich - wenn auch vorläufig noch mit gewissen Einschränkungen - in einer einzigen Kennzahl ausdrücken" (p. 197).

Meinel/Schnabel willen in hun bewegingsleer niet volstaan met een beschrijving van kenmerken van "sportliche Bewegungshandlungen", kenmerken, die de - uitwendig waarneembare - vorm van die handelingen karakteriseren. Hun interesse, zo merkte ik reeds op,

gaat eveneens uit naar een analyse van faktoren en processen, die bij het tot stand komen van dergelijke bewegingshandelingen een rol spelen. Wanneer we ons nu tot deze analyse wenden, dan blijkt hun zienswijze deze te zijn dat de eerder genoemde "Grundstruktur", alsmede de daaraan geliëerde bewegingskenmerken, begrepen worden als "sichtbarer Ausdruck" (p. 100) van een komplex proces, dat kortweg als "Bewegungskoordination" wordt aangeduid. We lezen bijvoorbeeld dat "im Bewegungsrhythmus die motorische Koordination in Erscheinung tritt" (p. 129) en dat de in het kenmerk "Bewegungskopplung ... widergespiegelten Beziehungen der einzelnen Bewegungselemente ... unmittelbarer Ausdruck der Bewegungskoordination (sind)" (p. 170). Uit deze en vele andere - overeenkomstige - formuleringen valt niet alleen op te maken dat aan het begrip "Bewegungskoordination" een zeer centrale - verklarende - rol wordt toebedeeld; tegelijk krijgt men bovendien de indruk dat de auteurs hier voortborduren op een denkstramien, waarin wordt uitgegaan van een scheiding tussen een niet waarneembare 'binnenwereld' en een waarneembare 'buitenwereld', een scheiding, waarvan we eerder zagen dat ze direkt verbonden was met de acceptatie van een substantieel lichaamsbeeld. En deze indruk wordt zeker niet weggenomen zodra men leest dat de verschillende "Bewegungsmerkmale" moeten worden opgevat als "sichtbarer Ausdruck innerer - biomechanischer, physiologischer, psychologischer - Prozesse und Gesetzmäszigkeiten" (p. 14). Om echter te kunnen bepalen wat met een dergelijke opvatting precies bedoeld wordt, is het nodig bij het begrip "Bewegungskoordination" nader stil te staan.

"Bewegungskoordination" is voor Meinel/Schnabel een "Wesensmerkmal sportlicher Bewegungshandlungen" (p. 15). Gangbare fysiologische of kinesiologische interpretaties van dit begrip, waarbij gedoeld wordt op een "Zusammenordnung von Bewegungsphasen, Teilbewegungen, Kraftimpulsen, Muskelkontraktionen und der ganzen Mannigfaltigkeit physiologischer Teilprozesse", kunnen h.i. "die wesentlichste Determinante noch nicht (erfassen)" (p. 61).

> "Koordination in der Tätigkeit des Menschen ist Abstimmung aller Teilprozesse des motorischen Aktes im Hinblick auf das Ziel, auf den Zweck, der durch den Bewegungsvollzug erreicht werden soll. ... Bewegungskoordination ist die Ordnung, ist die Organisation motorischer Aktionen in Ausrichtung auf ein bestimmtes Ziel beziehungsweise einen Zweck" (p. 61).[161]

Reeds eerder in deze paragraaf kwam naar voren dat Meinel/ Schnabel 'doelgerichtheid' zien als een fundamenteel kenmerk van bewegingshandelingen. En dat deze 'doelgerichtheid' niet wordt losgelaten zodra zij het - voor hun theorie - wezenlijke begrip "Bewegungskoordination" omschrijven, getuigt zeker van konsistentie in hun betoog.(162) De betreffende omschrijving - "Ordnung motorischer Aktionen in Ausrichtung auf einen Zweck" - is echter nog vatbaar voor diverse interpretaties en vanwege de "Kompliziertheit der Koordinationsaufgabe" (p. 62) achten zij een nadere uitwerking geboden.

> "Ordnung der motorischen Aktionen verstehen wir als Abstimmung aller Bewegungsparameter im Prozesz der Wechselwirkung Sportler-Umwelt. Diese Abstimmung ist nun als Abstimmung aller inneren und äuszeren Kräfte bei Berücksichtigung aller Freiheitsgrade des Bewegungsapparates auf eine zweckmäszige Lösung der gestellten motorischen Aufgabe zu verstehen. Die Bestimmtheit der Bewegungskoordination durch den Zweck der motorischen Aktion kann aus diesem Grunde erweitert werden durch die zusätzliche sekundäre Bestimmung
> - von den zu beherrschenden Freiheitsgraden des Bewegungsapparates,
> - von den ständig und zeitweise wirkenden äuszeren Kräften (bewegungsunabhängige und reaktive Kräfte),
> - von den auftretenden Situationsänderungen (speziell im Kampfsport und in den Spielen)" (p. 63/64).

In deze formuleringen wordt de "Bestimmtheit der Bewegungskoordination durch den Zweck der motorischen Aktion" opnieuw benadrukt. Tegelijk zien we echter dat die doel-afhankelijkheid gesitueerd wordt binnen een substantieel denkkader. De genoemde "Wechselwirkung Sportler-Umwelt" wordt in ieder geval zodanig geïnterpreteerd, dat het mogelijk blijkt om te spreken van "inneren und äuszeren Kräfte", van "bewegungsunabhängige Kräfte", e.d. En men kan zich moeilijk aan de indruk onttrekken dat de relaties van de diverse genoemde faktoren tot het doel van de "motorische Aktion" steeds als extern en causaal van aard begrepen worden. Van een onderscheid tussen (interne) betekenisrelaties en (externe) causale relaties, zoals eerder in deze studie besproken, wordt in het boek tenminste nergens gewag gemaakt. Wanneer Meinel/Schnabel over relaties spreken, dan lijken zij steeds causale relaties op het oog te hebben, in welk geval de faktoren of processen, die met elkaar in verband worden

gebracht, zich onafhankelijk van elkaar laten beschrijven.
Dat dit inderdaad het geval is wordt met name duidelijk zodra we onze aandacht richten op het theoretische - i.c. cybernetische - model, met behulp waarvan de auteurs het komplexe bewegings-koördinatieproces nader in kaart brengen. In dat model wordt de mens opgevat als een informatieverwerkend en zelfregulerend sensomotorisch systeem, dat in wisselwerking staat met een "Umwelt" en dat "nur funktionieren kann durch die Existenz von Rückkopplungen (Reafferenzen) auf dem Wege eines inneren und eines äuszeren Regelkreises" (p. 98). Aan dit sensomotorische systeem worden "Muskulatur, Sinnesorgane und Nervensystem" (p. 98) onderscheiden, zijnde (systeem-)elementen, die gezamenlijk de "morphologische Grundlage des Koordinationsprozesses" vormen.
In de vorm van een "Blockschaltbild" (p. 66) geven Meinel/Schnabel een aanschouwelijke voorstelling van de algemene "Regelkreisstruktur des motorischen Aktes", waarbij het te realiseren doel - de 'Sollwert' - als 'gegeven' en 'vastliggend' wordt beschouwd.(163)
De grondgedachte is vervolgens deze dat "zur Lösung der im sportlichen Bewegungsakt gestellten komplizierten Koordinations-aufgaben, ..., mehrere Teilfunktionen zu realisieren (sind)" (p. 67).
In het bijzonder betreft dat de volgende vijf (p. 67):

a. "die eigentliche Bewegungsausführung durch die Bewegungsorgane (Bewegungsapparat). Die Skeletmuskulatur als aktiver Teil des Bewegungsapparates stellt darum das zu steuernde und zu regelnde Organ dar";
b. "die afferente und reafferente Informationsaufnahme und -verarbeitung (Afferenz-synthese). Dadurch werden insbesondere Informationen über die Zwischen- und Endergebnisse des Bewegungsaktes gewonnen und weiter vermittelt";
c. "die Programmierung des Bewegungsablaufes und die Vorhersage der Zwischen- und Endergebnisse (Antizipation)";
d. "der Vergleich der eingehenden Information (Istwerte) mit dem vorgegebenen Ziel und dem Handlungsprogramm (Sollwerte)";
e. "die eigentliche Steuerung und Regelung, das heiszt die Erteilung efferenter Steuer- und Korrekturimpulse an die Muskeln".

Dit model, zo merken de schrijvers op, "stellt im Hinblick auf die sich vollziehenden komplizierten Steuer- und Regelvorgänge eine wesentliche Vereinfachung dar" (p. 67). Bovendien realiseren zij zich "dasz eine kybernetische Betrachtung wohl wesentliche Beziehungen heraushebt, aber vom konkreten Inhalt der Information, der ja beim Menschen immer gesellschaftlich determiniert ist,

abstrahiert" (p. 68).[164] Die verschillende "Beziehungen", zo zou men derhalve ook kunnen zeggen, betreffen geen betekenisrelaties, welke zich slechts binnen een bepaalde sociaal-kulturele kontekst laten begrijpen.
De cybernetica ('stuurkunde') heeft zich - algemeen gesproken - tot taak gesteld "analogieën tussen menselijke (dierlijke) en machinale regelprocessen op het spoor te komen en te verklaren" (Van Peursen/Bertels/Nauta 1968, 145).[165] En wanneer "sportliche Bewegungen" worden opgevat als "gesteuerte und geregelte Prozesse" (p. 98), dan zal men steeds moeten beseffen, dat die opvatting haar mogelijkheden en beperkingen vindt binnen het kader, dat door genoemde analogieën wordt aangereikt.
Het komt mij dan ook voor dat de door Meinel/Schnabel onderkende 'vereenvoudiging' en 'abstrahering', die met hun keuze voor een cybernetisch model gegeven zijn, zich niet uitsluitend als uitingen van wetenschappelijke bescheidenheid - 'het is maar een modelletje!' - laten begrijpen. De keuze voor het cybernetische model is in ontologisch en antropologisch opzicht allerminst 'neutraal' te noemen[166], en men mag vermoeden dat zulks ook herkenbaar wordt in het lichaams- en bewegingsbeeld, dat wordt voorgestaan. Buytendijk (1965, 234) omschrijft de cybernetica als "de moderne en algemeen aanvaarde vorm van formalisatie der levensuitingen, waarbij deze als processen opgevat worden, die in hun wetmatig verloop in de fysische tijd organische regulaties, gedragingen van dier en mens nabootsen". Naar zijn zienswijze zou er in de cybernetica dus steeds sprake zijn van een 'proces-opvatting' van 'levensuitingen'. In het geval van het menselijk bewegen gaat zo'n 'proces-opvatting', zo zagen we eerder in deze studie, gepaard met een reduktie daarvan tot 'verandering van plaats van het (substantiële) lichaam en/of delen daarvan'. En indien Buytendijks omschrijving van de cybernetica hout snijdt, dan zullen we deze bewegingsopvatting in het door Meinel/Schnabel gepresenteerde model moeten kunnen terugvinden.
Wanneer we ons dan nu weer tot dat model wenden - meer in het bijzonder tot de vijf genoemde "Teilfunktionen" -, dan springen allereerst de onder a. en e. gegeven beschrijvingen in het oog. Bij de koördinatie van een bewegingshandeling, zo lezen we, blijkt

er sprake te zijn van een "eigentliche Bewegungsausführung", zijnde de kontraktie van de skeletmuskulatuur. Die skeletmuskulatuur vormt het eigenlijke "zu steuernde und zu regelnde Organ" van het sensomotorische systeem 'mens'.
De kontraktie ervan - een binnenhuidse gebeurtenis - is uitwendig waarneembaar als een 'motorische output', zijnde een verandering van plaats van (delen van) het substantiële lichaam (= 'Bewegungsapparat'). Tot zover kunnen we inderdaad spreken van een 'proces-opvatting' van het menselijk bewegen, zoals door Buytendijk bedoeld.
Met deze vaststelling kunnen we echter niet volstaan. De betreffende 'motorische output' is namelijk opgenomen binnen een komplex geheel van stuur- en regelmechanismen, dankzij welke de realisatie van het gegeven doel - de 'Sollwert' - mogelijk wordt. Daarbij gaat het met name om de onder b., c. en d. genoemde "Teilfunktionen", door Meinel/Schnabel ook wel aangeduid als "Schlüsselmechanismen der motorischen Koordination" (p. 67):

- "Informationsaufnahme und -verarbeitung" (b)
- "Programmierung und Bewegungsantizipation" (c)
- "Sollwert-Istwert-Vergleich" (d).

De schrijvers wijden aan deze drie sleutelmechanismen een uitvoerige bespreking. Om tot een nadere precisering te komen van hun lichaams- en bewegingsbeeld zal ik in het navolgende slechts datgene naar voren halen, wat in dit opzicht relevant is.

Vóór, tijdens en na de realisatie van een bepaalde motorische 'output' is er sprake van een informatiestroom ('input') van zowel afferente als reafferente aard. Dankzij die informatiestroom worden "die sensorischen Nervenzentren" (p. 68) voortdurend ingelicht over "den augenblicklichen Zustand der Bewegungsorgane und der Umwelt" (p. 68), alsmede over het resultaat van de betreffende motorische 'output'. Genoemde informatiestroom verloopt via een inwendige en een uitwendige regelkring, die gezamenlijk het sensorische systeem vormen. De auteurs maken vervolgens onderscheid tussen verschillende "Analysatoren", zijnde

> "jene Teilsysteme der Sensorik - des Gesamtbereiches der sinnlichen Informationsaufnahme und -verarbeitung -, die Informationen auf der Grundlage von Signalen jeweils ganz

> bestimmter Modalität (z.B. optische, akustische) empfangen, umkodieren, weiterleiten und aufbereitend verarbeiten. Zu einem Analysator gehören jeweils spezifische Rezeptoren, afferente Nervenbahnen und sensorische Zentren bis zum primären Projektionsfeld in der Hirnrinde" (p. 73).

Van belang voor de motorische koördinatie zijn met name vijf analysatoren:

> "der kinästhetische, der taktile, der statico-dynamische, der optische und der akustische Analysator. Der kinästhetische Analysator und der statico-dynamische Analysator werden zum inneren Regelkreis, die drei anderen Analysatoren zum äuszeren Regelkreis gerechnet. Im inneren Kreis verläuft der Informationsweg ausschlieszlich innerhalb des Organismus, beim äuszeren Kreis auch teilweise auszerhalb" (p. 73).

Uit deze formuleringen komt duidelijk naar voren dat Meinel/Schnabel zich laten inspireren door zintuig- en neurofysiologische gezichtspunten, die uitgaan van een substantiële visie op het menselijk lichaam. Pas in het licht van een dergelijke visie immers kan het onderscheid tussen een 'inwendige' ('binnenhuidse') en een 'uitwendige' ('buitenhuidse') regelkring als zinvol worden aangemerkt. Op het veronderstelde grensvlak tussen binnen- en buitenwereld vormen de exteroreceptoren - oog, oor en tastzin - de gevoelige 'ontvangers' van uit de buitenwereld ('Umwelt') afkomstige signalen. Deze signalen zijn, evenals die uit de 'binnenhuidse' regelkring, van een "physikalische Struktur" (p. 78) en "an die betreffende Sinnesmodalität ... gebunden". Ze worden "in bioelektrische Impulse umkodiert, weitergeleitet und verarbeitet" en "führen zu Sinnesempfindungen als unterste Ebene der Widerspiegelung der Wirklichkeit" (p. 78). Daarenboven, zo neemt men aan, beschikt de mens nog over een tweede, namelijk verbaal signaalsysteem ("Zeichensystem").

> "Verbale Signale beziehungsweise Zeichen - das sind gesprochene oder geschriebene Worte, kompliziertere, syntaktische Wortverbindungen und ihre gedankliche Reproduktion - können in sich Informationen vereinen, die mit Hilfe mehrerer Analysatoren gewonnen wurden. Diese Signale beziehungsweise Zeichen sind nicht mehr an die gleichzeitige Signalisation des entsprechenden Analysators gebunden.
> Dieses verbale Zeichensystem besitzt nur der Mensch. Es hat sich auf der Basis des ersten Signalsystems entwickelt, benutzt die gleichen Rezeptoren, Leitungsbahnen (Kanäle) und Sender wie dieses, steht in ständiger Wechselwirkung mit diesem, ist jedoch qualitativ davon weitgehend verschieden" (p. 78).(167)

Dit tweede signaalsysteem nu heeft t.o.v. het eerste een 'veralgemeniserend' en 'systematiserend' (p. 79/80) karakter, dankzij welke "Wort-Bild-Ketten" gevormd kunnen worden, die een grote rol spelen bij de opslag ("Speicherung") van informatie. Die informatie-opslag is daarmee tevens niet slechts individueel, maar ook maatschappelijk van aard. Het verbale signaalsysteem is namelijk

> "nicht nur Produkt der gesellschaftlichen Entwicklung, sondern überliefert zugleich die Ergebnisse dieser Entwicklung und enthält die verallgemeinerten Erfahrungen vieler Generationen. Mit dem Erwerb der Sprache speichert der Mensch also nicht nur die individuell gesammelten motorischen Erfahrungen, sondern übernimmt zugleich die in der lebendigen oder schriftlich fixierten Sprache enthaltenen 'konservierten' Erfahrungen" (p. 80).(168)

Beide typen bewegingservaringen vormen de basis voor het zogenaamde 'motorische geheugen'. Dat geheugen wordt door de auteurs opgevat als "Teil des inneren Modells der Umwelt ..., das sich beim Menschen im Laufe seines individuellen Lebens in immer vollkommenerer Form ausbildet" (p. 80). En het is uit dat motorische geheugen, dat 'innerlijke model', dat de mens 'bewegingsvoorstellingen' kan opbouwen en reproduceren.

Wat Meinel/Schnabel over die 'bewegingsvoorstellingen' opmerken is bijzonder indikatief voor hun lichaams- en bewegingsbeeld en ik zal er daarom wat uitvoeriger bij stilstaan. Zeer verhelderend is het volgende - uitvoerige - citaat:

> "Unter Vorstellungen versteht man in der Psychologie aus dem Gedächtnis reproduzierte Abbilder von Dingen und Erscheinungen. Sie gründen sich auf frühere Wahrnehmungen, auf gespeicherte sensorische Informationen, die mit dem verbalen Zeichensystem verbunden sind. Jede Vorstellung ist demnach eine Einheit sinnlich-anschaulicher und sprachlich-logischer Komponenten. Das gilt in vollem Umfang auch für die Bewegungsvorstellung. Sie stellt die über einen Denkvorgang, Über verbale Signalverbindungen ausgelöste Reproduktion eines Bewegungsaktes dar. Wesentlich ist dabei, dasz eine Bewegungsvorstellung als Vorstellung eines Aktes, eines Prozesses verstanden werden musz. Ein Vorstellen einer oder mehrerer Körperstellungen, die während eines Bewegungsvollzuges durchlaufen werden - wie sie etwa ein Kinegramm zeigt -, das heiszt eine Abbildung im Sinne einer nur räumlichen Projektion, ist noch keine Bewegungsvorstellung.
> Wenn sich ein Sportler einen Bewegungsakt 'vorstellt', so stellt er ihn nicht als etwas auszer im Existierendes 'vor sich hin', sondern er stellt ihn eigentlich 'in sich hinein' als einen in Raum und Zeit ablaufenden Prozesz. Eine echte Bewegungsvorstellung ist darum stets zugleich

> ein 'ideomotorischer Akt' (Puni, ...). Darunter ist zu verstehen, dasz bei einer vorgestellten, gedanklich vollzogenen Bewegung Mikrokontraktionen oder doch wenigstens Innervationen der Muskeln festzustellen sind. Es konnte nachgewiesen werden dasz davon in richtiger zeitlicher Koordination genau die Muskeln betroffen werden, die beim normalen Bewegungsvollzug tätig sind (...). Das aber bedeutet: Durch gedanklichen Anstosz, über die verbale Komponente der gespeicherten Information, wird ein Bewegungsprogramm in Gang gesetzt und läuft koordiniert ab" (p. 81).

Een bewegingsvoorstelling is dus op te vatten als een 'interne afbeelding' van een "Bewegungsakt". 'Binnenhuids' gaat zo'n voorstelling gepaard met bepaalde "Mikrokontraktionen" van spieren, namelijk die, welke "beim normalen Bewegungsvollzug tätig" zouden zijn. Wat de "Sportler" zich echter "in sich hinein" voorstelt, betreft niet zo zeer deze "Mikrokontraktionen", als wel de motorische 'output', d.i. de uitwendig waarneembare "Bewegungsvollzug". Met name veronderstelt men bij hem een 'interne weerspiegeling' van "die dynamisch-zeitlich-räumliche Relation zwischen den Strukturelementen eines Bewegungsaktes" (p. 82).

> "Im einzelnen können folgende Sachverhalte widergespiegelt werden:
> räumlich:
> Ort, Richtung und Weite der Verlagerung der Körperteile in bezug aufeinander und der Verlagerungen des Körpers in bezug auf den umgebenden Raum;
> zeitlich:
> Zeitpunkt, Dauer und Geschwindigkeit der aufeinanderfolgenden oder gleichzeitigen Verlagerungen der Körperteile in bezug aufeinander und der Verlagerungen des Körpers in bezug auf den umgebenden Raum;
> dynamisch:
> Impulsfolge, -dauer und -intensität, durch die der räumliche und zeitliche Verlauf der Bewegung bestimmt wird (...)" (p. 82).

Uit deze formuleringen komt wel bijzonder duidelijk naar voren dat datgene, wat in een 'bewegingsvoorstelling' wordt 'voorgesteld', zich geheel laat beschrijven in termen, die verwijzen naar het bewegingsbeeld: verandering van plaats van (delen van) het substantiële lichaam. De acceptatie van dat beeld blijkt ook direkt verbonden te zijn met een denken, dat uitgaat van een scheiding tussen 'binnen-' en 'buitenwereld'. In de 'binnenwereld' wordt een weerspiegeling verondersteld van een uitwendig waarneembare motorische 'output'. Zelf wordt die 'output' teweeggebracht door spierkontrakties, die middels een interne en externe regelkring met het genoemde 'innerlijke model' verbonden zijn, van waaruit zij "durch gedanklichen Anstosz"

gestuurd en geprogrammeerd worden.

Die '<u>programmering</u>' nu betreft het tweede sleutelmechanisme van de motorische koördinatie, dat Meinel/Schnabel in hun cybernetische model onderscheiden. Ze doelen daarmee op de omstandigheid dat er bij "sportliche Handlungen" steeds sprake is van een <u>anticipatie</u>, die aan de eigenlijke handeling voorafgaat. En in dat verband wordt onderscheid gemaakt tussen "<u>Resultatvorausnahme</u>" ("Zielantizipation") en "<u>Programmvorausnahme</u>" ("Antizipation eines Handlungsprogramms") (p. 85). Over het eerste type anticipatie merken ze op:

> "Bei jeder menschlichen Handlung ist ihr Zweck, ihr Ziel, das angestrebte Resultat, schon vorausgenommen; es steht demzufolge schon vor Beginn jeder Bewegung fest und kommt dem Handelnden auch mehr oder weniger zum Bewusztsein. ... Das gilt auch für die sportliche Tätigkeit: Bevor der Hochspringer mit dem ersten Anlaufschritt die Vorbereitungsphase beginnt, steht ihm das Handlungsziel - das Überspringen der Latte(169) - sehr deutlich vor Augen und prägt den Ablauf aller Teilbewegungen. Das Ziel und damit das Resultat der Handlung wird antizipiert und bestimmt die Struktur des Bewegungsaktes" (p. 84/85).

Met "Programmvorausnahme" wordt vervolgens gedoeld op

> "ein inneres Modell der motorischen Handlung, das im Verlauf des motorischen Aktes durch Regelvorgänge differenziert und modifiziert wird. Dieses Modell kann mehr oder weniger bewuszt sein. Es ist als eine Bewegungsvorstellung aufzufassen, die den Entschlusz der unmittelbaren Ausführung der Bewegung einschlieszt, ja direkt zur Voraussetzung hat. Wie die Bewegungsvorstellung im allgemeinen kann das antizipierte Programm verschiedene Ebenen der Widerspiegelung und Regulation betreffen (...), in verschiedenem Grade differenziert sein und in unterschiedlichem Masze der Zielstellung - dem vorausgenommenen Resultat - entsprechen" (p. 85).

Een bewegingsvoorstelling, zo zagen we in het voorgaande, heeft betrekking op een bepaalde wijze van verplaatsen van (delen van) het substantiële lichaam. Aangezien Meinel/Schnabel bij "Programmvorausnahme" een bewegingsvoorstelling op het oog hebben, zullen we daarbij dus eveneens moeten denken in termen, die naar ditzelfde bewegingsbeeld verwijzen. De betreffende anticipatie zullen we moeten zien als een innerlijke weerspiegeling van bepaalde veranderingen van plaats van het substantiële lichaam. Zelf blijkt die anticipatie ondergeschikt te zijn aan het uiteindelijke doel van de bewegingshandeling, bijvoorbeeld "das

Überspringen der Latte". "Das Ziel und damit das Resultat der Handlung", zo merkten Meinel/Schnabel op, "wird antizipiert und bestimmt die Struktur des Bewegungsaktes". Deze zinsnede toont een frappante gelijkenis met eerder in dit hoofdstuk aangehaalde uitspraken van Göhner.(170) En deze auteur konkludeerde in dat verband:

> "Geht man davon aus, dasz wesentliche Bestandteile einer sportlichen Bewegung in ihrer Operations- und Verlaufsmodalitäten von den jeweils zu erreichenden Bewegungszielen bestimmt sind, so musz jeder Bewegungsanalyse eine möglichst genaue Untersuchung dieser Bewegungsziele vorausgehen."

Juist dankzij die "Bewegungsziele", zo zou men kunnen zeggen, is het mogelijk "sportliche Bewegungshandlungen" te identificeren en van elkaar, als ook van andersoortige handelingen, te onderscheiden. "Das Überspringen der Latte" is een "Bewegungsziel", dat op intrinsieke wijze met de bewegingshandeling 'hoogspringen' verbonden is. Zonder dat doel in de definiëring van die handeling op te nemen lijkt de identifikatie ervan moeilijk voorstelbaar. Wat hebben Meinel/Schnabel nu precies op het oog als zij over het 'doel' - d.i. de 'Sollwert' - van een bepaalde bewegingshandeling spreken? En wat moeten we ons met name ook bij de anticipatie van dat doel voorstellen?

De door het sensomotorische systeem te realiseren 'Sollwert', zo zagen we reeds, is a priori 'gegeven', "steht ... schon vor Beginn jeder Bewegung fest". Een "möglichst genaue Untersuchung" van "Bewegungsziele", hetgeen, zo kan men met Göhner instemmen, voor een handelingstheoretische bewegingstheorie onontbeerlijk is, zoekt men bij Meinel/Schnabel tevergeefs. Deze lacune kan echter geenszins verwondering wekken. Ze is immers inherent verbonden met de keuze voor een cybernetische benadering. Binnen die benadering wordt weliswaar onderkend dat bewegingshandelingen 'doelgericht' van aard zijn; een nadere analyse en/of problematisering van de bijzondere geaardheid van die doelgerichtheid - en daarmee van de eigenaardigheid van zulke bewegingshandelingen - valt zelf buiten het cybernetische bestek. Dat bestek leent zich uitsluitend voor een analyse van stuur- en regelmechanismen, die geacht worden een rol te spelen bij de realisatie van een gegeven doel. Binnen dat bestek blijkt zo'n

doel getransformeerd te worden tot een "Antizipation des Handlungszieles", zijnde "die erste Stufe der Programmierung" (p. 98), welke vervolgens tot een "Programmvorausnahme" - "ein inneres Modell der motorischen Handlung" - wordt uitgewerkt.
De auteurs zijn van mening dat het dankzij deze beide programmeringsfasen - "Ergebnis- und Programmvorausnahme" - mogelijk wordt "die Bewegung nicht allein durch Reize beziehungsweise Signale von auszen, sondern gleichzeitig von einem inneren Modell her zu steuern" (p. 85). Bij "sportliche Bewegungshandlungen" is er sprake van een anticipatie vanuit een 'innerlijk model', en het is om die reden dat ze als 'doelgericht' worden aangemerkt. De aan hoogspringen inherente bewegingsbedoeling "das Überspringen der Latte" wordt daarmee getransformeerd tot een 'innerlijke' anticipatie, een "psychische Vorgang", die zich "in der Tätigkeit, im Handeln des Menschen" (p. 84) veruitwendigt. Zo'n bewegingshandeling blijkt dan feitelijk te worden opgevat als een bepaalde verandering van plaats van (delen van) het substantiële lichaam, welke vanuit een innerlijke doel-anticipatie wordt gestuurd.
We zagen dat de betreffende verandering van plaats met name in de "Programmvorausnahme" - als bewegingsvoorstelling - en niet in de "Zielvorausnahme" weerspiegeld wordt. Wel wijzen Meinel/ Schnabel geregeld op de nauwe samenhang tussen deze beide programmeringsfasen, bijvoorbeeld als het gaat om "Bewegungskombinationen", waarbij "in der Form der vorausgegangenen Bewegung die folgende bereits erkennbar werden kann" (p. 87).

> "Bei der Bewegungskombination von Fangen und Werfen zum Beispiel wird bereits vor dem Fangen auch der Entwurf des Werfens antizipiert. Das führt zu einer Beinstellung und Körperhaltung, die beiden Teilhandlungen, Fangen und Werfen, gerecht wird" (p. 87).

In dit voorbeeld zien we echter dat de aandacht van de schrijvers uitsluitend uitgaat naar de reperkussies van een bepaalde doel-anticipatie voor de uitvoering van een bewegingsvorm, in het onderhavige voorbeeld: een bepaalde "Beinstellung und Körperhaltung". Na de acceptatie van een bepaalde "Zielvorausnahme", die zelf onbesproken blijft, komen uitsluitend veranderingen van plaats van (delen van) het substantiële lichaam in het vizier.

Zoals gezegd vormt de doel-anticipatie de eerste programmerings-fase, die vervolgens in een bewegingsvoorstelling ("Programmvorausnahme") uitmondt. Beide fasen zijn verantwoordelijk voor de 'innerlijke' sturing van de skeletmuskulatuur, waarvan de kontraktie zich als een motorische 'output' manifesteert. Zo'n motorische 'output' nu behoeft een kontinue toetsing aan de aanvankelijke doel-anticipatie.

> "Um das jeweils vorausgenommene Ergebnis zu erreichen und das dementsprechende Bewegungsprogramm zu verwirklichen, müssen ständig die kleinsten Teilschritte des Bewegungsaktes mit dem Gesamtziel, den Teilzielen und dem motorischen Verlaufsprogramm verglichen werden. Dieser Vergleichsvorgang ist für jedes Regelsystem die Grundlage für die korrigierenden ('regelnden') Impulse an den Effektor" (p. 93).

Het hier bedoelde vergelijkingsproces wordt kortweg aangeduid als "Sollwert-Istwert-Vergleich" en betreft het derde sleutelmechanisme, dat bij de bewegingskoördinatie een rol speelt. Ik zal op dit mechanisme niet uitvoerig ingaan. Enerzijds omdat de auteurs signaleren dat "über den eigentlichen Vorgang des Sollwert-Istwert-Vergleiches bei motorischen Akten und über die anatomischen Strukturen, in denen er sich vollzieht, ... noch sehr wenig bekannt (ist)" (p. 94), anderzijds omdat een bespreking ervan geen nieuwe gezichtspunten zou opleveren voor wat betreft het lichaams- en bewegingsbeeld, dat wordt voorgestaan. Het betreffende mechanisme vormt "die Grundlage für die korrigierenden ... Impulse an den Effektor". De "Feinregulierung", die zo mogelijk wordt, "erfolgt vorwiegend auf der Basis des ersten Signalsystems, speziell über die kinästhetischen Informationen, also über den inneren Regelkreis (...)" (p. 97), een typering, die de acceptatie van een substantieel lichaamsbeeld duidelijk vooronderstelt.

Ter afsluiting wil ik nog kort ingaan op de vraag of het zojuist genoemde lichaamsbeeld bij Meinel/Schnabel gepaard gaat met een dualistische, dan wel materialistisch-monistische antropologie. We zagen zoëven dat t.a.v. de "Sollwert-Istwert-Vergleich" wordt gesuggereerd dat dit mechanisme zich 'in' bepaalde anatomische strukturen voltrekt. En wanneer we even later (p. 98) lezen dat het als een proces "der höheren Nerventätigkeit" kan worden aangemerkt, dan is er aanleiding om een materialistische antropologie te vermoeden. Dat vermoeden wordt nog versterkt

zodra men kennis neemt van de volgende passage, waar over de vijf "Teilfunktionen" van het motorische koördinatieproces wordt opgemerkt:

> "Nach unserem gegenwärtigen Wissensstand sind nicht in jedem Falle den im Koordinationsprozesz zu vollziehenden Funktionen eng umrissene Organe beziehungsweise anatomische Strukturen zuzuordnen. Eindeutig ist das nur für die Bewegungsausführung, die Afferenz und Reafferenz und die Erteilung der Steuer- und Regelimpulse möglich, wobei die Afferenzsynthese nur zum Teil lokalisiert werden kann. Fest steht, dasz innerhalb des Nervensystems alle genannten Funktionen realisiert werden" (p. 67).

Konden we eerder in deze paragraaf konstateren dat "Muskulatur, Sinnesorgane und Nervensystem" gezamenlijk de "morphologische Grundlage des Koordinationsprozesses" vormen, de zojuist geciteerde passage doet de indruk ontstaan dat die "Grundlage" als een identifikatie geïnterpreteerd moet worden. En van een materialistische zienswijze lijkt dan inderdaad sprake te zijn. Daar staat echter tegenover dat we in het voorgaande op diverse, nogal dualistisch aandoende formuleringen zijn gestuit. Met name valt daarbij te denken aan de aanname van een 'innerlijk model', van waaruit de bewegingssturing gedirigeerd wordt en dat zelf als een 'weerspiegeling' van een - primair fysische - 'Umwelt' bleek te worden opgevat. Om kort te gaan: de vraag of Meinel/Schnabel een materialistisch-monistische, dan wel een dualistische antropologie bijvallen, laat zich moeilijk op een ondubbelzinnige wijze beantwoorden. Hoewel uit hun boek een overwegend materialistische toon spreekt en zij zich uitdrukkelijk van het dualisme wensen te distantiëren, is er van een radikale eliminatie van dat dualisme toch geen sprake. Duidelijk is echter wel dat over het menselijk lichaam uitsluitend vanuit een substantiële zienswijze gesproken wordt. En een dergelijke zienswijze, zo zagen we in het derde hoofdstuk, laat zich zowel met een dualistische als met een materialistische antropologie verenigen. Om die reden en gelet op het doel van deze studie zal ik hier verder afzien van een poging om in dit opzicht tot grotere klaarheid te komen.

We hebben gezien en besproken dat 'het sociale aspekt' en 'doelgerichtheid' de twee belangrijkste kriteria zijn, op grond waarvan Meinel/Schnabel "sportliche Bewegungshandlungen" van

"rein körperliche Bewegungen" menen te kunnen afgrenzen.
Voor de conceptie van een houdbare theorie over "sportliche Bewegungshandlungen" lijken deze beide kriteria inderdaad van groot gewicht te zijn.
In het geval van Meinel/Schnabel zagen we echter dat 'het sociale aspekt' uitsluitend in historisch opzicht wordt begrepen, terwijl de gekozen cybernetische benadering een nadere analyse en/of problematisering van de bijzondere geaardheid van genoemde 'doelgerichtheid' buiten haar vizier moet plaatsen. Binnen haar vizier verschijnt die 'doelgerichtheid' als een 'verinnerlijkte' "Sollwert", welke, als "erste Stufe der Programmierung", een gekoördineerde kontraktie van de skeletspiermuskulatuur dirigeert en toetst. 'Buitenhuids' manifesteert die kontraktie zich als een motorische 'output', welke middels een negental "morphologische" bewegingskenmerken nader beschreven wordt. In deze zienswijze is het menselijk lichaam een 'intermedium' tussen een prikkelende exterioriteit ('Umwelt') en een sturende innerlijke instantie, waarbij twee regelkringen de geprogrammeerde wijze van verplaatsen (= bewegen) van dat lichaam voor afwijkingen van de gegeven norm (= 'Sollwert') behoeden. Door de acceptatie van deze variant van het substantiële lichaamsbeeld blijft de door Meinel/Schnabel ontwikkelde theorie over "sportliche Bewegungshandlungen" uiteindelijk gesitueerd binnen het kader, dat door het bewegingsbeeld 'verandering van plaats van (delen van) het substantiële lichaam' wordt aangereikt.

7.3. 'Theorie der Sensomotorik' (Ungerer).

De bespreking van de 'Bewegungslehre' van Meinel/Schnabel bracht onder meer aan het licht dat deze auteurs een cybernetische benadering zeer wel verenigbaar achten met historisch-materialistische uitgangspunten.(171) Met Ungerer (1977, 177) kan men zeggen dat hun theorie blijk geeft van een toenemende cybernetische "Durchdringung des dialektischen Materialismus". Zelf huldigt Ungerer het standpunt dat "Kybernetik und dialektischer Materialismus ... grundsätzlich zu unterscheiden (sind)" (p. 177), en zijn eigen keuze voor een cybernetische benadering van het menselijk bewegen - uitmondend in een 'Theorie der Sensomotorik' - zal blijken op andere gronden te berusten dan die, welke in de "Philosophie des dialektischen Materialismus" (p. 178) worden verwoord.
In het navolgende zal echter duidelijk worden dat die 'andere gronden' geen betrekking hebben op het lichaams- en bewegingsbeeld, dat wordt voorgestaan. De eerder in deze studie besproken 'monddoodverklaring' van het menselijk lichaam in de Grieks-Westerse kultuur blijkt haar sporen na te laten in wijsgerige stromingen, die in andere opzichten sterk variëren.

Ungerer begrijpt de door hem geconcipiëerde 'Theorie der Sensomotorik'(17: als "angewandte Kybernetik" (1972, 172), een "transklassische Wissenschaft"(173), die zich nadrukkelijk "vom Behaviorismus (Positivismus), Marxismus und der bürgerlichen Anthropologie unterscheidet" (^{2}1973 (a), 94). Deze wetenschap laat zich kortweg karakteriseren als "die Theorie sensomotorischer Systeme" (1972, 172). Sensomotorische systemen zijn informatieverwerkende systemen, die 'open', 'dynamisch' en 'zelfregulerend' van aard zijn.

> "Sie haben einen Eingang (sensorischer Systemanteil) und einen Ausgang (motorischer Systemanteil). Beide sind miteinander durch den sensomotorischen Funktionskreis verbunden. Er verläuft über die Umwelt. Sie bildet zusammen mit dem sensomotorischen System ein Kommunikationssystem. Diese Festlegung gilt für lebende und technische sensomotorische Systeme" (1972, 172/173).

Deze beklemtoonde overeenkomst tussen 'levende' en 'technische' sensomotorische systemen is voor Ungerer aanleiding tot een positiebepaling aangaande "anthropokybernetische Fragen" (^{2}1973 (a), 100).

> "Auf der einen Seite stehen Kybernetiker, die eine grundsätzliche Verschiedenheit im Verhalten von Mensch und Automat als bisher nicht nachweisbar betonen, auf der anderen Seite stehen die Vertreter verschiedener anthropologischer Strömungen, die zwar fortwährend das 'Wesen' des Menschen in seiner Besonderheit erwähnen, ohne aber einen Unterschied im Verhalten von Mensch und Automat inzwischen gefunden zu haben."

Ungerer situeert zichzelf onomwonden binnen het eerstgenoemde kamp. Omdat experimenteel onderzoek - tot op heden - geen principiëel verschil tussen mensen en komplexe automaten heeft kunnen aantonen (p. 100), ziet hij geen reden om de mens anders dan 'computeromorf' te benaderen.

> "Die anthropologischen (nichtkybernetischen) Argumente werden daher vorläufig aus ideologischen Quellen und Glaubenssätzen gespeist" (p. 101).

Informatieverwerkende systemen "gelten für die Kybernetik als gleichartig, wenn ihre Funktion gleich ist" (p. 100), en aangezien er geen "Funktionen" te vinden zijn, "welche zwar ein Mensch, nicht aber ein genügend komplizierter Automat prinzipiell leisten kann", acht Ungerer de keuze voor een cybernetische "Grundposition" geïndiceerd en gerechtvaardigd. Deze "Grundposition" - zelf (blijkbaar) vrij van 'ideologische' smetten - "ermöglicht es, technische und lebende Systeme mit einheitlichen Methoden zu untersuchen" (p. 100).(174) En met name blijkt Ungerers aandacht dan uit te gaan naar die "Funktionen"(175), die "Regelung, Rückmeldung, Steuerung, Informationsverarbeitung, Speicherung und Bewegungsentwurf" (^{2}1973 (a), 114) worden genoemd.
In zijn 'Theorie der Sensomotorik' beperkt Ungerer zich overigens wel tot dat (levende) sensomotorische systeem, dat 'mens' heet. Die beperking hangt direkt samen met zijn praktische interesse, i.c. de omstandigheid dat het sensomotorische systeem 'mens' "uns als lernendes System ... als Forschungsgegenstand beschäftigen wird". Met deze beperking echter "bleiben ... die Überlegungen zur Automatentheorie (...) nach wie vor gültig" (^{2}1973 (a), 118).(176)
Sensomotorische systemen zijn, zoals gezegd, '<u>open</u>', '<u>dynamisch</u>' en '<u>zelfregulerend</u>' van aard. De bespreking, die Ungerer aan deze drie eigenschappen wijdt, bedoelt "gleichzeitig Ausdruck des <u>Menschenverständnis in der Sensomotorik</u>" (p. 118) te zijn en ik zal hem daarom eerst wat nader volgen.

Onder een open sensomotorisch systeem

> "wird kommunikationstheoretisch ein System verstanden, das mit den Kontaktsystemen seiner Umwelt in bidirektionalem Informationsaustausch steht. Damit ist gemeint, dasz Informationen innerhalb einer Steuerkette (...) uneingeschränkt in beide Richtungen abgegeben werden können" (p. 118).

De mens is dus daarom een open sensomotorisch systeem, omdat er tussen hem en zijn 'Umwelt'(177) een wederzijdse uitwisseling van informatie(178) plaatsvindt. Volgens Ungerer is de "Lokalisation der sensomotorischen Kreisprozesse ... Ausdruck eines bestimmten Menschenverständnis".

> "So ist es von grundlegender Bedeutung, ob der Mensch als Wesen verstanden wird, das von der Umwelt bestimmt wird, auf die Umwelt einwirkt, isoliert in der Welt steht, mit der Umwelt in Wechselwirkung steht u.v.m."(179)

In zijn theorie is Ungerer met name geïnteresseerd in de wederzijdse informatieuitwisseling tussen "das lernende und das lehrende System" (^{2}1973 (a), 116). Deze beide - open - (sub-)systemen vormen in een onderwijsleersituatie samen een "bidirektionales Kommunikationssystem". Elk bezitten ze "einen sensorischen Eingangskanal und einen motorischen Ausgangskanal" (p. 116). Wordt in een onderwijsleersituatie

> "die Steuerkette so verändert, dasz der Informationsflusz nur noch in eine Richtung verläuft, also z.B. nur noch vom Lehrenden zum Lernenden, dann wird der Lernende in ein rezeptives Verhalten gedrängt" (p. 118).

In dat geval is er sprake van een "monodirektionalen Informationsaustausch" en is het onderwijzende systeem "machtorientiert". De 'openheid' van sensomotorische systemen impliceert voor Ungerer dus tegelijk de acceptatie van een "egalisierte Kommunikation" tussen het lerende en het onderwijzende systeem. Verderop zullen we hier nog nader bij stilstaan.

Onder een dynamisch sensomotorisch systeem

> "wird ein System verstanden, das veränderungsfähig ist. Es kann also lernen. Die Lernprozesse werden durch einwirkende Informationen ausgelöst. Dabei bemüht sich das sensomotorische System, nach entscheidungsstrategischen Kriterien das Informationsniveau seiner Umwelt zu reduzieren. Dadurch wird das Verhaltensprofil des Lernenden strukturell bereichert. Gleichzeitig nimmt der Komplexitätsgrad des Lernenden zu, was wiederum seine Entscheidungsfähigkeit erhöht. Der Lernende setzt sich so von seiner Umwelt frei" (^{2}1973 (a), 119).

Dankzij de genoemde tweezijdige kommunikatie tussen het lerende en het onderwijzende systeem is "Lernen durch eigenreduzierte Information",

d.w.z. "selbststeuerndes Lernen" mogelijk.

> "Das kann sich nur in bidirektionalen Kommunikationssystemen entwickeln, die eine Selbstbestimmung des Lernenden (...) zulassen, ihm also keine Fremdentscheidungen aufzwingen" (p. 119).

Dat sensomotorische systemen 'selbststeuernd' zijn wil dus zeggen dat ze hun 'Umwelt' kunnen veranderen, d.i. het informatiegehalte ervan kunnen reduceren. Met 'Selbstbestimmung' wordt daarentegen gedoeld op "die Eigenentscheidung über die Lernziele" ([2]1973 (a), 231), de vrijheid derhalve van het lerende systeem om eigen leerdoelen te kiezen.(180) Naar de zienswijze van Ungerer zijn

> "Selbststeuerung und damit Selbstbestimmung wesentliche Voraussetzungen menschlichen Verhaltens ..., ohne die Lernen nicht behandelt werden sollte" (p. 119).

De implicaties van deze zienswijze zullen verderop aan de orde komen.

Als derde eigenschap van sensomotorische systemen geldt dat ze zelfregulerend zijn.

> "Unter einem selbstregulierendem sensomotorischen System wird ein System verstanden, das sich an die durch Entscheidungen festgelegten Lernziele anpaszt. Die Selbstregulierung dient der Stabilisierung des sensomotorischen Systems. Es wird dadurch eine optimale Umweltanpassung ermöglicht. Das Verhaltensziel kann durch Selbstregulierung nicht verändert werden. Das ist nur durch Selbststeuerung möglich" (p. 119).

Ungerer wijst er op dat deze zelfregulering niet eenzijdig benadrukt mag worden.

> "Das hier formulierte Menschenverständnis sieht den Menschen als ein System, das beide Eigenschaften - ('zelfsturing' en 'zelfregulering' (J.T.)) - in sich vereint. Das ist für das Lernen des Menschen von ausschlaggebender Bedeutung. Während durch Selbststeuerung das Verhalten geändert werden kann, ist die Selbstregulierung für die Optimalisierung des Erworbenen zuständig. Sie bedeutet nur verbesserte Reproduktion, fördert also das rezeptive Verhalten.
> Dieser grundlegende Unterschied zwischen selbststeuerndem und selbstregulierendem Verhalten veranlaszt uns, nur im ersten Fall von Lernen zu sprechen.(181) Damit ist gesagt, dasz der Mensch durch Selbstbestimmung lernen soll. Lernen bedeutet so zunehmende Komplexität und Entscheidungsfähigkeit des sensomotorischen Systems" (p. 119/120).

Op basis van deze grondgedachten heeft Ungerer zijn 'Theorie der Sensomotorik' ontwikkeld. Een centraal deel van die theorie betreft een analyse van sensomotorische leerprocessen, zoals deze zich in een wederzijdse kommunikatie tussen een lerend en een onderwijzend systeem voltrekken. Die analyse zal ik in het navolgende als uitgangspunt nemen en aan een kritische beschouwing onderwerpen.

Omdat ik daarbij uitsluitend een explicitering beoog van het lichaams- en bewegingsbeeld, dat aan die analyse ten grondslag ligt, zal ik diverse aspekten ervan buiten beschouwing laten.(182) Hoofdzakelijk zal ik mij beperken tot de vraag naar '<u>wat</u>' door het lerende systeem geleerd wordt. De vraag naar het '<u>hoe</u>', d.i. naar de aard van het verloop van sensomotorische leerprocessen, zal ik daarbij slechts zijdelings aanroeren. Mijn bevindingen zal ik vervolgens konfronteren met de door Ungerer zo beklemtoonde 'Selbstbestimmung' van de mens. Het zal dan met name gaan om de vraag hoe die 'Selbstbestimmung' in verband gebracht wordt c.q. te rijmen valt met het voorgestane lichaams- en bewegingsbeeld. Is het "rationalistische Menschenbild", dat Gessmann/Quanz (1973, 156) in de geschriften van Ungerer menen te kunnen onderkennen, staande te houden, en wel zonder op hernieuwde wijze te struikelen over "das Leib-Seele-Problem" (Ungerer ^{2}1973 (a), 182), waarvan met zo'n grote resoluutheid gezegd wordt dat het binnen het cybernetische bestek "nicht mehr auftritt"?(183)

Sensomotorische leerprocessen ziet Ungerer als informatieverwerkingsprocessen, waarbij het lerende systeem er naar streeft "seine strukturierte Fertigkeit, den Ordnungen der Umwelt (dem lehrenden System) zu <u>approximieren</u>. Das Informationsniveau der Umwelt wird so erreicht" (^{2}1973 (a), 129).(184) De "strukturierte Fertigkeit", waarvan hier sprake is, wordt opgevat als een "Menge sensomotorischer Sequenzen" (^{2}1973 (a), 135). Dit begrip '<u>sensomotorische sequentie</u>' nu speelt een centrale rol in Ungerers theorie en bevat tegelijk de sleutel voor het bewegingsbeeld, van waaruit hij denkt en spreekt. Ungerer doelt met 'sensomotorische sequentie' op "die kleinste ... Einheit des Verhaltens, die lerntheoretisch und praktisch relevant ist. Sie is gleichzeitig ein Baustein der sensomotorischen Fertigkeiten" (^{2}1973 (a), 134). Ze wordt als volgt gedefiniëerd:

> "Die sensomotorische Sequenz ist eine elementare Bewegungskonfiguration, die durch zwei Entscheidungsstellen begrenzt wird, zwischen denen keine weitere Strukturentscheidung des sensomotorischen Systems liegt" (p. 131).

De hier bedoelde "Strukturentscheidung" is steeds een "<u>Richtungsentscheidung</u> des sensomotorischen Systems" (p. 132), waarvan het resultaat - als motorische 'output' - door een externe observator - i.c. het onderwijzende systeem - kan worden waargenomen. Die

waarneming wordt talig geartikuleerd[185] in termen van - bijvoorbeeld - "Nickbewegungen des Kopfes", "Beuge- und Streckbewegungen der Extremitäten" (p. 135), "Öffnen und Schlieszen der Hand" (Ungerer/Daugs 1968, 175), kortom bepaalde, als "elementar" aangemerkte, positieveranderingen van lichaamsdelen. Ungerer veronderstelt daarbij een strukturele analogie tussen sensomotorische sequenties en de letters van het alfabet en hij spreekt dan ook van een "Sequenz-Alphabet" (p. 134). Struktureel bezien is iedere letter van het alfabet steeds aan zichzelf gelijk en dat geldt, aldus Ungerer, op overeenkomstige wijze voor sensomotorische sequenties. Wel kan een zelfde sensomotorische sequentie - bijvoorbeeld een armbuiging - variëren qua omvang ('Sequenzweite') en/of realiseringstijd ('Realzeit').

- "Die Sequenzweite ist die Länge des Kurvenverlaufs, den der Meszpunkt auf der Oberfläche des sensomotorischen Systems zwischen den beiden Entscheidungsstellen der sensomotorischen Sequenz zurücklegt".
- "Die Realzeit ist die Zeit, die verstreicht, bis ein Meszpunkt auf der Oberfläche des sensomotorischen Systems die Strecke vom Anfangspunkt bis zum Endpunkt der sensomotorischen Sequenz durchlaufen hat" (p. 134).

Deze beide variabelen hebben evenwel geen betrekking op het strukturele, maar op het adaptieve "Aspekt des Verhaltens". Ze werden dan ook niet genoemd in de definitie van 'sensomotorische sequentie'. Niettemin kunnen we uit de omschrijving van deze variabelen opmaken dat de twee "Entscheidungsstellen", waarvan in de definitie van 'sensomotorische sequentie' sprake was, blijkbaar de grenzen markeren, waartussen een bepaalde tijd-ruimtelijke verplaatsing van een "Meszpunkt auf der Oberfläche des sensomotorischen Systems" optreedt.
In de typering van 'sensomotorische sequentie' zien we al met al duidelijk het bewegingsbeeld 'verandering van plaats van (delen van) het substantiële lichaam' naar voren komen. Daarbij blijkt er sprake te zijn van een 'buitenhuids' gezichtspunt, dat zich met name centreert in een meetpunt "auf der Oberfläche" van het sensomotorische systeem. De analyse-eenheid, die bij Ungerer als 'sensomotorische sequentie' in het vizier komt, betreft, zo kan met Leist (1977, 210) worden ingestemd, "die elementare Positionsveränderung von Körperteilen zueinander, die über ausgewählte Meszpunkte an der Körperperipherie ermittelt werden kann".

Göhner (1972, 94) heeft de in dit verband niet onbelangrijke vraag opgeworpen "nach welchen Kriterien die sequenz-bestimmenden Punkte der Systemperipherie auszuwählen sind". Evenals Leist (1977) en Wiemann (1977) heeft hij in dit opzicht belangrijke en overtuigende kritiek naar voren gebracht.
Ik verwijs hieromtrent naar deze auteurs en stel hier slechts uitdrukkelijk vast dat het begrip 'sensomotorische sequentie' betrekking heeft op een - hoe dan ook - bepaalde, 'buitenhuids' waarneembare plaatsverandering van een deel van het substantiële lichaam, een plaatsverandering, welke berust op een "Struktur-entscheidung des sensomotorischen Systems".(186)
Uit het beperkte repertoire van sensomotorische sequenties - 'letters' - worden door het sensomotorische systeem "Fertigkeiten" - 'woorden' - opgebouwd. "Fertigkeiten" - bijvoorbeeld lopen, springen - laten zich dan begrijpen als "Sequenzkomplexe", zijnde "Verknüpfungen" van twee of meer sequenties.(187)

> "Die Verknüpfungen können simultan oder sukzessiv sein. Wir sprechen dann von Sequenzkopplungen. Die Menge der Sequenzkopplungen innerhalb eines Sequenzkomplexes ist ... die Relation. Demnach können zwei Sequenzen in Relation zueinander stehen, wenn sie entweder simultan und/oder sukzessiv gekoppelt sind. ... Die Fertigkeit kann ... als strukturierte Menge sensomotorischer Sequenzen verstanden werden" (^{2}1973 (a), 135).(188)

Op hun beurt kunnen verschillende "sensomotorische Fertigkeiten" ook weer met elkaar verbonden worden, in welk geval Ungerer van "Handlungen" - bijvoorbeeld "Laufen und Werfen" (Ungerer/Daugs 1968, 175) - wenst te spreken.

> "Die hier vertretene Sequenztheorie geht davon aus, dasz von einem Grundrepertoire an sensomotorischen Sequenzen (...) auch die kompliziertesten Handlungen aufgebaut werden können. ... Eine Ausweitung der beschriebenen Aspekte der sensomotorischen Fertigkeit auf sensomotorische Handlungen ist daher ein gradueller, kein prinzipieller Schritt" (^{2}1973 (a), 135 resp. 138).

Ungerer gaat dus uit van een hiërarchische opbouw van "sensomotorische Handlungen". Hun struktuur wordt begrepen als een verbinding van twee of meer "sensomotorische Fertigkeiten", die op hun beurt zijn samengesteld uit een aantal - simultaan en/of successief gekoppelde - sensomotorische sequenties. Tussen "sensomotorische Handlungen", "sensomotorische Fertigkeiten" en "sensomotorische Sequenzen" bestaat uitsluitend een - gradueel - verschil in strukturele komplexiteit, d.i. in het <u>aantal</u> met

elkaar verbonden bewegings-elementen.(189) "Selbst in relativ komplexen Verhaltensgebilden läszt sich ein sequentieller Aufbau nachweisen" (p. 138), en omdat Ungerer er van uitgaat dat ook de meest gekompliceerde handelingen "von einem Grundrepertoire an sensomotorischen Sequenzen ... aufgebaut werden können", ja, sterker nog, "dasz die sensomotorischen Sequenzen die Struktur des Verhaltens bestimmen" (p. 133) (Onderstreping door mij. J.T.), is er alle aanleiding om zijn zienswijze als elementaristisch c.q. atomistisch te typeren. Wanneer sensomotorische sequenties, zoals we zagen, talig geartikuleerd worden in termen van - 'buitenhuids' waarneembare - verplaatsingen van delen van het substantiële lichaam en wanneer gekompliceerde handelingen zich als verbindingen van dergelijke sequenties laten begrijpen, dan kunnen ook die handelingen uitsluitend beschreven worden in termen, die naar hetzelfde lichaams- en bewegingsbeeld verwijzen. 'Springen' is dan talig te artikuleren als een bepaalde wijze van verplaatsen van het substantiële lichaam, 'werpen' als een andere wijze van verplaatsen, 'fietsen' als weer een andere, etc. Steeds is daarbij sprake van een komplexe motorische 'output', die door het lerende en het onderwijzende systeem op eenduidige wijze benoemd kan worden. Wanneer zo'n motorische 'output' wordt aangeleerd, dan gaat Ungerer er van uit "dasz das Lehr-Lern-System ein gemeinsames Lernziel anstrebt, das als Sollwert mit struktureller Eindeutigkeit im Bewusztsein des lehrenden Systems vorgegeben ist" (^{2}1973 (a), 176). Middels - vooral - verbale informatie roept dat onderwijzende systeem bij het lerende systeem "Steuerungsvorgänge" op.

> "Informationstheoretisch ausgedrückt heiszt dies, dasz die eintreffenden Informationen durch Entscheidungen des Perzipienten in output-Zeichen, z.B. Sequenzen umgesetzt werden" (p. 182).

Bij de 'zelfsturing', die hier in het geding is, en waarvan we eerder het grote belang door Ungerer benadrukt zagen, gaat het om "Vorgänge im Perzipienten während des Eintreffens bestimmter Information" (p. 182). Om in die "Vorgänge" nader te kunnen doordringen is het - in de terminologie van Ungerer - noodzakelijk "Aspekte aus der black box zu beschreiben", d.w.z. uitspraken te doen over gebeurtenissen, die zich "im Bewusztsein" voltrekken.

> "Im Bewusztsein finden bei sensomotorischen Lernprozessen wesentliche Vorgänge statt, die eine dem Eingang entsprechende Antwort über den motorischen Systemanteil des Perzipienten ermöglichen" (p. 182).

Voor een goed begrip van het mensbeeld, dat aan Ungerers 'Theorie der Sensomotorik' ten grondslag ligt, is het nodig nader stil te staan bij wat hij onder '<u>bewustzijn</u>' - en daarmee samenhangend onder '<u>bewegingsontwerp</u>' - verstaat.

Ungerer ziet geen redenen om het begrip 'bewustzijn' op te geven, maar acht het wel noodzakelijk "um einen sensomotorisch relevanten Bewusztseinsbegriff zu dimensionieren" ([2]1973 (a), 182). Uitdrukkelijk wenst hij zich te distantiëren van het "Begriffs-Reservoir der herkömmlichen Psychologie" (p. 183). In dat verband moet met name ook het bewustzijnsbegrip, "das in der Leiblichkeit gründet", het ontgelden. Dit standpunt, dat "im Rahmen der neueren Phänomenologie und deren Leib-Interpretation" (p. 183) naar voren is gebracht "können wir nicht verwerten", niet in de laatste plaats omdat het zich aan de mogelijkheid tot "Formalisierung" onttrekt.(190) In het fenomenologische bewustzijnsbegrip herkent Ungerer bovendien een éénrichtingsverkeer tussen "Subjekt und Welt" (p. 183), zodat de mens "vorwiegend Betrachter der Welt" is. Andere bewustzijnstheorieën kunnen z.i. evenmin de toets der cybernetische kritiek doorstaan. Met name noemt hij de 'Gestalttheorie', het behaviorisme en het dialektisch materialisme. Evenals in de fenomenologie wordt in deze benaderingen een bewustzijnsbegrip herkenbaar, dat steunt op een "Menschenverständnis mit Doppelungsfunktion" (p. 184), op een scheiding tussen "Innen- und Auszenaspekte des Menschen" (p. 184).
Deze "Doppelungsfunktion" nu wil Ungerer in zijn opvatting over bewustzijn uitdrukkelijk pogen te vermijden. Z.i. kwam "durch die Einbeziehung der Kybernetik ... die Bewusztseinsforschung in Bewegung", wat niet wegneemt dat zich "bis jetzt nur grobe Ansätze einer Abhebung von traditionellen Konzepten erkennen (lassen)" (p. 184). En Ungerer moet met name onderkennen dat deze "Ansätze" zich nog niet volledig van "Doppelungsfunktionen" hebben kunnen vrijwaren.

> "Die Erkenntnisgewinnung im Bereich der Kybernetik wird in der kommenden Zeit zu zeigen haben, ob eine Bestimmung des 'Bewusztseins' möglich ist, die nicht mehr durch Doppelungsfunktionen geprägt ist" (p. 185).

Tegen de achtergrond van dit besef van 'voorlopigheid' typeert Ungerer vervolgens 'bewustzijn' als "ein informationsverarbeitendes, selbststeuerndes und selbstregulierendes Areal" (p. 184).

Dit "Areal" wordt nader begrepen als een intern subsysteem van het sensomotorische systeem 'mens' en "zeichnet sich nach dem derzeitigen Erkenntnisstand durch folgende Prozesse aus: Selektion, Entscheidung, Reduktion und Zuordnung". Deze processen "dienen der Selbstprogrammierung des Bewegungsentwurfes" (p. 184). Gelet op mijn vraagstelling is het nu vooral van belang nader stil te staan bij wat Ungerer met genoemde 'zelfprogrammering van het bewegingsontwerp' op het oog heeft. Zowel zijn bewustzijnsbegrip als zijn bewegingsbeeld kunnen zo verder verhelderd worden.

Met "Bewegungsentwurf" doelt Ungerer op een 'centrale' "Steuerinstanz" (Ungerer/Daugs 1968, 188), die als "Führungsgrösze des sensomotorischen Systems" (^{2}1973 (a), 189) werkzaam is.(191)

De volgende definitie wordt ervan gegeven:

> "Der Bewegungsentwurf ist eine sequentiell gegliederte Ausführungsvorschrift einer sensomotorischen Fertigkeit im Perzipienten" (^{2}1973 (a), 186).

Zo'n "Ausführungsvorschrift" wordt binnen de 'black box', "im Perzipienten", en wel "in seinem Bewusztsein" (^{2}1973 (a), 189) aanwezig verondersteld. En de intrigerende vraag komt nu op waar we bij deze 'binnenhuidse' lokalisatie precies aan moeten denken, dit mede gelet op de anti-dualistische positie, die Ungerer zo nadrukkelijk wenst in te nemen. Die positie herkennen we opnieuw als hij schrijft:

> "Konsequent unterscheiden müssen wir zwischen Bewegungsentwurf und dem herkömmlichen terminologischen Bestand, wie z.B. Bewegungsvorstellung, Bewegungsphantasie, Bewegungsidee, Bewegungsbild, visuelles Bild der Bewegung, Bewegungsplan usw. ... Mit herkömmlicher Terminologie können wir dem neurophysiologischen Prozeszgefüge des Bewegungsentwurfes den Terminus 'Bewegungsmuster' zuordnen, dem psychischen und hier speziell bewuszten Prozeszgefüge den Terminus 'Bewegungsvorstellung'. Mit diesen Benennungen käme aber gleichzeitig eine Trennung in physisches und psychisches Geschehen zustande, was von unserem Ansatz her nicht möglich ist. Die Beschreibung des sensomotorischen Systems verlangt daher einen Terminus, der in 'physischen' und 'psychischen' Funktionsbereichen gleichermaszen gültig ist, was beim Bewegungsentwurf der Fall ist" (^{2}1973 (a), 186/187).

De term 'bewegingsontwerp' heeft weliswaar betrekking op een "Ausführungsvorschrift", dat zich in het bewustzijnsareaal van het sensomotorische systeem laat lokaliseren; niettemin wil Ungerer die term noch uitsluitend in 'fysische', noch uitsluitend

in 'psychische' zin interpreteren. Blijft staan dat het toch gaat om een term, die "in 'physischen' und 'psychischen' Funktionsbereichen gleichermaszen gültig ist". En zo wekt Ungerer de indruk dat hij met 'bewegingsontwerp' een term bedoelt te presenteren, die ten opzichte van de scheiding 'fysisch'-'psychisch' als 'indifferent' en 'neutraal' moet worden aangemerkt, met dien verstande dat die term zowel voor een 'fysische' als een 'psychische' interpretatie vatbaar blijft.

In hoeverre biedt Ungerer met dit cybernetische 'neutralisme' een acceptabel alternatief voor het dualisme, waarvan hij zich wil 'bevrijden'? Worden op deze wijze geen antropologische problemen via de voordeur verwijderd, die zich via de achterdeur - maar nu onbemerkt - op hernieuwde wijze aandienen?

In de zienswijze van Ungerer kan men een zekere verwantschap bespeuren met de psycho-fysische identiteitstheorie, zoals o.a. voorgesteld door Feigl ([4]1969), volgens welke "we may say that neurophysiological terms and the corresponding phenomenal terms, though widely differing in <u>sense</u>, ..., do have identical <u>referents</u>" (p. 38). Wanneer we in het licht van deze theorie de zienswijze van Ungerer pogen te begrijpen, dan kan gezegd worden dat de 'neutrale' term 'bewegingsontwerp' zich leent voor een tweetal interpretaties, te weten een 'fysische' en een 'psychische'. Terminologisch corresponderen hiermee, zoals we zagen, de woorden "Bewegungsmuster" en "Bewegungsvorstellung". Indien Ungerer genoemde identiteitstheorie inderdaad bijvalt, dan moeten we aannemen dat deze beide woorden uiteindelijk naar 'hetzelfde' verwijzen, d.i. een identieke 'referent' denoteren. Die 'referent' zou dan op een 'neutrale' wijze met behulp van de term 'bewegingsontwerp' worden aangeduid. Valt er over die identieke 'referent' dan echter niet méér te zeggen? Vanuit deze vraagstelling bezien is allereerst het volgende citaat van belang:

> "Aus der Sicht der funktionellen Anatomie unterscheidet Rohen (...) fünf sensomotorische Funktionskreise (Regelkreise), die für die Realisierung sensomotorischer Fertigkeiten und Handlungen notwendig sind (...). Die Entscheidungsprozesse zur Auslösung einer sensomotorischen Sequenz sind im fünften Systembereich, im pyramidalen System, zu suchen, die gelernten Sequenzkomplexe und Fertigkeiten bzw. Handlungen im vierten Systembereich, im extrapyramidalen System. Während so die <u>strukturellen</u> Anteile des Verhaltens

> von der Groszhirnrinde ausgehen, werden die adaptiven Anteile des Verhaltens vom Stammhirn und den darunterliegenden Funktionskreisen reguliert. ... Im kortikalen Zentrum wird der Bewegungsentwurf gebildet. Als Führungsgrösze gibt er Sollwerte an das subkortikale Zentrum und das Rückenmark ab" ([2]1973 (a), 196/197).

Ungerer, zo zagen we eerder, is van mening dat een bewegingsontwerp tot stand komt op basis van "Selbstprogrammierung". "Der selbstprogrammierte Bewegungsentwurf zeichnet sich ... durch Entscheidungs-, Zuordnungs- und systemimmanente Vollzugsleistungen aus" ([2]1973 (a), 187). Zoëven lazen we dat deze 'zelfprogrammering' van het bewegingsontwerp haar beslag krijgt "im kortikalen Zentrum" en dus in een bepaald deel van het centrale zenuwstelsel lokaliseerbaar wordt geacht. Betekent dit nu dat het bewegingsontwerp, alsmede de diverse processen die bij de vorming ervan een rol spelen, met neurofysiologische processen in het centrale zenuwstelsel geïdentificeerd kunnen worden, zodat de identieke 'referent', waarvan zopas sprake was, uiteindelijk als 'fysisch' moet worden aangemerkt? Een dergelijke konklusie dringt zich zeker op. De zojuist geciteerde passage opende evenwel met de woorden "aus der Sicht der funktionellen Anatomie", hetgeen - in principe - ook voor een andere optiek ruimte kan laten. Wanneer we ons uitsluitend op het betreffende citaat zouden baseren, dan zou de zojuist gesuggereerde identifikatie als voorbarig kunnen worden aangemerkt. Dat wordt echter anders als Ungerer enige pagina's later tot meer verstrekkende konklusies komt. De relativerende aanduiding "aus der Sicht der funktionellen Anatomie" treft men dan niet meer aan en in resumerende zin heet het nu:

> "Wir betonten ..., dasz die Lernprozesse, also die Strukturentscheidungen, im kortikalen Bereich, die adaptiven Prozesse, also z.B. die Kraft- und Geschwindigkeitsregelung, im subkortikalen Bereich ablaufen. ... Während im kortikalen Bereich die einzelnen Sequenzen oder Sequenzkomplexe miteinander verknüpft werden und so den Bewegungsentwurf, die Führungsgrösze, bilden, erfolgt die umweltspezifische Anpassung der Verhaltensstrukturen durch Prozesse des subkortikalen Bereichs. ... Durch die wiederholte Ausführung der Sequenzverknüpfungen wird der kortikale Bereich immer mehr entlastet, die subkortikalen Regelkreise übernehmen die Sequenzrealisierung (...). Durch solche Verlagerungen der Ausführungskontrolle auf untere sensomotorische Funktionskreise wird das

> Bewusztsein und das pyramidale System von der Kraft- und Geschwindigkeitsregelung freigehalten. Die höheren Zentren werden so für Strukturentscheidungen während des sensomotorischen Lernens bereitgehalten" (^{2}1973 (a), 211/212).

De zelfprogrammerende processen, die bij de vorming van een bewegingsontwerp een rol spelen, en de "Strukturentscheidungen", dankzij welke zo'n ontwerp in een motorische 'output' wordt omgezet, blijken in deze passage onomwonden geïdentificeerd te worden met processen in bepaalde delen van het centrale zenuwstelsel. En ook de term 'bewustzijn' blijkt uiteindelijk te verwijzen naar een "Areal", dat zich in 'hogere corticale centra' laat lokaliseren.

Al met al komt het mij voor dat de identieke 'referent', waarnaar de aanvankelijk als 'neutraal' gepresenteerde term 'bewegingsontwerp' in laatste instantie verwijst, door Ungerer in 'fysische' zin geïnterpreteerd wordt. Zijn verzet tegen het dualisme mondt feitelijk uit in een acceptatie van die versie van de psycho-fysische identiteitstheorie, volgens welke het psychologische begrippenapparaat uiteindelijk transformeerbaar wordt geacht in een neurofysiologische terminologie. Deze "materialist version of the Identity Theory" (Borst 1970, 20), die men, in navolging van Campbell (1971, 86), ook als "Central-State Materialism" zou kunnen aanduiden, kenmerkt zich door een identifikatie van 'mind' en 'brain', alsmede door de aanname "that behavior can be completely explained in terms of events in the central nervous system" (Campbell, p. 87).

De gedragsverklarende rol, die door Ungerer aan corticale en subcorticale centra in het centrale zenuwstelsel wordt toegekend, manifesteert zich terminologisch in begrippen als 'zelfprogrammering', 'zelfsturing' en 'zelfregulering'. Het 'zelf', dat een bewegingsontwerp programmeert, informatie verwerkt, selekteert, kiest, stuurt, regelt en beslist, is in dit geval geen 'metafysische' entiteit, maar valt samen met een lokaliseerbaar deel van het substantiële lichaam, waarover het contrôle uitoefent en waaraan het leiding geeft. Dat Ungerer in dat verband geen reden ziet om de - niet-cybernetische - term 'zelf' te laten vallen, kan gemakkelijk aanleiding geven tot misverstanden en getuigt van een antropomorfe beschouwing van het centrale zenuwstelsel, welke zich moeilijk lijkt te verdragen met het computeromorfe begripssysteem, met behulp waarvan hij over het sensomotorische

systeem 'mens' bedoelt te spreken.(192)

Naar de zienswijze van Ungerer zijn, zoals gezegd, "Selbststeuerung und damit Selbstbestimmung wesentliche Voraussetzungen menschlichen Verhaltens ..., ohne die Lernen nicht behandelt werden sollte". Ter afsluiting van deze paragraaf zal ik, zoals aangekondigd, bij het begrip 'Selbstbestimmung' nog nader stilstaan. Hoe verhoudt zich dit begrip tot het lichaams- en bewegingsbeeld, dat we in het voorgaande op het spoor kwamen?
Met "Selbstbestimmung" doelt Ungerer niet op een mechanisme, dat een direkte rol speelt bij het leren van sensomotorische "Fertigkeiten" en "Handlungen" als zodanig, maar op de vrijheid van het lerende systeem om eigen leerdoelen te kiezen.

> "Die Eigenentscheidung des Adressaten ist der Mechanismus für die Bestimmung der Lernziele" (1973 (b), 101).

Dit mechanisme treedt in werking voordat een leerproces in gang wordt gezet. Gezien deze opvatting en het grote belang dat Ungerer aan "Selbstbestimmung" ("Eigenentscheidung") hecht, mondt zijn theorie als vanzelf uit in een bespreking van "Curriculare Aspekte der Sensomotorik" (^{2}1973 (a), 229 e.v.).(193) In dat verband merkt hij op:

> "Bemerkenswert ist ..., dasz die Selbstbestimmung in der Curriculumdiskussion kaum beachtet wird. Meistens wird sie noch zusätzlich an der falschen Stelle eingeholt. So werden die Lernziele durch die Curriculumkonstrukteure gesetzt, gleichzeitig wird dazu der selbstgewählte Lernweg zu den Zielen empfohlen. Das heiszt doch: Durch Fremdentscheidung werden dem Lernenden Ziele auferlegt, den Weg zu den Zielen darf er aber selbst suchen. Ein derartiges Curriculum-Modell ist in zweifacher Hinsicht menschenunwürdig. Einmal musz der Lernende die ihm vorgesetzten Lernziele akzeptieren, zusätzlich kann er dann noch seinen Lernprozesz selbst organisieren" (^{2}1973 (a), 232).

Het gangbare curriculum-model kenmerkt zich dus, volgens Ungerer, door een autoritaire "Lernzielsetzung", terwijl de leerling tijdens het leerproces - onder het mom van 'zelfontdekking' - aan zijn lot wordt overgelaten. Dit laatste wordt dan verwarrenderwijs "als demokratisch bezeichnet". Op deze wijze wordt z.i. "die Freiheit des Menschen an der falschen Stelle verteidigt" en wordt de "Selbstbestimmung miszachtet" (p. 233). Zelf pleit Ungerer vervolgens voor een omkering van dit curriculum-model.

> "Soll aber Selbstbestimmung in einem Bildungssystem gepflegt werden, dann geht es doch um folgendes:

> Durch Selbstbestimmung werden die Lernziele festgelegt. Danach hat ein Lernprozesz zu erfolgen, der nach den neuesten Erkenntnissen der Lerntheorien ausgerichtet ist. ... Hat sich der Lernende auf ein Lernziel durch Selbstbestimmung festgelegt, spricht nichts gegen eine optimale Organisation des Lernprozesses. Der Lehrende hat dazu die notwendigen Sachkenntnisse und Medien bereitzustellen" (p. 233).

Ungerer bepleit derhalve een vrije keuze van leerlingen als het gaat om de vraag 'wat' ze willen leren. Nadat die keuze gemaakt is houdt de zelfbepaling op en zijn er geen steekhoudende argumenten aan te voeren om het leerproces anders dan "nach den neuesten Erkenntnissen der Lerntheorien" in te richten.

> "Die Lernziele werden von den Lernenden bestimmt, die Wege dahin sollen geplant und optimal sein" (1973 (b), 108).(194)

Wat moeten we ons nu precies bij die 'vrije keuze' van leerdoelen voorstellen? Hoe ver reikt de 'vrijheid', die Ungerer aan leerlingen toekent en hoe verhoudt deze zich tot het bewegingsbeeld, dat we in zijn theorie konden herkennen?
Met het oog op de ontwikkeling van een 'Sportcurriculum' meent Ungerer een viertal "Themenkreise" (1973 (b), 105) te kunnen onderscheiden, waarbinnen zich - in principe - leerdoelen laten formuleren. Om de zojuist gestelde vragen te kunnen beantwoorden is het nodig deze "Themenkreise" eerst te noemen. Het betreft:

> "a) Der psychosomatische Themenkreis:
> Innerhalb dieses Themenkreises wird vorwiegend nach psychischen Korrelaten des sportlichen Tuns gefragt. Persönlichkeitsdynamische Merkmale (z.B. Selbstbewusztsein) sowie anthropologische Gehalte (z.B. Wohlbefinden) stehen im Vordergrund. Es handelt sich hierbei um Folgeprozesse des Verhaltens im Bereiche des Sports. Der Sport dient als Medium.
> b) Der medizinische Themenkreis:
> Gesunde Haltung und Leistungsförderung wird in diesem Bereich erwähnt. Der Sport ist dazu das notwendige Mittel.
> c) Der energetische Themenkreis:
> Hier handelt es sich vorwiegend um die trainingseffektiven Eigenschaften wie z.B. Kraft, Schnelligkeit und Ausdauer, die, dosiert durch sportliche Aktivität, entwickelt werden sollen.
> d) Der fertigkeitsorientierte Themenkreis:
> Dieser Bereich umfaszt das spezifische fertigkeits- und handlungsorientierte Verhalten im Sport" (p. 105).

Leerdoelen nu, die onder a) t/m. c) geordend kunnen worden, zijn alle te karakteriseren als "Folgeziele", als mogelijke 'effekten' van sportbeoefening.

> "Ohne das sportliche Tun, d.h. ohne die sensomotorischen Fertigkeiten (im weiteren Sinne die sensomotorischen Handlungen), wären sie nicht zu verwirklichen.(195) Die Fertigkeit hat für sie Instrumentenfunktion. Gesundheit, Kraft und Wohlbefinden sind z.B. nicht lernbar, gelernt werden können Fertigkeiten und Handlungen, also ein bestimmter Verhaltensstil" (p. 105/106).

Ungerer is bijzonder skeptisch ten aanzien van het - binnen een 'Sportcurriculum' - formuleren en realiseren van leerdoelen binnen genoemde drie "Themenkreise". Als "Folgeziele" dreigen dergelijke leerdoelen zich steeds "von der konkreten Situation (zu) entfernen". Met het oog op de ontwikkeling van een adekwaat 'Sportcurriculum' worden ze al gauw veel te 'algemeen' en 'nietszeggend'. Dan ook lenen ze zich niet voor de ontwikkeling van "Alternativcurricula", hetgeen juist vanwege de beoogde "Selbstbestimmung" van het grootste belang wordt geacht.

> "Damit ist aber die Entscheidungsfähigkeit des Adressaten von vornherein nicht angesprochen. Die Alternativen 'Gesundheit-Krankheit, Wohlbefinden-Miszbefinden, Kraft-Schwäche' usw. sind als Entscheidungsspektren für den Adressaten geradezu Unsinn. Auch Skalierungen helfen hier kaum weiter. ... Die Forderung, der Sport solle zum Beispiel Wohlbefinden und Gesundheit vermitteln, sagt überhaupt nichts. Diese Forderung liesze sich ohne weiteres auch über Drogen bzw. Medikamente erreichen" (p. 106/107).

Uiteindelijk blijkt Ungerers konklusie deze te zijn, dat "Selbstbestimmung" van leerdoelen slechts dan geen holle frase blijft, indien het doelen betreft binnen de "fertigkeitsorientierte Themenkreis".

> "Die sensomotorische Fertigkeit ist von unserem Standort aus gesehen das spezifische Lernziel im Bereich des Sports" (p. 108).

Een dergelijk leerdoel leent zich, gezien de besproken sequentiële opbouw van sensomotorische 'Fertigkeiten', bij uitstek voor de ontwikkeling van "Alternativcurricula" en kan dientengevolge optimaal appelleren aan de keuzevrijheid van leerlingen.
Zo zien we dat het begrip "Selbstbestimmung" bij Ungerer een betekenis krijgt, die slechts binnen het kader van zijn sensomotorische theorie begrepen kan worden. Het begrip dient allerminst "mit dem traditionellen Begriff der Mündigkeit verwechselt (zu) werden" (1973 (b), 102) en ook moet men het niet associëren met zoiets als "Emanzipation" (p. 105). "Selbstbestimmung" heeft bij Ungerer uitsluitend betrekking op een keuzemogelijkheid uit "sensomotorische Verhaltensziele", d.w.z. "sensomotorische Fertigkeiten und sensomotorische Handlungen" (^{2}1973 (a), 233).

Van belang is nu om in te zien dat deze beperkte opvatting nauw samenhangt met het bewegingsbeeld, dat we bij Ungerer konden herkennen. Zodra leerlingen een keuze hebben gemaakt voor het leren van een bepaalde "sensomotorische Fertigkeit", is er, zoals gezegd, geen enkele reden om het leerproces anders dan "nach den neuesten Erkenntnissen der Lerntheorien" in te richten. Dit laatste nu blijkt bij Ungerer feitelijk uit te monden in een pleidooi voor 'geprogrammeerde instruktie', waarbij "sensomotorische Fertigkeiten" - of "sensomotorische Handlungen" - stapsgewijs en met behulp van audiovisuele middelen, uit een "Sequenzalphabet" worden opgebouwd. Deze leerweg vindt haar mogelijkheidsvoorwaarde in de besproken sequentie-theorie, waarin bewegen wordt opgevat als verandering van plaats van delen van het substantiële lichaam. Het is een leerweg, die de ontwikkeling van "Alternativcurricula" mogelijk maakt, wat op zichzelf weer een voorwaarde is om aan "Eigenentscheidung" te kunnen appelleren. Volgens Ungerer kan van "Eigenentscheidung" ("Selbstbestimmung") namelijk pas sprake zijn indien uit "Fertigkeiten" en "Handlungen" gekozen kan worden, waarvan "alle lerneffektiven Merkmale ... bekannt sind" (^{2}1973 (a), 218) en die bij gevolg in een computerprogramma getransformeerd kunnen worden.(196)

> "Ohne objektive Darstellung der Lernziele ist eine Eigenentscheidung des Adressaten nicht möglich. ... Bekanntlich wird durch die Programmierte Instruktion versucht, die Lernziele objektiviert anzubieten. Das ist eine wesentliche Voraussetzung für die Bestimmung der Lernziele durch den Adressaten" (1973 (b), 114).

Het is dan ook begrijpelijk dat Ungerer "eine umfassende (totale) Information" onontbeerlijk acht, voordat de leerling "sich selbständig entscheiden kann" (^{2}1973 (a), 231).

> "Der aktuelle Informationsstand des Lernenden ist für die Entscheidungsfähigkeit ausschlaggebend. Das bedeutet, dasz der Selbstbestimmungsraum im Laufe der kindlichen und jugendlichen Entwicklung allmählig erweitert werden musz. Auch Kinder sind zur Selbstbestimmung fähig, sie haben nur einen noch schmalen Entscheidungsraum" (p. 231).

"Selbstbestimmung" wordt dus door Ungerer weliswaar beperkt tot een keuze uit "sensomotorische Verhaltensziele", een keuze, die aan het eigenlijke leerproces vooraf gaat, tegelijk blijkt de "Selbstbestimmungsraum" niet onafhankelijk te zijn van de leerweg, die, na een doel-keuze, bewandeld moet worden. Wil de "Auswahl und

Zusammenstellung der einzelnen Lernschritte" volgens 'rationele' kriteria ([2]1973 (a), 219) verlopen, dan is een 'objektivering' vereist, welke uitsluitend middels geprogrammeerde instruktie gerealiseerd kan worden. En het is alleen via een dergelijke leerweg dat de 'komplexiteit' van het sensomotorische systeem en daarmee zijn "Entscheidungsfähigkeit" kan toenemen.
Op die wijze wordt echter indirekt de 'vrije' keuze van leerdoelen afhankelijk gemaakt van de stand van de technologische 'middelen'-ontwikkeling en ingeperkt door het bewegingsbeeld, dat aan die ontwikkeling ten grondslag ligt. "Selbstbestimmung" kan zich dan enkel nog afspelen binnen een "Entscheidungsraum", waarvan de grenzen - en daarbinnen de 'alternatieven' - door cybernetische leertheoretici bepaald zijn. Keuzes, die buiten dat kader vallen, zijn 'irrationeel', want onttrokken aan het vizier van de cybernetische rationaliteit. Buytendijk (1965, 244) schrijft:

> "Wat buiten de cybernetische theorie valt is de werkzaamheid van het mogelijke en het waarschijnlijke, die echter subjectief werkelijkheden zijn. Daarom is bij geen enkel gedrag het programma bepaald. De ontwikkeling van dit programma gedurende de uitvoering wordt beheerst door de fungerende intentionaliteit, die in elke fase een verhouding tot het actuele betrekt op het toekomstig mogelijke en waarschijnlijke in verband met de betekenisstructuur van wat reeds geschied is. ... De subjectieve zelfregulatie kan niet anders gedacht worden dan als een genese, die niet van kwantitatief uitdrukbare 'informaties' ('instructies') uitgaat, maar van intentionele akten, thematische en thetische ordeningen. Deze ordeningen zijn implicatieve relaties van zinsstructuren".

In de 'Theorie der Sensomotorik' van Ungerer, zo zou men - resumerend - kunnen zeggen, worden "implicatieve relaties van zinsstructuren" getransformeerd tot "Verknüpfungen" van sensomotorische sequenties. Het substantiële lichaamsbeeld, dat aan deze bewegingstheorie ten grondslag ligt, blijkt in dit geval verbonden te zijn met een materialistisch mensbeeld. De benadrukte "Selbstbestimmung" van het lerende systeem wordt beperkt tot een 'keuzevrijheid' uit voorgeprogrammeerde alternatieven, welke door cybernetische leertheoretici op eenduidige wijze worden geobjektiveerd en vastgelegd.

7.4. 'Antropologisch georiënteerde bewegingskunde' (Rijsdorp).

> "Zoals men de mens ziet, ziet men de beweging".
>
> "... fundamenteel zou ik de mens willen karakteriseren als een homo se movens, een zich bewegende mens". (Rijsdorp 1971, 107 resp. 37).

Met de - door hem geïntroduceerde - term 'gymnologie' bedoelt Rijsdorp, zo zagen we reeds in het eerste hoofdstuk, de wetenschap aan te duiden, die zich bezighoudt met "de motorische actie in het kader van opvoeding en vorming".(197)

> "Het genoemde kader geeft aan, dat het om de menselijke motorische actie gaat, om het menselijke zich-bewegen. Daarbij duidt het woord actie erop, dat de beweging niet wordt genomen in de zin van een louter proces, maar van een gedrag, dat uitgaat van een subject" (1971, 8).

Volgens Rijsdorp staat "achter alle gymnologie ... een beschouwing omtrent de mens" (1971, 66), en dat geldt onverminderd ook voor dat deelgebied, dat hij 'gymnologische bewegingsleer' noemt. Z.i. is het menselijk bewegen niet "een louter proces", niet primair een "kwestie van buigen en strekken" (1971, 115), ook al beseft hij dat zo'n "mechanische bewegingsopvatting" (1971, 107) zeker mogelijk en soms ook gerechtvaardigd is. Beweging kan binnen die opvatting echter uitsluitend als "een verandering van plaats" (1981, 324) in het vizier komen.(198) Een dergelijke optiek ziet hij - in het voetspoor van Buytendijk - als het resultaat van een vergaande "abstractie", die weliswaar "geoorloofd" is, "als men zijn uitgangspunt maar niet vergeet" (1981, 324).
In kontrast met een "mechanische bewegingsopvatting" bepleit Rijsdorp zelf - wat hij noemt - een "anthropologische" zienswijze.(199)

> "Een anthropologische benadering van het zich bewegen vormt, naar ik meen, een rechtstreekse bijdrage tot de fundering en doordenking van een sociale planwetenschap als de gymnologie, of (zo men wil) de wetenschap van de lichamelijke opvoeding" (1981, 324).

De argumentatie voor de wenselijkheid van een "anthropologische benadering van het zich bewegen" ontleent Rijsdorp dus aan de veronderstelde "rechtstreekse bijdrage tot de fundering en doordenking van ... de gymnologie". Die bijdrage mag men daarom verwachten "omdat in een anthropologische bewegingskunde niet de beweging centraal staat als de fysische verandering van plaats,

maar de mens die zich beweegt: de homo se movens" (1981, 329). Een gymnologische interesse-focus kan volgens Rijsdorp geen genoegen nemen "met de bestudering van de beweging sec, van de beweging als verplaatsing van lichaamsdelen ten opzichte van elkaar, als verplaatsing van het lichaam in een fysisch opgevatte ruimte" (1971, 9), maar vraagt om een opvatting van het menselijk bewegen "als actie, als handeling, of liever: als gedrag van de mens" (1971, 8), d.i. als "gedragsbeweging" (p. 9). Rijsdorps 'antropologische bewegingskunde' centreert zich geheel rond zijn theorie over de 'gedragsbeweging' en in het navolgende zal ik mij daarom hoofdzakelijk beperken tot een kritische analyse van deze theorie.(200) Omdat mijn aandacht met name uitgaat naar het lichaamsbeeld, dat aan die theorie ten grondslag ligt, zal ik echter eerst wat nader stilstaan bij Rijsdorps opvatting over het menselijk lichaam. In verband daarmee zullen tevens enkele andere antropologische basisnoties ter sprake komen.

"Lichamelijke opvoeding", zo stelt Rijsdorp, "is geen opvoeding van het lichaam. ... Lichamelijke opvoeding is een aspect van de totale opvoeding, en heeft als zodanig altijd met de integrale mens te maken" (1971, 34).
Uit deze woorden valt op te maken dat "lichaam" en "integrale mens" niet met elkaar geïdentificeerd mogen worden. "Integrale mens" bedoelt - blijkbaar - iets tot uitdrukking te brengen, dat met de term "lichaam" nog niet is aangeduid. Waarin is het verschil gelegen? Zouden we hier misschien moeten denken aan een verschil in additieve zin, zodat "integrale mens" hetzelfde betekent als 'lichaam + nog iets'? Allerminst! Een dergelijke additie is ongetwijfeld het laatste wat Rijsdorp zou willen . Hij is zich zeer wel bewust van de dualistische voetangels en klemmen, waaraan hij zich in dat geval zou bezeren. Van belang is met name ook dat hij de meerzinnigheid van het menselijk lichaam terdege beseft, getuige o.a. de volgende formuleringen:

> "..., de lichamelijkheid is een zijnswijze van de mens: de mens is zijn levende lichaam. De lichamelijkheid is niet alleen onafscheidelijk, maar de mens existeert als levend lichaam.(201)
> Hij héeft zijn lichaam ook. Hij beschikt er over als over een instrument met kwaliteiten en tekorten. Hij kan het hanteren. Hij kan het ook repareren: door oefeningen, door wijziging van levensgewoonten, en door medische

> ingrepen. Maar hij beschikt nooit over zijn lichaam, zoals hij over een ander willekeurig instrument beschikt. Want hij is het lichaam, dat hij heeft. Het hebben is de keerzijde van het zijn. De mens existeert niet zonder lichaam. De situatie waarin de mens verkeert, is bepaald van zijn lichamelijkheid uit. Maar tegelijkertijd ervaart hij zijn lichaam slechts in en door de situatie waarin hij verkeert. Hij existeert namelijk nooit als op-zichzelf-zijnde, maar is altijd op een of andere wijze verbonden met zijn wereld, d.w.z. in engagement en in communicatie met de wereld rondom en in hem" (1971, 35).(202)

In termen van de door mij voorgestelde typologie kan men in deze passage zeker een pleidooi voor een relationeel lichaamsbeeld herkennen. Dat de mens "als levend lichaam" existeert houdt voor Rijsdorp onmiddellijk in dat hij niet vanuit het substantiële denken - "nooit als op-zichzelf-zijnde" - begrepen kan worden. "Als levend lichaam" is de mens "altijd op een of andere wijze verbonden met zijn wereld".(203) Weliswaar kan de mens zijn lichaam ook in substantiële zin - bijvoorbeeld als instrument - ervaren, "maar hij beschikt nooit over zijn lichaam, zoals hij over een ander willekeurig instrument beschikt".

Als we Rijsdorps relationele interpretatie van het menselijk lichaam nu wat nader bezien dan blijkt hij niet zover te gaan, dat hij 'mens-zijn' en 'lichaam-zijn' met elkaar identificeert. De mens "is" weliswaar "zijn levende lichaam", maar tegelijk heet het toch ook: "De lichamelijkheid is een zijnswijze van de mens" (Onderstreping door mij. J.T.), waaraan onmiddellijk wordt toegevoegd:"Niet de eigenlijke mens. Evenmin een te verwaarlozen kwantiteit, waarbij de eigenlijke mens spiritueel zou zijn of een vat vol bewustzijn" (p. 35). De lichamelijkheid is dus voor Rijsdorp een zijnswijze van de mens, maar bepaald niet "de eigenlijke mens". Omdat die "eigenlijke mens" niet "spiritueel" en ook geen "vat vol bewustzijn" is, rijst als vanzelf de vraag wat die "eigenlijke mens" dan wél is, een vraag, die des te klemmender wordt zodra we een aantal pagina's later lezen:"De niet-lichamelijke mens existeert niet" (p. 69). Hoe moeten we deze uitspraak begrijpen? Wat bedoelt Rijsdorp als hij stelt dat de mens steeds lichamelijk existeert, maar dat die lichamelijke existentie "de eigenlijke mens" tegelijk niet typeren kan?

Als de lichamelijkheid voor Rijsdorp niet de, maar een 'zijnswijze' van de mens is, dan mogen we aannemen dat hij ook nog andere 'zijnswijzen' zal onderscheiden. Die aanname blijkt gegrond zodra we lezen "dat de

mens ... essentieel gekenmerkt wordt door zijn zelfbewustzijn" (1971, 37).

> "De persoon gaat het dierlijke subject essentieel te boven in zijn zelfbewustzijn. Hij heeft weet van wat hij doet en niet doet, heeft 'kijk' op het eigen doen en laten. De mens kan zichzelf, zijn relaties en zijn gedrag beschouwen, beoordelen, waarderen of verwerpen. Hij kan overwegen, en kiezen om iets niet of wel te doen, om iets zo of anders te doen.
> Dat neemt niet weg dat hij eerst door zijn lichaam op de wereld georiënteerd is. De niet-lichamelijke mens existeert niet. ... Zelfbewustzijn en lichamelijkheid zijn aspecten van het mens-zijn. Geen afzonderlijkheden, geen min of meer op elkander aangewezen en afgestemde zelfstandigheden, maar onderscheidingen aan het ene en ondeelbare wezen: mens.
> De mens is levend lichaam, en daarin gebonden, maar stijgt boven de vegetatieve en animale kringprocessen uit door de vrijheid waartoe de geest hem roept. Daardoor kan hij ook verbinding zoeken met de grond van zijn leven (religare = verbinden) en zich richten op de zin van zijn bestaan" (1971, 69).

De antropologische basisnoties, die Rijsdorp in deze passage ter sprake brengt, zijn van cruciaal belang voor een adekwaat begrip van zijn lichaamsbeeld en - zoals we straks zullen zien - zijn karakterisering van de 'gedragsbeweging'. Wat dat lichaamsbeeld betreft: Rijsdorp blijkt de mens op te vatten als 'één-en-ondeelbaar wezen'[204], waaraan 'zelfbewustzijn' en 'lichamelijkheid' - als 'aspecten' - te onderscheiden zijn. In deze 'dubbel-aspect-theorie'[205] worden 'zelfbewustzijn' en 'lichamelijkheid' gezien als twee zijden van één medaille (= de mens). Zonder als "afzonderlijkheden" te kunnen bestaan typeren die 'aspecten' tegengestelde zijden van het mens-zijn. 'Lichamelijkheid' duidt daarbij op dat 'aspect' van de mens, dat hem "op de wereld georiënteerd" doet zijn, waaruit zijn 'gebondenheid' blijkt. 'Zelfbewustzijn' daarentegen is het 'aspect', dat geassociëerd wordt met 'afstand-nemen', waaruit de menselijke 'vrijheid' spreekt. Dankzij die 'vrijheid' kan de mens boven "de vegetatieve en animale kringprocessen", d.i. zijn lichamelijke 'gebondenheid' uitstijgen.
Evenals 'zelfbewustzijn' en 'lichamelijkheid' vormen voor Rijsdorp 'vrijheid' en 'gebondenheid' "de keerzijden van één medaille" (1971, 37) en het is dus geenszins het geval dat hij een polariteit zou onderschrijven, waarbij - zoals in het traditionele dualisme - 'vrijheid' aan een 'geestelijke' en 'gebondenheid' aan een 'lichamelijke' substantie gekoppeld worden. Desalniettemin valt moeilijk aan de indruk te ontkomen dat hij zich aan het denkstramien van deze - in

het derde hoofdstuk besproken - Grieks-Westerse erfenis nog niet geheel heeft kunnen ontworstelen. Het substantiële denken, zo zou men kunnen zeggen, wordt door Rijsdorp getransformeerd in een 'denken-in-aspecten', waarbinnen traditionele 'scheidingen' tot 'onderscheidingen' worden omgevormd. De associaties, die met die 'scheidingen' verbonden waren, worden op deze wijze weliswaar tot 'zijden van één medaille' gerelativeerd, maar daarmee nog geenszins opgeheven. Het menselijk lichaam blijft bij Rijsdorp, zij het thans als 'aspect' van de 'totale mens', 'monddood' en verstoken van de 'mogelijkheid-tot-spreken', waarop ik in het derde hoofdstuk doelde. Het 'aspect' van de lichamelijkheid karakteriseert - nog steeds - de gebonden, duistere en dierlijke kanten van het menselijk bestaan. De "eigenlijke mens", d.i. - bij Rijsdorp - wat de mens van het dierlijk subjekt onderscheidt, zoekt men tevergeefs in diens lichamelijke zijnswijze. Alleen het 'aspect' van het 'zelfbewustzijn'[206], dat verwijst naar "zijn vrijheid van keuze" (1971, 36), kan die "eigenlijke mens" adekwaat typeren. Naar zijn onvrije, d.i. lichamelijke kant[207] is de mens een "levend lichaam" en komt hij met het dier overeen. Wat de mens van een dierlijk subjekt onderscheidt[208], kan in de specifieke geaardheid van zijn lichamelijke zijnswijze niet gevonden worden. Om dat onderscheid te kunnen verwoorden acht Rijsdorp het noodzakelijk een bijzonder - andersoortig - 'aspect' ('zelfbewustzijn') te postuleren, dat als een soort 'heldere' voorzijde van de medaille 'mens' tegen diens 'duistere' achterzijde ('lichamelijkheid') kan oplichten.
En zo herkennen we bij Rijsdorp een lichaamsbeeld, dat in die zin 'beperkt' is, dat de traditionele monddoodverklaring van het menselijk lichaam er nog duidelijk in doorklinkt. Vanwege die beperkte optiek is het goed te begrijpen dat hij 'lichamelijke opvoeding' niet als "opvoeding van het lichaam" wenst aan te merken. Die afwijzing vindt haar mogelijkheidsvoorwaarde in het lichaamsbeeld, waarvan hij blijkt uit te gaan. Door de relationaliteit van het menselijk lichaam te beperken tot een dierlijk nivo ziet hij zichzelf a.h.w. gedwongen een 'zelfbewustzijn' te postuleren, dat vervolgens niet zelf als een kwaliteit van de menselijke lichamelijkheid in het vizier kan komen. Om dualistisch vaarwater te omzeilen kiest Rijsdorp, zoals we zagen, voor een 'dubbel-aspect-theorie', waarbinnen 'lichamelijkheid' en

'zelfbewustzijn' worden opgevat als 'aspecten' van één onderliggende kategorie, te weten "het ene en ondeelbare wezen: mens". Van die 'mens' nu, die, "als zelfbewust subject", ook "persoon" (1971, 114) genoemd kan worden, zegt Rijsdorp dat het "in-de-wereld-zijn" zijn "ontologische conditie" (1971, 69) is.

> "Het in-de-wereld-zijn is voor hem een existentiaal, ..., een wezenstrek van zijn bestaan. Hij behoort tot de wereld, maakt er deel van uit, ís (een stukje) wereld. Maar tegelijkertijd treft hij de wereld met haar objectieve kwaliteiten aan in een subjectieve relatie tot die wereld. Hij verandert de wereld ook door de wijze waarop hij in, en ten opzichte van de wereld handelt. Bovendien interpreteert hij haar en geeft er zijn eigen betekenis aan. Daarom is de wereld voor hem ook alleen maar kenbaar als zijn wereld, zijn belevingswereld. De wereld maakt de mens tot wat hij is, en tegelijkertijd maakt (vermaakt) de mens zijn wereld. De mens existeert in relatie tot zijn wereld. Het zo-zijn van de mens hangt altijd samen met zijn relatiepatroon, met zijn situatie. Er is een wezenlijke <u>coherentie</u> (samenhang) van mens en situatie. De mens is altijd individu-in-relatie. Daarom kan de gedragsbeweging dan ook gekarakteriseerd worden als 'relatie-wijziging van de mens tot zijn wereld'" (1971, 70).

Uit de aan het slot van deze passage getrokken konklusie blijkt dat Rijsdorp zijn opvatting over de 'gedragsbeweging' direkt aan zijn mensbeschouwing ontleent. Zijn "anthropologisch georiënteerde bewegingskunde" is zo nauw met zijn beschouwingen van meer algemeen-antropologische aard verweven, dat een afzonderlijke bespreking van beide niet mogelijk is. Wanneer de 'gedragsbeweging' wordt gekarakteriseerd als 'relatie-wijziging van de mens tot zijn wereld' <u>omdat</u> de mens altijd 'individu-in-relatie' is, dan zal een bezinning op laatstgenoemde "ontologische conditie" onmiddellijk ook inzichten opleveren, die voor het begrijpen van de 'gedragsbeweging' van belang zijn. Om tot dat begrip te komen, in het bijzonder ook voor wat betreft de konstituerende rol van de aspecten 'zelfbewustzijn' en 'lichamelijkheid', zal ik daarom nu wat nader stilstaan bij Rijsdorps visie op "de betrekking tussen individu en situatie" (1971, 71). Hij schrijft dienaangaande:

> "Ik zou de betrekking tussen individu en situatie niet willen kwalificeren als die van een correlatief verband. De wederzijdse beïnvloeding die de correlatie aangeeft, veronderstelt teveel 'zelfstandigheid' van de correlerende krachten ten opzichte van elkaar, om de existentiële verbondenheid van individu en situatie goed weer te geven" (1971, 71).

Om tot een meer geschikte typering van deze "existentiële verbondenheid van individu en situatie" te kunnen komen, doet Rijsdorp een beroep op het "coherentiebegrip" van Von Weizsäcker, waarmee laatstgenoemde met name "de eenheid van waarnemen en bewegen" (Rijsdorp 1971, 72) heeft willen karakteriseren. Volgens Rijsdorp doelde Von Weizsäcker met dat begrip op een "kringloop van oorzaak en gevolg", een "circulaire causaliteit", waarbij er "geen eerste en laatste", maar slechts "twee onderscheidingspunten in één werkingsveld" (1971, 72) worden aangegeven.
Omdat Von Weizsäcker aan zijn coherentiebegrip echter primair een biologische interpretatie gaf acht Rijsdorp wel een verruiming "in anthropologische zin" (1971, 72) geboden. Hij wil dan ook spreken van een "anthropologische coherentie", om daarmee de bijzondere relatie van mens en wereld - in algemene zin - te kunnen karakteriseren. Zowel de menselijke 'vrijheid' - het aspect van het 'zelfbewustzijn' - als diens 'gebondenheid' - het aspect van de 'lichamelijkheid' - wil Rijsdorp met die "anthropologische coherentie" tot uitdrukking brengen. Vervolgens werkt hij de aard van die coherentie uit door onderscheid te maken tussen een viertal '<u>relatiemodaliteiten</u>'. Daarbij gaat het om "subtiele onderscheidingen", niet om "absoluutheden" (1971, 79).
Omdat deze modaliteiten direkt reperkussies hebben voor Rijsdorps opvatting over de 'gedragsbeweging', geef ik ze hieronder, zoveel mogelijk in zijn eigen woorden, weer. Achtereenvolgens noemt hij:

1. De <u>contactrelatie</u>: het tezamen zijn met de dingen.

   Bij deze modaliteit is er sprake van een "onmiddellijk contact" met 'dingen', een "<u>immanente</u> relatie, waarbij men zich niet afzonderlijk stelt ten opzichte van de wereld, maar er <u>in</u> vertoeft, er <u>bij</u> verwijlt: zonder afstand, zonder tegenoverstelling, zonder hiërarchie, zonder onderscheiding van het zelf en het andere. Er wordt een eenheid ervaren in het tezamen-zijn zonder bewustheid ervan. Zou men zich bijv. bewust worden dat men de gewonnen eenheid zou moeten handhaven of wensen te behouden, dan wijkt de onmiddellijkheid van het contact al terug. Zo kan men spelende met het zand van het zeestrand vertoeven, zowel in de pure raking van zand en lichaam (lichamelijkheidservaring) als in het laten glijden van het zand tussen de tenen door (beweging). Zo kan de hand onbewust strelend vertoeven bij een gaaf stuk hout" (1971, 74/75).

2. De <u>objectrelatie</u>: het tegenover de dingen zijn.

   Kenmerkend voor deze relatiemodaliteit is "het afstand-nemen-tot" (1971, 75). De 'immanentie' van de contactrelatie heeft hier plaats gemaakt voor een <u>intentionele</u> relatie.(209) "Wij kunnen de dingen om ons heen als object ervaren. Wij zijn er niet meer mee tezamen, maar stellen ons er buiten, stellen ons er tegenover op.

Wij ervaren de dingen als weerstand, als obstakel, als instrument; als iets om naar te kijken, om te beschouwen, te rangschikken, te beoordelen; als iets om wat mee te doen, om te beheersen, te veranderen, te verbeteren, te vernietigen. De dingen zijn ons tot middel geworden. Wij richten ons op de dingen om ze ons dienstbaar te maken" (1971, 75).
Kenmerkend voor deze relatiemodaliteit is dat er "maar één actieve en variërende component" is, te weten: de mens. "De relatie hangt in beginsel van de mens af. Ofschoon de dingen wel een meer of minder uitnodigend karakter voor hem hebben, bepaalt toch slechts de mens de relatie. Hij sticht de relatie, of wijst ze af" (1971, 76).

3. De dialoogrelatie: het tegenover de ander zijn.

Hier gaat het om "de verhouding van de ene mens tot de andere" (1971, 76). Hoewel de ene mens voor de ander (soms) ook een objekt kan zijn, doet zich in de verhouding van mens tot mens niettemin "een nieuwe dimensie voor, die we in de relatie tot de dingen nog niet kennen" (p. 76). De 'persoon-objectrelatie' is, zoals zojuist bleek, principiëel een "monoloog" (p. 77), terwijl de 'persoon-persoonrelatie' een "ik-gij-relatie" is, "waarin de dialoog de relatie kenmerkt" (p. 77). Anders ook dan bij een "mens-dier-relatie", die een "relatie op ongelijk niveau" (p. 77) is, is er "op het humane gedragsniveau ... vrijheid van handelen en vrijheid van reageren op basis van keuzevrijheid en finaliteit aanwezig. De mens kan een écht initiatief nemen tot het stichten of wijzigen van een relatie. En de mens kan ook een écht antwoord geven, d.w.z. een antwoord van zich uit; niet als loutere reactie op de tot hem komende prikkels, maar ook op grond van de zelfverwerking der prikkels waaruit de zelfbepaling van het antwoord resulteert" (p. 77). Rijsdorp voegt hieraan nog toe dat uit dit alles voortvloeit "dat de verhouding van de mens tot een ander mens de meest verrassende is van alle relaties, omdat het antwoord nooit voorzien kan worden, zoals in de relatie tot het ding ten volle, en in de relatie tot het dier ten dele" (p. 77).

4. De zelfrelatie: het tegenover zichzelf zijn.

Hier gaat het om "de relatie die de mens kan hebben met zichzelf. De mens kan afstand nemen van eigen doen en laten, van eigen beschouwen en handelen, van eigen wel en wee, van zichzelf. Hij kan als het ware buiten zichzelf treden en naar zichzelf kijken" (1971, 77). Vanwege zijn gymnologische interesse acht Rijsdorp het hierbij "in het bijzonder van betekenis, dat de mens zijn lichaam als object, als instrument, als buitenwereld kan betrachten. Uiteraard nooit op dezelfde wijze als hij een willekeurig voorwerp kan beschouwen. Want het lichaam dat hij in deze verhouding tot object maakt, blijft tegelijkertijd zijn lichaam. In zijn lichamelijkheid immers is het in-de-wereld-zijn van de mens geconcentreerd. Daarin is de mens (ook) altijd lichaam. Maar zijn uitzonderlijke positie ten opzichte van andere zijnden is, dat hij bovendien en tegelijkertijd zich bewust kan zijn van het feit dat hij een lichaam héeft" (p. 78).

Uit deze beschrijvingen blijkt dat de als eerste genoemde 'contactrelatie' zich van de overige drie daarin onderscheidt, dat er geen sprake is van een 'tegenover-stelling'. Het 'onmiddellijke', 'immanente' en 'onbewuste', waardoor de 'contactrelatie' gekenmerkt wordt, maakt

bij de andere relatiemodaliteiten plaats voor een geheel van kenmerken, dat duidelijk verwijst naar het aspect van het 'zelfbewustzijn', waarvan eerder sprake was. In het 'tegenover de dingen zijn' maakt de mens, krachtens de met zijn 'zelfbewustzijn' gegeven vrijheid, de dingen - als 'middel' - dienstbaar aan zijn eigen intenties. De menselijke vrijheid manifesteert zich in dat geval als een 'monoloog'. Op basis van diezelfde vrijheid wordt vervolgens de 'dialoogrelatie' als "de meest verrassende" van alle relaties aangemerkt, "omdat het antwoord nooit voorzien kan worden, zoals in de relatie tot het ding ten volle ...".(210) De "uitzonderlijke positie ten opzichte van andere zijnden" maakt het de mens tenslotte mogelijk zijn eigen lichaam "als object, als instrument, als buitenwereld" te beschouwen.
Al met al blijkt het aspect van het 'zelfbewustzijn', dat de mens van een dierlijk subjekt onderscheidt en hem 'persoon' doet zijn, aan drie van Rijsdorps relatiemodaliteiten ten grondslag te liggen. Het aspect van de 'lichamelijkheid' - geassociëerd met 'onvrijheid' en 'onbewustheid' - fundeert 'het tezamen zijn met de dingen'. Binnen deze 'contactrelatie' is van 'zelfbewustzijn' geen sprake en vanuit het aspect van de 'lichamelijkheid' kan het 'homo se movens' zijn dan ook niet begrepen worden. Dat de mens zich beweegt is manifestatie van het aspect van het 'zelfbewustzijn', zoals we nu wat nader zullen belichten via een analyse van Rijsdorps beschrijving van de 'gedragsbeweging'.

We zagen reeds dat Rijsdorp de 'gedragsbeweging' karakteriseert als "relatie-wijziging van de mens tot zijn wereld". De voorgaande uiteenzettingen maken het thans mogelijk deze relationele typering adekwaat te begrijpen. In zijn nadere bespreking van genoemde 'relatie-wijziging' kan men de vier relatiemodaliteiten, en met name ook de centrale rol van het aspect 'zelfbewustzijn', namelijk duidelijk herkennen. Dit blijkt reeds zodra Rijsdorp opmerkt dat het "wezenlijke van de menselijke beweging" daarin gelegen is, "dat hij zich beweegt, en wel zich intentioneel beweegt. Er is dus sprake van zelfbeweging ..." (1971, 114). "Zich bewegen" impliceert voor Rijsdorp zich intentioneel bewegen, en gezien de betekenis, die hij aan het begrip 'intentioneel' bleek toe te kennen, zal men dat bewegen dus uitsluitend binnen het kader van die relatiemodaliteiten

kunnen aantreffen, die gekenmerkt worden door een 'bewuste', 'tegenoverstellende' betrekking, zijnde die modaliteiten, waarbinnen het aspect van het 'zelfbewustzijn' manifest wordt. Binnen het niet-intentionele kader van een 'contactrelatie', welke enkel verwijst naar het aspect der 'lichamelijkheid', kan - bij gevolg - van "zich bewegen" ("zelfbeweging") geen sprake zijn.

> "In de zelfbeweging van de mens is hij als zelfbewust subject, d.w.z. als persoon, zinvol op zichzelf en op de omringende wereld betrokken. Het adjectief 'omringend' wijst er reeds op, dat de zich bewegende mens het middelpunt van zijn wereld uitmaakt en de bewegingswereld dus een belevingswereld is" (1971, 114).(211)

Als Rijsdorp de 'gedragsbeweging' karakteriseert als "relatie-wijziging van de mens tot zijn wereld", dan doelt hij met 'mens' op 'persoon', zijnde een 'zelfbewust subjekt'. Als "middelpunt van zijn wereld" brengt de persoon - in zijn gedragsbeweging - een relatiewijziging tot stand tussen zichzelf en de 'omringende' wereld, waarbij hij zich zowel van zichzelf als die wereld bewust is. Het is onmiskenbaar niet aan het aspect der 'lichamelijkheid' dat Rijsdorp zijn kriterium ontleent voor de typering van een bepaalde beweging als 'gedragsbeweging'. Zijn "criterium voor de gedragsbeweging" is "dat de persoon zichzelf er in aanwezig acht" (1971, 127), en kortweg kan hij dan ook formuleren:

> "Onder gedragsbeweging versta ik de beweging waarin de persoon zichzelf aanwezig acht" (1971, 123).(212)

Hoezeer Rijsdorps "criterium voor de gedragsbeweging" inderdaad verworteld is in het aspect van het 'zelfbewustzijn'(213) wordt goed duidelijk als hij voorbeelden geeft van bewegingen, die niet als 'gedragsbewegingen' kunnen worden aangemerkt.
Zo is een "passieve beweging", die door een oefentherapeut "aan" een patiënt voltrokken wordt, geen gedragsbeweging (1971, 125). "Voor een passieve beweging, die een ander met bijv. zijn arm verricht, neemt hij geen verantwoording. Op zijn best voor het feit, dat hij de ander toelaat zijn arm te bewegen" (1977, 537). Ook een "reflexbeweging" is voor Rijsdorp "geen menselijke gedragsbeweging, althans de 'zuivere', onvoorwaardelijke reflex, waarbij sprake is van een vastgelegd antwoord op een bepaalde prikkel. Zoals de kniepeesreflex bijv. De reflex is ons zonder meer gegeven, is aangeboren en wordt door ons ervaren als iets

dat gebeurt, niet als iets dat wij doen" (1971, 125).
Wat komplexer ligt het echter bij "verworven reactiebewegingen". Wanneer bij dergelijke bewegingen "de reactieaanpassing ... beneden de bewustzijnsdrempel" (1971, 126) verloopt, dan kan van 'gedragsbewegingen' moeilijk gesproken worden. Zodra de "ervaringsreactie" evenwel voor "subjectieve situatieaanpassing vatbaar is", en er dus "op grond van een cognitief moment" een "keuze" (1971, 126) gedaan kan worden, dan is er weer duidelijk van een 'gedragsbeweging' sprake. Evenzo ligt dat bij de "geautomatiseerde beweging", die "gekenmerkt kan worden als een handeling zonder bewustzijnscontrole" (1971, 126). In dat geval bestaat ook de mogelijkheid dat de beweger "willekeurig uit het geautomatiseerde bewegingspatroon" treedt en "op basis van bewuste overweging en keuze een ander bewegingsverloop" (1971, 126) volgt.

> "Tussen deze ervaringsreacties en geautomatiseerde bewegingen enerzijds en de welbewuste handelingen anderzijds, liggen duizend overgangen en nuances. Maar alle zijn ze tot de gedragsbewegingen te rekenen naar de mate waarin de persoon zichzelf er in aanwezig acht" (1971, 126).

Dat de persoon zichzelf in een beweging aanwezig acht wil voor Rijsdorp, zo blijkt uit het voorgaande, feitelijk zeggen, dat de persoon de beweging bewust kan initiëren en uitvoeren. Alleen in het geval van 'bewustzijnscontrôle' is de beweging niet louter 'lichamelijk', maar kan in die beweging ook het aspect van het 'zelfbewustzijn' manifest worden. Dan ook pas kan de beweger voor zijn beweging verantwoordelijk worden gesteld en staan keuzemogelijkheden voor hem open. Bewegingen, waarin uitsluitend het aspect der 'lichamelijkheid' tot uitdrukking komt, kunnen niet als 'gedragsbewegingen' worden aangemerkt. Het kenmerkende verschil tussen beide typen bewegingen is gelegen in de mate van 'bewustzijnscontrôle', een zienswijze, die in die zin 'subjektivistisch' te noemen is, dat uiteindelijk alleen de persoon zelf uitsluitsel kan geven aangaande de vraag of zijn beweging als een 'gedragsbeweging' kan worden aangemerkt.

Eerder in deze paragraaf konden we konstateren dat Rijsdorp de menselijke lichamelijkheid primair in relationele termen interpreteert. 'Lichamelijkheid' duidt bij hem op dat 'aspect' van de mens, dat die mens op de wereld georiënteerd doet zijn. Wel

bleek vervolgens dat deze relationaliteit tot de sfeer van een niet-bewuste, 'immanente' betrokkenheid op de wereld beperkt werd.
Ook de gedragsbeweging, zo hebben we inmiddels gezien, wenst Rijsdorp relationeel, namelijk als 'relatie-wijziging van de mens tot zijn wereld', te begrijpen. Bij nadere analyse blijkt het hier echter uitsluitend die relatie-wijzigingen te betreffen, waarin de persoon zichzelf aanwezig acht en die - bij gevolg - voor een bewuste regulatie en contrôle vatbaar zijn. Dit laatste, zo zagen we, kan zich voordoen in de vorm van een 'objectrelatie', een 'dialoogrelatie' en een 'zelfrelatie'. Kenmerkend daarbij is steeds dat de relatie een bewust-intentionele, 'tegenoverstellende' gerichtheid vertoont.
De centrale vraag moet nu luiden in hoeverre Rijsdorps relationele karakterisering van de gedragsbeweging reperkussies heeft voor het lichaamsbeeld, dat binnen die karakterisering naar voren kan komen. Omdat de relationaliteit van de menselijke lichamelijkheid voor Rijsdorp van een andere orde blijkt te zijn dan de relationaliteit, die hij aan de gedragsbeweging toekent, gaat het hier feitelijk om de vraag in hoeverre eerstgenoemde relationaliteit zich met de laatste verdraagt.
Indien de mens "in de zelfbeweging ... als zelfbewust subject, d.w.z. als persoon, zinvol op zichzelf - (Onderstreping door mij. J.T.) - en op de omringende wereld betrokken is" (1971, 114), terwijl in de 'zelfrelatie' het eigen lichaam - klaarblijkelijk - "als object, als instrument, als buitenwereld" wordt beschouwd, brengt deze zienswijze dan niet met zich mee dat in Rijsdorps conceptie van de gedragsbeweging enkel nog plaats is voor een substantiële interpretatie van het menselijk lichaam? Is dat niet de logische keerzijde van zijn beperking van de relationaliteit van dat lichaam tot een onbewuste en 'dierlijke' sfeer, waarin zich een gedragsbeweging - per definitie - niet kan voltrekken? In het navolgende zal ik laten zien dat dit inderdaad het geval is.

Als eerste aanwijzing kan dienen een door Rijsdorp zelf gegeven voorbeeld van de wijze, waarop een 'passieve beweging' geleidelijkaan in een 'gedragsbeweging' kan omslaan. De beweger is aanvankelijk "niet in de beweging aanwezig", maar komt er langzamerhand "in".

> "Als voorbeeld ... noem ik de toepassing van de passieve beweging in de fysiotherapie. De fysiotherapeut probeert de mobiliteit in een lichaamsdeel door passieve bewegingen te redresseren, maar hij laat de patiënt langzamerhand weer zelf in de beweging binnenkomen en meedoen, zodat deze zijn beschadigde bewegingsbesef weer kan terugverwerven, en over zijn beweging leert beschikken" (1977, 537).

In dit voorbeeld is duidelijk sprake van een bewegingsbeeld, waarbij het menselijk bewegen wordt geïnterpreteerd in termen van verplaatsingen van (een deel van) het substantiële lichaam. Aanvankelijk is de betreffende verplaatsing 'passief', na enige tijd wordt ze vatbaar voor de bewuste contrôle van de bewegende persoon, op grond waarvan Rijsdorp de verplaatsing als een 'gedragsbeweging' kan aanmerken. In beide gevallen is de aandacht gericht op dezelfde verplaatsing van een deel van het substantiële lichaam. Betreft het uitsluitend de aandacht van de fysiotherapeut, dan is die verplaatsing geen 'gedragsbeweging'; kan de aandacht van de patiënt zelf op de verplaatsing gericht worden en kan hij zelf "in de beweging binnenkomen en meedoen", dan is ze dat wél.

De 'gedragsbeweging' uit dit voorbeeld laat zich derhalve identificeren met een door de persoon bewust uitgevoerde verplaatsing van een deel van zijn substantiële lichaam. Een relationeel lichaamsbeeld kunnen we bij deze 'gedragsbeweging' niet herkennen.

Bijzonder belangwekkend is nu een vergelijking van dit voorbeeld met wat – volgens Rijsdorp – kenmerkend is voor een "mechanische bewegingsopvatting" (1971, 107).

> "...: mechanisch gezien is een beweging – ook een menselijke beweging – een verandering van plaats. Als ik mijn armen zijwaarts hef, verplaats ik de last van mijn armen tegen de zwaartekracht in naar het horizontale vlak, terzijde van mijn lichaam" (1981, 324).

Gezien de hier door Rijsdorp gekozen wijze van formuleren – 'als ik mijn armen zijwaarts hef, verplaats ik de last van mijn armen ...' – is het redelijk om aan te nemen dat deze beweging niet aan de beweger 'overkomt', maar dat hij er zeer duidelijk 'in aanwezig is'. De betreffende beweging staat – meer nog dan in het vorige voorbeeld – onder bewuste contrôle van de persoon. En het is daarom wel uiterst merkwaardig dat Rijsdorp de geciteerde zinsneden bedoelt als illustratief voor een 'mechanische bewegingsopvatting'. Gemeten naar zijn eigen kriterium gaat het hier juist bij uitstek om een

'gedragsbeweging'! Zowel in het voorbeeld van de fysiotherapeutische behandeling als in de 'illustratie' van een 'mechanische bewegingsopvatting' is er sprake van een bewuste toewending van een persoon tot bepaalde delen van zijn substantiële lichaam. En in beide gevallen zou Rijsdorp dan ook van een 'gedragsbeweging' moeten spreken. Gelet op het in die 'gedragsbewegingen' manifest wordende lichaamsbeeld herkennen we in beide gevallen een substantiële zienswijze. Vanuit die zienswijze laat zich goed begrijpen dat het bewegingsbeeld in genoemde voorbeelden niet verschillend is en dat Rijsdorps "criterium voor de gedragsbeweging" moeilijk op konsistente wijze kan worden volgehouden.
In de zoëven besproken voorbeelden staat de persoon in een 'tegenoverstellende' relatie tot bepaalde delen van zijn substantiële lichaam. De betreffende 'gedragsbewegingen' zijn derhalve te situeren binnen het kader van die relatiemodaliteit, die we eerder als 'zelfrelatie' hebben beschreven.
Hoe staat het echter met het lichaamsbeeld, dat in de overige 'intentionele' relatiemodaliteiten - zijnde de modaliteiten, waarbinnen 'gedragsbewegingen' zich kunnen voordoen - manifest wordt?
Rijsdorp schrijft:

> "Om ... de gedragsbeweging meer genuanceerd tegemoet te treden, wil ik uitgaan van de indeling van Buytendijk naar de functionaliteit van de beweging, t.w. handelingen, uitdrukkingsbewegingen en representatieve bewegingen" (1971, 127).

Eerder in dit hoofdstuk - in par. 5.1. - heb ik de 'funktionele indeling' van Buytendijk uitvoerig besproken en van de nodige kritiek voorzien. Rijsdorp blijkt deze indeling dus over te nemen en uit de - zeer beknopte - bespreking, die hij eraan wijdt(214), komt een duidelijke instemming met de grondgedachten van Buytendijk aan het licht.(215) Bij de analyse van die grondgedachten kwam ik echter tot de konklusie dat Buytendijks driedeling steunde op de acceptatie van een substantieel lichaamsbeeld. En gezien Rijsdorps instemming met Buytendijk is het niet onwaarschijnlijk dat datzelfde lichaamsbeeld bij hem aanwezig blijft.
Rijsdorp is, zoals gezegd, uiterst beknopt in zijn bespreking van Buytendijks funktionele driedeling. Vermoedelijk omdat binnen

"lichamelijke opvoeding en sport ... de handelingen het hoofdbestanddeel" (1971, 128) vormen, schrijft hij over die kategorie - naar verhouding - nog het meest uitvoerig.(216) Ik zal hem ter zake kort aan het woord laten.
"Het is duidelijk", zo merkt Rijsdorp op, "dat onze handelingen voornamelijk" die "intentionaliteitsmodus representeren" (1971, 76), die als '<u>objectrelatie</u>' gekwalificeerd kan worden. Kenmerkend voor deze relatie is, zoals we gezien hebben, dat wij "de dingen (ervaren) als weerstand, als obstakel, als instrument". De dingen zijn ons dan

> "... tot middel geworden. Wij richten ons op de dingen om ze ons dienstbaar te maken. Wij richten ons op een doel dat buiten de dingen zelf ligt; waarin de dingen slechts een rol spelen. Wij richten ons op beheersing van de ons omringende wereld, op produktie" (1971, 75).

Toegespitst op 'handelingen' is het volgens Rijsdorp zo dat "het bewegen ... ons ... een middel (is) om iets te bereiken. De gerichtheid op het object van de handeling is dominant. Er is sprake van 'verrichting', van prestatie" (1971, 76).
Deze typering van 'handelingen' sluit in de kern aan bij de besproken zienswijze van Buytendijk. Van belang is daarbij met name de opvatting van het bewegen als een '<u>middel</u>' (om iets te bereiken). Als het bewegen ons tot 'middel' wordt, dan maken wij het 'dienstbaar' aan een 'er buiten gelegen doel' en ervaren wij het "als weerstand, als obstakel, als instrument". En het kost weinig moeite in deze zienswijze de 'instrumentele' visie op het menselijk lichaam te herkennen, die we eerder bij Buytendijk op het spoor kwamen. Deze 'instrumentele' visie, als variant van het substantiële lichaamsbeeld, bleek aan Buytendijks handelingsbegrip ten grondslag te liggen en wordt door Rijsdorp 'als vanzelf' overgenomen.
"Gymnologisch gezien" is er, aldus Rijsdorp, "plaats voor méer nuance in het begrijpen van de betekenis der functionaliteit van de bewegingen" (1971, 129) dan men met behulp van de driedeling van Buytendijk in kaart kan brengen. In het bijzonder meent hij aan dat trio nog te moeten toevoegen (1971, 129/131):
- de "vrij verlopende bewegingen";
- de "intermediaire bewegingen".

De laatstgenoemde groep hield mij reeds in een eerdere paragraaf

van dit hoofdstuk bezig.[217] Mede in verband met Rijsdorps dubieuze interpretatie van Buytendijks funktiebegrip konkludeerde ik toen dat deze 'gedragsbewegingen' in feite een 'proces-gezichtspunt' representeren. Ze zijn aan te merken als geïntendeerde veranderingen van plaats van (delen van) het substantiële lichaam, welke - als 'middelen' - worden uitgevoerd om een bepaald pedagogisch 'effekt' te verwezenlijken. Wanneer de beweger dergelijke bewegingen 'bewust' uitvoert worden ze, zo begrijpen we nu, door Rijsdorp als 'gedragsbewegingen' gekwalificeerd. 'Intermediaire bewegingen' vallen binnen het kader van de 'zelfrelatie' en appelleren bij uitstek aan de ervaring van het eigen lichaam in substantiële zin.
Rijsdorps beknopte bespreking van de 'vrij verlopende bewegingen' leent zich wat lastiger voor een explicitering van het lichaamsbeeld, dat eraan ten grondslag ligt. Hij blijkt met die bewegingen met name te doelen op 'dansante' en 'speelse' bewegingen (1971, 129). Z.i. gaat het daarbij om

> "niet op een doel gerichte, maar op pure lust aan het functioneren geënte bewegingen. ... hoewel zij stellig zeer toegankelijk zijn voor uitdrukkingskarakter, tot de 'soort' der uitdrukkingsbewegingen als zodanig kan men ze niet rekenen. De 'toestand' (de lust) van de beweger wordt immers niet zichtbaar in de beweging, maar wordt door de beweging gesticht" (1971, 130).

Het komt mij voor dat deze karakterisering van de 'vrij verlopende bewegingen' uiteindelijk aan hetzelfde euvel mank gaat als die van de 'intermediaire bewegingen'. Ook nu immers wordt het beoogde effekt van de beweging - 'lust aan het functioneren'[218] - gehanteerd als een kriterium om bewegingen in te delen. Op dat kriterium zal men echter onontkoombaar blijken stuk te lopen. Omdat men zowel 'intermediaire bewegingen' als 'vrij verlopende bewegingen' (bijvoorbeeld dansbewegingen) kan uitvoeren met het oog op de realisatie van geheel andere doelstellingen dan de door Rijsdorp genoemde, lijkt er in beide gevallen sprake te zijn van dezelfde misvatting van Buytendijks funktiebegrip.[219] Vanwege de interpretatie van 'funktie' als 'beoogd effekt' kan de beweging enkel nog als 'middel' in het vizier komen en er zijn dan ook geen redenen om aan te nemen dat Rijsdorps opvatting van de 'vrij verlopende bewegingen' steunt op een andere dan instrumentele visie op het menselijk lichaam.

Samenvattend kunnen we vaststellen dat Rijsdorps theorie over de 'gedragsbeweging' gebaseerd is op een mensbeschouwing, waarbinnen de relationaliteit van de menselijke lichamelijkheid wordt ingeperkt tot een onbewust, onvrij en dierlijk nivo. In zijn karakterisering van de 'gedragsbeweging' als 'relatie-wijziging van de mens tot zijn wereld' gaat de aandacht uitsluitend uit naar die relatie-wijzigingen, die hun mogelijkheidsvoorwaarde vinden in het 'aspect' van het 'zelfbewustzijn'. Dankzij dat 'aspect' kan de persoon zichzelf in zijn beweging aanwezig achten, wat het "criterium voor de gedragsbeweging" is. De relatie-wijziging, die met zo'n beweging gerealiseerd wordt, is steeds 'intentioneel' - in de zin van 'bewust' en 'tegenover-stellend' - van aard. Vanwege zijn beperkte visie op de relationaliteit van het menselijk lichaam is er in Rijsdorps typering van de 'gedragsbeweging' enkel nog plaats voor een instrumentele interpretatie van dat lichaam. Een 'gedragsbeweging' laat zich dan feitelijk identificeren met een verplaatsing van (delen van) het substantiële lichaam, welke onder de bewustzijnscontrôle van de beweger staat. Omdat die bewustzijnscontrôle voor Rijsdorp het enige kriterium vormt, op grond waarvan 'gedragsbewegingen' van andersoortige bewegingen kunnen worden afgegrensd, en omdat uiteindelijk alleen de beweger zelf over die contrôle uitsluitsel kan geven, kan men zijn bewegingstheorie kortweg als '<u>reflexief-subjektivistisch</u>' kwalificeren.

Met zijn aanzet tot een 'gymnologische bewegingsleer' treedt Rijsdorp welbewust in de voetsporen van Buytendijk. Gezien echter de beperkingen, die met Buytendijks 'algemene bewegingsleer' gegeven zijn en gezien ook Rijsdorps diskutabele interpretatie van Buytendijks funktie-begrip, alsmede de instrumentele visie op het menselijk lichaam, die we bij beide auteurs konden herkennen, is de nodige skepsis geboden aangaande Rijsdorps pretentie om met zijn "anthropologische benadering van het zich bewegen" een "rechtstreekse bijdrage tot de fundering en doordenking van ... de gymnologie" te leveren. Zowel op zijn interpretatie van het menselijk lichaam kan het nodige worden afgedongen als - en niet onafhankelijk daarvan - op zijn 'reflexief-subjektivistische' kriterium voor de 'gedragsbeweging'. Dat kriterium lijkt bovendien op z'n minst ontoereikend als het gaat om

de ontwikkeling van een 'bewegingsleer van beperkte reikwijdte', die aansluiting kan vinden bij de specifieke eigenaardigheid van het menselijk bewegen, zoals dat zich binnen de lichamelijke opvoeding manifesteert. Op dit laatste zal ik in het volgende hoofdstuk nader terugkomen.

7.5. 'Leer van het menselijk zich bewegen' (Gordijn).

> "Het eerste hoofdstuk gaat over het lichaam, en daarmee geven wij aan, dat in de lichaamsbeschouwing de sleutel ligt van onze theorie omtrent het bewegingsonderwijs". (Gordijn 1961, 11).

De door Gordijn ontwikkelde 'Leer van het menselijk zich bewegen' - kortweg: LMZB - bedoelt een integrale[220] bewegingstheorie te zijn, welke "eindoordelen formuleert, die tot pedagogisch-didaktische kunnen worden verwerkt" (Gordijn 1969 (a), 4). Uit dit laatste spreekt een praktische interesse, en wel primair - maar niet uitsluitend - voor het veld van de lichamelijke opvoeding op school.
De term 'lichamelijke opvoeding' kan Gordijn overigens allerminst bevredigen. In het eerste hoofdstuk (pag. 3) zagen we reeds dat hij in die term een achterhaalde dualistische mensbeschouwing meent te kunnen herkennen. Zelf bepleit hij, op grond van zijn 'kernaanwijzing' van een gymnastiekles, de invoering van de term 'bewegingsonderwijs'.

> "Kijken wij nu eens naar een gymnastiekles. Vrijwel iedereen heeft nog herinnering aan zelf ontvangen lessen. Wij kunnen ons nu afvragen: Wat is de essentie van het gebeuren? Wat doen de kinderen? Wat laat de onderwijzer hen doen? Er is maar één antwoord, dat de hele essentie pakt: zij bewegen en de onderwijzer geeft opdracht tot bewegen. Het is zo eenvoudig, zo evident, dat er over deze kernaanwijzing nauwelijks verschil van opvatting te verwachten is. Toch komen wij in de vakliteratuur wel degelijk een andere kernaanwijzing tegen. Men geeft o.a. als kern aan: lichamelijke opvoeding, waarbij het accent op de opvoeding valt, of ook lichaamsoefening, waar het dan, als typisch lichamelijk gebeuren een, aan het lichaam of aan de lichaamsfunctie constateerbaar resultaat geeft" (Gordijn 1968, 8).

Aansluitend vraagt Gordijn zich af hoe het komt dat zijn 'kernaanwijzing' - 'zich-bewegen' - niet door iedereen gedeeld wordt.

> "Waarom verwondert het mij, dat niet iedereen het met mij eens is? Feitelijk omdat ik bevooroordeeld ben! En dat ben ik niet alleen, dat zijn wij allen. Wij beschouwen alle dingen die wij waarnemen en ervaren met een oordeel vooraf. Daar ontkomen wij niet aan" (p. 9).

De 'vooroordelen', die Gordijn hier op het oog heeft, betreffen met name "ons denken over mens en wereld" en "ons religieus uitgangspunt" (p. 9). Zijn standpunt dienaangaande komt in de kern hier op neer dat hij de mens gekenmerkt ziet "door de wijze, waarop hij in de relatie tot de wereld staat" (1968, 17). De mens, aldus Gordijn, "is alleen te kennen in zijn relaties, in de verbanden waarin hij leeft. Dé relatie waarin alle overige gegeven zijn, is die tussen God en mens" (1961, 16).

Vanwege dit religieuze uitgangspunt staat Gordijn uitdrukkelijk stil bij het mensbeeld, dat in de bijbel naar voren komt.(221) Daarbij stelt hij vast dat in de bijbel van een lichaam-geest dualisme geen sprake is, dat het daar steeds gaat om "de eenheid van de totale mens" (1961, 16) en dat de bijbel "het lichaam serieus neemt, en nergens de eigenlijke mens van zijn lichamelijkheid abstraheert" (p. 14).
Tegen de achtergrond van deze 'vooroordelen' ziet Gordijn ook in het bewegingsonderwijs "niets lichamelijks, niets geestelijks" (1968, 9) gebeuren.

> "Het bewegingsonderwijs heeft met de ganse mens in zijn ontwikkeling te doen. Alle apart stellen van het menselijk lichaam als ding, los van de menselijke persoon, los van de wereld om hem heen, afgedacht van alle verhoudingen en relaties waarin de mens leeft en die aan ons lichaam door ons worden ervaren en onderhouden, brengt het bewegingsonderwijs op het verkeerde spoor. Want mijn bewegen wordt niet primair bepaald, gekleurd en typisch eigensoortig door de objectieve anatomisch-fysiologisch aanwijsbare factoren, maar veel meer door mijn persoonlijke wijze van verhouden. Het bewegingsonderwijs is op dit verhoudend zich-bewegen gericht" (1961, 15).

Dit 'verhoudend zich-bewegen' - of 'bewegend zich gedragen' - is, zo stelt Gordijn, "onmogelijk ... dominerend lichamelijk te noemen" (1968, 10).

> "Bij het waarnemen van de kinderen in de gymnastiekles moet u eens proberen hen te zien als bewegende lichamen. Dat lukt eenvoudig niet. Het zijn niet de lichamen die lopen, springen, werpen. Het zijn kinderen die bezig zijn met iets. ... Het lichamelijke heeft hier geen enkele prioriteit" (1968, 10).

Als Gordijn hier spreekt over "het lichamelijke" en over "de lichamen die lopen, ...", dan is duidelijk dat hij daarmee doelt op "het menselijk lichaam als ding", op het 'lichaam-objekt', zoals we dat in het derde hoofdstuk - par. 3.3.2. - bespraken. Die bespreking bracht aan het licht dat Gordijn het 'lichaam-objekt' - opgevat als 'anatomisch-fysiologische feiten' - kontrasteert met het 'beleefde lichaam' - in de zin van het intentionele lichaam, dat ik 'ben' en in het handelen 'passeer' -, waarbij hij eerstgenoemde dimensie, in latere publikaties, tevens als een mogelijke modus van lichaamsbeleving erkent. En het blijkt nu dat deze tweedeling, zoals ik destijds reeds aankondigde, belangrijke reperkussies heeft voor Gordijns bewegingstheorie.
Als hij stelt dat 'zich-bewegen' niet "dominerend lichamelijk" te noemen is, dan wil hij daarmee aangeven dat dat bewegen zich niet vanuit de dimensie van het 'lichaam-objekt' laat begrijpen en het is dan ook in dat licht dat men een passage als de volgende moet lezen.

> "Voor het bewegingsonderwijs ... mogen wij zeggen dat het gericht is op het zich-bewegende kind en niet op het bewegen van het kind. Het gaat niet om het bewegen als eigenschap maar om de zich-verhoudende, en in en door zijn verhouden zich-bewegende mens. Het bewegingsonderwijs is geen versmalling van de lichamelijke opvoeding, maar een verbreding, omdat het bewegingsonderwijs oog heeft voor de ganse mens in al zijn verhoudingen, door welke zijn zich-bewegen tot persoonlijk-situatief bewegen wordt gesticht" (1961, 23).

"Bewegen als eigenschap" stelt Gordijn hier tegenover de "in en door zijn verhouden zich-bewegende mens". In het eerste geval wordt bewegen begrepen vanuit de dimensie van het 'lichaam-objekt', in het tweede geval wordt het opgevat als een verhoudingswijze van "de ganse mens". En deze laatste aanduiding - "de ganse mens" - blijkt vervolgens direkt te verwijzen naar die andere dimensie van het menselijk lichaam, te weten het 'beleefde lichaam'.

> "Wij kunnen zeggen dat het bij het bewegingsonderwijs gaat om de opvoeding van het lichaam, mits wij ervan uitgaan, dat de mens als geest juist is de lichamelijke mens (...). Het lichaam waarmee ... het bewegingsonderwijs primair te maken heeft, is het beleefde lichaam, d.i. het lichaam als ganse mens" (1961, 13).(222)

Al met al heeft het bewegingsonderwijs dus niet met het 'lichaam-objekt' van doen, maar met "de ganse mens in zijn ontwikkeling", d.i. met "het lichaam als ganse mens", d.i. met "het beleefde lichaam".

In hoofdstuk III (par. 3.3.2. en 3.3.3.) wijdde ik een uitvoerige bespreking aan Gordijns benaderingswijze van het menselijk lichaam. Tevens plaatste ik daarbij de nodige kritische kanttekeningen. In zijn karakterisering van het 'beleefde lichaam' kon enerzijds een waardevolle poging gezien worden de traditionele 'monddoodverklaring' van het menselijk lichaam ongedaan te maken - met name door de intentionele betrokkenheid ervan op de wereld te beklemtonen -, anderzijds bleken zijn beschrijvingen nog duidelijk de sporen te dragen van het aloude 'subjekt-objekt-schema', waarvan hij zich desondanks wenste vrij te maken. Het was mijn konklusie(223) dat het 'subjektieve' en 'objektieve' gezichtspunt niet uitgangspunt kunnen zijn voor een lichaamsbeeld-typologie, omdat uiteindelijk geen van beide duidelijk en konsistent kan worden staande gehouden. En de tweedeling, die ik daarna presenteerde - het substantiële en het relationele lichaamsbeeld - bedoelde dan ook ten opzichte van het 'subjektieve' en het 'objektieve' gezichtspunt indifferent te zijn.
Voor een juist begrip van Gordijns opvattingen is het nu echter wel

van belang er op te wijzen dat een dergelijke indifferentie daarin zeker niet afwezig is. Zagen we in het derde hoofdstuk reeds dat hij met het 'lichaam-objekt' zowel kan doelen op een mogelijke (subjektieve) ervaringsmodus als op het lichaam, zoals dat aan de 'objektiverende' blik van de wetenschapper verschijnt, zojuist bleek dat de waarneming van bewegende kinderen in een gymnastiekles voor Gordijn steeds een waarneming is van het 'beleefde lichaam' (en niet van "bewegende lichamen"). Dat 'beleefde lichaam' duidt derhalve niet uitsluitend op een (subjektieve) ervaringsmodus, maar betreft tevens - namelijk als "lichaam in aktie" (1975, 17) - een lichaamsdimensie, die als zodanig waarneembaar is. Vanwege deze zienswijze zou het bepaald onjuist zijn te zeggen dat de twee lichaamsdimensies, die Gordijn onderscheidt, volledig samenvallen met 'het lichaam, zoals subjektief beleefd' en 'het lichaam, zoals door een observator waargenomen'. De indifferentie ten opzichte van het 'subjektieve' en het 'objektieve' gezichtspunt, die hier in zijn lichaamsbeschouwing herkenbaar wordt, doet die beschouwing onmiskenbaar overeenkomen met de lichaamsbeeldtypologie, die door mij werd voorgesteld. Aan de andere kant - en daarop legde ik in het derde hoofdstuk de nadruk - draagt diezelfde lichaamsbeschouwing nog diverse sporen van het 'subjekt-objekt-denken' en zou het zeker te ver voeren om van een radikale overwinning daarvan te spreken. In wat algemenere termen geformuleerd zou men kunnen zeggen dat Gordijns opvattingen van een worsteling met het 'subjekt-objekt-denken' getuigen, waaruit hij niet steeds als overwinnaar te voorschijn is gekomen. Daarbij dient men echter wel te beseffen dat het hier een worsteling betreft met een denktraditie van vele eeuwen, een denktraditie, die zo invloedrijk en hardnekkig is, dat het niet mag verbazen dat ze ook daar nog kan doorwerken, waar men meent zich van haar te hebben losgemaakt.
In het navolgende zal ik Gordijns LMZB in mijn kritische analyses betrekken. Aangezien hij van mening is dat "in de lichaamsbeschouwing de sleutel ligt van onze theorie omtrent het bewegingsonderwijs" (1961, 11) en aangezien die lichaamsbeschouwing nog in belangrijke mate het stempel draagt van het 'subjekt-objekt-schema', mag het niet verwonderen dat datzelfde schema ook in zijn bewegingstheorie te herkennen zal zijn.

Gordijn heeft zijn LMZB in de loop der jaren, zowel in terminologisch

als inhoudelijk opzicht, diverse malen gewijzigd en bijgesteld.
Het zou te ver voeren deze ontwikkelingen op de voet en in detail te volgen[224] en ik zal mij dan ook beperken tot die grondgedachten, die in de kern ongewijzigd zijn gebleven en hun neerslag hebben gevonden in Gordijns laatste belangrijke publikatie. Daarmee doel ik op 'Wat beweegt ons' (1975), een boek, dat hij samen met enkele van zijn leerlingen schreef. Ik zal dit boek als vertrekpunt kiezen en slechts dan uit eerdere publikaties putten, waar dat voor een goed begrip noodzakelijk is.

Menselijk bewegen (= 'zich-bewegen') wordt door Gordijn opgevat als 'gedrag' en "gedrag is een relationele gebeurtenis" (1975, 15), een 'dialoog' tussen mens en wereld (= "dingen en medemensen" (1975, 32)).[225]

> "Gedrag veronderstelt een subjekt dat daadwerkelijk betrokken is op iets dat buiten hem is. ... Gedragend ga ik in op iets buiten mij. Ik geef daar antwoord op. Ik beantwoord aan datgene wat mij in de buitenwereld aanspreekt" (p. 15).

Dat antwoord - de bewegende dialoog - is waarneembaar en "manifesteert zich als een gestalte, als een gevormdheid van subjektieve en objektieve betekenissen" (p. 14). Alvorens deze 'gevormdheid' nader te bezien is het nodig eerst in te gaan op Gordijns visie betreffende de geaardheid van de relatie mens-wereld als zodanig.
In relatie tot de buitenwereld is de mens, zo schrijft Gordijn, "de in vrijheid kiezende en veranderende.[226] Hij struktureert zelf de vóór hem bestaande en daarmee beantwoordbare wereld" (1975, 15). En even later heet het:

> "Gedrag houdt grensoverschrijding in. Het 'ik' treedt buiten zichzelf en wordt manifest in een fenomenale wereld. Daarin ben ik dan ook aanwezig en kenbaar. Juist omdat ik en niet-ik tot kategoriaal verschillende grootheden behoren, is het mogelijk dat ik mij tot dat volledig andere richten kan, en wel op zodanige wijze dat het andere tot mijn wereld kan worden" (p. 15).

'Mens' en 'wereld', 'ik' en 'niet-ik', 'subjekt' en 'objekt' worden door Gordijn begrepen als van een kategoriaal verschillende orde.
De wereld, zo schrijft hij, is voor de mens een "vooreerst vreemde wereld" (p. 15), en het is eerst dankzij diens aktieve toewending, dat de mens de 'grens' tussen hem en de wereld kan overschrijden en die wereld tot <u>zijn</u> wereld kan struktureren. "Door het bewegen", zo lezen we, "is het mogelijk dat de mens zich de - van hem kategoriaal onderscheiden - wereld tot een onvervreemdbaar bezit toeëigent" (p. 15).[227]

> "De mens is strevend, selecterend, vormgevend, creatief op de wereld gericht. Hij ontdekt wat er in de objectieve wereld 'toe doen kàn', en hij selecteert voor zichzelf dat 'wat er voor hém toe doet'. Hierin komt het typisch menselijke naar voren, dat de mens selecterend de objectieve wereld met menselijke betekenissen bezetten kan. De objectieve wereld is dan geworden tot een menselijke wereld. De menselijke wereld is de objectieve wereld die de mens zich in zijn explorerende, selecterende en vormgevende '<u>actie</u>' heeft opgebouwd" (Gordijn/v.d. Brink 1969, 22).

De 'menselijke wereld' valt bij Gordijn dus niet samen met de wereld überhaupt en ook de fenomenologische hypothese "dat er naast 'de-wereld-voor-mij', geen andere wereld is" (Gordijn 1970 (a), 2) wordt door hem uitdrukkelijk afgewezen. Staat Gordijn dan, door een 'wereld-voor-mij' en een 'objektieve wereld' te onderscheiden, een 'twee-werelden-theorie' voor, die uiteindelijk van een radikale subjekt-objekt dichotomie zou getuigen? Soms kan men zich inderdaad niet aan die indruk onttrekken. Ziet hij 'ik' en 'niet-ik' immers niet als "kategoriaal verschillende grootheden"? Toch is in dit opzicht de nodige voorzichtigheid geboden en blijkt Gordijns zienswijze bepaald genuanceerder te zijn dan zojuist verondersteld.
Hoewel van een kategoriaal verschillende orde zijn mens en wereld - niettemin - "los van elkaar onvoorstelbaar"[228], want "in één systeem van zinsverbanden geschapen" (1975, 27).
De "geschapen wereld" is weliswaar een "onafhankelijk van mij bestaande, objectieve wereld" (1970 (a), 4), die ik in de loop van mijn leven, op mijn unieke wijze, met betekenissen bezetten - d.i. tot mijn 'bestaansveld' omvormen - kan, tóch kan ik van die wereld weet hebben, en wel "omdat mijn wereld blijkbaar steeds weer voor uitbreiding vatbaar is" (1970 (a), 4). Zelf vat Gordijn zijn zienswijze hieromtrent in de volgende bewoordingen samen (1970 (a), 5):

> "De mens-wereldrelatie bezit als zodanig geen betekenis of zin. Maar de geschapen mens-wereldrelatie is zodanig, dat beide op elkaar aangewezen zijn, een polaire spanning tonen waarin de vonk van de functionaliteit overslaat. De polaire spanning wordt geladen wanneer de mens in de wereld voor hem betekenende elementen ontdekt, waarop hij zich intentioneel betrekt. Hij kán elementen vinden die hem aandoen, betekenis voor hem krijgen, omdat deze <u>er</u> voor hij zich van hun werkzame aanwezigheid bewust werd, <u>zijn</u>. <u>Uit</u> de 'gegeven' wereld put hij. Maar ook daar<u>in</u> werkt hij, verwerkt hij, maakt hij onderscheidingen en samenvoegingen. Tot die wereld staat hij in een intentionele relatie, verhoudt hij zich functioneel. De wereld is daarom enerzijds variabel, veranderend, niet statisch, maar anderzijds kan de mens uit de van hem onafhankelijke wereld niets putten, dat er niet reeds in was. Hierin zijn zowel de mogelijkheid als de beperking van de menselijke functionaliteit gelegen".[229]

De betrokkenheid van de mens op de wereld is een 'gegeven betrokkenheid', die "inherent (is) aan het mens-zijn" (1975, 27), en op grond daarvan is het mogelijk "dat de mens naar buiten treedt en zich daadwerkelijk op zijn wereld betrekt" (p. 27).

> "De mens is er toe bestemd belang te stellen in het andere en door de daadwerkelijke belangstelling zich zelf te ontwikkelen en te ontplooien, zichzelf te worden. Dit is eigen aan het mens-zijn. Hij kan zich aan deze wijze van existeren niet onttrekken zonder zichzelf te verliezen. Dit kenmerkende aspekt nu van de relatie mens-wereld noemen wij de intentionaliteit" (p. 28).

Deze intentionaliteit[230] - een zeer centrale notie in Gordijns LMZB - bewerkt de overgang, de 'grensoverschrijding', van de "gegeven betrokkenheid naar de daadwerkelijke betrokkenheid" (1975, 28) en het is door de intentionaliteit dat de "vooreerst vreemde wereld" wordt tot "een totaliteit van alles wat voor mij geldigheid bezit" (p. 29), d.i. tot een "wereld als een veld van betekenissen, die als zodanig beleefd en gekend worden als voor eigen bestaan relevante faktoren" (p. 30), d.i. tot een "wereld om te ..." (p. 27).
De mens nu "doet als intentioneel wezen de werkelijkheid op vele wijzen aan zichzelf verschijnen: denkend, affektief, emotioneel, bewegend, enz." (p. 29), en in zijn LMZB gaat Gordijns aandacht dan in het bijzonder uit naar laatstgenoemde verschijningswijze, d.w.z. naar die intentionele aktiviteit, die resulteert in een bewegende daadwerkelijke betrokkenheid. Als eigen-aardige dialoog met de wereld wordt deze daadwerkelijke betrokkenheid ook wel aangeduid als 'de daad van het bewegen' of 'de bewegingsdaad'. Zo'n bewegingsdaad laat zich dan begrijpen als een "resultaat van intentionele aktiviteit" (p. 28), waarbij de "vooreerst vreemde wereld" met voor die daad relevante betekenissen wordt bezet ('zinontlening') en beantwoord ('zinverlening'). Dergelijke voor een bewegingsdaad relevante betekenissen benoemt Gordijn als 'motorische betekeniswereld', als 'wereld van motorische betekenissen' of als 'motorische tegenwereld' (1975, 24/25/33).

> "Eigenschappen van de dingen, de mensen, kortom de buitenwereld, die als bewegingsstichtende faktoren kunnen optreden, zijn van betekenis voor het bewegen. Het geheel van deze betekenissen noemen wij de motorische tegenwereld of de wereld van motorische betekenissen. Het spreekt vanzelf, dat niet ieder mens gevoelig is voor alle bewegingsstichtende faktoren, omdat de beantwoordbaarheid mede bepaald wordt door de aanleg, ambitie, konditie, talent van de zich bewegende mens" (1975, 24/25).[231]

De menselijke bewegingsdaad is, als relationele gebeurtenis, waarneembaar binnen het polaire spanningsveld mens-wereld. In dat spanningsveld wordt die daad "uit subjectieve en objectieve factoren gesticht" (1968, 73).

Dankzij de menselijke intentionaliteit worden deze 'faktoren' tot bewegingsstichtende faktoren, d.i. tot de bewegingsdaad konstituerende "subjectieve en objectieve betekenissen" (1975, 14). De bewegende persoon voegt ze dan samen tot een 'Gestalt', een 'bewegings-gevormdheid', die niet als een summatie van genoemde faktoren begrepen kan worden. En samenvattend laat die daad zich dan karakteriseren als een persoonlijk-situatieve gevormdheid van betekenissen.(232)

> Ter verduidelijking moge hier een aldus reeds eerder gegeven voorbeeld dienen.(233)
>
> Marietje is aan het touwtje springen. Twee andere meisjes 'draaien'. Het (b)lijkt onmogelijk dat gebeuren tot één, c.q. enkele, c.q. zeer vele determinanten ('variabelen') te herleiden. Wel speelt er van alles een konstituerende rol. Een eerste, vrij willekeurige beschouwing van genoemd gebeuren doet denken aan: faktoren in de sfeer van de anatomisch-fysiologisch beschrijfbare voorwaardelijkheid; de snelheid van het ronddraaiende touw; de manier waarop de touwdraaisters, al dan niet opzettelijk (!), 'slecht' draaien; het feit of moeder al dan niet voor het raam staat te kijken; Marietjes ervaring in het touwtje springen; het feit dat in onze kultuur meisjes eerder worden geacht touwtje te springen dan jongens; het aantal keren dat haar vriendinnetje net gehaald heeft; de prestatiemotivatie van Marietje; de gesteldheid van de bodem; het type schoenen dat ze aan heeft; enz., enz. Hoezeer men deze lijst ook aanvult: vanuit de optelling ervan komt men nooit tot het touwtje springen van Marietje. Uiteindelijk zal het er toch op aan komen wat zij zelf met al die konstituerende faktoren 'doet', hoe zij ze beoordeelt en tot een voor haar in die konkrete situatie betekenisvol geheel samenvoegt. Ze kan maling hebben aan haar vermoeidheid (in fysiologische zin) omdat het toekijken van moeder voor haar van veel grotere betekenis is. Ze kan ook toegeven aan die vermoeidheid om daarmee een excuus te hebben voor het maar niet kunnen overtreffen van haar vriendinnetje. Datgene, wat er uiteindelijk uit de bus komt wordt door Gordijn aangeduid als een door de persoon tot stand gebrachte gevormdheid van betekenissen.

Wanneer Gordijn naar bewegende mensen kijkt dan ziet hij, om met Buytendijk te spreken, geen 'verandering van plaats van lichaamsdelen', maar 'zich ergens bewegende mensen'. Zagen we eerder dat laatstgenoemde van dat 'zich' en dat 'ergens' wenste af te zien, bij Gordijn valt daarop juist de nadruk. De dialoog tussen mens en wereld is steeds een persoonlijk-situatieve dialoog, een gevormdheid van betekenissen, die zich - bij analyse - laat begrijpen als het resultaat van via intentionele aktiviteit bewerkte grensoverschrijding. "Bewegend zijn wij 'lichamelijk doende' bij de mensen en de dingen, intentioneel beantwoordend aan betekenissen, die een bewegend antwoord mogelijk maken" (1975, 23), en

de eigenaardigheid van dat 'antwoord', d.i. van de bewegingsgevormdheid, is "aan de verplaatsing en aan de dynamische gestalte van de lichamelijkheid waarneembaar" (p. 24).
Gordijn is nu van mening dat die bewegingsgevormdheid zich op drieërlei wijze kan manifesteren, gebaseerd op drie 'intentionaliteitsaspekten' en evenzovele vormen van grensoverschrijding. Achtereenvolgens onderscheidt hij (1975, 34 e.v.):

- de direkte gevormdheid: deze komt tot stand dankzij een 'direkte grensoverschrijding' op basis van de 'ondoordachte intentionaliteit';
- de geleerde gevormdheid: deze komt tot stand dankzij een 'lerende grensoverschrijding' op basis van de 'beeldvormende intentionaliteit';
- de inventieve gevormdheid: deze komt tot stand dankzij een 'inventieve grensoverschrijding' op basis van de 'inventieve intentionaliteit'.(234)

Op deze driedeling zal ik dadelijk nader ingaan, vooral omdat Gordijns opvattingen hieromtrent een goed inzicht bieden in zijn visie op de rol, die het lichaam speelt bij het tot stand komen van het menselijk bewegen. Daaraan voorafgaand is echter eerst een uitweiding nodig over de samenhang tussen zijn mens- en lichaamsbeschouwing, alsmede zijn visie op de rol van het lichaam in de relatie mens-wereld in het algemeen.

"Het lichaam waarmee ... het bewegingsonderwijs primair te maken heeft, is het beleefde lichaam, d.i. het lichaam als ganse mens", zo citeerde ik Gordijn eerder in deze paragraaf. Inmiddels zagen we echter dat hij, ter aanduiding van die 'ganse mens', zich ook wel bedient van termen als 'persoon', 'subjekt' en 'ik'. Deze termen nu blijken voor Gordijn niet synoniem te zijn met 'het (beleefde) lichaam' en worden door hem met name gehanteerd in passages, waarin hij - en in dit opzicht komt hij overeen met Rijsdorp - het verschil tussen mens en dier aan de orde stelt.

> "Het grote onderscheid tussen het menselijk en het dierlijk bewegend gedragen, is gelegen in het feit dat de menselijke subjectiviteit principieel anders is dan die van het dier. Dit hangt samen met het onderscheid tussen de systemen dier-omgeving en mens-wereld" (1975, 14).

Anders dan het dier staat de mens "in een open relatie" (1968, 16) met de wereld, wat met zich meebrengt dat hij "een 'voorhanden' objectieve werkelijkheid bezit en doorleeft, en dat hij zowel van het voorhanden zijn, als van zijn doorleving daarvan een subjectieve voorstelling heeft" (p. 16). De mens kan met de "reële, objectieve wereld, in vrije keuze, in verbinding ... treden" (p. 16). Hij kan zich "van de wereld distantiëren. Afstand nemen. Zichzelf als subject ervaren" (p. 16).

> "De relatie mens-wereld sluit in zich een uitstijgen van de mens boven zijn biologische bepaaldheid tot op die hoogte waarop de uitvoering van de levensopdracht kan plaatsvinden. ... Hij stijgt boven zelfbehoud en soortbehoud uit tot cultuurbedrijven in eerbied" (p. 16/17).

In enkele zinsneden samengevat ziet Gordijn de mens als "de zelfbewuste, de zelfwordende, inventieve en zelfbepalende", die in relatie tot de buitenwereld "de in vrijheid kiezende en veranderende" (1975, 14/15) is, die "uniek (is) door zijn levensgeschenk en door zijn levensopdracht" en steeds "voor zijn gedrag aansprakelijk" (1968, 17). Dit "typisch menselijke" (1968, 16) nu, dat in elke individuele mens op bijzondere wijze gestalte krijgt en hem zo, op eigen wijze, tot een 'persoon' stempelt, doet de menselijke subjektiviteit principieel van die van het dier verschillen.(235) Om dat "typisch menselijke" samenvattend aan te duiden bedient Gordijn zich geregeld van de term 'geest'. Het is dankzij "het eigenaardig vermogen van de menselijke geest" (1968, 18), zo lezen we, dat de mens de 'natuur' kan omvormen tot 'kultuur', dat hij uitstijgt "boven zelf- en soortbehoud" en aan zijn "levensopdracht" (p. 18) kan voldoen. Ook spreekt Gordijn wel van een "polaire spanning lichaam-geest" (1970 (b), 7), waarmee hij dan niet doelt op een bijzondere relatie tussen twee isoleerbare entiteiten, maar op een spanning, die binnen het spanningsveld mens-wereld 'werkzaam' is.

> "Door deze werking ontstaat het persoonlijke, het individuele karakter van de spanning mens-wereld, waardoor het beter is te spreken over de spanning van <u>deze</u> persoonlijkheid met <u>zijn</u> wereld" (1970 (b), 7).(236)

En op een andere plaats (1968, 29) lezen we:

> "De menselijke geest manifesteert zich, in de polaire spanning van het zelfbewust strevend subject en de lichamelijke subjectiviteit, als persoonlijkheid".

Wie deze en overeenkomstige formuleringen leest - en herleest - kan zich moeilijk aan de indruk onttrekken dat het Gordijn niet gemakkelijk valt zijn opvattingen helder voor het voetlicht te brengen. Zijn omschrijvingen zijn niet alleen moeizaam; ook zijn woordkeus lijkt niet steeds konsistent te zijn. In ieder geval kan men vaststellen dat hij, hoewel van mening dat de mens zijn lichaam 'is' en die mens "een lichamelijke bestaansvorm" (1975, 30) heeft, tegelijk redenen ziet om diezelfde mens niet ten volle in een dergelijke bestaansvorm te doen opgaan. "Het lichaam", zo lezen we, "maakt deel uit van de subjektiviteit van de mens", vertoont "een typisch menselijke struktuur", die past "bij de menselijke intentionele struktuur" (1975, 31). Dat laat

echter onverlet dat men aan de menselijke subjektiviteit kan onderscheiden "tussen een lichamelijke en een persoonlijke, zo men wil zelfbewust doelstrevende, geestelijke subjectiviteit" (1968, 26), waarbij men wel steeds voor ogen moet houden dat het hier "een analytische onderscheiding" betreft.

> "Beide komen nooit onverbonden voor. Zij vooronderstellen elkaar zoals de positieve en negatieve pool van een magneet elkaar vooronderstellen" (p. 26).

Ook uit diverse andere, overeenkomstige formuleringen(237), valt op te maken dat Gordijn het enerzijds noodzakelijk acht aan de menselijke subjektiviteit zowel een 'lichamelijke' als een 'geestelijke' ('persoonlijke') dimensie te onderscheiden, dat hij echter anderzijds deze dimensies zo met elkaar verweven ziet dat hij, bij herhaling en met grote nadruk, waarschuwt tegen iedere poging één van beide te verzelfstandigen. Het gaat 'slechts' om een "analytische onderscheiding", wat niet wegneemt dat ze in Gordijns theorie een zeer centrale rol vervult. Hij is namelijk van mening "dat de lichamelijkheid, alhoewel volledig verweven in het totale persoon-zijn bij analyse als zelfstandigheid waar te nemen is" (1969 (b), 5). (Onderstreping door mij. J.T.). De lichamelijkheid speelt namelijk "een eigen specifieke rol in de dialoog mens-wereld" (1969 (b), 4).(238) Gordijns visie op deze "eigen specifieke rol" laat zich in de volgende drie - elkaar deels overlappende - stellingen samenvatten(239):

1) "Het lichaam is het trefpunt tussen mens en wereld" (1975, 21).

Gordijn wil hiermee zeggen dat "het tot stand komen van het eerste kontakt van de mens met de objektieve wereld ... een lichamelijk kontakt (is)" (1975, 14).

> "Het is de eerste zintuiglijke waarneming die de mens doet ervaren dat er 'iets' is en niet niets. Het is de lichamelijke, pre-reflexieve waarneming, waarin direkt en onmiddellijk de samenhang van het menselijk streven en de voorhanden, tegenoverstaande, beantwoordbare, objektieve betekenis-strukturen naar voren komt" (p. 14).

Genoemde "lichamelijke, pre-reflexieve waarneming" mag daarbij niet los worden gedacht van het "aktief op de dingen en mensen ingaan" (1975, 21). "Perceptie en aktie komen ... als een eenheid van intentionaliteit naar voren" (p. 21), een intentionaliteit, die dan ook steeds als een "fungerende" (p. 30) verschijnt.

2) "Het lichaam is relationeel" (1975, 21).

Hiermee wil Gordijn aangeven dat het lichaam "niet een instrument van de geest (is) waarover de geest heersend zou moeten kunnen

beschikken" (p. 16) - en dankzij de werking waarvan dat lichaam eerst met de wereld in kontakt zou kunnen treden -, maar dat het zelfstandig betekenissen kan "verstaan, ... door de betekenis van de dingen (kan) worden gelokt, en ... op grond daarvan een antwoordpositie (kan) innemen" (1968, 24). Gordijn spreekt in dat verband ook wel van het 'intentionele lichaam', dat een "verborgen dialoog" (1969 (b), 4) met de wereld kan onderhouden, een dialoog, die pre-reflexief van aard is en waarbij wij "de beschikbaarheid van ons lichaam in de actie, in de handeling", op "letterlijk onvoorstelbare wijze" (1968, 25), ervaren. "Het geheel van waarnemend en motorisch kontakt met de wereld", waarvan bij de vorige stelling sprake was, "is er, voordat wij ons daarvan rekenschap behoeven te geven" (1975, 16/17).

3) "De lichamelijkheid is het persoonlijke, individuele trefpunt van mijn intimiteit met mijn wereld" (1975, 21).

Uit deze stelling blijkt dat Gordijn verschil maakt tussen de termen 'lichaam' en 'lichamelijkheid'.[240] "Wij zijn allen lichaam. Ieder mens heeft echter zijn eigen vorm van lichaam-zijn, zijn lichamelijkheid" (p. 16). In dat verband beklemtoont hij dat de menselijke lichamelijkheid "een typisch menselijke struktuur vertoont", die past "bij de menselijke intentionele struktuur" (1975, 31).

> "Door zijn kulturele en sociale bindingen met de totale persoonseenheid, die zich in een relatieve vrijheid door de open dialoog met de wereld realiseert, is het menselijk lichaam volstrekt verschillend van dat van het dier" (p. 30/31).

Dat ons lichaam, zoals bij de vorige stelling bleek, in staat is "zelfstandig betekenissen te verstaan" ligt als "mogelijkheid" in "ons fysiologisch lichaam ... geborgen" (1968, 25) - ja "steunt ... op de objectief gegeven anatomische en fysiologische feiten"[241]-, maar laat zich van daaruit nooit geheel begrijpen. Als 'lichamelijkheid' is het immers van meet af aan "ook doortrokken van historische, kulturele en maatschappelijke waarden" (1975, 31). Door zijn "kulturele en sociale bindingen met de totale persoonseenheid" is de intentionele lichamelijkheid steeds "ook sociaal gestruktureerd" (p. 29) en "verbonden met de in de loop der historie veranderende objektieve wereld" (p. 31).

Het is tegen deze achtergrond dat Gordijn zich vervolgens afvraagt welke

rol de lichamelijkheid speelt "bij het tot stand komen van de bewegingsdaad" (1975, 30). Die 'daad', zo hebben we gezien, manifesteert zich als een persoonlijk-situatieve gevormdheid van betekenissen, en wel op drieërlei wijze: als 'direkte', als 'geleerde' en als 'inventieve' gevormdheid. Op deze drie gevormdheden zal ik nu nader ingaan.(242)

De direkte gevormdheid is voor Gordijn de typische manifestatie van de zoëven - bij de tweede stelling - genoemde 'verborgen dialoog'. Ze laat zich - bij analyse - opvatten als het resultaat van een grensoverschrijding, welke mogelijk is op grond van de pre-reflexieve - 'ondoordachte' - intentionaliteit van het menselijk lichaam. We moeten hier denken aan "lichamelijke vaardigheden, waarbij het doen ondoordacht, prereflexief verloopt" (1975, 35) en er geen "tegenstelling tussen binnenwereld en buitenwereld" (p. 35) wordt ervaren.

> "Bij de direkte overschrijding is er sprake van een vitaal bij de mensen en de dingen zijn, waardoor de eenheid van mens en wereld bewegend wordt beleefd" (p. 36).

In deze "vitale sfeer" (1970 (b), 16) hebben we van doen met "de wereld van het probleemloos direct aanwezige", dat "voor mij direkt beantwoordbaar" is. "Er is een eenheid van kennen en kunnen die tot een spontane gevormdheid voert" (p. 16). Gordijn typeert deze gevormdheid dus ook wel als een 'spontane' - of 'geschonken' - gevormdheid, waarmee hij niet wil zeggen dat 'leren' hier geen rol zou spelen, maar dat er sprake is van een verwerven door spontaan-imiterend 'doen', dat onproblematisch verloopt en waarbij een aanvankelijk mislukken de eenheidsbeleving met de wereld in het geheel niet storen kan (1975, 35).
Toegespitst op de rol, die de lichamelijkheid bij het tot stand komen van deze gevormdheid speelt, kan men - samenvattend - zeggen dat de 'zelfstandigheid' van het intentionele lichaam hier centraal staat en "onmiddellijk raad (weet) met de motorische tegenwereld". Door de zich bewegende persoon wordt dat lichaam als 'gepasseerd' ervaren, d.w.z. dat "de weerstand, die aan de dingen ervaren wordt, ... niet beleefd (wordt) als een moeite gevend lichamelijk zijn, maar als een moeite gevend te hanteren ding" (1975, 36). "Het niet kunnen", zo dat zich voordoet, "wordt als iets van de wereld ervaren" (1975, 17) en niet als een eigenschap van het 'lichaam-objekt'.

"De lerende grensoverschrijding", welke resulteert in een geleerde

gevormdheid[243], doet, in kontrast met de voorgaande, "de tegenstelling tussen binnen- en buitenwereld ontstaan, doordat de buitenwereld nu wordt aangediend als het eisende, onontkoombare zus en zo zijn van mensen, dingen en samenhangen, waarop bewegend moet worden gereageerd" (1975, 37). We hebben hier van doen met "een op basis van afspraak gevormde menselijke betekeniswereld" (1970 (b), 17)[244], met "voorgezegde en voorgedachte bewegingspatronen" (1975, 37), die niet (meer) direkt beantwoordbaar zijn op grond van de prereflexieve intentionaliteit van het menselijk lichaam, maar van de kant van de bewegende persoon een reflexieve instelling vergen. Deze moet zich een 'beeld' kunnen vormen van wat van hem verwacht wordt en "door die beeldvorming raakt de argeloosheid en de ondoordachtheid van het direkte op de achtergrond" (p. 38). De 'beeldvormende intentionaliteit', dankzij welke - na een periode van "leren door onderwijs" (p. 37) - de eenheidsbeleving met de wereld - hernieuwd - tot stand wordt gebracht, laat de lichamelijkheid niet meer volledig als 'gepasseerd' verschijnen.

> "Bij dit aspekt van de intentionaliteit verschijnt de lichamelijkheid als een alternatieve tegenstelling tussen het lichaam-objekt en de gepasseerde lichamelijkheid" (p. 37).

In het geval de lichamelijkheid als 'lichaam-objekt' verschijnt is er sprake van "presentie" (p. 39), van een "besef van niet kunnen" (p. 39), en staan wij "tegenover een wereld waaraan wij geen handvatten ontdekken kunnen" (Gordijn/v.d. Brink 1969, 24). En het is in dit verband dat Gordijn zich uitdrukkelijk keert tegen onderwijsmethoden, die naar een bewegingsopvatting verwijzen, welke in dat 'lichaam-objekt' haar uitgangspunt vindt. Menselijk bewegen zou dan namelijk worden ingeperkt tot verandering van plaats van (delen van) het 'lichaam-objekt', en bedoelde onderwijsmethoden zouden dan appelleren aan, wat hij noemt, het "nadoen van de vorm" (1975, 37).[245] Juist ook in het geval van de lerende grensoverschrijding, zo meent Gordijn, kan het bewegingsonderwijs "blijven aansluiten aan de geschonken vitale bewegingsgevormdheid" (1970 (b), 21).

> "Het kan daarop voortbouwen door steeds te appelleren aan de bedoeling van het bewegen[246] zonder ooit van de bewegingsvorm in de bewegingsopdracht uit te gaan. De introducties tot de in de samenleving gestelde eisen kunnen vanuit de bedoeling van de eisen worden aangereikt" (p. 21).

Al met al is bij de lerende grensoverschrijding geen sprake van een "konstante intentionaliteit" (1975, 39) en doen zich - tijdens het

leerproces - geregeld momenten voor, die als 'presentie' te typeren zijn. Die 'presentie' laat zich echter overwinnen door een "lerend hernemen door (opnieuw) nadoen" (1975, 60), niet van de 'vorm', maar van de 'bedoeling' van het bewegen. Het eindresultaat van het onderwijs kan dan zijn "dat bij de mens de eenheidsbeleving in de bewegende daad weer terugkeert, dat het zus en zo willen doen sluit op de eis van de buitenwereld" (1975, 38).

Staat bij de lerende grensoverschrijding centraal dat de bewegende persoon zijn 'beeldvormende intentionaliteit' weet af te stemmen op "de eis van de buitenwereld", een afstemming, die Gordijn met de term 'adekwatie' aanduidt(247), bij de 'inventieve grensoverschrijding' - uitmondend in een <u>inventieve gevormdheid</u> - stelt de mens zich tegenover die wereld "flexibel en plastisch" op, ontdekt hij "de relativiteit van de eisende buitenwereld" (1975, 39) en dat hij daar "ook vormgevend, plastisch mee om kan gaan" (p. 40). Hier doorbreekt de mens "het door het onderwijs geleerde" (p. 40) en neemt "het eigen zus en zo bedoelen ... de leiding" (p. 40).(248)

> "Het resultaat is gelijk aan de natuurlijke eenheidsbeleving van de eerste grensoverschrijding, maar nu tot persoonlijk situatieve eenheidsbeleving gehumaniseerd" (p. 40).

Overzien we nu Gordijns visie op deze drie bewegingsgevormdheden dan valt op dat zijn lichaamsbeschouwing daarbij - inderdaad - een sleutelrol vervult. De "alternatieve tegenstelling tussen het lichaam-objekt en de gepasseerde lichamelijkheid", woorden, waarmee Gordijn zijn in het derde hoofdstuk besproken lichaamsbeschouwing bondig en raak typeert, doet het menselijk bewegen in tweeërlei opzicht verschijnen.
De ervaring van het lichaam als 'objekt' dient zich aan in het geval van een mislukte 'beeldvorming', waardoor de wereld van motorische betekenissen als onbeantwoordbaar wordt beleefd. Dan rest enkel nog een 'nadoen van de vorm' en gezien Gordijns afwijzing van de benadering van het lichaam als 'objekt', is het slechts konsekwent te noemen dat hij zich tegen een dergelijk 'nadoen' verzet. Vanuit zijn keuze voor 'het beleefde lichaam' ziet hij het menselijk bewegen steeds als een manifestatie daarvan en onbemerkte bewegingstheoretische gezichtspuntswisselingen zoekt men bij hem tevergeefs. De 'zelfstandigheid' van dat 'beleefde lichaam' manifesteert zich bij uitstek in de direkte gevormdheid, de onlosmakelijke verbondenheid van dat lichaam met 'de totale persoons-eenheid' opent de mogelijkheid van een reflexieve instelling, dankzij

welke een 'beeldvorming' kan ontstaan, die de aanvankelijk 'verborgen dialoog' - in de geleerde en inventieve gevormdheid - verder kan uitbreiden en ontwikkelen.
De bewegingstheoretische konsistentie, die in deze zienswijze naar voren komt, kan niet wegnemen dat ze tegelijk de nodige vragen oproept. Het gaat dan om vragen als: Benadrukt Gordijn de 'verborgen dialoog' met de wereld - en daarmee de 'zelfstandigheid' van het menselijk lichaam - niet te zeer? Suggereert hij zo niet een nogal strakke scheidslijn tussen 'doen' en 'weten wat men doet', tussen 'prereflexief' en 'reflexief'? Zijn niet in iedere 'bewegingsdaad', zeker als deze als een 'persoonlijk-situatieve gevormdheid van betekenissen' wordt begrepen, steeds alle kenmerken aanwezig - zij het in verschillende gradaties -, die Gordijn aan de drie onderscheiden gevormdheden toeschrijft? Zijn die gevormdheden, anders gezegd, ooit 'schoon' aan te treffen? Impliceert een reflexieve instelling t.o.v. het eigen bewegen 'automatisch' een beleving van het eigen lichaam als 'objekt'? Is het onderscheid tussen een 'lichamelijke' en een 'persoonlijke subjektiviteit', waarbij de eerste met 'pre-reflexiviteit' en de laatste met 'reflexiviteit' wordt verbonden, uiteindelijk niet toch een erfenis van een dualistisch denken? Waarom wordt de 'lichamelijke subjektiviteit' tot een 'verborgen' relationaliteit versmald? Getuigt die versmalling niet van een laatste knieval voor de traditionele 'monddoodverklaring' van het menselijk lichaam?
Deze en overeenkomstige vragen spitsen zich uiteindelijk toe op de vraag naar de houdbaarheid van Gordijns - stringente - scheiding tussen het 'lichaam-objekt' en het 'beleefde lichaam'. Deze "alternatieve tegenstelling" vindt onmiskenbaar haar mogelijkheidsvoorwaarde in het aloude 'subjekt-objekt-schema' en het is datzelfde schema dat we bij Gordijn ook dikwijls herkennen in zijn beschrijvingen van de relatie mens-wereld in het algemeen en die van de relatie tussen de 'lichamelijke' en de 'persoonlijke subjektiviteit'. T.a.v. deze laatste twee kwesties is de doorwerking van het 'subjekt-objekt-schema' door Gordijn allerminst beoogd en ook zijn lichaamsbeschouwing - ik attendeerde daar reeds op - laat een indifferentie zien t.o.v. het 'subjektieve' en het 'objektieve' gezichtspunt. Het lichaam kan zowel als 'objekt' worden ervaren als waargenomen; het is als 'gepasseerde lichamelijkheid' observeerbaar en beleefbaar. Binnen deze beide gezichtspunten is het echter steeds óf het één, óf het ander, en als zodanig blijft een

radikale dichotomie binnen Gordijns lichaamsbeschouwing herkenbaar. Het heeft er alle schijn van dat die dichotomie een belangrijke hinderpaal vormde bij zijn worsteling met het 'subjekt-objekt-denken' in het algemeen en in zijn bewegingstheorie in het bijzonder.

Terug nu weer naar die bewegingstheorie zelf. Menselijk bewegen, zo zagen we, is voor Gordijn het resultaat van een intentionele aktiviteit. En aan die intentionaliteit bleek hij een 'ondoordacht', een 'beeldvormend' en een 'inventief' aspekt te kunnen onderscheiden. Deze drie aspekten nu zijn in die zin 'formeel' van aard, dat ze nog geen uitsluitsel geven over de inhoudelijke geaardheid van die intentionele aktiviteit. "Het bewegend gedragen", zo lezen we evenwel, "verschijnt altijd als een bepaalde intentionele gerichtheid op iets waarop die intentie sluiten kan" (1975, 53) en het is in dat verband dat Gordijn onderscheid maakt tussen "de taakvolbrengende, spelende en dansante modaliteiten van het bewegend gedragen" (1975, 44). Met deze 'modaliteiten' wil hij aangeven "dat wij in het bewegingsleven ... op drie wijzen op de werkelijkheid in kunnen gaan"; het betreft drie "verschillende wijzen (van) bij de dingen en bij de mensen zijn", die nooit door elkaar kunnen voorkomen, "want zij zijn kategoriaal van elkaar verschillend" (1975, 53).

> "De taakvolbrengende bedoelende doelgerichtheid is de gerichtheid om in de buitenwereld iets te bewerkstelligen, om er iets te bereiken.
> De spelende bedoelende doelgerichtheid is de gerichtheid om spelend in de buitenwereld te vertoeven.
> De dansende bedoelende doelgerichtheid is de gerichtheid om opgenomen te zijn in de gezamenlijkheid van een ritmisch gebeuren" (p. 53).[249]

Aan deze drie modaliteiten nu dient men te denken toen we eerder, bij de bespreking van de 'lerende grensoverschrijding', opmerkten dat Gordijn het 'nadoen van de bedoeling' kontrasteert met het 'nadoen van de vorm'. Het door hem beoogde 'nadoen van de bedoeling' betreft dan in het bijzonder een appèl aan één van deze drie modaliteiten.
Gezien mijn doelstelling zou het te ver voeren op de eventuele houdbaarheid van deze driedeling in te gaan. Wel wil ik in dit verband opmerken dat Gordijn - in zijn LMZB - wel een bijzonder groot gewicht toekent aan het begrip 'intentionaliteit'. "Door de intentionaliteit", zo zagen we eerder, "wordt de wereld een totaliteit van alles wat voor mij geldigheid bezit". Dankzij de intentionaliteit, als inherent kenmerk van de menselijke subjektiviteit, is een drietal grensoverschrijdingen mogelijk, resulterend in evenzovele bewegingsgevormdheden, en dankzij

diezelfde intentionaliteit laten die gevormdheden zich - inhoudelijk - als 'taakvolbrengend', als 'spelend' of als 'dansend' karakteriseren. Vanwege deze zienswijze valt het niet moeilijk in Gordijns theorie een nogal subjektivistische tendens te bespeuren. Weliswaar is hij de mening toegedaan dat de menselijke intentionaliteit "ook sociaal gestruktureerd" is en dat de mens "uit de van hem onafhankelijke wereld niets putten (kan), dat er niet reeds in was", dat kan toch niet wegnemen dat hij in de uitwerking van zijn theorie hoofdzakelijk aandacht heeft getoond voor de konstituerende rol van de "mens-zijde" (1975, 32) in de relatie mens-wereld.(250)

Tot besluit wil ik nu nog een kwestie aansnijden, die reeds eerder kort ter sprake kwam, namelijk de wijze waarop Gordijn de 'bewegingsdaad' afgrenst van andersoortige menselijke verhoudingswijzen tot de wereld.

Een bewegingsdaad, zo zagen we, laat zich begrijpen als het resultaat van intentionele aktiviteit, waarbij de 'vooreerst vreemde wereld' met voor die daad relevante betekenissen wordt bezet en beantwoord. Dergelijke 'voor een bewegingsdaad relevante betekenissen' benoemde Gordijn als 'motorische betekeniswereld', als 'wereld van motorische betekenissen' of als 'motorische tegenwereld'. Het verschil tussen bewegen en andere gedragswijzen zoekt Gordijn derhalve in de typische eigenaardigheid van de het betreffende gedrag konstituerende betekenissen. Een bewegingsdaad onderscheidt zich van andere gedragswijzen, doordat in het eerste geval een wereld van motorische betekenissen wordt bevraagd en beantwoord, terwijl in het laatste geval andersoortige betekenissen in het geding zijn. Wat bedoelt Gordijn echter precies met 'motorische betekenissen'?

"Het bewegen", zo schrijft Gordijn, "is moeilijk te definiëren en af te grenzen van andere gedragingen" (1975, 23), en wie zijn publikaties bestudeert zal inderdaad ontdekken hoezeer hij met deze moeilijkheid geworsteld heeft. Meer in het bijzonder zal men ontdekken dat 'motorische betekenissen' op drie verschillende manieren worden getypeerd.

Het vaakst leest men dat motorische betekenissen betrekking hebben op "eigenschappen van de ... buitenwereld, die als bewegingsstichtende faktoren kunnen optreden" (1975, 24/25). (Onderstreping door mij. J.T.). Soms ook wordt de indruk gewekt dat zowel 'eigenschappen' van het subjekt als van de 'buitenwereld', voor zover zij voor de bewegingsdaad konstituerend zijn, met de term 'motorische betekenissen' kunnen worden aangeduid. In dit laatste geval slaat 'motorische betekenissen' op de

'subjektieve' en 'objektieve betekenissen', die, zoals eerder besproken, door de persoon tot één bewegingsgevormdheid worden samengevoegd.(251)

In deze beide interpretaties van 'motorische betekenissen' valt het niet moeilijk het traditionele 'subjekt-objekt-schema' te herkennen. Gordijn lijkt dat ook zelf te beseffen zodra hij, bij wijze van derde interpretatiemogelijkheid, opmerkt:

> "Betekenis is nooit een eigenschap van een ding, maar zegt iets over de betrokkenheid van een ding, op iets anders. De betekenis ontstaat ... in de intentionele relatie mens-wereld, en is dus noch aan de subjectzijde noch aan de objectzijde te plaatsen" (1970 (a), 6).

Deze, men zou kunnen zeggen 'relationele' interpretatie, wijkt duidelijk af van de zoëven genoemde twee. Men kan er een belangrijke stap in zien om het 'subjekt-objekt-schema' te overschrijden. Aan de andere kant ontbreekt het nog praktisch geheel aan een nadere uitwerking en spreekt Gordijn in zijn publikaties (nog) overwegend in termen van beide eerstgenoemde interpretaties. Vooralsnog is bij hem van een echt doorwrochte betekenistheorie geen sprake en zijn zijn diverse aanduidingen van 'motorische betekenissen' allerminst konsistent.

'Motorische betekenissen', hoe dan ook nader geïnterpreteerd, ziet Gordijn in ieder geval als voor een bewegingsdaad relevante betekenissen. Die relevantie voor een bewegingsdaad wordt met de toevoeging 'motorische' tot uitdrukking gebracht. Een bewegingsdaad, zo laat zich kortweg formuleren, is het antwoord van een persoon op een wereld van motorische betekenissen. Vragen we ons vervolgens af wat 'motorische betekenissen' - ter onderscheiding van andersoortige betekenissen - zijn, dan moet het antwoord luiden: betekenissen, die voor een bewegingsdaad relevant zijn. In deze formuleringen nu, die men, in soms wisselende bewoordingen, bij Gordijn geregeld kan aantreffen, lijkt van een circulaire redeneerwijze sprake te zijn. Wanneer men bewegen omschrijft als het antwoord op een wereld van motorische betekenissen, en die motorische betekenissen vervolgens zelf typeert als betekenissen, die voor het bewegen relevant zijn, dan wordt nóch duidelijk waarin bewegen zich van ander gedrag onderscheidt, nóch in welk opzicht motorische betekenissen van andersoortige betekenissen verschillen.

In het volgende hoofdstuk zal ik mij nader bezinnen op de wijze waarop deze circulaire redeneerwijze doorbroken kan worden. Hier volstaat de vaststelling dat men haar bij Gordijn geregeld kan aantreffen.

De belangrijkste konklusies uit het voorgaande laten zich nu als volgt

samenvatten.

- In Gordijns LMZB kan men een aanzet tot een bewegingshandelingstheorie herkennen, die steunt op een lichaamsbeeld, dat hij aanduidt als 'het beleefde lichaam'. Zijn interpretatie van dat 'beleefde lichaam' bevat belangrijke elementen van een relationeel lichaamsbeeld, maar laat zich daarmee niet ten volle identificeren. Die interpretatie draagt namelijk nog duidelijk de sporen van het 'subjekt-objekt-denken', waaraan Gordijn zich, in weerwil van zijn bedoelingen, niet volledig heeft weten te ontworstelen. Aan diverse onderdelen van zijn theorie kon dit nader geïllustreerd worden.
- Van bewegingstheoretische gezichtspuntswisselingen, voortvloeiend uit een - onbemerkte - bevestiging van het substantiële lichaamsbeeld - door Gordijn ingeperkt tot de dimensie van het 'lichaam-objekt' - is in zijn theorie geen sprake. De aanwezige bewegingstheoretische konsistentie vindt echter wel haar mogelijkheidsvoorwaarde in een radikale dichotomie binnen zijn lichaamsbeschouwing. Die dichotomie lijkt een belangrijke hinderpaal te hebben gevormd bij zijn worsteling met het 'subjekt-objekt-denken' in het algemeen en in zijn bewegingstheorie in het bijzonder.
- Gordijn heeft zich uitdrukkelijk bezonnen op het demarkatiekriterium, op grond waarvan bewegingsgedrag van andere gedragswijzen kan worden afgegrensd. Dat kriterium zoekt hij in 'motorische', d.w.z. voor een 'bewegingsdaad' relevante betekenissen. Bij zijn nadere uitwerking daarvan bespeurt men weinig konsistentie, dit mede vanwege de afwezigheid van een echt doorwrochte betekenistheorie. Bovendien lijkt zijn formulering van genoemd kriterium afhankelijk te zijn van een redeneerwijze, die circulair is.
- In zijn LMZB kent Gordijn aan het begrip 'intentionaliteit' een bijzonder groot gewicht toe. Zijn aandacht gaat hoofdzakelijk uit naar de bewegings-konstituerende rol van de 'mens-zijde' in de relatie mens-wereld. De "historisch-kulturele en sociaal-maatschappelijke samenhangen", waarbinnen het menselijk bewegen - ook binnen het kader van het bewegingsonderwijs - verschijnt, blijven in zijn theorievorming onderbelicht.

V. ANTROPOLOGISCHE MOGELIJKHEIDSVOORWAARDEN VAN EEN BEWEGINGSHANDELINGSTHEORIE.

1. De kritisch-konstruktieve taak van kinantropologisch onderzoek.

In het eerste hoofdstuk (pag. 31/32) karakteriseerde ik deze studie als een kritisch-analytisch onderzoek naar 'mensbeelden achter bewegingsleren van beperkte reikwijdte', uitlopend op een konstruktieve schets van antropologische mogelijkheidsvoorwaarden van een voor de praktijk(en) van de lichamelijke opvoeding relevante bewegingstheorie. Aangaande deze laatste - 'konstruktieve' - taakstelling zou ik mij terughoudend betonen en de nadruk zou komen te liggen op de kritisch-analytische taak van de kinantropologie. De in het vorige hoofdstuk uitgevoerde analyses getuigen daarvan. Dat ik de nadruk zó en niet anders legde is zeker niet arbitrair. Wie hedentendage - vanuit een wijsgerig gezichtspunt - uitspraken wenst te doen over het menselijk bewegen, zoals dat binnen het kader van de lichamelijke opvoeding verschijnt, loopt een niet geringe kans zich te verstrikken in "a string of pretentious slogans" (Best), indien hij voorbij zou willen gaan aan de diverse theorieën, die daaromtrent reeds ontwikkeld zijn. Met een schone lei beginnen is niet mogelijk, noch gewenst. Niet mogelijk, omdat iedere hedendaagse - ook als 'nieuw' gepresenteerde - bewegingstheorie onontkoombaar wordt beïnvloed door het netwerk van diachrone en synchrone ontwikkelingen, waarbinnen ze is opgenomen. In het eerste hoofdstuk (par. 5) attendeerde ik daar reeds op. Niet gewenst, omdat het werk van anderen een serieuzere aandacht verdient dan uit een negatie ervan zou blijken. In zekere zin staan wij allen op de schouders van hen, die ons voorgingen, en onze eigen plaatsbepaling kan eerst goed tot haar recht komen, indien het draagvlak van die schouders wordt onderkend én op z'n houdbaarheid onderzocht.
De kritische analyses in het vorige hoofdstuk dient men dan ook allerminst als 'negatief' - in de zin van 'destruktief' - te begrijpen. Juist door bestaande (aanzetten tot) 'bewegingsleren van beperkte reikwijdte' op hun houdbaarheid te onderzoeken neemt men de ontwerpers ervan serieus, onderkent men niet om hen heen te kunnen en geeft men blijk van het besef dat de eigen plaatsbepaling door hen is voorbereid. In dit licht bezien heeft het onderscheid tussen de 'kritisch-analytische' en de 'konstruktieve' taak van de kinantropologie dan ook zeker iets kunstmatigs. Wordt dat onderscheid te zeer benadrukt, dan zou zelfs de gedachte kunnen opkomen dat 'kritiek' enkel tot

'destruktie' kan leiden of dat 'konstruktie' mogelijk is zonder 'kritiek'. Zo'n gedachte is echter moeilijk vol te houden. 'Kritiek' en 'konstruktie' zijn veeleer momenten binnen één aktiviteit, momenten, die elkaar voortdurend oproepen en aanvullen.
Bij de analyses in het vorige hoofdstuk overheerste onmiskenbaar het kritische moment; die analyses konden echter pas worden uitgevoerd nadat éérst - in het derde hoofdstuk - een analyse-instrument, in de vorm van een lichaamsbeeldtypologie, was 'gekonstrueerd'. Dankzij dat instrument werd het mogelijk de betreffende bewegingstheorieën kritisch te analyseren en dankzij dat instrument verschenen die theorieën tegelijk in een 'nieuw' licht. Als zodanig waren de kritische analyses van die bewegingstheorieën van meet af aan ook 're-konstrukties' ervan. Die 're-konstrukties' leverden resultaten op, die, samen met de ontwikkelde lichaamsbeeldtypologie, de bouwstenen vormen voor dit laatste hoofdstuk, waarin het 'konstruktieve' moment van de kinantropologie (meer) centraal komt te staan. Dat moment laat zich - bij wijze van taakstelling - nader omschrijven als een poging tot explicitering van antropologische mogelijkheidsvoorwaarden van een te ontwikkelen bewegingshandelingstheorie.
Deze taakstelling sluit direkt aan bij het eerder in deze studie uitgesproken vermoeden dat thans gangbare bewegingshandelingstheorieën niet zelden op wankele antropologische fundamenten zijn gebouwd.
Alvorens nu uiteen te zetten hoe ik die 'konstruktieve' taakstelling in de komende paragrafen zal uitwerken, volgt hieronder eerst een résumé van de belangrijkste resultaten uit het vorige hoofdstuk. Die resultaten tonen aan dat het zojuist genoemde vermoeden niet ongegrond was en dat er alle reden is tot een antropologische heroriëntatie, wil er van een houdbare bewegingshandelingstheorie ooit sprake kunnen zijn.

In het tweede hoofdstuk (pag. 65/66) sprak ik het vermoeden uit dat mét de toespitsing van het - historisch gegroeide - bewegingsconcept 'verandering van plaats' op het menselijk bewegen, tegelijkertijd - minstens impliciet - voor een bepaald mensbeeld geopteerd wordt. Bovendien veronderstelde ik dat men een dergelijk bewegingsconcept geregeld zal kunnen aantreffen in de diverse - in hoofdstuk IV te analyseren - 'bewegingsleren van beperkte reikwijdte'.
De bespreking van 'mensbeelden' - in hoofdstuk III - bracht aan het licht dat in onze Westerse kultuur overwegend wordt uitgegaan van een substantieel lichaamsbeeld, verbonden met een dualistisch of

(materialistisch) monistisch mensbeeld. En vanwege de dominantie van dat lichaamsbeeld liet ik de zojuist genoemde veronderstelling uitmonden in de verwachting dat men in gangbare 'bewegingsleren van beperkte reikwijdte' geregeld zal stuiten op het bewegingsbeeld: 'verandering van plaats van (delen van) het substantiële lichaam'. Dit bewegingsbeeld, zo merkte ik verder op, mag men in het bijzonder verwachten in benaderingen, die zich laten leiden door de postulaten van de empirisch-analytische wetenschapsbeoefening. In het licht van die postulaten betreffen de verschillen tussen dergelijke benaderingen primair de aard van de 'variabelen', waarin men geïnteresseerd is, 'variabelen', die zich - in algemene termen - laten karakteriseren als binnenhuidse en/of buitenhuidse 'oorzaken', dan wel 'effekten'. Terugblikkend op de analyses uit het vorige hoofdstuk kunnen we nu de konklusie trekken dat de besproken 'bewegingsleren van beperkte reikwijdte' inderdaad overwegend steunen op het bewegingsbeeld 'verandering van plaats van (delen van) het substantiële lichaam'. Dit bewegingsbeeld blijkt zelfs zo overheersend te zijn, dat men het óók in andere dan empirisch-analytische benaderingen kan aantreffen. Bij wijze van nadere precisering van de zojuist geformuleerde konklusie volgt nu eerst een résumé van de belangrijkste resultaten uit het vorige hoofdstuk. Die resultaten zal ik ordenen naar de mate waarin auteurs een uitdrukkelijke herbezinning nodig achten op het gangbare - substantiële - lichaamsbeeld.

a. Allereerst stuiten we dan op auteurs, die zich uitdrukkelijk uitspreken vóór, dan wel 'vanzelfsprekend' en 'stilzwijgend' bekennen tot het substantiële lichaamsbeeld.
Met name betreft het hier: Göhner, Best, Kemper c.s., Ungerer en Meinel/Schnabel.

- Vooruitlopend op de eigenlijke analyses in de paragrafen 6 en 7 besprak ik in paragraaf 3 de handelingstheoretische zienswijzen van Göhner en Best. Deze auteurs wekken in hun publikaties de indruk dat de aanduiding 'menselijk lichaam' a priori helder en ondubbelzinnig is. De 'bewegingsbedoelingen', die zij onderscheiden, worden geformuleerd in termen, die betrekking hebben op de wijze van uitvoering van bepaalde '(physical) movements', dan wel op doeleinden, die zich door middel van bepaalde 'movements' laten realiseren. Op die wijze, zo luidde mijn konklusie (pag. 259/260), blijven zij voortborduren op het bewegingstheoretische stramien, waarvan zij zich wensen te distantiëren.

De stilzwijgende acceptatie van het substantiële lichaamsbeeld lijkt de grondslag te vormen voor deze bewegingstheoretische inkonsistentie. Een handelingstheoretische benadering blijkt nog geen garantie te zijn voor de acceptatie van een ander bewegingsbeeld dan 'verandering van plaats van (delen van) het substantiële lichaam'.

- Op paradigmatische wijze treft men het bewegingsbeeld 'verandering van plaats van (delen van) het substantiële lichaam' aan in de fysiologische onderzoekingen van Kemper c.s. op het terrein van de 'lichamelijke prestatiegeschiktheid'. De benadering van deze auteurs is als 'disciplinair' te kwalificeren. Zij laten zich leiden door de postulaten van de empirisch-analytische wetenschapsbeoefening en pretenderen ook geen ander bewegingsbeeld voor te staan dan het zojuist genoemde.
- Het bewegingsbeeld 'verandering van plaats van (delen van) het substantiële lichaam' ligt eveneens ten grondslag aan de 'Theorie der Sensomotorik' van Ungerer. Diens cybernetische benadering laat zich als 'integraal' typeren en geeft aanleiding tot de konklusie dat genoemd bewegingsbeeld niet beperkt blijft tot disciplinaire benaderingen, die zich door de gangbare postulaten van de empirisch-analytische wetenschapsbeoefening laten leiden. Ungerer beoogt zelf bij te dragen aan de ontwikkeling van een "transklassische Wissenschaft"; een 'ander' bewegingsbeeld vinden we bij hem echter niet.
- Anders dan Ungerer, die 'bewegingshandelingen' begrijpt in termen van verbindingen van elementaire sensomotorische sequenties, benadrukken Meinel/Schnabel het onderscheid tussen 'sportliche Bewegungshandlungen' en 'rein körperliche Bewegungen'. Toch blijft de door hen ontwikkelde bewegingshandelingstheorie uiteindelijk gesitueerd binnen het kader, dat door het bewegingsbeeld 'verandering van plaats van (delen van) het substantiële lichaam' wordt aangereikt (pag. 351). De auteurs interpreteren het menselijk lichaam 'vanzelfsprekend' in termen van het substantiële lichaamsbeeld en lijken niet te beseffen hoezeer zij daardoor gebonden blijven aan het bewegingsbeeld, waarvan zij zich wensen los te maken. Qua lichaams- en bewegingsbeeld wijkt hun 'integrale' bewegingstheorie niet wezenlijk af van die van Ungerer, hoezeer hun uitgangspunten ook in andere opzichten van die van laatstgenoemde mogen verschillen.

b. In de tweede plaats zijn er auteurs, die - minstens - de indruk wekken een ander dan substantieel lichaamsbeeld te willen bijvallen, maar dat per slot van rekening toch niet (blijken te) doen.
Ik doel hier in het bijzonder op Pijning en Bovend'eerdt. Door - hoofdzakelijk - te verwijzen naar het werk van anderen geven zij er zeker blijk van de meerzinnigheid van het menselijk lichaam te beseffen. In hun bewegingstheoretische uitwerking wordt deze meerzinnigheid echter steeds weer versmald tot een substantiële eenduidigheid. Men zou ook kunnen stellen dat zij geen bewegingstheoretische konsekwenties verbinden aan het lichaamsbeeld, dat zij zéggen voor te staan.

- Bij Pijning kunnen we stellig een intentie herkennen om een relationeel lichaamsbeeld bij te vallen, alsmede een ander bewegingsbeeld dan 'verandering van plaats van (delen van) het substantiële lichaam'. Bij nadere analyse blijkt echter dat die intentie gestalte krijgt binnen een substantieel denkkader.
  In Pijnings 'handelingspsychologische analyse van motorische leerprocessen' is sprake van een 'handelingsmodel', dat duidelijk gesitueerd blijft binnen het kader van het bewegingsbeeld 'verandering van plaats van (delen van) het substantiële lichaam'. Tegen de achtergrond van de - impliciete - acceptatie van een dualistisch mensbeeld postuleert hij een reeks van - niet observeerbare - "psychologische aktiviteiten", die - als 'speciale oorzaken' - aan een bepaalde 'verandering van plaats van (delen van) het substantiële lichaam' de status van 'handeling' verlenen.
  Evenals de onder a. genoemde Kemper c.s. laat Pijning zich in zijn 'disciplinaire' benadering leiden door de gangbare postulaten van de empirisch-analytische wetenschapsbeoefening. In de kern wijkt zijn bewegingsbeeld niet af van dat van eerstgenoemden. Het verschil heeft primair betrekking op de onderscheiden 'oorzaken' - fysiologische, resp. psychologische -, waarin ze geïnteresseerd zijn.
- Bovend'eerdt wil het menselijk lichaam niet reduceren tot een "waarneembaar fysisch ding" en bepleit een opvatting, waarin sprake is van een "eenheid" van "lichamelijke en geestelijke aspecten" (pag. 321). Die "eenheid" blijkt hij echter in de zin van het interaktionistisch dualisme te interpreteren en zijn lichaamsbeeld blijft feitelijk gesitueerd binnen het kader dat door het substantiële denken wordt aangereikt. Dat kader vormt de ontologische mogelijkheidsvoorwaarde voor het bewegingsbeeld 'verandering van plaats van (delen van) het

substantiële lichaam', een bewegingsbeeld, dat o.a. herkenbaar wordt in lichamelijke prestatiegeschiktheidstests en dat niet samenvalt met de bewegingsopvatting, die Bovend'eerdt zelf - in zijn visie op 'leren bewegen' - wenst voor te staan. Die bewegingsopvatting laat hij echter weer varen zodra hij argumenten aanvoert voor de stelling "dat het bevorderen van de lichamelijke prestatiegeschiktheid binnen het tolerantiegebied van één van de hogere doelen, nl. het leren bewegen valt". Zijn argumentatie dienaangaande stoelt op een - onbemerkte - bewegingstheoretische gezichtspuntswisseling, welke moeilijk te vermijden valt zolang het menselijk lichaam in termen van het substantiële lichaamsbeeld wordt begrepen.

c. In de derde plaats ontmoeten we auteurs, die de beperktheid van het substantiële lichaamsbeeld niet alleen beseffen, maar zelf ook een bijdrage leveren tot de ontwikkeling van een ander, nl. relationeel lichaamsbeeld. Rijsdorp en Gordijn, op wie ik hier doel, pogen bovendien bewegingstheoretische konsekwenties te verbinden aan het lichaamsbeeld, dat zij wensen voor te staan.

- In zijn 'antropologisch georiënteerde bewegingskunde' gaat Rijsdorp uit van een relationele interpretatie van het menselijk lichaam. De relationaliteit van dat lichaam wordt evenwel beperkt tot het onbewuste en onvrije niveau van de 'contactrelatie', dit tegen de achtergrond van een 'dubbel-aspect-theorie', volgens welke 'lichamelijkheid' en 'zelfbewustzijn' worden begrepen als de 'duistere' resp. 'heldere' keerzijden van één medaille (= de mens). Zijn kriterium voor de typering van een beweging als 'gedragsbeweging' ontleent Rijsdorp niet aan het aspect der 'lichamelijkheid', maar aan dat van het 'zelfbewustzijn'. In zijn theorie over de 'gedragsbeweging' blijkt uitsluitend aandacht te zijn voor die 'relatie-wijzigingen van de mens tot zijn wereld', die naar dat aspect van het 'zelfbewustzijn' verwijzen. Vanwege deze zienswijze, alsmede zijn beperkte visie op de relationaliteit van het menselijk lichaam, is binnen die theorie enkel nog plaats voor een substantiële interpretatie van het menselijk lichaam. Door een 'gedragsbeweging' feitelijk te identificeren met een verplaatsing van (delen van) het substantiële lichaam, welke onder de bewustzijnscontrôle van de beweger staat, blijft Rijsdorp uiteindelijk gebonden aan het lichaams- en bewegingsbeeld, waarbinnen hij niet wil opereren.
- Van alle besproken auteurs, die een ander bewegingsbeeld nastreven

dan 'verandering van plaats van (delen van) het substantiële lichaam', is Gordijn de enige, die er in slaagt bewegingstheoretische gezichtspuntswisselingen te vermijden. Konsekwent laat hij zich in zijn 'Leer van het menselijk zich bewegen' leiden door zijn relationele interpretatie van het 'beleefde lichaam'. Die interpretatie is echter wel voor diskussie vatbaar.
Zo vraagt men zich af of het gemaakte onderscheid tussen een 'lichamelijke' en een 'persoonlijke subjektiviteit' - duidelijk verwant met de door Rijsdorp onderscheiden twee 'aspecten' - uiteindelijk niet (toch) verwijst naar een dualistische erfenis en of de zo beklemtoonde 'zelfstandigheid' van de 'lichamelijke subjektiviteit' - manifest wordend in een 'verborgen dialoog' - geen laatste knieval is voor de traditionele 'monddoodverklaring' van het menselijk lichaam.
Voorts herkennen we in Gordijns radikale scheiding tussen het 'beleefde lichaam' en het 'lichaam-objekt' nog duidelijk de sporen van het 'subjekt-objekt-denken', waaraan hij zich, in weerwil van zijn bedoelingen, niet volledig heeft weten te ontworstelen. Gordijns interpretatie van het 'beleefde lichaam' bevat stellig belangrijke elementen van een relationeel lichaamsbeeld, maar laat zich daarmee, gezien de aanwijsbare sporen van het 'subjekt-objekt-denken', niet ten volle identificeren.

Met auteurs als Göhner, Best, Meinel/Schnabel, Pijning, Bovend'eerdt, Rijsdorp en Gordijn - en men zou nog diverse anderen kunnen toevoegen - ben ik van mening dat men aan de specifieke eigenaardigheid van het menselijk bewegen, zoals dat zich binnen het kader van de lichamelijke opvoeding manifesteert, eerst dan recht kan doen, indien men een benadering kiest, waarbinnen dat bewegen niet wordt gereduceerd tot 'verandering van plaats van (delen van) het substantiële lichaam'. Deze mening vindt haar grond in de konstituerende kenmerken van de lichamelijke opvoeding, zoals ik die eerder - in hfdst. IV, par. 2.2. - heb beschreven. Het menselijk bewegen binnen de lichamelijke opvoeding laat zich moeilijk begrijpen indien men afziet van de bedoelingen, die worden nagestreefd en om die reden lijkt - zoals in IV.3. betoogd - een 'handelingstheoretische' benadering geboden.
In niet steeds dezelfde bewoordingen kunnen we bij de zojuist genoemde auteurs - minstens - de intentie herkennen tot het leveren van een bijdrage aan de ontwikkeling van een handelingstheoretische bewegingsleer

van beperkte reikwijdte, meer in het bijzonder een op bewegingsonderwijs en/of sport betrokken bewegingshandelingstheorie. Het is deze zelfde intentie, waardoor ook ik mij, in dit laatste hoofdstuk, wil laten leiden. Tegelijk is het echter mijn stellige overtuiging dat de verwezenlijking van die intentie in belangrijke mate wordt belemmerd doordat en zolang men zich blijft baseren op het lichaamsbeeld, dat ten grondslag ligt aan het bewegingsbeeld, binnen het kader waarvan men zijn zienswijze juist niet wenst te artikuleren. Uit het zojuist gegeven résumé van de resultaten uit het vorige hoofdstuk komt duidelijk naar voren dat die overtuiging bepaald geen pure speculatie is. De bewegingstheoretische gezichtspuntswisselingen, die we geregeld konden signaleren, lijken niet eerder dan na een antropologische heroriëntatie vermeden te kunnen worden.
Op diverse plaatsen in het vorige hoofdstuk heb ik als mijn mening uitgesproken dat een bewegingshandelingstheorie pas dan op een konsistente wijze ontwikkeld kan worden, wanneer deze haar vertrekpunt vindt in een relationeel lichaamsbeeld. Die mening stoelt met name op de in hoofdstuk III beschreven kenmerken van dat lichaamsbeeld en de besproken relatie ervan met het substantiële lichaamsbeeld.
Een substantiële interpretatie van het menselijk lichaam, zo stelde ik in III. 3.4.3., is een 'reduktionistische transformatie' van een ontologische relationaliteit, die weliswaar niet geheel en al 'onwerkelijk' is, maar uiteindelijk haar beperking én haar waarde vindt in datgene, waarvan zij een reduktie is (pag. 214). De aard van die reduktie wordt pas begrijpelijk en zinvol binnen het kader, dat vanuit een relationeel lichaamsbeeld ter sprake wordt gebracht. Aangezien het menselijk lichaam zich vanuit dat relationele beeld enkel laat artikuleren in termen van modaliteiten van menselijk handelen en aangezien we de ontwikkeling nastreven van een welbepaalde handelingstheorie, lijkt dat beeld bij uitstek voor dit doel geschikt te zijn.

De taakstelling van dit hoofdstuk, zoals aanvankelijk geformuleerd – 'explicitering van antropologische mogelijkheidsvoorwaarden van een te ontwikkelen bewegingshandelingstheorie' –, laat zich nu in die zin nader konkretiseren, dat ik enige contouren wil schetsen van een (op bewegingsonderwijs en sport betrokken) bewegingshandelingstheorie, gebaseerd op een relationeel lichaamsbeeld.
Daartoe zal ik in de volgende – tweede – paragraaf eerst ingaan op

de vraag hoe men 'bewegingshandelingen' kan afgrenzen van 'veranderingen van plaats van (delen van) het substantiële lichaam'. Deze vraagstelling is voor de ontwikkeling van een houdbare bewegingshandelingstheorie van wezenlijk belang; veel antwoorden erop zijn echter onbevredigend, niet in de laatste plaats omdat men zich dikwijls laat leiden door het substantiële lichaamsbeeld. Al dan niet bewust blijft men dan voortborduren op het bewegingstheoretische stramien, waarvan men zich eigenlijk los wil maken.
In paragraaf 3 zal ik mij vervolgens bezinnen op de afgrenzing van bewegingshandelingen t.o.v. andersoortige handelingen.
Dit demarkatieprobleem wordt in de bewegingstheoretische literatuur - ten onrechte - nogal stiefmoederlijk behandeld. In dit verband zal ik met name aansluiting zoeken bij de opvattingen van Gordijn en de vraag beantwoorden op welke wijze een uitweg gevonden kan worden uit de circulaire redeneerwijze, die ik bij hem meende te kunnen signaleren (pag. 406).
Na zo 'bewegingshandelingen' in tweeërlei opzicht gedemarkeerd te hebben zal ik tot besluit - in paragraaf 4 - ingaan op de eigenaardigheid van bewegingshandelingen binnen bewegingsonderwijs en sport, daarmee een aanzet gevend tot een - op een relationeel lichaamsbeeld gebaseerde - 'bewegingsleer van beperkte reikwijdte'.

2. 'Bewegingshandelingen' en 'veranderingen van plaats van (delen van) het substantiële lichaam'.

> "Der Fussballspieler nimmt das Feld nicht als Objekt in der Schachtel eines dreidimensionalen Raumes und in den geometrischen Abmessungen wahr, denen der Platzwart nachgeht, wenn er die Spielfeldlinien zieht. Er nimmt ein Loch in der Deckung und nicht den geometrischen Abstand zwischen zwei Spielern wahr."
> (Leist 1983, 16).

Wat is het verschil tussen 'action' en '(physical) movement' (Best), tussen een 'handeling' en een 'lichaamsbeweging zonder meer' (Van den Beld)? Het is déze vraagstelling, door mij geherformuleerd tot de vraag naar de afgrenzing van een 'handeling' en 'veranderingen van plaats van (delen van) het substantiële lichaam', die - meer of minder uitgesproken - aan de basis ligt van de meeste, als 'handelingstheoretisch' te karakteriseren publikaties. O.a. Van den Beld (1982) heeft laten zien dat die vraag niet eensluidend wordt beantwoord en men kan slechts met hem instemmen dat er diverse theorieën bestaan over de geaardheid van "het verschil ... tussen een (basis)handeling en een lichaamsbeweging zonder meer" (p. 20).
Mijn vraagstelling in deze paragraaf valt niet samen met de zojuist genoemde, maar heeft een meer toegespitst karakter.
Het handelingsbegrip, zoals door - bijvoorbeeld - Van den Beld gehanteerd, is in die zin 'algemeen' van aard, dat het op alle klassen van handelingen betrekking bedoelt te hebben. Taalhandelingen, denkhandelingen, bewegingshandelingen, etc., worden alle onder zijn handelingsbegrip gevat en de door hem beschreven theorieën blijven dan ook niet tot slechts één van die handelingsklassen beperkt.
Hoewel ik van mening ben dat het in hoofdstuk III besproken relationele lichaamsbeeld de grondslag kan vormen voor een handelingstheorie, die zich naar álle vormen van menselijk handelen laat uitwerken, zal ik mij niettemin - in dit hoofdstuk - beperken tot een uitwerking naar de klasse der bewegingshandelingen. Voor deze paragraaf betekent dit dat mijn aandacht niet zal uitgaan naar het verschil tussen een handeling (in het algemeen) en een 'lichaamsbeweging zonder meer', maar naar dat tussen een bewegingshandeling en zo'n 'lichaamsbeweging'.

In het kader van het relationele lichaamsbeeld laat zich een bewegingshandeling begrijpen als een specifieke wijze van 'wereld-verstaan-in-aktie'. Een dergelijke handeling is, net als iedere andere

handeling, steeds en geheel 'lichamelijk', waarmee bedoeld wordt dat ze blijk geeft van een onderkenning en realisatie van bepaalde betekenisrelaties.(1) In welk opzicht is een bewegingshandeling echter 'specifiek' en aan wélke betekenisrelaties moeten we bij zo'n handeling denken?
Om op deze vragen een antwoord te vinden zal ik in het navolgende steeds mijn vertrekpunt kiezen in wat ik in het eerste hoofdstuk (pag. 17 e.v.) 'natuurlijke interpretaties' van het menselijk bewegen noemde. Woorden als 'lopen', 'springen', 'huppelen', 'zwemmen', 'fietsen', 'werpen', 'wandelen', e.d., funktioneren in de alledaagse leefwereld - op onproblematische wijze - als talige artikulaties van menselijk bewegen en worden ook 'vanzelfsprekend' als zodanig herkend. Laat men zich nu leiden door een substantieel lichaamsbeeld, dan zal men dergelijke artikulaties herinterpreteren tot welbepaalde veranderingen van plaats van (delen van) het substantiële lichaam. Die veranderingen van plaats meent men dan 'op zichzelf', d.w.z. als in zichzelf besloten gebeurtenissen, te kunnen beschrijven - bijvoorbeeld in termen van 'sensomotorische sequenties' (Ungerer) of 'ideaaltypische eindvormen' (Pijning) -, en in bewegingswetenschappelijk onderzoek kan men vervolgens een antwoord zoeken op de vraag welke binnen- en/of buitenhuidse faktoren de oorzaken van die veranderingen zijn, dan wel welke effekten door die veranderingen teweeg worden gebracht. Kenmerkend daarbij is steeds dat men de - zo opgevatte - beweging meent te kunnen isoleren uit het totale komplex van faktoren ('variabelen'), waarmee ze in een externe relatie staat.(2)
Tot dat komplex van faktoren rekent men ook de 'omgeving' ('buitenwereld'). Binnen het kader van een substantiële zienswijze is die 'omgeving' een realiteit, die zich in principe onafhankelijk van een uitgevoerde beweging laat identificeren en beschrijven. De typische eigenaardigheid van - bijvoorbeeld - water, zo meent men dan, is onafhankelijk van de menselijke intentionaliteit, zoals die o.a. manifest wordt in handelingen als zwemmen (water als 'zwemwater'), drinken (water als 'drinkwater'), het blussen van een brand (water als 'bluswater'), vissen (water als 'viswater') of het verrichten van chemische proeven (water als 'H_2O'). Een omgevallen boomstam blijft aan zichzelf gelijk, of men er nu op gaat balanceren, er overheen springt of hem poogt op te tillen.
Deze aanname van een in zichzelf besloten, mens-onafhankelijke 'buitenwereld' is kenmerkend voor het substantiële denken, zoals ik dat in het derde hoofdstuk typeerde, en vormt de keerzijde van een met

het substantiële lichaamsbeeld verbonden mensbeschouwing.
Het is niet ongebruikelijk deze mens-onafhankelijke 'buitenwereld', deze ten opzichte van de menselijke intentionaliteit 'neutrale' omgeving, zelf nog weer onder te verdelen in een 'fysische' en een 'sociaal-kulturele werkelijkheid', in, om met Popper (1977, 38) te spreken, "the physical world" (World 1) - d.i. "the universe of physical entities" - en "the world of the products of the human mind, such as stories, explanatory myths, tools, scientific theories (...), scientific problems, social institutions, and works of art" (World 3).
Of een dergelijke tweedeling als zodanig houdbaar is kan op deze plaats een open vraag blijven. In het licht van het substantiële denken meent men, hoe dan ook, van doen te hebben met een 'buitenwereld', die 'op zichzelf' en onafhankelijk van veranderingen van plaats van (delen van) het substantiële lichaam benaderd en beschreven kan worden. De relaties tussen die 'buitenwereld' en dergelijke veranderingen van plaats begrijpt men als extern van aard, in de zin zoals in het derde hoofdstuk beschreven.

Ter voorbereiding van het antwoord op de vraag naar de afgrenzing van 'bewegingshandelingen' en 'veranderingen van plaats van (delen van) het substantiële lichaam' wil ik nu eerst even stilstaan bij een mogelijke bedenking tegen het zojuist gestelde.
Ook binnen een substantieel denkkader, zo zou men kunnen tegenwerpen, zal men toch hebben te rekenen met de omstandigheid dat de verplaatsing van een lichaam - van welk type dan ook - per definitie verwijst naar iets anders, een referentiepunt of -systeem, ten opzichte waarvan de betreffende verplaatsing überhaupt eerst kan worden vastgesteld? Een beweging - in de zin van verplaatsing - is toch altijd en onontkoombaar een verplaatsing ten opzichte van iets anders?
En is dat andere, dat zelf gewoonlijk 'buiten' het bewegende lichaam wordt gelokaliseerd - en als zodanig deel uitmaakt van de 'buitenwereld' -, dan niet op interne wijze met die beweging verbonden? Hoe is het dan niettemin mogelijk om te spreken van veranderingen van plaats als 'in zichzelf besloten gebeurtenissen', zoals ik in het voorgaande deed?
Op deze vragen zou men kunnen reageren door te stellen dat een radikale doordenking ervan nauwelijks tot een andere konklusie kan leiden dan dat een op het substantiële lichaamsbeeld gebaseerd bewegingsbeeld moeilijk

op konsistente wijze kan worden volgehouden. Toch blijkt men die vragen zo te kunnen beantwoorden, dat die inkonsistentie niet manifest wordt. Om dat te verduidelijken is het nodig even terug te keren naar hetgeen ik in het tweede hoofdstuk naar voren heb gebracht.

De - historisch gegroeide - monopoliepositie van het bewegingsconcept 'verandering van plaats' hangt, zo stelde ik, direkt samen met een interesse in 'beweging in het algemeen'. En in dat verband kwam ik o.a. tot de volgende konklusie (p. 64):

> Een interesse in 'beweging in het algemeen' impliceert in eerste instantie een buiten beschouwing laten van de typische eigenaardigheid van dat wat beweegt, alsmede van de sociaal-kulturele kontekst, waarbinnen de beweging plaats heeft. In deze zin bedoelen zowel de paradoxen van Zeno als de 'moderne' mechanische bewegingswetten(3) betrekking te hebben op: verandering van plaats in een kontekstueel vakuüm.

Het referentiesysteem nu, waarvan zoëven sprake was, en ten opzichte waarvan een verandering van plaats - inderdaad - eerst kan worden vastgesteld, pleegt men eveneens binnen het kader van dit kontekstuele vakuüm te situeren. Dat referentiesysteem is ten opzichte van een bepaalde beweging in die zin 'neutraal', dat het onafhankelijk is van de typische eigenaardigheid van datgene, wat beweegt, alsmede van de specifieke 'omgeving' - 'fysisch' en/of 'sociaal-kultureel' - ten opzichte waarvan die beweging zich voltrekt. Het is, zo zou men kunnen zeggen, een referentiesysteem met een universele geldigheid.

Eerder (pag. 71) citeerde ik Buytendijk, waar deze een "beweging in fysisch opzicht" karakteriseerde als

> "... een plaatsverandering in zekere tijd, waarbij de plaats ten opzichte van drie loodrecht op elkaar staande ordinaten met mathematische zekerheid te bepalen en de tijd met een uurwerk meetbaar is."

Met deze formuleringen brengt Buytendijk tot uitdrukking dat het onderhavige bewegingsconcept verbonden is met een "fysisch ruimte- en tijdbegrip" ([4]1966, 80), zijnde het referentiesysteem, waarop ik zoëven doelde.

De 'fysische' - of 'geometrische' - ruimte is de driedimensionale, homogene en 'lege' ruimte van Euclides, die door Kant ooit als 'zuivere aanschouwingsruimte' werd getypeerd. In het kader van deze ruimtevoorstelling is een verplaatsing van (delen van) het substantiële lichaam een verplaatsing ten opzichte van "drie loodrecht op elkaar staande ordinaten", waarvan men de empirische situering naar believen kiezen kan. Projekteert men die ordinaten op (delen van) het

substantiële lichaam zelf, dan komt men tot een onderscheiding in transversale, sagittale en longitudinale lichaamsassen, ten opzichte waarvan bepaalde verplaatsingen zich eerst als 'buigingen', 'strekkingen', 'rotaties', e.d., laten benoemen. Projekteert men die ordinaten op een - willekeurig gekozen - 'buitenwereld', dan ontstaat de mogelijkheid om - bijvoorbeeld - vast te stellen welke weg een verplaatsend lichaam (in een bepaalde tijd) heeft afgelegd. Ook het 'fysisch tijdbegrip', dat met dit bewegingsconcept verbonden is, is homogeen van aard en onafhankelijk van de typische eigenaardigheid van datgene, wat beweegt en de 'omgeving', ten opzichte waarvan de beweging wordt uitgevoerd. We hebben hier van doen met "de continue ééndimensionale tijd" (Buytendijk [4]1966, 80), die kan worden opgevat als "een principe van ordening ..., onafhankelijk van het feit of dat, wat geordend is, in rust of in beweging is" (Hugenholtz 1972, 24).

> "Deze tijd is lineair van structuur, een continuüm van een onvermurwbare, meedogenloze gestrengheid, van een volstrekte onaandoenlijkheid. Wij kunnen zeggen: de tijd is de meest neutrale, de meest homogene, de meest constante gelijkmatigheid, die alles wat is zijn aanschijn geeft, maar zelf er niet door verandert, los van is" (Hugenholtz, p. 24).

Dit 'fysisch ruimte- en tijdbegrip'[(3a)] nu vormt het gangbare referentiesysteem voor de identifikatie en beschrijving van veranderingen van plaats van (delen van) het substantiële lichaam. Dat referentiesysteem is in die zin universeel van aard, dat het onafhankelijk bedoelt te zijn van de typische eigenaardigheid van datgene, wat beweegt, alsmede van de bijzondere 'omgeving', ten opzichte waarvan bewogen wordt.
Binnen het kader van het bewegingsbeeld 'verandering van plaats van (delen van) het substantiële lichaam' komt de eigenaardigheid van datgene, ten opzichte waarvan een beweging wordt uitgevoerd, uitsluitend in het vizier als een komplex van faktoren, dat tot de betreffende verplaatsing in een externe relatie staat. Binnen dat kader is het verschil tussen 'lopen', 'springen', 'werpen', etc., daarin gelegen dat (delen van) het substantiële lichaam op <u>andere</u> wijze (worden) wordt verplaatst t.o.v. een universeel referentiesysteem, zijnde een referentiesysteem dat in alle drie de gevallen <u>hetzelfde</u> is. De verschillende binnen- en buitenhuidse 'oorzaken', die bij het tot stand komen van die verplaatsingswijzen een rol (kunnen) spelen, staan daarmee in een externe relatie en laten zich bovendien onafhankelijk van het betreffende referentiesysteem karakteriseren.

Stellen we ons thans op het standpunt van het relationele lichaamsbeeld. De genoemde 'natuurlijke interpretaties' van menselijk bewegen - 'lopen', 'springen', 'zwemmen', e.d. - laten zich in dat geval herinterpreteren tot specifieke wijzen van 'wereld-verstaan-in-aktie', d.i. tot handelingen, die blijk geven van een onderkenning en realisatie van bepaalde betekenisrelaties. Waarin is nu de specificiteit van een handeling gelegen, wil men deze als een bewegingshandeling kunnen aanmerken?
Reeds in het derde hoofdstuk (pag. 203) merkte ik op dat het antwoord op deze vraag zal moeten bestaan uit een kenschets van de eigenaardigheid van het netwerk van betekenisrelaties, dat in zo'n handeling manifest wordt. Om tot zo'n kenschets te komen behoeft men een begrippenkader dat in ieder geval aan de volgende twee eisen voldoet:

1. het moet niet voortbouwen op het begripssysteem, dat verwijst naar de acceptatie van het substantiële lichaamsbeeld.
   Waar dat wel het geval is, zo hebben we in het vorige hoofdstuk geregeld gezien, pleegt men een bewegingshandeling te begrijpen als een bepaald type 'verandering van plaats van (delen van) het substantiële lichaam'. Het zojuist bedoelde netwerk van betekenisrelaties wordt dan geëxternaliseerd tot een komplex van binnen- en/of buitenhuidse faktoren. De eigensoortigheid van een 'bewegingshandeling' kan op die wijze niet tot haar recht komen. Zoals het relationele lichaamsbeeld zich niet als een specifieke variant van het substantiële lichaamsbeeld laat begrijpen, zo dreigt men ook de eigensoortigheid van een 'bewegingshandeling' te miskennen, indien men haar interpreteert als een zeer bepaalde - bijvoorbeeld een 'bewust uitgevoerde' (Rijsdorp) of een 'komplexe' (Ungerer) - 'verandering van plaats van (delen van) het substantiële lichaam'.(4)
2. het moet niet zodanig 'algemeen' van aard zijn, dat het uitsluitend begrippen betreft, die voor de beschrijving van iedere handeling van belang (zouden kunnen) zijn.
   Begrippen als 'doelgerichtheid', 'regelgeleidheid', 'vrijheid', 'verantwoordelijkheid', 'zelfbewustzijn', e.d., hoezeer mogelijk ook onontbeerlijk voor de ontwikkeling van een algemene handelingstheorie, kunnen de eigensoortigheid van een bewegings-handeling niet adekwaat karakteriseren. Waar men zich uitsluitend van dergelijke begrippen bedient - en men denke hier bijvoorbeeld aan

het begrip 'doelgerichtheid' bij Buytendijk en 'zelfbewustzijn' bij Rijsdorp - behoeft men nog allerminst een ander dan substantieel lichaamsbeeld bij te vallen. Dan ook blijft de - onder 1. genoemde - mogelijkheid reëel aanwezig dat men een 'bewegingshandeling' feitelijk interpreteert als een bepaald type 'verandering van plaats van (delen van) het substantiële lichaam'. Een handelingstheoretische benadering, zo konkludeerde ik eerder (pag. 411), blijkt nog geen garantie te zijn voor de acceptatie van een ander bewegingsbeeld dan 'verandering van plaats van (delen van) het substantiële lichaam'.

Bij de beoogde kenschets van de eigenaardigheid van het netwerk van betekenisrelaties, dat in bewegingshandelingen manifest wordt, dient men al met al een vaarroute te zoeken tussen de Scylla van het bewegingsbeeld 'verandering van plaats van (delen van) het substantiële lichaam' en de Charybdis van een - voor dit doel - te algemene handelingstheorie. En men zou dit slothoofdstuk dan ook kunnen karakteriseren als een poging de bedding van die vaarroute te markeren. Wordt die bedding zelf gevormd door het relationele lichaamsbeeld, voor de in de huidige paragraaf beoogde markering is het gewenst nu een draad op te nemen, die ik eerder in deze studie moest afbreken.

Bij de bespreking - in hoofdstuk II - van de 'funktionele bewegingsleer' van Buytendijk konkludeerde ik dat diens verzet tegen de beschrijving van het menselijk bewegen in termen van "verplaatsingen van lichaamsdelen" niet uitmondt in een acceptabel alternatief. Dat alternatief is mede daarom niet acceptabel omdat zijn funktie-begrip betrekking heeft op, zoals ik formuleerde, "al het gedrag van dieren en mensen in een kontekstueel vakuüm" (pag. 89). In de terminologie van zoëven zou men kunnen zeggen dat Buytendijk daadwerkelijk belandde op de Charybdis van een te algemene handelingstheorie. Een onderscheidingskriterium om bewegingsgedrag van andere gedragingen te kunnen afgrenzen vonden we bij hem niet. En de aanvankelijk door mij opgeworpen vraag (pag. 85) of Buytendijk niet zelf met de kategorie 'verandering van plaats' het kind met het bewegings-badwater dreigt weg te werpen, moest ik dan ook bevestigend beantwoorden. Met zijn 'funktionele' alternatief kon Buytendijk geen recht doen aan hetgeen ik - in navolging van Dijksterhuis en Merleau-Ponty - beklemtoonde[5], namelijk dat 'verandering van plaats' ten grondslag ligt aan alle "soorten van beweging".

In het verdere verloop van de studie heb ik de kategorie 'verandering

van plaats' uitdrukkelijk verbonden met het substantiële lichaamsbeeld en de nodige vraagtekens geplaatst bij beschrijvingen van het menselijk bewegen in termen van 'veranderingen van plaats van (delen van) het substantiële lichaam'. Moet hieraan echter de konklusie verbonden worden dat de kategorie 'verandering van plaats' geheel uit het gezichtsveld kan verdwijnen zodra het gaat om een karakterisering van de eigenaardigheid van bewegingshandelingen?
Eerder(6) merkte ik op dat het gezichtspunt 'verandering van plaats' niet een irrelevant of marginaal gezichtspunt is en kondigde ik aan op deze vaststelling in dit slothoofdstuk te zullen terugkomen.
Thans zou ik dan ook uitdrukkelijk willen stellen dat de kategorie 'verandering van plaats' onontbeerlijk is met het oog op de typering van de eigenaardigheid van bewegingshandelingen.
Om die stelling staande te kunnen houden is het echter wel nodig die kategorie op een andere wijze te interpreteren dan tot nu toe het geval was. Het behoeft immers nauwelijks betoog dat 'verandering van plaats' nu niet kan slaan op een bepaalde verplaatsing van (delen van) het substantiële lichaam, in de zin zoals eerder in deze paragraaf besproken.
Bedoelde herinterpretatie kan men - om te beginnen - terminologisch tot uitdrukking brengen door het substantief 'verplaatsing' ('verandering van plaats') te vervangen door het werkwoord 'verplaatsen' ('van plaats veranderen'). Op die wijze wordt het handelingskarakter van een bewegingshandeling in ieder geval al beter aangeduid.
In het licht van het relationele lichaamsbeeld dient men de term 'verplaatsen' vervolgens zo te begrijpen, dat daarmee iets gezegd wordt van de eigenaardigheid van het netwerk van betekenisrelaties, dat in bewegingshandelingen manifest wordt. Vanuit het relationele lichaamsbeeld begrijpt men, zoals gezegd, een handeling als een wijze van 'wereld-verstaan-in-aktie'. In die 'aktie' zijn 'mens' en 'wereld' niet onafhankelijk van elkaar definiëerbaar. Die 'aktie' is een aktueel geworden overeenstemming van de menselijke intentionaliteit met de 'wereld', die geïntendeerd wordt.(7) Kenmerkend nu voor een bewegingshandeling is dat die overeenstemming primair verplaatsend gerealiseerd wordt.
Dankzij de verwijzing naar mensen, zo schreef ik eerder (pag. 199), zijn interne relaties - inhoudelijk bezien - steeds betekenis-relaties. Welnu, het netwerk van interne relaties, dat in een bewegingshandeling manifest wordt, kan eerst betekenis krijgen doordat en voor zover het

verwijst naar een menselijke intentionaliteit, die primair op verplaatsen gericht is. Bij afwezigheid van een dergelijke gerichtheid verdient het de voorkeur om een handeling anders dan als bewegings-handeling te typeren.

Om dit te verduidelijken kunnen de volgende formuleringen van Loopstra (1983, 22) als vertrekpunt dienen[8]:

> "Bewegend zich gedragen is altijd gekenmerkt door verplaatsen ten opzichte van iets of iemand, of door verplaatsen van iets of iemand ten opzichte van mijzelf. In dat laatste geval spreken we meestal van hanteren."

Wat hier direkt opvalt is dat 'verplaatsen' niet doelt op een in zichzelf besloten gebeurtenis - zoals in het geval van 'verandering van plaats van (delen van) het substantiële lichaam' -, maar steeds een "ten opzichte van ..." impliceert. Eerder in deze paragraaf stelde ik vast dat binnen het kader van het bewegingsbeeld 'verandering van plaats van (delen van) het substantiële lichaam' de eigenaardigheid van datgene, ten opzichte waarvan een beweging wordt uitgevoerd, uitsluitend in het vizier komt als een komplex van faktoren, dat tot de betreffende verplaatsing in een externe relatie staat. Voor de identifikatie en beschrijving van veranderingen van plaats van (delen van) het substantiële lichaam hanteert men voorts een universeel referentiesysteem, dat onafhankelijk bedoelt te zijn van de typische eigenaardigheid van datgene, wat beweegt, alsmede van de bijzondere 'omgeving', ten opzichte waarvan bewogen wordt.

Vanuit het relationele lichaamsbeeld evenwel[9] is datgene - "iets of iemand" -, ten opzichte waarvan er van verplaatsen sprake is, voor de karakterisering van dat verplaatsen allerminst 'neutraal'. En dat geldt evenzeer voor de tijd-ruimtelijke verhoudingen, waarbinnen dat verplaatsen manifest wordt en in termen waarvan het - nader - beschreven kan worden.

Om bij het eerste aan te sluiten: wie aan het zwemmen is heeft op een andere wijze met water van doen dan degene, die het als H_2O ontmoet. Tijdens de wedstrijd 'treffen' twee boksers elkaar op geheel andere wijze - zo mag men hopen - dan na afloop aan de bar. In de beide eerste gevallen is de 'wereld' - "iets of iemand" - een 'wereld van motorische betekenissen' (Gordijn)[10], een "bewegungsrelevante Umwelt" (Scherler 1979, 17), die niet onafhankelijk van de menselijke intentionaliteit gedefiniëerd kan worden. En omgekeerd laat zich ook die intentionaliteit niet onafhankelijk van die 'wereld' karakteriseren. Is het verder zo dat

we bij een bewegingshandeling van doen hebben met een intentionaliteit, die primair op verplaatsen gericht is, dan lijkt een adekwate beschrijving van zo'n handeling verwijzingen te moeten bevatten naar minstens[11] de volgende drie komponenten:

(a) de persoon - 'actor' -, voor wat betreft diens primair op verplaatsen gerichte intentionaliteit;

(b) de "bewegungsrelevante Umwelt" (Scherler), zijnde de 'wereld', zoals die verplaatsend 'verstaan' ('gekend') wordt;

(c) de wijze van verplaatsen in termen van tijd-ruimtelijke verhoudingen.

In hun onderlinge samenhang vormen deze drie komponenten de noodzakelijke voorwaarden voor de karakterisering van een bewegingshandeling. Begrepen in het licht van het relationele lichaamsbeeld zijn het de centrale knooppunten in het netwerk van betekenisrelaties, dat in bewegingshandelingen onderkend en gerealiseerd kan worden.
Bij de bespreking, die ik er nu aan zal wijden, zal ik slechts die aspekten voor het voetlicht brengen, die de afgrenzing t.o.v. het bewegingsbeeld 'verandering van plaats van (delen van) het substantiële lichaam' kunnen verhelderen. Andere aspekten zullen verderop in dit hoofdstuk nog aan de orde komen.
Bij die bespreking ga ik uit van de door Loopstra (1983, 9) geschilderde situatie van

> "... het gedrag van een oude man die, staande op de trottoirrand, zijn gezicht naar de overkant van de zeer drukke straat gewend, en die achtereenvolgens één of enkele aarzelende stappen op de rijweg doet, steeds weer terugkerend naar het trottoir, door iedereen direct herkend (wordt): hij durft niet over te steken."

Met deze situatieschets wil Loopstra illustreren dat wij in alledaagse situaties "elkaars bewegen niet als een opeenvolging van op zichzelf staande bewegingen" bekijken, "maar als een wijze van omgaan met mensen en dingen binnen een zinsverband" (p. 11). Zijn kommentaar bij die illustratie luidt vervolgens (p. 9/10):

> "De bewegende beantwoording van deze voor hem zeer complexe en zelfs gevaarlijke situatie, is te veel gevraagd. De man redt het niet en moet het dan ook laten afweten.
> Echter, en daar gaat het in dit voorbeeld om, zijn gedrag wordt direct herkend als bewegend betrokken zijn op, en als zodanig geduid. Ook in het gewone dagelijkse leven wordt een dergelijk gebeuren gezien als bewegend zich gedragen. Vanuit deze herkenning biedt een voorbijganger hulp als hij vraagt: 'Zal ik u helpen oversteken?'
> Binnen het zinsverband wordt hier het bewegend zich gedragen

> herkend en begrepen. Begrepen binnen het zinsverband omdat het bewegend zich gedragen van de man alleen maar begrijpbaar is vanuit de situatie. Wij herkennen zijn gedrag als zinvol vanuit de waargenomen betrokkenheid op de verkeerssituatie. Niet vanuit de uitgevoerde bewegingen. Dezelfde bewegingen uitgevoerd in het plantsoen worden absurd, zijn dan letterlijk zin-loos. Het zinsverband is onduidelijk en alleen binnen een herkenbaar zinsverband wordt ons gedrag voor anderen begrijpbaar."

In hoeverre kan nu het gedrag van deze oude man als een bewegingshandeling worden aangemerkt, gelet op de drie - als noodzakelijke voorwaarden begrepen - komponenten?

De eerstgenoemde komponent kunnen we in de beschrijvingen van Loopstra zonder moeite terugvinden. Hij spreekt van een persoon - i.c. "een oude man" -, uit wiens gedrag een primair op verplaatsen gerichte intentionaliteit valt op te maken. "De oude man", zo merkt Loopstra op, "stond daar niet om de verkeerssituatie te bestuderen. Evenmin om de andere weggebruikers te hinderen, maar om-over-te-steken" (p. 10). Binnen het 'zinsverband' van de verkeerssituatie is de op 'oversteken' gerichte intentionaliteit van de oude man zonder moeite herkenbaar.(12) Om het gedrag van de man als een bewegingshandeling te kunnen aanmerken is het in dit verband van groot belang te beklemtonen dat er sprake moet zijn van een primair op verplaatsen gerichte intentionaliteit.
De man, zo kunnen we gevoeglijk aannemen, staat daar niet op de stoeprand met uitsluitend de bedoeling om over te steken. Die intentie zal opgenomen zijn binnen een geheel van verder reikende bedoelingen, zoals daar kunnen zijn: op tijd de afspraak met zijn vrienden nakomen; even zijn kamer in het bejaardentehuis ontvluchten, waar de muren op hem afkomen; boodschappen doen voor het avondeten; onder de mensen zijn; een frisse neus halen; zijn dochter bezoeken, die in het ziekenhuis ligt; aangifte doen van de diefstal van zijn fiets; etc. Dergelijke intenties, hoezeer ook voor de man van belang, vormen geen noodzakelijke komponenten van een bewegingshandeling. Voor dat laatste volstaat - in het onderhavige voorbeeld - 'de bedoeling om over te steken'. Hoewel die verder reikende intenties de geaardheid van dat oversteken mede en nader begrijpelijk kunnen maken - ik kom daar met name in paragraaf 4 nog op terug -, behoren ze niet tot de voor een beschrijving van bewegingshandelingen minimaal benodigde ingrediënten. Ten opzichte van de op verplaatsen gerichte intentionaliteit spelen dergelijke intenties een ondergeschikte en aanvullende rol. Tegelijk

wil daarmee echter ook gezegd zijn dat die op verplaatsen gerichte intentionaliteit weliswaar een noodzakelijke, maar geen voldoende voorwaarde vormt voor een adekwate bewegingshandelingsbeschrijving.

De als tweede genoemde noodzakelijke voorwaarde voor de karakterisering van een bewegingshandeling betreft de verwijzing naar een "bewegungsrelevante Umwelt", waaronder begrepen de 'wereld', zoals die verplaatsend 'verstaan' wordt. Van den Beld (1982, 2) schrijft dat een actor "door zijn handeling een verandering in de wereld" tot stand brengt.

> "Zo is de handeling die bestaat in het openen van een venster, logisch noodzakelijk het veranderen van een wereld waarin het venster gesloten is, in een wereld waarin het open is. Het resultaat van een handeling is de eindtoestand van de verandering (of eventueel de verandering zelf). Zo is het feit dat het venster open is het resultaat van de handeling: openen van het venster."

Toegespitst op het voorbeeld van de oude man, die niet durft over te steken, kunnen we zeggen dat hij in die zin geen "verandering in de wereld" tot stand brengt, dat hij nog steeds op de trottoirrand vertoeft. Hij slaagt er niet in de op oversteken gerichte intentionaliteit te verwerkelijken. Het beoogde resultaat - (veilig) de overkant bereiken - treedt niet in; de bewegingshandeling 'oversteken' wordt niet uitgevoerd. Om die reden is het dan ook niet verwonderlijk dat we bij Loopstra geen verwijzingen aantreffen naar wat er tijdens het oversteken gebeurt. De 'wereld', zoals die verplaatsend 'verstaan' wordt - en men denke hier aan aspekten van de voor een overstekende (bejaarde) voetganger "bewegungsrelevante Umwelt" als wegbreedte, toestand van het wegdek (gladde kasseien!), tramrails, vluchtheuvel, stoplichten, verkeersregels, geparkeerde auto's, e.d. - komt in Loopstra's beschrijvingen niet in het vizier. Wel spreekt hij van een "zeer complexe en zelfs gevaarlijke situatie" en hij merkt op dat wij het gedrag van de man "als zinvol vanuit de waargenomen betrokkenheid op de verkeerssituatie" kunnen herkennen. Hoewel men in dit opzicht met Loopstra kan instemmen is het van belang te beklemtonen dat deze "betrokkenheid" aan de - de facto niet uitgevoerde - handeling van het oversteken vooraf gaat. Die betrokkenheid op de 'wereld' - i.c. de komplexe verkeerssituatie - is dan ook andersoortig dan die, welke tijdens het oversteken aan de orde zou zijn. Met Gordijn e.a. (1975, 42) zou men in dit verband kunnen spreken van een "anticiperende intentionaliteit", die "manifest (wordt) in de opbouw van een bewegingsplan en een bewegingsvoorstelling", welke

"op de uitvoering van het bewegen vooruit" lopen. Loopstra, zo zagen we, typeert deze "anticiperende intentionaliteit", deze aan het oversteken vooraf gaande 'betrokkenheid', als '<u>bewegend</u> betrokken zijn op'. "Binnen het zinsverband" wordt z.i. het gedrag van de man op de trottoirrand als '<u>bewegend</u> zich gedragen' herkend en begrepen.
Met deze zienswijze stuiten we echter op een moeilijkheid, die niet onbelangrijk is met het oog op de afgrenzingsproblematiek, die thans in het geding is. Welke <u>bewegings</u>handeling, zo vraagt men zich namelijk af, voert de man uit, gegeven dat hij niet die van het oversteken weet te effektueren? Loopstra schrijft dat de man "achtereenvolgens één of enkele aarzelende stappen op de rijweg doet, steeds weer terugkerend naar het trottoir". Binnen het 'zinsverband' herkent iedereen dit direkt als:"hij durft niet over te steken". Gegeven dat het Loopstra niet gaat om de waarneembare veranderingen van plaats van (delen van) het substantiële lichaam - "de uitgevoerde bewegingen" -, op welke gronden wenst hij het waargenomene dan niettemin als '<u>bewegend</u> zich gedragen' te begrijpen? Op grond van de "waargenomen betrokkenheid op de verkeerssituatie", zo luidt de kern van zijn antwoord op deze vraag.
Loopstra (1983, 26) omschrijft 'bewegend zich gedragen' als "het hanterend en/of verplaatsend <u>actualiseren</u> van motorische betekenissen" (Onderstreping door mij. J.T.) en het komt mij voor dat zijn antwoord van zoëven zich moeilijk met deze omschrijving verdraagt. Bezien we dat antwoord in het licht van de door mij genoemde komponenten van bewegingshandelingen, dan kan het ook allerminst bevredigen.
Loopstra laat er geen misverstand over bestaan dat de man op de trottoirrand stond <u>om-over-te-steken</u> en <u>niet</u> om "achtereenvolgens één of enkele aarzelende stappen op de rijweg" te doen en steeds weer terug te keren naar het trottoir. Zoals het niet zijn intentie was "om de verkeerssituatie te bestuderen", zo was ook dat laatste niet wat hij beoogde. Om die reden lijkt het, binnen de kontekst van Loopstra's beschrijvingen, nogal dubieus om het doen en laten bij de trottoirrand als '<u>bewegend</u> zich gedragen' te karakteriseren. M.i. verdient het in het onderhavige geval de voorkeur om te zeggen dat de man de geïntendeerde bewegingshandeling ('oversteken') <u>niet</u> uitvoert en dat hij feitelijk handelingen verricht, die door de omstanders niet zo zeer als 'bewegend zich gedragen' worden herkend en begrepen, maar als 'wikken en wegen', 'inschatten', 'evalueren', e.d. Waren de intenties tot deze - anticiperende - handelingen aanvankelijk ondergeschikt aan

de primaire intentie van het 'oversteken'; omdat die laatste niet realiseerbaar bleek kwamen eerstgenoemde - blijkbaar - op de voorgrond te staan en bleef de man in de verwerkelijking daarvan steken.
Deze, door de man - op dat moment - geïntendeerde én gerealiseerde handelingen, behoren zelf niet tot de klasse der bewegingshandelingen, maar veeleer tot die van de 'denkhandelingen'. In die denkhandelingen herkennen de omstanders onmiskenbaar een 'betrokkenheid op bewegen', wat echter niet hetzelfde is als een 'bewegend betrokken zijn op'.

Als derde komponent noemde ik de verwijzing naar de wijze van verplaatsen in termen van tijd-ruimtelijke verhoudingen.
Wanneer bewegingshandelingen, zoals gesteld, blijk geven van een primair op verplaatsen gerichte intentionaliteit, dan zal men het, voor de beschrijving van de eigenaardigheid van die handelingen, niet kunnen stellen zonder tijd-ruimtelijke kwalifikaties. Noties als 'hoog', 'omhoog', 'laag', 'omlaag', 'boven', 'onder', 'tussen', 'ver weg', 'dichtbij', 'snel', 'langzaam', 'traag', 'zijwaarts', 'voorwaarts', 'achterwaarts', 'vroeg', 'laat', 'op tijd', etc., zijn in dit verband onontbeerlijk. In het kader van het relationele lichaamsbeeld kunnen die noties - anders dan in het eerder besproken geval - niet onafhankelijk van de op verplaatsen gerichte intentionaliteit van de 'actor' en de 'wereld', die geïntendeerd wordt, begrepen worden.
Iemand die aan het touwtjespringen is springt 'te snel' of 'te langzaam', afhankelijk van de snelheid van het ronddraaiende touw.
Dat zo iemand 'omhoog' - 'van de grond' - komt is echter wel noodzakelijk wil de aktiviteit überhaupt als '(touwtje)springen' benoemd kunnen worden. Dat 'omhoog' speelt echter wel weer een andere rol bij 'hoogspringen' en bij 'verspringen'. Bij 'verspringen' zal men 'omhoog' moeten komen, maar weer niet zo 'hoog', dat men niet 'ver' komt.
Ik zal in de vierde paragraaf op de betekenis van deze tijd-ruimtelijke kwalifikaties nog wat nader ingaan. Op dit moment wil ik volstaan met de vaststelling dat we in de beschrijvingen van Loopstra geen verwijzingen aantreffen naar de wijze van verplaatsen van de oude man in termen van dergelijke tijd-ruimtelijke verhoudingen, en wel om de eenvoudige reden dat de man geen bewegingshandeling uitvoert. Ware dat wel het geval dan zouden zulke verwijzingen bepaald onmisbaar zijn. Dan immers zou pas de mogelijkheid ontstaan om het verplaatsen van de man te benoemen als - bijvoorbeeld - 'rennen', 'schuifelen', e.d.
En afhankelijk daarvan is de veilige overkant ver of minder ver weg,

nadert een auto meer of minder snel en is de vluchtheuvel een ware vlucht-heuvel of een hindernis, die snel 'genomen' wordt.

Aangezien het in deze paragraaf uitsluitend gaat om de vraag naar de afgrenzing van 'bewegingshandelingen' en 'veranderingen van plaats van (delen van) het substantiële lichaam', moet ik het bij deze enkele aanduidingen laten.
Vanuit het relationele lichaamsbeeld, zo kan de konklusie luiden, is de specificiteit van een bewegingshandeling daarin gelegen, dat het in zo'n handeling manifest wordende netwerk van betekenisrelaties primair verplaatsend wordt onderkend en gerealiseerd.
Anders dan in het geval van 'veranderingen van plaats van (delen van) het substantiële lichaam' kan men dit 'verplaatsen' alleen adekwaat beschrijven in termen, waarin de drie, zoëven besproken komponenten - gezamenlijk - herkenbaar zijn. Omgekeerd vormt de notie 'verplaatsen' de verbindende draad tussen deze komponenten, zonder welke ze geen centrale knooppunten zouden kunnen zijn in het netwerk van betekenis-relaties, dat in bewegingshandelingen onderkend en gerealiseerd kan worden.
Eerder in deze paragraaf gaf ik een karakterisering van de wijze waarop 'natuurlijke interpretaties' van het menselijk bewegen geherinterpreteerd worden, indien men zich laat leiden door het bewegingsbeeld 'verandering van plaats van (delen van) het substantiële lichaam'. Ook in het geval van het relationele lichaamsbeeld zal een herinterpretatie van die 'natuurlijke interpretaties' geboden zijn, wil men ze als 'bewegings-handelingen' kunnen begrijpen. Om woorden als 'lopen', 'springen', 'werpen', e.d., als artikulaties van bewegingshandelingen te kunnen aanmerken, behoeven ze een zodanige herinterpretatie, dat de drie besproken komponenten daarin herkenbaar zijn. In het geval van - bijvoorbeeld - 'springen' betekent dat:

(a) een verwijzing naar een op springen gerichte persoon ('actor');
(b) een verwijzing naar een 'wereld', die springend 'verstaan' wordt; men denke aan: 'in de lucht springen', 'over de sloot springen', 'in het water springen', 'bij iemand op de rug springen', 'trampoline-springen', 'bokspringen', e.d.;
(c) een typering van de wijze van springen in termen van tijd-ruimtelijke verhoudingen; men denke aan: 'hoog-springen', 'ver-springen', 'synchroon springen', e.d.

Eerst wanneer deze drie komponenten in de beschouwing worden betrokken is het mogelijk 'springen' als een bewegingshandeling aan te merken.

En dat geldt - op analoge wijze - eveneens voor andere 'natuurlijke interpretaties' van het menselijk bewegen. In het licht van het relationele lichaamsbeeld vormen ze de noodzakelijke voorwaarden, zonder welke ook de eigenaardigheid van bewegingshandelingen binnen bewegingsonderwijs en sport niet begrepen kan worden. Op dit laatste zal ik in paragraaf 4 nader ingaan, waarbij we zullen zien dat die voorwaarden, hoewel noodzakelijk, niet voldoende zijn. Eerst volgt nu echter een bespreking van de wijze, waarop men bewegingshandelingen van andersoortige handelingen kan afgrenzen.

3. Bewegingshandelingen en andersoortige handelingen.

Het relationele lichaamsbeeld, zo stelde ik in het derde hoofdstuk, artikuleert het menselijk lichaam in termen van modaliteiten van menselijk handelen. Als 'wereld-verstaan-in-aktie' is dat handelen nooit een 'handelen zonder meer', maar manifesteert het zich steeds op een nader te specificeren wijze. Werkwoorden als 'denken', 'spreken', 'voelen', 'bewegen', e.d., brengen reeds een eerste differentiëring aan; daarbinnen zijn voorts nog weer vele onderscheidingen mogelijk. Als evenzovele 'pluralisaties' van het menselijke 'aan-de-wereld-zijn', zo schreef ik(13), blijft een dergelijke 'veelheid' echter steeds van 'eenheid' doortrokken. 'Denken', 'spreken', 'bewegen', e.d., betreffen dan ook steeds specifieke manieren waarop de gehele mens op de wereld betrokken kan zijn. En vanuit een relationele zienswijze zal een nadere typering van die 'veelheid' dienen te bestaan uit een kenschets van de eigenaardigheid van het betreffende netwerk van betekenisrelaties.

In de vorige paragraaf besprak ik de noodzakelijke voorwaarden voor de karakterisering van een bewegingshandeling. Daarmee werden de minimale bouwstenen aangedragen, benodigd voor een kenschets van de eigenaardigheid van het netwerk van betekenisrelaties, dat in zo'n handeling manifest wordt.
Het daar besprokene heeft echter ook z'n belang voor de vraag naar de afgrenzing van bewegingshandelingen t.o.v. andersoortige handelingen. In feite grijpen de antwoorden op beide vragen in elkaar. Verderop zal ik dat nader verduidelijken.
Voor een goed begrip is het echter eerst nodig - opnieuw - de aandacht te vestigen op de 'eenheid', waaraan ik hierboven refereerde.
Het menselijk handelen is, zoals gezegd, nooit een 'handelen zonder meer'. Het manifesteert zich steeds gedifferentiëerd. De onderscheidingen nu, die men daarbij pleegt aan te brengen - 'denken', 'spreken', 'bewegen', 'voelen', etc. -, mogen zeker niet als scheidingen worden begrepen. De betekenisrelaties, die de mens denkend, sprekend, bewegend, voelend, etc., onderkent en realiseert, vinden alle hun mogelijkheidsvoorwaarde in een ontologische relationaliteit, die ze bijeen houdt en iedere verzelfstandiging ervan uitsluit.
Vanuit het relationele lichaamsbeeld bezien zal de mens, als hij handelt, nooit <u>uitsluitend</u> denken óf voelen óf bewegen óf spreken, etc.

De in dergelijke modaliteiten van menselijk handelen onderkende en gerealiseerde betekenisnetwerken zijn geen geïsoleerde eilandjes, maar kunnen zich eerst aftekenen tegen de achtergrond van een ontologische relationaliteit, die zich niet anders dan op veelvormige wijze ontvouwen kan. 'Denken' staat in die zin niet los van 'bewegen', 'spreken' niet van 'voelen', ja het mag zelfs niet verbazen dat men die modaliteiten van 'aan-de-wereld-zijn' ook tegelijkertijd kan aantreffen.
De wijze waarop men een stilliggende bal percipiëert is niet onafhankelijk van de bewegingservaring, die men met ballen opdeed; de daadwerkelijke trap, die men er vervolgens tegen geeft, vereist een subtiele overeenstemming van 'perceptie' en 'aktie', kan voorafgegaan zijn door de gedachte aan de 'misser' van vorige keer en vergezeld gaan van de uitroep - 'taalhandeling' - "die zit!" En een redenaar zonder enige gesticulatie zal stellig mislukken. Alleen reeds temporeel gezien kunnen we in het menselijk doen en laten een voortdurende verwevenheid - zowel gelijktijdig als op-een-volgend - herkennen van zijn modaliteiten van 'aan-de-wereld-zijn'. Elke karakterisering daarvan is dan ook nooit uitputtend en steeds voor herziening en/of aanvulling vatbaar.
Indien men, zoals in deze studie - op grond van een interesse in lichamelijke opvoeding - het geval is, wenst bij te dragen aan de ontwikkeling van een 'bewegingsleer van beperkte reikwijdte', dan mag men niet met een konstatering van genoemde verwevenheid volstaan. Maakt die verwevenheid attent op de onmiskenbare samenhang in het menselijk doen en laten, tegelijk mag daarmee niet vergeten worden dat het steeds ook een veelvormige en gedifferentiëerde - anders dan amorfe en diffuse - samenhang betreft, waarvan men de eigenaardigheid eerst goed op het spoor komt zodra men uitdrukkelijk vraagt naar de verschillen in modaliteiten van 'aan-de-wereld-zijn'.
Zo'n vraag is dan verre van exclusief 'theoretisch' van aard. Ze vindt haar 'praktische' grond in het leven van alledag, waar de zojuist bedoelde veelvormigheid dikwijls goed wordt herkend en ook talig tot uitdrukking wordt gebracht. Sommige wijzen van 'aan-de-wereld-zijn'

worden 'vanzelfsprekend' in termen van 'natuurlijke interpretaties' van menselijk bewegen geartikuleerd en begrepen, terwijl dat bij andere niet het geval is. Gewoonlijk gaat dat niet gepaard met een behoefte tot nadere systematisering van die interpretaties. Ook pleegt men zich allerminst te bekommeren om een expliciete formulering van kriteria, op grond waarvan men ze van andersoortige interpretaties kan afgrenzen. De onderlinge verwevenheid van, zowel als de verschillen tussen de diverse wijzen van 'aan-de-wereld-zijn' worden in het dagelijkse doen en laten niet geproblematiseerd, maar 'gepraktizeerd'. Wie wandelend met iemand in diskussie is maakt zich geen zorgen over hoe dit komplexe 'wereld-verstaan-in-aktie' systematisch in kaart kan worden gebracht. Een expliciete theorie over bewegingshandelingen - of over taalhandelingen (etc.) - heeft hij stellig niet van node. In hun geprononceerde vormen worden die handelingen weliswaar herkend - en talig geartikuleerd - maar tegelijkertijd - al doende - met elkaar verbonden.
Bij de vraag nu naar de afgrenzing van bewegingshandelingen t.o.v. andersoortige handelingen gaat het om een precisering van de verschillen in modaliteiten van 'aan-de-wereld-zijn', verschillen, die in het alledaagse leven eveneens herkend, maar gewoonlijk niet gethematiseerd worden. Met het stellen van die vraag wordt de onderlinge verwevenheid van die modaliteiten allerminst ontkend. Die verwevenheid wordt dan echter geplaatst in het licht van een specifieke interesse, op grond waarvan juist de vraag naar de verschillen in modaliteiten van 'aan-de-wereld-zijn' in het brandpunt komt te staan.
In de lichamelijke opvoeding hebben we van doen met wat Vermeer (1983, 194) onlangs typeerde als "bewegingsbeïnvloeding in ... bewegingssituaties bij uitstek", en het is om die reden dat het antwoord op de vraag naar de afgrenzing van bewegingshandelingen t.o.v. andersoortige handelingen niet gemist kan worden. Wat is namelijk de eigenaardigheid van "bewegingssituaties bij uitstek"? Hoe kan men bewegingshandelingen zodanig karakteriseren dat die karakteristiek zich verdraagt met de erkenning dat de in zulke handelingen manifest wordende betekenisrelaties steeds in een ruimer netwerk zijn ingebed?

Het antwoord op deze vragen, waar met name Gordijn zich uitdrukkelijk op heeft bezonnen, zal ik via een diskussie met hem ontwikkelen.

Gordijn, zo zagen we op pag. 405, zoekt het verschil tussen bewegen en andere gedragswijzen in de typische eigenaardigheid van de het betreffende gedrag konstituerende betekenissen. Een bewegingsdaad onderscheidt zich z.i. van andere gedragswijzen, doordat in de eerste een wereld van motorische betekenissen wordt bevraagd en beantwoord, terwijl in het laatste geval andersoortige betekenissen in het geding zijn. Vervolgens lezen we (Gordijn e.a. 1975, 23):

> "Het bewegen, zoals hier bedoeld, is moeilijk te definiëren en af te grenzen van andere gedragingen die, alhoewel het bewegen daar een rol speelt, toch niet als gedragen ten opzichte van een motorische tegenwereld kunnen worden gekenmerkt.
> Zo heeft zingen bijvoorbeeld een duidelijk aanwijsbare motorische komponent, namelijk strottenhoofd bewegen. Eten toont een hantering van het eetgerei. Wij kunnen spreken van een 'eetgedrag'. Het eetgedrag kan worden beoordeeld als traag, gulzig, zorgvuldig, beheerst, onbeheerst, enz. Met deze beoordelingsmaatstaven wordt ook geoordeeld over de motorische komponent. Het is zelfs aan de motorische komponent ook zichtbaar. Toch zonderen wij de motorische komponent van het totale eetgedrag af. In dit geval zou de hantering van het eetgerei voor ons dus overblijven als onderwerp van mogelijke bestudering. Eten is opnemen van voedsel en voedsel is in zichzelf geen motorisch betekenisgeheel. Zo interesseert ook schrijven ons alleen als penhantering. De pen vraagt om hantering-gevoeligheid voor de instrumentele hanteerbaarheid van het ding. Hierbij wordt ook wel degelijk aan een motorische betekenis beantwoord."

Bij eten, zingen, schrijven, muziek maken (p. 24), e.d., meent Gordijn van doen te hebben met gedragswijzen, waarin weliswaar een 'motorische komponent' herkenbaar is, maar die niet of niet uitsluitend gericht zijn op het aktualiseren van 'motorische betekenissen'.

> "Bij al deze daden treffen wij een motorische komponent aan. De bedoeling van de daad is echter een andere dan het louter 'bewegend bij de mensen en de dingen zijn'.
> Dat wat wij nu abstraheren van de genoemde daden duiden wij aan als de 'daad bewegen'. Het gaat dan om lopen, springen, wenden, keren, verplaatsen, zwemmen, skiën, enz. Zij kunnen in de levenspraktijk zowel om zichzelf voorkomen als opgenomen binnen andere doelstellingen dan louter bewegen" (p. 24).

Het bewegen, zo schrijft Gordijn, speelt een rol "in het totaal van de daadwerkelijke levensvervulling, bij niet alle maar wel bij zeer vele wijzen, die de mens ter beschikking staan om zichzelf in de wereld te realiseren" (p. 25).

> "Bewegen rust op en wordt gevormd door de intentionaliteit. De intentionaliteit kan gericht zijn op bewegend antwoorden zonder meer en kan onderdeel zijn van een andere dan op bewegen gerichte intentionaliteit" (p. 25).

In deze passages lijken me een drietal kwesties van belang.

Allereerst is daar het inzicht dat de 'daad bewegen' in die zin een 'abstraktie' is, dat ze "in de levenspraktijk" veelal is "opgenomen binnen andere doelstellingen dan louter bewegen". Op deze wijze brengt Gordijn tot uitdrukking wat ik zopas typeerde als de onderlinge verwevenheid van de modaliteiten van 'aan-de-wereld-zijn'.
In de tweede plaats valt op dat Gordijn "in de levenspraktijk" gedragswijzen aantreft, waarbij de aanwezige 'motorische komponent' niet als een "gedragen ten opzichte van een motorische tegenwereld" kan worden gekenschetst. Is de penhantering bij schrijven wél als zodanig aan te merken - zij het als "onderdeel van een andere dan op bewegen gerichte intentionaliteit" -, in het geval van zingen kwalificeert hij de 'motorische komponent' als "strottenhoofd bewegen", wat een aanduiding is in het licht van het bewegingsbeeld 'verandering van plaats van (delen van) het substantiële lichaam'.
'Motorische komponent', zo zouden we ook kunnen zeggen, wordt door Gordijn - in de geciteerde passages - in tweeërlei opzicht begrepen: enerzijds als aanduiding van een "gedragen ten opzichte van een motorische tegenwereld", dat is opgenomen binnen een andere dan op bewegen gerichte intentionaliteit, anderzijds als specifikatie van bepaalde veranderingen van plaats van (delen van) het substantiële lichaam. Anders dan bij zingen wordt z.i. bij schrijven wel degelijk aan een motorische betekenis beantwoord.
Ten derde maakt Gordijn attent op situaties "in de levenspraktijk", waarin de intentionaliteit gericht is op "bewegend antwoorden zonder meer". Lopen, springen, etc., "kunnen in de levenspraktijk zowel om zichzelf voorkomen als opgenomen binnen andere doelstellingen dan louter bewegen". Z.i. is dat bij uitstek het geval in het bewegingsonderwijs, waar het niet gaat "om de rol, die het bewegen speelt bij zingen, eten, muziek-maken en schrijven, maar om het zuiver motorische bewegen zelf als akt, al dan niet dienstbaar aan een of andere verrichting" (p. 25).

> "Het bewegingsonderwijs is gericht op de intentionaliteit van het doen verschijnen van de bewegingsstichtende betekenissen in de bewegingsdaad. De waarde van het leren bewegen is dus ruimer dan het leren bewegen zelf, omdat het bewegen ook in andere gedragingen, waarin de intentionaliteit niet op het bewegen zelf gericht is, een voorname rol speelt" (p. 25).

Wat bedoelt Gordijn nu echter precies met "het zuiver motorische bewegen zelf als akt", met de "daad bewegen", "al dan niet dienstbaar aan een of andere verrichting"? Welke zijn de "bewegingsstichtende betekenissen",

die een 'bewegingsdaad' wél en andersoortige 'daden' niet of slechts ten dele konstitueren?
In hoofdstuk IV - par. 7.5. - formuleerde ik deze zelfde vraag op de volgende wijze: wat bedoelt Gordijn precies met 'motorische betekenissen'? Zijn antwoord op die vraag bleek weinig bevredigend te zijn. In dat antwoord meende ik een circulaire redeneerwijze te kunnen signaleren. Wanneer men immers, zoals ik op p. 406 konkludeerde, bewegen omschrijft als het antwoord op een wereld van motorische betekenissen, en die motorische betekenissen vervolgens zelf typeert als betekenissen, die voor het bewegen relevant zijn, dan wordt nóch duidelijk waarin bewegen zich van ander gedrag onderscheidt, nóch in welk opzicht motorische betekenissen van andersoortige betekenissen verschillen.
Het komt mij voor dat de circulariteit in Gordijns redeneerwijze doorbroken kan worden door terug te grijpen naar het in de vorige paragraaf gestelde. Evenals bij Buytendijk, zo krijgt men de indruk, is bij Gordijn het verzet tegen de reduktie van het menselijk bewegen tot 'verandering van plaats van (delen van) het substantiële lichaam' gepaard gegaan met een eliminatie van de kategorie 'verandering van plaats' als zodanig. Wordt die kategorie echter geherinterpreteerd tot 'verplaatsen', in de zin zoals in de vorige paragraaf besproken, dan lijkt ze me onontbeerlijk, óók als het gaat om de demarkatie van bewegingshandelingen t.o.v. andersoortige modaliteiten van 'aan-de-wereld-zijn'.
Vanuit het relationele lichaamsbeeld, zo schreef ik op p. 431, is de specificiteit van een bewegingshandeling daarin gelegen, dat het in zo'n handeling manifest wordende netwerk van betekenisrelaties primair verplaatsend onderkend en gerealiseerd wordt. De notie 'verplaatsen' typeerde ik in dat verband als de verbindende draad tussen de drie genoemde komponenten, die gezamenlijk in de beschouwing betrokken moesten worden als het ging om de afgrenzing van bewegingshandelingen t.o.v. veranderingen van plaats van (delen van) het substantiële lichaam. Zonder die verbindende draad zouden die komponenten geen centrale knooppunten kunnen zijn in het netwerk van betekenisrelaties, dat in bewegingshandelingen onderkend en gerealiseerd kan worden.
Vanuit een wat andere vraagstelling, namelijk die naar de afgrenzing van bewegingshandelingen t.o.v. andersoortige handelingen, kunnen we nu zeggen dat die verbindende draad zelf de noodzakelijke voorwaarde

vormt voor de karakterisering van een handeling als bewegings-handeling. En daarbij dient dan nadrukkelijk beseft te worden dat zonder bedoelde knooppunten die draad niet 'verbindend' kan zijn. De eigenlijke funktionaliteit ervan wordt door die knooppunten - in hun onderlinge verhouding - goeddeels bepaald en kan alleen via die bepaaldheid in zicht komen.
Waar van 'verplaatsen' - in de besproken zin - geen sprake is, daar is een andersoortige typering dan 'bewegingshandeling' zonder meer geboden.
Waar 'verplaatsen' wel aan de orde is - en dat zal vaker wel dan niet het geval zijn -, maar niet voldaan wordt aan de drie besproken komponenten, ook daar is de kwalifikatie 'bewegingshandeling' weinig adekwaat. Wie een brief schrijft geeft geen blijk van een primair op penhantering gerichte intentionaliteit. Het is zo iemand te doen om andere betekenisrelaties dan die, welke enkel pen-hanterend onderkend en gerealiseerd kunnen worden. (En hij zou de brief dan ook even goed aan een ander kunnen dikteren of eventueel van de telefoon gebruik kunnen maken). Niettemin blijft hier de mogelijkheid bestaan de betreffende handeling op hernieuwde wijze te interpreteren, zodat ze wél als 'bewegingshandeling' kan worden aangemerkt. We hebben dan echter niet meer van doen met dezelfde handeling - het schrijven van een brief -, die 'slechts' op een andere wijze beschreven wordt, maar met een andere handeling - namelijk: het hanteren van een pen -.(14)
In de lichamelijke opvoeding worden we, zoals gezegd, gekonfronteerd met "bewegingssituaties bij uitstek". Het gaat daar in het bijzonder om betekenisrelaties, die primair verplaatsend onderkend en gerealiseerd kunnen worden. Daarmee is nog niet gezegd dat die betekenisrelaties volledig kunnen worden losgeweekt uit het totale netwerk, waarbinnen ze zijn opgenomen; iets wat Gordijn lijkt te suggereren als hij spreekt van een intentionaliteit, die gericht is "op bewegend antwoorden zonder meer". Toegespitst op bewegings-onderwijs en sport zal ik daar in de volgende paragraaf nader op ingaan.

4. Bewegingshandelingen binnen bewegingsonderwijs en sport.

Overeenkomstig de in hoofdstuk IV (par. 2.2.) besproken konstituerende kenmerken van de lichamelijke opvoeding kunnen we óók in bewegingsonderwijs en sport een opzettelijke gerichtheid herkennen op de realisatie van bewegings-intrinsieke doelstellingen, die door de betrokkenen als 'gunstig' worden aangemerkt.
Wanneer het nu gaat om een karakterisering van de eigenaardigheid van bewegingshandelingen binnen bewegingsonderwijs en sport, een karakterisering, die aansluiting kan vinden bij de noodzakelijke voorwaarden, die in de beide vorige paragrafen ter sprake werden gebracht, hoe moeten we dan de aanduiding 'bewegings-intrinsieke doelstellingen' begrijpen?
Bewegings-intrinsieke doelstellingen, zo schreef ik eerder[15], kunnen van tweeërlei aard zijn. Ze hebben óf op het bewegen zelf betrekking, óf zijn aan bepaalde bewegingsbeïnvloedingsprogramma's - op een alleen via empirisch onderzoek te achterhalen wijze - direkt gerelateerd.
In dit laatste geval had ik het oog op zgn. "situations-unspezifische Bewegungsziele" (Göhner) - bijvoorbeeld 'kracht', 'uithoudingsvermogen', 'persoonlijkheidseigenschappen', etc. -, zijnde doelstellingen, die een bepaalde bewegingshandeling niet (mede) definiëren.[16]
Omdat het in deze paragraaf gaat om een karakterisering van de eigenaardigheid van bewegingshandelingen binnen bewegingsonderwijs en sport, kan de aandacht verder beperkt blijven tot die doelstellingen, die op het bewegen zelf betrekking hebben. We hebben dan van doen met doelstellingen, die steeds in een bepaald bewegingsvocabulaire geformuleerd zijn. Dat vocabulaire kan echter nogal variëren; een variatie, die verwijst naar verschillende bewegingsbeelden, welke zelf hun mogelijkheidsvoorwaarde vinden in onderscheiden lichaamsbeelden.
De analyses in het vorige hoofdstuk hebben laten zien dat het betreffende bewegingsvocabulaire niet zelden verwijst naar het bewegingsbeeld 'verandering van plaats van (delen van) het substantiële lichaam'. Dat bewegingsbeeld konden we o.a. herkennen in de door Göhner en Best ontwikkelde interpretatie van twee bewegings-intrinsieke doelstellingen - 'bewegingsbedoelingen' -, die voor bewegingshandelingen binnen bewegingsonderwijs en sport konstitutief zouden zijn.[17]
Indien men zich nu echter laat leiden door het relationele lichaamsbeeld en de daaraan geliëerde minimale voorwaarden voor een bewegingshandelingsbeschrijving, hoe dient dan de aanduiding 'bewegings-intrinsieke

doelstellingen' (binnen bewegingsonderwijs en sport) begrepen te worden?
Aangezien we bij bewegingshandelingen steeds van doen hebben met betekenisrelaties, die primair verplaatsend onderkend en gerealiseerd worden, valt het antwoord op die vraag feitelijk samen met dat naar de typische onderkenning en realisatie, die binnen bewegingsonderwijs en sport beoogd worden (en - blijkbaar - als 'gunstig' worden aangemerkt). Op welke wijze, zo zou men ook kunnen zeggen, vormen de - in paragraaf 2 besproken - drie komponenten van bewegingshandelingen centrale knooppunten in het netwerk van betekenisrelaties, dat in bewegingshandelingen binnen bewegingsonderwijs en sport onderkend en gerealiseerd kan worden? Begrijpen we voorts de notie 'verplaatsen' als de verbindende draad tussen die knooppunten, dan kan diezelfde vraag eveneens luiden: welke het verplaatsen konstituerende betekenissen worden binnen bewegingsonderwijs en sport aktueel?

Met het oog op de ontwikkeling van de door mij bedoelde 'bewegingsleer van beperkte reikwijdte' is deze zojuist gestelde vraag als basaal te beschouwen. Basaal, in tweeërlei opzicht. Enerzijds kan ze - gezien haar 'algemene' karakter - als een soort 'bron' begrepen worden, waaruit men kan putten om een reeks van meer toegespitste vraagstellingen te formuleren. Anderzijds vormt ze een 'toetssteen', waaraan de relevantie van vragen, die aan andere bronnen ontleend zijn, kan worden afgemeten.
Binnen het kader van deze paragraaf moet ik mij beperken tot de genoemde - basale - vraagstelling als zodanig. Daarnaast is er dan bovendien nog de beperking, die met de aard van een kinantropologische studie als de onderhavige gegeven is. De 'konstruktieve' taakstelling van de kinantropologie kan niet bestaan uit het geven van 'antwoorden', die aan de diverse ervaringswetenschappen zijn voorbehouden en als zodanig de kompetentie der wijsbegeerte te buiten gaan. En wanneer ik dan ook, zoals op pag. 415 werd aangekondigd, enige contouren wil schetsen van een (op bewegingsonderwijs en sport betrokken) bewegingshandelingstheorie, gebaseerd op een relationeel lichaamsbeeld, dan houdt dat niet meer in dan een poging om, in het licht van de besproken noodzakelijke voorwaarden voor bewegingshandelingen, de richting aan te geven, waarin het antwoord op genoemde vraag gezocht zal moeten worden.

Laten we daartoe weer starten vanuit een voorbeeld: het werkwoord '<u>springen</u>'.
In het leven van alledag wordt 'springen' op onproblematische wijze als natuurlijke interpretatie van menselijk bewegen herkend. Voor een typering als 'bewegingshandeling' is zo'n natuurlijke interpretatie evenwel ongenoegzaam. Daartoe is een zodanige herinterpretatie vereist, dat daarin, zoals reeds eerder opgemerkt(18), herkenbaar zijn:

(a) een verwijzing naar een op springen gerichte persoon ('actor');
(b) een verwijzing naar een 'wereld', die springend 'verstaan' wordt; men denke aan: 'in de lucht springen', 'over de sloot springen', 'in het water springen', 'bij iemand op de rug springen', 'trampoline-springen', 'bokspringen', e.d.;
(c) een typering van de wijze van springen in termen van tijd-ruimtelijke verhoudingen; men denke aan: 'hoog-springen', 'ver-springen', 'synchroon springen', e.d.

Eerst wanneer deze drie komponenten - gezamenlijk - in de beschouwing worden betrokken is het mogelijk 'springen' als een bewegingshandeling aan te merken. Ze vormen de noodzakelijke voorwaarden, zonder welke óók de eigenaardigheid van 'springen' binnen bewegingsonderwijs en sport niet begrepen kan worden. Tegelijk zijn die voorwaarden echter niet voldoende. Als centrale knooppunten zijn ze binnen een ruimer netwerk opgenomen, wat direkt herkenbaar blijkt in de bijzondere wijze van springen, die - in bewegingsonderwijs en sport - beoogd wordt.
Kort wil ik dit toelichten aan de hand van het binnen het kader van bewegingsonderwijs en sport gangbare onderscheid tussen 'turnen' en 'atletiek'. Binnen deze beide "aktiviteitsgebieden" (Loopstra 1983, 80) treft men o.a. bewegingssituaties aan, die zich als bepaalde wijzen van 'springen' laten karakteriseren. In het geval van 'turnen' blijkt het dan gewoonlijk spring-handelingen te betreffen, waarbij de persoon ('actor') primair blijk geeft van een gerichtheid op "loskomen van de begane grond met betrekking tot het losblijven en/of zweven" (Van Driel 1982 (b), 4). Bij 'atletiek' daarentegen gaat het bij springen vooral om "het loskomen en zweven met betrekking tot het halen van een afstand of van een hoogte" (Loopstra 1983, 81).
Deze beide typeringen nu, die men elk aan de hand van konkrete voorbeelden nader zou kunnen uitwerken, lijken in het bijzonder betrekking te hebben op de zoëven - onder (c) - genoemde tijd-ruimtelijke verhoudingen. Die verhoudingen laten zich echter

bezwaarlijk verzelfstandigen en isoleren, en bij nadere beschouwing blijken ze dan ook niet los te staan van de onder (a) en (b) genoemde komponenten. Zowel binnen 'turnen' als 'atletiek' is steeds sprake van springen op, over, aan of vanaf 'iets' (bodem, lat, toestellen, etc.), en er zal ook onvermijdelijk een 'actor' verondersteld zijn, die de betreffende wijze van springen intendeert en uitvoert.
Op welke wijze, zo moet nu echter de vraag luiden, zijn deze drie komponenten gezamenlijk centrale knooppunten in het netwerk van betekenisrelaties, dat in bewegingshandelingen binnen bewegingsonderwijs en sport onderkend en gerealiseerd kan worden? Hoe zijn die knooppunten zelf in een ruimer netwerk ingebed?
Om die vraag te kunnen beantwoorden dient allereerst beseft te worden dat bewegingshandelingen binnen bewegingsonderwijs en sport steeds verschijnen binnen, wat ik in IV.2.2. noemde, een bepaald 'beïnvloedingsperspektief'. Dat perspektief kan men - in algemene termen - karakteriseren als: een meer of minder stelselmatige gerichtheid op de aktualisering en uitbreiding van mogelijkheden, die in bewegingshandelingen latent aanwezig zijn. Een dergelijke gerichtheid krijgt vorm in wat men aanduidt met termen als 'oefenen', 'trainen', 'uitproberen', 'leren', e.d.
Deze gerichtheid op optimalisering van de bewegingskompetentie laat zich begrijpen als een voor bewegingsonderwijs en sport konstitutieve regel(19), die als een richtingwijzer doorverwijst in het netwerk van betekenisrelaties, dat in bewegingshandelingen binnen bewegingsonderwijs en sport onderkend en gerealiseerd kan worden.(20) In die doorverwijzing blijkt vervolgens dat verschillende sporen getrokken kunnen worden. Er blijkt een variabiliteit van mogelijkheden in bewegingshandelingen latent aanwezig te zijn.
Die variabiliteit werd bijvoorbeeld duidelijk herkenbaar in de zojuist gegeven - primair tijd-ruimtelijke - typeringen van springen binnen 'turnen' en 'atletiek'. Immers, in - bijvoorbeeld - de aanduiding "het halen van een afstand of van een hoogte" kan men een - bewegings-intrinsieke - doelstelling bespeuren, die - blijkbaar - wél het springen binnen de atletiek, maar niet dat binnen het turnen reguleert. De optimalisering van de bewegingskompetentie krijgt hier gestalte in de aanduiding van een doelstelling, die funktioneert als een - in bewegingshandelingstaal geformuleerde - regel c.q.

maatstaf[21] voor wat geldt als 'springen binnen de atletiek'. Wie in het springen weliswaar blijk geeft van een gerichtheid op optimalisering van de kompetentie, maar niet op die van "het halen van een afstand of van een hoogte", realiseert - per definitie - niet die betekenisrelaties, die binnen de atletiek relevant zijn. Zo iemand schendt een voor atletiek konstitutieve regel, zijnde een regel, die aan die van de gerichtheid op optimalisering van de bewegingskompetentie ondergeschikt is, maar daarvan niet rechtstreeks kan worden afgeleid. Daarmee wil dan niet gezegd zijn dat zo iemand niet tóch een spring-handeling kan blijken uit te voeren, waarbij voldaan wordt aan de drie noodzakelijke voorwaarden, waarover ik eerder sprak. Geleid door een andere dan de zojuist genoemde - konstitutieve - regel worden dan echter niet dezelfde - binnen de atletiek beoogde - betekenisrelaties onderkend en gerealiseerd.

Wat afstand nemend van dit voorbeeld zou ik thans - in meer algemene zin - willen stellen dat de eigenaardigheid van bewegingshandelingen binnen bewegingsonderwijs en sport niet begrepen kan worden indien men afziet van de <u>regels</u>, die die handelingen (mede) definiëren.[22] Daarbij is het van groot belang dat men die regels - in de ruime zin van maatstaven, kriteria, normen, waarden, standaards (Duintjer) - niet externaliseert tot 'uitwendige faktoren', waarvan men in eerste instantie zou kunnen afzien om ze - eventueel - in tweede instantie weer in de beschouwing te betrekken. Dat zou de procedure zijn, die men binnen het kader van het substantiële denken geneigd zou zijn te volgen.[23]
In de zin zoals bewegingshandelingen hier begrepen worden zijn regels geen 'externe' variabelen, maar veeleer richtingwijzers, die aangeven op welke wijze - langs welke 'wegen'; via welke 'banen' (of 'sporen') - de in die handelingen manifest wordende betekenisrelaties in een ruimer netwerk zijn ingebed.
"Het halen van een afstand of van een hoogte" noemde ik zopas een - konstitutieve - regel, die het 'springen binnen de atletiek' (mede) definiëert. In het licht van een gerichtheid op optimalisering van de spring-kompetentie funktioneert deze regel als een richtingwijzer, die aangeeft wat geldt als 'springen binnen de atletiek'. Meer in het bijzonder specificeert die regel de beoogde wijze van verplaatsen, begrepen als de verbindende draad tussen de eerder genoemde centrale knooppunten. Dat die regel echter tegelijkertijd de betreffende spring-handelingen verbindt met het ruimere netwerk, waarin ze zijn ingebed,

blijkt enerzijds uit de ondergeschiktheid ervan aan de gerichtheid op optimalisering van de (spring-)kompetentie; anderzijds uit de omstandigheid dat bedoelde regel een bijzondere - in bewegingshandelingstaal geformuleerde - toespitsing is van een richtinggevend kader, dat óók in andere bewegingshandelingen, ja in alle andere handelingsklassen (b.v. taalhandelingen), werkzaam kan zijn. Een dergelijk kader heeft Loopstra (1983, 44) op het oog als hij spreekt van "algemene zinssamenhang".

> "Een algemene zinssamenhang is een verwijzingskader waarbinnen incidentele activiteiten hun plaats krijgen. Zo'n verwijzingskader komt in bewegingssituaties naar voren als het verband tussen de wijze waarop iemand iets doet en wat hij ermee wil, waarom hij het doet."

Voor een goed begrip zal ik Loopstra eerst wat verder volgen. Zonder enige volledigheid te pretenderen en beseffend dat zijn opsomming waarschijnlijk "vatbaar is voor uitbreiding of nadere specificatie" (p. 85), noemt hij een zevental "voor het bewegen belangrijke algemene zinssamenhangen"[(24)], te weten:

- <u>het resulterende</u>: het bewegingsgedrag verwijst hier naar "het behalen van een resultaat. ... Het Olympische 'citius, altius, fortius' vormt als het ware de belichaming van dit resulterende".

In het voorbeeld van straks - 'springen binnen de atletiek' - kan deze 'zinssamenhang' zonder moeite herkend worden.

- <u>het uitstellende</u>: "Wat binnen deze algemene zinssamenhang bewegend gezocht wordt, is te typeren als een verlenging van het onderweg-zijn".

Volgens Loopstra komt deze algemene zinssamenhang "met name binnen turnen" naar voren, hetgeen reeds bleek uit de eerder gegeven omschrijving "loskomen van de begane grond met betrekking tot het losblijven en/of zweven", als specifikatie van 'springen binnen turnen'.

- <u>het onderhoudende</u>: "Bewegend gaat het hier om het in stand houden, om het doen voortduren van het onderweg-zijn".
- <u>het verrassende</u>: deze algemene zinssamenhang komt met name naar voren in "wat wij spelen noemen". "Bewegingssituaties die verwijzen naar het elkaar te slim af zijn, naar het elkaar omspelen of uitspelen, zijn geordend binnen het verrassende".
- <u>het herhalende</u>: "Hierbij gaat het vooral om het zich binnen een ritme ordenend bewegen. ... Het verschil met het onderhoudende is dat het bij het onderhoudende gaat om het zelf (met anderen) op gang houden, terwijl het bij het herhalende gaat om een ordening binnen wat zich als herhaling aandient".
- <u>het verdurende</u>: het gaat hier om het "kunnen volhouden van een bewegingssituatie. ... Het gaat om het kunnen vasthouden van een bepaald tempo. ... Trim-achtige activiteiten liggen meestal binnen dit kader".
- <u>het vertonende</u>: "Hier worden bewegingssituaties geordend op het bekijken door anderen".

Loopstra beseft terdege dat deze opsomming geen "indeling naar een vastomlijnd criterium" (p. 85) is, en alleen al om die reden zou ze diverse vragen kunnen oproepen.[25] Van een nadere bezinning dienaangaande moet ik hier echter afzien.
Waar het mij slechts om kan gaan is te beklemtonen dat dergelijke - eventueel aangevuld met andere en mogelijk nader te kategoriseren - 'algemene zinssamenhangen'[26] aanduidingen zijn van verbindingen met het ruimere netwerk, waarin bewegingshandelingen binnen bewegingsonderwijs en sport zijn ingebed.
Met het oog op de ontwikkeling van een 'bewegingsleer van beperkte reikwijdte' is het nu van bijzonder belang - ik attendeerde daar zoëven al op - dat bedoelde 'algemene zinssamenhangen', begrepen als richtinggevende kaders c.q. regelpatronen, niet als 'externe faktoren' worden opgevat. Juist zij geven namelijk aan welke het verplaatsen konstituerende betekenissen binnen bewegingsonderwijs en sport aktueel kunnen worden. Ze indiceren de beoogde bewegings-intrinsieke doelstellingen en geven als zodanig een in bewegingshandelingstaal geformuleerde inhoud aan de eerder genoemde gerichtheid op optimalisering van de bewegingskompetentie.
In het vorige hoofdstuk[27] stemde ik in met Broeke dat een "zelfstandige theorievorming" op het terrein van de lichamelijke opvoeding wordt belemmerd zolang men zijn vertrekpunt kiest in zogenaamde 'vakoverschrijdende doelstellingen'. Van zo'n vertrekpunt zou op hernieuwde wijze sprake zijn indien men bedoelde 'algemene zinssamenhangen' zou verzelfstandigen en externaliseren, om ze vervolgens als uitgangspunt te kiezen voor de ontwikkeling van een 'bewegingsleer van beperkte reikwijdte'. Hoewel die 'zinssamenhangen', zoals gezegd, óók in andere dan bewegingshandelingen werkzaam kunnen zijn - men kan zich bijvoorbeeld in taalhandelingen laten leiden door 'het resulterende' of 'het verrassende' of 'het onderhoudende' (etc.) -, is het in het geval van de door mij beoogde bewegingsleer uitsluitend van belang te achterhalen op welke wijze ze bij de typering van bewegings-intrinsieke doelstellingen (binnen bewegingsonderwijs en sport) blijken te funktioneren.
Meer in het bijzonder kan dan gezegd worden dat ze in bewegingshandelingstaal geformuleerd moeten zijn en derhalve de beoogde wijze van verplaatsen dienen te specificeren. Van dit laatste bleek bijvoorbeeld sprake te zijn in de eerder gegeven typeringen van 'springen binnen turnen' en 'springen binnen atletiek'. In het eerste geval

wordt de beoogde optimalisering van de spring-kompetentie in het bijzonder gereguleerd door de 'algemene zinssamenhang' van 'het uitstellende', terwijl in het tweede geval met name 'het resulterende' richtinggevend blijkt te zijn. En daarmee is nog geenszins uitgesloten dat ook andere 'algemene zinssamenhangen' voor deze beide typen spring-handelingen (mede) konstitutief zouden kunnen (blijken te) zijn. Dat nader uit te werken zou hier echter te ver voeren.

Thans wil ik vooral beklemtonen dat het op deze wijze zeer wel mogelijk is het verschil tussen de betreffende spring-handelingen zodanig te begrijpen dat men zich niet hoeft te laten leiden door het bewegingsbeeld 'verandering van plaats van (delen van) het substantiële lichaam'. Dan immers zou men, in de zin van auteurs als Göhner en Best, dat verschil willen interpreteren in termen van de tweedeling "endsituations-orientierte Bewegungsziele" ("purposive sports") versus "verlaufsorientierte Bewegungsziele" ("aesthetic sports"), een tweedeling, waarin we een 'doel-middel denken' konden herkennen, dat verwees naar de acceptatie van een substantieel lichaamsbeeld.(28)

Vanuit het relationele lichaamsbeeld en de daarop gebaseerde bewegingshandelingstheorie kan het verschil tussen de diverse bewegingshandelingen binnen bewegingsonderwijs en sport primair begrepen worden in termen van de beoogde wijze van verplaatsen, waarbij 'verplaatsen' wordt opgevat als de verbindende draad tussen de drie besproken knooppunten en in 'de beoogde wijze' aanduidingen herkenbaar worden van de verbindingen van die knooppunten met een ruimer relatienetwerk.

Eerder(29) citeerde ik van Göhner:

> "Geht man davon aus, dasz wesentliche Bestandteile einer sportlichen Bewegung in ihren Operations- und Verlaufsmodalitäten von den jeweils zu erreichenden Bewegungszielen bestimmt sind, so musz jeder Bewegungsanalyse einer möglichst genaue Untersuchung dieser Bewegungsziele vorausgehen."

Met het oog op de ontwikkeling van de bedoelde 'bewegingsleer van beperkte reikwijdte' en in het licht van mijn voorgaande beschouwingen zou ik deze uitspraak nu in de volgende zin willen onderschrijven en begrijpen.

Zo'n bewegingsleer staat of valt - inderdaad - met een erkenning van de primordiale rol van de binnen bewegingsonderwijs en sport vigerende bewegings-intrinsieke doelstellingen. Zou men echter menen dat die

doelstellingen los gezien kunnen worden van de in bewegingshandelingen latent aanwezige mogelijkheden, dan komt men uiteindelijk in een 'doel-middel denken' terecht, dat zich niet verdraagt met mijn voorgaande beschouwingen.
In positieve termen houdt bedoelde erkenning in dat in zo'n bewegingsleer vragen worden gesteld en beantwoord, die in bewegingshandelingstaal geformuleerd zijn en als zodanig een rekonstruktie en verheldering op het oog hebben van de bijzondere wijzen van verplaatsen, waarvan de optimalisering binnen bewegingsonderwijs en sport wordt nagestreefd.
En gezien het voorgaande zal daarbij met name ook aan het licht moeten komen op welke wijze dat verplaatsen in een ruimer relatienetwerk is ingebed.(30)

Het laat zich aanzien dat de zojuist bedoelde vragen nader kunnen worden toegespitst tot een reeks van deelvragen indien men gebruik maakt van de in hoofdstuk III (pag. 204) onderscheiden - horizontale en vertikale - analyseniveau's. Met behulp van die niveau-onderscheidingen zou men dan vervolgens bestaande vakliteratuur kunnen analyseren, de daarin gegeven antwoorden kunnen ordenen en nader interpreteren in het licht van de in deze en de vorige paragrafen besproken mogelijkheidsvoorwaarden van een (op bewegingsonderwijs en sport betrokken) bewegingshandelingstheorie.
Een eerste aanzet daartoe is te vinden in het boek van Loopstra (1983), waaraan ik in dit hoofdstuk enige malen refereerde. Nadere studie zal moeten uitwijzen of en in hoeverre de diverse, door Loopstra gemaakte onderscheidingen, zich verdragen met bedoelde mogelijkheidsvoorwaarden. Enerzijds wenst hij zich namelijk uitdrukkelijk te laten leiden door een relationele visie op het menselijk lichaam, anderzijds zijn zijn antropologische notities dermate summier, dat men bezwaarlijk van een gedegen antropologische fundering van zijn bewegingstheorie kan spreken.(31)
En juist aan het leggen van die fundering heb ik met deze studie willen bijdragen.

Zoals aangekondigd was de doelstelling van het onderhavige hoofdstuk geen andere dan een explicatie van antropologische mogelijkheidsvoorwaarden van een (op bewegingsonderwijs en sport betrokken) bewegingshandelingstheorie. Een nadere specifikatie van de zojuist bedoelde deelvragen, alsmede een bespreking - en (eventuele) herinterpretatie - van thans beschikbare antwoorden - bijvoorbeeld die van Loopstra - daarop, vallen als zodanig buiten het bestek van deze studie.

NOTEN

Hoofdstuk I

1 - (1) Volgens Crum (1974, 526) kan die verscheidenheid pas begrepen worden vanuit de historische kontekst, waarin dergelijke termen ontstaan zijn, waarbij men zal ontdekken "... dat iedere aanduiding samenhangt met een zeer bepaald doelstellingenpakket, geformuleerd op grond van een specifieke interesse en een gekozen mens- en maatschappijbeeld."

2 - (2) Voor een weergave van de grondgedachten van de 'Oostenrijkse School' verwijs ik naar b.v. Kugel (^{2}1973, 162 e.v.).

- (3) Zie voor een chronologische bibliografie de aan Gordijn opgedragen afscheidsbundel 'Bewegen is leven', geredigeerd door Crum (1975).

3 - (4) De invloed van Waterink op Gordijn is in deze passage goed herkenbaar. Men vergelijke met name hetgeen Waterink schrijft over het doel van de opvoeding in zijn 'Theorie der opvoeding' (^{2}1958, 117 e.v.).

- (5) In vooral het vierde hoofdstuk zullen beide auteurs nog uitvoerig aan het woord komen en besproken worden.

5 - (6) Ik verwijs hier naar b.v. Notten (1981).

- (7) Zoals o.a. verwoord binnen de zogenaamde 'kritisch-emancipatorische opvoedingswetenschap'. Zie b.v. Benner (1973), Kerstiens (1975), Schäfer/Schaller (1976). Voor opvattingen over de specificiteit van 'pädagogische Interaktion' kan men terecht bij Ulich (1976).

6 - (8) Elders (Tamboer 1976 (a)) wijdde ik aan het proefschrift van Groenman een uitvoerige en kritische bespreking.

9 - (9) Voor een beknopte historische weergave van 'Gedachten rond de universitaire studie in de lichamelijke opvoeding' verwijs ik naar Kramer (1980).

10 - (10) Voor een meer gedetailleerde kennisname van deze - internationale - variabiliteit kan men raadplegen de door Willimczik samengestelde en van een inleiding voorziene tekstverzameling 'Wissenschaftstheoretische Beiträge zur Sportwissenschaft' (1979). Bijdragen van vooraanstaande auteurs uit diverse landen zijn opgenomen en de bundel is voorts voorzien van een uitgebreide 'Literaturzusammenstellung'.
Voor een vergelijking van de Nederlandse situatie met de ontwikkelingen in de Verenigde Staten kan men terecht bij Broekhoff (1980).

11 - (11) In paragraaf 3 van dit hoofdstuk zal ik op het belang van dit beïnvloedingsperspektief nog wat verder ingaan. De verschillende konsekwenties van deze opvatting zal ik pas in de hoofdstukken IV en V kunnen doen blijken.

13 - (12) Het houden van hanengevechten, hazewindhondenraces, het doen optreden van gedresseerde dieren in het circus, het houden van schaakwedstrijden tussen komputers, e.d., kwalificeer ik - dus - niet als 'lichamelijke opvoeding'.

17 - (13) Deze aanduiding kan men frekwent aantreffen bij Feyerabend (1977), aan wie ik haar ontleende. Hoewel ik in deze studie, anders dan Feyerabend, uitsluitend zal spreken over 'natuurlijke interpretaties' van het menselijk bewegen, wijkt mijn typering van deze aanduiding in de kern niet van de zijne af.

19 - (14) Zie over de kontroverse tussen 'Erklären' en 'Verstehen' b.v. Von Wright (1974) en Apel (1979).

21 - (15) Ungerer/Daugs signaleerden in 1968:"Es fehlt in der Sportwissenschaft bislang noch eine Geschichte der Bewegungslehre" (p. 171). Inmiddels zijn aanzetten daartoe wel te vinden bij Schmitz (^{2}1970, 99-126) en Grosser (1978, 370-392). Ter voorkoming van misverstanden: het kultuurhistorische proefschrift van Eichberg over 'Sport und Tanz im gesellschaftlichen Wandel des 18./19. Jahrhunderts' (1978) dient men niet op te vatten als een poging om de door Ungerer/Daugs gesignaleerde lacune op te vullen. Eichberg schreef géén 'Geschichte der Bewegungslehre', maar een - uiterst waardevolle - geschiedenis van (bepaalde) bewegingsvormen.

22 - (16) Vergelijk overigens hetgeen Whiting (1976, 42) opmerkt over "... the vast body of knowledge available about human movement ...": Ook attendeer ik op het reeds gememoreerde artikel van Grosser (1978), waarin deze een overzicht geeft van de vanaf 1800 ontwikkelde 'Ansätze zu einer Bewegungslehre des Sports'.

- - (17) Men zou daarbij kunnen denken aan de drie door Habermas onderscheiden 'Erkenntnisleitende Interessen'.

24 - (18) Beide standpunten lijken varianten te zijn van een klassieke polemiek tussen het Aristotelische 'nominalisme' en het Platonische 'realisme'. Het zou te ver voeren om op die polemiek hier nader in te gaan.

25 - (19) Zie de eerste paragraaf van dit hoofdstuk. Voorts verwijs ik naar Tamboer (1981).

28 - (20) Zelf distantieert Winch zich overigens van beide opvattingen.

29 - (21) Het betreffende citaat ontleende ik aan Van der Hoeven (1980, 125).

31 - (22) Elders (Tamboer 1976 (b) en 1977 (a)) ging ik uitvoerig in op de vraag of en in hoeverre Gordijn als een 'fenomenoloog' gekwalificeerd kan worden.

32 - (23) Deze laatste - 'konstruktieve' - taakstelling kan worden opgevat als een substantiële bijdrage tot een te ontwikkelen 'theoretische lichamelijke opvoedkunde'. (Analoog aan: 'theoretische psychologie', 'theoretische sociologie', e.d.).

- - (24) Enigszins vergelijkbaar is de direkte associatie van de term 'psycho-analyse' met Freud.

- - (25) Zie Rijsdorp (1971, 106).

- - (26) "Kinesiologie is het vakwetenschappelijk begrensde gebied van onderzoek waarbinnen de z.g. somatische (lichamelijke) kanten van het bewegen van de mens worden bestudeerd" (Rozendal 1968, 1).

36 - (27) Deze polariteit blijkt zich vooral ook aan te dienen als het gaat om theorieën over 'spel' en 'sport'. Zie hieromtrent b.v. Franke (1978, 50-61).

- - (28) Wel moet gesignaleerd worden dat Gaulhofer zelf weinig oog heeft gehad voor de invloed van b.v. makro-sociale en ekonomische faktoren. Zijn beperkte historische benadering heeft inmiddels haar 'aanvulling' gevonden in de 'Strukturgeschichte' van Eichberg (1978).

37 - (29) In andere tijden, landen of kulturen kan men een 'vanzelfsprekende' verbinding aantreffen van b.v. de begrippen 'bewegen' en 'militaire weerbaarheid'.

38 - (30) Onder het motto 'Beweeg een beetje' worden dan de gezondheidsbevorderende effekten gesuggereerd via spots over o.a. paardrijden, biljarten en hevig transpirerende pingpongers. Daarna volgt steevast het adres of telefoonnummer van de bond waar men zich kan aanmelden.

- - (31) Uiteraard bedoel ik met het gegeven voorbeeld - de 'vanzelfsprekende' bezetting van 'bewegen' met gezondheidsbetekenissen - niet de mogelijkheid uit te sluiten dat bepaalde, nader te specificeren bewegingsbeïnvloedingsprogramma's gezondheidsbevorderend kunnen zijn. Zowel dergelijke programma's als het begrip 'gezondheid' behoeven dan echter eerst een duidelijke 'operationalisering'.

39 - (32) Wanneer Foucault het beproeven van die 'rek' kwalificeert als een "straf" resp. "schuld", dan is er sprake van een nogal eenzijdige, fatalistische interpretatie.

Hoofdstuk II

45 - (1) Op het begrip 'motoriek' als zodanig zal ik op deze plaats niet ingaan. Ondanks de zeer onderscheiden betekenissen van dit begrip wordt de bedoeling van mijn onderhavige betoog daardoor niet aangetast. Voor een verhelderende problematisering van dit begrip verwijs ik naar Göhner (1973, 291-297).

46 - (2) Om het in bovenstaande noot opgemerkte via één - sprekend - voorbeeld te illustreren vergelijke men de omschrijving van 'motoriek' door Van Rossum/Netelenbos met die door Kugel (1979, 94) als "zelfbewust en initiatief-nemend bewegingsgedrag".

47 - (3) Met auteurs als Daugs (1978) en Ballreich/Kuhlow (1974) acht ik dit een uiterst dubieuze 'konklusie', voortvloeiend uit een fysicalistisch vooroordeel. Dat vooroordeel hangt zelf weer samen met de acceptatie van een bepaald mensbeeld. Verderop in dit hoofdstuk - en ook in latere hoofdstukken - zal ik hier nader op terugkomen.

- - (4) Dat diverse wetenschappelijke disciplines (b.v. 'psychologie' en 'biomechanika') zich met de bestudering van het menselijk bewegen kunnen bezighouden, behoeft - dus - nog geen aanleiding te zijn om evenzovele 'bewegingsbeelden' te onderscheiden. In het vierde hoofdstuk zal ik op deze kwestie nader ingaan.

- - (5) Inhoudelijk bezien zal dat 'naïef-realisme' blijken neer te komen op een verkapte vorm van 'fysicalisme'.

49 - (6) Verderop in dit hoofdstuk zal nog blijken dat Buytendijk van mening is dat een dergelijke wijze van 'erfassen' kenmerkend is voor een 'fysisch-methodische proces-benadering'.

50 - (7) Voorts zal ik de door Ungerer ontwikkelde 'Theorie der Sensomotorik' - in het vierde hoofdstuk - in mijn kinantropologische analyses betrekken.

51 - (8) Men dient overigens niet de - soms gesignaleerde - vergissing te maken dat Buytendijk zich wél op een bepaald mensbeeld zou baseren en b.v. Ungerer niet. De laatste baseert zich - zij het impliciet - op een <u>ander</u> mensbeeld. Iets daarvan openbaart zich reeds als hij het bewegen van stenen, vissen en mensen zonder problemen onder één noemer kan brengen.

53 - (9) Fragment 92, vertaald door J. Mansfeld (1979, 54).

- - (10) Bijzonder globaliserend kan men zeggen dat het Westerse denken overwegend in de voetsporen van Parmenides is getreden. Tal van Oosterse filosofieën lijken veel meer overeenkomst te vertonen met de fragmentarische, 'raadselachtige' notities van Herakleitos. De formulering van de relativiteitstheorie

door Einstein kan als een 'afscheid van Parmenides' geïnterpreteerd worden en in dat licht bezien is Capra's boeiende 'Exploration of the Parallels between Modern Physics and Eastern Mysticism' (1976) tevens op te vatten als een herwaardering van Herakleitos.

\- - (11) Voor een beknopte en heldere analyse verwijs ik naar b.v. Ayer (1976, 22-28).

\- - (12) Zie Barrett (1938) over 'Aristotle's Analysis of Movement'.

54 - (13) Het laat zich vermoeden dat deze 'toevalligheid' géén betrekking heeft op de rhetorische aspekten van Zeno's argumentatie. Door zijn voorbeelden zorgvuldig te kiezen en aan te sluiten bij de 'leefwereld' van zijn toehoorders, kon de overtuigingskracht van zijn 'bewijsvoering' slechts toenemen. In logisch opzicht is het betreffende voorbeeld echter geheel inwisselbaar tegen andere en - in die zin - 'toevallig'.

56 - (14) Uiteraard bedoel ik hiermee niet te zeggen dat de wet van Archimedes irrelevant zou zijn voor b.v. een theorie over het zwemmen.

57 - (15) Het zal daarmee duidelijk zijn dat 'ontische algemeenheid' door mij als een 'relatieve' kwalifikatie wordt opgevat. Bezien vanuit het menselijk bewegen is 'het bewegen van alle lichamen' - ontisch - een 'algemene' aanduiding; bezien vanuit het menselijk bewegen binnen de lichamelijke opvoeding is 'het menselijk bewegen' een 'algemene' aanduiding.

59 - (16) Slechts kan ik verwijzen naar b.v. Skemp (1942), Barrett (1938), Dijksterhuis (^{2}1975).

\- - (17) Merk op hoezeer deze 'vanzelfsprekendheid' afwijkt van die van hedendaagse auteurs, zoals in de eerste paragraaf van dit hoofdstuk door mij - exemplarisch - geciteerd.

60 - (18) Deze vertaling (in de Nederlandse uitgave van Feyerabends boek) van 'motus localis' - in de Engelstalige editie: 'locomotion' - door "voortbeweging" acht ik weinig gelukkig. 'Verandering van plaats' duidt m.i. beter aan wat bedoeld wordt.

\- - (19) Zie in het bijzonder zijn 'De structuur van wetenschappelijke revoluties' (1972, derde, herziene druk).

62 - (20) Voor een beschrijving van deze 'mechanisering van het wereldbeeld' verwijs ik verder naar Dijksterhuis (^{2}1975).

66 - (21) Popper bedoelt met 'World 1':"the physical world".

71 - (22) Buytendijks standpunt lijkt hier sterk overeen te komen met dat van Strasser (^{3}1970, 126/127), die zegt:"Zonder methodische idee, d.w.z. zonder een door het denken ontworpen leidraad voor de ervaring, is het niet mogelijk een afzonderlijk feit vast te stellen of een geordend geheel van feiten op te bouwen ... Dit is even waar met betrekking tot de menskunde als tot de natuurkunde. Het 'feit' is in ieder geval een volgens een bepaalde methodische idee gevatte trek van de werkelijkheid; en omgekeerd is een methodische idee op het gebied der ervaringswetenschappen dat, wat ons toestaat bepaalde trekken van de werkelijkheid te onthullen."

72 - (23) Buytendijk denkt hier duidelijk (nog) binnen de dikwijls aantrefbare tweedeling 'kwantitatief' versus 'kwalitatief'. Persoonlijk acht ik dit een weinig vruchtbare tweedeling. De door mij in II.2. gebezigde formuleringen - reduktie van 'verandering' tot 'verandering van plaats' ('motus localis') - acht ik adekwater.

73 - (24) Zie pag. 50/51.

74 - (25) Daarmee bedoel ik overigens niet te zeggen dat het gezichtspunt 'verandering van plaats' een irrelevant of marginaal gezichtspunt is. Zie met name ook de wijze waarop ik instemde met de woorden van Dijksterhuis dat "de locale beweging" ten grondslag ligt aan alle "soorten van beweging" (pag. 60 e.v.). Uitgebreider zal ik vooral in hoofdstuk V hierop weer terugkomen.

76 - (26) Op die 'herinnering' aan de "Cartesiaanse anthropologie" zal ik in hoofdstuk IV nader ingaan.

77 - (27) Vanuit het perspektief van deze studie bezien zal deze "beperking" van cruciaal belang blijken te zijn. "Met deze beperking schept de schrijver zich een moeilijkheid die vrijwel onoverkomelijk zal blijken" (Van den Berg 1950, 271).

- - (28) In kringen van de lichamelijke opvoeding wordt Buytendijks theorie dikwijls een 'antropologische' bewegingsleer genoemd. Gezien de door Buytendijk zelf voorgestane "beperking" werkt zo'n etikettering uiterst verwarrend.

78 - (29) N.a.v. deze 'funktionele indeling' wil ik hier een tweetal opmerkingen maken.
Allereerst is het nogal 'verrassend', wanneer Buytendijk op p. 135 opmerkt dat de "speelse bewegingen" functioneel van handelingen en uitdrukkingsbewegingen onderscheiden moeten worden. Omdat hij "speelse bewegingen" ook niet als 'representatieve bewegingen' opvat, kan de konklusie slechts luiden dat hij blijkbaar vier 'groepen' binnen zijn 'functionele indeling' onderscheidt.
In de tweede plaats wil ik hier opnieuw refereren aan het reeds genoemde 'Spezialwörterbuch' van Fetz/Ballreich.
Na het 'menselijk bewegen', zoals we zagen, te hebben gedefinieerd als "vom menschlichen Organismus verursachte Ortsveränderung des ganzen Körpers oder seiner Teile" schrijven deze auteurs aansluitend:"Die menschliche Bewegung ist, funktionell gesehen, - Ausdrucksbewegung, - Repräsentativbewegung oder - zielgerichtete Bewegung (Buytendijk)."
Het reeds genoemde naïef-realisme van deze schrijvers hindert hen blijkbaar niet het 'funktionele gezichtspunt' onder te brengen in een fysicalistisch denkkader. Er lijkt hier zeker van een 'category mistake' gesproken te moeten worden, waarschijnlijk samenhangend met een onbegrip van wat Buytendijk met 'funktie' bedoelt.

79 - (30) Deze wijze van bespreken is zeker enigszins 'kunstmatig'. Het is dan ook niet geheel te vermijden dat in het huidige hoofdstuk reeds enigszins wordt vooruitgelopen op wat in hoofdstuk IV - diepgaander - aan de orde zal komen.

80 - (31) De specifiek menselijk geachte 'representatieve bewegingen' komen in het hele boek slechts marginaal aan de orde!

- - (32) Zie met name 'Mens en dier' (Buytendijk 1972).

- - (33) Merk op hoezeer het voor Ungerer in zijn bijdrage 'Die Selbstbewegung' (1972) 'evident' is dat men de zelfbeweging <u>niet</u> kan waarnemen en wél 'verandering van plaats'! (Zie II.1., pag. 49). Enig wantrouwen t.a.v. het beroep op 'evidenties' lijkt zeker niet misplaatst.

- - (34) Dat het begrip 'zelfbeweging' feitelijk het sleutelbegrip is in de aloude kontroverse tussen 'vitalisme' en 'mechanicisme' wordt verhelderend besproken door Van Melsen (1968, 67 e.v.). Zie ook Dijksterhuis (^{2}1975, 26 e.v.) over 'natuurlijke en gedwongen bewegingen'.

81 - (35) Zie b.v. Scheler ([7]1966); Rothacker ([4]1975); Rocek/Schatz ([2]1974); Landmann ([2]1971). De invloed van genoemde denkers op Buytendijk en via deze op de lichamelijke opvoeding wordt besproken door Stöcker (1970, 79 e.v.). In hoofdstuk IV zal nog blijken dat de invloed van het vitalisme van Klages op Buytendijk - eveneens - niet onderschat mag worden.

82 - (36) Op de verandering, die Merleau-Ponty aanbrengt "in het gangbare begrip 'subject'" (Kwant 1968, 31), zal ik in het volgende hoofdstuk nog ingaan.

- - (37) Het is immers vooral dít boek dat op de bedoelde bewegingstheoretische vakliteratuur zo'n grote invloed heeft (gehad).

83 - (38) Men zou ook kunnen zeggen: het subjekt is 'boven-persoonlijk', 'boven-individueel'. Van den Berg (1950, 285) doelt op ditzelfde als hij spreekt van een "extramundiaan subject".

84 - (39) Of Buytendijk die <u>bedoeling</u> ook werkelijk realiseert is een vraag, die ik op deze plaats slechts kan opwerpen. In hoofdstuk IV zal ik nog gelegenheid hebben er wat nader op in te gaan.

85 - (40) Hiermee bedoel ik te zeggen dat het een misverstand is om te menen dat het kunnen geven van een 'definitie' steeds vereist zou zijn. Best (1978 (a), 88) attendeert in dit verband terecht op wat hij noemt "the definitional fallacy". "... it is important to recognise that being clear about meaning is by no means the same as being able to produce a verbal definition. ... if a definition had to be provided before we could understand the meaning of <u>every</u> word then we should never be able to understand the meaning of <u>any</u> word" (p. 89).

- - (41) Dit geldt destemeer in het geval een 'theorie over beweging' wordt nagestreefd.

86 - (42) Zie hfdst. I., pag. 17.

- - (43) Dat blijkt bijvoorbeeld zodra mensen elkaar aansporen om 'meer te bewegen'. 'Vanzelfsprekend' wordt dan wél aan 'lopen', 'springen', 'zwemmen', 'fietsen' e.d. gedacht en niet aan 'diskussiëren', 'denken', 'beloven' e.d.

87 - (44) Op analoge wijze kan men zich b.v. afvragen op grond van welk kriterium 'taalhandelingen' van andersoortige handelingen kunnen worden onderscheiden. Zie hieromtrent de bundel 'Studies over taalhandelingen', geredigeerd door Van Eemeren en Koning (1981).

89 - (45) Dit lijkt b.v. het geval te zijn als hij (p. 132) 'spreken' noemt als een voorbeeld van 'representatieve bewegingen'. Wanneer 'spreken' en - b.v. - 'de uitbeeldende dans' <u>beide</u> tot de 'representatieve bewegingen' gerekend worden, dan vraagt men zich af op grond waarvan deze beide aktiviteiten <u>bewegingen</u> genoemd worden. Omdat 'spierkontraktie' voor Buytendijk geen relevant onderscheidingskriterium is - in dat geval zou men immers het 'fysisch-methodisch gezichtspunt' innemen - blijft men wat dit betreft in het duister tasten. Binnen zijn 'funktionele benadering' had het m.i. meer voor de hand gelegen om 'spreken' als 'taalhandeling' te kwalificeren, <u>niet</u> behorend tot het studieterrein van een (funktionele) bewegingsleer. (Wél van een 'proces-bewegingsleer'!).

- - (46) De overeenkomst met Aristoteles blijkt dan steeds weer frappant naar voren te komen. Dit vooral ook vanwege Buytendijks afkeer van het 'mechanicisme' en zijn voorkeur voor een 'teleologische' beschouwingswijze. Van een poging tot een nadere analyse van

de overeenkomsten en verschillen tussen Buytendijk en Aristoteles moet ik hier evenwel afzien. Bij zo'n analyse zou ook de rol van het vitalisme van Klages zeker betrokken moeten worden. De invloed van dat vitalisme op Buytendijk zal overigens in hoofdstuk IV nog ter sprake komen.

- - (47) Zo is b.v. het door Buytendijk steeds gehanteerde onderscheid tussen 'houding' en 'beweging' een manifestatie van het impliciet aanwezige onderscheid tussen 'stilstand' en 'verplaatsing'. Deze laatste tweedeling is mogelijkheidsvoorwaarde voor de eerste.

91 - (48) Ook in zijn 'Prolegomena van een antropologische fysiologie' (1965) blijft dit een centraal thema. Zie met name zijn kritische bespreking van de cybernetica (p. 229 e.v.).

93 - (49) Indien in het voetspoor van Husserl iedere zin-konstituering wordt toegeschreven aan een tijd- en wereldloos 'transcendentaal subjekt', dan laat het zich vermoeden dat Buytendijk - evenals Husserl - grote moeite zal hebben om de menselijke lichamelijkheid anders te interpreteren dan als een 'uitvoerend orgaan (instrument)'. In hoofdstuk IV zal dat inderdaad het geval blijken te zijn.
Voor een beschouwing over 'Leiblichkeit und Geschichte bei Husserl' verwijs ik hier verder naar Presas (1978).

- - (50) Op 'de' fenomenologie als zodanig kan hier niet nader worden ingegaan. Ik kan slechts verwijzen naar b.v. Bakker (^{3}1969); Kockelmans (1967); Luijpen (1969); Van Peursen (1967); Strasser (^{3}1970); Schutz (1971); Stegmüller (1976).

- - (51) In hoofdstuk III zal ik dat nader adstrueren.

Hoofdstuk III

98 - (1) Sommige auteurs spreken een voorkeur uit voor termen als 'mensontwerp', 'mensmodel', 'mensbeschouwing', 'mensvisie', 'mensopvatting', e.d. Dikwijls zijn hierbij uitsluitend terminologische kwesties in het geding. Deze terminologische variëteit is m.i. zelf een symptoom van de - gemeenschappelijke - behoefte van hedendaagse mensen om zichzelf te herinterpreteren.

100 - (2) Gezien de doelstelling van deze studie is het belangwekkend hier te attenderen op het artikel 'Über die Möglichkeit einer Anthropologie des Sports' van Meinberg (1976). De relatie tussen 'Philosophische Anthropologie' en 'Sportanthropologie' acht deze auteur slechts dan adekwaat aan te geven wanneer eerstgenoemde wordt gerekonstrueerd tot een 'pluralistische philosophische Anthropologie'. In dit opzicht wenst Meinberg uitdrukkelijk aan te sluiten bij Lenk. In zijn 'Auf dem Wege zu einer analytischen Sportphilosophie' (1980) heeft laatstgenoemde auteur een eerste aanzet gegeven tot een op het verschijnsel 'sport' toegespitste uitwerking van de taalspel-theorie van Wittgenstein.

101 - (3) Zie hieromtrent ook de 'Verteidigung der Anthropologie' door Grupe (1973 (a), 187 e.v.).

102 - (4) De zeer onderscheiden beeldvormingen in de psychologie van de menselijke persoon zijn op voortreffelijke wijze beschreven in Kouwers 'Het spel van de persoonlijkheid' (^{3}1978).

103 - (5) Deze wijze van formuleren ontleende ik aan Kwant (1973), dit niettegenstaande het feit dat mijn opvatting van de zijne afwijkt. Kwant maakt namelijk onderscheid (p. 13) tussen 'het

geëxisteerde mensbeeld', 'het gesproken mensbeeld' en 'het besproken mensbeeld' en deze driedeling wordt door hem gepresenteerd als een indeling in mensbeelden. Dat lijkt mij echter onhoudbaar en verwarrend. In feite betreft zijn driedeling namelijk een onderscheiding aangaande de verschillende uitingsvormen van mensbeelden. Een bepaald mensbeeld kan zich manifesteren in b.v. de wijze waarop mensen zich kleden ('geëxisteerd mensbeeld'), in het alledaagse, gemeenschappelijke praten ('gesproken mensbeeld') als ook zelf onderwerp van spreken worden ('besproken mensbeeld'). Dat zich in deze uitingsvormen diskrepanties kunnen voordoen, zoals Kwant terecht opmerkt, neemt niet weg dat zijn onderscheidingskriterium op deze uitingsvormen betrekking heeft. Met de opmerking dat "geëxisteerd, gesproken en besproken mensbeeld kunnen samenvallen" (p. 16) bevestigt Kwant in feite dat zijn driedeling niet een mensbeeld-indeling kan zijn.

\- - (6) Juist vanwege het ontbreken van die diskussie is er alle reden om dit 'aanpraten' te identificeren met 'indoktrineren'.

104 - (7) In het vorige hoofdstuk konden daarvan reeds enige voorbeelden worden gegeven.

105 - (8) Met de eerder genoemde hedendaagse populariteit van het spreken over mensbeelden hangt samen dat men soms een tendens in deze richting kan bespeuren. Indien - extreem geformuleerd - er evenveel mensbeelden zouden moeten worden onderscheiden als mogelijke menselijke zelfinterpretaties, dan zou het begrip 'mensbeeld' feitelijk overbodig worden. Een tendens in deze richting valt ook te ontwaren in het geval 'mensbeelden' te zeer worden gekoppeld aan individuele auteurs. (Het mensbeeld van Freud, Adler, Künkel, Fromm, Marx, ... etc.). Als 'verschillend' naar voren gebrachte mensbeelden blijken bij nadere beschouwing dikwijls 'varianten' van een onderliggende gemeenschappelijkheid.

\- - (9) Men moet deze afgrenzing overigens zeker niet als 'absoluut' en 'waterdicht' beschouwen. Grensoverschrijdingen en grensverleggingen blijven steeds tot de mogelijkheden behoren.

107 - (10) Kwant acht dit in het bijzonder kenmerken van het 'besproken' mensbeeld. In het licht van hetgeen ik opmerkte onder noot (5) meen ik dat deze inperking moeilijk houdbaar is.

108 - (11) Zie ook de op pag. 102 geciteerde uitspraken van Van Olst.

110 - (12) Spiecker (1974, 79) schrijft:"Een mensontwerp is een interpretatie van wat de mens is of behoort te zijn."
Bij deze omschrijving wil ik een tweetal kanttekeningen plaatsen. Allereerst verkies ik de formulering "... wat de mens is en behoort te zijn" boven "... wat de mens is of behoort te zijn". Spiecker brengt hier een scheiding aan, die enerzijds in tegenspraak lijkt met eerdere uitspraken van hem in dezelfde publikatie en anderzijds - wat belangrijker is - moeilijk houdbaar is. Ook in als 'deskriptief' gepresenteerde 'ontwerpen' is m.i. steeds, meestal impliciet, een normatieve lading aanwezig.
In de tweede plaats acht ik de term 'mensbeeld' - toch - te verkiezen boven 'mensontwerp'. Spiecker (p. 80) stelt: "'Beeld' kan associaties oproepen met 'afbeelden' (isomorfie). Bovendien suggereert de term een 'gestalt-achtig' geheel (...). De term 'ontwerp', daarentegen, geeft beter aan dat er hier sprake is van een interpretatie, een konstruktie of stipulatie." Deze bezwaren lijken mij wat ver gezocht en het

ontgaat mij waarom een 'gestalt-achtig' geheel niet gesuggereerd zou mogen worden. Juist de door mij genoemde karakteristieken 'innerlijke samenhang' ('struktuur') en 'omlijndheid' kan ik nogal moeilijk associëren met de term 'ontwerp'. De opvatting van Spiecker suggereert voorts een zodanig grote vrijheid van de kant van de ontwerper ('konstrukteur' c.q. 'stipulator'), dat het gevaar in relativistisch vaarwater verzeild te raken niet denkbeeldig is.

- - (13) In de volgende paragrafen zal blijken dat die 'voorstellen' wel degelijk een zekere 'gegrondheid' en 'plausibiliteit' kunnen hebben.

113 - (14) Recentelijk is deze dualistische antropologie hernieuwd door Popper/Eccles (1977). Ook deze auteurs reduceren het lichaam tot "een deterministisch fysisch-chemisch stelsel" en verheffen "de ziel ... tot het verblijf van de vrijheid" (Van Olst 1981, 96).

- - (15) Zie o.a. de 'Méditation sixième' van de 'Méditations' (1641). Ik verwijs verder ook naar Van den Berg (1961) en (1973).

114 - (16) Het lijkt juister om in dit geval niet te spreken van 'menselijke zelfinterpretatie' maar van 'interpretatie van het menselijk lichaam'. In navolging van Ryle (1949), die het mensbeeld van Descartes typeerde als 'the dogma of the Ghost in the Machine', kan men echter zeggen dat Descartes aan de 'res cogitans' en de 'res extensa' kenmerken toeschrijft, die tegengesteld zijn en elkaar wederzijds uitsluiten. Op indirekte wijze wordt zo ook de 'res cogitans' gekarakteriseerd vanuit het machine-paradigma. Mijn wijze van formuleren lijkt voorts ook daarom de voorkeur te verdienen, omdat ze begrijpelijk kan maken hoezeer de 'L'Homme Machine' van De Lamettrie (1748) reeds door Descartes is voorbereid. Tegen de achtergrond van een gemeenschappelijk paradigma voor menselijke zelfinterpretatie behoefde De Lamettrie nog 'slechts' één handeling te verrichten: de eliminatie van het 'Fremdkörper' dat 'res cogitans' genoemd wordt.

- - (17) Zie hieromtrent Russelman (1983).

- - (18) Zie b.v. Kern (1977) en Van Ussel (^{6}1978).

115 - (19) Voor een kritiek op het hiermee samenhangende 'solipsisme' en een pleidooi voor 'Das Apriori der Kommunikationsgemeinschaft' verwijs ik naar Apel (1973).

- - (20) Dit blijft ook het geval indien men een bepaald mensbeeld uitdrukkelijk wenst af te wijzen, b.v. omdat men het als 'on-menselijk' waardeert.

- - (21) Door Shotter (1975, 135) wordt dit aspekt benadrukt als hij schrijft:"The truth about people, about human nature, ... can only be made by people in dialogue, as the product of a social act, in continual mutual interrogation and reply."

- - (22) Zie ook de analoge beschouwingen van Popper (1977, Ch. P1): 'Materialism transcends itself'.

116 - (23) Met Keller (1975, 4) zou men hier kunnen spreken van "die Transzendenz des menschlichen Seins". Ook Duintjer (1977, 67) wijst er op dat "... wij blijkbaar niet restloos opgaan in enig regelpatroon".

118 - (24) Zie ook Van der Hoeven (1981, 16) als hij opmerkt dat 'vrijheid' en 'bepaaldheid' "... in de grond van de zaak geen tegengestelden, ook geen 'complementen'" zijn.

- - (25) Onlangs heeft Oudemans (1980) een poging in die richting ondernomen. Hij spreekt van 'Het perspectief van de verdeelde mens' en merkt daarbij op:"De menselijke aard wordt niet alleen

door mogelijkheden, maar ook en vooral door onmogelijkheden bepaald: de mens is gedwongen om te leven naar mogelijkheden die hij niet kan realiseren, maar die hij ook niet terzijde kan leggen" (p. 50). Vervolgens laat hij dit zien "aan de hand van de voornaamste begrippen uit onze grammatica: keuzevrijheid en verantwoordelijkheid, logos en draagkracht" (p. 51).

119 - (26) Dit "heeft te zijn" kan in principe zowel 'opdracht' als 'noodlottige onvermijdelijkheid' betekenen. Hoewel ik mij door die laatste mogelijkheid niet voel aangesproken - en wel door de eerste - realiseer ik mij dat een dergelijke 'grondhouding' niet langs filosofische weg gelegitimeerd kan worden.

121 - (27) De term 'geestelijke opvoeding' wordt dan ook nog meestal geïdentificeerd met 'intellektuele opvoeding'.

- - (28) Soms ook als driedeling 'lichaam-ziel-geest'. Van een nadere beschouwing van deze driedeling - en de diverse varianten daarbinnen (zie b.v. Van Peursen [6]1978) - moet ik hier afzien. Wel wil ik nog opmerken dat een hedendaagse variant zich dikwijls aandient onder de etiketten 'cognitief', 'affektief' en 'motorisch'.

- - (29) Het is opvallend dat zowel in vakpublikaties als in gesprekken met lichamelijke opvoeders dikwijls naar voren komt hoe weinig men zich van dit dualisme bewust is. Vaak kan men de redenering aantreffen:"Ik beschouw de mens als een 'eenheid', want hij bestaat uit 'lichaam' én 'geest'. En de ontwikkeling van het één werkt positief op die van het ander". Dat hiermee feitelijk een bepaalde versie van het dualisme wordt bevestigd - nl. het interactionisme - lijkt men dan niet te beseffen. Men zou ook kunnen zeggen dat het begrip 'eenheid' in een dergelijke redenering weinig overdacht is. Voorbeelden hiervan zullen we in het vierde hoofdstuk nog tegenkomen.

- - (30) Om enkele van die door mij geraadpleegde 'verzamelwerken' te noemen - en daarbij noem ik hier niet die werken, die òf één bepaalde opvatting c.q. denker behandelen òf verschillende nuanceringen binnen één denkstroming aan de orde stellen; het betreft dus uitsluitend werken, die - met meer of minder succes - pretenderen een 'overall'-overzicht te geven -: Body and Mind (Campbell 1971); Body, Mind and Death (Flew ed. [5]1971); Dimensions of Mind (Hook ed. [4]1969); Lichaam-ziel-geest (Van Peursen [6]1978); The Self and Its Brain (Popper/Eccles 1977); Body and Mind (Vesey ed. [2]1970); Problems of Mind and Matter (Wisdom 1970); alsmede het - zeer heldere - artikel 'Consciousness and the Body' (1968) van Shaffer (in: Hanfling ed. 1972).

124 - (31) Plato heeft overigens zeker ook op andere, minder devaluerende wijze over het menselijk lichaam gesproken. Zie b.v. De Vogel ([2]1974) en Van Peursen ([6]1978).

125 - (32) Wanneer Schroten in dit opzicht Plato en enige kerkvaders enerzijds en Descartes anderzijds met elkaar vergelijkt, dan konkludeert hij n.a.v. laatstgenoemde:"De mythe van de kerker der ziel is hier vervlakt tot 'the dogma of the Ghost in the Machine', vervlakt in deze zin dat hij ethisch minder zwaar geladen is: De onderwaardering van het lichaam is minder expliciet dan bij Plato en de Patres" (p. 27). Van Peursen ([6]1978, 46) schrijft in dit verband dat het dualisme van Plato "niet allereerst theoretisch-ontologisch van aard (is)

zoals bij Descartes, maar ethisch-religieus".
Dat het dualistische mensbeeld zeer goed gepaard blijkt te kunnen gaan met een 'over-waardering' van het lichaam, kan men gemakkelijk bevestigd vinden in nogal wat literatuur over lichamelijke opvoeding. Niet zelden wordt daarbij onder het motto 'tegenwicht tegen intellektualisme' de opvoeding van het lichaam aangeprezen, zonder dat beseft wordt dat daarmee de onderliggende tweedeling - opnieuw - wordt bevestigd. Om dezelfde reden is enige skepsis op z'n plaats ten aanzien van de hedendaagse stroom van publikaties, waarin een 'terug naar het eigen lijf' wordt gepropageerd. In aanduidingen als 'Je lichaam weet het beter' (Bertherat/ Bernstein 1978) wordt de these (lichaam als 'kerker') wel gekonfronteerd met een antithese (lichaam als 'lusthof'), maar is er van een 'Aufhebung' van beide bepaald geen sprake.

- - (33) Voor een beknopt overzicht kan men terecht bij b.v. Taylor (1965). Zie ook de literatuur, zoals genoemd onder noot (30).

- - (34) En wel het meest duidelijk bij Descartes, die de 'mechanisering van het wereldbeeld' (Dijksterhuis) in antropologisch opzicht artikuleert.

126 - (35) Zie Van Olst (1981), met name pag. 96 en 97.

127 - (36) Onder de titel 'De mens een machine' verscheen in 1978 een Nederlandse vertaling. Er moet overigens serieus rekening worden gehouden met de mogelijkheid dat De Lamettrie zijn betreffende studie als een persiflage bedoeld heeft. Zie hieromtrent Metz (1981, 13).

- - (37) Van Olst (1981, 97) schrijft evenzo:"Tegenover het ... dualisme staat het monisme. In dat geval wordt een van beide polen verabsoluteerd. Dit betekent in de grond van de zaak toch weer dat het vertrekpunt ligt in de dualistische benadering."
Voor een gedetailleerde beschrijving van de geschiedenis van het materialisme verwijs ik naar Lange (1873).

- - (38) Een dualisme, dat zelf een ontwikkeling heeft doorgemaakt in onze Westerse kultuur van 'de ziel in de kerker' naar 'the ghost in the machine'. Die ontwikkeling ging gepaard met een afvlakking van een eerst geprononceerde ethische geladenheid.

129 - (39) In dit verband wil ik wijzen op de publikatie van Kurz (1973): 'Gymnastische Erziehung bei Platon und Aristoteles'.

- - (40) Wat overigens zeker niet uitsluit dat er in dit opzicht gradatieverschillen tussen de diverse dualistische denkers aanwezig zijn.

- - (41) Voor een analyse daarvan verwijs ik naar b.v. Koch (1965).

130 - (42) Vooral ook in het joodse denken kan de 'mythe van de kerker der ziel' bepaald niet worden teruggevonden. "De verdeling van de menselijke existentie in lichaam en ziel, waarbij het lichaam sterk negatieve aspecten heeft en alleen nog van waarde is als omhulsel van de ziel, is aan het wereldbeeld van de Hebreeuwse oudheid volkomen vreemd" (Schalom Ben-Chorin 1973, 31). Exemplarisch laat Schalom Ben-Chorin dit zien aan de hand van het Hooglied, "een liefdeslied". Het Hooglied is "... een uitdrukking van het onbevangen ja zeggen tegen het lichaam in de Hebreeuwse mens- en wereld-beschouwing. Het ja zeggen tegen het lichaam, het lichaam in zijn algehele schoonheid, wordt geheel vanzelfsprekend een ja zeggen tegen de liefde in geslachtelijke zin, het ja zeggen tegen de erotiek, inclusief de sexualiteit" (p. 31).

132 - (43) Op het terrein van de visuele waarneming heeft Gibson (1979) inmiddels de 'vanzelfsprekendheid' van dit denkstramien ter sprake gebracht en van fundamentele kritiek voorzien. Zijn aanzet tot een 'ecological approach' lijkt van ruimere betekenis dan alleen voor de psychologie van de visuele waarneming. Recente aanzetten tot de ontwikkeling van een 'ecologische (bewegings-)handelingstheorie', zoals te vinden bij auteurs als Turvey (1977), Reed (1982 en 1984) en Leist (1983), getuigen daarvan. Belangrijke grondgedachten, zoals door deze auteurs geformuleerd, komen sterk overeen met die, welke ik in het laatste hoofdstuk van deze studie zal verwoorden.

134 - (44) Het spiritualistisch monisme zal hier buiten beschouwing blijven.

135 - (45) Een aan die van Popper analoge redeneerwijze kan men aantreffen bij Polton (1973).

- - (46) Deze mogelijkheidsvoorwaarde dient men overigens niet geïsoleerd te beschouwen. Historisch lijkt ze nauw verbonden geweest te zijn met in het bijzonder een hang naar onsterfelijkheid. Men denke slechts aan de Orfische mythen als achtergrond van het denken van Plato, de leer van de 'zielsverhuizing' bij Pythagoras e.d. Zie hieromtrent b.v. Landmann (1971) en Boehm (1977). Wel blijft het opvallend dat die hang naar onsterfelijkheid in de Griekse traditie overwegend aan 'de geest' werd gekoppeld. De gedachte van een 'wederopstanding des vlezes' bleek hier moeilijk ingang te kunnen vinden.

137 - (47) Voor een uitvoeriger bespreking van Merleau-Ponty's herinterpretatie van het begrip 'subjekt' verwijs ik naar Kwant (1968, 30-37).

- - (48) Ook spreekt hij wel van 'circulaire causaliteit'. Dat Merleau-Ponty toch gebruik meent te moeten maken van begrippen als 'dialektisch' en 'causaal' - Hegeliaans resp. Humeaans beladen als deze zijn -, laat goed zien hoe hij geworsteld heeft om zich van een historische erfenis te ontdoen.

- - (49) Er kan hier verwezen worden naar b.v. Bakker (1969); Bakker (1975); Barral (1965); Frostholm (1978); Kwant (1968); Maier (1964); Pilz (1973); Plügge (1967); Spurling (1977); Zaner (1971).

138 - (50) Pilz (1973, 94 e.v.) maakt b.v. attent op de diverse realistische en - vooral - idealistische sporen in het werk van Merleau-Ponty. "Betrachtet man das Werk unter diesem Aspekt, so zeigt sich ..., dasz in ihm sowohl realistische als auch idealistische Momente auftreten, dasz jedoch aufs Ganze gesehen die idealistischen Momente überwiegen" (p. 97).

143 - (51) De aldaar aanwezige exclusieve aandacht voor - per definitie 'konfliktueuze' - subjekt-objekt-relaties is overigens in een interview met Fretz (1976) door Sartre gerelativeerd. "'L'être et le néant' was ook een boek tegen de Duitsers. Er zit een anti-Duitse kant aan en er is zeker sprake van gewelddadigheid en méér algemeen van antipathie, hetgeen ongetwijfeld daaruit verklaarbaar is" (p. 123).

144 - (52) Zie noot (21).

145 - (53) Het is juist deze vooronderstelling, die 'vergeten' lijkt te worden, zodra men mensbeelden opvat als 'konstrukties', die het resultaat zijn van 'afspraken'. Zie in dit verband ook

mijn kritische kanttekeningen bij de omschrijving van 'mensbeelden' als 'stipulatieve interpretaties', zoals door Spiecker werd voorgesteld. (Zie noot (12)).

146 - (54) Hetgeen zeker begrijpelijk is vanwege zijn protest tegen de dikwijls waarneembare verabsolutering daarvan, b.v. in de vorm van 'sciëntisme'.

- - (55) Zie pag. 142.

- - (56) Een interpretatie die, gezien de eerder genoemde bijzondere geaardheid van Merleau-Ponty's laatste werk, zeker mógelijk is, alhoewel ze me als weinig congeniaal voorkomt.

151 - (57) Met recht spreekt Apel (1971, 11) dan ook van het 'Leibapriori' van iedere vorm van kennis.

153 - (58) Op dit, zeker niet altijd even duidelijk afgebakende terrein valt de laatste jaren een stroom van publikaties waar te nemen. Deze literatuur varieert van zeer 'populair-wetenschappelijk' tot, om met Arnold (1979, 58) te spreken, literatuur van een "more serious" gehalte. Me niet wagend aan een poging tot indeling in dit opzicht attendeer ik op b.v.: Fast (1972); Argyle (1975); Benthall/Polhemus (1975); Davis (1978); Hinde (1972); Lamb/Watson (1979); Stangl (1978); Scheflen (1978); Harper/Wiens/Matarazzo (1978).

- - (59) Ook aan andere, deels synonieme, deels afwijkende begrippen moet hier gedacht worden. Ik verwijs naar b.v.: Kugel (1973); Fisher/Cleveland (^{2}1968); Bernard (1972); Baumann (1974); Wiegersma (1972); Bosscher (1976).

154 - (60) Voor een overzicht daarvan kan men terecht bij de bundels 'Die neuen Körpertherapien' (1977) en 'Psychotherapie & Körperdynamik' (1977), beide geredigeerd door Petzold. Zie ook de bundel 'De mens benaderen langs zijn lichaam' (1982), onder redaktie van Cammaer. Meer kritisch-evaluerend van aard zijn Baart/Maier (1982) en diverse bijdragen in Kamper/Wulf (1982).

159 - (61) Zie voor een uitgebreide, kritische bespreking van het betreffende boek van Arnold: Tamboer/Meijer/Beek (1980).

- - (62) Door Gibson (1979) is de waarnemingstheorie, die hier achter steekt, van fundamentele kritiek voorzien. In de kern komt zijn kritiek overigens overeen met die, welke door auteurs als Merleau-Ponty en Marcel reeds eerder naar voren was gebracht.

161 - (63) In verband met Arnold werd dit elders (zie noot (61)) door ons nader uiteengezet en geïllustreerd. Zie bovendien Best (1978 (a)).

163 - (64) Uit 'Le Mystère de l'Etre', I, Réflexion et Mystère, Aubier (Paris 1951, 116). (Het citaat werd door mij overgenomen uit Zaner 1971, 265).

165 - (65) Dat 'betekenissen' vervolgens weer kunnen worden opgevat als het 'produkt' van een zingevend 'lichaam-subjekt', waardoor een nieuw soort idealisme ontstaat, is een niet denkbeeldige mogelijkheid. In Merleau-Ponty's 'Phénoménologie de la Perception' lijkt die mogelijkheid soms gerealiseerd te worden. Zie in dit verband ook noot (50).

- - (66) Deze vraag is feitelijk een herformulering van de vraag, waarmee ik de vorige paragraaf afsloot, namelijk die betreffende de visie van Plügge op lichaamsbeleving.

167 - (67) In Duitstalige publikaties wordt 'lichaam zijn' ('corps phénoménal') veelal - maar zeker niet konsekwent - aangeduid met 'Leib' of 'Leiblichkeit'. In het geval van 'lichaam hebben' ('corps objectif') wordt dan gesproken van 'Körper' of 'Körperlichkeit'.

168 - (68) Het meest uitvoerig en diepgaand heeft Grupe zijn visie op het menselijk lichaam uiteengezet in zijn 'Grundlagen der Sportpädagogik' (1969). De verschillende door mij aangehaalde citaten zijn alle hieruit afkomstig. In andere publikaties - b.v. 'Philosophisch-anthropologische Grundlagen des Sports' (1973 (a)) en 'Anthropologische Grundlagen und pädagogische Ziele der Leibeserziehung' (1973 (b)) - is Grupe beknopter en verwijst hij steeds terug naar zijn 'Grundlagen der Sportpädagogik'. Datzelfde is het geval in zijn recente 'Bewegung, Spiel und Leistung im Sport' (1982).

169 - (69) Grupe verwijst hier naar M. Merleau-Ponty, Phänomenologie der Wahrnehmung (Berlin 1966, 106). De betreffende zin aldaar luidt:"Der Leib ist das Vehikel des Zur-Welt-Seins, und einen Leib haben heiszt für den Lebenden, sich einem bestimmten Milieu zugesellen, sich mit bestimmten Vorhaben identifizieren und darin beständig sich engagieren."

170 - (70) Vergelijk ook Gordijn e.a. (1975, 17):"Het lichaam is als intentionele lichamelijkheid present als wereld der gerundiva."

- - (71) Van den Berg citeert hier H. Plessner, Lachen und Weinen (Arnhem 1941).

171 - (72) Vergelijk ook Merleau-Ponty (1945, 289) als hij zegt:"Mon corps est là où il a quelque chose à faire."

- - (73) Bakker (1969, 127) attendeert er b.v. op dat Merleau-Ponty bij voorkeur niet spreekt van 'être-dans-le-monde', maar van 'être-au-monde', een terminologie die een "oorspronkelijke vertrouwdheid van de mens met de dingen om hem heen" bedoelt aan te duiden, welke hij ook wel met het werkwoord (!) 'habiter' benoemt. Met name Maier (1964) gaat hier ook uitvoerig op in.

- - (74) Vanuit deze zienswijze vervalt de 'noodzaak' om het verschil tussen b.v. 'denken' en 'bewegen' te interpreteren in het licht van een dualistische antropologie, volgens welke denken 'geestelijk' en bewegen 'lichamelijk' zou zijn.
Ook bij Dooyeweerd kunnen we het verzet tegen dat dualisme herkennen als hij schrijft:"The act structure of the body as individuality structure necessarily spans <u>all</u> aspects of temporal reality. The <u>total</u> human body, therefore, with <u>all</u> its aspects (including the physico-chemical and the biotic) is always <u>in action</u> in every act of knowing, imagining or willing" (p. 5). Zie over de 'act-structuur' van het menselijk lichaam bij Dooyeweerd ook Van Olst (1982).

174 - (75) Ik kan op deze plaats niet ingaan op de op zichzelf problematische term 'gezond'. Plügge vat 'gezondheid' op in de zin van "Wohlbefinden", hetgeen neerkomt op "ungestörter Weltbezug" (p. 8). Zie voor overeenkomstige typeringen ook Grupe (1976 (a)). Tevens verwijs ik naar Meijer/Tamboer (1982).

- - (76) Een dergelijke ervaring van het lichaam als 'last' en 'vervreemd' sluit overigens niet uit dat ze tegelijkertijd vergezeld kan gaan van een "Erfahrung verstärkter Zugehörigkeit" (Plügge, p. 63). Ik moet deze kwestie hier verder onbesproken laten en verwijs naar het betreffende boek van Plügge.

- - (77) Deze ondertoon van het 'geleefde lichaam' klinkt pas dan volstrekt niet meer, wanneer van 'leven' niet meer gesproken kan worden. Van 'Leib' kan niet zinvol meer gesproken worden zodra 'Körper' de betekenis van 'lijk' heeft gekregen.

176 - (78) In dit opzicht wordt men soms herinnerd aan de Sartriaanse 'walging', die gepaard gaat met de objektivering van het menselijk lichaam tot 'en-soi'. Niettemin ziet Sartre een dergelijke objektivering als een, weliswaar walgelijke en vrijheid berovende, zijnservaring.
Nauta (1972, 81) schrijft:"De originaliteit van de beschouwingen van Sartre ligt hierin, dat hij de objektiviteit van het lichaam ziet als een sekondaire, afgeleide structuur. Zij kan niet gefundeerd worden in de onmiddellijke beleving van het lichaam, maar vindt zijn oorsprong in het gedrag van de ander." "Dankzij de verinnerlijkte blik van de ander kan de mens ... zijn lichaam als een objekt beleven" (p. 80).
Voor een nadere bespreking van de visie van Sartre op het menselijk lichaam verwijs ik in het bijzonder naar Van den Berg (1950 en 1973).

178 - (79) Vergelijk in dit verband ook V. von Weizsäcker:"Die anatomischen und physiologischen Einrichtungen können die Leistungen der Organe nicht erklären. Aber sie ermöglichen diese Leistungen" (1973, 183).

- - (80) Met name Rozendal (1975, 94/95) heeft die vraag uitdrukkelijk opgeworpen.

179 - (81) Deze konklusie kan nog wat nader worden toegelicht door mijn laatste citering van Gordijn te leggen naast de volgende zinsneden van Buytendijk (1965, 67):

> "Het is ... duidelijk dat het aspect der beschikbaarheid wel steunt op de objectief gegeven anatomische en fysiologische feiten, maar deze bepalen slechts ten dele wat mogelijk is, maar niet wat werkelijk geschiedt. ... Niemand kan uit de anatomie (en fysiologie) begrijpen, welke gecompliceerde handelingen simultaan en in snelle successie met grote precisie een jongleur, acrobaat of een violist kan uitvoeren."

Waar Buytendijk spreekt van 'het aspect' der beschikbaarheid en de "objectief gegeven anatomische en fysiologische feiten slechts ten dele" bepalen wat mogelijk is, gaat Gordijn uit van een fundamentele tweedeling - 'het beleefde lichaam' versus 'het lichaam-objekt' - en laat hij het "ten dele" van Buytendijk achterwege. Met een instemmende verwijzing (p. 68) naar de door Plügge geformuleerde - en door mij eerder reeds genoemde - gezichtspunten, brengt Buytendijk m.i. een meer konsistente en houdbare visie naar voren dan dat bij Gordijn het geval is. Het genoemde "steunen op" is door Buytendijk, gezien zijn onderscheiding in vier aspecten van menselijke lichamelijkheid (p. 57), beter te verantwoorden dan Gordijn dat kan, vanwege zijn principiële en in feite onoverbrugbare tweedeling.

185 - (82) Voor enige voorbeelden (Arnold, Stevens, Plügge, Boltanski) verwijs ik terug naar 3.3. (pag. 156 e.v.). Zie verder vooral ook de vele voorbeelden in Bernard (1972).

188 - (83) Voor een beknopt overzicht kan men terecht bij Van Peursen (1971, 79-92).

- - (84) Best (1974, 70) schrijft in dit verband:"The ... use of the term 'correlation' ... can be legitimately employed only with respect to two separately identifiable phenomena." (Onderstreping door mij. J.T.).

189 - (85) Het is goed er nadrukkelijk op te wijzen dat óók het spreken in termen van 'gebeurtenissen', zoals in deze formuleringen van De Boer het geval is, kan passen binnen het 'substantiële denken'. Hoewel in dat geval het begrip 'substantie' sterk gefunktionaliseerd of geoperationaliseerd is - en derhalve niet meer een traditioneel-Griekse betekenis heeft -, blijft de doorwerking van het oudere substantie-begrip onmiskenbaar aanwezig. Zie ook Van der Hoeven, zoals ik deze op pag. 131 citeerde.

190 - (86) De zeker aanwezige verschillen tussen die empirisch-analytische disciplines hebben in hoofdzaak betrekking op het type 'variabelen', waarin men geïnteresseerd is.

191 - (87) Voor een 'metabletische' beschouwing aangaande de overgang van een 'Anatomie van het gesloten lichaam' naar een 'Anatomie van het geopende lichaam', verwijs ik in dit verband naar Van den Berg (1959).

- - (88) Zie pag. 159.

192 - (89) Ook het recentelijk door Russelman (1983) onderzochte 'stuwmodel van de zelfexpressie', dat een belangrijke rol speelt in de theorieën van Freud, lijkt naar een substantieel lichaamsbeeld te verwijzen. Het menselijk lichaam fungeert hier als een soort tussen binnen- en buitenwereld intermediërend substraat, waarbij in het betreffende model de aandacht uitgaat naar de (veronderstelde) wijze waarop de onder druk staande binnenwereld - b.v. 'emoties' - zich - via dat substraat - naar buiten toe een uitweg zoekt ('ex-primeert').

- - (90) Zie b.v. diens 'Pijn - een teer punt' (^{4}1975) en 'Over de relatie tussen filosofie en geneeskunde' (1974).

193 - (91) Ik verwijs hieromtrent terug naar paragraaf 2.2. (pag. 127) van dit hoofdstuk.

194 - (92) Wanneer het begrip 'zelfbeweging' geïnterpreteerd wordt in het licht van een substantieel lichaamsbeeld en het lichaam nader getypeerd wordt als een 'instrument', dat door een 'zelf' bewogen kan worden, dan is het b.v. niet goed mogelijk de epifenomenalistische versie van het dualisme te onderschrijven. In dat geval zou dat 'zelf' immers moeten worden opgevat "as a causally irrelevant or superfluous 'luxury'" (Feigl ^{4}1969, 37).

195 - (93) Ik ontleende dit voorbeeld aan De Jager (1975, 124).

196 - (94) Vooruitlopend op paragraaf 3.4.3.: omdat óók het substantiële lichaamsbeeld uiteindelijk niet kan worden staande gehouden zonder dat 'relaties' in rekening worden gebracht - zij het a posteriori en geëxternaliseerd -, is het goed hier reeds op te merken dat het onderscheid met het relationele lichaamsbeeld niet als 'absoluut' moet worden opgevat. Slechts de meest markante verschillen tussen beide lichaamsbeelden bedoel ik thans naar voren te halen. In de volgende paragraaf zal op de (uiteindelijke) 'betrekkelijkheid' van die verschillen nader worden ingegaan.

- - (95) Zie voorts vooral ook Oudemans (1980, 57-77).

- - (96) Dat een zekere 'materialiteit' een noodzakelijke voorwaarde is (ook) voor 'hamers' wordt hiermee niet ontkend. De 'interne relationaliteit', op grond waarvan 'hamers' van andere voorwerpen onderscheiden kunnen worden, vooronderstelt een zekere 'materialiteit', maar kan daartoe niet herleid worden.

198 - (97) Als De Boer spreekt over "middelpunt ... van het weefsel van betrekkingen", dan lijkt die bijzondere plaats adekwater getypeerd te worden dan middels de noties "bron" en "oorsprong".

- - (98) In zijn recente bespreking van enige opvattingen over 'interne relaties' onderkent ook Widdershoven (1982) het belang van Merleau-Ponty's visie op het menselijk lichaam met het oog op de ontwikkeling van een houdbare theorie over het menselijk handelen.

- - (99) "... je suis capable par connaturalité de trouver un sens à certains aspects de l'être sans le leur avoir moi-même donné par une opération constituante" (Merleau-Ponty 1945, 251).

199 - (100) Of en in hoeverre het hier gestelde ook betrekking heeft op dieren, laat ik bewust buiten beschouwing. Mijn beperking tot mensen hangt direkt samen met mijn eerdere omschrijving van 'lichamelijke opvoeding' (zie hfdst. I, pag. 11).

- - (101) Juist de mogelijkheid van zo'n 'overtreding' wijst erop dat er bij het realiseren van betekenisrelaties sprake is van 'regelgeleid gedrag'. Met name in het vijfde hoofdstuk zal ik hier nader op ingaan.

- - (102) En onontkoombaar loop ik daarmee al wat vooruit op de volgende twee hoofdstukken.

200 - (103) Men kan zich overigens afvragen of een dergelijke blik inderdaad 'onbevangen' genoemd kan worden.

202 - (104) Geciteerd door Apel in 'Transformation der Philosophie', Bd. 2, (1973, 169).

203 - (105) Zo'n 'kenschets' is dan ook hermeneutisch van aard. Zie hieromtrent ook Widdershoven (1982).

- - (106) Zie het citaat op pag. 197.

- - (107) Zie over dit 'trekken van grenzen' ook Wittgenstein (1976, 67 e.v.).

204 - (108) Slechts wil ik attenderen op de - kritische - bespreking van het betreffende boek van Bertels door Klapwijk (1974).

208 - (109) Zie overigens wel noot (100).

209 - (110) In wetenschapstheoretisch opzicht is er voorts een parallel met de vraag naar de relatie tussen 'Verstehen' en 'Erklären'.

- - (111) Eisenga (1973, 221/222) maakt b.v. onderscheid tussen 'metafysisch' en 'methodologisch' dualisme. Ten aanzien van dit laatste schrijft hij:"... in tegenstelling tot het metafysisch dualisme wordt hier de ontologische vraag opengelaten als vallend buiten de competentie der wetenschap. Lichaam en ziel, subject en object zijn twee onderscheiden, doch geen eigensoortige, perspectieven waaronder de ervaring zich toont, indien zij vanuit psychologisch dan wel natuurwetenschappelijk standpunt bestudeerd en geanalyseerd wordt."

210 - (112) Bedoeld wordt de 'empirisch-analytische' c.q. 'natuurwetenschappelijke' methode.

212 - (113) Wetenschapstheoretisch bezien kan men dan zeggen dat een menswetenschap een "hermeneutische wetenschap met een empirisch complement" (De Boer 1978, 27) is c.q. dient te zijn. Zie hierover uitgebreider De Boer (1980, vooral pag. 124 t/m. 133). Van een nadere wetenschapstheoretische diskussie moet ik in deze studie afzien.

213 - (114) Zie hieromtrent uitgebreider De Boer (1980, 124 e.v.).

214 - (115) Het 'verklaren' staat derhalve in eerste en laatste instantie "in dienst van het verstaan" (De Boer 1980, 130).

215 - (116) Zie wat dit betreft het op pag. 203 t/m. 205 gestelde.

- - (117) Door het relationele lichaamsbeeld te typeren als een relationele transformatie van een ontologische relationaliteit wordt genoemde intentie ook in terminologisch opzicht tot uitdrukking gebracht. Daarbij besef ik de term 'relationeel' zowel te hanteren op ontologisch niveau als op het niveau van lichaamsbeelden. Het zoëven genoemde voordeel weegt m.i. zeker op tegen dit mogelijke nadeel. Zolang het onderscheid tussen deze beide niveau's onderkend wordt behoeft er in terminologisch opzicht geen verwarring te ontstaan.

Hoofdstuk IV

217 - (1) Een dergelijk pleidooi speelt b.v. een centrale rol in de door Göhner (1980) voorgestelde 'Abrisz einer Bewegungslehre des Sports'. In paragraaf 3 zal ik bij de zienswijze van deze auteur nader stilstaan.

219 - (2) Daugs (1978, 72) wijst b.v. op de (nog) dikwijls aan te treffen "irrige Auffassung 'Bewegungslehre = Biomechanik'. ... Auch gegenwärtig gibt es noch immer Tendenzen, alle Fragen der sportlichen (sogar der allgemein menschlichen) Bewegung der Biomechanik zu subsumieren (...) und damit zu verkennen, dasz die Biomechanik nicht die, sondern nur eine Wissenschaft von der (sportlichen) Bewegung des Menschen ist (...)" (p. 74). Zie over deze kwestie ook Gutewort in zijn 'Zu philosophisch-weltanschaulichen Entwicklungsproblemen der Biomechanik' (1977).

- (3) Een typisch voorbeeld van zo'n verabsolutering kan men aantreffen bij Wiemann (1979, 7) als hij 'Bewegungsforschung' identificeert met 'Kinesiologie'. In het licht van een dergelijke identifikatie kan hij vervolgens schrijven:"Die Bewegungsforschung (Kinesiologie) als Teilbereich der Sportwissenschaft arbeitet ... mit den Methoden und dem Begriffsapparat der Naturwissenschaften".

220 - (4) Daugs wijst vervolgens met recht op de "wissenschaftstheoretische Probleme", die zich aandienen zodra men pogingen ondernemt "Ansätze zu einer integrativen Theoriebildung in der Bewegungslehre" (p. 85) te ontwikkelen. Dat tevens antropologische vragen in het geding zijn merkt Daugs - ten onrechte - niet op.

222 - (5) In zijn 'Entwicklungstendenzen in der Bewegungslehre der Leibesübungen' (1975) komt ook Ballreich tot een overeenkomstige ordening. "In einer nicht disjunktiven, wohl aber akzentuierenden Weise lassen sich die Bewegungslehren entweder nach ihrer einzel- bzw. komplexwissenschaftlichen Fragestellung oder nach der Abgrenzung ihres Objektbereiches unterscheiden" (p. 165).

223 - (6) Zie b.v. Heijnsdijk (1970). In mijn betoog zal ik me beperken tot de zienswijze van deze auteur. Die zienswijze kan echter model staan voor de - dikwijls impliciete - opvatting van veel (bewegings-)wetenschappers.

- - (7) De begrippen 'discipline' en 'monodiscipline' worden dikwijls ononderscheiden gehanteerd.

225 - (8) Deze opsomming ontleende ik aan Van Parreren/Van der Bend (1979).

- - (9) Per 'monodiscipline' kan het aantal stromingen overigens wel variëren.

227 - (10) Zoals reeds opgemerkt in noot (7) worden de termen 'discipline' en 'monodiscipline' dikwijls ononderscheiden gebruikt. Zelf zal ik bij voorkeur van 'discipline' - en 'disciplinair' - spreken. De term 'monodisciplinair' zal ik slechts gebruiken in het geval het gewenst is uitdrukkelijk te onderscheiden van b.v. 'multi-' en 'interdisciplinair'.

- - (11) Het vaakst kan men de term 'interdisciplinair' aantreffen. Voor verschillende opvattingen over de betekenis van deze term kan men terecht bij Bulte en Tillema (1978). Zie ook de diverse bijdragen in 'Wijsgerig Perspectief' (1980/1981, nr. 5).

229 - (12) Nauta (1980/1981, 129) schrijft:"... in 'interdisciplinariteit' zijn in elk geval begrepen al die wetenschapsgeoriënteerde onderzoeksactiviteiten die niet alleen tussen de disciplines plaatsvinden maar die er tevens bindmiddel, cement, van vormen. Hieraan valt het volgende cluster van karaktertrekken te verbinden:

- integratie	- innoverend	- holistisch
- nieuw geheel	- grenzen doorbrekend	- synthetisch
- meer dan de som der delen	- systematiserend	- architectonisch."

232 - (13) Zie hfdst. I, pag. 11.

234 - (14) In Duitstalige publikaties wordt dit 'doel-middel-denken' soms tot uitdrukking gebracht in de leus:'Leibesübungen als Mittel zur Leibeserziehung'. In het eerste hoofdstuk zagen we reeds dat ook Rijsdorp dit 'doel-middel-denken' onderschrijft als hij "onderwijs in lichaamsoefeningen" ziet als "de ambachtelijke zijde van het werk van de lichamelijke opvoeder". Z.i. vormen de "lichamelijke activiteiten" de "werkmiddelen" en vormt de "volwassenheid" het (uiteindelijke) doel.

235 - (15) Ik denk daarbij - ruwweg - aan de laatste 10 á 15 jaar.

- - (16) Door te pleiten voor een 'vakimmanente benadering' heb ik elders (Tamboer 1978) gepoogd tot een dergelijke bezinning bij te dragen.

- - (17) Voor wat Nederland betreft kan b.v. verwezen worden naar Kemper e.a. (1974) en Bovend'eerdt (1981).

- - (18) Verderop in dit hoofdstuk - met name bij de bespreking van de opvattingen van Göhner en Best (par. 3) en Rijsdorp (par. 7.4) - zullen we zien dat het betreffende 'doel-middel-denken' bovendien niet onafhankelijk is van de acceptatie van een bepaald bewegingsbeeld.

240 - (19) Tenzij uitdrukkelijk anders vermeld doel ik met de term 'bewegingsonderwijs' steeds op het schoolvak, dat ook wel 'school-lichamelijke opvoeding', '(school-)gymnastiek' of 'lichamelijke oefening' wordt genoemd.

- - (20) Zie b.v. de opmerkingen van Van der Klis, zoals ik deze citeerde op pag. 217.
- - (21) In grote lijnen lijkt die overigens niet bijzonder af te wijken van de situatie in de meeste andere landen.
241 - (22) In West-Duitsland wordt deze samenhang tegenwoordig door velen als zo nauw opgevat, dat de term 'Leibeserziehung' - de traditionele term ter aanduiding van de school-lichamelijke opvoeding - steeds meer heeft moeten wijken voor de term 'Sportunterricht'. In Nederland heeft inmiddels ook Crum (1978) gepleit voor een (bepaalde vorm van) 'Aan sport georiënteerd bewegingsonderwijs'.
- - (23) Of dat achteraf ook als 'wenselijk' moet worden gekwalificeerd is een vraag, die ik hier niet zal pogen te beantwoorden. Het is echter wel opvallend dat er in Nederland steeds een geringe interesse blijkt te hebben bestaan voor publikaties uit met name Angelsaksische landen. Pas tamelijk recent lijkt daarin een kentering te komen.
242 - (24) Zie Groh e.a. (1966).
- - (25) Zie Singer e.a. (1976).
- - (26) Zie Bakker (1981).
- - (27) Voor een poging om de verschillende "Problemfelder" van een sportspecifieke bewegingsleer in kaart te brengen kan men terecht bij Göhner (1980).
246 - (28) Osterhoudt (1979, 6) typeert "the movement of chess pieces and in other board and in card games" als "incidental". "In sport, however, the movements themselves are idealized and become an engaging part of the activity".
- - (29) Men zou kunnen overwegen om in dit geval van 'bewegingssport' te spreken, ook al is een dergelijke term niet erg ingeburgerd.
- - (30) Om een indruk te krijgen van de vele definities van 'sport' raadplege men de verschillende bijdragen in Gerber/Morgan (1979).
- - (31) Wanneer in het vervolg over 'sport' wordt gesproken, dan wordt - dus - steeds gedoeld op 'sport' als variant van lichamelijke opvoeding, d.i. - zo men wil - als 'bewegingssport'. Overigens wil ik de mogelijkheid niet uitsluiten dat er overgangsvormen zullen bestaan tussen de hier onderscheiden vormen van 'sport'. De afwezigheid van radikale scheidslijnen sluit niet uit dat het maken van onderscheidingen zinvol kan zijn.
- - (32) Ik herinner in dit verband aan de woorden van Gaulhofer, zoals door mij geciteerd op pag. 35.
247 - (33) Op Academies voor Lichamelijke Opvoeding wordt het praktijkgedeelte van het curriculum gewoonlijk met behulp van deze en dergelijke termen geordend.
- - (34) Gewoonlijk dienen deze termen als aanduiding van een nog weer nader onder te verdelen komplex van (bewegings-) aktiviteiten.
248 - (35) Op de mogelijke geaardheid daarvan kan ik hier niet ingaan.
250 - (36) Zie pag. 243.
- - (37) In het kader van deze studie is het niet mogelijk een nadere bespreking te wijden aan de onderscheiden handelingstheorieën. Ik moet volstaan met te verwijzen naar b.v. Taylor (1964), Hoche (1973), Duintjer (1977), Hornsby (1980), Boesch (1980), Brenner (1980), Van den Beld (1982) en Cranach/Harré (1982). Toegespitst op bewegingsonderwijs en sport zijn voorts van belang: Kaminski (1973 en 1979), Thomas (1974), Weinberg (1978), Franke (1978), Hug (1982).

251 - (38) Van den Beld (1982, 20 e.v.) maakt met name onderscheid tussen de 'actortheorie', de 'volitietheorie', de 'contextuele theorie', de 'identiteitstheorie' en de 'ascriptieve theorie', terwijl hij zichzelf bekent tot de zogenaamde 'controletheorie' (p. 45). Het verschil tussen "een lichaamsbeweging zonder meer en een basishandeling" is, volgens deze laatste theorie, "dat ik in het laatste geval controle heb over de lichaamsbeweging die in de basishandeling besloten ligt" (p. 45). De Boer (1983, 228) lijkt niet ongelijk te hebben als hij stelt dat Van den Beld met deze zienswijze "geheel binnen het Cartesiaanse schema van bewuste intenties versus fysische bewegingen" blijft.

253 - (39) Ook bij Duintjer (1977, 37) treffen we aan dat het een belangrijk kenmerk is van 'regel-geleid gedrag', dat het "vatbaar" is "voor verandering".

254 - (40) Deze kategorie komt overeen met het eerste type 'bewegings-intrinsieke doelstellingen', waarover ik eerder (zie pag. 237) sprak.

- - (41) Als voorbeelden van "situations-unspezifische Bewegungsziele" noemt Göhner (p. 84) met name:"Bewegungsziele der Wiederherstellung, der Erhaltung oder der Verbesserung der motorischen Belastbarkeit" en "Bewegungsziele der Aktualisierung psychischer Befindlichkeiten und der Einhaltung sozialer Verhaltensweisen". Dergelijke "niet activiteitsgebonden doelstellingen" (Loopstra 1983, 56) kunnen, overeenkomstig mijn eerdere typeringen (zie pag. 236/237), zowel bewegings-extrinsiek als bewegings-intrinsiek (blijken te) zijn.

- - (42) De term "Bewegungsziele" zal ik in het vervolg vertalen met 'bewegingsbedoelingen'. Omdat een bepaalde bewegingsbedoeling gelegen kan zijn in het bereiken van een bepaald '(eind-)doel' (b.v. de top van een berg) of het skoren van 'doel-punten', acht ik een vertaling van "Ziele" door 'bedoelingen' - in dit geval - te verkiezen boven een vertaling door 'doelen'.

- - (43) Sobotka zegt met deze tweedeling uit te gaan van een onderscheid, dat reeds eerder door Gaulhofer naar voren is gebracht. "Gaulhofer (...) benennt diese beiden Bereiche mit 'Lebensformen' und 'Kunstformen' der Bewegung" (Sobotka 1974, 14). Op de zienswijze van Sobotka - en indirekt die van Gaulhofer - zal ik verder niet ingaan. Ik verwijs hieromtrent naar Tamboer (1977 (b)). Voor een kritische bespreking van het bewegingsconcept van Gaulhofer - en van andere vertegenwoordigers van de 'Oostenrijkse School' - kan men voorts terecht bij Schwidder (1972).

- - (44) Ter verduidelijking citeer ik het volgende door Göhner gegeven voorbeeld:"Als ein solches E-orientiertes Bewegungsziel kann beispielsweise im Handballspiel der (erfolgreiche) Torwurf angesehen werden. Wenn dabei zugleich ein entsprechender Wurfabstand und eine bestimmte Wurfsituation, wie etwa das Nichtberühren der Wurfkreisfläche, einzuhalten sind, so ist dies dem Erreichen des Torschusses untergeordnet. Solche situativen Bedingungen könnten gegebenenfalls geändert werden, ohne dasz dazu das eigentliche, das spielcharakterisierende Bewegungsziel verändert würde" (p. 76).

- - (45) Zie Göhner (1979, 76 e.v.). Naast de 'E-orientierte Bewegungsziele' onderscheidt Göhner overigens nog bewegingsbedoelingen, waarbij naast de "Endsituation" (E) tevens een "Ausgangssituation (A) festgelegt wird" (p. 78). In dat geval spreekt hij van "(A-E)-orientierte Bewegungsziele". Anders dan Göhner acht ik het onderscheid te marginaal om op grond daarvan een aparte groep te konstrueren. Veeleer betreft het een variant van 'E-orientierte Bewegungsziele'.

255 - (46) Daarbij ontgaat het mij waarom juist dát een reden zou zijn om van 'aesthetic sports' te spreken. Ik kan op deze kwestie hier niet nader ingaan. Elders (Tamboer 1977 (b)) was ik hierover uitvoeriger en konkludeerde ik geen redenen te zien waarom b.v. de schoonheidspretenties der turners aan atleten - of voetballers - onthouden zouden moeten worden (p. 42).

256 - (47) Hoewel Göhner hier dus wel spreekt van een ideaaltypisch 'Leitbild', rept hij, anders dan Best, niet over esthetische kriteria, welke daarbij een rol zouden spelen.

- - (48) Dat Best deze onafhankelijkheid benadrukt roept op zichzelf reeds de nodige vragen op, gezien met name de wijze waarop hij het verschil aangeeft tussen "physical movements and intentional action" (1978 (a), 76). Hij schrijft:"In contrast to any explanation by reasons, in a causal account a cause and its effect are seperately identifiable and do not require comprehension of the context of occurrence. Thus, for instance, the reason given for a chess move derives its sense from the context of the positions of the other pieces on the board, and from the rules and conventions of the game. That is, it requires the ascription of an intention, and that is possible only internally, i.e. in terms of the conventions of the game" (p. 76). In dat licht bezien lijkt de gegeven karakterisering van 'purposive sports' eerder te verwijzen naar "physical movements", zijnde de 'middelen', waarmee daarvan onafhankelijke 'doelen' gerealiseerd kunnen worden, dan naar - een bepaald type - "intentional actions".

257 - (49) Men denke slechts aan de inworp bij voetballen, aan de diverse zwemslagen, aan gewichtheffen, e.d.

258 - (50) Ik kan mij niet aan de indruk onttrekken dat Best feitelijk een bewegingstheoretische legitimering poogt te geven van de waarderingsprocedures, zoals die in de gereglementeerde wedstrijdsport gangbaar zijn (geworden). Hij heeft weinig oog voor de historische wording van die procedures en de veranderbaarheid daarvan.

- - (51) De 'movements', waar Best over spreekt, komen overeen met wat Göhner (1979, 133 e.v.) "Bewegeroperationen" noemt.

259 - (52) Binnen de door Van den Beld (zie noot (38)) onderscheiden handelingstheorieën kan men de zienswijze van Best rekenen tot de 'contextuele theorie', getuige o.a. de volgende passage:"The meaning of a word is given by the various sentences in which it is used, and those sentences derive their meaning from the whole activity of language of which they form an interdependent part. The same is true of the meanings of movements. Meaning requires a context. ..., the meaning of a particular action cannot be explained by a narrow concentration upon the physical movement in isolation. The meaning is given by the context of the action, or complex of actions, of which it can be observed

to form a part. Precisely the same physical movement may have quite different meanings, i.e. it might be different actions, in different contexts" (p. 136).

- - (53) Gezien de centrale rol van het begrip 'context' in de handelingstheorie van Best verbaast het nogal dat hij er nergens een expliciete bespreking aan wijdt. We zouden haast gaan vermoeden dat hij ook wat dit betreft van mening is dat de betekenis ervan pas kan blijken binnen de gehele 'context' van zijn betoog. In ieder geval kunnen we konstateren dat hij in het gebruik van dit begrip weinig konsistent is. Soms lijkt 'context' vooral betrekking te hebben op "conventions and rules" (p. 79), in andere gevallen kan hij er (mede) de "studio" (p. 82) mee bedoelen, waarin een "dance movement" wordt uitgevoerd of, in het geval van een schaakpartij, "the positions of the other pieces on the board" (p. 76). En wanneer hij elders (1974, 187) schrijft:"Meaning demands a context, it does not depend on something else, lying behind it. Roughly, the meaning of a particular movement is given by the whole dance, the meaning of the dance is given by the dance-tradition of which it is a part or extension, and the meaning of that tradition is given by the culture, society, form of life to which it belongs", dan lijkt het begrip 'context' een betekenislast te moeten dragen, waaronder het - bij nadere analyse - spoedig zal bezwijken.

- - (54) In dit verband wil ik bovendien opmerken nogal sceptisch te staan tegenover de mogelijkheid om zgn. 'basishandelingen' ('basic actions') te identificeren. Ik meen hierin een reduktionistische denktrant te herkennen, wat met name bevestigd lijkt te worden zodra die 'basishandelingen' als "lichaamsbewegingen" ("movements of the body") worden aangemerkt. (Zie Van den Beld 1982, 17 e.v.). Door zich in dit opzicht uitdrukkelijk aan te sluiten bij Van den Beld bleek onlangs ook Vermeer (1983, 189 e.v.) niet te kunnen voorkomen dat hij in reduktionistisch vaarwater verzeild raakte.

260 - (55) Deze 'vanzelfsprekende' en 'stilzwijgende' acceptatie lijkt direkt samen te hangen met een gering besef van de complexe meer-zinnigheid van het menselijk lichaam. Best, bijvoorbeeld, wijdt in zijn publikaties nergens een passage, paragraaf of hoofdstuk aan een bespreking van de menselijke lichamelijkheid. Men krijgt de indruk dat de aanduiding 'human body' voor hem a priori duidelijk en eenduidig is.

261 - (56) Zie hfdst. II, pag. 65.

263 - (57) Eventueel middels een bepaald instrumentarium. Men denke b.v. aan zoiets als elektromyografie, myofeedback, e.d.

- - (58) Zie hfdst. II, pag. 46.

264 - (59) Volgens Cratty zijn "overt movements of the skeletal muscles" dus "observable" en niet slechts "recordable". In deze zienswijze staat hij bepaald niet alleen. Toch lijkt ze me moeilijk vol te houden. Men kan wél zeggen dat - b.v. - een armbuiging "observable" is, maar dat is niet hetzelfde als (bepaalde) skeletspierkontrakties. Deze laatste zijn - zolang men de huid niet opent - uitsluitend op <u>indirekte</u> wijze "recordable" (b.v. via elektromyografie). In termen van het door Cratty geprefereerde jargon geformuleerd: "movements of the skeletal muscles" zijn '<u>covert</u>', niet 'overt'!

- - (60) Een term, die hij overigens inwisselbaar acht tegen 'motor behavior' (p. 10).
- - (61) In de literatuur ben ik deze tweedeling als zodanig nooit tegengekomen. Wel kan men verwante tweedelingen aantreffen, zoals 'overt' versus 'covert' en 'centraal' versus 'perifeer'. Cratty lijkt het onderscheid tussen 'overt' en 'covert' direkt te liëren aan dat tussen 'molair' en 'moleculair'. M.i. behoeft een binnenhuidse benadering niet per definitie 'moleculair' - en ook niet "microscopical" - te zijn. (Zie ook mijn verdere opmerkingen over 'holisme' en 'atomisme'). Voor een nadere bespreking van tweedelingen, zoals de zojuist genoemde, verwijs ik verder naar Sanders (1972). Een kritische evaluatie van "peripheralist and centralist theories of motor control" (p. 93) kan men vinden bij Reed (1982).
- - (62) Voor dit laatste - relatieve - onderscheid verwijs ik naar hfdst. III, pag. 194/195.
265 - (63) Een sprekend voorbeeld van een - op een substantieel lichaamsbeeld gebaseerde - atomistische bewegingsleer is de theorie achter de zgn. 'Frei-Übungen' van Adolf Spiesz (1810-1858). Deze oefeningen tracht Spiesz "naar de bewegingswetten van het lichaam te ordenen, om zo tot een volledig systeem van alle mogelijke bewegingen te komen. ... de nadruk (wordt) gelegd op de meest eenvoudige bewegingen, die zonder ... kunstmatig geconstrueerde toestellen beoefend kunnen worden. Bewegingen met één of meer ledematen; in één of meer gewrichten; opgebouwd van gemakkelijk naar moeilijk, van enkelvoudig naar samengesteld" (Kugel ^{2}1973, 83/84).
Een voorbeeld van een, zich tegen o.a. Spiesz afzettende, holistische - 'Ganzheitliche' - bewegingsleer kan men aantreffen binnen de (klassieke) Oostenrijkse School. Elders (Tamboer 1977 (b)) heb ik laten zien dat deze bewegingsleer niettemin gebaseerd blijft op een substantieel lichaamsbeeld.
- - (64) Ik herinner hier tevens aan de - in dit opzicht - overeenkomstige zienswijze van Buytendijk, volgens welke een "object" binnen een 'proces-benadering' wel degelijk "als een geheel" beschouwd kan worden. Voor het betreffende citaat verwijs ik naar hfdst. II, pag. 72.
- - (65) Via een interesse in afzonderlijke spiervezels, motor-units, spieren of spiergroepen kan men vervolgens een (meer) microscopische dan wel een (meer) macroscopische benadering onderkennen. Dat men ook dan weer - op verschillende niveau's - een 'holistische' en een 'atomistische' benadering kan onderscheiden, ligt - opnieuw - voor de hand.
266 - (66) Dergelijke als 'intern' of 'extern' getypeerde variabelen kan men eventueel nader in kaart brengen met behulp van termen als 'fysisch', 'psychisch', 'sociaal', e.d., een kategorisering, die duidelijk niet samenvalt met het onderscheid tussen 'intern' en 'extern'.
- - (67) Zie vooral hfdst. III, par. 3.4.1.
267 - (68) Bij Göhner zagen we overigens (par. 3) dat hij de door hem genoemde 'Rahmenbedingungen' nooit 'op zichzelf' ziet, maar steeds in hun relatie tot en ondergeordend aan de te realiseren 'Bewegungsziele'. Op overeenkomstige wijze

benadrukt ook Best dat de begrippen 'context', 'reason' ('intention') en 'meaning' niet onafhankelijk van elkaar gedefinieerd kunnen worden. Gezamenlijk karakteriseren ze 'intentional action'. Nadrukkelijk formuleert hij ook dat "the character of any intentional action can be recognised only by considering its relational significance" (Best 1974, 193).

- - (69) Zie in dit verband ook de kritische opmerkingen van Van der Hoeven (1980, 129) aan het adres van Skinner. Eerstgenoemde wijst daarbij op een uitspraak van Schütz dat het begrip 'environment' "(is) one of the least clarified terms used in present social sciences".

- - (70) Voor de goede orde merk ik op dat van een dergelijke hypostasering bij Göhner en Best geen sprake is. Enerzijds geven zij er blijk van te onderkennen dat het verschil tussen 'movement' en 'action' niet gelegen is in een bepaald type oorzaken en dragen zij belangrijke bouwstenen aan voor de ontwikkeling van een (houdbare) bewegingshandelingstheorie, anderzijds blijken zij - zoals ik in par. 3 liet zien - tóch sterk gebonden te blijven aan een 'movement'-benadering. De inkonsistenties in hun zienswijze vloeien uiteindelijk voort uit hun 'vanzelfsprekende' en 'stilzwijgende' acceptatie van het substantiële lichaamsbeeld.

268 - (71) Problemen, die men - zoals steeds - kan 'oplossen' door ze te negeren. Dat is b.v. het geval in een materialistische zienswijze, waar 'mental events' worden geïdentificeerd met bepaalde hersenprocessen. Menselijk bewegen kan men dan b.v. beschrijven als:"Spatial displacement of the body or body-parts over time brought about by an active brain". (Ontleend aan Whiting 1981, 10).

269 - (72) Het achterliggende 'doel-middel-denken', waarbij een 'physical movement' wordt gezien als een 'middel' tot een bepaald 'doel', laat Best echter, zo zagen we in par. 3, onaangetast.

- - (73) Op welke problemen men kan stuiten als men "the meaning in movement" wil onderzoeken, nadat men zich eerst heeft vastgelegd op een bewegingsbeeld, dat steunt op een substantieel lichaamsbeeld, wordt goed duidelijk in het onder die titel verschenen boek van Lamb/Watson (1979). Deze auteurs schrijven:"... movement is what the body does. It is a behavioural, bone-and-muscle affair, with nothing mystical or nebulous about it. ... The essence of movement is matter - body matter - and the more we can be precise about the parts of the body that we are observing, the more useful data on movement we shall collect" (p. 85). Na deze karakterisering kunnen Lamb/Watson de "meaning" slechts dan in de "movement" vinden wanneer zij haar weer spoedig verlaten. In het andere geval rest uitsluitend de postulering van een 'psychische binnenwereld'. Omdat de auteurs beide wegen niet willen bewandelen en dat vervolgens toch - afwisselend - doen, verdient het aanbeveling hun boek ongelezen te laten.

- - (74) Omdat een exclusieve aandacht voor impulsen vanuit de 'buitenwereld', dan wel voor een kombinatie van 'inwendige' en 'uitwendige' faktoren, tot een overeenkomstige konklusie voert, sta ik daarbij niet nader stil.

- - (75) Ook de door kinesiologen dikwijls gebezigde term 'bewegingsapparaat' is bepaald veelzeggend. Zie hierover ook Rumpf (1983).

271 - (76) Zie hfdst. III, par. 3.4.2.

272 - (77) In hoofdstuk II (par. 4.2.2.) zagen we reeds dat zo'n demarkatiekriterium bij Buytendijk niet te vinden is. "Juist omdat Buytendijks bewegingsconcept impliciet blijft én hij zich heftig verzet tegen de reduktie van 'beweging' tot 'verandering van plaats', stelt hij zich bloot aan het gevaar verschillende mógelijke concepten afwisselend, door elkaar, ononderscheiden te gebruiken", zo konkludeerde ik op pag. 89.

- - (78) Zie hieromtrent de onderscheidingen, zoals ik die in hoofdstuk III (pag. 203/205) aanbracht.

274 - (79) Zie hfdst. II, par. 4.2.1. en 4.3.

277 - (80) Merk op dat deze wijze van formuleren grote verwantschap vertoont met de typering van 'verlaufsorientierte Bewegungsziele' en 'aesthetic sports' door resp. Göhner en Best. (zie par. 3).

278 - (81) Ik zeg opzettelijk en nadrukkelijk 'in principe'. Feitelijk geeft Buytendijk namelijk geen antwoord op wat hij hiermee precies bedoelt, en het moet dan ook "een raadsel blijven, wat onder deze betrekking verstaan kan worden" (Van den Berg, p. 277).

279 - (82) Of 'beweging' hier begrepen moet worden als 'verandering van plaats' of als 'verandering (zonder meer)', moet, gezien Buytendijks - in hoofdstuk II gesignaleerde - onduidelijkheid hieromtrent, een open vraag blijven.

- - (83) Op de vraag of b.v. 'spreken' wel behoort tot het studieterrein van een (funktionele) <u>bewegings</u>-leer, en - algemener - de vraag naar de afgrenzing van 'bewegen' en 'gedrag', ging ik reeds in in hoofdstuk II (par. 4.2.2.). Zie ook noot (45) bij dat hoofdstuk.

280 - (84) Zie met name diens 'Der Geist als Widersacher der Seele' ([4]1964).

- - (85) Buytendijks volledige formulering luidt hier:"Begripsmatig kan men uitdrukken en uitbeelden onderscheiden, omdat er een wezensverschil tussen leven en geest bestaat. Hierin heeft Klages gelijk. Maar misleidend is het, niet in te zien, dat in de mens leven en geest een eenheid vormen". Men vraagt zich overigens wel af wat hier het begrip "eenheid" kan betekenen, indien eerst van een "wezensverschil" gesproken wordt! Vermoedelijk bedoelt Buytendijk dat 'leven' en 'geest' - afwijkend van Klages - door hem niet worden opgevat als 'vijandig' ten opzichte van elkaar. Dat is dan echter heel iets anders dan dat ze een 'eenheid' zouden vormen. Helaas treft men bij Buytendijk te vaak dergelijke onhelderheden aan.

- - (86) Zie voor een kritische beschouwing van dit 'universalistische' standpunt de diverse bijdragen in Benthall/Polhemus (1975). Vooral de 'Background considerations to the study of the body as a medium of expression' van Birdwhistell (p. 36-58) zijn in dit opzicht zeer verhelderend.

281 - (87) "Het is onjuist bij dieren representatieve bewegingen aan te nemen. Wat hiervoor aangezien werd, zijn uitdrukkingsbewegingen of handelingen met uitdrukkingskarakter" (Buytendijk, p. 140).
Terzijde merk ik op dat Buytendijk, door in het voetspoor van Klages een 'wezensverschil' tussen 'leven' ('spontaan', 'aangeboren', 'natuurlijk') en 'geest' ('bewust-willekeurig', 'conventioneel', 'kunstmatig') te accepteren, zich tegelijk

'veroordeelt' om de traditionele dualiteit tussen 'natuur' en 'kultuur' bij te vallen. Een kritische bespreking van deze dualiteit, in het bijzonder zoals die zich manifesteert in theorieën over het menselijk bewegen binnen de lichamelijke opvoeding, is te vinden bij Schwidder (1972). Ook de posities van Klages en Buytendijk worden daar besproken. Van belang is bovendien nog steeds de baanbrekende studie van Mauss (1935).

282 - (88) Uit zijn voorbeelden krijgt men dikwijls de indruk dat Buytendijk de 'volitietheorie' bijvalt, volgens welke een 'handeling' een "lichaamsbeweging (is) die voortvloeit uit de menselijke wil" (Van den Beld 1982, 23).

- - (89) Aan de hand van diverse voorbeelden laat Van den Berg zien dat "elke beweging steeds als handeling, als uitdrukking en als uitbeelding uitgelegd kan worden" (p. 281).

- - (90) Zie pag. 254.

283 - (91) Buytendijk heeft overigens wel degelijk onderkend dat "de zin van een beweging alleen gekend (kan) worden bij een zo volledig mogelijk inzicht in de omstandigheden, de situatie (en haar historische ontwikkeling), waaronder zij wordt uitgevoerd" (p. 106). Desondanks heeft hij - om redenen, zoals in hoofdstuk II besproken - gemeend hiervan te moeten afzien, met alle gememoreerde gevolgen van dien.

284 - (92) "Rijsdorp mag met Gordijn beschouwd worden als de belangrijkste hedendaagse vernieuwer van de theorie van de lichamelijke opvoeding in Nederland" (Bovend'eerdt 1981, 47). Ook in het geval men deze uitspraak zou willen aanvechten kan moeilijk ontkend worden dat deze beide auteurs "de theorie van de lichamelijke opvoeding in Nederland" - na de tweede wereldoorlog - in belangrijke mate bepaald hebben.

- - (93) In zijn 'Algemene theorie ...' ontleent hij zijn voorbeelden dikwijls aan het terrein van de lichamelijke opvoeding. Verder wijs ik slechts op zijn - vaak geciteerde - publikatie 'Das Fuszballspiel' (1967).

287 - (94) "De indeling van Buytendijk ... achten wij ... voor het bewegingsonderwijs niet bruikbaar" (Gordijn 1961, 50).

288 - (95) Het kan hier in het midden blijven of de door Rijsdorp genoemde oefening inderdaad het beoogde effekt heeft. Indien dit het geval is dan kan men spreken van een bewegings-intrinsieke doelstelling, in de zin zoals ik eerder (p. 237) aangaf.

- - (96) Omdat men precies dezelfde bewegingen kan laten uitvoeren om daarmee doelstellingen als b.v. "wilskracht" of "beheersing van emoties" (Rijsdorp, p. 43) te willen realiseren, zou men mogen vermoeden dat ook dergelijke 'pedagogische intenties' de karakterisering "functioneel" zouden rechtvaardigen. Naast 'lichaamsontwikkeling' onderscheidt Rijsdorp namelijk nog een drietal andere 'pedagogische intenties', te weten: bewegingsvorming, prestatievorming en sociale vorming (p. 42/43). Waarom hij de laatste drie - en de zojuist genoemde twee voorbeelden vallen bij Rijsdorp onder 'prestatievorming' - niet als kriteria hanteert voor de bepaling van "de functionaliteit van de beweging" en 'lichaamsontwikkeling' wel, moet voor mij een open vraag blijven. Een zekere willekeur en inkonsistentie meen ik echter wel te moeten bespeuren.

289 - (97) Zie paragraaf 3 van dit hoofdstuk.
291 - (98) Zie hieromtrent pag. 262 en de daarop volgende paragrafen 4.1.1. en 4.1.2.
292 - (99) Ik noem slechts: 'de zweepslag' (Pijning/Span 1972), 'het ringzwaaien' (Van Lier/Smuling 1973), 'de onderhandse volleybalserve' (Pijning 1973 en 1975 (a)), 'het hoogspringen' (Pijning/Murris 1978), 'het kogelstoten' (Pijning/Van Essen 1981). Pijning is overigens wel van mening dat de in zijn diverse onderzoekingen gevonden resultaten "voor het motorische leren in het algemeen, minstens zo belangrijk" (Pijning 1975 (b), 476) zijn.
- - (100) Ik doel hier op 'Het lichaam als referentie-centrum' (1977 (a)) en 'De beweging als relatie-medium bij geestelijk gehandicapten' (1978).
- - (101) We zagen zojuist dat Pijning in dit opzicht instemmend verwijst naar Rijsdorp. In 7.4. zal ik uitgebreid ingaan op het door Rijsdorp voorgestane bewegingsbeeld.
293 - (102) Het gebruik van de term 'medium' is hiervoor, gelet op wat we eerder zagen bij o.a. Best en Göhner, als zodanig reeds een aanwijzing.
- - (103) Voor de orde van mijn betoog zou het verwarrend zijn de overige (tegen-)argumenten van Pijning, evenals trouwens die van Beenen, te noemen. Die argumenten zijn primair van didaktische en onderzoekstechnische aard en, gelet op mijn vraagstelling, thans niet relevant.
- - (104) Het begrip 'lichamelijke opvoeding' heeft hier duidelijk de betekenis van 'schoolgymnastiek' c.q. 'bewegingsonderwijs'. Dikwijls bedient Pijning zich ook van laatstgenoemde term.
294 - (105) Pijning typeert het verschil tussen 'kwalitatief' en 'kwantitatief' leerpsychologisch onderzoek dus in termen van onderscheiden variabelen, waarin men geïnteresseerd is. Hij heeft met die tweedeling dus niet het oog op verschillende onderzoekstypen, die verwijzen naar het bekende onderscheid tussen 'Verstehen' en 'Erklären'. Het adjektief 'kwalitatief', zo zou men ook kunnen zeggen, slaat bij Pijning niet op 'onderzoek', maar op 'leerpsychologisch'. Qua opzet bedoelt hij geheel te blijven binnen het (gangbare) research-methodische kader van de empirisch-analytische wetenschapsbeoefening.
- - (106) Binnen dat kader is b.v. een belangrijke vraagstelling welke "de effekten (zijn) van mentale oefening op het leren van motorische vaardigheden" (Pijning/Brinkerink-Carlier 1976).
- - (107) Dat zo'n vraag niet overbodig is mag mede blijken uit de volgende woorden van Higgins (1977, 9):"There are as many definitions and descriptions of skills as there are writers in the area. Obviously there is no unified or unifying statement that can adequately describe skill. Each of us must determine our own working definition". Hoewel me deze laatste zin wat overdreven lijkt, kan inderdaad moeilijk ontkend worden dat de term 'skill' - en evenzo het Nederlandse equivalent 'vaardigheid' - in diverse betekenissen gebruikt blijkt te worden. Zie over 'Skills' b.v. de gelijknamige Reader, edited by David Legge (1970), en over 'Motor skills' b.v. de publikatie van Schmidt (1975).
- - (108) Pijnings interesse gaat met name uit naar zogenaamde 'groot-motorische vaardigheden'. Ook spreekt hij wel over 'grote motoriek' (1977 (a), 592), dit ter onderscheiding

van wat dikwijls 'fijne motoriek' wordt genoemd.
Het zou te ver voeren om op dit onderscheid hier nader in te gaan. Wel heb ik de indruk met een tweedeling van doen te hebben, die slechts dan kan worden staande gehouden indien een substantieel lichaamsbeeld wordt vooronderstelt. Ze lijkt direkt te verwijzen naar specifieke - als 'groot' dan wel 'klein' ('fijn') aangemerkte - verplaatsingen van lichaamsdelen en/of kontraheringen van spiergroepen.

- - (109) Een uitzondering vormt zijn bespreking van twee typen motorische vaardigheden, waarop ik straks nader zal ingaan.

- - (110) Daarbij denk ik b.v. aan de reeds eerder via Göhner gememoreerde 'veranderbaarheid' van bewegingsbedoelingen - "sportliche Bewegungen" zijn "regelbestimmte Bewegungen" - en ook aan de door deze zelfde auteur uitgesproken mening "dasz es ... so etwas wie <u>funktional gleichwertige Alternativaktivitäten</u> geben kann und dasz einzelne Funktionen hinsichtlich der zu erreichenden Ziele und der dabei einzuhaltenden Rahmenbedingungen unterschiedlich zweckvoll, gelegentlich vielleicht sogar auch irrelevant sind" (1979, 16).

295 - (111) Het is namelijk opvallend dat Pijning in zijn bijdrage 'Fouten maken, al of niet toestaan?' (1979) feitelijk geheel voorbijgaat aan de vraag naar de <u>kriteria</u>, op grond waarvan aktiviteiten van leerlingen als 'goed' of 'fout' zijn aan te merken. Nog beter is het wellicht om te zeggen: impliciet blijkt deze vraag voor hem geen vraag (meer) te zijn. Een 'fout' identificeert hij met een "onjuiste uitvoering" (p. 387), hetgeen in ieder geval het bestaan van een 'juiste' uitvoering vooronderstelt. Déze vooronderstelling acht hij - blijkbaar - niet diskutabel.

- - (112) Het betreft hier leerlingen van Pijning en Span, die het onderzoek uitvoerden onder supervisie van laatstgenoemde. Qua opzet en uitgangspunten past het geheel in het eerder getypeerde onderzoeksprogramma, dat met name door Pijning verder is uitgebouwd.

- - (113) De aanduiding 'direkt waarneembaar' geeft mij aanleiding om deze benadering in ieder geval '<u>buitenhuids</u>' te noemen. Zoals ik in 4.1.1. opmerkte kenmerkt zo'n benadering zich door een gerichtheid op die veranderingen van plaats, die aan de periferie van het substantiële lichaam, d.i. 'van buiten af', kunnen worden waargenomen.
Het is trouwens te betreuren dat Van Lier en Smuling de term 'gedraging' niet nader omschrijven. Uit hun betoog meen ik te moeten opmaken dat ze er in dit geval 'beweging' mee bedoelen. Zoals ik eerder reeds signaleerde meent Pijning dat het kenmerkend is voor 'kwalitatief' leerpsychologisch onderzoek dat men - anders dan de 'prestatie' - de "gedragsaspekten van het leren" poogt op te sporen. Hiermee blijkt hij dus bepaald iets anders op het oog te hebben dan een "direct waarneembare gedraging" ("prestatie"), in de zin van Van Lier en Smuling. Aan de andere kant spreekt Pijning zelf ook geregeld over "motorische gedragingen" (zie b.v. 1975 (b), 476) op een wijze, die weer dichter de omschrijving van Van Lier en Smuling nadert. Deze, bepaald niet steeds eenduidige betekenistoekenning aan het - toch al zo zwaar beladen - begrip 'gedrag', werkt bijzonder verwarrend.

296 - (114) Dat met een dergelijke - imponerende - deskundigheids-garantie overigens lang niet alle (beoordelings-) problemen uit de wereld zijn wordt verhelderend besproken door Thomas (1976, 191-209).

- - (115) Ik herinner b.v. aan de omschrijving van 'Bewegung' door Gutewort/Pöhlmann als een "an der Peripherie als objektiver Vorgang in Erscheinung tretende Orts-veränderung der menschlichen Körpermasse in Raum und Zeit".

297 - (116) In een bewegingsonderwijs- of rekreatiesport-setting wordt 'volleybal' dikwijls op een andere wijze gespeeld dan binnen het kader van de georganiseerde wedstrijd-sport (andere regels, veldafmetingen, e.d.).

- - (117) Qua kriteria voor bewegingsbeoordeling is er overigens geen wezenlijk verschil tussen de 'topsport' en de 'geïnstitutionaliseerde wedstrijdsport'. I.p.v. 'topsport-oriëntatie' zou men daarom ook van 'oriëntatie op de geïnstitutionaliseerde wedstrijdsport' kunnen spreken.

- - (118) Duidelijke aanwijzingen kan men wat dit betreft vinden in de publikaties over 'leren hoogspringen' (Pijning/Murris 1978) en 'leren kogelstoten' (Pijning/Van Essen 1981).
In het eerste geval wordt i.v.m. de ideaaltypische eindvorm van de 'schotse sprong' volstaan met de opmerking: "Voor een gedetailleerde beschrijving van de aanloop, afzet, zweefperiode en landing van de schotse sprong wordt verwezen naar Leeuwenhoek A.A., Athletiek, deel 1., Techniek en methodiek van het springen (1975)".
In het tweede geval wordt de keuze voor 'kogelstoten' vooral gelegitimeerd op grond van de overweging dat "één van de studenten jeugdtrainer is en bevoegd voor het geven van atletiekinstructie (diploma JAL)" (p. 245).

299 - (119) Impliciet lijkt hier weer sprake te zijn van de eerder genoemde topsport-oriëntatie. Een dergelijke konklusie dringt zich in ieder geval op, zodra men zich afvraagt 'waar' en 'door wie' deze verandering heeft plaatsgevonden. Moet het uitvoeren van de betreffende beenbeweging in drie-takt tegenwoordig 'dus' als 'fout' gekwalificeerd worden? Hebben bewegingsonderwijzers en topsporttrainers hiermee op dezelfde wijze rekening te houden?

- - (120) Het zou te ver voeren om op het onderscheid tussen 'simultaan-coördinatieve' en 'successief-coördinatieve' motorische vaardigheden als zodanig uitvoerig in te gaan. M.i. staat of valt het betreffende onderscheid met een nadere specificering van het begrip 'deelstructuren', dat bij Pijning samen lijkt te vallen met 'deelbewegingen'. Het begrip blijkt zowel betrekking te kunnen hebben op aanduidingen als 'aanloop', 'afzet', 'zweefperiode' en 'landing' als op 'beenbeweging', 'armbeweging', 'romp-beweging', e.d. Hoewel steeds doelend op 'verplaatsingen van het lichaam en/of delen daarvan', lijkt Pijning met deze termen op z'n minst twee verschillende niveau's van analyse te vermengen. M.i. is <u>iedere</u> motorische vaardigheid steeds zowel als 'simultaan' als als 'successief' aan te merken, afhankelijk van het niveau van analyse dat men kiest.
Het gaat dan ook niet zo zeer om vaardigheden, die al dan niet "bewegingsverwant" zijn - gelet op het achterliggende bewegingsbeeld zijn álle 'motorische vaardigheden', zoals opgevat door Pijning, 'bewegingsverwant' (!) -, maar om een

meer of minder 'globale' manier van 'kijken'. Vanuit een meer 'globale' optiek is b.v. de enkelvoudige rugslag een 'simultane' gebeurtenis; vanuit een minder 'globale' optiek is óók de onderhandse volleybalserve te analyseren in 'deelbewegingen', die ná elkaar optreden.

301 - (121) Het laat zich aanzien dat deze poging tot fundering in "psychologische activiteiten" uiteindelijk in een regressus ad infinitum zal moeten uitmonden. Hoe dient immers de trits 'instelling-aanpak-handelingsstruktuur' zelf weer 'gefundeerd' te worden?

302 - (122) In zijn afscheidscollege (1982) heeft Van Parreren zijn (vroegere) handelingstheorie overigens in belangrijke opzichten bijgesteld. Nadrukkelijk neemt hij afstand "van de visie op de psychologie als een nomologische wetenschap (een visie waarvan ik in mijn intreerede nog geheel en al uitging)", ook al wil hij "de nodige voorzichtigheid in acht nemen" voor wat betreft de acceptatie van een andere - met name "dialogische" - visie. (p. 252). Ik kan op de herziene opvattingen van Van Parreren hier niet nader ingaan. Bij Pijning, om wiens zienswijze het mij primair te doen is, is van een vergelijkbare bijstelling (nog) geen sprake.

- - (123) "..., the absurd assumption made by the intellectualist legend is this, that a performance of any sort inherits all its title to intelligence from some anterior internal operation of planning what to do" (Ryle 1949, 31).

- - (124) Hoewel Pijning het belang van de opbouw van een ideaaltypische bewegingsvoorstelling in zijn publikaties geregeld benadrukt, formuleert hij aan het slot van zijn inaugurele rede (1980, 191) niettemin dat het onjuist is "bij leerlingen een ideaaltypische uitvoering na te streven. De demonstratie van de leerkracht of sportleider dient niet te worden opgevat als een uitvoeringswijze die precies geïmiteerd moet worden. Wel als een richtlijn om tot een succesvolle uitvoering te komen. Er is niet slechts één uitvoering die tot succes leidt". Pijning baseert deze mening op leerpsychologische argumenten. In het bijzonder voert hij haar terug tot een verondersteld "aanpassings- en compensatievermogen" bij de leerlingen.
Het wil mij voorkomen dat een radikale doordenking van deze mening voor Pijning uiteindelijk aanleiding zal moeten zijn tot een nogal grondige herziening van zijn besproken bewegingsbeeld en zijn visie op 'motorische vaardigheden'. Hoe kan er nog sprake zijn van de opbouw van een ideaaltypische bewegingsvoorstelling wanneer de uitvoeringswijze van de leerkracht of sportleider niet precies geïmiteerd behoeft te worden? Het postuleren van een "aanpassings- en compensatievermogen" in de kinderlijke 'psyche', gevoegd bij de diverse andere 'psychologische aktiviteiten', dreigt die 'psyche' niet alleen topzwaar te maken, maar tevens Pijnings huidige theorie zodanig met ad hoc hypothesen te belasten, dat niet zo zeer de verklarende kracht als wel de ingewikkeldheid ervan toeneemt.

- - (125) In theorieën over 'motorisch leren' kan men hedentendage een grote interesse bespeuren in (de ontwikkeling van) 'bewegingsvoorstellingen' c.q. 'motorische schema's'.

Men denke daarbij slechts aan de - invloedrijke - 'Schema Theory' van R.A. Schmidt (1976). Of en in hoeverre men in deze en dergelijke benaderingen de genoemde 'intellektualistische legende' kan terugvinden, gepaard aan een 'monddoodverklaring' van het menselijk lichaam, zal nader onderzoek moeten uitwijzen. De hypothese, dat zulks dikwijls het geval is, komt mij niettemin als aannemelijk voor. Vanuit een Merleau-Ponty-aanse zienswijze op het menselijk lichaam, waarin uitdrukkelijk aandacht wordt gevraagd voor een 'kunnen' op prereflexief niveau, zijn 'schema's' in elk geval geen 'interne representaties' van veranderingen van plaats van (delen van) het substantiële lichaam, welke zelf aan die veranderingen voorafgaan. Ook het begrip 'cognitie' - en in het verlengde daarvan: de scheiding tussen 'cognitief' en 'non-cognitief' ('geautomatiseerd') - behoeft in dat licht een hernieuwde interpretatie. (Een aanzet daartoe kan men vinden bij W.H.O. Schmidt (1978, 104 e.v.)).

303 - (126) Nadat deze paragraaf voltooid was verscheen van Pijnings hand:'Beweging en psychologie. Een handelings-psychologische interpretatie van het bewegen' (1982). Het betreft hier in hoofdzaak een samenbundeling van artikelen, die ik bij mijn analyses als uitgangspunt heb genomen. Nieuwe gezichtspunten worden door Pijning niet naar voren gebracht. Op de omslag van dit boek kan men lezen:"Onderwerp van dit boek is de menselijke beweging. De auteur gaat ervan uit, dat de zichtbare en meetbare beweging en de innerlijke, psychische processen een eenheid vormen: de motorische handeling". Gezien mijn analyses zal het duidelijk zijn, dat ik van mening ben dat het begrip "eenheid" hier weinig overdacht is.

- - (127) De tweedeling 'holisme'/'atomisme' brengt Pijning steeds in verband met de veronderstelde leerstrategie van een bepaalde leerling en het type motorische vaardigheid. Zo is hij b.v. van mening dat "bij successief-coördinatieve vaardigheden de deelbewegingen veelal apart geoefend kunnen worden" (1980, 187), terwijl "simultaan-coördinatieve vaardigheden ... in hun totaliteit geleerd (moeten) worden" (p. 188). Daarnaast vertonen 'moment-aanpakkers' een meer globale instelling dan 'fouten-analyseerders', wier aandacht meer op 'deelbewegingen' gericht zal zijn. Omdat Pijning van mening is dat een fouten-analyserende leerstrategie "in het algemeen" tot een meer optimaal leerresultaat leidt dan een momentane leerstijl, meen ik eerder een 'atomistische' dan een 'holistische' voorkeur bij hem te kunnen bespeuren. Maar, nogmaals, in dit opzicht doet hij geen 'absolute' uitspraken.

- - (128) Representatief is b.v. 'De betekenis van het bewegings-onderwijs aan kleuters voor de cognitieve ontwikkeling' (Pijning 1975 (c)).

304 - (129) Belangwekkend is in dit verband de historische studie van Eichberg (1974) naar betekenisverschuivingen van het begrip 'Kraft', die zich rond 1800 voordeden. Eichberg attendeert o.a. op de 'Kraftmetaphorik' bij GutsMuths en Jahn. In vergelijking met vroegere tijden wordt b.v. in de publikaties van eerstgenoemde opvallend vaak gebruik gemaakt van termen als "Kraft, Kräfte, kräftig, kraft-voll, kraftlos, Kraftlosigkeit, Leibeskraft, Muskelkraft,

Körperkraft, Kraftvermehrung, Schnellkraft, Kraftideale", terwijl in overdrachtelijke zin ook dikwijls wordt gesproken van "Lebenskraft, Denkkraft, Sinnenkraft, Tatkraft, Geisteskraft, Nervenkraft, Strebkraft, Jugendkraft, Erfindungskraft u.a." (Eichberg, p. 35/36).

- - (130) Singer (1975, 34) verwoordt de gangbare mening als hij schrijft:"An ability is thought to be something that is general and enduring. It is a trait affected by both learning and heredity. A skill, on the other hand, is specific to given tasks and is attained with experience. Because it is task oriented, skill usually refers to a highly developed specific sequence of responses. As an example, balance is an ability, and a person may demonstrate skill in trampolining, a sport that requires balancing ability. Balance is necessary for success in other sports as well. However, although each sport may call for expressions of balancing ability, the skill demonstrated is specific to the situation in which it is practiced".

305 - (131) Voor een bespreking van deze en overeenkomstige termen verwijs ik naar Bovend'eerdt (1981).

307 - (132) Het is overigens opvallend dat hier niet tevens - b.v. - 'sociaal-maatschappelijke componenten' genoemd worden!

- - (133) Laatstgenoemde term blijkt vervolgens zelf weer dikwijls met 'fysisch' te worden gelijkgesteld.

308 - (134) Ik verwijs hier naar de woorden van Van Olst, zoals door mij in hoofdstuk III (pag. 126) geciteerd. Zie trouwens ook de overeenkomstige kritiek van Gordijn, zoals door hem geuit tijdens de promotie van Bovend'eerdt. (Timmers 1981, 677).

- - (135) Zie Kemper/Verschuur (1977) en Bovend'eerdt (1981).

- - (136) "Factor analyse is een statistische methode die het mogelijk maakt om uit een groot aantal tests een beperkt aantal te selecteren. Om dit te bereiken worden alle beschikbare tests ingedeeld in groepjes, waarvan de resultaten hoog samenhangen terwijl er een lage samenhang is met tests uit andere groepjes. Van elk groepje tests wordt vervolgens verondersteld dat aan de resultaten met deze tests één of meer gemeenschappelijke eigenschappen ten grondslag liggen. Deze gemeenschappelijke eigenschap (pen) noemt men 'factor'" (Kemper/Verschuur 1981, 114).

- - (137) De Zeeuw en Soudijn (1975) zijn van mening dat - o.a. - de faktor-analytische methode afgestemd is "op het bereiken van Cartesiaanse kennisprodukten" (p. 632). Kenmerkend daarvoor is dat men zoekt naar relaties tussen variabelen - in het onderhavige geval:'prestatie-bepalende eigenschappen' en 'testprestaties' -, waaraan als eis wordt gesteld dat ze "plaats-onafhankelijk", "tijds- of periode-onafhankelijk" en "waarnemer-onafhankelijk" zijn. (p. 631). De Zeeuw en Soudijn verwoorden hiermee kenmerken, die direkt aansluiten bij mijn eerdere typering van het substantiële denken. In het zoeken naar 'onderliggende', 'algemeengeldige' en 'isoleerbare' faktoren klinkt de impliciete aanname door van een substantiële ontologie, en in die zin is de faktor-analytische onderzoeksmethode - evenals iedere andere - in ontologisch opzicht allerminst 'neutraal'.

309 - (138) Bovend'eerdt (1981, 19) schrijft:"'Abilities' zijn op te vatten als vermogens, die niet direkt waarneembaar zijn, maar in de motoriek een regulerende functie hebben tussen informatie-input en -output (motorisch gedrag)". Deze wijze van formuleren is niet zonder bedenkingen. Ze kan namelijk direkt herinneringen oproepen aan de oude 'vermogenspsychologie', waarin 'vermogens' dikwijls gereïficeerd werden en men 'boosheid' b.v. 'verklaarde' vanuit 'het vermogen boos te worden'! (Zie hierover uitgebreider: Sanders/Eisenga/Van Rappard 1976, 154-157). Terzijde merk ik nog op dat uit de zojuist geciteerde formuleringen wel een zeer beperkte opvatting over 'motorisch gedrag' spreekt.

- - (139) "Faktorenanalysen ergeben zwar manchmal scheinbar eindeutige Ordnungen, aber man musz sich hüten, solche gefundenen Grundbefindlichkeiten als gesetzmäszig und objektiviert anzusehen, da sich Faktorenstrukturen mit jeder Stichprobe und jeder in unser Belieben gestellten Rotation ändern können" (Rieder 1976, 24).

310 - (140) Met enige inventiviteit zal men er ongetwijfeld in slagen om een dergelijke verwijzing nog zeer lang vol te houden. In het bijzonder kan men vermoeden dat de variabiliteit van de proefpersonen zich als een onuitputtelijke potentiële 'foutenbron' zal aandienen. Ook zou men in dat verband de volgende uitspraak van Müller (1977, 117) in overweging kunnen nemen:"Jede auch noch so elementare sensomotorische Leistung ist eine Leistung der ganzen Persönlichkeit, die auch in der spezifischen Situation des motorischen Tests handelt, d.h. als strukturierte Ganzheit agiert".

- - (141) Tenzij anders vermeld ontleen ik mijn informatie aan Kemper/Verschuur (1977).

315 - (142) Dit maximale zuurstofopnamevermogen wordt kortweg aangeduid als $VO_2max.$, en gewoonlijk gerelateerd aan 'kg lichaamsgewicht'.

- - (143) Verondersteld tenminste dat men testprestaties blijft zien als manifestaties van bepaalde 'algemene eigenschappen'!

316 - (144) Hoewel men in de publikaties van Kemper en Verschuur over het algemeen een grote voorzichtigheid kan bespeuren en een onderkenning van de beperktheid van het "fysiologisch standpunt", treft men, zoals zoëven reeds bleek, soms opmerkingen aan die bijzonder fysiologistisch aandoen. Dat geldt ook voor de naamgeving van het 'vermogen', dat middels de '12-minuten loop' gemeten wordt. Door van 'aerobe uithoudingsvermogen' te spreken wordt het begrip 'uithoudingsvermogen' reeds bij voorbaat met fysiologische betekenissen bezet. Zonder de toevoeging 'aerobe' zou dat begrip zeer wel met - b.v. - 'doorzettingsvermogen' geïdentificeerd kunnen worden, hetgeen ruimte zou laten voor ook andere dan fysiologische connotaties.

317 - (145) Indikatief is wat dat betreft ook de vraag naar de invloed van faktoren als 'lengte', 'huidoppervlak' en 'lichaamsgewicht' op fitheidstests. (Kemper/Verschuur 1981). Dit zijn typisch aanduidingen, die verwijzen naar een substantieel lichaamsbeeld.

320 - (146) De term 'lichamelijke opvoeding' heeft bij Bovend'eerdt (p. 36) de betekenis van 'schoolgymnastiek' c.q. 'bewegingsonderwijs'.

- - (147) Bij de verantwoording van deze "relatief hogere doelen" baseert Bovend'eerdt zich met name op Strasser, Rijsdorp en Gordijn.

321 - (148) Bij deze passage wil ik een tweetal kanttekeningen plaatsen. Allereerst acht ik het nogal dubieus dat er "in de uitwerking bij Rijsdorp en Gordijn" 'slechts' sprake zou zijn van verschillen "in detail". In paragraaf 5.2. (pag. 287) zagen we b.v. reeds dat Gordijn, anders dan Rijsdorp, de funktionele indeling van Buytendijk "voor het bewegingsonderwijs niet bruikbaar" acht. Verderop in dit hoofdstuk zullen ook nog andere - evenmin marginale - verschilpunten naar voren worden gebracht.
In de tweede plaats: hoewel het juist is dat genoemde auteurs zich "fel keren tegen een louter mechanistische visie op bewegen", is daarmee - in bewegingstheoretisch opzicht (!) - niettemin nog weinig gezegd. Het ware m.i. adekwater om een verzet te signaleren tegen een reduktie van bewegen tot 'verandering van plaats van het (substantiële) lichaam'. Binnen een dergelijk bewegingsbeeld kan men naast een 'mechanistische' óók - b.v. - een 'vitalistische' variant onderscheiden. In een 'vitalistische bewegingsleer' - zoals b.v. is uitgewerkt door Jacobs (1977) - wordt bewegen eveneens opgevat als 'verandering van plaats van het (substantiële) lichaam', zij het dat die plaatsverandering ditmaal geïnterpreteerd wordt als een 'Bewegung aus einem inneren Antrieb', als een 'expressieve' aktiviteit, die 'voortvloeit' vanuit een 'verborgen centrum', ook wel 'levenskracht' of 'vis vitalis' genaamd.

- - (149) Zie pag. 307.

322 - (150) In navolging van Flitner onderscheidt Strasser de volgende zijnsregionen (geordend van 'lager' naar 'hoger'): 'biologische', 'historisch-sociologische', 'cultureel- en sociaalfilosofische' en 'existentie-filosofische en theologische'.

329 - (151) Tenzij anders vermeld zijn mijn citaten steeds uit deze bewerkte versie afkomstig. Met name raadpleegde ik de tweede druk (1977).

330 - (152) Daarbij dient men te bedenken dat in het betreffende boek - zoals meestal in Oost-Duitse publikaties - bij sportbeoefening zowel gedoeld wordt op buiten- als binnenschoolse bewegingsaktiviteiten. Zoals we nog zullen zien richten Meinel/Schnabel zich tot "alle Bürger" (p. 43) van de socialistische maatschappij.

335 - (153) Hieraan wordt toegevoegd (p. 44):"Daher wirken sie auch auf den ganzen Menschen zurück. Sie ermöglichen ein individuell abstufbares Training für die Aufrechterhaltung der Funktionstüchtigkeit des gesamten Organismus und bieten damit optimale Bedingungen für eine durchgreifende aktive Erholung und für die Reproduktion auch der geistigen Frische und Spannkraft". Deze formuleringen sluiten direkt aan bij de besproken pedagogische legitimering van sportbeoefening, nl. als 'kompensatie' voor de "Miniaturbewegungen" in het - hedendaagse - arbeidsproces.

- - (154) Daarbij zijn er "grundsätzlich zwei Möglichkeiten. Zum einen besteht die Aufgabe darin, dem gesamten Körper einen Bewegungsimpuls zu erteilen und diesen rationell auszunutzen". Men kan daarbij denken aan gaan, lopen, springen, zwemmen, e.d. "Zum anderen wird ein Endglied der Gliederkette des Körpers durch einen Kraftimpuls aus dem gesamten Körper beschleunigt und dadurch einem Gerät oder Gegner ein Bewegungsimpuls erteilt" (p. 103). Hiertoe behoren b.v. "alle Wurf-, Stosz- und Schlagbewegungen".
- - (155) "Das geschieht in der Regel durch eine Ausholbewegung", die "in Gegenrichtung zur nachfolgenden Hauptbewegung" (p. 104) uitgevoerd wordt.
- - (156) "Unter einer azyklischen Bewegung verstehen wir einen Bewegungsakt, bei dem der Bewegungszweck durch nur eine Hauptphase erreichbar ist" (p. 110).
336 - (157) Voor nadere typeringen, varianten en onderverdelingen moet ik volstaan met naar het betreffende boek (p. 101/127) te verwijzen.
- - (158) Göhner (1979, 47) schrijft:"Versteht man Sport und Sportunterricht unter dem Aspekt der Leistungs- bzw. Ergebnis-Optimierung, so musz auch die Bewegungsanalyse als Optimierungsanalyse verstanden werden. Unter dieser Voraussetzung sind verschiedene Analyseverfahren im Sport entwickelt worden. Je nachdem, ob diese Verfahren für die Analyse einer <u>einzelnen</u> sportlichen Bewegung oder aber für die Untersuchung verschiedener bzw. <u>aller</u> sportlichen Bewegungen konzipiert sind, soll von <u>spezifischen bzw. allgemeinen Optimierungsanalysen</u> gesprochen werden". De analyses van Meinel/Schnabel behoren tot het laatste type, waarbij, zoals gezegd, de bestaande - historisch gegroeide - 'Sportformen' als 'gegeven' worden beschouwd. De betreffende negen "Bewegungsmerkmale" bedoelen op deze 'Sportformen' betrekking te hebben.
337 - (159) Gezien de eerder genoemde karakterisering van "sportliche Bewegungshandlungen" als "Totalbewegungen", is het belangwekkend kennis te nemen van de volgende toevoeging (p. 145):"Wenn in der Darstellung dieses Merkmals von Teilbewegungen gesprochen wird, so geschieht das, um das Bewegungsverhalten des Rumpfes, der Beine, der Arme und des Kopfes voneinander abheben und genauer zueinander in Beziehung setzen zu können. Streng genommen ist jede derartige 'Teilbewegung' Strukturglied des Bewegungsaktes, der ein einheitliches Ganzes darstellt und nicht etwa im Sinne einer Summierung aus Teilbewegungen zusammengesetzt ist".
Evenals eerder bij Pijning - zie pag. 299 - het geval was, stuiten we hier opnieuw op de diskussie over 'Totalbewegungen' en 'Teilbewegungen', in het bijzonder over het al dan niet herleidbaar zijn van de eerste tot de laatste. In eerdere paragrafen van dit hoofdstuk heb ik verondersteld dat een dergelijke diskussie te verwachten is zodra het menselijk bewegen wordt opgevat als 'verandering van plaats van het (substantiële) lichaam en/of delen daarvan'. Bij Pijning konden we dit bewegingsbeeld inderdaad terugvinden. Vanuit dat bewegingsbeeld is de aandacht gericht op de bewegings<u>vorm</u>, en we zien genoemde diskussie nu

inderdaad ook bij Meinel/Schnabel terugkeren, waar zij kenmerken van die bewegingsvorm pogen te beschrijven. Die kenmerken hebben, zoals ik op pag. 265 formuleerde, betrekking op die veranderingen van plaats, die aan de periferie van het substantiële lichaam, d.i. 'van buiten af' en 'buitenhuids', kunnen worden waargenomen.

- - (160) "Liegt ein ausgewogenes Verhältnis in der Ausprägung aller Merkmale vor, so sprechen wir von einer Bewegungsharmonie" (p. 197). Dit - negende - kenmerk is volgens de auteurs "kein Bewegungsmerkmal wie die genannten anderen, sondern ist eine im wesentlichen ästhetische Kategorie" (p. 197).

338 - (161) Hieraan wordt nog toegevoegd:"Dialektisch denkende Wissenschaftler haben die Notwendigkeit seit langem erkannt, den Koordinationsvorgang der menschlichen Bewegungen jeweils auf einen Zweck, eine sinnvolle Aufgabe zu beziehen, mehr noch: von der organisierenden, programmierenden und regulierenden Rolle des antizipierten Handlungszieles auszugehen. An hervorragender Stelle ist hier Bernstein zu nennen, der die Bewegungskoordination nachdrücklich auf bedeutungsvolle Aufgaben bezieht, die durch eine motorische Aktion gelöst werden (...). Er betont wiederholt, dasz koordinierte motorische Aktionen die Antizipation ihres Ergebnisses voraussetzen" (p. 61).
In deze passage valt op hoe 'vanzelfsprekend' een betrokkenheid op "bedeutungsvolle Aufgaben" geïdentificeerd wordt met de aanname van een organiserend, programmerend en regulerend anticipatieproces. Verderop zullen we zien dat Meinel/Schnabel dit anticipatie-proces als een "psychische Vorgang" kwalificeren, dankzij welke het mogelijk wordt bewegingen "von einem inneren Modell her zu steuern" (p. 85). De aan bewegingshandelingen inherent geachte 'doelgerichtheid' wordt zo 'als vanzelf' getransformeerd tot een 'innerlijk proces'.
Voor wie zich nader wil verdiepen in de opvattingen van de zoëven genoemde Bernstein attendeer ik hier op de recente bundel 'Human Motor Actions. Bernstein Reassessed', edited by Whiting (1984).

339 - (162) Reeds in zijn publikatie 'Zur Bewegungskoordination' (1968) benadrukte Schnabel "die bestimmende Rolle der Kategorie 'Zweck'" (p. 16).

340 - (163) In termen van Habermas kan men in de cybernetica een 'technische Erkenntnisinteresse' onderkennen. De diskussie over 'doelen' - de wenselijkheid en/of veranderbaarheid ervan - valt buiten het cybernetische bestek. In het geval van Meinel/Schnabel worden 'doelen' van bewegingshandelingen, zoals we eerder zagen, ontleend aan de "technisch vollkommenen, klar profilierten Sportformen von Heute".

341 - (164) In verband met deze 'abstrahering' is het van belang er nog eens op te wijzen dat het door Meinel/Schnabel zo benadrukte "Handlungscharakter der sportlichen Motorik und damit des führenden sozialen Aspektes" (p. 14) uitsluitend in historisch opzicht begrepen dient te worden. Het 'sociale aspekt' van de 'Sportmotorik' heeft alleen betrekking op de historische

wording - "die sozialen Wurzeln" - ervan. Om de koördinatie van (hedendaagse) bewegingshandelingen te kunnen begrijpen achten de auteurs het - blijkbaar - mogelijk en/of wenselijk om van 'sociale aspekten' te abstraheren!

- - (165) Van een nadere bespreking van de cybernetica, welke gewoonlijk nauw verbonden is met het systeemdenken en de informatietheorie, kan hier geen sprake zijn. Voor een eerste oriëntatie, alsmede een toespitsing op het terrein van het bewegingsonderwijs, kan men terecht bij Broeke (1973 (b)).

- - (166) In dit verband herinner ik tevens aan de woorden van De Boer, zoals door mij geciteerd in hoofdstuk III (pag. 210).
Voor een kritische bespreking van de ontologische en antropologische vooronderstellingen van cybernetisch georiënteerde handelingstheorieën kan men terecht bij Boesch (1980, 12 e.v.). In de kern van de zaak lijkt Boesch het gelijk aan zijn zijde te hebben als hij opmerkt: "Grundsätzlich, ..., unterscheidet sich das kybernetische Modell nicht von den Reiz-Reaktions-Theorien; es perfektioniert sie einzig dadurch, dasz es die Interaktionen zeitlich sequentiert und in ihrer Richtung - etwa Umwelt → Organismus, Organismus → Umwelt - systematisch alternieren läszt; es stellt Aufeinanderfolgen einseitiger Einwirkungen dar" (p. 13). Ik wijs verder ook op de kritiek van Schuurman (1980) op het "cyberneticisme of computer-methodologisme", en - in het verlengde daarvan - een "computeromorfe beschouwing over de mens".

343 - (167) Met deze opvatting over twee signaalsystemen zeggen de auteurs zich met name bij Pawlow en Wohl aan te sluiten. "Die Pawlowsche Theorie der beiden Signalsysteme besagt, dasz die physiologische Grundlage des zweiten Signalsystems durch komplizierte bedingt-reflektorische Verbindungen gebildet wird. Es sind Verbindungen zwischen den unmittelbaren ersten Signalen der Wirklichkeit als den Trägern der Information der einzelnen Analysatoren und den Sprechbewegungen sowie ihrer kinästhetischen und akustischen Rücksignalisation. Dieser physiologische Mechanismus ist Grundlage für die Speicherung von Informationen. Dabei ist der verallgemeinerte Informationsgehalt des verbalen Signals eng verbunden mit den vielfältigen sensorischen Informationen, die den gleichen Gegenstand betreffen, verbunden also mit seinen verschiedenartigen sinnlichen Abbildern. Wohl (...) spricht deshalb von 'Wort-Bild-Ketten'" (p. 79/80).

344 - (168) Deze zienswijze lijkt zeker aansluiting te kunnen vinden bij de historische beschouwingen van Meinel, zoals eerder in deze paragraaf beschreven. Tegelijk kan ik me echter moeilijk aan de indruk onttrekken dat de beperkingen van het cybernetische model hier geheel 'vergeten' worden. Wanneer een cybernetische benadering "vom konkreten Inhalt der Information, der ja beim Menschen immer gesellschaftlich determiniert ist, abstrahiert", dan komt het me voor dat de schrijvers zich zouden moeten onthouden van uitspraken, zoals zojuist geciteerd. Intrigerend is overigens wel de vraag in hoeverre een cybernetische benadering überhaupt kan stroken met de

acceptatie van historisch-materialistische uitgangspunten, waarbinnen aan maatschappelijke faktoren zo'n fundamentele rol wordt toebedeeld. Zie voor een antwoord op die vraag de bespreking van G. Klaus door Schuurman, in diens 'Techniek en toekomst' (1972, 278-335).

346 - (169) In een noot wordt hieraan nog toegevoegd:"Dieses unmittelbare, gegenständliche Handlungsziel ist im Wettkampf noch mit weiteren Zielstellungen persönlicher und gesellschaftlicher Art verbunden beziehungsweise ihnen untergeordnet; so etwa dem Ziel, durch eine bedeutende Leistung, durch einen Sieg oder Rekord das sozialistische Vaterland zu stärken".

347 - (170) Zie met name pag. 253.

352 - (171) Volpert (^{2}1973, 13), die zich uitdrukkelijk tot deze zelfde uitgangspunten bekent, is van mening "dasz kybernetische Modellvorstellungen nach kritischer Überprüfung ihren Platz innerhalb dialektisch-materialistischer Wissenschaft finden und dort zur Klärung von Grundkonzepten beitragen können, wenn auch die Kybernetik nicht per se als Weiterentwicklung des Dialektischen Materialismus angesehen werden darf (...)". Bij Meinel/Schnabel konden we van een "kritische Überprüfung" niets bespeuren. Van een eventueel te veronderstellen 'spanning' tussen de cybernetica en historisch-materialistische uitgangspunten werd door hen ook geen gewag gemaakt.

- - (172) De toevoeging 'Theorie der ...' wordt door Ungerer veelal weggelaten. 'Sensomotorik' slaat dan op de <u>theorie over</u> sensomotorische systemen.

- - (173) Voor een nadere uiteenzetting van het - wetenschapstheoretische - onderscheid dat Ungerer maakt tussen "klassische" en "transklassische Wissenschaften" verwijs ik naar Ungerer (^{2}1973 (a), 98 e.v.). Zie echter ook de kritiek van Franke (1978, 13-36).

353 - (174) Eerder in deze studie - zie hfdst. II, pag. 48/49 - konden we deze zelfde "Grundposition" feitelijk reeds ontwaren, waar het ging om het - voorwetenschappelijke - niveau van de "naive Erkenntnis". Een eventueel te veronderstellen specificiteit van het menselijk bewegen meende Ungerer op dat niveau - anders dan b.v. Buytendijk - niet te kunnen waarnemen. Vanwege zijn "Grundposition", die ik typeerde als een interesse in 'beweging in het algemeen', kwalificeerde hij het bewegen van stenen, auto's, vissen en mensen gelijkelijk als 'tijd-ruimtelijke verplaatsing'.

- - (175) Op dezelfde wijze als bij Meinel/Schnabel het geval was wordt ook door Ungerer onderscheid gemaakt tussen interne ('binnenhuidse') en externe ('buitenhuidse') "Funktionskreise" (^{2}1973 (a), 116/117). Om niet in herhaling te vervallen verwijs ik naar de kritische kanttekeningen, die ik in de vorige paragraaf bij deze tweedeling plaatste.

- - (176) Ungerer beschikt dus blijkbaar wél, zo moeten we aannemen, over een <u>impliciet</u> kriterium, op grond waarvan hij 'mensen' van andere sensomotorische systemen kan onderscheiden!

354 - (177) "Für Umwelt kann auch Gesellschaft gesetzt werden", zo merkt Ungerer op (^{2}1973 (a), 115). Cybernetisch bezien maakt dit blijkbaar geen verschil. De konklusie van Weinberg (1978, 86) dat het begrip 'Umwelt' bij Ungerer "erscheint als abstrakte Grösze", kan zeker onderschreven worden. In zijn veelvuldige kritiek op - vooral - fenomenologische en behavioristische auteurs geeft Ungerer er nergens blijk van te onderkennen dat deze beide groepen het begrip 'Umwelt' zeer verschillend interpreteren. Hoewel hij aan dit begrip geen afzonderlijke bespreking wijdt, schemert soms toch door waarop hij feitelijk - en primair - doelt. Dat is b.v. het geval als hij over 'waarneming' opmerkt:"Wir hören oder sehen eigentlich nur physikalische Signale, die im Bewusztsein zu den entsprechenden Äquivalenzklassen formiert und somit bezeichnet werden" (^{2}1973 (a), 139) (Onderstrepingen door mij. J.T.). De door de mens waargenomen 'Umwelt' is dus blijkbaar primair "physikalisch" van aard; betekenistoekenning is een secundaire aangelegenheid "im Bewusztsein".

- - (178) Ungerer onderscheidt drie "Dimensionen der Information", te weten een syntaktische, een semantische en een pragmatische dimensie (^{2}1973 (a), 138-161). De eerste heeft betrekking op de "Struktur", de tweede op de "Inhalt", de derde op de "Wirkung von Information" (p. 160). "Eine qualitative Unterscheidung der drei Informationen ist nur von einem positivistischen und philosophisch-anthropologischen Standort aus möglich. Der Unterschied ist jedoch vom wissenschaftstheoretischen Standort der Kybernetik aus gesehen nur quantitativ. 'Jede semantische oder pragmatische Zeichenfunktion wird durch die Verwendung eines Modells angemessener Stufe zu einer syntaktischen Zeichenfunktion' (Anschütz ...)" (p. 161). Bij gevolg gaat de aandacht van Ungerer in hoofdzaak uit naar de syntaktische informatiedimensie. 'Informatie' wordt dan opgevat als "Mitteilung mit Neuigkeitswert" (p. 141). Het informatiegehalte van een bericht heeft betrekking op de statistische waarschijnlijkheid, waarmee dat bericht verwacht wordt, hetgeen mathematisch geformaliseerd en in 'binary digits' ('bits') gemeten kan worden. (Voor een uitvoeriger behandeling verwijs ik verder naar Ungerer (^{2}1973 (a), 138-157)).

- - (179) Geciteerd bij Gutsche (1975, 60), uit: Ungerer D., Sensomotorik, in: Freie Universität Berlin, Pressedienst Wissenschaft 4-6/73. Dat de door Ungerer beklemtoonde "Wechselwirkung" tussen 'mens' en 'Umwelt' uiteindelijk blijft voortborduren op het stramien van traditionele S-R - theorieën kan men besproken vinden bij Boesch (1980, 12 e.v.). Zie ook noot (166).

355 - (180) In het licht van het voorgaande lijken we te moeten aannemen dat Ungerer een dergelijke keuzevrijheid niet principiëel 'menselijk' acht.

- - (181) In het tweede geval spreekt Ungerer van "Üben" en "Trainieren" (zie Ungerer ^{2}1973 (a), 143 e.v.).

356 - (182) Met name doel ik daarbij op leertheoretische en pedagogisch/didaktische aspekten. Men kan deze besproken vinden bij o.a. Göhner (1972), Gessmann/Quanz (1973), Schaller (1973), Leist (1977), Wiemann (1977).

- - (183) In cybernetische literatuur wordt het 'lichaam-ziel-probleem' gewoonlijk met grote voortvarendheid naar het schimmige rijk der 'metafysische' fabelen verwezen. Niettemin wordt de door mij zojuist gestelde vraag, in meer algemene zin, ook door b.v. Spicker (1970) opgeworpen en bevestigend beantwoord. "Cartesian dualism ..., continues to survive today in the thinking of modern cyberneticists", zo heet het bij deze auteur.
- - (184) "Darüber hinaus versucht der Lernende auch, sich durch Intensivierung seiner Verhaltensstrukturen zu adaptieren (p. 129). Bij dit adaptieve (regelings-) proces gaat het, zoals gezegd, niet om leren, maar om "Üben und Trainieren". Vanwege mijn vraagstelling zal ik hieraan goeddeels voorbijgaan.

357 - (185) Met het oog op een optimaal verlopend leerproces hecht Ungerer bijzonder veel belang aan de "Verbalisierung der Sequenzen" (^{2}1973 (a), 170). "Die verbale Information bei sensomotorischen Lernprozessen läuft von den Sprechwerkzeugen des Expedienten zum Gehör des Perzipienten. In diesem Rezeptionsorgan werden die Signale codiert und erreichen das Bewusztsein. Dort werden sie decodiert und zu einem Bewegungsentwurf (...) verknüpft. Am sendeseitigen Bereich des Perzipienten erscheinen dann die dem Eingang entsprechenden Sequenzkomplexe bzw. Fertigkeiten. Eine störungsfreie Kommunikation und somit ein dem Expedienten entsprechender Lernerfolg ist nur dann gewährleistet, wenn ein gemeinsamer Zeichenvorrat von Expedient und Perzipient vorhanden ist (...). Der gemeinsame Zeichenvorrat bezieht sich auf die Sequenzen und deren Benennungen" (p. 169).
Franke (1978) heeft op overtuigende wijze fundamentele kritiek geleverd op de - ook in de zojuist geciteerde passage herkenbare - "Annahme einer festen, unveränderlichen Zuordnung von Zeichen- und Bewegungsinventar. ... Ohne dasz sich Sensomotoriker dessen bewuszt sind, beruhen ihre Annahmen auf einer in der philosophischen Diskussion umstrittenen Bedeutungstheorie, der 'Denotationstheorie'" (p. 17).

358 - (186) Volgens Ungerer is die "Strukturentscheidung" op eenduidige wijze betrokken op de verbale informatie, welke op het sensomotorische systeem inwerkt. Hij gaat daarbij uit van een "homomorphe Beziehung zwischen sendeseitigem und empfangseitigem Repertoire" (^{2}1973 (a), 131). Sensomotorische sequenties worden weliswaar zelf "durch Entscheidungen des Systems ausgelöst ..."; in een onderwijsleerproces worden die beslissingen evenwel opgeroepen door - b.v. - de "verbale Mitteilung 'strecke das Bein'". Die mededeling verwijst dan naar "die Strecksequenz des Beines", zijnde "das durch den externen Beobachter feststellbaren Entscheidungskorrelat des sensomotorischen Systems ..." (p. 131). Voor een 'storingsvrij' verloop van het onderwijsleerproces is de aanwezigheid van een "gemeinsame Zeichenvorrat" - (zie de vorige noot) - dan wel van cruciaal belang.

- - (187) "So lassen sich z.B. Sequenzkomplexe erkennen (z.B. Hin- und Herbewegen der Arme beim Laufen), die mit weiteren Sequenzkomplexen zu sensomotorischen Fertigkeiten (z.B. Laufen) verknüpft sind" (Ungerer/Daugs 1968, 175).
- - (188) In algemene zin definiëert Ungerer de begrippen 'relatie' en 'struktuur' op de volgende wijze:
  - "Relation ist die Verknüpfung zwischen den Elementen".
  - "Struktur ist die Menge der Verknüpfungen der Elemente eines Systems" (^{2}1973 (a), 96).

359 - (189) Iedere "sensomotorische Fertigkeit" is, zo merkt Ungerer - min of meer terloops - op, "zielorientiert". Vanwege zijn zojuist beschreven zienswijze valt te verwachten dat dit kenmerk ook aan sensomotorische sequenties eigen is. Dat blijkt dan ook het geval te zijn. Ungerer schrijft namelijk:"Die sensomotorische Fertigkeit ist als strukturierte Fertigkeit aus den sensomotorischen Sequenzen organisiert und somit - (Onderstreping door mij. J.T.) - zielorientiert" (^{2}1973 (a), 138). De argumentatie voor deze konklusie is daarin gelegen dat een sensomotorische sequentie als een aktief "Element des Verhaltens" begrepen wordt. "Ein aktives Element ist ein Element, das mit anderen Elementen verknüpft ist, auf diese Elemente einwirkt und von diesen Elementen beeinfluszt wird" (^{2}1973 (a), 95).
Het wil mij voorkomen dat deze opvatting over 'aktiviteit' bezwaarlijk met 'doelgerichtheid' geïdentificeerd kan worden. Enerzijds zagen we dat Ungerer sensomotorische sequenties onafhankelijk van elkaar meent te kunnen beschrijven, anderzijds bleek hun 'aktiviteit' feitelijk ontleend te worden aan een mechanisme van andere geaardheid, namelijk een "Strukturentscheidung". Het begrip 'doelgerichtheid' verwijst bij Ungerer feitelijk naar de sturende aktiviteit van een 'centrale' instantie. Die 'doelgerichtheid' is geen intrinsieke karakteristiek van een motorische 'output' als zodanig. Deze laatste betreft uitsluitend een tijd-ruimtelijke verplaatsing van het substantiële lichaam.

360 - (190) Vanwege de doelstelling van deze studie is het jammer dat Ungerer volstaat met deze enkele aanduidingen. Men kan er echter toch wel uit opmaken dat het relationele lichaamsbeeld, zoals b.v. door Merleau-Ponty verwoord, hem allerminst aanspreekt.

361 - (191) "Die Führungsgrösze ist eine Grösze, der die durch Steuerung oder Regelung beeinfluszten Gröszen ständig folgen oder angeglichen werden sollen" (^{2}1973 (a), 188).

365 - (192) Buytendijk (1965) schrijft:"Het is een misleidende metafoor over informatie, instructie, programma, keuze en beslissen bij een machine te spreken" (p. 236). "Zeker voert het metaforisch gebruik in de cybernetica van begrippen, die aan ons subjectief bestaan zijn ontleend, tot verwarring, vooral omdat metaforen zo gemakkelijk een eigen weg volgen. Wanneer men eenmaal begonnen is een groep fysisch definieerbare verschijnselen, signalen, informaties, berichten (messages), instructies,

opdrachten te noemen, dan heeft men blijkbaar ook het recht omgekeerd informaties enz. gelijk te stellen aan elektrofysiologische (en chemische) processen in de hersensubstantie" (p. 246). Die 'gelijkstelling' nu blijkt zich bij Ungerer feitelijk voltrokken te hebben. Er is bij hem sprake van een "nicht durchschaubaren Vermengung von Modell und Wirklichkeit" (Göhner 1972, 95).

- - (193) Zie ook - uitvoeriger - Ungerer (1973 (b)). Voor een kritische bespreking van de curriculumtheoretische opvattingen van Ungerer verwijs ik naar Gessmann/Quanz (1973). Zelf zal ik mij beperken tot bewegingstheoretische konsekwenties.

366 - (194) In dit pleidooi herkennen we een 'doel-middel-denken', dat - vooral - door Habermas (1970) bekritiseerd is vanwege het 'gehalveerde' rationaliteitsbegrip, waarop het steunt. Binnen dat denken worden beslissingen omtrent 'doelen' als 'normatief' aangemerkt en - 'bij gevolg' - niet wetenschappelijk te legitimeren. Dergelijke beslissingen zijn 'irrationeel'. Beslissingen omtrent 'middelen' zijn echter wel wetenschappelijk te funderen en kunnen - 'bij gevolg' - ook 'rationeel' genomen worden. "Es gibt", zo citeert Ungerer de cyberneticus Von Cube, "keine Möglichkeit, durch 'Einsicht', 'Vernunft' oder 'Wissenschaft' Ziele verbindlich zu machen" (1973 (b), 104). "Während sich Lernziele nur durch Entscheidungen, also durch persönliche Werteinschätzungen, festlegen lassen, können die Lernverfahren durch Forschungen ermittelt und optimiert werden" (1973 (b), 112).

367 - (195) Zoals we reeds zagen is voor Ungerer het onderscheid tussen "Fertigkeiten" en "Handlungen" slechts gradueel van aard. In het kader van zijn curriculumtheoretische besprekingen (1973 (b), 109) heet het nog eens uitdrukkelijk:"Allerdings sei hier betont, dasz die nach unserem Fertigkeitsbegriff verstandene Handlung mit dem üblichen Handlungsbegriff nichts zu tun hat. Dieser in der Verhaltenspsychologie oftmals verwendete Begriff ist zu ungenau, um als Lernzieldefinition herangezogen zu werden".

368 - (196) "Lernmodelle müssen vor allem dann mit groszer Skepsis betrachtet werden, wenn sie sich nicht prinzipiell in ein Computerprogramm umsetzen lassen" (^{2}1973 (a), 220).

370 - (197) "Juist het pedagogische of (ruimer genomen) het agogische kader waarin de menselijke beweging bestudeerd wordt, maakt dit wetenschapsgebied (de gymnologie) tot een planwetenschap. Haar taak is dan ook theorievorming en onderzoek met betrekking tot een handelingsveld, met name het bewegings-agogische handelingsveld. ... Alle onderzoek, dat zich hier vrij van maakt, is wel legitiem als onderzoekswerk, maar behoort tot een andere discipline; en moet zich dus niet tooien met de naam gymnologie, science of physical education of Sportwissenschaft" (Rijsdorp 1979 (a), 282).

- - (198) "Het mechanische en biomechanische bewegingsonderzoek bestudeert in beginsel de beweging als een plaatsverandering in een mathematische of homogene ruimte" (Rijsdorp 1971, 231).

- - (199) Ook spreekt hij wel van een "anthropologisch georiënteerde bewegingskunde" (1977, 536). Met "anthropologisch" lijkt hij zowel aan te willen geven dat die bewegingskunde op het bewegen van 'mensen' betrekking heeft, als dat ze op een bepaald mensbeeld stoelt. Uitdrukkelijk wenst hij de term "anthropologisch" niet te verstaan in de zin van "wijsgerig anthropologisch" (1979 (a), 282). Mede omdat hij niet duidelijk maakt wat hij met dit laatste precies op het oog heeft, ontgaat mij het preciese verschil dat hij - blijkbaar - ziet. Aangezien óók een 'mechanische' zienswijze onontkoombaar steunt op bepaalde antropologische assumpties, acht ik het zelf weinig zinvol - ja verwarrend - onderscheid te maken tussen "anthropologische" en andere, op de mens betrekking hebbende bewegingsleren.

371 - (200) In zijn 'Grondcategorieën van het bewegen' (1981) heeft Rijsdorp, middels een onderscheid in vier niveau's, een overzicht gegeven "van de punten die voor een anthropologische bewegingsbeschouwing belangrijk zijn" (p. 325). Mede omdat hij daarbij afziet van "een wat bredere behandeling", maar vooral omdat zijn grondgedachten over de 'gedragsbeweging' onverlet worden gelaten en - onverkort - van fundamenteel belang worden geacht, zal ik mij primair tot die grondgedachten wenden.

- - (201) 'Lichamelijkheid' wordt door Rijsdorp ook wel getypeerd als:"het levende lichaam als eigen concrete existentiële gestalte" (1981, 325).

372 - (202) Ik wil er met nadruk op wijzen dat de term 'wereld' bij Rijsdorp dus ook betrekking kan hebben op wat zich 'in' de mens bevindt.

- - (203) Reeds in zijn 'Over echt en onecht bewegen' (1947) maakt Rijsdorp de in dit verband belangrijke opmerking dat in het "zich-verhouden-tot-de-wereld ... geen sprake (kan) zijn van een zielssfeer als het innerlijke en een lichamelijke sfeer als het uitwendige, noch van een binnenlichamelijk ik-gebied en een buitenlichamelijk wereld-gebied" (p. 31).

373 - (204) Elders (1979 (a), 282) specificeert hij het 'één-en-ondeelbaar' zijn van de mens als:"met somatische, sensitieve en cognitieve zijnsaspecten, en in een dynamische relatielegging met zijn omgeving".

- - (205) In zijn 'Grondcategorieën van het bewegen' (1981, 327) onderscheidt Rijsdorp nog weer "een tweetal aspecten en sub-aspecten" aan het aspect 'lichamelijkheid'. Onder 'aspect' verstaat hij in dat verband "een aanzicht, dat de gestalte onder een bepaalde gezichtshoek openbaart". Een 'aspect' heeft "geen zelfstandigheid, maar vertoont zich aan mij in de context van de gestalte". 'Aspecten' ontlenen "hun plaats en betekenis alleen maar ... aan het geheel". In het kader van zijn bespreking van de aspecten 'zelfbewustzijn' en 'lichamelijkheid' wordt de term 'aspect' niet nader geëxpliciteerd. Primair lijkt er 'zijnswijze' mee bedoeld te worden. Of de zojuist aangegeven betekenis van 'aspect' ook geldig is voor 'zijnswijze' heb ik niet kunnen achterhalen.
Rijsdorps klaarblijkelijke voorkeur voor (vele) 'aspect-onderscheidingen' - zie ook de vorige noot, waar van 'zijnsaspecten' gesproken wordt (is 'zijnsaspect' hetzelfde

als 'zijnswijze'?) - roept minstens de vraag op of die term - 'aspect' - niet wat al te lichtvaardig wordt gebezigd, dit ten koste van een konsistente betekenistoekenning.

374 - (206) Dat de mens "essentieel gekenmerkt wordt door zijn zelfbewustzijn" (1971, 37) ziet Rijsdorp bevestigd in het feit dat de mens "eeuwenlang gekarakteriseerd (is) als homo sapiens, als kennende mens". Z.i. mag dit overigens "niet het enige zijn dat over de mens gezegd wordt". Typeringen van de mens als "homo faber" en als "homo ludens" (Huizinga) ziet hij als welkome aanvullingen. Niettemin blijft hij het primaat toekennen aan het 'homo sapiens' zijn en hij ziet laatstgenoemde twee typeringen dan ook als manifestaties van het zelfbewustzijn (p. 37). Zelf voegt Rijsdorp nog toe dat hij de mens "fundamenteel zou ... willen karakteriseren als een homo se movens, een zich bewegende mens", op grond van de argumentatie:"Want de mens, die zichzelf bewust is van zijn handelen - (Onderstreping door mij. J.T.) -, van zijn omgang met anderen, met de dingen om zich heen en met zijn eigen lichamelijkheid, is aangewezen op zijn relatie tot de anderen, de dingen en zichzelf".
Afgezien van de eventuele houdbaarheid van deze argumentatie: óók het 'homo se movens' zijn van de mens lijkt Rijsdorp uiteindelijk te zien als een manifestatiewijze van het zelfbewustzijn. Het 'homo sapiens' zijn lijkt bij hem de mogelijkheidsvoorwaarde van het 'homo se movens' zijn. Kortweg zou men de antropologie van Rijsdorp dan ook als volgt kunnen karakteriseren:'Ik denk, en daarom werk ik, speel ik en beweeg ik mij'.

- - (207) In kontrast hiermee herinner ik aan de 'onbeperkte vrijheid', die Gordijn juist aan de 'intentionele lichamelijkheid' toeschrijft. (Zie hfdst. III, pag. 184). De relationaliteit van het menselijk lichaam wordt door Gordijn primair met 'handelings-vrijheid', door Rijsdorp primair met 'gebondenheid' aan "vegetatieve en animale kringprocessen" in verband gebracht.

- - (208) "Ein sehr beliebtes, weit verbreitetes und traditionell tief verwurzeltes Verfahren, das zahllose anthropologische Ansätze - (in der Sportpädagogik) - kennzeichnet, ist der Mensch-Tier Vergleich. Diese vergleichende Methode, ..., hat zum Ziel, Wesensunterschiede zwischen Mensch und Tier herauszuarbeiten. Durch ein solche Gegenüberstellung soll das eigentlich Menschliche am Menschen in Abgrenzung zum Tier ermittelt werden. In der Regel gipfeln derartige Untersuchungen in dem Nachweis der Sonderstellung des Menschen im Bereich des Lebendigen".
Deze woorden van Meinberg (1981, 31) zijn zeer duidelijk ook van toepassing op de aanpak van Rijsdorp. Dat een dergelijke aanpak niet zonder problemen is, vooral ook waar het gaat om de fundering van bewegingsagogische (gymnologische) theorievorming, laat Meinberg op overtuigende wijze zien. Het zou te ver voeren om op deze plaats nader op die problemen in te gaan en ik moet derhalve volstaan met naar de betreffende passages (p. 30-35) bij Meinberg te verwijzen.

376 - (209) Het begrip 'intentioneel' impliceert bij Rijsdorp dus 'bewustheid' en 'afstand-nemen-tot', kenmerken, die direkt verwijzen naar het besproken 'aspect' van het 'zelfbewustzijn'. De onder 1. genoemde 'contactrelatie' is voor Rijsdorp geen 'intentionele relatie'. Omdat die relatie 'immanent' is en er van 'bewustheid' en 'afstand-nemen-tot' geen sprake is, moeten we aannemen dat hier uitsluitend het 'aspect' van de 'lichamelijkheid' een rol speelt. Van een 'intentionele lichamelijkheid', zoals we die bij auteurs als Merleau-Ponty, Grupe en Gordijn ontmoetten, lijkt zo bij Rijsdorp geen sprake te kunnen zijn. Omdat hij op een andere plaats (1981, 327) wél spreekt over "de intentionele en attentionele subjectiviteit", begrepen als 'aspect' van het 'aspect' der 'lichamelijkheid', kan moeilijk anders gekonkludeerd worden dan dat Rijsdorp het begrip 'intentioneel' niet op konsistente wijze hanteert.

378 - (210) Voor Rijsdorp is 'verrassing' dus geen inherent kenmerk van een 'objectrelatie'. Door anderzijds te stellen dat in een 'dialoogrelatie' "het antwoord nooit voorzien kan worden" dreigt hij zichzelf wel in een bijzonder 'subjektivistische' hoek te plaatsen. Indien "het antwoord nooit voorzien kan worden" loopt iedere dialoog het gevaar te 'verworden' tot twee monologen, die elk in een volstrekt isolement worden gevoerd. Ook op andere plaatsen kan men bij Rijsdorp een naar 'subjektivisme' neigende positie herkennen. Dat is met name het geval in passages, waarin hij spreekt over het subjekt als 'de drager en de regelaar' van de 'betekenis-relatie met zijn wereld'. (Zie b.v. 1977, 537).

379 - (211) Een konfrontatie van deze formuleringen met die, welke Rijsdorp elders (1977, 537) verkiest, leert dat 'belevingswereld' en 'betekeniswereld' voor hem synonieme termen zijn. In dat licht wordt begrijpelijk dat hij ook wel kan spreken van "de belevingsbetekenis van de bewegingssituatie voor de beweger" (1971, 132). De 'subjektivistische' positie, waartoe Rijsdorp in dit opzicht neigt, klinkt opnieuw door als hij opmerkt "dat de bewegingssituatie zowel als de bewegingsintentie voor auctor en actor volstrekt niet eensluidend behoeven te zijn" (1971, 123). 'Betekenis' is voor Rijsdorp een kwestie van 'subjektieve beleving'.

- - (212) "Als wij zeggen dat de persoon zich in de gedragsbeweging aanwezig acht, dan is onder 'persoon' ongetwijfeld te verstaan het integrerende principe waardoor de mens zich als eenheid ten opzichte van zijn wereld betoont. Maar dat is niet een mysterieuze kracht die achter ons doen en laten schuil gaat. Wij kunnen de persoon slechts ontdekken <u>in</u> zijn doen en laten. Wij kunnen hem slechts kennen, zoals hij zich aan ons voordoet als op-de-wereld-betrokken-zijnde" (1971, 124). Gezien de eerdere typering van 'persoon' als 'zelfbewust subject' moeten we aannemen dat Rijsdorp met dit "op-de-wereld-betrokken-zijnde" uitsluitend kan doelen op de 'objectrelatie', de 'dialoogrelatie' en de 'zelfrelatie', zijnde 'tegenoverstellende' relaties.

- - (213) De met dit aspect geliëerde 'keuzevrijheid' geeft Rijsdorp aanleiding om er op te wijzen dat de mens "verantwoordelijk gesteld (kan) worden voor de beweging waarin hij zichzelf aanwezig acht" (1971, 124). Om diezelfde reden kan aan het menselijk gedrag "een toets aangelegd worden", in de zin van "goed en niet goed" (p. 124).

383 - (214) Zie Rijsdorp (1971, 127/129).

- - (215) Omdat Buytendijk, zoals we bespraken, in zijn 'funktionele bewegingsleer' nadrukkelijk wenst af te zien "van het individueel-persoonlijke der bewegingen en van de situatie-structuren waarin zij optreden", terwijl dit bij Rijsdorp duidelijk niet het geval is, zou men de vraag kunnen opwerpen in hoeverre laatstgenoemde de overname van Buytendijks driedeling kan verantwoorden. Voor wat betreft de verdere uitwerking van het 'individueel-persoonlijke' en het 'situatieve' karakter van de 'gedragsbeweging' door Rijsdorp, verwijs ik naar hetgeen hij zegt over de "bewegingsstijl" (1971, 117/119), de "bewegingssituatie" (p. 120/122), de "verschillende wijzen van geïntendeerd-zijn" (p. 122/123) en zijn samenvatting van "de factoren die het bewegingskarakter constitueren" (p. 131/133). Omdat deze diverse faktoren niet worden opgevat als kriteria, op grond waarvan een beweging als 'gedragsbeweging' kan worden aangemerkt, kan een nadere bespreking ervan hier achterwege blijven.

384 - (216) Gezien Rijsdorps gymnologische interesse kon het de toehoorder verrassen dat hij zijn afscheidsrede - 'Het gebaar' (1979 (b)) - wijdde aan de kategorie der 'representatieve bewegingen'. Dergelijke bewegingen zijn immers "gymnologisch gezien ... minder wezenlijk" (1971, 128).

385 - (217) Zie paragraaf 5.2., pag. 288 e.v.

- - (218) Wanneer deze 'lust' niet in de beweging 'zichtbaar' is, dan mag men zich afvragen waar ze dan gezocht zal moeten worden. Het probleem van 'wel of niet zichtbaar', dat bij Buytendijk zo'n centrale plaats innam, speelt ook Rijsdorp duidelijk parten. M.i. verwijst dat 'probleem' uiteindelijk naar een substantieel denkpatroon, waarin wordt uitgegaan van een scheiding tussen subjekt(ief) en objekt(ief).

- - (219) Omdat mijn kritiek in dit opzicht geheel overeenkomt met die, welke ik bij de bespreking van de 'intermediaire bewegingen' naar voren heb gebracht, verwijs ik daar verder naar.

388 - (220) Zie t.a.v. die integrale intentie Gordijns uitspraak, zoals door mij geciteerd op pag. 218.

389 - (221) Zie Gordijn (1961), in het bijzonder de hoofdstukken 1 en 2.

390 - (222) Het is intrigerend dat Gordijn, die de term 'lichamelijke opvoeding' zo nadrukkelijk afwijst, op grond van zijn lichaamsbeschouwing kan zeggen dat het bij het bewegingsonderwijs gaat om "de opvoeding van het lichaam", terwijl Rijsdorp, die tegen de term 'lichamelijke opvoeding' geen bezwaar heeft, op grond van zijn - meer beperkte - lichaamsbeschouwing, lichamelijke opvoeding juist niet wenst te zien als "opvoeding van het lichaam". (Zie de vorige paragraaf, pag. 371).

- - (223) Zie pag. 185.

392 - (224) In verband met de zoëven genoemde doorwerking van het 'subjekt-objekt-schema' in Gordijns bewegingstheorie wil ik niettemin op één ontwikkeling kort attenderen. In 1961 onderscheidt hij "drie modaliteiten van het menselijk bewegen" (p. 57), die onmiskenbaar naar een denken in genoemd schema verwijzen. Het betreft:

a. "het objectiverende zich bewegen", waarbij het objekt "de leiding van het bewegen heeft" (p. 58);
b. "het subjectiverende zich bewegen", dat "wordt gemotiveerd door het subject naar de mate waarin en de wijze waarop het zich wil laten kennen" (p. 59);
c. "het functionele zich bewegen", dat berust op "de wisselwerking subject-object" (p. 57), waarbij een juist evenwicht tussen beide wordt gevonden.

In 1968 wil Gordijn aan deze indeling echter niet meer vasthouden. Hij acht het dan uitdrukkelijk "onjuist te menen dat door de wisselwerking van a en b de harmonie in c ontstaat. De hier gemaakte fout schuilt in de denkrichting. Wij moeten van het bewegingsgebeuren, van de functionaliteit, zelf uitgaan. ... Vanuit c, vanuit de waargenomen functionaliteit, kunnen wij na analyse van de constituerende factoren onderscheiden tussen subjectieve en objectieve samenstellende factoren, welke factoren elkaar wederzijds blijken te beïnvloeden en te bepalen" (p. 50/51). Door in het vervolg z'n uitgangspunt te nemen in de "waargenomen functionaliteit" - "het integrale verschijnsel" (p. 50) - ziet Gordijn dus een mogelijkheid zijn aanvankelijke vertrekpunt in de subjekt-objekt dichotomie te overstijgen. Het onderscheid in 'subjektieve' en 'objektieve' faktoren dient zich nu pas aan '<u>na analyse</u>'.
In deze standpuntswijziging kan men inderdaad een belangrijke stap zien in de richting van een ontworsteling aan het 'subjekt-objekt-schema'. Dat echter - na analyse - juist weer <u>dezelfde</u> faktoren aan het licht treden, die hij aanvankelijk als uitgangspunt nam, doet genoemde wijziging niettemin minder radikaal toeschijnen dan door Gordijn zelf wel gesuggereerd wordt. Een analyse van de 'waargenomen functionaliteit' in "subjectieve en objectieve samenstellende factoren" laat zich - nog steeds - leiden door een denkschema, dankzij welk juist <u>deze</u> faktoren in het vizier kunnen komen. We zullen zien dat dit schema ook in Gordijns meer recente theorievorming herkenbaar blijft.

- - (225) Anders dan Rijsdorp (zie pag. 377) beperkt Gordijn het begrip 'dialoog' niet tot een relatie tussen mensen. Laatstgenoemde is van mening dat "de relatie met de medemens ... van dezelfde struktuur (is) als de relatie met de dingmatige betekenissen van de buitenwereld" (1975, 18). Gezien b.v. Bubers beschouwingen over de 'Ik-Gij-relatie' (1959) en die van Levinas over 'Het menselijk gelaat' (1969) lijkt me deze zienswijze van Gordijn op z'n minst voor diskussie vatbaar.

- - (226) Verderop zullen we nog zien dat genoemde 'vrijheid' zeker niet onbeperkt is. Voor een nadere uiteenzetting van zijn visie op de menselijke 'vrijheid en gebondenheid' raadplege men Gordijn (1968, 18/22).

- - (227) Gordijn erkent overigens zeker dat de mens zich de wereld ook op andere wijzen dan 'bewegend' kan 'toeëigenen'. Wel is hij van mening dat het bewegen "de eerste schakel in het kontakt tussen persoon en wereld (is)" (1975, 14), en even later (p. 15) heet het:"Oorspronkelijk is alle verhouden van de mens tot de hem vooreerst vreemde wereld een bewegend verhouden". Bij gevolg kan hij dan ook konkluderen:"Het bewegen is essentieel voor het menselijk 'zijn'".

393 - (228) Gezien deze vaststelling rijst overigens wel de vraag of de formulering "kategoriaal verschillend" een erg gelukkige is. Zonder een zekere 'gemeenschappelijkheid' te veronderstellen lijkt een 'relatie' tussen 'ik' en 'niet-ik' hoogstens een contingente te kunnen zijn. Dit laatste is echter bepaald niet Gordijns zienswijze. Door te spreken van één geschapen systeem van zinsverbanden lijkt ook hij een fundamentele 'gemeenschappelijkheid' te veronderstellen, die de relatie tussen 'ik' en 'niet-ik' eerst mógelijk maakt. (Zie ook de volgende noot).

- - (229) Uit deze passage kan men opmaken dat de 'vonk' in de 'polaire spanning' tussen mens en wereld, tussen subjekt en objekt, kan 'overslaan' op grond van een 'diepere samenhang' tussen beide polen, een samenhang, die bij Gordijn een religieuze legitimering vindt. In deze zin heeft het 'subjekt-objekt-schema', in termen waarvan hij genoemde 'spanning' veelal beschrijft, bij Gordijn niet het laatste woord. Er is een 'geschapen systeem van zinsverbanden', waarmee hij een 'oerverbondenheid' - een "gegeven betrokkenheid" (1975, 27) - aanduidt, die doet denken aan het Merleau-Pontyaanse 'chair', zij het dat bij Merleau-Ponty van een religieuze legitimering van die 'oerverbondenheid' geen sprake is.

394 - (230) "Zodra ... mijn kommuniceren met al het andere een aspekt vertoont van akt, selektie, zinontlening en zinverlening in de daad, dan noemen wij dat intentioneel" (1975, 29).

- - (231) Tegen het eind van de paragraaf zal ik op deze passage terugkomen. We stuiten hier namelijk op de vraag naar het <u>demarkatiekriterium</u>, op grond waarvan zich bewegingsgedrag van andere gedragswijzen laat afgrenzen. Bij Gordijn blijkt de notie 'motorische betekenissen' in dit opzicht een centrale rol te spelen. Voor een juist begrip van wat hij hiermee op het oog heeft is het gewenst eerst andere onderdelen van zijn theorie te bespreken.

395 - (232) "Het menselijk bewegen is een samenstel van betekenissen, die door het subject tot één <u>éénheid</u>, één <u>gevormdheid</u>, tot één geheél van-vele-subjectieve-en-objectieve-betekenissen, tot een Gestalt zijn samengevoegd. Deze samenvoeging is gebaseerd op het vormgevend beginsel, op de vormgevende energie, die de mens eigen is" (1968, 21/22). In 1961 spreekt Gordijn in dit verband van "het Ik als ordenend principe" (p. 76).

- - (233) Zie Tamboer (1977 (a), 10).

396 - (234) In 1970 (b) spreekt Gordijn van resp. een vitale, een animale en een humane gevormdheid. Deze terminologie, die hij aan Hugenholtz ontleende, liet hij in 1975 weer los. In de kern bleef de inhoud van zijn ziens-wijze echter ongewijzigd.

397 - (235) Deze, door Gordijn genoemde onderscheidende kenmerken van de menselijke subjektiviteit, komen duidelijk overeen met die, welke Rijsdorp - in de vorige paragraaf - samenvatte onder 'het aspekt van het zelfbewustzijn'. Bij eerstgenoemde is de religieuze fundering van die kenmerken echter veel geprononceerder.

- - (236) "Alle mensen zijn persoon. Ieder mens kan zijn eigen vorm van persoon-zijn opbouwen, dat is eigen persoonlijkheid verwerven. Bij het verwerven van deze persoonlijkheid speelt zijn eigen vorm van lichamelijk bestaan, zijn intentionele lichamelijkheid een belangrijke rol" (1968, 26). Even later (p. 29) blijkt dat 'persoonlijkheid' en 'ik' voor Gordijn tegen elkaar inwisselbare termen zijn.

398 - (237) Zie met name ook Gordijn (1969 (b), 5).

- - (238) Men kan zich afvragen hoe deze laatste twee uitspraken zich tot elkaar verhouden. Op grond van de eerste lijkt de "eigen specifieke rol" van de lichamelijkheid niet ontologisch begrepen te mogen worden, want 'slechts' waar te nemen "bij analyse". Op grond van de tweede krijgt men echter wel de indruk dat Gordijn met "analytische onderscheiding" geenszins een 'arbitraire kunstgreep' op het oog heeft. Dat de lichamelijkheid "bij analyse als zelfstandigheid waar te nemen is" lijkt een ontologische legitimering te vinden in het feit dat die lichamelijkheid "een eigen specifieke rol (speelt) in de dialoog mens-wereld". Vervolgens rijst dan echter wel de vraag of op deze wijze de 'lichamelijke subjektiviteit' niet te zeer wordt losgekoppeld van de 'persoonlijke subjektiviteit' en of Gordijn - derhalve - niet zélf de 'verzelfstandiging' voltrekt, waartegen hij zo nadrukkelijk waarschuwt! Hoewel hij zelf van mening is "niet een niet te verdedigen dualisme ... tussen tweeërlei subject, nl. een lichaam-subject en een geestelijk subject" (1968, 26) te hebben ingevoerd, valt niet uit te sluiten dat de wens hier de vader van de gedachte zou kunnen zijn.

- - (239) Aangezien het bij de - verderop te bespreken - rol van het menselijk lichaam bij het tot stand komen van de 'bewegingsdaad' gaat om een op de bewegende dialoog toegespitste uitwerking van de rol van het lichaam in de dialoog mens-wereld 'in het algemeen', zal ik over dit laatste vrij beknopt zijn en slechts datgene naar voren halen, wat voor een goed begrip van het eerste onontbeerlijk is.

399 - (240) Aangetekend moet echter worden dat hij niet steeds even konsekwent is in de onderscheiden hantering van beide termen.

- - (241) Zie hieromtrent uitvoeriger mijn bespreking in hoofdstuk III (pag. 178).

400 - (242) Vanwege mijn doelstelling zal ik goeddeels voorbijgaan aan de mogelijke didaktische konsekwenties, die men aan Gordijns visie op deze drie bewegingsgevormdheden kan verbinden. Ik verwijs wat dat betreft naar Tamboer (1974).

401 - (243) Terminologisch gezien is het nogal verwarrend dat Gordijn spreekt van '<u>lerende</u>' grensoverschrijding en '<u>geleerde</u>' gevormdheid, waar hij immers van mening is dat óók de andere twee gevormdheden op grond van 'leren' tot stand komen. (Al betreft het dan <u>andere typen</u> van 'leren').

- - (244) In deze formulering zit de suggestie opgesloten dat we bij de direkte grensoverschrijding <u>niet</u> van doen hebben met "een op basis van afspraak gevormde menselijke betekeniswereld". Eerder zagen we echter dat Gordijn van mening is dat de intentionele lichamelijkheid, als mogelijkheidsvoorwaarde van die direkte overschrijding, steeds "ook sociaal gestruktureerd" is en de betreffende suggestie lijkt dan ook niet beoogd te zijn. Bij gevolg lijkt het verschil tussen beide grensoverschrijdingen dan ook minder radikaal te zijn dan Gordijn gewoonlijk doet voorkomen.

- - (245) Zie vooral ook Gordijn (1970 (b), 19).

- - (246) Op die "bedoeling van het bewegen" kom ik verderop nog even terug.

402 - (247) "De adekwatie duidt op de zo juist en zo kompleet mogelijke beeldvorming, of expressie, van de in de buitenwereld aanwezige motorische betekenisgehelen" (1975, 38).

- - (248) In kontrast met de bij de lerende grensoverschrijding beoogde 'adekwatie' benadrukt Gordijn in dit geval de 'presentatie'. De begrippen 'presentie', 'adekwatie' en 'presentatie' karakteriseren bij Gordijn 'waarneembaarheden' van het menselijk bewegen, dat steeds verschijnt "als beeld van zijn en van verhouden" (1975, 19). In zijn eigen woorden samengevat:"Bewegen is tegenwoordig zijn, het is een wijze waarop ik ben. Deze zijnswijze is voor mij zelf en voor de medemens waarneembaar. Bewegen is daarmee een beeld van 'zijn'. Deze zijnswijze krijgt gestalte als presentie of als presentatie. Presentie is daar waar polarisatie optreedt tussen zelf en wereld. De presentatie is de gestalte van het 'bewegend tegenwoordig zijn' in de spanning mens-wereld.
Het bewegen is tegelijkertijd een beeld van verhouden; de gestalte hiervan is de adekwatie. Het bewegen toont niet alleen hoe ik ben, maar ook hoe ik doe: wel of niet overeenkomstig aan, luisterend naar of gesloten voor de aard van mensen en dingen" (p. 19).

404 - (249) Voor een "nadere specificering van taakvolbrengend, spelend en dansend bewegen", alsmede de kriteria, aan de hand waarvan deze modaliteiten van elkaar worden afgegrensd, verwijs ik naar Gordijn e.a. (1975, 54/56).

405 - (250) Zelf merkt Gordijn op een methode van benadering voor te staan, die - mede - de struktuur van het menselijk bewegen onderzoekt "in historisch-kulturele en sociaal-maatschappelijke samenhangen" (1969 (a), 4). In de feitelijke uitwerking van zijn theorie blijft deze intentie echter beperkt tot min of meer zijdelingse opmerkingen van tamelijk algemene aard. Met Crum (1978, 46) zou men kunnen zeggen dat Gordijn zich, in dit opzicht, "niet aan zijn agenda heeft gehouden".

406 - (251) Zie ook het voorbeeld, zoals beschreven op pag. 395. De diverse, in dit voorbeeld genoemde 'konstituerende faktoren', zijn in dit geval alle als 'motorische betekenissen' aan te merken.

Hoofdstuk V

418 - (1) Zie pag. 271.
- - (2) Men kan een beweging dan b.v. gaan zien als een 'middel', dat kan worden aangewend om een bepaald 'doel' te realiseren, een 'doel', dat zelf onafhankelijk van dat 'middel' te identificeren is. Van dit 'doel-middel-denken' bleek o.a. de in hfdst. IV (pag. 255 e.v.) besproken opvatting van Best over 'purposive sports' een sprekend voorbeeld te zijn.
420 - (3) Op overeenkomstige wijze schrijft ook Gibson (1979, 93): "The laws of motion for bodies in space as formulated by Isaac Newton apply only to idealized detached objects".
421 - (3a) Het 'fysisch ruimte- en tijdbegrip', zoals hier kort getypeerd, is in die zin 'klassiek' te noemen, dat het dateert van vóór de periode, waarin met name Einstein een 'ruimte- en tijdbegrip' ontwikkelde, dat veel meer aansluit bij de relationele zienswijze, zoals door mij onderschreven. In de post-Einsteiniaanse fysica wordt bepaald niet meer gewerkt met de presuppositie van een 'kontekstueel vakuüm'. Het zou echter te ver voeren om op deze moderne ontwikkelingen hier nader in te gaan. Ik kan slechts verwijzen naar b.v. de bundel 'Problems of Space and Time', geredigeerd door Smart (1964).
In de theorievorming omtrent het menselijk bewegen, zo zou ik willen stellen, wordt nog overwegend uitgegaan van een klassiek ruimte- en tijdbegrip, en wel vanwege de overheersende positie van het substantiële lichaamsbeeld.
422 - (4) Zie in dit verband ook Buytendijk (^{4}1966) als hij over 'processen' en 'funkties' spreekt in termen van twee "onvergelijkbare beelden" (p. 19). De "behandeling der verschijnselen als processen" sluit "een overgang naar het functionele gezichtspunt" uit (p. 49).
423 - (5) Zie pag. 60 e.v.
424 - (6) Zie hfdst. II, noot (25).
- - (7) Zie hfdst. III, par. 3.4.2.
425 - (8) Hoewel de bewegingsopvatting van Loopstra in de kern met mijn zienswijze overeen lijkt te komen, wil ik niet suggereren dat mijn 'verduidelijkingen' geheel door hem onderschreven zullen worden.
- - (9) In navolging van Merleau-Ponty en Gordijn ziet ook Loopstra het menselijk lichaam als "een relationeel gegeven" (p. 15).
- - (10) Zie hfdst. IV, par. 7.5. Vanuit het relationele lichaamsbeeld kan de aanduiding 'motorische betekenissen' - gesteld dat deze als zodanig bruikbaar is - niet betrekking hebben op 'eigenschappen van de buitenwereld'. Gordijns zienswijze dienaangaande, zo zagen we op pag. 405/406, laat echter óók ruimte voor een interpretatie, die zich met het relationele denken goed verdraagt.

426 - (11) Van den Beld (1982, 7) wijst er op "dat de beschrijving van een handeling meer of minder volledig kan zijn". In zekere zin is een volledige handelingsbeschrijving zelfs onmogelijk. "Iedere beschrijving van een handeling - ... - kan altijd uitgebreid worden door steeds maar weer nieuwe details te vermelden". Toch kan dat niet verhinderen dat het mogelijk is "de belangrijkste elementen van een handeling" te noemen. Rescher, zo schrijft Van den Beld, komt daarbij tot vijf "key generic elements", te weten:"(1) de actor - wie deed het? (2) het type - wat deed hij? (3) de modaliteit - hoe deed hij het? (4) de context - waar, wanneer en onder welke omstandigheden deed hij het? en (5) de reden van de handeling - waarom deed hij het?"
Vanwege mijn toespitsing naar bewegingshandelingen kon ik deze 5 komponenten niet zonder meer overnemen en heb ik ze naar eigen inzicht gemodificeerd en/of samengevoegd.

427 - (12) Ongetwijfeld vooronderstelt die 'herkenning' een zekere vertrouwdheid van de waarnemer met datzelfde 'zinsverband'. Ik moet deze kwestie, die met name ook van belang lijkt als het gaat om de ontwikkeling van een wetenschappelijk onderzoeksprogramma op het terrein van bewegingshandelingen, hier verder onbesproken laten.

433 - (13) Zie pag. 202.

439 - (14) Ik herinner hier aan het in hoofdstuk I (pag. 16 e.v.) gestelde aangaande de samenhang tussen de 'bewegingswerkelijkheid' en de talige artikulatie daarvan.
Van den Beld (1982, 19) is de mening toegedaan dat de uitdrukkingen 'nieuwe handeling' en 'nieuwe handelingsbeschrijving' "zonder bezwaar verwisselbaar" zijn. In dit opzicht lijkt zijn zienswijze niet wezenlijk van de mijne af te wijken. Wel wijst hij er op dat de uitdrukkingen 'nieuwe handeling' en 'nieuwe handelingsbeschrijving' in dit geval niet kunnen slaan op een "basishandeling". Met dit laatste heeft hij op het oog een "vrijwillige lichaamsbeweging" (p. 45). In zijn boek maakt Van den Beld nergens duidelijk wat hij precies met de term 'lichaamsbeweging' bedoelt. Uit de gehele kontekst van zijn betoog krijgt men echter de indruk dat hij daarmee een 'verandering van plaats van (delen van) het substantiële lichaam' wil aanduiden. Bezien in het licht van het relationele lichaamsbeeld is Van den Belds visie op 'basishandelingen' dan ook weinig vruchtbaar als het gaat om de ontwikkeling van de door mij beoogde bewegingshandelingstheorie.
Zie voorts de noten (38) en (54) bij hfdst. IV.

440 - (15) Zie pag. 237.

- - (16) Zie ook pag. 254.

- - (17) Zie pag. 254/260.

442 - (18) Zie pag. 431.

443 - (19) "Constitutieve regels ... definiëren een praxis en laten geen alternatieven toe zonder dat men buiten deze praxis treedt" (Duintjer 1977, 46).

- - (20) Als voor bewegingshandelingen binnen bewegingsonderwijs en sport konstitutieve regel kan men genoemde gerichtheid op optimalisering van de bewegingskompetentie nader begrijpen als een welbepaalde ontvouwingsmogelijkheid van het

Merleau-Pontyaanse 'chair du monde'.
Duintjer (1977, 72) maakt er met recht op attent dat regels "niet zelf-funderend, zelf-rechtvaardigend, zelf-evident" zijn, en met de zojuist gesuggereerde antropologische fundering wil ik mij dan ook uitdrukkelijk distantiëren van een conventionalistische regel-opvatting. Aangaande het zoëven gememoreerde boek van Duintjer zou ik nog willen opmerken dat ik in zijn bespreking van "existentiële achtergronden van regel-geleid gedrag" een verwijzing mis naar de Merleau-Pontyaanse basisnotie 'intercorporéité'. Juist die notie kan m.i. de door Duintjer genoemde "primaire ver-stand-houding" (p. 92) tussen mensen 'vlees en bloed' geven en zo als een ontologische voorwaarde voor regel-geleid gedrag begrepen worden.

444 - (21) De term 'regels' wordt door Duintjer (1977) genomen "in de ruime zin van maatstaven, criteria, normen, waarden, standaards" (p. 14). Bij deze - inderdaad nogal ruime - typering sluit ik me hier aan, echter niet zonder met nadruk te wijzen op het in de vorige noot gestelde.

- - (22) Of de tien kenmerken van regel-geleid gedrag, die Duintjer (1977, 26 e.v.) onderscheidt en bespreekt, alle óók opgaan voor bewegingshandelingen, zou nader onderzocht moeten worden. Aangezien 'regel-geleidheid' geen specifiek kenmerk is van bewegingshandelingen - reden, waarom ik in deze studie van het zojuist bedoelde onderzoek heb afgezien -, heb ik dit kenmerk uitdrukkelijk niet opgenomen bij de drie - in par. 2 besproken - komponenten. Neemt men 'regel-geleidheid' als uitgangspunt, dan loopt men het gevaar de specifieke eigenaardigheid van bewegingshandelingen te miskennen. Dat lijkt b.v. het geval te zijn in het "ideaal-typisch model van sportief handelen", zoals voorgesteld door Crum (1978, 92).

- - (23) Een dergelijke 'externalisering' konden we b.v. herkennen in de 'handelingspsychologische' benadering van motorische leerprocessen door Pijning. (Zie hfdst. IV, par. 6.2.). Zijn 'dekontekstualiserende intentie' bleek feitelijk neer te komen op een - impliciete - acceptatie en verabsolutering van die regels, die voor de topsport konstituerend zijn. (Zie vooral pag. 298).

445 - (24) Vanwege zijn interesse voor bewegen en bewegingsonderwijs beperkt Loopstra zich tot een opsomming van voor het bewegen belangrijke algemene zinssamenhangen. Wel onderkent hij dat zo'n zinssamenhang "niet specifiek is voor bewegings-situaties" (p. 85).

446 - (25) Men zou zich b.v. kunnen afvragen waarom Loopstra 'het rivaliserende' niet als afzonderlijke 'algemene zinssamen-hang' in zijn opsomming opneemt. Zijn suggestie om 'het rivaliserende' te zien als een "specificatie van het resulterende" (p. 88) lijkt me minstens voor diskussie vatbaar.

- - (26) Ook de "ideaaltypische tegenstelling tussen prestatie-oriëntatie en recreatie-oriëntatie" (p. 91), waarmee Crum (1978) twee typen van "sportief handelen" in kaart heeft gebracht, kan men als 'algemene zinssamenhangen' begrijpen. Wel rijst hier de vraag in hoeverre het zinvol en vrucht-baar is dergelijke zinssamenhangen als 'tegenstellingen' te kenschetsen.

- - (27) Zie pag. 236.
447 - (28) Zie hfdst. IV, par. 3.
- - (29) Zie pag. 253.
448 - (30) Om die reden kan ik dan ook moeilijk instemmen met Gordijn als hij binnen het bewegingsonderwijs een intentionaliteit meent te kunnen herkennen, die gericht is op "bewegend antwoorden zonder meer". (Zie par. 3 van dit hoofdstuk). Ook in bewegings-intrinsieke doelstellingen zal men steeds een verwijzing kunnen herkennen naar een ruimer netwerk van betekenis-relaties.
- - (31) Die gebrekkige antropologische fundering lijkt met name ook debet te zijn aan het conventionalisme, dat door-schemert in het hoofdstuk over 'Bewegen als sociaal-maatschappelijk verschijnsel' (p. 27 e.v.). Vanwege zijn conventionalistische regel-opvatting (zie m.n. p. 40) slaagt Loopstra er niet in een bevredigende verbinding te leggen tussen, wat hij noemt, de 'betekenisanalyse' en de 'regelanalyse' van bewegingsgedrag.

LITERATUUR

Apel K-O., Szientistik, Hermeneutik, Ideologiekritik. Entwurf einer Wissenschaftslehre in erkenntnis-anthropologischer Sicht. In: Habermas J., u.a. (Hrsg.), Hermeneutik und Ideologiekritik. Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 1971.

Apel K-O., Transformation der Philosophie, Bd. 2. Das Apriori der Kommunikationsgemeinschaft. Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 1973.

Apel K-O., Die Erklären:Verstehen - Kontroverse in transzendental-pragmatischer Sicht. Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 1979.

Argyle M., Bodily communication. Methuen & Co. Ltd., London, 1975.

Arnold P.J., Meaning in Movement, Sport & Physical Education. Heinemann, London, 1979.

Ayer A.J., De kernproblemen van de filosofie. Aula-paperback, 40, Het Spectrum, Utrecht, 1976.

Baart I./Maier R., Het lichaam: waarheden en illusies. In: Psychologie en Maatschappij, 1982, 4, 531-552.

Bakker F.C., Persoonlijkheid en motorisch leren bij kinderen. Onderzoek naar de relatie van angst en strukturering stendentie met het leren mini-trampoline springen. Academische Pers, Amsterdam, 1981.

Bakker R., Kerngedachten van Merleau-Ponty. J.J. Romen & Zonen, Roermond, 1969.

Bakker R., De geschiedenis van het fenomenologisch denken. Aula, 174, Het Spectrum, Utrecht, [3]1969.

Bakker R., Maurice Merleau-Ponty. In: Bertels C.P./Petersma E. (red.), Filosofen van de 20e eeuw. Van Gorcum & Comp., Assen, [4]1974.

Bakker R., Merleau-Ponty. Filosoof van het niet-wetend weten. Wereldvenster, Baarn, 1975.

Ballreich R./Kuhlow A., Begriffsbestimmung, Objekt- und Problembereich der Biomechanik des Sports. In: Sportwissenschaft, 1974/4, 337-356.

Ballreich R., Entwicklungstendenzen in der Bewegungslehre der Leibesübungen. In: Rieder H. (Red.), Bewegungslehre des Sports.I. Verlag Karl Hofmann, Schorndorf, 1975.

Barral M., Merleau-Ponty. The role of the body-subject in interpersonal relations. Duquesne University Press, Pittsburgh, 1965. (Reprinted by University Microfilms International, London, 1979).

Barrett W., Aristotle's analysis of movement: its significance for its time. Columbia University Press, 1938. (Reprinted by University Microfilms International, London, 1979).

Baumann S., Das Körperschema. In: Sportwissenschaft, 1974/3, 299-313.

Baumann S., Körperschema und Bewegung. In: Sportwissenschaft, 1978/1, 91-101.

Beekman A.J., Dienstbaar inzicht. Opvoedingswetenschap als sociale planwetenschap. H.D. Tjeenk Willink, Groningen, 1973.

Beenen J., Leren bewegen. Vergelijking van een aantal onderwijsmethoden. Instituut voor Onderwijskunde, Groningen, 1976.

Beerling R.F., Kernproeven. In: Wijsgerig Perspectief, 15(1974/1975), nr. 6, 295-300.

Beld A. van den, Filosofie van het menselijk handelen. Van Gorcum, Assen, 1982.

Benner D., Hauptströmungen der Erziehungswissenschaft. Paul List Verlag, München, 1973.

Benthall J./Polhemus T. (ed.), The body as a medium of expression. Allen Lane, Penguin Books Ltd., London, 1975.

Berg J.H. van den, Menselijk lichaam, menselijke beweging. In: Ned. Tijdschr. voor de Psychologie, V. (1950), afl. 4, 267-299 en afl. 5, 400-429.

Berg J.H. van den, Het menselijk lichaam.I. Het geopende lichaam. G.F. Callenbach, Nijkerk, 1959.
Berg J.H. van den, Het menselijk lichaam.II. Het verlaten lichaam. G.F. Callenbach, Nijkerk, 1961.
Berg J.H. van den, De meervoudige betekenis van lichaam en ziekte. In: Tijdschrift voor Bewegingstherapie, 3(1973), nr. 4, 1-11.
Bergsma J., Somatopsychologie. Op zoek naar psychosociale dimensies van de geneeskunde. De Tijdstroom, Lochem, 1977.
Bernard M., Le corps. Editions Universitaires, Paris, 1972. (In 1980 verscheen een Duitse vertaling onder de titel: Der menschliche Körper und seine gesellschaftliche Bedeutung. Phänomen, Phantasma, Mythos. Limpert Verlag, Bad Homburg).
Bertels C.P., Geschiedenis tussen struktuur en evenement. Wetenschappelijke Uitgeverij, Amsterdam, 1973.
Bertels C.P., De bazigheid van de regels. Struktuuranalyse van sport, spel en gymnastiek. (1). In: Tijdschrift van de Werkgroep Bewegingsonderwijs, 1975, nr. 1, 3-17.
Bertherat T./Bernstein C., Je lichaam weet het beter. Zelfgenezing en anti-gymnastiek. Ambo, Baarn, 1978.
Best D., Expression in movement and the arts. Lepus Books, London, 1974.
Best D., Philosophy and human movement. George Allen & Unwin Ltd., London, 1978 (a).
Best D., Degree studies in human movement and physical education. In: Journal of Human Movement Studies, 1978, 4, 119-128 (b).
Blacking J. (ed.), The anthropology of the body. Academic Press, London, 1977.
Boehm R., Kritiek der grondslagen van onze tijd. Wereldvenster, Baarn, 1977.
Boer Th. de, Inleiding. In: Giorgi A., Fenomenologie en de grondslagen van de psychologie. Boom, Meppel, 1978.
Boer Th. de, Grondslagen van een kritische psychologie. Ambo, Baarn, 1980.
Boer Th. de, Bespreking van A. van den Beld, Filosofie van het menselijk handelen. In: Algemeen Nederlands Tijdschrift voor Wijsbegeerte, 75(1983), nr. 2, 225-228.
Boesch E.E., Kultur und Handlung. Verlag Hans Huber, Bern, 1980.
Boltanski L., Die soziale Verwendung des Körpers. In: Kamper D./ Rittner V. (Hrsg.), Zur Geschichte des Körpers. Carl Hanser Verlag, München, 1976.
Borst C.V. (ed.), The Mind/Brain Identity Theory. Macmillan, London, 1970.
Bosscher R., Het meten van de lichaamsbeleving. In: Tijdschrift van de Werkgroep Bewegingsonderwijs, 1976, nr. 3, 34-46.
Bottomley F., Attitudes to the body in Western Christendom. Lepus Books, London, 1979.
Bovend'eerdt J.H.F., Lichamelijke prestatiegeschiktheid en lichamelijke opvoeding; een bijdrage tot een didactische oriëntatie. Uitg. De Vrieseborch, Haarlem, 1981.
Brenner M. (ed.), The structure of action. Basil Blackwell, Oxford, 1980.
Broadbent J., The image of God, or two yards of skin. In: Benthall J./ Polhemus T. (ed.), The body as a medium of expression. Allen Lane, Penguin Books Ltd., London, 1975.
Brodtmann D., Lernzielbestimmungen für den Sportunterricht. In: Sportwissenschaft, 1971/2, 119-125.
Broeke A.H., Over de theorie in zijn relatie tot de praktijk van de bewegingsagogie. In: De Lichamelijke Opvoeding, 61(1973), 13, 330-332 en 14, 356-359 (a).

Broeke A.H., Cybernetika - Sensomotoriek - Bewegingsonderwijs. In: Thomas, 14(1973), 2, 37-44 en 3, 73-82 (b).
Broekhoff J., Het probleem van de lichamelijke opvoeding. In: Lichamelijke Opvoeding in Perspektief. Uitgave van het Gymnologisch Instituut i.s.m. Uitg. Mij. De Tijdstroom, Lochem, 1980.
Bruaire C., Philosophie du corps. Editions du Seuil, Paris, 1968.
Buber M., Ik en Gij. Erven J. Bijleveld, Utrecht, 1959.
Bulte J.A./Tillema H.H., Enkele aspekten van een interdisciplinaire onderwijskunde. In: Pedagogische Studiën, 1978(55), 477-492.
Buytendijk F.J.J., Husserl's denken, en de hedendaagse psychologie. In: Wijsgerig Perspectief, 1(1960), nr. 2, 70-83.
Buytendijk F.J.J./Christian P./Plügge H., Über die menschliche Bewegung als Einheit von Natur und Geist. Verlag Karl Hofmann, Schorndorf, 1963.
Buytendijk F.J.J., Prolegomena van een antropologische fysiologie. Aula, 204, Het Spectrum, Utrecht, 1965.
Buytendijk F.J.J., Algemene theorie der menselijke houding en beweging. Aula, 175, Het Spectrum, Utrecht, [4]1966.
Buytendijk F.J.J., Das Fuszballspiel. In: Plessner H./Bock H-E./Grupe O. (Hrsg.), Sport und Leibeserziehung. R. Piper & Co. Verlag, München, 1967.
Buytendijk F.J.J., Mens en dier. Aula, 474, Het Spectrum, Utrecht, 1972.
Cammaer H. (red.), De mens benaderen langs zijn lichaam. Van Loghum Slaterus, Deventer, 1982.
Campbell K., Body and Mind. The Macmillan Press Ltd., London, 1971.
Capra F., The Tao of Physics. Fontana/Collins, 1976.
Coenen H., Leiblichkeit und Sozialität. In: Mens en Maatschappij, 54, 1979, nr. 1, 35-61.
Cranach M. von/Harré R. (ed.), The analysis of action. Cambridge University Press, 1982.
Cratty B.J., Movement behavior and motor learning. Lea & Febiger, Philadelphia, [3]1973.
Crum B.J., Bewegingsagogiek - wetenschap voor een praxis. In: De Lichamelijke Opvoeding, 62 (1974), 18, 526-530.
Crum B.J., Doelstellingen van het bewegingsonderwijs. In: Verslag van de Twentse Studiedagen voor lichamelijke opvoeding, 1974 (a).
Crum B.J. (red.), Bewegen is leven. Bosch & Keuning, Baarn, 1975.
Crum B.J., Aan sport georiënteerd bewegingsonderwijs. De Vrieseborch, Haarlem, 1978.
Daugs R., Bewegungslehre zwischen Biomechanik und Kybernetik. In: Sportwissenschaft, 1978/1, 69-90.
Davis F., Dat doe je onbewust. Communicatie in woord en gebaar. Wetenschappelijke Uitgeverij, Amsterdam, 1978.
Dekkers W.J.M., Over de betekenis van F.J.J. Buytendijk voor de fysiotherapie. In: Ned. Tijdschr. Fysiotherapie, 7/8 - 1980, 243-248.
Descartes R., Discours de la Méthode, suivi des Méditations. Union Générale d'Editions, Paris (ongedateerd).
Deschner K., De kerk en haar kruis. Geschiedenis van de seksualiteit in het Christendom. Uitgeverij De Arbeiderspers en Wetenschappelijke Uitgeverij, Amsterdam, 1978.
Dooren W. van, Vragenderwijs. Elementair overzicht van de systematische filosofie. Van Gorcum & Co., Assen, 1974.
Dooyeweerd H., The theory of man. Thirty-two Propositions on Anthropology (ongedateerd).
Driel G. van, Turnen binnen het bewegingsonderwijs. In: 't Web, uitgave Werkgroep Bewegingsonderwijs, nov. 1982, 4-16 (a) en dec. 1982, 4-14 (b).

Duintjer D., Rondom regels. Wijsgerige gedachten omtrent regelgeleid gedrag. Boom, Meppel, 1977.
Dijksterhuis E.J., De mechanisering van het wereldbeeld. Meulenhoff, Amsterdam, [2]1975.
Eemeren F.H. van/Koning W.K.B. (red.), Studies over taalhandelingen. Boom, Meppel, 1981.
Eichberg H., Der Beginn des modernen Leistens. Terminologische Verschiebungen in der Bewertung von Leibesübungen um 1800. In: Sportwissenschaft, 1974/1, 21-48.
Eichberg H., Leistung, Spannung, Geschwindigkeit. Sport und Tanz im gesellschaftlichen Wandel des 18./19. Jahrhunderts. Klett-Cotta, Stuttgart, 1978.
Eisenga L.K.A., Structuralisme, functionalisme en behaviorisme, de gedachte van een behavioristische revolutie in de psychologie. Vrije Universiteit, Amsterdam, 1973.
Ellen R.F., Anatomical classification and the semiotics of the body. In: Blacking J. (ed.), The anthropology of the body. Academic Press, London, 1977.
Fast J., De taal van het lichaam. Wetenschappelijke Uitgeverij, Amsterdam, 1972.
Feigl H., Mind-Body, Not a Pseudoproblem. In: Hook S. (ed.), Dimensions of Mind. Collier-Macmillan Ltd., London, [4]1969.
Fetz F., Bewegungslehre der Leibesübungen. Limpert Verlag, Frankfurt am Main, 1972.
Fetz F./Ballreich R., Grundbegriffe der Bewegungslehre der Leibesübungen. Limpert Verlag, Frankfurt am Main, 1974.
Feyerabend P.K., In strijd met de methode. Boom, Meppel, 1977.
Fisher S./Cleveland S.E., Body Image and Personality. Dover Publications, New York, [2]1968.
Fleishman E.A., Dimensional analysis of movement reactions. (1958). In: Legge D. (ed.), Skills. Penguin Books, Harmondsworth, 1970.
Flew A. (ed.), Body, Mind and Death. The Macmillan Company, New York, [5]1971.
Fokkema S.D., Bewegingsleer in wording. In: Crum B.J. (red.), Bewegen is leven. Bosch & Keuning, Baarn, 1975.
Fortmann H., Heel de mens. Reflecties over de menselijke mogelijkheden. Ambo, Baarn, [8]1972.
Foucault M., De woorden en de dingen. Ambo, Bilthoven, 1973.
Foucault M., De orde van het vertoog. Boom, Meppel, 1976.
Franke E., Theorie und Bedeutung sportlicher Handlungen. Verlag Karl Hofmann, Schorndorf, 1978.
Fretz L., Gesprek met Jean-Paul Sartre (1976). In: Sartre J-P., Het ik is een ding. Boom, Meppel, 1978.
Fromm E., Philosophische Anthropologie und Psychoanalyse. Das Menschenbild Sigmund Freuds. In: Rocek R./Schatz O. (Hrsg.), Philosophische Anthropologie heute. Verlag C.H. Beck, München, [2]1974.
Frostholm B., Leib und Unbewusztes. Bouvier Verlag Herbert Grundmann, Bonn, 1978.
Funke J., Körpererfahrung. In: Sportpädagogik, 4(1980), 13-20.
Gaulhofer K., Die Fuszhaltung. Ein Beitrag zur Stilgeschichte der menschlichen Bewegung. Kassel, 1930. (Heruitgave door het Jan Luiting Fonds, 1969).
Gerber E.W./Morgan W.J. (ed.), Sport and the body: a philosophical symposium. Lea & Febiger, Philadelphia, 1979.
Gessmann R./Quanz D.R., Sollwertverständnis und Curriculumansatz in der Sensomotorik. In: Sportwissenschaft, 1973/2, 154-174.
Gibson J.J., The Ecological Approach to Visual Perception. Houghton Mifflin Company, Boston, 1979.

Göhner U., Soll- und Ist-Wert nicht im Einklang. In: Sportwissenschaft, 1972/1, 90-98.
Göhner U., 'Motorisches' aus der Bewegungslehre. In: Sportwissenschaft, 1973/3, 291-297.
Göhner U., Bewegungsanalyse im Sport. Verlag Karl Hofmann, Schorndorf, 1979.
Göhner U., Abrisz einer Bewegungslehre des Sports. In: Sportwissenschaft, 1980/3, 223-239.
Göhner U., Trendbericht Bewegungslehre. In: Sportunterricht, 31(1982), 85-92.
Gordijn C.C.F., Bewegingsonderwijs. Bosch & Keuning, Baarn, 1961.
Gordijn C.C.F., Inleiding tot de problematiek van het menselijk zich bewegen. G.W. van der Wiel & Co., Arnhem, 1963.
Gordijn C.C.F., Inleiding tot het bewegingsonderwijs. Bosch & Keuning, Baarn, 1968.
Gordijn C.C.F., Reaktie. In: Tijdschrift voor Bewegingsonderwijs, 1969, nr. 3, 3-6 (a).
Gordijn C.C.F., Lichamelijkheid en functionaliteit. In: Tijdschrift voor Bewegingsonderwijs, 1969, nr. 4, 3-5 (b).
Gordijn C.C.F./Brink C. van den, Bewegingsonderwijs aan het geestelijk gehandicapte kind. Bosch & Keuning, Baarn, 1969.
Gordijn C.C.F., Reactie op reactie I. In: Tijdschrift voor Bewegingsonderwijs, 1970, nr. 4, 1-12 (a).
Gordijn C.C.F., Doen en maken. Creatieve expressie als doel van het bewegingsonderwijs en de bewegingstherapie. Bosch & Keuning, Baarn, 1970 (b).
Gordijn C.C.F./Brink C. van den/Meerdink P./Tamboer J.W.I./Vermeer A., Wat beweegt ons. Bosch & Keuning, Baarn, 1975.
Gordijn C.C.F., Avontuur en voorspelling. Afscheidsrede. Vrije Universiteit, Amsterdam, 1975.
Groenman R.W., Van praktijkuitoefening tot wetenschapsbeoefening. Krips Repro, Meppel, 1976.
Groh A./Baumann W./Thös F.R., Zur Analyse von Bewegungsabläufen im Sport. (1966). In: Rieder H. (Red.), Bewegungslehre des Sports.I. Verlag Karl Hofmann, Schorndorf, 1975.
Groot A.D. de, Methodologie. Mouton & Co., 's-Gravenhage, ^{6}1971.
Grosser M., Ansätze zu einer Bewegungslehre des Sports. In: Sportwissenschaft, 1978/4, 370-392.
Grupe O., Grundlagen der Sportpädagogik. Johann Ambrosius Barth, München, 1969.
Grupe O., Philosophisch-anthropologische Grundlagen des Sports. In: Lenk H./Moser S./Beyer E. (Hrsg.), Philosophie des Sports. Verlag Karl Hofmann, Schorndorf, 1973 (a).
Grupe O., Anthropologische Grundlagen und pädagogische Ziele der Leibeserziehung. In: Begov F./Grupe O. (Red.), Einführung in die Theorie der Leibeserziehung. Verlag Karl Hofmann, Schorndorf, 1973 (b).
Grupe O., Was ist und was bedeutet Bewegung? In: Hahn E./Preising W. (Red.), Die menschliche Bewegung - Human Movement. Verlag Karl Hofmann, Schorndorf, 1976.
Grupe O., Leibeserziehung und Erziehung zum Wohlbefinden. In: Sportwissenschaft, 1976/4, 355-373 (a).
Grupe O., Bewegung, Spiel und Leistung im Sport. Verlag Karl Hofmann, Schorndorf, 1982.
Gutewort W., Zur Problematik der biomechanischen Prinzipien. Ein Traktat über den mechanischen Determinismus in der Biomechanik auf sportwissenschaftlichem Gebiet (1967). In: Rieder H. (Red.), Bewegungslehre des Sports.I. Verlag Karl Hofmann, Schorndorf, 1975.

Gutewort W./Pöhlmann R., Biomechanik - Motorik. In: Rieder H. (Red.), Bewegungslehre des Sports.I. Verlag Karl Hofmann, Schorndorf, 1975.
Gutewort W., Zu philosophisch-weltanschaulichen Entwicklungsproblemen der Biomechanik. In: Wissenschaftliche Zeitschrift der Deutschen Hochschule für Körperkultur (DHFK) Leipzig. 18 Jg., 1977, H.1, 55-61.
Gutsche K-J., Zur gegenwärtigen Problematik der Sportpädagogik. Verlag Ingrid Czwalina, Ahrensburg bei Hamburg, 1975.
Habermas J., Zur Logik der Sozialwissenschaften. Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 1970.
Harper R.G./Wiens A.N./Matarazzo J.D., Nonverbal communication: the state of the art. John Wiley & Sons, New York, 1978.
Heidegger M., Einführung in die Metaphysik. Tübingen, 1953.
Heraclitus, Fragmenten. (Bezorgd, vertaald en toegelicht door J. Mansfeld). Athenaeum - Polak & Van Gennep, Amsterdam, 1979.
Heijnsdijk J., De interdisciplinaire benadering in wetenschapsbeoefening en wetenschapstoepassing. Universitaire Pers, Rotterdam, 1970.
Higgins J.R., Human movement - an integrated approach. The C.V. Mosby Company, Saint Louis, 1977.
Hilgard E.R./Atkinson R.C., Introduction to psychology. Harcourt, Brace & World, New York, 41967.
Hinde R.A. (ed.), Non-verbal communication. Cambridge University Press, 1972.
Hoche H-U., Handlung, Bewusztsein und Leib. Verlag Karl Alber, Freiburg/München, 1973.
Hoeven J. van der, Peilingen. Korte explorateies in wijsgerig stroomgebied. Buijten & Schipperheijn, Amsterdam, 1980.
Hoeven J. van der, Vraagtekens bij Vrijheid. Rede, uitgesproken ter gelegenheid van de 101e Dies Natalis van de Vrije Universiteit, Amsterdam, 20 oktober 1981.
Hollander P., Gezondheid. Wat doen we er mee. In: Tijdschrift van de Werkgroep Bewegingsonderwijs, dec. 1980, 11-17.
Holzkamp K., Kritische Psychologie. Fischer Taschenbuch Verlag, Frankfurt am Main, 1972.
Hook S. (ed.), Dimensions of Mind. Collier-Macmillan Ltd., London, 41969.
Hornsby J., Actions. Routledge & Kegan Paul, London, 1980.
Hug O., Bewegungsregulation im Sport. Verlag Ingrid Czwalina, Ahrensburg bei Hamburg, 1982.
Hugenholtz P.Th., Tijd en creativiteit. Aula Paperback, 5, Het Spectrum, Utrecht, 1972.
Jacobs D., Die menschliche Bewegung. Aloys Henn Verlag, Kastellaun, 1977.
Jager H. de, Mensbeelden en maatschappijmodellen. H.E. Stenfert Kroese, Leiden, 1975.
Kaminski G., Bewegungshandlungen als Bewältigung von Mehrfachaufgaben. In: Sportwissenschaft, 1973/3, 233-250.
Kaminski G., Die Bedeutung von Handlungskonzepten für die Interpretation sportpädagogischer Prozesse. In: Sportwissenschaft, 1979/1, 9-28.
Kamper D., Geschichte und menschliche Natur. Die Tragweite gegenwärtiger Anthropologiekritik. Carl Hanser Verlag, München, 1973.
Kamper D., Einleitung: Vom Schweigen des Körpers. In: Kamper D./ Rittner V. (Hrsg.), Zur Geschichte des Körpers. Carl Hanser Verlag, München, 1976.
Kamper D./Rittner V. (Hrsg.), Zur Geschichte des Körpers. Carl Hanser Verlag, München, 1976.

Kamper D./Wulf Ch. (Hrsg.), Die Wiederkehr des Körpers. Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 1982.
Keller W., Philosophische Anthropologie - Psychologie - Transzendenz. In: Gadamer H-G./Vogler P. (Hrsg.), Neue Anthropologie. Bd. 6. Philosophische Anthropologie. Erster Teil. Georg Thieme Verlag, Stuttgart, 1975.
Kemper H./Ras K./Snel J./Splinter P./Tavecchio L./Verschuur R., Invloed van extra lichamelijke oefening. Amsterdam, 1974.
Kemper H.C.G./Verschuur R., Moper-Fitness-Test. Lichamelijke prestatiegeschiktheidstests voor de lichamelijke opvoeding. In: De Lichamelijke Opvoeding, 65(1977), 16, 528-535.
Kemper H.C.G., Evaluatie van lichamelijke fitheid. Deel I: een literatuuroverzicht. In: De Lichamelijke Opvoeding, 69(1981), 2, 40-47.
Kemper H.C.G./Verschuur R., Evaluatie van lichamelijke fitheid. Deel II: Valideren en normeren. In: De Lichamelijke Opvoeding, 69(1981), 3, 114-120.
Kern S., Anatomie en noodlot. Een cultuurgeschiedenis van het menselijk lichaam. Bosch & Keuning, Baarn, 1977.
Kerstiens L., Modelle emanzipatorischer Erziehung. Verlag Julius Klinkhardt, Bad Heilbrunn, 1975.
Klages L., Der Geist als Widersacher der Seele. München/Bonn, [4]1964.
Klapwijk J., Methoden-strijd in de geschiedeniswetenschap. In: Algemeen Nederlands Tijdschrift voor Wijsbegeerte, 66(1974), nr. 3, 194-209.
Klis P. van der, Bewegen gewogen. Over de Leer van het Menselijk Zich Bewegen en Bewegingstherapie in de psychiatrische hulpverlening. Vrije Universiteit, Amsterdam, 1980.
Koch A., Die Leibesübungen im Urteil der antiken und frühchristlichen Anthropologie. Verlag Karl Hofmann, Schorndorf, 1965.
Kockelmans J.J. (ed.), Phenomenology. The Philosophy of Edmund Husserl and Its Interpretation. Anchor Books, Doubleday & Company, Garden City, New York, 1967.
Koningsveld H., Het verschijnsel wetenschap. Een inleiding tot de wetenschapsfilosofie. Boom, Meppel, 1976.
Koningsveld H., Wetenschappelijkheid als ideologie. In: Wijsgerig Perspectief, 16(4), 1976/1977, 197-217.
Kouwer B.J., Het spel van de persoonlijkheid. Erven J. Bijleveld, Utrecht, [3]1978.
Kramer J.P., Gedachten rond de universitaire studie in de lichamelijke opvoeding. In: Lichamelijke Opvoeding in Perspektief, Uitgave van het Gymnologisch Instituut i.s.m. Uitg. Mij. De Tijdstroom, Lochem, 1980.
Kramer-Lauff D., Entwurf einer Taxonomie des motorischen Handelns im Sport. In: Sportwissenschaft, 1978/1, 42-68.
Kugel J., Geschiedenis van de gymnastiek. De Vrieseborch, Haarlem, [2]1973.
Kugel J., Psychologie van het lichaam. Aula, 488, Het Spectrum, Utrecht, 1973.
Kugel J., Bewegingsopvoeding. Aula, 656, Het Spectrum, Utrecht, 1979.
Kuhn Th.S., De structuur van wetenschappelijke revoluties. Boom, Meppel, 1972, derde, herziene druk.
Kuhn Th.S., De noodzakelijke spanning. Traditie en vernieuwing in de wetenschap. Boom, Meppel, 1979.
Kuiper J.P., Mensopvatting en gezondheidszorg. Van Gorcum & Co., Assen, 1980.
Kurz D., Gymnastische Erziehung bei Platon und Aristoteles. In: Lenk H./Moser S./Beyer E. (Hrsg.), Philosophie des Sports. Verlag Karl Hofmann, Schorndorf, 1973.
Kuypers K. (red.), Encyclopedie van de filosofie. Elsevier, Amsterdam, 1977.

Kwant R.C., De wijsbegeerte van Merleau-Ponty. Aula, 369, Het Spectrum, Utrecht, 1968.
Kwant R.C. (red.), Mensbeelden. Filosofie in een pluriforme samenleving. Samson Uitgeverij, Alphen a.d. Rijn, 1973.
Kwant R.C., Over interdisciplinair denken en enkele van zijn wegen. In: Wijsgerig Perspectief, 21(5), 1980/1981, 123-127.
Lamb W./Watson E., Body Code. The Meaning in Movement. Routledge & Kegan Paul, London, 1979.
Lamettrie J.O. de, De mens een machine. Boom, Meppel, 1978.
Landmann M., Filosofische antropologie. Aula, 300, Het Spectrum, Utrecht, [2]1971.
Lange F.A., Geschichte des Materialismus. Bd. 1 en 2. (1873 resp. 1875). Herausgegeben und eingeleitet von A. Schmidt in 1974. Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main.
Langeveld M.J., Beknopte theoretische pedagogiek. J.B. Wolters, Groningen, [10]1965.
Lasch C., De cultuur van het narcisme. De Arbeiderspers, Amsterdam, 1979.
Lawson H.A./Morford W.R., The Crossdisciplinary Structure of Kinesiology and Sports Studies: Distinctions, Implications, and Advantages. In: QUEST, 1979, 31(2), 222-230.
Legge D. (ed.), Skills. Selected readings. Penguin Books, Harmondsworth, 1970.
Leist K-H., Sensomotorisches oder funktionelles Lernen? In: Sportwissenschaft, 1977/3, 209-229.
Leist K-H., Vernachlässigte Bezugsgrundlagen für das Lehren und Lernen sportlicher Bewegungen. In: Sportpädagogik. Annäherungen, Versuche, Betrachtungen. Bewegung zwischen Erfahrung und Erkenntnis. Sonderheft, 1983, 13-21.
Lenk H./Lüschen G., Wissenschaftstheoretische Probleme der Sozialpsychologie des Sports. In: Sportwissenschaft, 1976/2, 121-143.
Lenk H., Auf dem Wege zu einer analytischen Sportphilosophie. In: Sportwissenschaft, 1980/4, 417-436.
Levinas E., Het menselijk gelaat. Ambo, Bilthoven, 1969.
Lier J.M. van/Smuling E.B., Een onderzoek naar gedifferentieerde instructiemethoden bij het ringzwaaien. In: De Lichamelijke Opvoeding, 61(1973), 20, 550-557.
Locke J., An Essay Concerning Human Understanding. (Edited & Abridged with an Introduction by A.D. Woozley). Fontana/Collins, London, [7]1976.
Loopstra O., Over bewegen en bewegingsonderwijs. Uitg. Bekadidact, Baarn, 1983.
Luijpen W., Nieuwe inleiding tot de existentiële fenomenologie. Aula, 415, Het Spectrum, Utrecht, 1969.
Luijpen W., Het mensbeeld van de existentiële fenomenologie. In: Kwant R.C. (red.), Mensbeelden. Filosofie in een pluriforme samenleving. Samson Uitgeverij, Alphen a.d. Rijn, 1973.
Maier W., Das Problem der Leiblichkeit bei Jean-Paul Sartre und Maurice Merleau-Ponty. Max Niemeyer Verlag, Tübingen, 1964.
Mauss M., Die Techniken des Körpers. (1935). In: König R./Schmalfusz A., Kulturanthropologie. Econ Verlag, Düsseldorf-Wien, 1972.
Meinberg E., Über die Möglichkeit einer Anthropologie des Sports. In: Sportwissenschaft, 1976/1, 55-68.
Meinberg E., Sportpädagogik. Konzepte und Perspektiven. W. Kohlhammer, Stuttgart, 1981.
Meinel K./Schnabel G., Bewegungslehre. Abriss einer Theorie der sportlichen Motorik unter pädagogischem Aspekt. Volk und Wissen, Volkseigener Verlag, Berlin, [2]1977.

Melsen A.G.M. van, Evolutie en wijsbegeerte. Aula, 160, Het Spectrum, Utrecht, 1968.
Merleau-Ponty M., Phénoménologie de la perception. Editions Gallimard, Paris, 1945.
Merleau-Ponty M., Le visible et l'invisible. Editions Gallimard, Paris, 1964.
Metz W., Over de relatie tussen filosofie en geneeskunde. In: Algemeen Nederlands Tijdschrift voor Wijsbegeerte, 66(1974), nr. 1, 17-29.
Metz W., Pijn - een teer punt. G.F. Callenbach, Nijkerk, [4]1975.
Metz W., 'Verantwoording'. Afscheidscollege. Vrije Universiteit, Amsterdam, 1981.
Meusel H., Einführung in die Sportpädagogik. Wilhelm Fink Verlag, München, 1976.
Meijer O.G./Tamboer J.W.I., Gezonde begrippen, bewegende taal: verruimingen in het denken over bewegen en gezondheid. In: De Lichamelijke Opvoeding, 70(1982), 4, 132-135.
Müller S., Motorische Tests als psychodiagnostische Mittel im Sport. In: Rieder H. (Red.), Bewegungslehre des Sports.II. Verlag Karl Hofmann, Schorndorf, 1977.
Nauta D., Interdisciplinariteit: een wijsgerig perspectief met Rotterdamse achtergrond. In: Wijsgerig Perspectief, 21(5), 1980/1981, 127-134.
Nauta L.W., Sartre. Wereldvenster, Baarn, 1972.
Notten A.L.T., De praktijk van de theorie - veranderde strategieën van andragologische theorievorming. In: Tijdschrift voor Agologie, 1981/3, 132-160.
Olst E.H. van, Psychologie en wijsgerige anthropologie. In: Orlebeke J.F./Drenth P.J.D./Janssen R.H.C./Sanders C. (red.), Compendium van de psychologie. 1. Achtergronden en stromingen. Coutinho, Muiderberg, 1981.
Olst E.H. van, Lichamelijkheid als probleem in de wijsgerige antropologie. Vrije Universiteit, Amsterdam, 1982.
Osterhoudt R.G., The Term 'Sport': Some Thoughts on a Proper name. In: Gerber E.W./Morgan W.J. (ed.), Sport and the body: a philosophical symposium. Lea & Febiger, Philadelphia, 1979.
Oudemans Th.C.W., De verdeelde mens. Ontwerp van een filosofische antropologie. Boom, Meppel, 1980.
Parreren C.F. van/Bend J.G. van der (red.), Psychologie en mensbeeld. Ambo, Baarn, 1979.
Parreren C.F. van, Bedoeld en bepaald. Een handelingstheoretische visie op de psychologie. In: Algemeen Nederlands Tijdschrift voor Wijsbegeerte, 74(1982), nr. 4, 247-259.
Petzold H. (Hrsg.), Die neuen Körpertherapien. Junfermann-Verlag, Paderborn, 1977.
Petzold H. (Hrsg.), Psychotherapie & Körperdynamik. Junfermann-Verlag, Paderborn, 1977.
Peursen C.A. van, Fenomenologie en werkelijkheid. Aula, 309, Het Spectrum, Utrecht, 1967.
Peursen C.A. van/Bertels C./Nauta D., Informatie. Aula, 356, Het Spectrum, Utrecht, 1968.
Peursen C.A. van, Filosofische oriëntatie. J.H. Kok, Kampen, 1971.
Peursen C.A. van, Feiten, waarden, gebeurtenissen. J.H. Kok, Kampen, 1972.
Peursen C.A. van, Lichaam-ziel-geest. Erven J. Bijleveld, Utrecht, [6]1978.
Pilz G., Maurice Merleau-Ponty. Ontologie und Wissenschaftskritik. Bouvier Verlag Herbert Grundmann, Bonn, 1973.

Plessner H., Homo absconditus. In: Rocek R./Schatz O. (Hrsg.), Philosophische Anthropologie heute. Verlag C.H. Beck, München, ^{2}1974.
Plügge H., Der Mensch und sein Leib. Max Niemeyer Verlag, Tübingen, 1967.
Polhemus T., Social Bodies. In: Benthall J./Polhemus T. (ed.), The body as a medium of expression. Allen Lane, Penguin Books Ltd., Londen, 1975.
Polhemus T. (ed.), The Body Reader. Social Aspects of the Human Body. Pantheon Books, New York, 1978.
Polton E.P., Critique of the psycho-physical identity theory. Mouton, Den Haag, 1973.
Poole R., Objective Sign and Subjective Meaning. In: Benthall J./ Polhemus T. (ed.), The body as a medium of expression. Allen Lane, Penguin Books Ltd., London, 1975.
Popper K.R./Eccles J.C., The Self and Its Brain. Springer International, Heidelberg, 1977.
Presas M.A., Leiblichkeit und Geschichte bei Husserl. In: Tijdschrift voor Filosofie, 40(1978), nr. 1, 111-127.
Procee H., Kuhn en Feyerabend. In: Wijsgerig Perspectief, 21(1980/1981), nr. 4, 99-103.
Pijning H.F./Span P., De zweepslag. In: De Lichamelijke Opvoeding, 60(1972), 12, 290-295 en 14, 370-375.
Pijning H.F., Het aanleren van groot-motorische vaardigheden. In: De Lichamelijke Opvoeding, 61(1973), 20, 542-547.
Pijning H.F., Leren van een groot-motorische vaardigheid. Een kwalitatief leerpsychologisch onderzoek van de onderhandse volleybalserve. Utrecht, 1975 (a).
Pijning H.F., De betekenis van het kwalitatief leerpsychologisch onderzoek voor de didaktiek van het bewegingsonderwijs. In: De Lichamelijke Opvoeding, 63(1975), 16, 476-478 (b).
Pijning H.F., De betekenis van het bewegingsonderwijs aan kleuters voor de cognitieve ontwikkeling. In: Pedagogische Studiën, 1975, 105-113 (c).
Pijning H.F./Brinkerink-Carlier M., De betekenis van mentale oefening bij het leren van motorische vaardigheden. In: De Lichamelijke Opvoeding, 64(1976), 8, 252-255, 266-268 en 10, 308-314.
Pijning H.F., Het lichaam als referentie-centrum. In: De Lichamelijke Opvoeding, 65(1977), 18, 592-595 (a).
Pijning H.F., Ondeugdelijk onderzoek. In: De Lichamelijke Opvoeding, 65(1977), 7, 216-219 (b).
Pijning H.F., De beweging als relatie-medium bij geestelijk gehandicapten. In: De Lichamelijke Opvoeding, 66(1978), 10, 313-315 en 325.
Pijning H.F./Murris H.F., Leren hoogspringen. In: De Lichamelijke Opvoeding, 66(1978), 18, 568-573 en 20, 620-625.
Pijning H.F., Fouten maken, al of niet toestaan? In: De Lichamelijke Opvoeding, 67(1979), 13, 385-387.
Pijning H.F., De betekenis van het handelingsmodel voor de bestudering van motorische leerprocessen. In: De Lichamelijke Opvoeding, 68(1980), 6, 184-191.
Pijning H.F./Essen E. van, Leren kogelstoten. In: De Lichamelijke Opvoeding, 69(1981), 7, 244-249.
Pijning H.F., Beweging en psychologie. Een handelings-psychologische interpretatie van het bewegen. Wolters-Noordhoff, Groningen, 1982.
Raalten F. van, Filosofie in hoofdzinnen. Wereldvenster, Baarn, 1974.
Rawson P.S., The body in Tantra. In: Benthall J./Polhemus T. (ed.), The body as a medium of expression. Allen Lane, Penguin Books Ltd., London, 1975.

Reed E.S., An outline of a theory of action systems. In: Journal of Motor Behavior, 14(2), 1982, 93-134.
Reed E.S., From action gestalts to direct action. In: Whiting H.T.A. (ed.), Human Motor Actions. Bernstein Reassessed. Elsevier Science Publishers (North-Holland), Amsterdam, 1984, 157-168.
Rieder H., Die Bewegungsgeschicklichkeit. Überlegungen zu den Versuchen ihrer begrifflichen und empirischen Klärung. In: Rieder H./Hahn E. (Hrsg.), Psychomotorik und sportliche Leistung. Verlag Karl Hofmann, Schorndorf, 1976.
Rocek R./Schatz O. (Hrsg.), Philosophische Anthropologie heute. Verlag C.H. Beck, München, [2]1974.
Rorty R., Philosophy and the Mirror of Nature. Basil Blackwell, Oxford, 1980.
Rossum J.H.A. van/Netelenbos J.B., De motoriek in theoretisch perspektief. Interne publikatie, Interfakulteit Lichamelijke Opvoeding, Vrije Universiteit, Amsterdam, 1977.
Rothacker E., Philosophische Anthropologie. Bouvier Verlag Herbert Grundmann, Bonn, [4]1975.
Rozendal R.H., Inleiding in de kinesiologie van de mens. Stam-Kemperman, Culemborg, 1968.
Rozendal R.H., Is menselijk bewegen verklaarbaar? In: Crum B.J. (red.), Bewegen is leven. Bosch & Keuning, Baarn, 1975.
Rumpf H., Der Menschenkörper - ein Bewegungsapparat? In: Sportpädagogik. Annäherungen, Versuche, Betrachtungen. Sonderheft, 1983, 10-12.
Russelman G.H.E., Van James Watt tot Sigmund Freud. De opkomst van het stuwmodel van de zelfexpressie. Van Loghum Slaterus, Deventer, 1983.
Ryle G., The concept of mind. Hutchinson & Co., London, 1949.
Rijsdorp K., Over echt en onecht bewegen. (1947). In: Lichamelijke Opvoeding in Perspektief. Uitgave van het Gymnologisch Instituut i.s.m. Uitg. Mij. De Tijdstroom, Lochem, 1980.
Rijsdorp K., Gymnologie. Aula, 464, Het Spectrum, Utrecht, 1971.
Rijsdorp K., De betrokkenheidskwaliteit van de beweging. In: De Lichamelijke Opvoeding, 65(1977), 16, 536-539.
Rijsdorp K., Hedendaagse lichamelijke opvoeding in bewegingsagogisch perspektief. In: De Lichamelijke Opvoeding, 67(1979), 10, 279-285 (a).
Rijsdorp K., Het gebaar. Uitgave van het Jan Luiting Fonds, Utrecht, 1979 (b).
Rijsdorp K., Grondcategorieën van het bewegen. In: De Lichamelijke Opvoeding, 69(1981), 9, 324-329.
Sanders C., De behavioristische revolutie in de psychologie. Van Loghum Slaterus, Deventer, 1972.
Sanders C./Eisenga L.K.A./Rappard J.F.H. van, Inleiding in de grondslagen van de psychologie. Van Loghum Slaterus, Deventer, 1976.
Sartre J-P., L'être et le néant. Editions Gallimard, Paris, 1943.
Schäfer K-H./Schaller K., Kritische Erziehungswissenschaft und kommunikative Didaktik. Quelle & Meyer, Heidelberg, 1976.
Schaller H-J., Strukturanalyse und Basaltexterstellung. Gedanken zu einem Forschungsgegenstand der Sensomotorik. In: Sportunterricht, 1973, 359-366.
Schalom Ben-Chorin, ... en schiep hen naar zijn beeld. Een joodse visie op de lichamelijkheid van de mens. Uitgeverij Ten Have, Baarn, 1973.
Scheflen A. & A., Lichaamstaal en menselijke relaties. H. Nelissen, Bloemendaal, 1978.
Scheler M., Die Stellung des Menschen im Kosmos. Francke Verlag, Bern, [7]1966.
Scherler K-H., Umwelt als Bewegungsraum. In: Sportpädagogik, 6(1979), 16-25.
Schmidt R.A., Motor skills. Harper & Row, New York, 1975.

Schmidt R.A., The schema as a solution to some persistent problems in motor learning theory. In: Stelmach G.E. (ed.), Motor control. Issues and trends. Academic Press, New York, 1976.
Schmidt W.H.O., De ontwikkeling van het kind. Ambo, Baarn, 1978.
Schmitz J.N., Studien zur Didaktik der Leibeserziehung II: Grundstruktur des didaktischen Feldes. Verlag Karl Hofmann, Schorndorf, ^{2}1970.
Schnabel G., Zur Bewegungskoordination. (1968). In: Rieder H. (Red.), Bewegungslehre des Sports.II. Verlag Karl Hofmann, Schorndorf, 1977.
Schroten E., Kerker of tempel? Over de zin van de lichamelijkheid. Drukkerij Bronder-Offset, Rotterdam, 1970.
Schutz A., Collected Papers, I., The Problem of Social Reality. M. Nijhoff, Den Haag, 1971.
Schuurman E., Techniek en toekomst. Van Gorcum, Assen, 1972.
Schuurman E., Kultuurkritische evaluatie van het systeemdenken en de computertechnologie. In: Strijbos S. (red.), Systeemdenken en samenlevingsproblematiek. Filosofisch Instituut, Vrije Universiteit, Amsterdam, 1980.
Schwidder D., Bewusztsein und Natürlichkeit in der menschlichen Bewegung. Verlag Karl Hofmann, Schorndorf, 1972.
Shaffer J., Consciousness and the Body (1968). In: Hanfling O. (ed.), Fundamental Problems in Philosophy. Basil Blackwell in ass. with The Open University Press, 1972.
Shotter J., Images of man in psychological research. Methuen & Co. Ltd., London, 1975.
Singer R./Rehs H-J./Berndt I./Witt D., Zum Problem der Beziehung zwischen der Leistung bei motorischen Tests und bei ausgewählten Sportdisziplinen. In: Rieder H./Hahn E. (Hrsg.), Psychomotorik und sportliche Leistung. Verlag Karl Hofmann, Schorndorf, 1976.
Singer R.N., Motor learning and human performance. Macmillan, New York, 1975.
Singer R.N., Future Directions in the Movement Arts and Sciences. In: QUEST, 1979, 31(2), 255-263.
Skemp J., The theory of motion in Plato's later dialogues. Cambridge University Press, 1942. (Reprinted by University Microfilms International, London, 1979).
Skinner B.F., Over een wereld zonder vrijheid en waardigheid. A.W. Bruna & Zn., Utrecht, 1973.
Smart J.J.C. (ed.), Problems of Space and Time. Collier Macmillan Publishers, London, 1964.
Sobotka R., Formgesetze der Bewegungen im Sport. Verlag Karl Hofmann, Schorndorf, 1974.
Spicker S.F. (ed.), The philosophy of the body. Quadrangle/The New York Times Book Co., 1970.
Spiecker B., Idealen en idolen van de opvoedingswetenschap. Boom, Meppel, 1974.
Spurling L., Phenomenology and the social world. Routledge & Kegan Paul, London, 1977.
Stangl A., Lichaamstaal. Elmar, Delft, 1978.
Stegmüller W., Hauptströmungen der Gegenwartsphilosophie. Bd. I. Alfred Kröner Verlag, Stuttgart, 1976.
Stevens B., Gestalt-Körperarbeit. In: Petzold H. (Hrsg.), Die neuen Körpertherapien. Junfermann-Verlag, Paderborn, 1977.
Stöcker G., Grundlagen der Leibeserziehung in Theorie und Praxis. Pädagogischer Verlag Schwann, Düsseldorf, 1970.
Strasser S., Opvoedingswetenschap en opvoedingswijsheid. Malmberg, 's-Hertogenbosch, 1963.

Strasser S., Fenomenologie en empirische menskunde. Van Loghum Slaterus, Deventer, 3 1970.
Strycker E. de, Beknopte geschiedenis van de antieke filosofie. De Nederlandsche Boekhandel, Antwerpen, 1967.
Tamboer J.W.I., Op weg naar een didaktiek van het bewegingsonderwijs. Vrije Universiteit, Amsterdam, 1974.
Tamboer J.W.I., De lichamelijke opvoedkunde als wetenschapstheoretisch probleem. In: De Lichamelijke Opvoeding, 64(1976), 18, 542-548 (a).
Tamboer J.W.I., Over de implikaties van wijsgerige vooronderstellingen voor het ontwerpen van bewegingsonderwijsleersituaties. In: Tijdschrift van de Werkgroep Bewegingsonderwijs, 1976, nr. 6, 15-50 (b).
Tamboer J.W.I., De zich bewegende mens in agogisch perspektief. In: Pedagogisch Tijdschrift/Forum voor Opvoedkunde, 2(1977), 1, 1-20 (a).
Tamboer J.W.I., Over de esthetiek van het menselijk bewegen. In: Tijdschrift van de Werkgroep Bewegingsonderwijs, 1977, nr. 5, 23-43 (b).
Tamboer J.W.I., Lichamelijke opvoeding als examenvak. Een probleem van maatstaven en meetlatten. In: De Lichamelijke Opvoeding, 66(1978), 7, 212-217 en 8, 260-264.
Tamboer J.W.I./Meijer O.G./Beek P., Uitgebreide bespreking van: P.J. Arnold, Meaning in Movement, Sport & Physical Education (1979). In: Journal of Human Movement Studies, 1980, 6, 188-200.
Tamboer J.W.I., Lichamelijke opvoeding in beweging; een verhandeling over het studieobjekt van een wetenschap in wording. In: Vermeer A. (red.), 10 Jaar Interfaculteit Lichamelijke Opvoeding, Vrije Universiteit, Amsterdam, 1981, 7-31.
Taylor Ch., The explanation of behaviour. Routledge & Kegan Paul, London, 1964.
Taylor R., Metafysica. Prisma-Compendia, Het Spectrum, Utrecht, 1965.
Thomas A., Die Entwicklung handlungspsychologisch-psychomotorischer Verhaltensanalysen in ihrer Bedeutung für Sport und Leibeserziehung. In: Sportwissenschaft, 1974/3, 258-275.
Thomas A., Psychologische Probleme der Beurteilung sportlicher Leistungen beim Wasserspringen. In: Rieder H./Hahn E. (Hrsg.), Psychomotorik und sportliche Leistung. Karl Hofmann Verlag, Schorndorf, 1976.
Timmers E., De betekenis van 'lichamelijke eigenschappen' in het bewegingsonderwijs. In: De Lichamelijke Opvoeding, 69(1981), 19, 676-678.
Turvey M.T., Preliminaries to a Theory of Action with Reference to Vision. In: R. Shaw & J. Bransford (Eds.), Perceiving, acting and knowing. Hillsdale, N.J.: Lawrence Erlbaum Associates, 1977, 211-265.
Ulich D., Pädagogische Interaktion. Theorien erzieherischen Handelns und sozialen Lernens. Beltz Verlag, Weinheim und Basel, 1976.
Ungerer D./Daugs R., Bewegungslehre. In: Begov F./Grupe O. (Red.), Einführung in die Theorie der Leibeserziehung. Verlag Karl Hofmann, Schorndorf, 1968.
Ungerer D., Die Selbstbewegung. In: Rieder H. (Hrsg.), Bewegung - Leistung - Verhalten. Verlag Karl Hofmann, Schorndorf, 1972.
Ungerer D., Zur Theorie des sensomotorischen Lernens. Verlag Karl Hofmann, Schorndorf, 2 1973 (a).
Ungerer D., Curriculare Aspekte der Sensomotorik. In: Jost E. (Hrsg.), Sportcurriculum. Entwürfe - Aspekte - Argumente. Verlag Karl Hofmann, Schorndorf, 1973 (b).
Ungerer D., Bewegungslehre. In: Rieder H. (Hrsg.), Bewegungslehre des Sports.I. Verlag Karl Hofmann, Schorndorf, 1975.

Ussel J.M.W. van, Geschiedenis van het seksuele probleem. Boom, Meppel, [6]1978.
Vandermeersch P., Het gekke verlangen. Psychotherapie en ethiek. Dekker & Van de Vegt, Nijmegen, 1978.
Veeken J. van der, Zien-spreken-denken. In: Tijdschrift voor Filosofie, 40(1978), nr. 1, 3-33.
Vermeer A., Bewegen en kinderrevalidatie. Swets & Zeitlinger, Lisse, 1983.
Vesey G.N.A. (ed.), Body and Mind. Readings in philosophy. George Allen & Unwin Ltd., London, [2]1970.
Vogel C.J. de, Plato. Wereldvenster, Baarn, [2]1974.
Volpert W., Sensumotorisches Lernen. Limpert Verlag, Frankfurt am Main, [2]1973.
Vroon P., Bewustzijn, hersenen en gedrag. Het individu in zijn dubbelrol van heer en knecht. Ambo, Baarn, 1976.
Wardekker W., Interdisciplinaire Onderwijskunde: modellen voor een wetenschap. In: Pedagogische Studiën, 1979(56), 183-196.
Waterink J., Theorie der opvoeding. J.H. Kok, Kampen, [2]1958.
Weinberg P., Handlungstheorie und Sportwissenschaft. Pahl-Rugenstein, Köln, 1978.
Weizsäcker V. von, Der Gestaltkreis. Suhrkamp Taschenbuch, Stuttgart, 1973.
Whiting H.T.A., Human Movement and Physical Education. In: Hahn E./Preising W. (Red.), Die menschliche Bewegung - Human Movement. Verlag Karl Hofmann, Schorndorf, 1976.
Whiting H.T.A., Psychologie van het menselijk bewegen. Interfakulteit Lichamelijke Opvoeding, Vakgroep Psychologie, Amsterdam, aug. 1981.
Whiting H.T.A. (ed.), Human Motor Actions. Bernstein Reassessed. Elsevier Science Publishers (North-Holland), Amsterdam, 1984.
Widdershoven G.A.M., De interne relatie als hermeneuties verband. In: Algemeen Nederlands Tijdschrift voor Wijsbegeerte, 74(1982), nr. 3, 145-162.
Wiegersma P.H., Psychomotorik, Körperschema und Körpererleben. In: Eggert D./Kiphard E.J. (red.), Die Bedeutung der Motorik für die Entwicklung normaler und behinderter Kinder. Verlag Karl Hofmann, Schorndorf, 1972.
Wiemann K., Strukturanalyse und Aktionsanalyse sportmotorischer Fertigkeiten. In: Sportwissenschaft, 1977/3, 230-246.
Wiemann K., Analysen sportlicher Bewegungen. August Bagel Verlag, Düsseldorf, 1979.
Willimczik K., Wissenschaftstheoretische Probleme der Sportwissenschaft. Ansätze einer vergleichenden Analyse. In: Willimczik K. u.a., Wissenschaftstheoretische Beiträge zur Sportwissenschaft. Verlag Karl Hofmann, Schorndorf, 1979.
Winch P., The idea of a social science and its relation to philosophy. Routledge & Kegan Paul Ltd., London, 1958.
Wisdom J., Problems of Mind and Matter. Cambridge University Press, 1970.
Witte A.J.J. de, De betekeniswereld van het lichaam. Het Spectrum, Utrecht (ongedateerd).
Wittgenstein L., Filosofische onderzoekingen. Boom, Meppel, 1976.
Wittgenstein L., Over zekerheid. Boom, Meppel, 1977.
Wright G.H. von, Erklären und Verstehen. Athenäum Fischer Taschenbuch Verlag, Frankfurt am Main, 1974.
Zaner R.M., The problem of embodiment. M. Nijhoff, Den Haag, 1971.
Zeeuw G. de/Soudijn K.A., Over de rechtvaardiging van onderzoeksvoorschriften. In: Nederlands Tijdschrift voor de Psychologie, 30(1975), 621-647.

SAMENVATTING

Deze studie laat zich typeren als een kinantropologisch onderzoek naar mensbeelden achter bewegingsleren van beperkte reikwijdte.
In het eerste - inleidende - hoofdstuk wordt deze kwalifikatie verantwoord en nader gepreciseerd.
Het onderzoek is wijsgerig van aard, hetgeen met de term 'kinantropologie' tot uitdrukking wordt gebracht. In de zin van 'filosofie van en m.b.t. het menselijk bewegen' kan men 'kinantropologie' onderscheiden van empirisch-wetenschappelijke benaderingen van het menselijk bewegen.
Met 'bewegingsleren van beperkte reikwijdte' wordt gedoeld op - meer of minder systematisch-methodische - uitsprakensystemen ('theorieën'), die betrekking hebben op het menselijk bewegen, zoals dat verschijnt binnen het kader van welbepaalde beïnvloedingspraktijken. Daarbij dient men te denken aan b.v. sport, bewegingsonderwijs, fysiotherapie, psychomotorische therapie, e.d.
In deze studie worden die bewegingsbeïnvloedingspraktijken gezamenlijk - op pragmatische gronden - met de term 'lichamelijke opvoeding' aangeduid. Die term slaat dan op al die aktiviteitsgebieden, waarbinnen mensen andere mensen in hun bewegend funktioneren opzettelijk en gunstig bedoelen te beïnvloeden.
'Bewegend funktioneren' is echter geen ondubbelzinnige notie.
Het menselijk bewegen blijkt op verschillende manieren talig geartikuleerd te kunnen worden.
Het primaire doel van deze studie is nu aan te tonen dat de in 'bewegingsleren van beperkte reikwijdte' gebezigde artikulaties van het menselijk bewegen direkt samenhangen met bepaalde antropologische vooronderstellingen ('mensbeelden'). Met het oog op dat doel wordt - in hoofdstuk III - een mensbeeldtypologie ontwikkeld, die zulks mogelijk maakt.
In het verlengde van dit primaire doel - een kritisch-analytisch onderzoek naar mensbeelden achter bewegingsleren van beperkte reikwijdte (hoofdstuk IV) - loopt de studie vervolgens - in hoofdstuk V - uit op een konstruktieve schets van antropologische mogelijkheidsvoorwaarden van zo'n bewegingsleer.

De laatste jaren kan men een toenemende wetenschappelijke belangstelling bespeuren voor het menselijk bewegen. Het is echter van

belang te beseffen dat iedere hedendaagse benadering van dat bewegen in belangrijke mate wordt beïnvloed door opvattingen en probleemstellingen, die zowel sociaal-kultureel gekleurd als historisch gegroeid zijn.
Bij afwezigheid van zo'n besef kan de gedachte opkomen dat 'menselijk bewegen' een talige artikulatie is, die geen nadere problematisering behoeft omdat ze 'vanzelfsprekend' duidelijk is. Die gedachte lijkt bij diverse auteurs inderdaad te hebben post gevat. Ze wordt herkenbaar in de - veelal stilzwijgende - acceptatie van een overheersend bewegingsconcept, waarbij 'beweging' wordt gedefinieerd als 'tijd-ruimtelijke verplaatsing' - of kortweg 'verandering van plaats' -. Dat concept wordt dan, middels een nadere specifikatie, eveneens van toepassing geacht als het gaat om een typering van het bewegen van mensen. In een omschrijving als "vom menschlichen Organismus verursachte Ortsveränderung des ganzen Körpers oder seiner Teile" (Fetz/Ballreich) kan men die 'toepassing' goed herkennen. Omdat mét die 'toepassing' tegelijk voor een bepaald mensbeeld geopteerd lijkt te worden is het van groot belang de 'vanzelfsprekendheid' ervan ter diskussie te stellen en in historisch perspektief te plaatsen. Dat nu is het doel van het tweede hoofdstuk.

Was 'verandering van plaats' ('motus localis') bij Aristoteles nog een subkategorie binnen een ruimere bewegingsopvatting, ten tijde van denkers als Galileï en Newton kreeg zij een monopoliepositie toebedeeld. In het licht van een interesse in 'beweging in het algemeen' bleek alle 'verandering' tot 'verandering van plaats' gereduceerd te kunnen worden. Een dergelijke interesse impliceert in eerste instantie een buiten beschouwing laten van de typische eigenaardigheid van dat wat beweegt, alsmede van de sociaal-kulturele kontekst, waarbinnen de beweging plaats heeft. Om die reden laat zich dit bewegingsconcept dan ook karakteriseren als: 'verandering van plaats in een kontekstueel vakuüm'.
Dit bewegingsconcept, zo wordt met deze studie aangetoond, speelt een overheersende rol in diverse bewegingsleren van beperkte reikwijdte. De 'toepassing' ervan blijkt echter niet onafhankelijk van de acceptatie van antropologische assumpties, die voor de nodige kritiek vatbaar zijn.

Aan Buytendijk komt de verdienste toe inzichtelijk te hebben gemaakt dat beschrijvingen van het menselijk bewegen in termen van "verplaatsingen van lichaamsdelen" reeds het resultaat zijn van een ingenomen selektief - i.c. 'fysisch-methodisch' - gezichtspunt. De betekenis van zijn strijd tegen het 'fysicalisme' in de bewegingsleer - en daarmee indirekt tegen het 'fysicalisme' in 'bewegingsleren van beperkte reikwijdte' - kan moeilijk overschat worden. Inzicht in "de eigen aard van de menselijke beweging en houding", aldus Buytendijk, verkrijgt men niet vanuit het fysisch-methodisch gezichtspunt.
De 'funktionele' benadering, die hij vervolgens bepleit, kan echter bezwaarlijk als een acceptabel alternatief worden aangemerkt. Tegen de achtergrond van zijn - aan Husserl herinnerende - transcendentale subjekt-opvatting wenst Buytendijk af te zien van persoonlijk-individuele en situationele aspekten van het (bewegings)gedrag. Zijn 'funktionele bewegingsleer' biedt feitelijk een theorie aangaande het menselijk en dierlijk 'gedrag in een kontekstueel vakuüm'. Een onderscheidingskriterium om bewegingsgedrag van andere gedragingen te kunnen afgrenzen zoekt men bij hem tevergeefs.

Om de beoogde analyses van bewegingsleren van beperkte reikwijdte te kunnen uitvoeren behoeft men een mensbeeldtypologie, die zulks mogelijk maakt. De ontwikkeling van zo'n typologie is het doel van het derde hoofdstuk.
Eerst worden argumenten aangedragen om onder 'mensbeeld' te verstaan: een tijd- en plaatsafhankelijke, min of meer koherente, omlijnbare en op algemeengeldigheid gerichte interpretatie van wat de mens is en behoort te zijn.
Aansluitend wordt een uitvoerige beschouwing gewijd aan de ontologische mogelijkheidsvoorwaarden van zulke interpretaties. Indien mensbeelden niet als onverbonden, vrije kreaties in een buitenaards vakuüm kunnen zweven, noch volstrekt gedetermineerde produkten kunnen zijn van natuurwetmatig verlopende processen, dan moet men veronderstellen dat mensbeelden mógelijk zijn op grond van ontologische premissen, die zich onttrekken aan beschrijvingskategorieën, die in het teken staan van de traditionele polariteit 'vrijheid' versus 'gebondenheid'.

In zijn diverse zelfinterpretaties ('mensbeelden') lijkt zich te openbaren dat de mens zichzelf ten diepste een vraag is. Voor de mens is de vraag naar zichzelf blijkbaar een ontologische karakteristiek en zijn onderscheiden zelfinterpretaties laten zich begrijpen als evenzovele manifestaties van zijn vragende zijnswijze. Zijn 'zichzelf een vraag zijn' is zowel en tegelijkertijd aanduiding van zijn 'grandeur' als van zijn 'misère'.
Aan een auteur als Merleau-Ponty komt de verdienste toe inzichtelijk te hebben gemaakt dat in het Westerse denken - met name vanaf de Renaissance - dit 'tegelijkertijd' overwegend is geïnterpreteerd in termen van polaire tegenstellingen. 'Vrijheid en gebondenheid', 'subjekt en objekt', 'binnenwereld en buitenwereld', 'zintuiglijkheid en redelijkheid', 'lichaam en geest', het zijn alle polaire tweedelingen, waartegen hij ten strijde trekt en waarvan hij laat zien dat ze zeer nauw met elkaar samenhangen. Polariteiten als de zojuist genoemde zijn niet onafhankelijk van een bepaalde opvatting omtrent het menselijk lichaam.
In het Grieks-Westerse denken valt op dat het menselijke 'zichzelf een vraag zijn' overwegend manifest is geworden in een zodanig 'antwoord', dat de ambiguë eenheid (Merleau-Ponty) van 'grandeur' en 'misère' is uitgesplitst in elkaar uitsluitende tegenstellingen op verschillende fronten. In het "vat vol tegenstrijdigheden" - 'mens' genaamd - is zijn 'grandeur' overwegend verdinglijkt tot een substantieel 'iets', dat 'vrij', 'subjekt', 'redelijk', 'aktief', 'onsterfelijk' en 'goed' is, en werd zijn 'misère' een 'ding', een 'objekt', een 'omhulsel', dat als onredelijke lastpost is voorbestemd een stoffelijk overschot te zijn. Middels beelden als 'kerker' en 'machine' is het menselijk lichaam in het Westerse denken overwegend 'monddood' verklaard, hetgeen een belangrijke mogelijkheidsvoorwaarde was van ieder dualistisch - en, in afgeleide zin, materialistisch - mensbeeld.
Wil de "eenheid van het menselijk bestaan" op adekwate wijze geartikuleerd kunnen worden, dan is het nodig dat het menselijk lichaam zodanig wordt gerevalueerd, dat het als 'spreekmogelijkheid' tot zijn recht kan komen.
Een belangrijke aanzet tot zo'n revaluatie kan men vinden in Merleau-Ponty's "grondontdekking" (Kwant) van het 'lichaam-subjekt', ook al kon hij zich daarbij nog niet volledig ontworstelen aan de

traditionele subjekt-objekt dichotomie. In zijn 'Le Visible et l'Invisible' (1964) weet hij echter met zijn grondnotie 'chair du monde' een benaderende aanduiding te geven van de primordiale verbondenheid van 'mens en wereld' in het algemeen ('connaturalité') en van 'mens en medemens' in het bijzonder ('intercorporéité'), dankzij welke begrepen kan worden dat mensbeelden, als variabele en historisch-kultureel gekleurde zelfinterpretaties, steeds als 'menselijk' herkenbaar blijven. In zijn 'connaturaliteit' en 'interlichamelijkheid' bespeurt de mens dat 'het andere' en 'de ander' hem ten diepste niet vreemd zijn, hetgeen zijn zelf-interpretaties tegelijkertijd mógelijk maakt en begrenst.
De 'eenheid', die Merleau-Ponty met 'chair du monde' bedoelt aan te duiden, dient niet zodanig te worden opgevat dat 'onder-scheidingen' en 'verschillen' zich er niet mee zouden verdragen. Van meet af aan gaat het om een 'eenheid in verscheidenheid', een eenheid, die zich op dynamische wijze in differenties manifesteert en ontvouwt. Mèt die 'eenheid' zijn die differenties tegelijkertijd gegeven.
Als historisch-kultureel gekleurde manifestaties van de menselijke vraag naar zichzelf betreffen 'mensbeelden' steeds voorlopige 'antwoorden', die worden 'opgeroepen' door zijn participatie aan het ontvouwingsproces van het 'chair du monde', een participatie dankzij welke de veelvormige mogelijkheden, maar óók de begrenzingen van dat 'chair du monde' kunnen oplichten.
De menselijke 'mogelijkheden' zijn met zijn 'onmogelijkheden' tegelijkertijd gegeven, hetgeen kan worden samengevat in de - ogenschijnlijk zo banale - bewering dat 'de mens een lichamelijk wezen is'.

Als "symbole de tous les symboles existants ou possibles" (Bernard) is de lichamelijke zijnswijze van de mens nooit 'op zichzelf' aan te treffen. Ze wordt manifest in de diversiteit van historisch-kultureel gekleurde interpretaties ervan, d.i. in de vorm van 'lichaamsbeelden'. De term 'lichaamsbeeld' dient dan te worden opgevat als de in deze studie gekozen toespitsing van het begrip 'mensbeeld'. Er wordt derhalve onder verstaan: een tijd- en plaats-afhankelijke, min of meer koherente, omlijnbare en op algemeen-

geldigheid gerichte interpretatie van wat het menselijk lichaam is en behoort te zijn.

Tegen de achtergrond van een principiële scheiding tussen het 'subjektieve' en het 'objektieve' gezichtspunt hebben existentieel-fenomenologisch georiënteerde auteurs als Van den Berg, Grupe, Gordijn en Plügge - in het voetspoor van Marcel, Sartre en Merleau-Ponty - een belangrijke bijdrage geleverd tot het verzet tegen de traditionele 'monddoodverklaring' van het menselijk lichaam. En in die zin kan de betekenis van hun pleidooi voor de 'spreek-mogelijkheid' van 'het lichaam als subjekt' niet gemakkelijk overschat worden.
De door deze auteurs gemaakte onderscheidingen - 'lichaam hebben'/ 'lichaam zijn', 'het geleefde lichaam'/'het beleefde lichaam', 'het lichaam als subjekt'/'het lichaam als objekt' - kunnen echter bezwaarlijk dienst doen om lichaamsbeelden adekwaat in kaart te brengen. Dergelijke tweedelingen worden over het algemeen zodanig opgevat dat ze het traditionele 'subjekt-objekt denken' feitelijk in stand houden en bevestigen. En aangezien nòch het 'subjektieve', nòch het 'objektieve' gezichtspunt duidelijk en konsistent kan worden staande gehouden, wordt in deze studie een lichaamsbeeldtypologie gepresenteerd, die ten opzichte van genoemde gezichtspunten indifferent is. Het gaat dan om het onderscheid tussen het 'substantiële lichaamsbeeld' en het 'relationele lichaamsbeeld'.

Bij een substantieel lichaamsbeeld hebben we van doen met een interpretatie, volgens welke het lichaam wordt begrepen als een in zichzelf besloten entiteit - 'de huid en wat daardoor 'omhuld' wordt' -, die in een extrinsieke relatie staat tot wat men pleegt aan te duiden als een 'psychische en/of fysische binnenwereld' en een 'fysische en sociaal-kulturele buitenwereld'. Een denken in termen van 'binnen- en buitenwereld' - 'interne variabelen' en 'externe variabelen' - is als zodanig met dit lichaamsbeeld direkt verbonden.
Het substantiële lichaamsbeeld kan zowel met een dualistisch als een materialistisch-monistisch mensbeeld verbonden zijn. Tevens kan het in een (meer) holistische, dan wel (meer) atomistische zin worden opgevat.

In het geval van het relationele lichaamsbeeld is er sprake van een interpretatie, volgens welke de aan het lichaam inherente relationaliteit herkenbaar wordt als 'wereld-verstaan-in-aktie'. Dit lichaamsbeeld laat zich niet anders dan in termen van werkwoorden artikuleren. Dergelijke werkwoorden benoemen specifieke wijzen van 'wereld-verstaan-in-aktie' - 'handelen' -, waarbij een netwerk van interne relaties - als betekenisrelaties - manifest wordt.
Het relationele lichaamsbeeld is in die zin steeds als een 'eenheids-visie' te karakteriseren, dat de traditionele scheiding tussen 'binnenwereld' en 'buitenwereld' zich - binnen dat beeld - niet voordoet.
Als modaliteiten van 'aan-de-wereld-zijn' betreffen b.v. denken, voelen, spreken en bewegen specifieke manieren waarop de gehele mens op de wereld betrokken kan zijn. Vanuit een relationele zienswijze zal een nadere typering van die specificiteit dienen te bestaan uit een kenschets van de eigenaardigheid van het betreffende netwerk van betekenisrelaties. Binnen dat netwerk kan men verschillende niveau's van analyse onderscheiden.

Zodra het substantiële en het relationele lichaamsbeeld verabsoluteerd worden lijken ze elkaar - logisch gezien - uit te sluiten en laboreren ze aan een pretentie tot alomvattendheid. Juist dan echter blijken ze elkaar toch steeds weer op te roepen, waardoor de onvolledigheid van elk aan het licht komt.
Beide lichaamsbeelden vullen elkaar aan en hangen in die zin met elkaar samen dat ze in laatste instantie verwijzen naar een onderliggende 'eenheid', welke zich in beide, zij het op verschillende wijze, ontvouwt. Beide lichaamsbeelden betreffen tijd- en plaatsafhankelijke transformaties van dezelfde dynamische grondstruktuur, die ze mogelijk maakt. Als resp. 'reduktionistische' en 'relationele transformaties' van een ontologische relationaliteit brengen ze een ervaringswerkelijkheid in kaart, waarin waterdichte scheidslijnen zich - uiteindelijk - niet voordoen.

In hoofdstuk IV worden de diverse analyses van bewegingsleren van beperkte reikwijdte uitgevoerd. Dergelijke bewegingsleren kan men ordenen aan de hand van een kombinatie van de kriteria 'veldspecificiteit' en 'wetenschappelijke benaderingswijze'.

Het eerste kriterium heeft betrekking op het 'veld' van de lichamelijke opvoeding - b.v. sport, fysiotherapie -, waarop de aandacht gericht is. Het tweede geeft aanleiding om onderscheid te maken tussen 'disciplinaire' en 'integrale' benaderingen, een onderscheid, dat in deze studie primair een heuristische funktie vervult en niet per se samenvalt met een indeling van bewegingsbeelden. Aangezien men echter in 'integrale' benaderingen een konfrontatie mag vermoeden tussen verschillende bewegingsbeelden, worden vooral die benaderingen in de analyses betrokken.
Het kriterium 'veldspecificiteit' heeft een zeker primaat t.o.v. de tweedeling 'disciplinair'-'integraal'. Juist vanwege dát kriterium namelijk is het zinvol van 'bewegingsleren van beperkte reikwijdte' te spreken. En om die reden dient een typering van de handelingsvelden van de lichamelijke opvoeding vooraf te gaan aan iedere wetenschappelijke bestudering daarvan. De gepercipieerde eigenaardigheid van een bepaald handelingsveld van de lichamelijke opvoeding markeert de reikwijdte van 'bewegingsleren van beperkte reikwijdte'. Daarom wordt eerst het begrip 'lichamelijke opvoeding' nader aangeduid en de samenhang tussen het 'beïnvloedings-perspektief' en het 'bewegend funktioneren' benadrukt.
Wanneer binnen de lichamelijke opvoeding het 'bewegend funktioneren' opzettelijk als aangrijpingspunt van de beïnvloeding wordt gekozen, dan verdient het aanbeveling de term 'aangrijpingspunt' zo te interpreteren, dat de beïnvloeding zich uitdrukkelijk richt op de realisatie van bewegings-intrinsieke doelstellingen. Dergelijke doelstellingen hebben óf op het bewegen zelf betrekking, óf zijn aan bepaalde bewegingsbeïnvloedingsprogramma's - op een alleen via empirisch onderzoek te achterhalen wijze - direkt gerelateerd.
In het eerste geval zijn ze steeds in een bepaald bewegings-vocabulaire geformuleerd. Dat vocabulaire kan echter nogal variëren. Uit de in deze studie uitgevoerde analyses blijkt dat die variatie verwijst naar verschillende bewegingsbeelden, die zelf hun mogelijkheidsvoorwaarde vinden in onderscheiden lichaams-beelden.

Omdat een zekere selektie onontkoombaar is worden uitsluitend die 'bewegingsleren van beperkte reikwijdte' in de analyses betrokken,

die betrekking hebben op de velden 'bewegingsonderwijs' en 'sport'. Binnen dat kader gaat de aandacht vervolgens hoofdzakelijk uit naar publikaties uit het Nederlandse en Duitse taalgebied.
Vanwege de beperking tot 'bewegingsonderwijs' en 'sport', alsmede op grond van het beklemtoonde primaat van het kriterium 'veldspecificiteit', wordt eerst een bespreking gewijd aan enkele gangbare typeringen van het menselijk bewegen binnen die velden van de lichamelijke opvoeding.
Omdat men dat bewegen (mede) dient te begrijpen in het licht van de doelstellingen, die worden nagestreefd, zijn diverse auteurs van mening dat in dat verband een handelingstheoretische benadering geboden is. Uit een bespreking van de door Göhner en Best onderscheiden bewegings-intrinsieke doelstellingen komt echter aan het licht dat hun handelingstheoretische benadering uiteindelijk niet staande te houden is en laboreert aan onbemerkte bewegingstheoretische gezichtspuntswisselingen.
Door 'bewegingsbedoelingen' te beschrijven in termen van uit te voeren 'veranderingen van plaats van (delen van) het substantiële lichaam', dan wel in doeleinden, die zich door middel van dergelijke veranderingen laten realiseren, blijven deze auteurs uiteindelijk gebonden aan het bewegingsbeeld, van waaruit zij feitelijk niet wensen te opereren (nl. het 'action'-gezichtspunt).
De belangrijkste reden voor deze inkonsistentie lijkt gelegen te zijn in een 'vanzelfsprekende' en 'stilzwijgende' acceptatie van het substantiële lichaamsbeeld. Om die inkonsistentie te vermijden, zo wordt betoogd, behoeft een handelingstheoretische benadering de onderbouwing van een relationeel lichaamsbeeld.

Het substantiële lichaamsbeeld, zo luidt vervolgens de veronderstelling, leent zich bij uitstek voor een 'toepassing' van het bewegingsconcept 'verandering van plaats'. Het menselijk bewegen wordt in dat geval opgevat als 'verandering van plaats van (delen van) het substantiële lichaam'.
Vanwege de gangbare - o.a. door De Boer beschreven - postulaten van de empirisch-analytische wetenschappen mag men verwachten dat dit bewegingsbeeld steeds ten grondslag zal liggen aan empirisch-analytische benaderingen van het menselijk bewegen (binnen bewegingsonderwijs en sport), waarbij de onderlinge verschillen in

hoofdzaak betrekking hebben op:

- de nadere karakterisering ('operationalisering') van het '<u>wat</u>', dat van plaats verandert ('binnenhuidse' resp. 'buitenhuidse' benaderingen);
- de geaardheid van de - 'inwendige' en/of 'uitwendige' - faktoren, die geacht worden de betreffende verplaatsing te '<u>veroorzaken</u>' (de verplaatsing wordt dan opgevat als een 'afhankelijke variabele');
- de aard van de - 'inwendige' en/of 'uitwendige' - '<u>effekten</u>', die door de betreffende verplaatsing teweeg worden gebracht (de verplaatsing wordt in dat geval als een 'onafhankelijke variabele' aangemerkt).

Uit de bespreking van de handelingstheoretische zienswijze van Göhner en Best kwam naar voren dat een handelingstheoretische benadering als zodanig nog geen garantie inhoudt voor de acceptatie van een ander bewegingsbeeld dan 'verandering van plaats van (delen van) het substantiële lichaam'. Er zijn echter ook auteurs, die bouwstenen hebben aangedragen voor de ontwikkeling van een (bewegings-)handelingstheorie, welke uitdrukkelijk op een relationeel lichaamsbeeld bedoelt te steunen. Bij die auteurs - en het betreft met name Buytendijk, Rijsdorp en Gordijn - is het vooral van belang te onderzoeken of dat relationele lichaamsbeeld <u>konsistent</u> wordt volgehouden. Welk <u>demarkatiekriterium</u> wordt voorts gehanteerd, op grond waarvan men 'bewegingshandelingen' van andersoortige handelingen meent te kunnen afgrenzen?

De kinantropologische analyses hebben vervolgens betrekking op:

- <u>de funktionele bewegingsleer van Buytendijk</u>.
  Hoewel Buytendijk op diverse plaatsen pleit voor een relationele interpretatie van het menselijk lichaam, steunt zijn funktionele bewegingsleer niettemin op een substantieel lichaamsbeeld. Dit wordt aangetoond middels een analyse van zijn funktie-begrip en de daarop gebaseerde 'funktionele indeling'. Buytendijks integrale theorie bedoelt geen 'bewegingsleer van beperkte reikwijdte' te zijn. Wel hebben diverse vaktheoretici zich er door laten beïnvloeden. Daarbij komt aan het licht dat de beperkingen, die met diens funktionele bewegingsleer gegeven zijn, niet steeds onderkend worden.

- Pijnings handelingspsychologische benadering van motorische leerprocessen.
  In zijn (mono-)disciplinaire - i.c. leerpsychologische - benadering laat Pijning zich leiden door de gangbare postulaten van de empirisch-analytische wetenschapsbeoefening. We kunnen bij hem een intentie herkennen om een relationeel lichaamsbeeld bij te vallen, alsmede een ander bewegingsbeeld dan 'verandering van plaats van (delen van) het substantiële lichaam'. Bij nadere analyse blijkt echter dat die intentie gestalte krijgt binnen een substantieel denkkader. Tegen de achtergrond van de - impliciete - acceptatie van een dualistisch mensbeeld postuleert Pijning een reeks van - niet observeerbare - "psychologische aktiviteiten", die - als 'speciale oorzaken' - aan een bepaalde - observeerbare - 'verandering van plaats van (delen van) het substantiële lichaam' de status van 'handeling' verlenen.
- de onderzoekingen van Kemper c.s. en Bovend'eerdt op het terrein van de 'lichamelijke prestatiegeschiktheid'.
  Op paradigmatische wijze treft men het bewegingsbeeld 'verandering van plaats van (delen van) het substantiële lichaam' aan in de fysiologische onderzoekingen van Kemper c.s. op het terrein van de 'lichamelijke prestatiegeschiktheid'. In hun disciplinaire benadering laten deze auteurs zich leiden door de postulaten van de empirisch-analytische wetenschapsbeoefening en zij pretenderen ook geen ander bewegingsbeeld voor te staan dan het zojuist genoemde. Die pretentie is wel aanwezig in de visie van Bovend'eerdt op 'leren bewegen'. Deze auteur voert argumenten aan voor de stelling "dat het bevorderen van de lichamelijke prestatiegeschiktheid binnen het tolerantiegebied van *één* van de hogere doelen, nl. het leren bewegen valt". Zijn argumentatie dienaangaande berust echter op een - onbemerkte - bewegingstheoretische gezichtspuntswisseling, welke moeilijk te vermijden valt zolang het menselijk lichaam in termen van het substantiële lichaamsbeeld wordt begrepen. De acceptatie van dat lichaamsbeeld hangt bij Bovend'eerdt samen met een karakterisering van de menselijke 'eenheid' in termen van het interaktionistisch dualisme.
- de 'Bewegungslehre' van Meinel/Schnabel.
  In deze - als 'Marxistisch-Leninistisch' getypeerde - integrale 'Theorie der sportlichen Motorik unter pädagogischem Aspekt'

benadrukken Meinel/Schnabel het onderscheid tussen 'sportliche Bewegungshandlungen' en 'rein körperliche Bewegungen'.
Binnen het kader van hun bewegingshandelingstheorie onderscheiden zij een negental - didaktisch relevante - bewegingskenmerken, die zich laten begrijpen als "sichtbarer Ausdruck" van een komplex bewegingskoördinatieproces, dat vanuit een cybernetisch gezichtspunt geanalyseerd wordt. In hun zienswijze blijkt het menselijk lichaam een 'intermedium' tussen een prikkelende exterioriteit ('Umwelt') en een sturende innerlijke instantie, waarbij twee regelkringen de geprogrammeerde wijze van verplaatsen (= bewegen) van dat lichaam voor afwijkingen van de gegeven norm (= 'Sollwert') behoeden.
Door de acceptatie van deze variant van het substantiële lichaamsbeeld blijft de betreffende theorie uiteindelijk gesitueerd binnen het kader, dat door het bewegingsbeeld 'verandering van plaats van (delen van) het substantiële lichaam' wordt aangereikt.

- de 'Theorie der Sensomotorik' van Ungerer.
  Het bewegingsbeeld 'verandering van plaats van (delen van) het substantiële lichaam' ligt eveneens ten grondslag aan de 'Theorie der Sensomotorik' van Ungerer. '(Bewegings-)handelingen' worden door deze auteur begrepen als verbindingen van elementaire sensomotorische sequenties, die vanuit een cybernetisch gezichtspunt beschreven en geanalyseerd worden. Zijn benadering laat zich als 'integraal' typeren en geeft aanleiding tot de konklusie dat genoemd bewegingsbeeld niet beperkt blijft tot disciplinaire benaderingen, die zich door de gangbare postulaten van de empirisch-analytische wetenschapsbeoefening laten leiden. Qua lichaams- en bewegingsbeeld wijkt Ungerers theorie niet wezenlijk af van die van Meinel/Schnabel, hoezeer zijn uitgangspunten ook in andere opzichten afwijken van de Marxistisch-Leninistische van laatstgenoemden.
- de 'antropologisch georiënteerde bewegingskunde' van Rijsdorp.
  In zijn - als 'integraal' te typeren - 'antropologisch georiënteerde bewegingskunde' gaat Rijsdorp uit van een relationele interpretatie van het menselijk lichaam. De relationaliteit van dat lichaam wordt evenwel beperkt tot het onbewuste en onvrije niveau van de 'contactrelatie', dit tegen de achtergrond van een 'dubbel-aspect-theorie', volgens welke

'lichamelijkheid' en 'zelfbewustzijn' worden begrepen als de 'duistere' resp. 'heldere' keerzijden van één medaille (= de mens). Zijn kriterium voor de typering van een beweging als 'gedragsbeweging' ontleent Rijsdorp niet aan het aspect der 'lichamelijkheid', maar aan dat van het 'zelfbewustzijn'. In zijn theorie over de 'gedragsbeweging' blijkt uitsluitend aandacht te zijn voor die 'relatie-wijzigingen van de mens tot zijn wereld', die naar dat aspect van het 'zelfbewustzijn' verwijzen. Vanwege deze zienswijze, alsmede zijn beperkte visie op de relationaliteit van het menselijk lichaam, is binnen die theorie enkel nog plaats voor een substantiële interpretatie van het menselijk lichaam.
Door een 'gedragsbeweging' feitelijk te identificeren met een verplaatsing van (delen van) het substantiële lichaam, welke onder de bewustzijnscontrôle van de beweger staat, blijft Rijsdorp uiteindelijk gebonden aan het lichaams- en bewegingsbeeld, waarbinnen hij niet wil opereren.

- de 'leer van het menselijk zich bewegen' van Gordijn.

In Gordijns 'leer van het menselijk zich bewegen' (LMZB) kan men een aanzet tot een bewegingshandelingstheorie herkennen, die steunt op een lichaamsbeeld, dat hij aanduidt als 'het beleefde lichaam'. Zijn interpretatie van dat 'beleefde lichaam' bevat belangrijke elementen van een relationeel lichaamsbeeld, maar laat zich - vanwege de aanwijsbare sporen van het 'subjekt-objekt-denken' - daarmee niet ten volle identificeren.
Van bewegingstheoretische gezichtspuntswisselingen, voortvloeiend uit een - onbemerkte - bevestiging van het substantiële lichaamsbeeld - door Gordijn ingeperkt tot de dimensie van het 'lichaamobjekt' - is in zijn theorie geen sprake. De aanwezige bewegingstheoretische konsistentie vindt echter wel haar mogelijkheidsvoorwaarde in een radikale dichotomie binnen zijn lichaamsbeschouwing. Bovendien vraagt men zich af of het gemaakte onderscheid tussen een 'lichamelijke' en een 'persoonlijke subjektiviteit' uiteindelijk niet (toch) verwijst naar een dualistische erfenis en of de zo beklemtoonde 'zelfstandigheid' van de 'lichamelijke subjektiviteit' - manifest wordend in een 'verborgen dialoog' - geen laatste knieval is voor de traditionele 'monddoodverklaring' van het menselijk lichaam.
In zijn LMZB kent Gordijn aan het begrip 'intentionaliteit' een bijzonder groot gewicht toe. Zijn aandacht gaat hoofdzakelijk uit

naar de bewegings-konstituerende rol van de 'mens-zijde' in de relatie mens-wereld.
Gordijn zoekt het demarkatiekriterium, op grond waarvan bewegingsgedrag van andere gedragswijzen kan worden afgegrensd, in 'motorische', d.w.z. voor een 'bewegingsdaad' relevante betekenissen. Bij zijn nadere uitwerking daarvan bespeurt men weinig konsistentie, dit mede vanwege de afwezigheid van een echt doorwrochte betekenistheorie. Bovendien lijkt zijn formulering van genoemd kriterium afhankelijk te zijn van een redeneerwijze, die circulair is.

Deze kinantropologische analyses geven aanleiding tot de konklusie dat het bewegingsbeeld 'verandering van plaats van (delen van) het substantiële lichaam' een overheersende rol speelt in vigerende bewegingsleren van beperkte reikwijdte. Ook in als 'handelingstheoretisch' aangemerkte benaderingen blijkt dat niet zelden het geval te zijn.
Vanwege de konstituerende kenmerken van de lichamelijke opvoeding, zoals besproken in hoofdstuk IV, en gelet op de - in hoofdstuk III besproken - eigenaardigheid van het relationele lichaamsbeeld, lijkt een op bewegingsonderwijs en sport betrokken bewegingshandelingstheorie niet alleen geboden, maar ook pas dan op konsistente wijze ontwikkeld te kunnen worden, indien deze haar vertrekpunt vindt in een relationeel lichaamsbeeld.
De studie wordt daarom afgesloten met een (meer) 'konstruktief' hoofdstuk, waarin enige contouren worden geschetst van een (op bewegingsonderwijs en sport betrokken) <u>bewegingshandelingstheorie</u>, gebaseerd op een <u>relationeel lichaamsbeeld</u>.

Eerst komt de vraag aan de orde <u>hoe men 'bewegingshandelingen' kan afgrenzen van 'veranderingen van plaats van (delen van) het substantiële lichaam'</u>.
In het kader van het relationele lichaamsbeeld laat zich een bewegingshandeling begrijpen als een <u>specifieke</u> wijze van 'wereldverstaan-in-aktie'. Ze geeft blijk van een onderkenning en realisatie van <u>bepaalde</u> betekenisrelaties. De betreffende vraag kan dan ook worden omgezet in: in welk opzicht is een bewegingshandeling 'specifiek' en aan wélke betekenisrelaties moeten we bij zo'n handeling denken?

Bij de ontwikkeling van het antwoord op deze vraag wordt beklemtoond dat de kategorie 'verandering van plaats' daarbij onontbeerlijk is. Die kategorie behoeft dan echter wel een herinterpretatie, die terminologisch tot uitdrukking kan worden gebracht door het substantief 'verplaatsing' ('verandering van plaats') te vervangen door het werkwoord 'verplaatsen' ('van plaats veranderen'). In het licht van het relationele lichaamsbeeld dient men de term 'verplaatsen' zo te begrijpen, dat daarmee iets gezegd wordt van de eigenaardigheid van het netwerk van betekenisrelaties, dat in bewegingshandelingen manifest wordt.

Bij een bewegingshandeling hebben we van doen met een aktueel geworden overeenstemming van de menselijke intentionaliteit met de 'wereld', die geïntendeerd wordt, waarbij die overeenstemming primair verplaatsend wordt gerealiseerd. Een adekwate beschrijving van een bewegingshandeling, wil deze als zodanig aan te merken zijn, dient verwijzingen te bevatten naar minstens de volgende drie komponenten:

- de persoon - 'actor' -, voor wat betreft diens primair op verplaatsen gerichte intentionaliteit;
- de "bewegungsrelevante Umwelt" (Scherler), zijnde de 'wereld', zoals die verplaatsend 'verstaan' ('gekend') wordt;
- de wijze van verplaatsen in termen van tijd-ruimtelijke verhoudingen.

In hun onderlinge samenhang vormen deze drie komponenten de noodzakelijke voorwaarden voor de karakterisering van een bewegingshandeling. Begrepen in het licht van het relationele lichaamsbeeld zijn het de centrale knooppunten in het netwerk van betekenisrelaties, dat in bewegingshandelingen onderkend en gerealiseerd kan worden. De specificiteit van een bewegingshandeling is dus daarin gelegen, dat het in zo'n handeling manifest wordende netwerk van betekenisrelaties primair verplaatsend wordt onderkend en gerealiseerd. Anders dan in het geval van 'veranderingen van plaats van (delen van) het substantiële lichaam' kan men dit 'verplaatsen' alleen adekwaat beschrijven in termen, waarin de drie, zojuist genoemde komponenten - gezamenlijk - herkenbaar zijn.

Omgekeerd vormt de notie 'verplaatsen' de verbindende draad tussen deze komponenten, zonder welke ze geen centrale knooppunten zouden kunnen zijn in het netwerk van betekenisrelaties, dat in bewegingshandelingen onderkend en gerealiseerd kan worden.

Stelt men zich vervolgens de vraag naar de afgrenzing van bewegingshandelingen t.o.v. andersoortige handelingen, dan kan gezegd worden dat de notie 'verplaatsen', begrepen als de verbindende draad tussen de zoëven genoemde komponenten, de noodzakelijke voorwaarde vormt voor de karakterisering van een handeling als bewegings-handeling (anders dan b.v. als 'taal-handeling').

Genoemde noodzakelijke voorwaarden zijn ook van kracht als het gaat om een typering van de eigenaardigheid van bewegingshandelingen binnen bewegingsonderwijs en sport. Met het oog op dit laatste zijn die voorwaarden echter niet voldoende. Op welke wijze zijn de betreffende knooppunten namelijk ingebed in het (ruimere) netwerk van betekenisrelaties, dat in bewegingshandelingen binnen bewegingsonderwijs en sport onderkend en gerealiseerd kan worden?
Bij de beantwoording van die vraag zal men in rekening moeten brengen dat bewegingshandelingen binnen bewegingsonderwijs en sport steeds verschijnen binnen een bepaald beïnvloedingsperspektief.
Er is sprake van een gerichtheid op optimalisering van de bewegingskompetentie, welke als een richtingwijzer ('konstitutieve regel') doorverwijst in het netwerk van betekenisrelaties, dat in bewegingshandelingen binnen bewegingsonderwijs en sport onderkend en gerealiseerd kan worden. In die doorverwijzing blijken verschillende sporen getrokken te kunnen worden. Onderscheiden regelpatronen - begrepen als richtinggevende kaders - indiceren de binnen bewegingsonderwijs en sport beoogde bewegings-intrinsieke doelstellingen en geven als zodanig een in bewegingshandelingstaal formuleerbare inhoud aan de gerichtheid op optimalisering van de bewegingskompetentie.
Vanuit het relationele lichaamsbeeld en de daarop gebaseerde bewegingshandelingstheorie kan het verschil tussen de diverse bewegingshandelingen binnen bewegingsonderwijs en sport primair begrepen worden in termen van de beoogde wijze van verplaatsen, waarbij 'verplaatsen' wordt opgevat als de verbindende draad tussen de drie genoemde knooppunten en in 'de beoogde wijze' aanduidingen herkenbaar worden van de verbindingen van die knooppunten met een ruimer relatienetwerk. Om tot een dergelijk begrip te komen is nadere studie gewenst.

SUMMARY

This study can be characterized as a kinanthropological investigation into the images of man underlying 'movement-theories of restricted range'. In the first, introductory, Chapter this statement is more precisely elaborated and justified.
It is a philosophical investigation, which is best expressed by the use of the term 'kinanthropology'. In the sense of 'philosophy of, and with respect to, human movement' kinanthropology can be distinguished from empirical-scientific approaches to human movement.
With 'movement-theories of restricted range' are meant more or less systematic-methodical assertions ('theories') about human movement as conceived within the framework of well-defined practical fields.
Sport, movement-education, physiotherapy and psychomotor therapy are examples of such fields. For pragmatic reasons these diverse fields are, in this study, collectively denoted with the term 'physical education'. Thus, the term refers to all those domains of activity within which people, by means of various forms of intervention, try to favourably influence the 'movements' of other people.
'Human movement', however, is not without its ambiguities; it can be construed in a variety of ways. The primary purpose of this study is to show that the constructs of human movement, as used in 'movement-theories of restricted range', are based on particular anthropological presuppositions ('images of man'). With this purpose in mind, a typology of images of man is developed, in Chapter III, which makes this possible.
In line with this primary purpose - a critical-analytical investigation into images of man underlying 'movement-theories of restricted range', worked out in Chapter IV - the study concludes in Chapter V with a constructive outline of the anthropological conditions necessary for such movement-theories.

In the last few years a growing scientific interest in human movement has become apparent. It has however to be realized that every new approach to that topic is considerably influenced by ideas and problem definitions which are both historically embedded and socio-culturally coloured. Without such a realisation the idea might be entertained

that 'human movement' is merely a verbal construct, that does not give rise to problems, since its meaning is 'self-evident'.
Such an idea is to be found in the publications of a number of authors. This is to be recognized in the prevailing - mostly implicit - acceptance of a concept of movement which can be expressed as 'spatio-temporal displacement' or, more briefly 'change of position'. With a number of further specifications, the same concept is then deemed suitable for 'application' in the characterisation of human movement. By descriptions like "by the human organism caused displacement of the total body or its parts" (Fetz/Ballreich), for example, such an 'application' can be easily recognized. The point to be made, however, is that in accepting such an 'application' a decision has been made in favour of a particular image of man and for that reason alone its 'self-evidency' needs to be discussed and set in its historical context. That is the purpose of the second Chapter.

For Aristotle 'spatio-temporal displacement' ('motus localis') was a subcategory within the framework of a wider conception of movement. At the time of thinkers like Galileo and Newton, however, such a notion was assigned a monopolistic status. In the light of an interest in 'movement in general' all 'change' was deemed to be reducible to 'change of position' ('displacement'). Such an interest - in the first instance - implies leaving out of consideration the defining characteristics of that which moves as well as the socio-cultural context, within which the movement occurs. Such a concept of movement might then well be characterized as: 'spatio-temporal displacement in a contextual vacuum'!
As this study will demonstrate, a similar concept of movement plays a predominant role in various 'movement-theories of restricted range'. The 'application' of such a concept, however, implies the making of a number of anthropological assumptions, which leaves it open to the appropriate critique.

It is to Buytendijk's credit that he was able to show that descriptions of human movement in terms of "displacements of parts of the body" already presuppose a selective, i.e. 'physical-methodical', point of view. The significance of his resistance to 'physicalism' in movement-

theory - and indirectly to 'physicalism' in 'movement-theories of restricted range' - can hardly be overestimated. Insight into "the peculiarity of human movement and posture", according to Buytendijk is not to be gained from the physical-methodical point of view. However, the 'functional' approach, that he subsequently advocated, can hardly be considered an acceptable alternative. In the light of his transcendental subject-conception (which is reminiscent of Husserl) Buytendijk wants to disregard personal-individual and situational aspects of the (movement-)behaviour. His 'functional movement-theory' offers, in effect, a theory about human and animal 'behaviour in a contextual vacuum'. The search for a criterion in this theory that can differentiate movement-behaviour from other types of behaviour will be in vain.

For the proposed analyses of 'movement-theories of restricted range' a typology of images of man is needed. The development of such a typology is the purpose of the third Chapter.
In the first place, arguments are put forward for conceiving an 'image of man' as: a time and place-dependent, more or less coherent and definable interpretation - which is considered to have a general validity - of what the human being is and should be.
Subsequently, a lengthy reflection is dedicated to the ontological conditions of possibility in such interpretations. If 'images of man' are not to be considered as disconnected, free creations floating in an extra-terrestrial vacuum nor as fully determined products of natural law-like processes, then it has to be assumed that such images derive their possibility of existence from ontological premises that withdraw from categories of description, which are marked by the traditional contradistinction 'freedom' versus 'determinism'. Man's diverse self-interpretations ('images of man') seem to confirm that man is fundamentally a question unto himself. For man, questioning himself is seemingly an ontological characteristic and his differing self-interpretations can only be understood as manifestations of a questioning of his very 'being'. His 'being a question unto himself' is simultaneously an indication of both his 'grandeur' and his 'misère'.
It is the merit of an author like Merleau-Ponty that he has shown that in Western thought - particularly from the Renaissance onwards -

this 'simultaneity' has been predominantly interpreted in terms of contradistinctions. 'Freedom and determinism', 'subject and object', 'inner and outer world', 'sensory and rational', 'body and mind', are all contradistinctions which he shows are closely related to one another and, which he is against. Distinctions, such as those mentioned, are not independent of a particular conception of the human body.

Strikingly, in Greco-Western thought, man 'being a question unto himself' has become predominantly manifested in such an 'answer', that the ambiguous unity (Merleau-Ponty) of 'grandeur' and 'misère' is itemized in mutually exclusive contradistinctions at various fronts. In the "bundle of contradictions" called 'man', his 'grandeur' has been predominantly objectified to a substantial 'something', being 'free', 'subject', 'rational', 'active', 'immortal' and 'good' and his 'misère' has become a 'thing', an 'object', an 'envelope', which, as an unreasonable nuisance, is predestined to be a corpse.

By means of images like 'gaol' and 'machine' the human body in Western thought has predominantly, in metaphorical terms, been 'silenced', an important condition for every dualistic and, in a derivative sense, materialistic image of man.

For the sake of an adequate articulation of the "oneness of human existence" it is necessary that the human body be revalued in such a way that its suppressed potentialities be reaffirmed.

An important impulse to such a revaluation is to be found in Merleau-Ponty's "basic discovery" (Kwant) of the 'body-subject', even though he was not yet fully able to break away from the traditional subject-object dichotomy. Nevertheless, in his 'Le Visible et l'Invisible' (1964) he contrives, by means of his basic notion "chair du monde", to give an approximate indication of the primordial connection between 'man and world' in general ("connaturalité") and between 'man and fellow-man' in particular ("intercorporéité"), by virtue of which images of man, being variable and historical-culturally coloured self-interpretations, remain ever recognizable as 'human'. In his "connaturalité" and "intercorporéité" man discovers that other things and animate beings are, fundamentally, akin to him, which both makes and limits his self-interpretation.

The 'unity', which Merleau-Ponty indicates by "chair du monde",

should not be conceived in such a way as to be incompatible with 'distinctions' and 'differences'. From the outset, the concern is with a 'unity in diversity', a unity that dynamically manifests and unfolds itself in differences.
As historical-culturally coloured manifestations of man's question unto himself, 'images of man' are ever tentative 'answers', 'evoked' by his participation in the process of the unfolding of the "chair du monde", a participation by virtue of which the multiform potentialities, as well as the limitations in that respect, can manifest themselves. Human 'possibilities' occur simultaneously with the 'impossibilities'; this can also be expressed in the, apparently banal, assertion that 'the human being is embodied'.

As "symbole de tous les symboles existants ou possibles" (Bernard) the embodied existence of man can never be encountered 'in itself'. That existence becomes manifest in the diversity of its historical-culturally coloured interpretations, i.e. in the form of 'images of the body'. The term 'image of the body' then has to be taken as the, in this study chosen, focusing of the concept 'image of man'. It is understood, therefore, as: a time and place-dependent, more or less coherent and definable interpretation - which is considered to have a general validity - of what the human body is and should be.

In the light of a fundamental division between the 'subjective' and the 'objective' point of view, existential-phenomenological oriented authors such as Van den Berg, Grupe, Gordijn and Plügge - following in the footsteps of Marcel, Sartre and Merleau-Ponty - have added to the protests against the traditional 'silencing' of the human body. In that sense, the significance of their plea for the primordial role of 'the body as subject' can hardly be overestimated. However, the distinctions made by these authors - 'to have one's body'/'to be one's body', 'the lived body'/'the experienced body', 'the body as subject'/'the body as object' - hardly lend themselves to an adequate classification of 'images of the body'. Such polarities are, in general, so conceived that they both support and affirm the traditional subject-object dichotomy. Since neither the 'subjective' nor the 'objective' point of view can clearly and consistently be maintained,

a typology of images of the body, indifferent to these points of view, is introduced. It is addressed to the distinction between the 'image of the substantial body' and the 'image of the relational body'.

With respect to the image of the substantial body, an interpretation is invoked in which the body is understood as an isolated entity - 'the skin and what is 'enveloped' by it' - which maintains an extrinsic relation with what is habitually denoted as a 'psychical and/or physical inner-world' and a 'physical and socio-cultural outer-world'. A scheme of thinking in terms of 'inner and outer-world' - 'internal variables' and 'external variables' - is, as such, directly related to this image of the body. The image of the substantial body can be connected with both a dualistic and a materialistic-monistic image of man. Likewise it can be understood in a (more) holistic or (more) atomistic sense.
The image of the relational body is interpreted in terms of the inherent relationality of the body becoming recognizable as 'knowing-the-world-in-action'. This image of the body cannot be articulated other than in terms of verbs. Such verbs denote specific ways of 'knowing-the-world-in-action' ('acting'), in the course of which a network of intrinsic relations, as 'relations of meaning', becomes manifest. The image of the relational body has always to be characterized as a 'unitary vision' in the sense that the traditional separation between 'inner-world' and 'outer-world' does not present itself within the framework of that image. Thinking, feeling, speaking and moving, for example, concern, as modalities of 'being-to-the-world', specific ways in which the whole human being can be related to the world. From a relational point of view a further characterisation of that specificity will have to consist of a characterisation of the typicality of the network of 'relations of meaning' in question. Within that network several levels of analysis can be distinguished.

As soon as the images of the substantial and the relational body are made absolute, they become, logically speaking, mutually exclusive and labour only under a pretence to being comprehensive. Yet, even then, they still appear to evoke each other, thus exposing the incompleteness of either. The two images of the body are both complementary and connected in the sense that they refer, in the last

resort, to an underlying 'unity', which unfolds itself in both, albeit in a different way. Both images of the body are concerned with time and place-dependent transformations of the same dynamic basic-structure, which makes their existence possible.
As 'reductionistic' and 'relational transformations' of an ontological relationality they respectively map an empirical reality, within which impervious dividing lines, ultimately, do not arise.

In Chapter IV a number of analyses of 'movement-theories of restricted range' are carried out. Such movement-theories can be arranged on the basis of a combination of the criteria 'field-specificity' and 'scientific approach'.
The former criterion refers to the field of 'physical education' (e.g. sport, physiotherapy) to which attention is directed.
The second enables the distinction to be drawn between 'disciplinary' and 'integral' approaches, a distinction which, in this study, serves primarily a heuristic function and does not necessarily coincide with a classification of images of human movement. Nevertheless, since in 'integral' approaches a confrontation between different images is to be presumed, these approaches are especially drawn into the analyses.
The criterion 'field-specificity' has a certain primacy with respect to the polarity 'disciplinary - integral'. Only on that criterion does it makes sense to speak of 'movement-theories of restricted range'.
That is why a characterisation of the field of practice called 'physical education' has to precede every scientific study thereof.
The perceived typicality of a particular 'physical education' field of practice defines the limits of 'movement-theories of restricted range'. For this reason, the concept of 'physical education' is first specified and the relationship between the 'intervention-perspective' and 'human movement' emphasized. When, within the context of 'physical education', 'human movement' is intentionally chosen as the point of application of the intervention procedure, it is advisable to interpret the term 'point of application' in such a way, that the intervention is deliberately directed to the realization of movement-intrinsic purposes. Such purposes either concern 'human movement' itself, or are directly related to particular movement-intervention-programmes in a way that can only be discovered by means of empirical research.
In the first case they are always formulated within a particular

movement vocabulary. That vocabulary can, however, vary considerably. From the analyses carried out in this study, it appears that this variation reflects different images of human movement, which themselves find their condition of possibility in distinct images of the body.

A certain selection is inevitable and for that reason only those 'movement-theories of restricted range' are drawn into the analyses, which concern the fields '<u>movement-education</u>' and '<u>sport</u>'. Within such a framework attention then is mainly directed to those Dutch and German publications, which have been rather influential in the Netherlands in the last few years.
Because of the restriction to 'movement-education' and 'sport', as well as the emphasized primacy of the criterion 'field-specificity', some current characterisations of human movement within the context of those fields of 'physical education' are discussed. Since such movements need (also) to be understood in the light of the <u>goals</u>, which are pursued, a number of authors are of the opinion that in that context an <u>action-theoretical</u> approach is required. However, a review of the movement-intrinsic goals, as distinguished by Göhner and Best, indicates that their action-theoretical approach cannot ultimately be maintained since unnoticed switches in movement-theoretical points of view are implicit in their approach.
By describing 'intentions of movements' in terms of 'displacements of (parts of) the substantial body', which will be performed, or in purposes, which are attainable <u>by means of</u> such displacements, these authors ultimately remain committed to that image of human movement, within which, they would claim, they would not wish to operate (that is the 'action'- point of view). The main reason for this inconsistency seems to lie in a 'self-evident' and 'tacit' acceptance of the image of the substantial body. In order to avoid such an inconsistency, it is argued, an action-theoretical approach needs to be founded on an image of the relational body. The image of the substantial body, it is further proposed, lends itself pre-eminently to an 'application' of the concept 'change of position' ('displacement'). In that case human movement is appreciated as '<u>displacement of (parts of) the substantial body</u>'.
Because of the current postulates of the empirical-analytical sciences,

as described - among others - by De Boer, it is to be expected that this image of human movement will always lie at the root of empirical-analytical approaches to human movement (within the context of movement-education and sport), while the differences among them in substance refer to:

- the further characterisation ('operationalisation') of '<u>that</u>' which changes its position ('inner-cutaneous' or 'outer-cutaneous' approaches);
- the nature of the - 'internal' and/or 'external' - factors, which are presumed to '<u>cause</u>' the relevant displacement (the displacement then is taken as a 'dependent variable');
- the nature of the - 'internal' and/or 'external' - '<u>effects</u>', which are brought about by the displacement in question (in that case the displacement is considered an 'independent variable').

Consideration of the action-theoretical view of Göhner and Best reveals that an action-theoretical approach as such gives no guarantee of acceptance of an image of human movement which is different from 'displacement of (parts of) the substantial body'. Nevertheless, there are also authors, who provide the basis for the development of a theory of (motor-)actions expressly based on an image of the relational body. With respect to these authors - and it concerns particularly Buytendijk, Rijsdorp and Gordijn - it is especially important to investigate if the image of the relational body invoked is <u>consistently</u> sustained. Moreover, what <u>criterion of demarcation</u> is employed, in virtue of which 'motor-actions' can be differentiated from actions of a different kind?

Kinanthropological analyses refer then to:

- <u>the functional movement-theory of Buytendijk</u>.
  Though Buytendijk - in different places - advocates a relational interpretation of the human body, his functional movement-theory nevertheless rests on an image of the substantial body.
  This is shown through an analysis of his concept of 'function' and the 'functional division' rooted therein. The integral theory of Buytendijk does not claim to be a 'movement-theory of restricted range'. Yet, various 'physical education' theorists have let themselves be influenced by it. It is shown that the limitations

implicit in his functional movement-theory are not always discerned.

- Pijning's action-psychological approach to motor learning-processes.
  In his (mono-)disciplinary - i.e. learning-psychological - approach Pijning is guided by the current postulates of the empirical-analytical practice of science. Within his approach is to be recognised an attempt to invoke an image of the relational body as well as an image of human movement, that is different from 'displacement of (parts of) the substantial body'. On closer analysis, however, it appears that the attempt is formulated within a scheme of substantial thinking. Against the background of the - implicit - acceptance of a dualistic image of man Pijning postulates a sequence of, unobservable, "psychological activities", which, as 'special causes', endow a particular, observable, 'displacement of (parts of) the substantial body' the status of 'action'.
- the investigations of Kemper et al. and Bovend'eerdt in the province of 'physical fitness'.
  Paradigmatically the image 'displacement of (parts of) the substantial body' is found in the physiological investigations of Kemper et al. in the province of 'physical fitness'. In their disciplinary approach these authors are guided by the postulates of the empirical-analytical practice of science and they do not pretend to advocate an image of human movement, which is different from the above-mentioned.
  Such a claim is surely present in the vision of Bovend'eerdt with respect to 'motor-learning'. This author adduces arguments in support of the thesis "that the advancement of physical fitness is within the domain of tolerance of one of the higher goals, that is motor-learning". However, his argumentation in that respect rests on an - unnoticed - switch in his movement-theoretical point of view, a switch which it is difficult to avoid as long as the human body is understood in terms of the image of the substantial body. The acceptance of that image of the body is, in the case of Bovend'eerdt, related to a characterisation of the 'oneness' of man in terms of an interactionistic dualism.
- the "Bewegungslehre" of Meinel/Schnabel.
  In this - as 'Marxist-Leninist' typified - integral "Theorie der

sportlichen Motorik unter pädagogischem Aspekt" Meinel/Schnabel stress the distinction between 'sports motor-actions' and 'purely bodily movements'. Within the framework of their motor-action-theory they discriminate nine - didactically relevant - movement-features, which have to be understood as 'visible expression' of a complex process of motor-co-ordination i.e. analysed from a cybernetic point of view. In their view it would appear that the human body is an 'intermediary' between a stimulating external environment ("Umwelt") and a steering internal instance, while two loops of control guard the programmed displacement of the body (= movement) from deviations away from the given standard (= "Sollwert"). By accepting this variant of the image of the substantial body the theory in question ultimately remains within the framework which is characterized by the image 'displacement of (parts of) the substantial body'.

- the "Theorie der Sensomotorik" of Ungerer.
  The image 'displacement of (parts of) the substantial body' also underlies the "Theorie der Sensomotorik" of Ungerer. This author sees '(motor-)actions' as connections of elementary sensory-motor sequences, which are described and analysed from a cybernetic point of view. His approach can be characterized as 'integral' and gives rise to the conclusion that the image of human movement mentioned does not remain confined to disciplinary approaches, which are guided by the current postulates of the empirical-analytical practice of science. With respect to the image of the human body and movement the theory of Ungerer does not differ materially from that of Meinel/Schnabel, although his points of departure differ in other ways from their Marxist-Leninist approach.
- the 'anthropological oriented "bewegingskunde"' of Rijsdorp.
  In his - as 'integral' characterized - 'anthropological oriented "bewegingskunde"' Rijsdorp starts from a relational interpretation of the human body. The relationality of the body, however, is limited to the unconscious and constrained level of the 'contact-relation', against the background of a 'double-aspect-theory', according to which 'embodiment' and 'self-consciousness' are considered the 'dark' and 'bright' sides, respectively, of the same coin (= the human being). Rijsdorp does not derive his criterion for characterizing a movement as 'action-movement' ("gedragsbeweging")

from the aspect of 'embodiment', but from that of 'self-consciousness'. It appears that in his theory about 'action-movement' there is an exclusive attention to those 'changes in relations between man and world', which refer to that aspect of 'self-consciousness'. With this point of view, as well as a limited vision as to the relationality of the human body within his theory, there is still only room for a 'substantial' interpretation of the human body. By, de facto, identifying an 'action-movement' with a displacement of (parts of) the substantial body, which is under conscious control of the moving person, Rijsdorp ultimately remains committed to images of body and movement, in the framework of which he would not wish to operate.

- the "leer van het menselijk zich bewegen" of Gordijn.

In the "leer van het menselijk zich bewegen" (LMZB) of Gordijn can be recognized an impulse to a 'motor-action-theory', based on an image of the body, which he denotes as 'the experienced body'. His interpretation of that 'experienced body' contains important elements of an image of the relational body, but cannot be fully identified with it because of demonstrable traces of a scheme of thinking in terms of 'subject' and 'object'. Switches in movement-theoretical points of view, resulting from an, unnoticed, affirmation of the image of the substantial body - by Gordijn curtailed to the dimension of 'the body as object' - are not found in his theory. The extant movement-theoretical consistency, however, finds its condition of possibility in a radical dichotomy within his conception of the human body. In addition, it would seem that the distinction drawn between a 'bodily' and a 'personal subjectivity' ultimately refers to a dualistic inheritance and the so stressed 'self-reliance' of the 'bodily subjectivity' - becoming manifest in a 'hidden dialogue' - becomes a last prostration before the traditional 'silencing' of the human body.

In his LMZB Gordijn attaches much weight to the concept of 'intentionality'. His attention is mainly directed to the movement-constitutive part of 'man-side' in the relation 'man-world'. Gordijn seeks the criterion of demarcation, in virtue of which motor acting can be differentiated from other ways of acting, in the 'motoric', i.e. in 'motor-action' relevant 'meanings' ("motorische betekenissen"). In his further elaboration of this

topic little consistency is to be discerned mainly because of the lack of an elaborated theory of meaning. Moreover his formulation of the criterion mentioned seems to depend on a way of reasoning, which is circular.

These kinanthropological analyses give rise to the conclusion that the image 'displacement of (parts of) the substantial body' plays a dominant role in operative movement-theories of restricted range. This holds equally true for approaches, which are qualified as 'action-theoretical'.
Because of the constituent features of 'physical education', as discussed in Chapter IV, and considering the peculiarity of the image of the relational body (discussed in Chapter III) it seems that a motor-action-theory with respect to movement-education and sport not only is required, but also cannot be developed in a consistent way, until its point of departure is founded on an image of the relational body. To this end, the thesis concludes with a (more) 'constructive' Chapter, in which some contours are sketched of a (at movement-education and sport directed) motor-action-theory, based on an image of the relational body.

In the first place, the question arises as to how one can discriminate 'motor-actions' from 'displacements of (parts of) the substantial body'.
Within the framework of the image of the relational body a motor-action has to be understood as a specific way of 'knowing-the-world-in-action'. Such actions provide evidence of a discernment and realization of particular 'relations of meaning'. The relevant question can then be reformulated as: in what respect is a motor-action 'specific' and what 'relations of meaning' must be held in mind in the case of such an action? In developing the answer to this question it is emphasized that the category 'change of position' is, in that context, indispensable. However, that category surely needs to be re-interpreted, terminologically expressed by substituting the verb 'to displace' ('to change its position') for the substantive 'displacement' ('change of position'). In the light of the image of the relational body the term 'to displace' has to be understood in such a way, that something is said about the typicality of the network of 'relations of meaning', which becomes manifest in motor-actions.

In a motor-action is to be perceived an actualization of the concordance between human intentionality and the intended 'world', while that concordance is primarily realized in a displacing way. An adequate description of a motor-action, to be qualified as such, needs to contain references to at least the following three components:

- the person - 'actor' -, with respect to his primarily displacing directed intentionality;
- the "bewegungsrelevante Umwelt" (Scherler), being the 'world', as 'understood' ('known') in a displacing way;
- the manner of displacing in terms of spatio-temporal relations.

In their interdependency these three components constitute the necessary conditions for the characterisation of a motor-action. Considered in the light of the image of the relational body they are the central nodal points in the network of 'relations of meaning', that can be discerned and realized in motor-actions. The specificity of a motor-action lies in the fact that the network of 'relations of meaning', becoming manifest in such an action, is primarily discerned and realized in a displacing way. In contrast to the case of 'displacements of (parts of) the substantial body' this 'displacing' can only be adequately described in terms in which the three afore mentioned components are - collectively - recognizable. Conversely the notion 'displacing' constitutes the connecting thread between these components, without which no central nodal points in the network of 'relations of meaning', that are to be discerned and realized in motor-actions, could exist.
If the question is subsequently raised as to the demarcation of motor-actions from actions of a different kind, then it can be said that the notion 'displacing', considered as the connecting thread amongst the components just mentioned, constitutes the necessary condition for the characterisation of an action as motor-action (different from, for example, a 'speech-action').

The necessary conditions mentioned are also operative in the case of a characterisation of the peculiarity of motor-actions in the context of movement-education and sport. However, with respect to the latter these conditions are not sufficient. For, in what ways are the nodal points in question embedded in the (wider) network of 'relations of meaning' that can be discerned and realized in motor-

actions in the context of movement-education and sport?
In answering that question it has to be borne in mind that motor-actions in the context of movement-education and sport always appear in a particular intervention-perspective. Intervention, in these contexts, is directed towards the optimalisation of motor-competence. As a 'constitutive rule' that directedness indicates the nature of the network of 'relations of meaning', that can be discerned and realized in motor-actions in the context of movement-education and sport. In such indications several tracks appear to manifest themselves. Distinct patterns of rules - understood as directive schemas - indicate the intended movement-intrinsic purposes in movement-education and sport and as such provide the content for the directional optimalisation of motor-competence formulated in motor-action-language.
From the image of the relational body and the motor-action-theory based thereon the distinctions between the various motor-actions in the context of movement-education and sport can be primarily understood in terms of the intended way of displacing.
'Displacing' is then considered to be the connecting thread between the three nodal points mentioned. 'The intended way', indicates the interconnections of those nodal points within a wider network of relations. In order to come to such an understanding further study is necessary.

ISBN 90 6076 212 6